

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı
Türk Halk Bilimi Bilim Dalı**

**KAZAK SÖZLÜ GELENEĞİNDE ARKAİK DESTANLARIN
TİPOLOJİK ÖZELLİKLERİ**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Metin ARIKAN

Danışman

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

İZMİR-2003

**Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum
“KAZAKSÖZLÜ GELENEĞİNDE ARKAİK DESTANLARIN TİPOLOJİK
ÖZELLİKLERİ” adlı yüksek lisans/doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve
normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları
bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.**

Metin ARIKAN

08. 08. 2003

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 11/08/2003 tarih ve 23/114 sayılı kararı ile oluşturulan jüri TDAE – Türk Halk Bilimi anabilim dalı doktora öğrencisi **Metin ARIKAN**'ın “**Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri**” başlıklı tezini incelemiş ve adayı 05/09/2003 günü saat 13:00'te 110 dk. süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

☒ Başarılı

☐ Başarısız

ÜYE

Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU

Başarılı ☒

Başarısız ☐

ÜYE

Doç. Dr. Nerin KÖSE

Başarılı ☒

Başarısız ☐

ÜYE

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

Başarılı ☒

Başarısız ☐

ÜYE

Doç. Dr. Metin EKİCİ

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Not: Doktora Tezi Savunma Süresi asgari 90 dakika - azami 120 dakikadır.

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IV
ÖN SÖZ	V
GİRİŞ	1-27
 BİRİNCİ BÖLÜM	 28-49
ARKAİK DESTANLARIN DERLENMESİ, NEŞREDİLMESİ	
VE İNCELEDİĞİMİZ ANLATMALARIN ÖZETLERİ	28
 İKİNCİ BÖLÜM	 49-95
TÜR	49
2.1 Arkaik Destanlar Üzerine Yapılmış Olan Çalışmalar	49
2.1.1 Türkiye’de Yapılmış Olan Çalışmalar	49
2.1.2 Kazakistan ve Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar	56
2.2. Destanların Şekil Özellikleri	79
2.3. Türk Destanlarının Teşekkül Devri	87
 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	 96-185
ANLATMALARININ EPİZOT VE MOTİF YAPISI	96
3.1 Kubıkul Destanının Epizot Yapısı	96
A. Hazırlık Bölümü	96
1. Ailenin Tanıtımı	96
1.1 Zaman ve Mekan	96
1.2 Durum	101
2. Kahramanın Doğumu	105

3.	Kahramana Ad Verilmesi.....	116
4.	Kahramanın Çabuk Yetişmesi.....	119
5.	Kahramanın Aşık Olması.....	124
6.	Kahramanın Eğitimi (Sefere Hazırlanması, At ve Silah)	133
B.	Macera Bölümü.....	139
1.	Gurbete Çıkma (Sevgiliyi Arama)	139
2.	İlk Engel.....	140
3.	Buluşma.....	141
4.	İkinci Engel.....	155
C.	Sonuç Bölümü.....	157
	Memlekete Dönüş.....	157
3.2	Dotan Batır Destanının Epizot ve Motif Yapısı.....	158
A.	Hazırlık Bölümü.....	158
B.	Macera Bölümü.....	158
1.	Gurbete Çıkma.....	158
2.	İlk Engel.....	158
3.	Yolda Yardımcı Tiplerle Karşılaşma.....	160
4.	İlk Buluşma ve Aşık Olma.....	163
5.	İkinci Engel.....	163
6.	İkinci Gurbete Çıkma.....	169
C.	Sonuç Bölümü.....	169
	Memlekete Dönüş ve Düğün.....	169
3.3	Kulamergen Joyamergen Destanının Epizot ve Motif Yapısı.....	170
A.	Hazırlık Bölümü.....	170
B.	Macera Bölümü.....	171

1. Kulamergen'in Esarete Düşmesi.....	171
2. Joyamergen'in Jalmavız'ın Oğlu Orak Batır'ı Öldürmesi.....	175
3. Joyamergen'in Jalmavız'ı Öldürmesi.....	175
4. Joyamergen'in Yer Altına İnmesi.....	176
5. Engeller/İmtihanlar.....	178
C. Sonuç Bölümü.....	184
Memlekete Dönüş.....	184
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	186-455
METİNLER.....	186
Kubıkul.....	186
Dotan Batır.....	326
Kulamergen - Joyamergen.....	408
SONUÇ.....	456
KAYNAKÇA.....	459
DİZİN.....	469

KISALTMALAR

age.	: Adı geen eser
agt.	: Adı geen tez
agm.	: Adı geen makale
AKM	: Atatürk Kltr Merkezi
Bk/bk.	:Bakınız
Bas.	: Basımevi
C.	: Cilt
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Trk Dil Kurumu
TTK	:Trk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Halkın duygu, düşünce ve bilgi birikimi ile kalıplaşan geleneksel dünya görüşü ve halk felsefesi, bu özelliğiyle sağlam, köklü ve geniş bir temele sahiptir. Halk bilimi türleri ise, bu dünya görüşü ve felsefesini yansıtmaya yarayan birer ayna olmalarının yanı sıra, bu özellikleri destekleyen, geliştiren ve iç dinamiklerini harekete geçiren mekanizma görevi de görmektedirler.

Destan ve destanî hikâyeler bu bağlamda en önemli görevi yerine getiren halk bilimi türünü oluşturmaktadırlar. Milletlerin dünya görüşünü, inanışlarını, inanç sistemlerini, gelenek ve göreneklerini, tarihini, kısacası tüm kültürel unsurları ve bu paraleldeki kavramları bünyesinde muhafaza eden destanlar, geçmişe ışık tutmakta, tarihe şahitlik yapmaktadır. Millî özelliklerle donanmış olan destanlar, bir başka deyişle ait oldukları toplumların “millî hafızası” ve “millî şuuru” barındıran ata-baba yadigarı en önemli miraslardır.

Türk kültürel değerlerinin tespit edilip sistematik bir şekilde çözümlenip kullanılması, günümüzü olduğu kadar geleceğimizi de garanti altına alacaktır. Sayın hocam Fikret Türkmen tarafından yıllardır bu konunun üzerinde durulmakta, önemi anlatılmakta ve ivedilikle hayata geçirilmesi gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır.

Bir halkbilimci olarak omuzlarımızda hissettiğimiz sorumluluğun idrakî ve Türk kültür sahasına bir nebze olsun katkıda bulunabilmek amacıyla, yapacağımız tez çalışmasının destan sahasından olmasının doğru olacağına kanaat getirdik. “Kazak Arkaik Destanlarının Tipolojisi” adlı bu çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamız mitik anlatmalardan sonra oluşmaya başlayan ilk epik ürünler üzerinde olduğundan ilk önce destanlara kaynaklık eden mitoloji ve kozmoloji üzerinde durarak bunlar arasındaki ilişkileri “Giriş” bölümünde ortaya koymaya çalıştık.

Birinci bölümde incelediğimiz destanların derlenme ve neşredilme çalışmaları hakkında bilgiler verdikten sonra aktarmasını yaptığımız nüshaların özetlerini de verdik. Nüshalar arasındaki farklılıkları da elimizdeki imkanlar ölçüsünde göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde arkaik destanlar üzerinde Türkiye, Kazakistan ve diğer bazı ülkelerde yapılmış olan çalışmaları tanıttık. Bu bölüm içerisinde ayrıca Türk destanlarının teşekkül devri hakkındaki görüşlerimizi de belirttikten sonra incelediğimiz destanların şekil ve türü hakkında da bilgiler verdik.

Üçüncü bölümde incelediğimiz destanların motif ve epizot incelemesi yapılmaya çalışılmıştır. Tespit edilen motifler diğer Türk dünyası destan ve halk hikâyelerindeki motiflerle mukayese edilirken bu motif ve epizotlardan bazılarının yer aldığı yabancı anlatmalardan da söz edilmiştir.

Dördüncü bölümde de incelemesini yaptığımız üç destanın transkripsiyonlu metniyle birlikte Türkiye Türkçe'sine aktarılmış şeklini de sizlere sunmaya çalıştık. Bu metinlerin transkripsiyonunda q, w gibi harfleri kullanmadık. Q,q yerine K, k ; w yerine de ses uyumuna göre uv, üv, v şekillerini kullandık.

Çalışmamız sonuç bölümü ve bibliyografya ile sona ermektedir. Görmediğimiz bazı kitapların adlarını, onların yazarlarına haksızlık yapmamak amacıyla, bibliyografyaya eklemekte mahsur görmedik. Çünkü çalışmamız sırasında onların fikirlerinden yararlandık ve bu kaynakları hangi eserler vasıtasıyla gördüğümüzü de dipnotlarda belirttik. Türk dünyasındaki yanlış anlamaların önüne geçmek için sayın Öcal Oğuz'un teklif ettiği gibi varyant terimi yerine “eş metin”, versiyon yerine de “benzer metin” terimlerini kullanmayı uygun bulduk.

Çalışmanın hacmini genişletmek ve özellikle motif ve epizotların incelenmesi sırasında pek çok örnek ve kaynak vermek elimizdeydi. Ama biz bunun yerine oldukça fazla sayıda destan metninden örnekler vermeyi tercih ettik. Mesela; eğer olağanüstü doğum motifinde Köroğlu ve Oğuz Kağan'dan bahsettiysek kahramanların eğitimi veya çabuk büyümesi motifinde başka destan metinlerinden, “Edige”, “Er Sayın”, “Er Töştük” vb. destanlardan örnekler verdik.

Çalışma sırasında dikkat çekebilecek bir başka hususu da önceden burada açıklayalım. Türkiye de pek çok araştırmada kullanılan kaynakları elimizden geldiğince

kullanmamayı yeğledik, ama gerekli olan bazılarının da adlarını vermeyi ihmal etmedik. Bu bizim, bu kaynakları görmediğimiz ve haberimiz olmadığı anlamına gelmemelidir. Örneğin destanların tasnifi konusunda Türkiye’de yazılmış pek çok eser vardır ve hemen her araştırmacı bunları görmüştür. Biz tekrardan ve gereksiz teferruattan kaçınmak için sadece kendimize gerekli olan eserlerden bahsettik.

Her bölüm sonunda o bölümde anlatılanların kısa özetini (sonuç) çıkardık. Çalışmanın genel sonuç bölümünü yazarken de bu bölümlerden yararlandık. Başkalarına ait fikirlerden yararlanırken bunları tırnak içinde veya italik harflerle göstermeye çalıştık. Bazen de belli cümleler veya kelimeler üzerine dikkat çekmek için italik harfleri kullandık. Aynı ibareleri veya cümleleri birkaç yerde lüzum üzerine tekrar kullandığımızı da burada belirtmek isterim.

Doktora çalışması için bu konuyu seçmeme ve dolayısıyla uçsuz bucaksız bir sahanın, mitoloji ve destan dünyasının kapısını aralamama vesile olan, çalışma sırasındaki yönlendirmeleriyle bizlere ışık tutan ve her türlü imkan ve kolaylığı sağlayan saygı değer hocam Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN’e şükranlarımı sunarım.

Ayrıca Kazak sahasındaki çalışmaları ile Türkiye’de de tanınan ve bu konu üzerinde çalışmam hususunda ısrar eden sayın Prof. Dr. Şakir İbraev’e, kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını gördüğüm sayın Doç. Dr. Mehmet Aça’ya, Araştırma Görevlileri sayın İsmail Turan Kallımcı ve Bora Hança’ya, Rusça kaynakları çevirerek yararlanmamı sağlayan yüksek lisans öğrencilerimiz sayın Dinara Düysebayeva, Tarane Abdullayeva, Ulanbek Alimov ve Ramil Husnıllın’a teşekkür ederim.

Metin Arıkan

13. 08.2003

GİRİŞ

Bütün dünya destanları ve mitolojilerinde, daha doğrusu bütün anlatmalarda görünen bazı ortak motif ve epizotlardan hareketle bunlar arasındaki benzerliklerin nereden kaynaklandığı ve nasıl oluştukları bilim adamları ve araştırmacılar tarafından yıllarca araştırılmış ve bunlarla ilgili çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorileri şu anda sıralamak yerine, bunlardan bazılarını çalışmamız sırasında kullanacağız veya yeri geldikçe onlara atıfta bulunacağız.

Amacımız incelememize konu olan destanlarda gördüğümüz bazı özellikleri açıklamaya yarayacak teorik temeli oluşturmak ve böylece bunların sembolik anlamlarının ardındaki gerçek anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışmak olacaktır. “Ne dışsal dünyanın nesneleri, ne de insanî eylemler, kelimenin tam anlamıyla özerk, kendine ait herhangi bir değere sahip değildirler” diyen Eliade’ye göre, “nesneler ya da eylemler onları aşan bir gerçekliğe şu veya bu şekilde katılmak suretiyle değer kazanmakta ve böylece gerçek olmaktadır”.¹

Çalışmamız, “Kazak Arkaik Destanları”, daha doğrusu genel olarak arkaik destanlar üzerinde olacağından biz öncelikle destanların en önemli kaynaklarından birini teşkil etmesi ve insanlığın ilk anlatılarından biri olması sebebiyle mitler ve onun temelini oluşturan kozmoloji üzerinde durmayı uygun gördük.

Mircae Eliade’ye göre “yaratılışın öyküsü” olan mitler; “bir şeyin nasıl yaratıldığını, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaşama geçtiğini” anlatmaktadırlar.² Mitler, onun sıklıkla kullandığı bir terimle “başlangıçta-in illo tempore- insanlığının kainatı, kainat içindeki yerini ve yaşamını anlamlı kılacak bir açıklama ihtiyacı sebebiyle gerçeği, gerçek olanı arayışının ürünleridir. Arkaik zihniyete göre gerçeklik, bir güç, etkenlik ve süre olarak tezahür etmektedir. Dolayısıyla

¹ Mircae Eliade; Ebedî Dönüş Mitosu (Çev: Ümit Altuğ), İmge Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 18.

² Mircae Eliade; Mitlerin Özellikleri (Çev: Sema Fırat), Om Yayınevi, İstanbul 2001, s. 16.

asıl gerçeklik kutsal olandır; zira yalnızca kutsal olan mutlak, etkindir, şeyleri yaratır ve onları sürdürür.³

Özkul Çobanoğlu, Şerif Mardin'in "İnsanlar arasında yaygın fakat üzerinde az durulan davranışlar arasında kendi dünyalarını anlamlı kılma çabaları gelir" şeklindeki hükmünden hareketle, yeryüzünde mekan tutmuş, vücut bulmuş olan bütün kültürlerle mensup olan, akıl ve dilden başka araçlara sahip olmayan insanların aynı çaba içerisinde olduklarını ifade etmekte ve mitlerin böylesi bir dünyanın çocuklarının kaosu kozmosa, yani kargaşayı, kainata dönüştüren düşüncenin çiçekleri olarak göstermektedir.⁴

Bize göre dünya yüzündeki mitlerin, daha doğrusu bütün anlatılardaki motif ve epizot benzerliğinin ve/veya farklılığının en önemli sebeplerinden biri "başlangıçta" bütün insanların maruz kaldığı, kendilerini ister istemez içinde buldukları hayatı anlama, ona anlam kazandırma çabalarıdır. Bu başlangıçta kaçınılmaz bir süreçti ve hepimizin kabul edebileceği gibi bu süreç hâlâ devam etmektedir. İşte bu aşama sırasında ve sonrasında insanların ve içinde bulundukları toplumun kainatı algılayışlarının çeşitli etkenler (tarihî, coğrafi, hatta genetik vb.) nedeniyle çeşitlenmesi sonucu oluşan birtakım değerler; "insana, hayata ve tabiata dair asırlar ve nesiller boyunca işlenmiş kültür kodları, çeşitli kelimelerle simgeleştirilmiş tecrübeler" Çobanoğlu'nun kullandığı bir ifadeyle "kendilerine ait geleneksel ve anonim bir dünya görüşünü" oluşturmaktadırlar.⁵

³ Mircea Eliade; Ebedî Dönüş Mitosu, (Çev: Ümit Altuğ), İmge Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 25.

Bu ifade bir yönüyle Fransız dilbilimci ve Hint Avrupa uzmanı George Dumézil'in üçlü sisteme dayanan fonksiyonel teorisine benzemektedir. Ona göre Hint Avrupa kavimlerinde şu üçlü fonksiyon vardır: Kutsallık, Güç, Üretkenlik. Bu teorisinin Kök Türk metinleri üzerinde uygulanışı için bk. Fikret Türkmen; "Kök-Türk Abidelerinde Millî Kimlik Hassasiyeti", I. Uluslar arası Türkoloji Kongresi, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, 9-12 Ekim 2002 Türkistan-Kazakistan'da sunulan bildiri.

⁴ Özkul Çobanoğlu; "Türk Mitolojisindeki Kutsal Sabit Mekan Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler", Uluslar arası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Muğla Üniversitesi Yay. No: 23, 2001 Muğla. Şerif Mardin; İdeoloji, Turhan Kitabevi, Ankara 1982, s.110. (Çobanoğlu 2001: 49) Bu makale daha sonra Özkul Çobanoğlu tarafından "Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi I. Cilt AKM Yay, Ankara 2001" içerisindeki "Sözlü Edebiyat Bölümü" nde de kullanılmıştır.

⁵ Özkul Çobanoğlu; "Türk Mitolojisindeki Kutsal Sabit.... s. 50-52. "Halk Fikirleri ve Geleneksel Dünya Görüşü" için ayrıca bk. Özkul Çobanoğlu; "Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halk Bilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi", Millî Folklor, S. 45, Ankara 2000 s. 12-14.

Çalışmamıza başlamadan önce çalışmamıza temel teşkil edecek fikir yapısı konusunda kararsız olmamıza rağmen incelediğimiz destanlarda gördüğümüz özellikler ve Emel Esin'in "Türk Kozmolojisine Giriş"⁶ adlı kitaplarının bizi Mircae Eliade'nin "Ebedi Dönüş Mitosu" adlı kitabındaki fikirlerden yararlanmaya doğru yönelttiğini ve çalışmamızın fikri temelini bu kitaptaki düşünceler üzerine kurulduğunu belirtelim. Mircae Eliade'nin "Ebedi Dönüş Mitosu" adlı eserinde ileri sürdüğü fikirlerin Emel Esin'in "Türk Kozmolojisine Giriş" adlı eserinde bildirdiği Türk Kozmolojisinin özellikleriyle tamamen örtüştüklerini saptadık ve elimizden geldiğince bunları göstermeye çalıştık.

Mircae Eliade; "Modern öncesi toplum insanının tarihe başkaldırdığını, şeylerin başlangıcının mitsel zamanına "Büyük Zamana" periyodik dönüş için özlem duyduklarını.." ifade ederken bunun sebebi olarak da kendi davranışlarının "...tanrılar tarafından yaratılmış (vahiy edilmiş) veya doğa üstü varlıklar ya da mitsel kahramanlar tarafından düzenlenmiş olduğuna inandıklarını" dolayısıyla bunların "...insanüstü ve "aşkın" bir kökene sahip olduklarını düşünmeleri.." olarak göstermektedir. Ona göre, arkaik insanın yaptığı her şey daha önce yapılmıştır, onun yaşamı başkalarınca başlatılmış hareketlerin bitmek bilmez tekerrürüdür ve her jest bir ilk eylemi tekrarladığı ölçüde anlam ve gerçeklik kazanır.⁷

Çeşitli kültürlerden incelediği örneklerden arkaik toplum insanının nelere ve neden inandıklarını bulmaya çalışmış ve bulduğu sonuçları şöyle sıralamıştır: "1. Arkaik insan için gerçekliğin, bir göksel arketip⁸'in taklidinin türevi olduğunu gösteren olgular. 2. Gerçekliğin "merkez simgeciliğine" katılma yoluyla edinildiğini gösteren olgular; kentler, tapınaklar, evler "dünyanın merkezine olan benzerlikleriyle gerçek olmaktadır. 3. Tanrılar, kahramanlar veya atalar tarafından ortaya konmuş birtakım eylemleri bilinçli olarak tekrarlama suretiyle kendilerine atfedilen anlamı kazanan ve bu

⁶ Emel Esin; Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

⁷ Mircae Eliade; Ebedi Dönüş..., s. 7-19.

⁸ Arketip'den ne kastedildiğini burada açıklamamız gerekecek sanırım. Çeşitli araştırmalarda Mircae Eliade'nin, arketip kavramını Jung'tan ödünç aldığı yönünde ifadeler rastladığımız için böyle bir açıklamayı yapmaya mecbur kaldık. Jung'a göre arketipler kolektif bilinç dışının yaratılarıdır. Mircae Eliade ise bu terimi, arkaik toplum insanının tekrar edip durduğu davranışların "vahiy edildiğini" ve bundan dolayı da bunların "...insanüstü ve aşkın bir kökene sahip olduklarının" düşünüldüğünü bildirmek için kullanmıştır. (bk. Eliade 1993: 12)

anlamı cismanileştiren ayinler ve önemli din dışı jestler.” Ona göre “bizleri çevreleyen dünyanın, insanın mevcudiyet ve etkisinin hissedildiği dünyanın, tırmanılan dağların, meskun ve işlenmiş bölgelerin, üzerinde yolculuk yapılan nehirlerin, kentlerin tapınakların_bütün bunların ister bir plan, ister biçim ya da isterse salt ve yalın daha yüksek bir kozmik düzeyde varolan bir ikiz olarak kavransın birer dünya dışı arketipi vardır”. O bu sonuca dünyanın çeşitli kültürlerinin kozmolojisini inceleyerek ulaşmıştır. Türk kozmolojisinde de durum farklı değildir ve aşağıdaki örnekler bunu ispatlamaktadır.

Türk kozmolojisinde, Mısır ve Mezopotamya inançlarında, İran Zarvani geleneğinin kozmolojisinde, bazı farklılıklarıyla birlikte her nesnenin her kavramın iki yönünün olduğu bilinmektedir. Şimdi sırayla bunlara değinelim:

Mezopotamya inançlarına göre Dicle’nin bir modeli Anunit yıldızında ve Fırat’ın bir modeli Kırlangıç yıldızında bulunur.⁹ Mısır’da yerlerin ve yeryüzünün belli başlı bölgelerinin adları göksel tarlalardan gelir: “Önce göksel tarlalar bilinir sonra da yersel coğrafyada bunların karşılıkları bulunur. Özellikle de tapınağın, her şeyin öncesinde kutsal olan mekanın göksel bir prototipi vardır. Sina Dağ’ında Yehova Musa’ya kendisi için inşa etmesini istediği mihrabın biçimini gösterir: “Meskenin örneğine ve bütün takımların örneğine, sana göstermekte olduğum her şeye göre, öyle yapacaksınız. ..Bak ve sana dağda gösterilen örneklerine göre yap”. Davut oğlu Süleyman’a tapınak binalarının, büyük çadırın, tüm takımlarının planlarını verirken ısrarla belirtir ki: Bunun hepsi, bu örneğin bütün işleri Rab tarafından bana yazı ile anlatıldı.”¹⁰

Bunun gibi kentlerin de; tüm Babil kentlerinin¹¹(arketipleri burçlarda gösterilmiştir), Kudüs’ün¹² (kent insan eliyle yapılmadan önce Tanrı tarafından yapılmıştır), tüm Hint kraliyet kentlerinin, hatta modern kentlerinin (altın çağda

⁹ Mircae Eliade; Babil Simyası ve Kozmolojisi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 22.

¹⁰ Mircae Eliade; Ebedî Dönüş..., s.22.

¹¹ Mircae Eliade; Babil Simyası..., s. 25.

¹² Ayrıca bk. Mircae Eliade; Babil Simyası..., s. 24-25.

Evren'in hakiminin ikamet ettiği mitsel semavi kent modeline göre kurulmuştur) ilahî prototipleri vardır.¹³

Türklerde de bu durumun farklı olmadığını öğreniyoruz. Fakat burada unutulmaması gereken bir noktayı da şimdiden hatırlatmakta fayda var sanırım. Milyonlarca kilometre kareye yayılmış bir halkın kozmolojisinin, tarihî süreç içerisinde çeşitli kültür ve topluluklarla ilişkileri göz önüne alındığında her zaman aynı özellikleri taşımasının imkansız olacağını da göz ardı etmemek gereklidir. Böyle olmakla beraber bilinen en eski dönemlerden başlayarak (tarihî kaynaklara göre Çu dönemi) bu konuda bize en tutarlı ve doyurucu bilgileri sunduğuna inandığımız Emel Esin'in düşüncelerine yer vermek istiyoruz.

Kainatın bütün tezahürlerini gök ve yer_sub/v'un (yer-su yeryüzü) temsil ettiği birbirine zıt, fakat birbirini tamamlayan iki evrensel nefesten oluşmuş olarak kabul eden sistem, proto-Türk ve Türklerin en eski belki de öz kozmolojisiydi¹⁴ diyen Emel Esin bu sistemin İran dillerindeki "ikici" (dualist) sistemden farklı olduğunu ifade etmektedir. İranlılar, iki ilkeyi birbirine zıt, düşman olarak görmekte ve birini iyilik birini kötülük simgesi saymaktaydı. Halbuki Türk kozmolojisinde bu iki ilke birbirine zıt olmakla beraber, birbirini tamamlamaktaydılar. Evrenselci dikotomi de denen iki ilke düşüncesi, doğanın her yönünü kutsal biliyor ve doğa güçleriyle uyum içinde yaşamak ve bu güçlerin "kut"unu kazanmakla "iyilik" haline varılacağını sanıyordu. Kut'un belirmesi ve verdiği ödül ise başarıydı. Evrenselcilik, "Taoizm" yönüyle kutsal sayılan kainatın genel ruhu kavramında, "bir tözlüg bolmak" (vahdeti vücut) düşüncesine yakın bulunuyordu. Hükümdar otağı, ordu ve ordu_örgin denen hükümdar ordugahı ve şehri gibi, hükümdar köşkleri ve tapınaklar da kainatın merkezinde ve kainat planında sanılıyordu. Evrenselci kozmoloji, her alanda olduğu gibi, mimaride ve bu arada tapınaklarda da ifadesini bulmaktaydı. Gök kubbenin Altın-Demir kazık etrafındaki paralelin paylaştırılması dünyanın merkezi olduğu kabul edilen ve biri ortada, dördü eksenlerde ve dördü köşelerde olmak üzere dokuz vilayetten oluşmuş sayılan Çu iline de yansımış sayılıyordu. "Ming-t'ang" (Parlak Divanhane) denen ve göksel bir hükümdarın veya ilk ateşi yakan Ho_sing adlı efsanevi bir kişinin makamı sayılıp

¹³ Mircae Eliade; Ebedî Dönüş, s. 22.

¹⁴ Emel Esin; Türk Kozmolojisi....., s. 19.

“Kök_luu” takımının orta yıldızı olarak yaz gün dönümünde zirvede görülen, ateş simgesi yıldız (Anteras, Sin) dünyayı yönettiği farz edilen Çu hükümdarının atalar tapınağına da adını vermektedir. Aynı yıldız kozmoloji kanunlarında gök renginde sayılan doğu göğünün kralının ming-tang’ı, parlak divanhanesiydi ve Çu hükümdarının parlak divanhanesinin prototipi sayılıyordu. Dünyevî ming-tang’da eşik ve ocak da ayin yeri sayılıyordu. Dünyevî ming-tang ile hükümdar şehri, yeryüzüne atfedilen planda biri merkezde, dördü eksenlerde, dördü köşelerde olmak üzere dokuz kısımlı bir dört köşe olarak inşa edilmekteydi. Gök ayinin yapıldığı Pi-yung denilen yerin yapısı ming_tang adı verilen ve ateşi icat eden göksel hükümdarla ilgili Sin takımının şekline benzer plandaki hükümdar divanhanesinin solunda bulunuyordu.¹⁵ Çu dönemi ve sonrasındaki bazı Çin inançları kısmen yeni şekillerde Kök Türk(Göktürk) (550-745) ve Uygur (745-1212) kağanlıkları döneminin Doğu Türklerinde de var olup kainat (belki gök kubbe) silindir ve kubbeli hükümdar otağına benzetiliyordu. Gökyüzünün çok katlı ve çeşitli orduların (hükümdar ikametgâhı), ükeklerin (kule) ve kapı eşiklerinin bulunduğu bir yapı olarak Uygur metinlerinde geçen resmi de Çin etkisine ve Budist ve Manihaist astrolojinin nüfuzuna bağlanabilir. Bir Uygur metninde kainat, otağ şeklinde düşünülüp, otağın ortasındaki ağaç sütuna benzeyen fakat sekiz köşeli oluşuyla dört ana yön ve dört ara yön kavramına da işaret eden yedi cevherli bir sırık’un sular üstündeki yeryüzünü desteklediği ifade ediliyordu.¹⁶

Mircae Eliade’ye göre, yeni, bilinmeyen bir toprağa yerleşmek de yaratılış eylemine eşdeğerdi ve aslında boş toprağı işleyerek insanlar, kaosu kozmosa dönüştüren ve kurallar koyan tanrıların eylemini tekrarlamaktaydılar. Bu ele geçirilen toprakları ağaç dikme (Türkler ağaç dikerlerdi), haç dikme (İspanyol ve Portekizli fatihlerin yaptığı gibi), kurban kesme/veya etme, kutsal birisine adanmış bir sunağın dikilişi ritüelleri vasıtasıyla sahiplenirler ve bir nevi yapılan işi kutsallaştırırlardı.

Çu hükümdarı, savaşa giderken geçtiği, ordugah kurduğu veya yeni yurt kabul edilen bölgelerin yer-su’larına kurban verirdi. Yeni yurt kurma ayinlerinde, yere gömme

¹⁵ Bk. Emel Esin; Türk Kozmolojisi....., s. 22, 47-49, 58, 121.

¹⁶ Emel Esin, age., s. 40-41. Hükümdar otağının, göğe benzemesi ile ilgili olarak ayrıca bk. Emel Esin; “Türk Kubbesi (Gök-Türklerden Selçuklulara Kadar), Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Güven Matbaası, Ankara 1975, s. 159-178.

ve suda boğma şeklinde, yere ve sulara geleneksel ayinlerde sunulan hayvan, içki, kumaş ve yeşim taşı gibi adaklar, daha da cömert ölçüde verilirdi. Yeni yurt kurma ayininde dikilen ağaç veya orman, aynı zamanda kurucu sülalenin hükümdarlık simgesi ve tanrı payesi alan ata ruhlarının makamı sayılıyordu.¹⁷

Dünya üzerinde yaşanan yerlerin ve hükümdar otağının göksel arketiplerinin olduğu inancına ek olarak bu yerler aynı zamanda hayatın başlayıp bittiği bir merkez konumundadır ki bu yönüyle; kozmik bölgelerin¹⁸ yani gök, yer/yer altının bir eksen üzerinde birleştiği noktadır. Mircae Eliade'nin “Babil Simyası ve Kozmolojisi” adlı eserinde bildirdiğine göre, bütün Sami geleneklerinde merkez (yeryüzünün göbeği) kozmik dağın zirvesi olarak hayal edilmiştir. Sami kozmolojisinde ile metafiziğinde dağların önemi buradan kaynaklanmaktadır. Bunlar çok önceleri, ilksel sularan hemen sonra yaratılmışlardır; yeryüzünün temelleri ya da Arap geleneğine göre yeryüzünün direkleridirler; yukarıdaki dünyayı aşağıdaki dünyaya bağlarlar; toprağı bereketli kılan sular oradan çıkar ve yağmur taşıyan bulutlar onların üstünde bulunur.¹⁹

Bazı kozmolojik geleneklerde merkez simgeciliğinin embriyolojiden alınmışa benzer terimlerle anlatıldığını ve embriyonun göbekten başlayarak gelişmesi gibi Tanrı'nın da dünyayı göbeğinden başlayarak yarattığı yönünde inanışların olduğunu görmekteyiz.²⁰ Yahudiler için yeryüzünün merkezi Kudüs'tür ve genel anlamda kutsal topraktır. Bu nedenle Yoma şöyle der: “Dünya Siyon'dan başlanarak yaratıldı. Filistin yaratılışın merkezi, yeryüzünün göbeği olduğundan kozmik dağın zirvesinde bulunur. Zaten bir Rabbi metninde, “İsrail ülkesi tufan sırasında yok olmadı” denmektedir. İslam

¹⁷ Emel Esin; Türk Kozmolojisi....s. 160

¹⁸ Üçlü kozmik bölgenin Türklerde X. Yüzyıldan sonra ortaya çıktığı ile ilgili görüşler için bk. Ünvar Günay, Harun Güngör; Türk Din Tarihi, Laçın Yayınları, 1998 Kayseri, s. 67, J. Paul Roux; Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Kabalcı Yayınevi, 2002 İstanbul, s. 106. Her iki kaynaktan da belirtildiği üzere üçlü kozmik bölge anlayışı yabancı dinlerin etkisiyle Türklere en erken X. Yüzyılda girmiştir. Burada anlayamadığımız nokta, Çuların kainat hakkındaki görüşleri bir yana, 7. yüzyılda Budist olan ve aynı zamanda Taoist mabedler yaptırmak isteyen bir hana sahip olan Göktürkler, 9 yüzyılda Budizm'i kabul edip buna inanan Uygurlar'ın kainata ait görüşleri, sanırım, J. Paul Roux tarafından göz ardı edilmiş olmalıdır. Emel Esin'in de ifade ettiği gibi en eski Türk topluluğu sayılan Çuların dikotomik kainat anlayışına göre bile evren; gök ve yer/su'nun temsil ettiği birbirine zıt, fakat birbirini tamamlayan iki evrensel nefesten oluşmuştur. Yer/su unsuru aynı zamanda yer altını, yer altı sularını da kapsamaktaydı.

¹⁹ Mircae Eliade; Babil Simyası....., s. 30.

²⁰ Mircae Eliade; Ebedî Dönüş...., s. 29. Evrenin bir merkezden başlayıp yayılması ile ilgili Rg-Veda'da, Mezopotamya geleneğinde, İran geleneğinde, Suriye ve Yahudi inanışlarındaki örnekler için bk. Mircae Eliade; Ebedî Dönüş ..., s. 29. Babil Simyası...., “Kutsal Kent-Dünyanın Merkezi”, s. 29-37.

geleneginde de aynı mistik kozmoloji korunmuş ve Mekke ile Kabe'ye, Kudüs'e atfedilen erdemler atfedilmiştir.²¹ Buna benzer şekilde, Kök-Türk Kağanlarının ordu-örgin'i Ötüken-Yış da dört yönün kavşağı, yani kainatın merkezi sayılıyordu.²²

Fikret Türkmen "Kök-Türk Abidelerinde Millî Kimlik Hassasiyeti" adlı makalesinde "Ötüken" hakkında şunları ifade etmektedir: " Abidelerde, Ötüken dağları ve ormanı kutsal olarak gösterilmektedir. Kül Tigin abidesinde *"Yukarda Türk Tanrısı ve kutsal yer"* (Divitçioğlu 2000: 11) şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Aynı şekilde yurt hassasiyeti kağanla birlikte en sık kullanılan unsurlardan biridir. Mesela *"İlsizleşmiş, kağansızlaşmış milletin, cariye olmuş, kul olmuş milletin"* (Divitçioğlu 2000: 11) *Türk töresini bırakmış milleti"* (Divitçioğlu 2000: 11) şeklindeki ifadelerle bir milletin yok olmasındaki sebepler sayılmaktadır. Abidelerin tamamında Ötüken ormanı Türklere yaşamak için en uygun yer olarak gösterilmektedir."²³

"Gökle yer arasındaki bağlantıyı sağlayan kozmik eksen aslında tek olup edimlerinde çok yönlüdür" diyen Jean Paul Roux, "...bunların dağ olabileceği gibi aynı zamanda büyük bir ağaç, alev ve duman veya yere çakılmış sırık, yurdun merkez direği" olabileceğini de göstermektedir.²⁴ Örneğin; Çuların ilk atası ve yer tanrısı Hou-chi'nin mezarı, bir göl içinde, bir ağaç dibindeydi. Çulardan itibaren Hanların Gök- Tanrıya ve yer-su unsurlarına ibadetlerini aynı buna benzer bir yerde; göl içinde toprak set önünde yaptıklarını da biliyoruz²⁵

²¹ Mircae Eliade; Babil Simyası..., s. 29-30.

²² Bk. Emel Esin, Türk Kozmolojisi.... s. 21.

²³ Fikret Türkmen; "Kök-Türk Abidelerinde Millî Kimlik Hassasiyeti" I. Uluslar arası Türkoloji Kongresi, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, 9-12 Ekim 2002.

²⁴ Jean Paul Roux; Türklerin ve Moğolların.... s. 198.

²⁵ Oğuz Han'ın ikinci eşini bulduğu yer de böyle bir yerdir. "Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu." (Ergin 1988: 16) Yine Emel Esin'den öğrendiğimize göre, Çu, Hsiung-nu ve Tabgaçların "gök göbeği" ve dağ gölleri gibi Kök Türklerin tepesinde derin su olan dağları kutsal saydığı bilinmektedir. (Esin 2001: 113-115) Daha sonra da göreceğimiz gibi(motif ve epizotların incelenmesinde) böyle yerler Sümerliler ve Babillilerden bu yana "Cennet" olarak tasvir edilmekte ve merkez simgeçiliğinin bütün özelliklerini taşımaktadır. Yani hayat orada başlayıp orada bitmektedir ve bütün "gerçek"lik simgeleri oradadır.

Göl içinde görülen ağaç veya arazilerinin ortasında tek başına bulunan ağaçların dünyanın merkezini belirlediği ve hükümdarların bu ağaçtan (hayat ağacı)²⁶ göğe çıktığı sanılıyordu²⁷.

Gök ile yer arasındaki bağlantının mitsel simgelerinden birisinin de merkezde bulunan “dağ” (kozmik) olduğu belirtilmişti. Hint inançlarına göre Meru Dağı dünyanın merkezindedir ve onun üstünde kutup yıldızı bulunmaktadır. İran inançlarına göre kutsal Haraberazaiti Dağı (El-Burz) dünyanın merkezindedir ve gök ile bağlantılıdır. Mezopotamya’da merkezde yerle göğü birleştiren “Ülkeler Dağı”, Filistin’in merkezindeki yeryüzünün göbeği olarak bilinen Gerizim Dağı, Hristiyanlara göre Hz. Adem’in yaratıldığı ve daha sonra da gömüldüğü, aynı zamanda Mesih’in kanının akıp Adem’i günahlarından arındırdığına inanılan Golgatha zirvesi gibi kozmik dağlarla²⁸ ilgili inançları diğer halklarda olduğu gibi Türkler de görmekteyiz. Çin-Türk bölgesinde ejder hanı olarak bilinen yılan kralı ve kraliçe masalları kahramanlarının da dünyanın merkezindeki Sumeru Dağı’nda yaşadığına inanılıyordu.²⁹ İstemi Kağan’ın ordugahı da bu Altın-tağ (dağ) (Sumeru) da bulunmaktaydı. Bizans elçisi Zemarkhos’un da İstemi Kağan’ı burada ziyaret ettiği bilinmektedir.

²⁶ Tabiat kültürünün Türk inançlarındaki yeri için bk. Prof. Dr. Fikret Türkmen, “Eski Türklerin İnançlarında Tabiat Kültü”, E. Ü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi-III, İzmir 1999, s. 175-181. Hayat Ağacı için bk....Yaşam ağacı, yani evrenin kendisi bu noktadan büyür...Aydınlanma ağacı(Bo Ağacı) altındaki Budha ve kutsal ağaç üzerindeki İsa, çok eskilere uzanan arketip bir dünya kurtarıcısı, Dünya Ağacı motifi çevresindeki benzer figürlerdir...(Joseph Campbell; Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, Kabalcı Yayınevi: 162, İstanbul 1999, s. 44, 52. Şaman kozmogonisinde dünya ağacı veya hayat ağacı denilen ağaç dünyanın merkezindedir ve yükselen dalları Bay Ülgen’in sarayına değer.....(Bilge Seyidoğlu, Mitolojik Dönemde “At” Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, s.51-54.) ... Kozı Körpeş Bayan Sulu destanının hemen hemen bütün varyantlarında bayterek, şok terek, çuk tirek, suk terek, v.s adlarıyla yer alan kutsal ve yalnız ağaçlar, kahramanların altına sığındıkları sevgili ya da sözlüleriyle buluştukları, düşmanları tarafından altında öldürüldükleri ağaçlar olarak görülmektedir. (Mehmet Aça, Kozı Körpeş Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, s.222 ve 678 numaralı dipnottaki kaynaklar) ...Bazen bir sırık şeklinde tasarlanan dünya ağacı, kutup yıldızına kadar uzanan dünyanın eksenidir...(Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin ABC’si, Şamanist Mitoloji, Kabalcı Yayınevi, s.72-73, 91) Mircae Eliade; “Evren Ağacı”, Şamanizm (Çev:İsmet Birkan) İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 302. Babil Simyası....., s. 35-37. Ağaç-ana ile ilgili olarak geniş bir yorum için bk. Özkul Çobanoğlu, Türk Dünyası Edebiyat....., s. 32-38.

²⁷ Emel Esin; Türk Kozmolojisi....., s. 160.

²⁸ Ayrıntılı için bk. Mircae Eliade; Ebedî Dönüş... s.26-28. Babil Simyası....., s. 31-32.

²⁹ Emel Esin; Türk Kozmolojisi....., s. 86.

Kozmik dağın zirvesi hem dünyanın en yüksek noktası, hem de dünyanın göbeği³⁰, yaratılışın başladığı yerdir. Aslında Türklerde de, evrensel iki ilkeli kainat düşüncesinin yazılı işaretleri olan Türklere ait ırklardan Tav/Dağ ırkında³¹ belirtildiği gibi, “hayat orada bitip, orada başlamaktadır ve dağ; ölüme ve ölüm ötesinde düşünülen yeniden doğuma işaret etmektedir. Tağ ırkında belirtilenler bu şekliyle tamamen Mircae Eliade’nin belirttiği “merkez simgeciliğinin” özellikleriyle örtüşmektedir. Ona göre “merkez her şeyden önce kutsal olanın, mutlak gerçekliğin bölgesidir. Benzer biçimde öteki bütün mutlak gerçeklik simgeleri de (yaşam ve ölümsüzlük ağaçları, gençlik çeşmesi vb.) merkezde bulunmaktadır. Merkeze giden yol zorlu bir yoldur: tapınağın zorlukla çıkılan katları, kutsal mekanlara (Mekke, Hardwar, Yeruslaim) hac seferi; Altın Post, Altın Elmalar, Hayat Otu’nu bulmak için girişilmiş kahramanca ve tehlike dolu yolculuklar; kendi benliğine, varlığının merkezine giden yolu arayan kişinin karşılaştığı zorluklar ve diğer birçokları. Yol zahmetlidir, tehlikelerle doludur, çünkü din dışı olandan kutsal olana, geçici ve yanıltıcı olandan gerçeklik ve ebediyete, ölümden yaşama, insandan tanrıya geçiş ayinidir. Merkeze ulaşmak kutsallaşmaya, erginleşmeye (inisiyasyon) hak kazanmaya eşittir; dünyanın din dışı ve yanıltıcı varoluşunun yerini yeni bir varoluş, gerçek kalıcı ve etkin olan yeni bir yaşam almaktadır. Ayin aracılığıyla (kurban etme, kan dökme, ki bazı arkaik kozmogonilerde dünya, kaosu simgeleyen bir ilk canavarın veya kozmik bir devin kurban edilmesiyle varoluş kazanmıştır) kutsallaştırılmış her mekan dünyanın merkezine dönüştürülmekte, her ritüelin zamanı da mitsel “başlangıç” zamanına denk düşmekteydi. Yaratılış eylemi tezahür etmemiş olandan zahire, ya da, kozmolojik terimlerle kaostan kozmosa geçişi gerçekleştiriyorsa; yaratılış bir merkezde oluyorsa ve dolayısıyla cansızdan canlıya tüm varlık çeşitleri ancak esas olarak kutsal bir alanda varoluşa kavuşabiliyorsa_bütün bunlar merkez simgeciliğinin önemini gözler önüne sermektedir.”³²

Merkez simgeciliğini sembolik olarak göstermesi bakımından Eliade’nin “Babil Simyası ve Kozmolojisi” adlı eserinden bir örneği burada verelim: Süryanice yazılmış

³⁰ Ayrıca bk. Joseph Campbell; Kahramanın Sonsuz, s. 51-59. Emel Esin; Türk Kozmolojisi..., s. 111-112.

³¹ Tav/Dağ ırkı için bk. Emel Esin, age., s. 33, 37-38. Kutsal Dağ’ın tapınakla eş tutulması için bk. Mircae Eliade; Babil Simyası..., s. 26 Kozmik Dağ için ayrıca bk. Mircae Eliade; Şamanizm..., s. 298-302.

³² Mircae Eliade; Ebedi Dönüş..., s. 31-33.

“Hazine Kuyusu” adlı eserden naklettiğine göre; Adem yeryüzünün merkezinde, daha sonraları İsa’nın haçının dikileceği yerde, yaratılmıştı.. İsa, Adem’in yaratıldığı yer olan kozmik dağın zirvesinde, yaratılışın merkezinde acı çekerek, kanıyla, bütün insanoğlunun günahlarını bağışlatır ve kurtuluşa götürür. İsa’nın çilesi bütün yeryüzünü kaplar, çünkü kozmik dağın zirvesi olan Golgatha büyölse olarak bütün gezegeni kavrar. İstirap çekme mutlak gerçeklik içinde varoluşun merkezinde başlar ve orada biter. Eliade; mikrokozmosla özdeşleştirilen insanın yaratılışının (Adem ile Dünyanın ikisi de yeryüzünün göbeğinden türemişlerdir) gizli anlamının buradan çıkarılabileceğini ve insanoğlunun günahlarından arınmasının-İsa’nın çilesi sayesinde- ancak merkeze dönüşle mümkün olabileceğini göstermesi, daha başka bir şekilde söylersek merkez simgeciliğini çok iyi bir şekilde anlatmasından dolayı bu kitapta yazılanların oldukça önemli olduğunu söylemektedir.³³

Tüm dinsel eylemlerin³⁴ temelini kahramanlar ya da mitsel atalar tarafından atılmış olduğu yönünde bir inanışın olduğunu ve bütün ülkelerdeki ritüellerin temelinde yatan teoriyi en güzel açıklayan deyişlerin; “Tanrılar başlangıçta ne yaptıysa onu yapmalıyız” (Stapatha Brahmana, VII, 2, 1, 4) ve “Tanrılar böyle yaptılar, insanlar da böyle yapacak” (Taitiriya Brahmana, 1, 5, 9, 4) şeklindeki Hint deyişleri olduğunu söyleyerek “Her ritüelin bir ilahî modelinin, arketipinin olduğunu” Eliade aşağıdaki örneklerle ortaya koymaya çalışmıştır: “İran geleneğine göre dini bayramlar Hürmüz tarafından bir yıl boyunca bir yıl süren kozmik yaratılışın aşamalarını anmak için başlatılmıştı. Sırasıyla gökyüzünün, suların, yeryüzünün, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratılışını temsil eden her dönemin sonunda Hürmüz beş gün dinlenmiş ve belli başlı Mazda bayramları bu dinlenme dönemleri üzerine kurulmuştu. İnsanın yaptığı sadece yaratılış eylemini tekrarlamaktır. Dinsel takvim başlangıçta vuku bulan tüm kozmogonik evreleri bir yıllık bir zaman yarışı içinde sırayla anar”.³⁵

³³ Bk. Mircae Eliade; Babil Simyası..., s. 31-32.

³⁴ Aslında bütün eylemlerin, yani hem dini hem de insanî eylemlerin mitsel modelleri olduğunu; örneğin “Dünyanın Yaratılışı Mitosunun” yaratılışı tamamlayan her türlü eylem için (evlilik, doğum, tarımsal etkinlikler v.b) örnek model teşkil ettiğini ileride göreceğiz.

³⁵ Mircae Eliade; Türk Kozmolojisi..., s. 36. Buna benzer örnekler için ayrıca bk. Mircae Eliade; “Mit-Bir Tanım Denemesi” Mitolojiler Sözlüğü, Dost Kitabevi, Ankara 2000, s. 784. Yayına Hazırlayan: Levent Yılmaz.

Evlilik ayinlerinin de bir ilahî modeli vardır ve insanların evliliği kutsal evliliği (hierogamie) özellikle yer ile gök arasındaki birleşmeyi yeniden üretmektir. “Ben Gökyüzüyüm der” koca “sen de yeryüzü”. Vedalar döneminde bile karı-koca gökyüzü ve yeryüzüne benzetilmektedir. Eğer cinsiyeti yoksa hiçbir şey “canlı” olmazdı. Bu nedenle taşlar ile madenlerden başka insan eliyle üretilmiş ya da inşa edilmiş nesneler de öyleydi. Bütün halkların inancında, bir ev ancak ona “Yaşamı” ve “ruhunu” verecek bir kurban sunularak canlı hale gelirse “gerçek” olabilir, varlığını sürdürebilir, zamana karşı koyabilir; aynı şekilde insanın yaptığı bir nesne de bir cinsiyet kazandığında, kozmik bir yazgıya dahil olduğunda canlı hale gelebilirdi diyen Mircae Eliade³⁶ bunlara örnek olarak Hint’teki kurban sunağının dişil, kurban ateşinin eril olduğunu, Mezopotamya ve Hintlilerde yeryüzünün göbeğinin (merkez) ana tanrıça’nın dölyatağı olduğunu vb. göstermektedir”.

“Evlilik ayini sadece yeryüzü ile gökyüzü arasındaki kutsal eşleşmeyi taklit değildir, esas olan bu kutsal evliliğin sonucu yani kozmik yaratılıştır. Çin’de ilkbaharda genç çiftler açık havaya çıkar ve kozmik yeniden doğum ve evrensel filizlenmeyi hızlandırmak için otlar üzerinde birleşirlerdi. Li Chi’nin “Yüeh Ling” (Aylık İşler Düzenlemeler Kitabı) IV. kitabı, imparator eşlerinin ilkbaharın ilk ayında gök gürlemesi duyulduğunda imparatorla birlikte olmaları gerektiğini yazmaktadır. Böylece kozmik örnek ülkenin hakimi ve bütün halk tarafından izlenmiş olmaktadır. Evlilik birliği, kozmik ritm ile bütünleşen ve bu bütünleşmeyle geçerlik kazanan bir ayindir. Yeni yıl gününde İhtar Tammuz ile yatar ve kral da tanrıçanın zıfak yatağının bulunduğu gizli bir odasında tanrıçayla (yani onu yeryüzünde temsil eden nedimesiyle) ritüel birleşme gerçekleştirerek bu kutsal evliliği yeniden yaratır. İlahî birleşme yeryüzünün doğurganlığını sağlar. Bu doğurganlık kralın, yeryüzündeki çiftlerin törensel birleşmesiyle de sağlama alınır, yeni her nikah birleşmesinde dünya yeniden doğar... Aslında burada yapılan iş bir nevi insanlar tarafından yapılan işlerin insan dışı bir modelle meşrulaştırılmasıdır.”³⁷

Türkler de kozmik yaşantıyla uyum içinde olmak, onunla bütünleşmek için kozmik yaşamı aynen tekrarlamaktadırlar. Bizim vereceğimiz örneğin daha yakın bir

³⁶ Mircae Eliade; Babil Simyası. ..., s. 66-67.

³⁷ Mircae Eliade; Ebedî Dönüş..., s. 37-39.

zaman dilimine ait oluşu bir başka açıdan da önemlidir. Bu örnek sayesinde arkaik insan için geçerli olduğu söylenen inanışların bugün bile hâlâ geçerliliğini koruduğunu görmekteyiz.

Bu örneği Jean Paul Roux'un "Müslüman Türk Metinlerinde İslâm Öncesi Kalıntılar Üzerinde Araştırma"³⁸ adlı makalesinden aldık. Toroslarda yaşayan göçebe yörükler arasında saptanan bu geleneğe göre koç katımı günü, koçlar koyunları aştığında obanın erkekleri de aşka gelip eşleriyle birlikte olmaktadır. Bu geleneği, yani hayvanların taklit edilmesini Jean Paul, onların üretkenliği ve ayırt etme niteliğine bağlamaktadır ve insanların temel kaygısının onların bu niteliklerini kullanmak ve bunlardan yararlanmak olduğunu söylemektedir ki bu bizim açımızdan hatalı bir değerlendirmedir.

Eski Türklerin inançlarındaki tabiat kültü hakkında yazdığı bir makalesinde Fikret Türkmen, gök ve yer/su ilkeleriyle ilgili görüşlerini bildirdikten sonra "Eski Türklerin düşünce ve inanç sisteminde insan-tabiat bütünleşmesi hatta aynileşmesine sık sık rastlanmaktadır.....Türkler de diğer insanlar gibi, evrenin bir parçası olarak yaşamak ve öyle kalmak, tabiattaki olayları izlemek, ona saygılı olmak için kendi kozmik sistemlerini kurmuşlardır"³⁹ demektedir. Bizce Fikret Türkmen'in vardığı bu sonuç yukarıdaki verdiğimiz örnekteki geleneği çok iyi açıklar bir niteliktedir.

Türk Tanrı anlayışında "hierogamie"nin olmadığı yönünde bir takım iddialar olmakla beraber bazı anlatmalarda gördüğümüz gibi, Gök-Tanrının kendisi olmasa bile tanrılar panteonunda⁴⁰ yer alan diğer tanrılar için bu özellik geçerliliğini korumaktadır. Bu konuda bazı örnekler vermeden önce bu konuya açıklık getirmek gerekli sanırım.

³⁸ Jean Paul Roux; "Reserche Des Survivances Pré-Islamiques Dans Les Textes Turcs Musulmans: Le Kitab-ı Dede Qorqut" (Müslüman Türk Metinlerinde İslâm Öncesi Kalıntılar Üzerinde Araştırma) Journal Asiatique C. CCLXIV, Paris 1976, s. 35-55. (Bu makale Kemal Boz tarafından tercüme edilmiş ama henüz Türkiye'de yayımlanmamıştır)

³⁹ Fikret Türkmen; Eski Türklerin İnançlarında Tabiat, s. 176,181.

⁴⁰ Başlangıçta kendisine inanılan tek bir "Tanrı" mı yoksa "Tanrılar mı" vardı? şeklindeki bir tartışmaya burada girmek niyetinde değiliz. Bizim bu konudaki düşüncemiz ise, yukarıda kullandığımız terim göz önüne alındığında ortadadır. Bu konuda birbirinin aksi fikirlerde yazılmış pek çok makale ve yayın vardır: (Bk. Fikret Türkmen; "Kök-Türk Abidelerinde Millî Kimlik Hassasiyeti", I. Uluslar arası Türkoloji Kongresi, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, 9-12 Ekim 2002. Dursun Yıldırım; "Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?", Türk Bitiği, Akçağ Yayınevi, Ankara 1998, s. 112, Emel Esin; Türk Kozmolojisi...., s. 60-62, Ünver Günay-Harun Güngör; Türk Din Tarihi, Laçın Yayınları, Kayseri 1998, s. 110-118, Ayrıca bk. (Çobanoğlu 2001: 74)

Bazı anlatmalarda karşımıza çıkan “Tanrı’nın çocukları” gibi ifadeleri dış etkilere bağlayarak bunların daha sonraki dönemlerde çıktığı ve en azından menşei yönünden Gök-Tanrı inancı için geçerli olmadığı yönünde bir takım iddialar bazı araştırmacılar tarafından ortaya atılmaktadır. İnceleme alanımız eğer din tarihi olsaydı bu görüşlere katılmak belki mümkün olabilirdi. Ama günümüzde “Dünyada tarihî, sosyo-ekonomik ve kültürel çerçevesinin dışında “katıksız” bir dinî olay hiçbir zaman varolmamıştır” şeklinde bir fikre sahip olan din tarihi araştırmacılarının bile yukarıda belirtilen fikre katılmaları mümkün gözükmemektedir ki keza bizim inceleme alanımız mitlerdir ve ileride de göreceğimiz gibi mitleri yaşamak bir nevi “dinsel bir yaşantıyı” kapsamakta ve bunlar mutlak hakikat ve kutsal sayılmaktadır. Tanrı’nın çocukları, eşleri gibi ifadeler başka bir kültürün ürününden alınmış olsa dahi, bir mitte yer alıyor ve bu o toplum tarafından benimsenip anlatıcılar tarafından icra ediliyorsa ona inanılıyor demektir. Şimdi bu konuda birkaç örnek verelim:

Çin kayıtlarında, Atlasğan (atılan) şeklinden geldiği sanılan, Ya-lo-şan adlı Kök-Türk savaş tanrısının Türk kadın kamından oğlu olan An-lu-shan, Ying-chou ilinde 703 yılında bir gece ışıklar içinde, bozkırda yaşayan yırtıcı hayvanların ulumaları arasında dünyaya gelmişti. Bu olağan üstü doğum bize Manas’ın doğumunu da hatırlatmaktadır. Bildiğimiz gibi Manas da çeşitli hayvanların ulumaları, bağrısları arasında doğmuştu. Bu bölümü kitaptan aynen aktarıyoruz: “Altay’ı sarstı “baa” diye ağlayan çocuğun sesi, kara yer sallandı. Alemi sarsan bir gök gürültüsü duyuldu. Ak Otağ’a “kut” düştü. Gökkuşağı gibi eğilen parlak bir ışık Cakıp’ın avlusunun üzerini kapladı. Şimde de dağ başında kayberen böğürdü, bahçedeki kuşlar öttü, yerdeki yılanlar ıslık çalıp, avludaki köpekler havlamaya, atlar kişnemeye başladı”⁴¹

Yine ırklardan öğrendiğimize göre; “...ata ve anaya benzetilen “yaruk” (gök) ve “kararık” (yer-su) nefeslerinin, her yıl boyunca sekiz yönden(dört yön ve ara yönler) eserek, yıl boyunca tekrar birleşip doğanın üçlü ırkla temsil edilen diğer altı tezahürünü doğurduğu farz ediliyordu. Çin metinlerinden öğrendiğimize göre Kök Türklerin

⁴¹ Bk.Fikret Türkmen -Alimcan İnayet; Manas Destanı, AKM Yayınları 96, Ankara 1995, s. 20.

kağanı A-pang-pu biri yaz tanrısının kızı, biri kış tanrısının kızı olmak üzere iki hatunu vardı ve bu yüzden rüzgar ve yağmur meydana getirebiliyordu.”⁴²

İlkeller arasında mitsel modelleri olan sadece ritüeller değildir ve her türlü insanî eylem zamanın başlangıcında bir tanrı kahraman ya da bir ata tarafından icra edilen bir eylemi tamı tamına⁴³ tekrarladığı ölçüde geçerlik kazanır⁴⁴ diyen Eliade, fikirlerini şöyle sıralamaya devam eder: “Arkaik dünya din dışı eylem diye bir şey bilmez; belirli bir anlamı olan her eylem -avlanma, balıkçılık, tarım, oyunlar, çatışmalar, cinsellik- şu veya bu şekilde kutsal olana katılmaktır” diyen Mircae Eliade bunlardan bazılarını örnekler vererek açıklamaktadır. Ona göre her türlü dans başlangıçta kutsaldı, başka bir deyişle insan dışı bir modeli vardı. Dans yiyecek elde etmek, ölüleri anmak ya da kozmosta iyi bir düzen elde etmek için icra edilebilir. Ama asıl önemli olan onun her zaman ya arketipik bir jesti taklit etmesi ya da bir mitsel anı hatırlatmasıdır.⁴⁵

Bunları doğrular nitelikteki bir kaç örneği Türklerde de görüyoruz. Mesela, Merih’le eş tutulan savaş tanrısı, Çinli olmayan kuzeyli göçebelerin Gök-oğlu Ch’ih-yo’nun Çin hükümdarı Huang-ti ile savaşı da dans şeklinde anılırdı. Yine Çu döneminde gök, göksel cisimler ve atalar için yapılan ayinlerde davul çalınmaktaydı. Gök gürültüsü gibi ses çıkaran en büyük davullar, gök ayinine ayrılmıştı. Ayinler sırasında bulutlar kararır ve yağmur yağarsa, Gök-tanrısı davete gelmiş sayılırdı. O zaman elinde kalkan tutan hükümdar ile askeri okulda yetiştirilen genç alplar, Gök- tanrısını eğlendirmek için, Çu sülalesi kurucusu Wu’nun destanını temsilen dans etmekteydiler. Kadınlar ise çiçek serpiyordu. Gök ayininde hükümdar koç postu giyerdi. Kağanların, öngreki iligler(eski hükümdarlar) usulünde müzik yaptırdığını ve yere, göğe sevgi gösterip

⁴² Bk. Emel Esin; Türk Kozmolojisi..., s. 28, 63, 57, 116.

⁴³ Tamı tamına, değiştirmeden tekrarlamak zorundaydılar; çünkü Eberhard’ın Çuların inançlarıyla ilgili bir yazısında belirttiği gibi “Çular, gökyüzünde cereyan eden her şeyin dünyaya ve dünya yüzündekilerin de göğe tesir edeceği düşüncesine sahiptiler. Bu sebeple her şeyin doğru yapılmasına azami dikkat gerekiyordu. Bu gereklilik de devlet işlerinde okuma-yazma bilen insan ihtiyacının yanı sıra merasimlerin icrasında ve adetlerin halka öğretilmesinde “eski ruhban sınıfının” devlet hizmetine bir alimler sınıfı olarak alınmasının nedenini oluşturmuştur. Daha geniş bilgi için bk. Wolfram Eberhard; Çin Tarihi, TTK Yay., 1947, s. 37, 37, 45-47. (Çobanoğlu 2001:54)

⁴⁴ Mircae Eliade; Ebedî Dönüş..., s. 36.

⁴⁵ Diğer örnek modeller için bk. Mircae Eliade; age., s. 42-46.

ibadet yaptırdığını “sevinmek” ırkından anlaşılmaktadır. (W.Bang, A.von Gabain, “Türkische Turfan Texte I, Leipzig , s.248-49.)⁴⁶

Bazı bitkilerin iyileştirici ve büyüsel değerleri ise onların “göksel bir örnek modelinin olması ya da onun ilk defa tanrı, peygamber veya kutsal varlık tarafından toplanmış” olmasıyla ilişkilendirilmiştir:

Calvary Tepesi’nden toplanan kutsal bitki sayesinde Mesih iyileşmiştir. Bu bitkinin kutsallığının buradan kaynaklandığı öne sürülmektedir.

Bu örnek bizim aklımıza hemen Dede Korkut hikâyelerinden “Dirse Han oğlu Boğaç Han Hikâyesi”ni getirmektedir. Bilindiği gibi Boğaç Han alplık sınavını başarıp beylik ünvanını alınca Dirse Han’ın adamları eski itibarlarını kazanmak için Boğaç Han hakkında dedikodu çıkarırlar. Bu dedikodulara kanan Dirse Han oğlunu öldürmek maksadıyla bir av tertip eder. Dirse Han’ın adamları Boğaç’a bir yandan babasının önünde avlanmasını ve böylelikle onun gözüne girmesini tavsiye ederken bir yandan da Dirse Han’a oğlunun üzerine doğru geldiğini söylerler. Onların kışkırtması sonucu babasının oku ile vurulan Boğaç yere düşer ve babası onun yanına gitmek istese de babasının adamları buna mani olurlar. Boğaç’ın annesi oğlunun ilk büyük avı olmasından dolayı büyük bir hazırlık yapmıştır. Fakat avdan dönenler arasında oğlunu göremeyince deliye döner. Dirse Han’ın adamları onun avda olduğunu söyleseler de annesinin içi rahatlamaz ve yanına ince belli kırk kızı alarak onu aramaya çıkar. Bir çukur içinde oğlunu kanlar içinde bulur. Boğaç annesine korkmamasını, yaralanınca Hızır’ın gelerek yarasını sıvazladığını, ve bu yaradan ölmeyeceğini, annesinin sütü ile dağ çiçeğinin kendisine merhem olacağını anlattığını söyler. Bunun üzerine annesi ve kırk kız Boğaç Han’ getirip babasından gizli olarak tabiblere emanet ederler⁴⁷.

Hızır’ın Türk inanışındaki “kutsal”lığı göz önüne alındığında, Eliade’nin bu konuda yukarıda ifade ettiği görüş Türkler için de geçerli olmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi “Yaşamın bütün önemli eylemleri tanrılar ya da kahramanlar tarafından vahiy edilmiştir” diyen Mircae Eliade, insanların da bu örnek eylemleri tekrarlayıp durduklarını ifade ederken ilk eylemi yapan/öğreten veya vahiy

⁴⁶ Bk. Emel Esin, Türk Kozmolojisi....., s. 122, 108, 103, 149.

⁴⁷ Bk. Muharrem Ergin; Dede Korkut Kitabı I -Giriş Metin Faksimile, TDK Yay: 169, Ankara 1997, s. 5.

edenleri de yaratılışı tamamlayan kişiler veya olağanüstü varlıklar olarak nitelemektedir. Bilimsel literatürde bunlara biz “medenileştirici kahramanlar” veya “kültür-medeniyet kahramanları” demektediriz. Alp ve savaş tanrısı olan Ch’ih-yo’nun beş türlü silahı ve zırhları icat ettiği rivayet edilmektedir. Al giymiş, topuzlu güzel bir kadın olarak düşünülen Ocak Tanrıçasının ilk aşı pişirdiğine, Çu inançlarına göre Ho_sing’in, Kök Türklere göre de “Türk” ünvanlı kişinin ilk defa ateşi yaktığına inanılıyordu.

Altay yaratılış destanında; “May-Tere ve Mandı-Şire”, Oğuz Kağan destanında; “Uluğ Ordu Bey ve Barmaglığ Çosun” gibi eylemleri ilk defa yapan veya eşyaları icat edenlere dünyadaki çeşitli kültürlerinin anlatmalarında da karşılaşmaktayız. Örneğin, Çin kronikleri toprak katılaşınca ve insanlar nehir kıyılarına yerleşirken “Göksel Hükümdar” Fu Hsi’nin (MÖ 2953-2838) onları yönettiğini kaydeder. Kabilelerine ağlarla nasıl balık tutulacağını, avlanmayı ve evcil hayvanları yetiştirmeyi (Mandı-Şire’nin yaptıkları gibi) öğretti. Bir başka Çin İmparatoru Huang Ti’nin de bir takvim hazırladığı, matematiksel hesaplamalar yapmayı başlattığı ve tahta, çamur ve metalden araç gereç yapmayı vb. öğrettiğine inanılır.⁴⁸

Eliade, danslar gibi çatışma ve mücadelelerin her tekrarlanışının da arketipik bir modelin tekrarı olduğunu söylerken Nordik geleneğinden şu örneği vererek bunu açıklamaya çalışmaktadır. Nordik geleneğine göre ilk düello Hrugnir⁴⁹ adlı devle Thor arasındadır ve Thor onu tek bir kavgada yenmiştir. Bundan sonraki savaşçıların da Thor gibi ancak üç başlı bir canavarı yenerek askeri topluluğa yani alplik sınıfına geçebileceğini ifade etmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Türklerdeki örnekler için bk. Emel Esin; Türk Kozmolojisi..., Ch’ih-yo için s. 119, Ho-sing için s. 58, “Türk” için s. 57-58, Ocak Tanrıçası için s. 60, 109. (Çuların ocak tanrıçası ve eşik tanrısı için ayrıca bk. M. Garanet; Dances et légendes de la Chine ancienne, Paris, 1959. s. 308 Emel Esin; age., s. 60, 18 nolu dipnot) Altay Yaratılış Destanı için bk. Dr. W. Radlov; “Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatı, Ekav Yayınları, Ankara 1999, s. 175-182. Çin’deki örnekler için bk. Joseph Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, Kabalcı Yayınevi: 162, İstanbul 1999, s. 354-356. Diğer kültürlerdeki örnekler için bk. Mircae Eliade; Ebedî Dönüş..., s. 35, 45-46. Ayrıca bk. Dr. Mehmet Aça; “Kültür Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Aletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkür Etmiş Bazı Efsaneler”, Milli Folklor, S. 45, Ankara 2000, s. 43-52.

⁴⁹ Hrugnir ve Thor arasındaki mücadele için bk. Régis Boyer; “Germanler ve Kuzey Kavimleri-Kutsal Olanın Unsurları”, Mitolojiler Sözlüğü, s. 320-321.

⁵⁰ Bk. Mircae Eliade; Ebedî Dönüş..., s. 42. (Bu motif Hint-Avrupa mitolojisinde de görülmektedir ve haklı olarak Georges Dumézil bunu çok eski askeri topluluğa katılma senaryosunun geç fakat otantik bir versiyonu olarak görmektedir.)

Aslında başka mücadeleler de; Babil’de Marduk ile Tiamat⁵¹, Yahudi⁵² geleneğinde Yehova’nın Rahab ve Leviathan ile, Hint’te İndra ve Vrtra⁵³ Mısır’da Tanrı Ra ile Apophis, vb. buna örnek olarak gösterilebilir.

“Türklerde de böyle bir durum var mıdır?” diye düşündüğümüzde aklımıza ilk olarak Oğuz Han destanında Oğuz Han’ın gergedanla⁵⁴, Boğaç Han’ın boğayla ve incelediğimiz destanlardan Kubikul’da ejderhayla mücadelesi gelmektedir. Kahramanın ilk karşılaştığı canavar, dev ve ejderhanın Türk mitolojisindeki fonksiyonu da bizim düşüncemize göre de Hrugnir, Tiamat, Leviathan gibi devler ile aynıdır. Çünkü çeşitli kültürlerde karşımıza çıkan ve tanrının, kahramanın kaosu temsil eden canavarı öldürmesi ile Oğuz Han’ın gergedanı, Boğaç Han’ın boğayı, Kubikul’un ejderhayı öldürmesi hemen hemen aynı fonksiyonu gerçekleştirmektedir. Marduk, kaosu bedene bürünmesi olan deniz canavarı Tiamat’ın parçalanmış bedeninden kozmosu ve Tiamat’ın Yazgı Tabletlerini emanet ettiği ifrit Kingu’nun kanından insanı yaratır. Bu

⁵¹ Tiamat ve Marduk arasındaki mücadele için ayrıca bk. Elena Cassin; “Kozmogoni-Mezopotamya”, Mitolojiler Sözlüğü, s. 582-586. Bu makalede ayrıca merkez simgecilik hakkında da bilgi vardır. Babil dünyanın merkezindedir ve göksel benzeri gibi inşa edilmiştir....

⁵² “İbrani Kozmolojisi yeryüzünün bütün sularını aşağıda (nehir-ırmaklar) ve yukarıda (yağmur) olmak üzere meydana getiren ilksel bir okyanus mitine dayanmaktadır. Zamanın başlangıcını belirleyen Yehova’nın, çoğu zaman deniz canavarları Rahab (Eyüp, 26, 12) ve Leviathan (İşaya, 27, 1: Mezmurlar, 74, 13-14) ile kişileştirilen bu düşman öge ile yaptığı savaştır. Tanrının denizin güçlerine karşı yaptığı bu ilksel savaşı, aynı zamanda Nil’e ve onun bedenleşmiş hali olup, Mısır’ın timsahını özümseyen Firavun’a karşı da ortaya çıkar. Bu mitik okyanus, sadece akıcı değil, aynı zamanda karanlıktır da. Bu iki nitelik, başlangıçtaki kaosu biçimsizliğini mükemmel biçimde tarif etmektedir. Yehova’nın okyanusla giriştiği ve başarıyla sonuçlanan mücadele, Enuma Eliş’teki Marduk’un Tiamat’la savaşını anımsatmaktadır. Deniz canavarı Leviathan’a Kenan’lıların Baal ve Anat efsanelerinde de ortaya çıkmaktadır”. Jean Pepin; “Eski Hristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Ögeler”, Mitolojiler Sözlüğü, s. 235-236.

Tanrının kaosu bedene bürünmüş olan deniz canavarı ile savaşıp savaş kazanmasına dair eski bir senaryonun izlerinin Yeruşalim kültüründe süregelen biçimiyle Yahudilerin Yeni yıl törenlerinde de görüldüğünü ifade eden Mircae Eliade ilksel canavar Rahab’ın yenilişinden sonra Yehova’nın kral olarak tahta çıkışının da dünyanın örgütlenişine, kozmosun yaratılışına ve insanın selamete ermesine eşdeğer olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu kozmogonik zaferin İbranilerin bilincinde o andaki ve gelecekteki yabancı krallara karşı kazanılan zafer halini aldığını da belirtmektedir.

⁵³ İndra ve Vrtra arasındaki mücadele için bk. Wendy Doniger O’ Flaherty, Hindu Mitolojisi, (Çev: Kudret Emiroğlu), İmge Kitapevi, 1996 Ankara, s. 64-76.

⁵⁴ Oğuz Han’ın karşılaştığı canavarın gergedan mı veya başka bir yaratık mı olduğu üzerinde tartışmalar olmuştur. Aslında canavarın şekli pek o kadar da önemli olmamakla beraber Hellenistik tipte hippocampe’den (su aygırı) gelişmiş ejder şeklinin Türk sanatında ancak bir, iki erken Uygur resminde karşımıza çıktığını Emel Esin’in “Evren” adlı makalesinden öğreniyoruz. Oğuz Han destanının Uygur varyantında karşımıza çıkan gergedan resminin yukarıdaki bilgi ışığında değerlendirilmesi sanırım yerinde olacaktır. Bk. Emel Esin, Evren “Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşe’leri”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, TTK Basımevi, 1969 Ankara, s.172.

yönüyle Çin mitolojisindeki Panku⁵⁵ ve İskandinav ve İzlanda mitolojilerindeki Ymir'e benzemektedir. Mircae Eliade'ye göre bu tür destanlarda ejderin öldürülmesi, örneğin; sulara el koyan, suları dağlardaki oyuklarda tutarak bütün dünyayı susuz bırakan Vrtra'nın öldürülmesi tezahür etmemiş olandan zahire, biçimsizden biçimliye geçiş olan yaratılış eyleminin eşdeğeridir. Vrtra, dünyanın yapılanmasını ya da süregitmesini engellemektedir. Tezahür etmemiş olanın, gizilin ya da biçimsizin simgesi Vrtra, yaratılıştan önce varolan kaosu simgelemektedir⁵⁶ Yani canavarlar-ejderler düzeni tehlikeye sokan varlıklardır ve ortadan kaldırılmalıdır. Oğuz Han⁵⁷ destanında da gergedan düzeni tehlikeye sokmaktadır. Oğuz Kağan'ın halkı ve halkın geçim kaynağı sürüleri tehdit eden "canavarı" öldürmesiyle düzensizlik/ kaos ortadan kaldırılmakta, yeni bir döneme geçilmektedir.. Boğaç Han'ın boğayla mücadelesi ise George Dumezil'in yukarıda Hrugnir ile Thor arasındaki mücadeleyi yorumlarken belirttiği gibi sadece askerî/alplık topluluğa/sınıfına geçmenin gereğini yerine getirmekten ibarettir. Yani bir geçiş ayini niteliğindedir. Oğuz Han'dan sonra alplık sınıfına geçebilmek için artık onun gibi bir yaratığı öldürmek veya onu kontrol altına almak gerekmektedir. Kubikul destanında, Kubikul'un sevgilisine ulaşmak için çıktığı seferde önüne çıkan ejderi öldürmesini de düzeni bozacak engeli ortadan kaldırma olarak düşünmek mümkündür. Türk sözlü anlatılarının çoğunda gördüğümüz gibi çocuğun olağanüstü doğumu genellikle halkın ihtiyacı olduğu, sıkıntı çektiği dönemlerde gerçekleşmektedir. Ya da çocuksuzluğun kendisi tamamıyla bir "kaos" tur diyebiliriz. Çünkü tanrılar, atalar tarafından kurulan bir düzen vardır ve bu düzeni bozan her şey kaosa sebep olacaktır. Kaosu yaratan canavar, ejder, kocakarı (cadı, jalmavız kempir), yabancı/ düşman güçler olabilir. Arkaik inanışa göre gerçekliğin; güç, etkenlik ve süre olarak tezahür ettiği yukarıda belirtilmişti. Bunun gibi George Dumezil'in üçlü fonksiyonunu; kutsallık, güç, üretkenlik, hatırlamakta da fayda var. Eğer bunlardan biri

⁵⁵ Panku ve Çin Kozmolojisi için bk. Maxime Kaltenmark; Mitolojiler Sözlüğü, s. 573-574. Çin'de eski kozmolojik mitlerin unutulmasına karşın, asi canavar ya da tufan mitlerinin değişkeni olan efsaneler yaygındır.....Niu-Koua, tufan felaketiyle mücadele eden mitolojik kahramanlardan biridir." Panku ve diğer yaratılış mitlerindeki olağanüstü yaratıklar ve canavarlar hakkında ayrıca bk. Öcal Oğuz; "Mitolojimizde ve Ural Batır Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su", Millî Folklor, S. 38, Ankara 1998, s. 22-24.

⁵⁶ Mircae Eliade; Ebedî Dönüş....., s. 32-33.

⁵⁷ Oğuz Han'ın canavarla, Boğaç'ın boğayla mücadelesinin bir yorumu için ayrıca bk. Ali Duymaz; Derlemeler ve İncelemeler II, "Destan ve Halk Hikâyesi Yazıları", Balıkesir 2001, s. 35-36.

ortadan kalkarsa düzen bozulacaktır. Kubikul'un da evliliğine, yani üretkenliğe engel teşkil eden engellerden biri ejderhadır ve kahraman tarafından ortadan kaldırılacak ve doğa ritminin bozulması önlenecektir. Canavarlar/ejderler, Mircae Eliade'nin tabiriyle ifade edecek olursak, dünyanın yapılanmasını ya da süregitmesini engellemektedirler. Bu arada Türklerin ejderha hakkındaki inanışlarına göz atmak yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi ejder, gök kubbenin en altındaki çarkını çevirmektedir. Bu yönüyle gök kubbe, gök çarkı ve bunların simgelerinden olan gök ejderinin (Kök-Luu veya Evren) hem göksel mekanın hem zamanın simgesi olduğunu belirten Emel Esin bu yönüyle Gök- Tanrısının zaman ilahı kavramını içerdiği sonucuna varmaktadır. İran zaman tanrısı Zurvan-Yazdan ile Türk mitolojisine Erklig Kan olarak giren Hint zaman ve ölüm tanrısı Kala-Yama'nın Öd-Tengri ile ilişkili olduğunu ve bunların çark çeviren ejdere de benzediği ifade ettikten sonra bunlardan hareketle Ödleg ve Ajun Beyi Alp Er Tunga'nın mücadelesini "zaman ve ölüm tanrıları"yla "alp ve hükümdarlar"ın mücadelesini anlatan daha eski destanlar; güneş ve büyük ayı yutan kozmik büyük yılanı okla vuran Yi, veya zaman ve su simgesi ay ve güneşi yutan at veya teke başlı ejder Ahi Budhnya'yı ikiye kesen Tanrılar kralı İndra, ile ilişkilendirmektedir. Öd-ödleg bu özelliğinden dolayı değişik yönlü bir kişilik olan Yer Tanrısına(yir tengri); silahlı alpları, orduları ve ölüm cezası verenleri temsil eden yönüyle Merih ve batı gezegeni Erklig'e (Zühre), bir Türkçe metinde Erklig Kan ve yir tengri ile birlikte anılan Zuhal gezegenine, silahların ve zırhların mucidi sayılan savaş tanrısı Ch'ih-yo da benzemektedir. Ch'ih-yo; ejder, öküz ve başka efsanevi hayvanlara benzetiliyor ve kaplan postu giyiyordu. Tanrı ve ruhların/unsurların çoğu gök ile yer arasında döndükleri için hem göksel(yaruk) hem de yer/yeraltına (kararig) ait yüzleriyle gözükmekteydiler. Yer/su da yaşarken ejderin kararig yönleri galip geliyor, baharda ise ejder gökyüzüne çıkmaya ve böylece yaruk ve ateşli yönünü almaya hazırlanırken, vücudunda kanatlar, başının tepesinde uçmaya yarayan bir çıkıntı, boynuzlar ve yaruk (erkek) cinsinin özelliği ortaya çıkıyordu.⁵⁸ Bir Türkçe Budist metinde ejderin yeraltındaki yüzü, günahkarları yutan ölüm-madar (makara:Hint'te ejdere verilen ad) şeklini almıştı.⁵⁹

⁵⁸ Emel Esin; Türk Kozmolojisi..., s. 82

⁵⁹ Emel Esin; age., s. 85

Bütün bunlardan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Gök ile yer arasında dolaşan tanrılar, ruhlar, unsurlar bulundukları yerin özelliklerini taşımaktaydılar. Ejderi ele alacak olursak; Çu döneminde ve Hsiung-nular döneminde gök ve yer tanrısı ejder şeklinde olabiliyordu. Göçebe Türkler muhitinde, Altaylar ve Yedi su'da alplık ve kuvvetin simgesi olarak görülen ejder (büke)⁶⁰, bazı Budist Türkçe metinlerde yukarıda belirttiğimiz gibi günahkarları yutan ölüm-madar şeklini almıştı. Her ne kadar evren (ejder) ile insanın mücadelesinin evrenin uğurlu addedilmesinden dolayı eski Türk geleneğinde olmadığı, ancak XI. yüzyıldan sonra muhtemelen İran ve Bizans tesirleriyle girdiğini ve bu dönemden sonra ejderle mücadelenin alplık olarak sayılmaya başladığı iddia edilse de⁶¹ yukarıda bahsedildiği gibi Türkçe Budist metninde ejderin günahkarları yutan ölüm-madar şeklinde algılanıyor olmasından dolayı biz bunun daha erken dönemlerde başlamış olabileceği kanaatindeyiz. Bu konuda daha ilerideki bölümde (motif ve epizotların incelenmesinde) ayrıntılı olarak durulacağından burada son bir cümle ile ejder konusunu kapatmak istiyoruz. İlk başlarda gök ve yer tanrısıyla birlikte kendisine kurban sunulan savaş tanrılarının daha sonraki yıllarda bazı etkenler yüzünden değişiklere uğrayarak ölüm cezası veren Erklig'e, bir başka ifadeyle söyleyecek olursak can alıcı Azrail'e dönüştüğü de düşünülebilir.

Arketiplerin taklit edilmesi ve paradigmatic tavırların tekrarı yoluyla şu an içinde bulunulan zamandan arketiplerin ilk ortaya çıktığı zamana ayin yoluyla aktarılan insan kendisini ölümsüzlerin ilahî dünyasında bulur. Ayin yoluyla din dışı zaman askıya alınmakta ve içinde bulunulan tarih de örtülü biçimde yok edilmektedir. Aynı şekilde popüler belleğin karakterinin de din dışı olduğu ve kolektif belleğin de tarihsel olay ve bireyleri ancak arketiplere dönüştürerek sürdürebildiği ileri süren Eliade, epik şiirlerdeki kişilerin tarihsel kişiler oldukları yönünde şüphenin olmadığını ama tarihselliklerinin mitselleştirmenin aşındırıcı eylemi karşısında dayanamadığını ifade eder. Tarihsel bir olay ya da gerçek bir kişinin başından geçenler halkın belleğinde en fazla iki ya da üç yüz yıl varlığını sürdürür. Bunun nedeni popüler belleğin bireysel olay ve gerçek kişilikleri sürdürmekte güçlük çekmesidir. Tarihsel gerçeklik mitsel modellerle

⁶⁰ Bk. Emel Esin; Evren (Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin....., s. 168, 172.

⁶¹ Bayhaki' yi kaynak olarak veren Djuvaini, Somenet seferi esnasında, Gazneli sultan Mahmut'un bir evren avladığını söyler. Bk. Emel Esin, agm., "Evren" s. 178.

(kahraman) birleştirilir, olay ise mitsel eylemler (bir canavarla savaş, düşman kardeşler, vb.)kategorisiyle özdeşleştirilir. Bazı epik şiirler “tarihsel hakikat” denilen şeyi sürdürebilmişlerse de bu hakikat belirli kişiler ve olaylarla değil, kurumlar, gelenekler ve yerlerle ilgilidir.

Popüler belleğin işleyişini de şu şekilde göstermektedir: Geleneksel toplumlarda büyük hükümdarların genellikle kendilerini ilk kahramanın taklitçileri olarak gördüklerini belirten Mircae Eliade, Dara’nın kendisini üç başlı canavarı öldüren yeni bir Thraetona olarak gördüğünü, Mısır firavunlarının da kendilerini Ejder Apophis’i yenen tanrı Ra ile özdeşlendiklerini söylemektedir. Böylelikle ilk kahramanlık mitosunun yeniden canlandırılıp güncelleştirilmesiyle tarih yenilenmekte veyahut da tarih mitosa dönüşmekteydi.

Tarihte yaşadığını bildiğimiz kahramanların bile maceralarında gördüğümüz olağanüstülükler (şekil değiştirme, uçma, olağanüstü güç, vb.) aslında tarihsel kahramanın mitsel kahramana dönüşümünden kaynaklanmaktadır demek yukarıda söylenenler dikkate alındığında yanlış olmaz sanırım.

Yine dikkati çeken başka bir husus da insanların takvim düzenlemeleri ile ilgilidir. Bilindiği gibi hemen her toplumun takvim düzenlerken dikkate aldığı olaylar bazen türlü türlü olmakla birlikte zamanın birimlere bölünmesinin belli bir amaca yönelik olduğu görülmektedir. Takvim sayesinde belli bir zaman aralığı göreceli de olsa sona eriyor ve yeni bir dönem başlıyordu. Aynı zamanda böylece geçmiş zamanı veya yılı da yok ediyorlardı. Hemen her toplumda genç erkeklerin topluluğa katılma törenlerinin (erginlenme), günahların, ifritlerin kovulmasının veya yeni bir hanın tahta oturmasının da genellikle yıl başına denk geldiği görülmekte ve böylece eski dönemden birey ve toplum olarak bir bütün halinde saflaşarak yeni bir başlangıca, yepyeni bir hayata geçiş amaçlanıyordu. Bu sayede yaratılışın başladığı zamanı bir anlık bile olsa yeniden kurmaya çalışıyorlardı. Onlara yani arkaik insanlara göre her yeni yıl⁶² zamanın yeniden başlaması, yani kozmogoninin tekerrürüdür. Aslında her yeni yıl değil, her

⁶² Yeni Yıla (Yılbaşı) dair düşünceler için bk. Dursun Yıldırım; “Türklerin Yılbaşı Özgürlük Günü Bayramı”, Milli Folklor, S. 36, Ankara 1997, s. 2-4; Öcal Oğuz; “Bozathı Hızır ve Ren Geyikli Noel Baba İkileminde Türklerde Yılbaşı ve Bir Yaklaşım Denemesi”, Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 117-128.

evlilikte, her doğumda, her kralın (hanın) değişiminde vb. yeni bir çağ başlamaktadır. İdeolojisi ve yapısı Sümerlilere kadar uzanan Akitu yeni yıl töreninde hükümdarın önemli bir rol üstlendiği ve dolayısıyla tanrının yeryüzündeki oğlu ve vekili sayıldığı, bu şekilde doğanın ritmlerin düzenliliği ve tüm toplumun refahından sorumlu olduğu medeniyetlerin en eskisine ilişkin belgelerdir. Söz konusu olan yeni yılın doğuşunu sağlama görevi onun üstüne düşmektedir.⁶³

Yukarıda açıklananların hemen her toplumda görüldüğünü ifade eden Mircae Eliade'nin bu düşüncesinin Türkler için de geçerli olduğunu Emel Esin'in Türk Kozmolojisine giriş eserinden örnekler vererek göstermek mümkündür. Ona göre Türkler de de günahlar, ifritler yılbaşında kovuluyordu ve yeni bir hanın tahta çıkışı da aynı döneme denk geliyordu. Babillilerde olduğu gibi Türklerde de hanın değişimi ile birlikte yeni bir hayatın, yeni bir dönemin başlayacağına ve doğanın ritmlerin düzenliliği ve tüm toplumun refahından onun sorumlu olduğuna inanılıyordu. Bunları örneklerle açıklayacak olursak; "Kötü ruhları kovmaya ve kehanete yönelik maskeli ayinler konusunda araştırma yapanlara göre ayin sırasında yapılan danslarda geçen senenin ruhları ile bu senenin ruhları karşılaşmaktaydı. Kış sırasında yer altında geçtiği varsayılan yolculukları sırasında kararg(yer-su) bir yüz aldıkları için geçen yılın ruhları kötü sayılıyordu. Çu döneminde kış gün dönümünde başlayan yeni yıldan önce, yeni doğan ve yaruk (gök) yüzlü yeni yıl ruhları tarafından geçen yılın ruhları yenmekteydi."⁶⁴

Yeni yılda tahta oturma ile ilgili olarak Emel Esin'in, P. Zieme'nin "Manichaische Türkische Texte"(Berlin, 1975, satır 431-38) adlı eserinden naklettiği şu örneği verebiliriz: "Yer-su'dakiboyların ziyneti (süs) ...tanrı gibi (veya tanrıya hürmetkar) hükümdarımız...ulu göl gibi parlayarak, ulu kut (ve) saadetin alevleri içinde altın oğuş'u (ailesi) ile birlikte, bugünkü mukaddes, çok kutlu yeni günde (mevsim başı veya mevsim dönümü bayramında), tahta oturdu."⁶⁵

Halkın geleceğinin yeni tahta oturan "Han" la birlikte değişeceğiyle ilgili örneği de W.Bang ve A.von Gabain tarafından hazırlanan "Türkische Turfan Texte I, (Leipzig

⁶³ Bk. Mircae Eliade; Ebedi Dönüş....., s. 61-65.

⁶⁴ Emel Esin, Türk Kozmolojisi....., s. 175.

⁶⁵ Emel Esin, age., s. 58-59. Dünyanın çeşitli halklarındaki örnekler için bk. Mircae Eliade; age., s. 84-85.

1972, 249-50, satır 112-27) adlı eserinden vermek mümkündür: “Karşına yeteri kadar ganimet ve kazanç geldi. Sana saygı ve şeref makamı verildi...Adını söyleyerek, ilahî kutun da kendisi geldi. Eski adın değişip yenileştin....Her (tahta) oturuşunda, yurt istediğin gibi olacak. Ulu hakimiyet geldi. Dört yön gönlünce düzeldi. Arkadan harekete geçen güçlü düşman gitti...Oturup, ince, yürük atları seyret...Yıl ve ay itilerek eline geçti)”⁶⁶

Buraya kadar anlatılanları göz önüne aldığımızda, mitlerin sembolik anlamlarının ötesinde daha önemli bir işleve sahip olduğu açıkça görülmektedir. Arkaik toplum insanının sürekli olarak örnek modelleri tekrarlamasının veya taklit etmesinin sebebini “ayın yoluyla örnek modellerin ilk gerçekleştirildikleri zamana aktarılan insanların bu zamanı yeniden yaşamak, onunla olabildiğince sık bütünleşmek, bir kez daha tanrısal yapıtların gösterisinde hazır bulunmak, doğa üstü varlıklara kavuşmak ve onların yaratıcı derslerini yeniden denemek isteği” olarak gösteren Mircae Eliade, böylelikle mitleri yaşamının bir nevi “dinsel bir yaşantıyı” kapsadığını ifade etmektedir. Arkaik toplumların yaşadığı biçimiyle mitler, ona göre; doğaüstü varlıkların faaliyetlerinin hikâyesini oluşturmaktadır. Bu hikâye mutlak hakikat (gerçekliklere ilişkin olduğu için) ve kutsal (doğaüstü varlıkların faaliyeti olduğu için) sayılır. Mit hep yaratılışa ilişkindir, herhangi bir şeyin nasıl varlık bulduğunu ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl oluştuğunu anlatmaktadır.⁶⁷

Öyleyse, ataşe, dağa, suya kurban veren arkaik insan mantığıyla günümüz dinlerine inanan ve onun gereklerini (oruç tutma, kurban kesme) yerine getiren insanların mantığı arasında hemen hemen fark yok gibidir. Aynı mantık çerçevesi içinde eylemlerini yapmaktadırlar.

Arkaik kültür insanların; *günlük yaşamı belli bir kutsallık içinde yaşadıklarını; simgeler, ideogramlar, kozmogoniyle ya da soyağacıyla ilgili mitler gibi belirli kuramsal öğelerden oluşturdıkları dinsel yaşamları sayesinde anlamsızlıktan, hiçlikten kısacası kutsal olmayan ortamdan kurtulmaya ve selamete ulaşmaya çalıştıklarını, modern insanlar tarafından fiziksel etkinlikler olarak görülen eylemlerin arkaik kültür*

⁶⁶ Emel Esin, age., s. 152-153.

⁶⁷ Mircae Eliade; “Mit -Bir Tanım Denemesi”, Mitolojiler Sözlüğü, s. 784.

insanı için gerçekliğe, kutsallığa dahil olma çabası olduğu ve bu çabanın yani yaşamı ve kendini anlamlı kılma çabasının özünde “mistik” bir karakter taşıdığı da anlaşılmaktadır.

İnsanoğlunun “*kainatı, kainat içindeki yerini ve yaşamını anlamlı kılacak bir açıklama ihtiyacı sebebiyle çıktığı* macerasını yani, gerçeği arama çabasını mistik bir deneyim olarak yorumlamak da mümkündür. İnsanoğlu doğar; artık yepyeni, farklı bir ortamdadır; yeniden doğar; erginlenme törenleri-geçiş ayınlarının⁶⁸ (ad alma, ergenlik sınavı-ilk kahramanlık) her birinde insan adeta ölür ve daha sonra yeniden dirilir, ve aşk; bireyin ruhsal olarak Tanrı ile mistik birleşmesi, yani onu bulması, varoluşunun mantıklı bir sebebini keşfetmesi, bir başka şekilde ifade edecek olursak tasavvuf erbabının “En el Hak” dediği seviyeye ulaşmasıyla mistik deneyim, yolculuk tamamlanmaktadır.

Joseph Campbell, mitolojinin neden her yerde *kostüm çeşitliliği altında* aynı olduğunu araştırırken “....bütün mit ve destanların toplumsal, kozmolojik ve ruhsal dünyayı açıklamaya yönelik evrensel insan çabasının kültürel dışavurumlar olarak birbirine bağlandığı” sonucuna ulaşır ve bu evrensel çaba sonunda insanın elde ettiklerini şu şekilde açıklar: “...aranan ve tehlikeli biçimde elde edilen tanrısal güçlerin ta en başından beri kahramanın kalbinde olduğu ortaya çıkar. O kim olduğunu öğrenen ve böylece olması gereken gücünün uygulamasına geçen “kralın oğlu” dur- bu adın tam olarak ne demek olduğunu öğrenen “Tanrı’nın oğlu”dur. Bu bakış açısıyla kahraman, hepimizin içinde saklı duran, yalnızca bilinmeyi ve yaşama katılmayı bekleyen tanrısal yaratıcı ve kurtarıcı imgenin simgesidir.”⁶⁹ Bu yüzden o, mitlerdeki, ona göre bütün anlatımlardaki, “yaşamı ve kendini anlamlı kılma amacıyla çıkılan bu yolculuğun standart yolunun her zaman aynı olduğunu ve bunun erginlenme

⁶⁸Joseph Campbell’e göre, “..erginleme-geçiş ayinleri zihnin geride bırakılan aşamanın alışkanlıklarından, bağlarından ve yaşam düzenlerinden kesin biçimde koparıldığı, biçimsel ve genellikle oldukça şiddetli kesip biçme alıştırmalarıyla öne çıkmaktadır.” Bk. Joseph Campbell; Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 20.

⁶⁹ Joseph Campbell; Kahramanın Sonsuz..., s. 50.

törenlerinde sunulan formülün büyütülmüş şekli” olduğunu söylemiştir. Yani ayrılma-erginlenme-dönüş.⁷⁰

Aslında dikkat edilirse kahramanın destanda anlatılan seferi, gerçekten de Joseph Campbell’ın da yukarıda ifade ettiği şekilde (ayrılma-erginlenme-dönüş) gelişmektedir. Bunun sebebi üzerinde biraz düşünecek olursak şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: İnsanoğlu, gerçek hayatta karşılaştığı olayları ve bunlar karşısında verdiği tepkileri kendi yarattığı mitolojisi ile bağdaştırarak meşrulaştırmaya çalışıyordu ve bu şekilde onlar; yani mitleri yeniden yaşayarak kendilerini *dinsel bir yaşantının* içinde buluyorlardı. Arketipleri devamlı olarak tekrarlamalarının da sebebi de buydu. İşte bu yüzden de, Mircae Eliade’nin de dediği gibi, tarihî olayları mitsel modellerle (kahraman) birleştiriyorlar ve olayları da mitsel eylemler (bir canavarla savaş, düşman kardeşler, vb.) kategorisiyle özdeşleştiriyorlardı. Bunun sonucu olarak da biz hemen hemen her anlatıda kahramanın, ayrılma-erginlenme-dönüş şeklindeki seferini tekrar tekrar görür gibi oluyor ve aynı zamanda da kahramanın mistik deneyimini tamamlamasının adeta

⁷⁰ Kahraman mitleri üzerinde yapılan araştırmaların tarihi üzerinde “In Quest of The Hero” adlı kitaba önsöz yazan Robert A. Segal, bunların tarihinin en azından 1871 yılına kadar geri götürülebileceğini söylemektedir. Bu yılda İngiliz antropolog Edward Tylor’un anlatımlardaki kahramanların çoğunun tek bir olay örgüsü veya şablonu izlediğini iddia ettiğini söylemektedir. Edward Taylor’dan sonra, 1876 yılında, Avusturyalı bilim adamı Johann Georg von Hahn, bütün “Arya” ırkına mensup kahraman anlatılarının “terk edilme ve geri dönüş” yapısını izlediklerini iddia eden on dört madde belirlediğini ifade ederek buna benzer şekilde 1928 yılında da Propp’un Rus peri masallarının ortak bir biyografik olay örgüsü izlediklerini ortaya koymaya çalıştığını ve bu yapı içinde de kahramanın başarılı bir maceraya atıldıktan sonra geri dönüşünde evlenip tahta geçtiği sonucuna vardığını bildirmektedir. Ona göre; “Georg von Hahn ve Tylor gibi, Propp da sadece yapıyı ortaya koymaya çalışmış, ama tahlil etme yönüne gitmemiştir. Kahraman mitinin şablonunu tahlil ederek ortaya koyan bilim adamları içinde hemen hemen en etkili olanlar ise; Viyana psikanalistlerinden Otto Rank (1884-1939), Amerikalı mitolojist Joseph Campbell(1904-1987) ve İngiliz Folklorcu Lord Raglan (1885-1964)’dır. Otto Rank, Sigmund Freud’un sınırsız alanından birisi olarak “Kahramanın Doğumu Miti” (The Myth of the Birth of Hero-1909) adlı eseri, Joseph Campbell, Carl Jung’un ruhuna uygun olarak “Binbir Suratlı Kahraman” (The Hero With a Thousand Faces-1949) adlı eseri ve Lord Raglan da James Frazer’in teorisinin bir destekçisi olarak “Kahraman”(The Hero-1938)” adlı eserleri yazmışlardır. Bu bilim adamlarının çalışmaları üzerinde ayrıntılı bilgi için bkz. Robert A. Segal; “Introduction: In Quest of The Hero”, In Quest of The Hero, Princeton University Press, Princeton 1990, s.VII-XLI (Bu kitabın giriş bölümü Metin Ekici tarafından tercüme edilmiş ama henüz Türkiye’de yayımlanmamıştır.)

tanıkları oluyoruz. Bunları destanların motif ve epizot incelemesini yaparken daha iyi anlayacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARKAİK DESTANLARIN DERLENMESİ, NEŞREDİLMESİ VE İNCELEDİĞİMİZ ANLATMALARIN ÖZETLERİ

Aktarmasını verdiğimiz destanların anlatmaları ve neşredilmelerini hakkında bilgi vermeye çalışırken çeşitli kaynaklarla birlikte başlıca iki kaynaktan yararlandık. Bunlardan birincisi 1975 yılında Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün yayımladığı “Kazak Koljazzbalarının Ğılmı Sıypattaması; (Kazak El Yazmalarının İlmî İncelemeleri) adlı 6 ciltlik eserin kahramanlık destanlarını içeren 1. cildi ve Kazak Edebiyat Tarihi, 1. cilt 1. kitabında Melike Gumarova tarafından hazırlanan “Burın Zerttelmegen Destanlar”⁷¹ bölümünden yararlandık.

Kulamergen-Joyamergen ve Dotan Batır'ın “orijinal metinlerini gerekli açıklamaları hazırlayarak gönderen Doç Dr. Düysengül Jakan Sovetskızı Kazakistan Cumhuriyeti, Bilim ve Eğitim Bakanlığı, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde çalışmaktadır. Kubıkul destanının orijinal metnini Latin harflerinden Kazak alfabesine aktarıp gönderen Doç. Dr. Karaşaş Alpısbayeva da aynı enstitüde çalışmaktadır.

KUBIKUL⁷²

Bu destanda uzun süre arzuyla beklenen çocuğun *şildehana* (çocuğun doğumunu kutlama merasimi) toyı ile çocuğu *besikke bölev* (beşiğe bağlama) merasiminin anlatıldığı kısımlar oldukça uzundur. Bu destanın şu ana kadar tespit edilebilen beş anlatması vardır. Bizim burada aktarmasını verdiğimiz anlatma Ahmet İskendirov'un derlediği Nurpeyis Bayganin'e ait anlatmadır. Diğer anlatmalarla karşılaştırıldığında, olay örgüsü, kompozisyonu ve motifleri bakımından bazı farklılıklar göstermesine rağmen kendi içinde bütünlük arz etmesinden dolayı bu anlatmayı aktarmayı uygun gördük.

⁷¹ Melike Gumarova; “Burın Zerttelmegen Jırlar” (Önceden İncelenmemiş Destanlar), Kazak Edebiyat Tarihi, 1. Cilt 1. Kitap, Almatı 1960, s. 429-500.

⁷² Kubıkul jırının nüshaları için bk. Melike Gumarova; age., s. 439-440, 496.

1. Kubikul

1860 yılında Aktöbe ili, Bayganin ilçesinde doğan Nurpeyis Bayganin tarafından terennüm edilen bu destan Aktöbe şehrinden Ahmet Eskendirov tarafından derlenmiştir. 1945 yılında vefat eden akının Kubikul'dan başka "Narkız", "Akkenje", "Kobılandı", "Törehan" gibi destanları icra ettiği de bilinmektedir. Annesi de bir akın olan Nurpeyis küçüklüğünden itibaren Abıl, Şerniyaz, Nurım, Kaşagan, Aktan, Kazakbay gibi devrinin tanınmış akınlarının yanında bulunarak çıraklık yapmıştır. Genellikle Kazak kahramanlık destanlarını terennüm eden Nurpeyis'in Bolşevik devriminden sonra devrimi öven şiirleri de olmuştur. Terennüm ettiği destanlara yeni motif ve epizotlar ekleyerek onların mazmunu değiştirmesinin en iyi örneğinin "Törehan" destanı olduğunu söyleyen Esmagambet İsmailov, . bu destanın, diğer benzer metinleriyle karşılaştırıldığında oldukça farklı olduğunun hemen fark edildiğini belirtmektedir.. "Akınlar" adlı meşhur çalışmasında o bu konuda şunları söylemektedir: "Vakanın gelişimi, kahramanların tasviri ve toplumsal gerçekler bakımından Nurpeyis'in destanları incelendiğinde diğer akın jırşıların destanlarından farkı hemen göze çarpar. Nurpeyis'in terennüm ettiği kahramanlık destanlarında kuru kuruya savaşlar, seferler anlatılmaz, bunlarla birlikte olayların geçtiği tarihe, sınıfsal çevreye uygun toplum hayatının sırları, özellikleri de oldukça geniş olarak anlatılmaktadır."⁷³ Terennüm ettiği destanların çoğunun maalesef derlenemediğini öğrendiğimiz Nurpeyis'in şiirlerinde kullandığı ölçü genellikle 7-8'li hece ölçüsüdür.

Destanın derleyicisi Ahmet İskenderov hakkında ise fazla bir bilgi yoktur. O, bu anlatmayı Nurpeyis'in kendi icrasından 1940 yılında yazıya geçirmiştir.

Bu anlatma, 1964'te yayımlanan "Batırlar Jırı" (Kahramanlık Destanları) adlı külliyyatın 3. cildinde yayımlanmıştır.

Aktarmasını da yaptığımız Nurpeyis Bayganin anlatması'nın özeti şöyledir:

Gök İdil'in boyunda Veli han adında bir han vardır. Saltanatlı bir hayat süren hanın tek üzüntüsü ilerlemiş yaşına rağmen çocuğunun olmayışdır. Han olmasına

⁷³ Esmagambet İsmailov; Akındar(Akınlar), Almatı 1956, s. 243. Nurpeyis Bayganin hakkında ayrıca bk. Metin Ergun; Kopuz Sarını Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Jıravlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 573.

rağmen çocuğu olmadığı için halkı ona saygı duymamaya, hatta selam bile vermemeye başlamıştır. Çocuksuzluğuna çare aramak için yırtık-pırtık elbiseler giyerek yola çıkar ve evliya evliya dolaşmaya başlar. Ümitsizliğe kapılıp geri dönerken bir dere kenarında ıslıl ıslıl yanan bir ışık görür ve onun Baba Tükti Evliya olduğunu anlar. Evliya onu tanımaktadır ve zürriyet sahibi olması için dua edip, bütün hayvanlarını keserek sadaka olarak dağıtmasını öğütler.

Han geriye dönünce evliyanın dediklerini yerine getirir. Bir süre sonra eşi aşermeye başlar ve hanın bir oğlu olur. Büyük bir eğlence düzenlenerek bütün halk bu eğlenceye davet edilir. Halk çocuğa isim takmak ve kazanç elde etmek için uğraşırken babası ona evliyanın daha doğmadan önce taktığı Kubıkul ismini verir. Çocuk çok hızlı bir şekilde büyür ve 7 yaşına gelince rüyasında bir kız görerek ona âşık olur. Âşık olduğu kız, Kalmuk hanı Adilbay'ın kızı, Akbilek'tir. Kubıkul annesi ve babasından kızı aramak için izin ister, ama ilk başlarda babası ve annesi onun gitmesine razı olmazlar. Ama çocuğun ısrarına fazlâ dayanamazlar. Kubıkul kendisine babasının yaşlı bir atını seçer. At kendisinin ona uygun olmadığını söyler ama buna rağmen çocuk o atı almak ister ve silahlarını kuşanıp sefer hazırlığına başlar. Tek başına sefere çıkar.

Yolda karşısına bir yedi başlı bir ejderhanın yönettiği bir yılan sürüsü çıkar. Yılanları ve onlara baş olan ejderhayı öldürerek yoluna devam eder. Bir süre sonra bir nehir kıyısında kurulu Kalmuk şehrine gelir. Atı nehri zorlukla aşar. Nehri geçince ak sarıklı bir evliya gelerek ona atını ve silahlarını bırakarak kılık değiştirmesini ve hanın yanına gidip onun çobanı olarak işe başlamasını söyler. Ayrıca, atından bir kıl koparmasını ve dara düştüğünde de bunu yakmasını söyler. Kubıkul da evliyanın dediklerini aynen uygulamaya başlar ve Kalmuk hanı Adilbay'ın huzuruna çıkarak ondan iş ister. O da önce bunu kabul eder ama onun karısı kâhindir ve Kubıkul'un ileride tehlikeli olabileceğini söyler. Bunun üzerine han onu işe almak istemez. Kubıkul da "Kadın sözü dinlemek bir hana yakışmaz" deyince han onu kuzu çobanı olarak işe alır. Kısa sürede bu işten bıkan Kubıkul, kuzuları kendi başlarına otlakta bırakarak yakındaki bir nehirde yıkanmaya başlar. Bu sırada Akbilek'in nedimesi onu görür ve beğenir. Kubıkul'un geliş sebebini öğrenen hizmetçi, ona yardım etmeye karar verir ve Akbilek'i bir gün sonra bahçeye getireceğini söyler. Ertesi gün zar zor bahçeye gitmeye

ikna olan Akbilek Kubikul'u görür ve onun rüyasında görüp âşık olduğu yiğit olduğunu anlar. Onu gizleyerek Akbilek'in evine getirirler. Orada bir ay kaldıktan sonra Akbilek'in isteğiyle Kubikul'un yurduna kaçmaya karar verirler. Yanındaki kırk kızla vedalaşıp yola çıkarlar. Kötü bir şeyin olduğunu rüyasında gören Adilbay'ın hanımı gece yarısı onu Akbilek'in evine gönderir. Adilbay kızının evinde olmadığını görünce kırk kızı sorguya çeker ve olanları gizledikleri için hepsini öldürtür. Hemen ordu hazırlatıp arkalarından yola koyulur. Kubikul arkalarından gelen Adilbay'ı görünce kaçmayı kendine yakıştıramaz ve teke tek savaşmayı teklif eder. Kubikul, Adilbay'ın ordusundan iki yiğidi teke tek karşılaşmada pirlinin ve simurg kuşlarının yardımıyla öldürünce Adilbay'ın yanında bulunan Akmaman adındaki danışmanı hana, savaşı durdurup çocukları af etmesini söyler. Han bu teklifi kabul eder ama aynı zamanda onlara beddua da eder. Hatta barışmaya gelen Kubikul'u öldürmeyi düşünse de Akbilek'in ağabeyi ona engel olur.

Geri dönüş yolunda susayıp bir göl kenarında konaklarlar. Akbilek konaklamaya karşı çıkar. Çünkü rüyasında büyük bir yayın balığının her şeyi yutarak kuyruğunu suya vurup durduğunu görmüştür. Ama Kubikul onun sözünü dinlemez ve ona "Kadın olduğun için senin aklın eksik" der. Akbilek'in bütün ısrarına rağmen orada konaklarlar ve Kubikul ava çıkar. Gölden çıkan yedi başlı ejderha Akbilek'i nefesiyle içine çekip yutar. Avdan geri dönen Kubikul, Akbilek'i bulamayınca ağlayıp sızlar ve dua edip evlialardan yardım ister. Bu sırada Kubikul'un yanına bir evliya gelerek Akbilek'in başına gelenleri anlatır ve bunların Akbilek'in babası Adilbay'ın bedduası ve kadın sözünü dinlememesi yüzünden olduğunu söyler. Bunun üzerine Kubikul hemen göle girer. Ejderhanın onu içine çekmesine fırsat vermeden önce altı başını daha sonra da son başını keser ve kıyıya çekerek karnını yarar. Akbilek'i dışarı çıkarır ama Akbilek ölü gibidir. Evliya asasıyla dokunup sarsınca Akbilek canlanır.

Bu sırada Kubikul'un annesi rüyasında ak ordanın önce yıkılmaya yüz tuttuğunu, ama daha sonra tekrar dikildiğini görür. Halkı bunu iyiliğe yormuştur. Zaten bu sırada Kubikul ile Akbilek de uzaktan görünürler. Annesi ile babası halkını toplayıp toy düzenler, sadaka dağıtırlar. Böylece Orta Nogay halkı da muradına ermiş olur.

2. Jetim Kubıl (Yetim Kubıl)

Destanı icra eden jırşı Nuralı Nısanbayulı (1857-1926) Güney Kazakistan Eyaleti, Arıs ilçesinde doğmuştur. Bu anlatmayı derleyen Kısıravbek Amantayulı ise Şimkent şehrinde dir. Anlatma, Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesi'ndedir. (Envanter No: K-798)

3. Jiyhanger Kubıldıñ Dastanı (Cihangir Kubıl'ın Destanı)

Destanı terennüm eden jırşı Kelimbet Sergaziulı, 1875 yılında Şimkent ilinde doğmuştur.

Bu anlatma, Kazakistan Cumhuriyeti, Bilim ve Eğitim Bakanlığı, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde o sıralar araştırmacı uzman olarak görev yapan T. Sıdıkov tarafından derlenmiştir. T. Sıdıkov aynı kurumdan doçent olarak emekliye ayrılmıştır ve Kazakistan'da folklor alanında tanınmış bir araştırmacıdır. Bu anlatma Muhtar Avezov Enstitüsü'nün El Yazmaları Arşivi'nde saklanmaktadır. (Envanter No: K-353)

Melike Gumarova'nın bildirdiğine göre bu anlatma (O bu anlatmanın adını "Jiyhanger Kubıl" olarak bildirmektedir) "Kobdagul" destanının ikinci tam benzer metnidir. "Kobdogul" destanının mazmunu Turgayskaya gazetesinde 1901 yılı çıkan 15 numaralı sayısında Rusça yayımlanan aңызın (hikâye/efsane) mazmununa benzerdir.

Turgayskaya gazetesinin 1898 yılında çıkan 22 numaralı sayısında "Batır Kubıkul" adıyla Rusça bir aңыз(hikâye) yayımlanmıştır. Bununla ilgili bilgiye Kazak-Sovyet Ansiklopedisinin 7.cildinde de rastlıyoruz. Burada Kubıkul için şunlar söylenmektedir: "Nazım olarak söylenen masal-destan. Destanın konusu ilk defa Turgayskaya gazetesinin 22 sayısında Rusça olarak yayımlandı. Destanın tam anlatması Nurpeyis Bayganın'den 1940 yılında derlenmiştir ve bu anlatma Kazak-Sovyet İlim Akademisi Edebiyat ve Sanat Enstitüsünde saklanmaktadır"⁷⁴

⁷⁴ Kazak-Sovyet Ansiklopedisi, C. 7, Almatı 1975, s. 16. Ayrıca bk. Kazak Edebiyat Tarihi, 1. Cilt 1. Kitap, s. 496.

4. Jetim Kubul Kıyssası (Yetim Kubul Kıssası).

Bu anlatmayı derleyen Abdirayım Muratov Şımkent eyaletindendir O, bu destanı 1940 yılında Sak Ümbetov'dan dinleyip yazıya geçirmiş ve 1960 yılında Muhtar Avezov Sanat ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Arşivine teslim etmiştir. (Envanter No: K-259)

5. Jetim Kubul (Yetim Kubul)

Bu anlatmanın kim tarafından terennüm edildiği bilinmemektedir. Şımkent ili, Tülkibas ilçesinden Belgibay Bekturganov tarafından derlenen bu anlatma Muhtar Avezov Sanat ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Arşivine teslim etmiştir. (Envanter No:K-310)

Kazak Edebiyat Tarihi 1. cilt 1. kitabında “1930’lu yıllardan sonra düzenli olarak çıkan araştırma ve derleme gezilerinde derleme yapanların yanında akınların bizzat kendileri de bu işle meşgul olmaya başladılar” denilmekte ve buna örnek olarak akın Şapay Kalmagambetov gösterilmektedir. Onun halk arasından arayıp bulduğu el yazmalar arasında “Koblandı”, “Er Targın”, “Karabek” destanları ile “Kubikul’un” da adı geçmektedir. Ama onun bulduğu bu anlatma hakkında bilgiye biz ulaşamadık.⁷⁵

DOTAN BATIR⁷⁶

Dotan Batır destanında görülen kahramanın yolculuğu sırasında karşılaştığı yardımcı tipler bize “Er Töştük” destanını hatırlatmaktadır. Er Töştük destanı Kazakistan’da “Er Töstik” adıyla masal olarak anlatılmaktadır. Bu destanın Kazakistan’da bilinen beş anlatması vardır. Dotan Batır’ın ayrıca Tatar Türkleri arasında da bilinen bir anlatması vardır. “Tatar Halık Ekiyatlıre”⁷⁷ adlı kitapta 1989 yılında yayımlanan bu anlatma “Tılsımlı Ekiyatlır(Masallar)” bölümü içerisinde yayınlanmıştır. Kitapta bu anlatmanın Tataristan’ın Telèche ilçesi Maksabaş köyünde yaşayan 60 yaşındaki (o tarihte) Minhaj Hëmidüllin’den 1939 yılında G. Beşirov tarafından derlendiği belirtilmektedir. Bu anlatma hakkındaki bilgiyi Kazak anlatmalarının sonunda (6) numarada vereceğiz.

⁷⁵ Bk. Kazak Edebiyat Tarihi 1.Cilt 1. Kitap s. 65.

⁷⁶ “Dotan Batır” benzer metinleri için bk. Kazak Edebiyat Tarihi,1.Cilt 1. Kitap, s. 480-481, 500.

⁷⁷ “Dutan Batır” için bk. Tatar Halık Ekiyatlıre, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1989. s. 180-193.

Dotan Batır'ın anlatmalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Kıssa-ı Dotan Kubakanbayuglı (Kıssa-ı Kubakanbayulı)

1857 yılında Pavlodar Eyaleti, Bayanavıl İlçesi'nde doğan meşhur Jusip Köpeev tarafından ilk defa masaldan destana dönüştürülerek yazıya geçirilen destan 1917 yılına kadar birkaç defa Kazan'da yayımlanmıştır. (Kıssa_i Kubakanbayulının Jalmavız Kempirdi Öltirgeni, Yazan: Koca Yusufbek, Yayımlayan: Jansiydenov, Kazan 1903, 1915) Kitabın içinde "1900 yılında yazıldı" diye bir ibare vardır.

Jusipbek Şahülislamulı, Buhara'da okumuş, Orta Asya Edebiyatı hakkında oldukça bilgili olan ve kendi de şiir yazabilen bir akındır. Bundan başka Er Kökşe, Köroğlu(Köroğlu Sultanın Mezarda Doğması ve Reyhan Padişah ile Savaşı)vb. destanları da terennüm ettiğini bildiğimiz Jüsipbek'in Köroğlu'nu 1894 yılından beri terennüm ettiğini yeğeni Jalmurat Jüsipulı'dan öğrenmekteyiz.

Bu anlatma daha sonra 1961 yılında yayımlanan Batırlar Jırı adlı külliyatta Er Kosay, Karabek Batır, Arkalık Batır, Törehan Batır, Akjonasulı Er Kenes, Manaşulı Tuyakbay gibi destanlarla ile birlikte yeniden yayımlanmıştır. Bu cildin önsözünde, bu ciltte yer alan destanların üç gruba ayrılabilceği ifade edilmektedir: 1) 16. ve 17. yüzyıllarda Moğolların Kazak ülkesine yaptıkları saldırılara bağlı doğan destanlar. Er Kosay, Karabek Batır, Törehan Batır, Manaşulı Tuyakbay ve Akjonasulı Er Kenes destanları bu gruba girmektedir. 2) Toplum içindeki çekişmelerden(han ile halk, zengin ile fakir) doğan destanlar. Arkalık batır bu tür destanlara örnek olarak gösterilebilir. 3) Halkın arasında oldukça çok anlatılan ve bilinen efsane ve masalların konusundan faydalanarak yaratılan destanlar. İnceleme konumuz olan Dotan Batır da bu grup içinde gösterilmektedir. Önsözde Dotan Batır hakkında ayrıca şunlar söylenmektedir: "Bu ciltte yayınlanan Dotan Batır jırının konusu masaldan alınmıştır. Temel ideolojisi kahramanlığı, cesareti ve dayanıklılığı nasihat etmektir.Bu jırın mazmununa masal konusu ile birlikte Kazak destanının en eski konularından Kalmuk istilacılarına karşı mücadele de eklenmiştir." Bundan sonra destanın konusu hakkında bilgi verilmiştir. (Yayıma Hazırlayanlar: Melike Gumarova, Orazgül Nurmuhammedova, B.Vahadov; Dotan Batır, Batırlar Jırı, 2.C, Almatı, s.145-210)

Beysembek Janpeyisulı tarafından 1920 yılında kopya edilen bu anlatma Arap harfi ile yazılmıştır. 85 sayfadır ve her sayfada 16 mısra vardır. 11’li hece ölçüsüyle ve “kara ölen” nazım şekliyledir. Bu anlatmayı Beysembek’in kimden kopye ettiği belli değildir.

Aktarmasını Hazırladığımız Jusipbek Şahülislamulı Anlatması’nın Özeti:

Kubakan adlı bir beyin 40 oğlu ve 40 kızı vardır. Allah vergisi olarak çok zengin olan han, ailesiyle ıssız bir yerde yaşadığından çocuklarını evlendirememiştir ve bu yüzden mutsuzdur. “Bizden başka yakınlarda yaşayanlar var mı?” diyerek yola çıkan 40 kardeş bir çobanla karşılaşır ve ona etrafta yaşayan olup olmadığını sorarlar. Çobandan oralarda hiç kimsenin yaşamadığını öğrenen 40 kardeş umutsuzluk içinde yürümeye devam eder. Bir orman kenarında yemek yiyip, su içtikten sonra uykuya dalarlar. Bu sırada ihtiyar cadı kadın onların yanına yaklaşıp 39 kardeşi yutmuştur. Tam Dotan adlı en küçük çocuğu da yutacağı zaman atı onu uyandırır. Dotan kalkar kalmaz silahını cadı kadına doğrultunca cadı kadın korkar ve uzakta bir memlekette Şıntemir Han’ın Künikey adlı kızının olduğunu, oğlunun ona âşık olduğunu, eğer onu getirirse kardeşlerini bağışlayacağını söyler. Dotan bunu kabul edince cadı kadın kardeşlerini tekrar kusar. Ama kardeşleri onunla gelmek istemezler. Dotan yola tek başına çıkar. Yolda sırasıyla “Tındavşı” (her şeyi duyabilen), “Akkuv Atkan”(kuğu vuran) adlı avcı, “Jelayak”(yel ayak) adlı çok hızlı koşan bir diğer avcı, “Közbaylavşı” (büyücü) ve “Tavsalmaktavşı”(dağları kaldırabilecek kadar güçlü pehlivan) ile karşılaşır ve onlarla dost olur.

Bu sırada babasının kendisine yaptırdığı altın sarayda 20 hizmetçi kızla yaşayan Künikey, rüyasında Dotan’ın arkadaşlarıyla şehre doğru yaklaştıklarını görmüştür. Şehre yaklaşan Dotan ve arkadaşları fakir birisinden şehre Kalmukların saldırdığını ve Şıntemir Han’ın onların gazabından kurtulmak için kızı Künikey’i Kalmuk Hanı Jazıyra’ya vermeyi taahhüt ettiğini öğrenirler. Hanın sarayına gelerek Künikey’i almaya geldiğini Şıntemir Han’a anlatan Dotan, kızı almak için Kalmuk Hanı Jazıyra’yı yenmesi gerektiğini öğrenince hemen Kalmukların üzerine sefere çıkar ve onları yener.

Şintemir'in yurduna dönen Dotan, Han'dan söz verdiği gibi kızını vermesini söyler. Han, veziri Orman Bey'in kıskırtmasıyla kızını vermek istemez. Bunun için Dotan'ın önüne türlü türlü engeller çıkarır ama Dotan bütün engelleri yolda karşılaştığı arkadaşlarının üstün meziyetleri sayesinde kolayca aşar. En sonunda Künükey'i alarak yurduna doğru yola çıkar. Ama cadı kadın Dotan'ın getireceği kızı beklemektedir. Kız kılığına giren Jelayak Dotan'la birlikte cadının mağarasına gider. Cadı Jelayak'ı Künükey sanıp sevinir ve onu getirdiği için Dotan'a hediyeler verip gönderir. Bir yolunu bularak Jelayak cadının yanından koşup uzaklaşmaya başlar. Cadı da onu takip eder. Gizli bir yerde bekleyen "Tavsalmaktavşı" cadıyı taşla öldürmek istese de bunu başaramaz. Akkuv Atkan cadıyı alının ortasındaki tek gözünden vurarak öldürmeyi başarır ve ülkelerine geri dönerler.

Künükey ile Dotan evlenirler. Kubakan kardeşlerine gelin bulması için Dotan'ı tekrar yolculuğa gönderir. Bu sefer yanında kardeşleri de vardır. 40 bin evlik bir yurda gelirler. Oradaki halk onları çok iyi ağırlar. O sırada Kalmuklar misafir oldukları yurdu yağmalamak için saldırırlar. Dotan yanına bin kişilik bir kuvvet alarak Kalmuklara karşı koyar. Kalmukları perişan ederler. Buna sevinen halk Dotan'ı kendilerine han seçer. Kardeşlerinin hepsine bir kız alıp evlendiren Dotan bir süre sonra baba ocağına dönmek isteyince halk da onunla birlikte gelmeyi ister. Bunu kabul eden Dotan halkla birlikte baba ocağına göç eder ve kalabalık bir yurt olarak mutluluk içinde yaşarlar.

Bu anlatmada bazı karışıklıklar mevcuttur. Dotan'ın ne için sefere çıktığı tam olarak anlaşılmamaktadır. İlk başlarda babanın oğullarını evlendirecek bir gelin bulamamasından dolayı şikayetine yer verilmektedir ve çocukların da bu sorunu halledebilmek için sefere çıktıklarından bahsedilmektedir. Anlatmanın ilerleyen bölümlerinde sefere çıkışlarının sebebi olarak babalarının rüyasında âşık olduğu kızı aramak olduğu belirtilmektedir. Sefer dönüşü getirdikleri kızla (Künükey) Dotan evlenmektedir.

2. Kıssa Totan Batır (Dotan Batır Kıssası)

1940 yılında Mèlim Jüsipov tarafından Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü El Yazmaları Arşivine (Envanter No: 328) verilen bu anlatma 1150 mısradır.

3. Dotan Batır

Bu anlatma 1941 yılında Amangali Segizbayev tarafından Kazakistan Merkez Kütüphanesine teslim edilmiştir. 1950 mısradır.

4. Dotan Batır

Kısıravbek Amantaev tarafından 1948 yılında Merkez kütüphaneye verilen bu anlatmanın 1903 yılında Kazan'da basılan kitapta yayımlanan destan metninin temelinde yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlatmada Dotan Batır'ın ikinci seferi, yani Kalmuk Hanı Kaldar'la mücadelesi anlatılmamaktadır. Kısıravbek'in söylediğine göre bu benzer metin Güney Kazakistan'da 19. yüzyılda yaşayan meşhur Nuralı akın terennüm etmiştir.

5. Kubakanbay, Totanbala Batır

Masaldan destana dönüştüren T. Adilbayev'dir. El yazmaları arşivine 1937 yılında teslim edilmiştir. 408 mısradır.

6. Dutan Batır(Tatar)

Bu anlatmanın mazmunu da genel olarak Jüsip Köpeev anlatmasına (bkz. 1 numaralı anlatma) benzemektedir. Jüsip Köpeev anlatmasının 1917 yılına kadar birkaç defa Kazan'da (Kıssa_i Kubakanbayulının Jalmavız Kempirdi Öltirgeni, Yazan: Koca Yusufbek, Yayımlayan: Jansiydenov, Kazan 1903, 1915) basıldığını biliyoruz. Minhaj Hèmidüllin'den 1939 yılında G. Beşirov tarafından derlendiği bilinen Dutan Batır adlı Tatar anlatmasının mazmununun Jüsip Köpeev'in Kazak anlatmasına oldukça benzemesi onun veya başka bir Tatar anlatıcının bu anlatmadan faydalanmış olma ihtimalini ortaya çıkarıyor.

Kazak anlatmasında Kubakanbay'ın 9 eşi, 40 oğlu ve kırkı kızıyla ıssız bir yerde yaşadığı belirtilirken Kubakanbay'ın bu duruma nasıl geldiği yani evlilikleri, gençliği hakkında bilgi verilmemektedir. Dutan Batır'da ise Dutan'ın babasının adı belirtilmemesine rağmen onun çok cesur ama bir o kadar da fakir bir genç olduğu anlatılıyor. Bu fakir genç etrafındaki köylere düşman saldırdığında köylüler tarafından çağrılmakta ve her başarısından sonra ona köyün en güzel kızıyla birlikte mal ve toprak da verilmektedir. Bu sayede onun dokuz karısı, 40 oğlu 40 kızı olmuştur. En son

hanımından sadece bir çocuğu olmuştur ve en küçük olan bu çocuğun adı da Dotan Batır'dır. Bundan sonraki olayların gelişimi Jüsip Köpeev'in Kazak anlatmasındaki gibidir. Yalnız burada kahramanın yolda karşılaştığı yardımcı tipler arasında "Tavsalmaktavşı" yerine Diyu-çal(dev-çal) adında biri vardır. Ama onun da anlatmadaki fonksiyonu "Tavsalmaktavşı" gibidir, yani o çok güçlü birisidir. Anlatmanın sonunda Dutan'ın düşman memleketinden getirdiği kızla Dutan'ın kendisi evlenmektedir.

KULAMERGEN-JOYAMERGEN⁷⁸

Kazakistan topraklarında geniş bir alana yayılmış olan "Kulamergen" destanının şu ana kadar tespit edilebilen dokuz anlatması vardır. Bunlardan yedi tanesi Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesinin arşivinde, bir tanesi Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün El Yazma Eserler bölümünde muhafaza edilmektedir. Biri de Melike Gumarova'nın bildirdiğine göre Kazan Üniversitesi Doğu Elyazmaları Bölümünde saklanmaktadır.

Kulamergen destanının Karakalpaklar arasında anlatılan bir eş metnin de var olduğunu Rahmankul Berdibayev'in "Kazak Eposı" adlı eserinden öğrendik ama bu eş metni biz elimize geçiremedik. Onun için Rahmankul Berdibayev'in bizlere sağladığı bilgilerden yola çıkarak onun hakkında size burada kısaca bilgi vermeyi uygun gördük. Onun söylediğine göre bu destanın Karakalpak eş metni ile Kazak anlatmaları arasında konu bakımından da şahıs kadroları bakımından da fark yok gibidir. Sadece kahramanların adları ve coğrafi isimlerde farklılıklar vardır. Kazak anlatmasında Kulamergen'in hanımın adı Kanşayım(aktarmasını yaptığımız anlatmada Künayım) Kulamergen'e düşmanlık eden düşman padişahını adı da Kasım'dır. Karakalpak anlatmasında ise Kulamergen'in hanımının adı Kalbike, düşmanın adı ise Adeşer'dir. Karakalpak anlatmasında Kulamergen'in oğlu Joyamergen'in maceraları yer almamaktadır. Dikkatimizi çeken bir hususu burada belirtmekte fayda var sanırım. Rahmankul Berdibayev, Kazak Kulamergen anlatması için destan terimini kullanırken, Karakalpak anlatması için masal terimini kullanmaktadır. Biz orijinal metni görmediğimiz için metnin türü hakkında burada bilgi veremiyoruz.

⁷⁸ "Kulamergen" destanının benzer metinleri için bk. Edebiyat Tarihi, 1. Cilt 1. Kitap s. 479- 480.

Kulamergen anlatması ile ilgili olarak Kazak–Sovyet Ansiklopedisinin 7. cildinde de bazı bilgiler bulunmaktadır. Burada Kulamergen jırı için şunlar yazılmıştır: “Nazma dönüştürülen kıyal-gajayıp(olağanüstü) masal. Bu jırı “Alaman-Jolaman”, “Kulamergen-Joyamergen” diye bilinen masalların konusundan faydalanarak nazma dönüştüren Ombı civarında doğup yetişen Bektasov Abdrahman. Kulamergen jırının mazmunu adı geçen masalların konusu ile aynıdır. Jırın ideolojisi adaleti savunup koruyan kahramanlığı ve cesareti yüceltmek ve ne kadar güçlü olursa olsun kötü güçleri yenebilecek cesur yürekliilere ve kahramana duyulan özlemin belirtilmesidir. ⁷⁹”

Kulamergen destanının bir de masal metnini(Abdrahman Bektasov’un kullandığı metin olmalı) bulduk. Masal metni ile destan metinleri arasında sağlıklı mukayese yapılabilmesi için masal metninin aktarmasını tamamen vermeyi uygun gördük. Bu metni destan anlatmaların özetlerinden sonra (10 numarada) vereceğiz.

1. Kıssa-i Kulamirgan -Kıssa-i Kulamergen (Kulamergen Kıssası)

Bu anlatmanın yazarı Abdrahman İzbas ulı Biktasif (Abdrahman Bektasov) hakkında doyurucu malumata sahip değiliz. Onun doğum ve ölüm tarihleri de belirsizdir. Abdrahman Orta Jüz(Orta Yüz), Argın boyundandır. Onun önceleri Ombı şehrinde yaşadığı, daha sonra bu şehrin yakınlarındaki Biyjan denilen yere geldiği ve burada sekiz yıl yaşadığı bilinmektedir. Daha sonraları sırasıyla iki yıl Tilevbek köyünde, daha sonra Kıysık denilen yerde yaşamaya devam etmiştir. Yazarın göçüp yaşadığı yerler Ombı civarındaki yerleşim birimleridir. Bu jırı 1884 yılında “Alaman Jolaman”, “Kulamergen” denen masalların konusundan jıra dönüştüren Abdrahman’ın bundan başka yazıya geçirdiği destanlar da vardır. Bunların arasında tespit edilenlerin adları şunlardır: “Emen Batır”, “Kıssa Bekzat Bala”, “Kıssa Halit- Sagiyt”, “Jarlı Kedey”, “Kıssa Gaziz”, “Dagıstan”, “Gabiyden Batır”, “Priyem Hikâyesi” ve daha başka onlarca şiir ve termeler.

Kulamergen destanının konusunu masaldan alarak destana dönüştüren Abdrahman Bektasov’un bu anlatması 1909, 1912, 1916 yıllarında Kazan’da, (Kıssa-i Kulamergen, B. L. Dombroskiy Basımevi, Kazan); 1939 yılında 7 ve 8. sınıflara okutulmak üzere hazırlanan kitap içinde (Kulamergen-Üzindiler, Almatı 1939) ve 1964

⁷⁹ Kazak Sovyet Ansiklopedisi, C. 7, s. 25-26.

yılında “Batırlar Jırı”(Almatı) adlı seri içinde yayımlanmıştır. 1964 yılında çıkan kitabın giriş ve açıklamalar bölümünde bu destan hakkında malumat verilmiştir. 11 heceli “kara ölen” nazım şeklinde Arap harfleriyle yazılan bu anlatma 64 sayfadır ve her sayfada 52 mısra vardır. Bu anlatma 1967 yılında ele geçen Sarsembek Tüsipulı anlatmasından sonra kendi içinde bütünlük arz etmesi açısından en iyi anlatmadır. Bu anlatma, Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesi’nde saklanmaktadır. (Envanter No : 849)

Aktarmasını Hazırladığımız Abdrahman Nüşhasının Özeti:

Geçmiş zamanlarda Hazar adasında Kulamergen adında ailesiyle yalnız yaşayan bir avcı vardır. Onun dünyalar güzeli Künayım adlı karısı, 7 yaşında Şaripa adlı kızı ve 3 yaşında Joyamergen adında bir de oğlu vardır.

Künayım bir gün nehirden su almaya gider. Altın saçını suda yıkarken bir avuç saç nehirde akıp gider. Saç deniz kenarında bulunan Bulgar şehrine ulaşır. Denizde avlanan bir balıkçının ağlarına takılan altın saç balıkçı hemen Bulgar şehrinin padişahı Kasım’a götürür. Bu saçın kime ait olduğunu söylemesi karşılığında Kurtka adında bir kocakarı padişahın oğluyla evlenmek ister. Padişah bunu kabul eder. Saça âşık olan padişah Kurtka’dan o kadını kandırıp getirmesini söyler. Kayıkla adaya giden Kurtka kıyıya çıkar çıkmaz bayılma numarası yapar. Künayım onu bularak eve getirir. Cadı kadın Künayım’ı “Bu adada yalnız başına ihtiyarlayıp gideceksin. Zengin bir padişahın karısı olacak kadar güzelsin” diye kandırır ve yakında çok zengin bir padişahın olduğunu ve uğraşırsa onu ikna edebileceğini söyler. Her hafta pazartesi günü Kulamergen üç gün boyunca uyumaktadır. Pazartesi tekrar geri gelmek için anlaşırlar. Kocakarı geriye dönüp padişaha olanları anlatır. Bir gemi hazırlatıp üç yüz pehlivanla adaya gelirler. Kulamergen uyumaktadır. Atı kişneyerek haber verir ama karısı araya girerek “Ben atını eşiğe bağlarım diyerek” evden çıkar. Uzak bir yere atı bağlar. Üç yüz pehlivan o sırada içere girerek Kulamergen’i bağlarlar. Ama o ipleri koparır. Karısı bu sefer daha kalın bir ip verir. Onu büyük bir ağaca bağlarlar.

Künayım ile Padişah gülüp oynamaya başlarlar. Kulamergen, kızı Şaripa’dan yardım ister. Kızı yardımcı olmaz ve padişahı kastederek “Babam yatakta yatıyor” der. Oğlu Joyamergen’den yardım ister. Oğlu bir yolunu bulup babasının elindeki ipleri

kesmesine yardım eder. İplerden kurtulan Kulamergen önce padişahın 40 vezirini, daha sonra padişahı öldürür. Karısını, kızını önüne katıp oğlunu da atın terkisine alarak kayınbabasının evine gider. Kayınbabası olanları öğrenince kızı Künayım'ı ve torunu Şaripa'yı asarak öldürür. Küçük kızı Ballu Marjan'ı Kulamergen'le evlendirir.

Daha sonra dedesi Joyamergen'e bir at hediye eder. Bir süre orada kaldıktan kendi adasına geri dönmek isterler. Geri dönüş yolunda ağlayan bir çocuk görürler. Onu Ballu Marjan almak istemez ama başına gelenlerden sonra kadınlara güvenemeyen ve kadın sözü dinlemek istemeyen Kulamergen çocuğu kucağına alır. Bu çocuk Kurtka adındaki kocakarının kardeşi Orak Batır'dır. Bunların anneleri ise yer altında yaşayan yedi başlı Jalmavız'dır. Orak Batır ile oğul Joyamergen savaşı. Joyamergen önce Orak Batır'ı daha sonra da Orak Batır'ın ordusunu yok eder. Kalan üç kişinin kulaklarını kesip Bulgar şehrinin padişahına gönderir. Olanları öğrenen padişah Jalmavız kadından intikam almasını ister. Kulamergen avdayken Jalmavız Kulamergen'in evine gelerek Kulamergen'i sorar. Avda olduğunu öğrenince 5 gün sonra tekrar geleceğini söyler. Avdan dönen Kulamergen'e karısı olanları anlatır. Kulamergen kaçmaktan başka çare olmadığından Oral dağına doğru kaçır. Jalmavız Kulamergen'in kaçtığını öğrenince arkasından gider. 6 ay süren bir kovalamaca olur. Ballu Marjan rüyasında Kulamergen'in oğlunu özlediğini görür ve yardım etmek için oğluna babasının yanına gitmesini söyler. Oğlu Joyamergen'e babasının yüzüğünü ve altın bir ok verir ve yüzüğü babasına vermesini ve oku da bir defadan fazla kullanmamasını tembih eder. Bunun üzerine Joyamergen yola çıkar ve babasına yetişir. Yüzüğü babasının önüne atınca babasına güç gelir. Ok ile Jalmavız'ın alınının ortasındaki tek gözüne nişan alır ve onu gözünden vurur. Gözünden vurulan Jalmavız Joyamergen'e bir kere daha oku kullanmasını söyler. Çünkü o zaman dirilecektir. Oğlan Jalmavız'ın dediğini yapmaz ve Jalmavız ölür.

Adalarına doğru yola çıkarlar ve evlerine yaklaşıyorken Joyamergen ava gitmek istediğini, akşam olunca eve döneceğini babasına söyler. Joyamergen, deniz kenarında top şeklinde bir şey görür. Ona dikkatle bakarken o yaratık onu kendine çekip su altına götürür. Kendisini geniş bir sahrada bulan Joyamergen burada ilerlerken ak sarıklı bir dede ona yaklaşır ve yer altı padişahı Yılanbek'in kendisinin yaptıklarını öğrenip,

cesaretine hayran kaldığını ve sınamayı geçerse kızı Künsuluv'u ona vereceğini söyler. Joyamergen Yılanbek'in ordasına girmek üzereyken Dildeş at dile gelir ve sırasıyla ak, gri, sarı, kızıl yılanların vücudunda dolaşacağını, kıpırdamaması gerektiğini söyler. En sonuncu kızıl yılan vücudunda dolaşıp burnuna gelip ılık çaldığında Joyamergen hapşırır. Bunun üzerine kızıl yılan tam Joyamergen'i ısırırken Yılanbek bağırıp buna engel olur. Kızıl yılan çok güzel bir kıza dönüşür. Bu kız Yılanbek'in kızı Künsuluv'dur. Yılanların hepsi insana dönüştükten sonra Yılanbek onu yanına çağırır ve derya dibindeki altın kazanı getirirse kızını vereceğini söyler. Joyamergen yola çıkar. Deryanın kıyısına gelir. Dildeş at kazanı kendisinin alacağını, kendisi suya girdikten sonra kesinlikle kıpırdamamasını söyler. Dildeş at kazanı almak için suya girer. Joyamergen merakından ayaklarının üstüne yükselip atına seslenince Dildeş at su yutar. O sırada kazan da su yüzüne çıkmıştır. Joyamergen atını suyun kenarına çeker ama at bayılmıştır. Ayılınca Joyamergen'e onun kendisine seslenince duyduğunu ama peri kızlarının onu serbest bırakmadıklarını, deniz altında karşılaştıkları sarıklı Hızır sayesinde oradan kurtulduğunu anlatır. Kazanı alıp Yılanbek'e verirler. O da kızı Künsuluv'ı Joyamergen'e verir. 40 gün düğün yapıp herkesi düğüne çağırırlar. Düğün esnasında kazanın kerameti ortaya çıkar. Kazanda pişen yemek bir türlü bitmemekte herkesi doyurmaktadır. Bir süre orada kaldıktan sonra babasının yanına gitmek isteyen Joyamergen'e Yılanbek izin verir. Gayın adlı top şeklindeki yarattığı çağırarak onları adalarına götürmesini ister. Joyamergen eşi Künsuluv ile kendi adalarına gelir. Babası ile annesi onları görünce çok sevinir. Bu sırada baba Kulamergen, oğlu Joyamergen'in avdan dönmemesi üzerine onun Künayım'ı azdıran kocakarı ile Bulgar padişahı tarafından kaçırıldığını sanmış ve onları öldürerek şehirlerini de yakıp yıkmıştır.

Bu anlatmada da bir takım karışıklıklar vardır. Kurtka adındaki kocakarının annesi olarak gösterilen Jalmavız'ın (cadı) ilerdeki bölümlerde Kurtka ile aynı tip olduğu hakkında ifadeler rastlanmaktadır. Anlatma sırasında önceleri Orakla ilgili olarak onun Kurtka'nın çocuğu olduğu belirtilmesine rağmen daha sonra onun Jalmavız'ın oğlu olduğu bildirilmektedir. Kulamergen tarafından daha önce öldürülen Bulgar şehrinin padişahını anlatmada daha sonra tekrar görmekteyiz.

2. Kıssa-i Kulamergen (Kulamergen Kıssası)

El yazmanın dışında sadece “Kulamergen” yazmaktadır. Karagandı eyaletinde 1938 yılında yazıya geçirilen bu anlatma Mustafin Gabidiyn tarafından 20 Haziran 1938 yılında Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesine teslim edilmiştir. (Envanter no: 665)

Mustafin Gabidiyn 1902 yılında Karagandı Eyaleti, Karagandı ili, Akjar köyünde bir çiftçinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Bu anlatmanın mazmunu da 1 numaralı anlatma ile aynıdır ama tek farkı Joyamergen’in Yılanbek’e varışından sonraki olayların kısaltılarak nesirle anlatılmış olmasıdır. Araf harfli olan bu anlatma 16 sayfadır ve nazım olan sayfaların her birinde 46 mısra vardır. 780 mısradır.

3. Kulamergennin Kıssası (Kulamergen’in Kıssası)

Bu anlatmayı 1940 yılında Semey şehrine yapılan araştırma gezisi sırasında derleyen ve 1941 yılında Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesine teslim eden Seken Dayırbekov’dur. (Envanter no: 665)

Bayırbekov’un kütüphaneye teslim ettiği bu anlatma 1912 yılında Kazan’da basılan Abdrahman anlatmasıyla aynıdır. Tek fark, Joyamergen’in annesinin ağladığının anlatıldığı bölümün olmayışıdır. Arap harfiyle yazılan bu anlatma 48 sayfadır. 1152 mısradır.

4. Kıssa Kulamergen (Kulamergen Kıssası)

Bu destanı ezberleyip gittiği yerlerde terennüm eden Bazarbay Süleymanulı Aktöbe eyaleti, Novosibirskiy ilçesi, Kuvagaş köyündendir. Bu anlatma 1941 yılında Aktöbe eyaletinde yazılıp Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesine teslim edilmiştir. Daha önce hiçbir yerde yayımlanmamıştır ve mazmunu 16 bölüme ayrılmıştır. 67 sayfa olan bu anlatmanın her sayfasında 30 mısra vardır. Mazmunu bakımından Abdrahman anlatmasına benzeyen bu anlatma bazen 11 heceli “kara ölen”(mani) ve bazen de 7-8 heceli “jır” nazım şeklindedir ve Latin harfleriyle yazılmıştır. 900 mısradır. (Envanter No: 665)

5. Kulamergen

Bu anlatmayı terennüm eden Orazgali Jusipbek hakkında hiçbir bilgi yoktur. Derleyen Elimbayulı Jumabayev'in kim olduğu hakkında da bilgi yoktur. 1920 yılında Ebubekir Divaev başkanlığında Taşkent dolaylarına çıkılan bir araştırma gezisinde bu anlatma Jumabayev'in el yazmasından kopye edilerek Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesine verilmiştir. (Envanter No: 120)

Bu anlatmanın Abdrahman anlatmasından bir takım farklılıkları vardır: Jumabay anlatmasında Kulamergen'in mekanı "Kazar, Kazarı (Hazar)" değil, Kızıl Aray olarak verilmektedir. Yine bu anlatmada Küneyim'in suya kapılıp giden bir tutam altın saç değil, başındaki örtüsüdür. Baş örtüsü bir balıkçının ağına takılır ve balıkçı onu hemen hanına götürür. Han, bu başörtüsünün kime ait olduğunu bilene hazinesinin yarısını vereceğini söyler. Kuvayak Kempir (ihtiyar cadı) bunun kime ait olduğunu bilir ve bir gemi hazırlarsa o kadını ulaşabileceğini söyler. Han bunu kabul eder ve bir gemi hazırlatarak içini meyvelerle doldurur. Hanı da geminin içine bir sandığa saklar. Gemiyle Kulamergen'in bulunduğu yere gelen Kuvayak Kempir'i, Kulamergen uzakları gören aynasıyla görmüştür. İhtiyar kadını karıma arkadaş olur düşüncesiyle evine alıp getirir ama bu karısı Küneyim'in hoşuna gitmez. Kulamergen her gün ava çıkmaktadır. Yine o günlerin birinde ihtiyar kadın ile Küleyim'i hava alıp eğlenmek maksadıyla dışarı çıkararak geminin yanına getirir. Gemide saklanan yakışıklı hanı gören Küleyim onu alıp eve götürür ve yatağının altına kazdığı çukurda saklar. Gece Kulamergen ile gündüz han ile birlikte olmaya başlar. Bundan sonraki olaylar Abdrahman anlatması ile hemen hemen aynıdır.

6. Kulamergen

Bu anlatmayı Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesine 1935 yılında derleyip veren Nartay Sızdıkulı Pavlador şehrinde o sıralar teknik lise öğrencidir. Bu anlatmanın da Abdrahman anlatmasından bir takım farklılıkları olmasına rağmen mazmunu açısından genelde benzerdir. Kulamergen'in eşinin adı bu anlatmada Altınşaş, kızının ise Gülgayşa'dır. Kempir'i Abdrahman anlatmasında eve getiren Kulamergen'in eşidir ama 5 numaralı anlatmada olduğu gibi bu anlatmada da Kulamergen'in kendisidir. Arap harfli olan bu anlatma 14 sayfadır. (Envanter No: 6)

7. Kulamergen

Terennüm edeni belli olmayan bu anlatmanın derleyeni Kösembek Baykuttılı'nın doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Abay ilçesinde doğup büyüdüğünü bildiğimiz Kösembek, Tobıktı boyuna mensuptur. Bu anlatma derleyici tarafından 1947 yılında Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesine teslim edilmiştir. (Envanter No: 299) Bu anlatma da Arap harflidir ve 10 sayfadır.

Bu anlatma diğerlerinden oldukça farklıdır. Bu anlatmada Kulamergen'in kızı yoktur. Küleyim'e âşık olan han değil hanın oğludur. Diğer anlatmalarda Kulamergen'in ellerinin nasıl bağlanacağını düşmanlara Küneyim (Kulamergen'in karısı) anlatmaktaydı. Bu anlatmada ise Küneyim hileyle bizzat kendisi bağlar. Aralarında el bağlama oyunu oynarlar ve hangi bağdan kurtulamayacağını Kulamergen'in kendisi söylemektedir. "Karabek" destanında da Karabek'in ellerini aynı yolla Kalmuk Hanı ile işbirliği yapan kız kardeşi Hanbiybi bağlamaktadır. Elleri bağlanan Kulamergen'i bu anlatmada da oğlu Joyamergen kurtarır. Diğer anlatmalarda geçen "öz kızın vefasızlığı" bu anlatmada yer almamaktadır. Kulamergen kendisinin bağlandığı ağaca hanın oğlunu, karısını ve kocakarıyı bağlayarak öldürür. Oğul Joyamergen'in yer altına inerek "Yılan Padişahı ile karşılaşması ve deryanın içindeki kazanı bulma" epizodu bu anlatmada yer almamaktadır.

8. Kulamergen Batır

El yazmanın dışında "Kulamergen Batırın Beyanı" yazmaktadır. İcra edeni belirsiz olan bu anlatma Sarsembek Tüspülü tarafından derlenmiştir. Sarsembek fakir bir çiftçi ailenin oğlu olarak Karagandı Eyaleti, Aktogay ilçesinde 1903 yılında doğmuştur. Babası onu önce köydeki imamın yanına göndererek okuma yazma öğrenmesini sağlar. Daha sonra Troytskiy şehrindeki medreseye göndermiştir. Bundan sonra Semey şehrinde Rus okuluna giderek 4. sınıfa kadar okumuştur. 1942 yıllarına kadar çeşitli şehirlerde çalışan Sarsembek daha sonraları Almatı'ya yerleşmiştir. Babası Tüsin ise edebi eserleri (Kazak, Hint, Osmanlı Türkleri) çok okuyan ve onları toplayan bir kişidir. Osmanlı Türklerinin "Altı Parmak", Hintlilerin "Dört Derviş", Jusipbek Hoca'nın "Tıbrı" adlı kitaplarını okumuş ve bunlardan başka birçok Kazak masalı ve atışmalarını da öğrenmiştir. Sarsembek'in elinde babasından kalan el yazmalarının çoğu kaybolmuş

veya yıpranmıştır. Sarsembek akınlığı sayesinde babasından kalan bu elyazmaları elinden geldiğince tamamlayıp, düzelterek 1967 yılında Muhtar Avezov Enstitüsü El Yazmaları Arşivine vermiştir.

Bu anlatmanın diğer anlatmalardan farkları şunlardır:

İran ve Turan arasındaki son savaşta Turanlılar savaşı kazanır. Bu savaşta Karabek ve Asılbek adında iki yiğidin kahramanlığı herkes tarafından takdir edilir. Memleket sükuna erdikten sonra Asılbek dostu Karabek'in kız kardeşi Torgın ile evlenir. İkisi Kezler adasında yaşamaya başlarlar ve bir süre sonra onların Kulamergen adını verdikleri bir oğulları olur. Kulamergen 10 yaşına geldiğinde önce babası, arkasından annesi vefat eder. Bunun üzerine dayısı Karabek'in yanına giden Kulamergen bir süre sonra dayısının kızı Kulayım ile evlenir. Dayısından izin alarak eşiyile birlikte kendi evinin olduğu adaya dönerler. Adaya döndükten bir süre sonra Kulayım ikiz doğurur ve bir kızı, bir oğlu olur. Oğullarına Joyamergen, kızlarına Şarifa adını koyarlar. Bundan sonraki olaylar Joyamergen'in yer altına inişine kadar diğer anlatmalardaki gibidir. Yalnız bu anlatmada da öz kızın vefasızlığıyla karşılaşılmamaktadır.

Joyamergen diğer anlatmalarda olduğu gibi su üzerinde gördüğü top şeklindeki bir şeyin çekmesiyle kendisini ve atını suyun altında bulur. Burada Nazır padişahın kızı Bektör ile karşılaşır. Yer altı padişahının kızı Gülmaruvan'ın kendisine âşık olduğunu, babasının onu vermemek için onu bir çok zorlu sınavdan geçireceğini Bektör'dan öğrenen Joyamergen padişahın bulunduğu ak doğru ilerler. Yolda olağanüstü özelliklere sahip olan beş kişiyle karşılaşır. Bunlar; Yer Dinleyen, Hızlı Yürüyen, Dağları Kaldırabilen Pehlivan, Gölün Suyunu Yutabilen ve Sihirli Zincir-Gaşur. Joyamergen yılan sınavından diğer anlatmalarda olduğu gibi başarıyla geçer. Kızdırılmış demirden yapılan 7 katlı evden "Göl Yutan" dostunun yardımıyla kurtulur. Göl Yutan devamlı olarak su püskürterek kızgın demir evi soğutmuştur. Yer altı padişahı Joyamergen'in önüne daha başka da zorlu sınavlar çıkarır. Bütün bunlardan yol arkadaşlarının yardımıyla kurtulan Joyamergen padişahın kızıyla evlenerek evine geri döner. Yolda karşısına çıkan Bektör da Joyamergen'in evine gelir ve üçü birlikte yaşarlar.

9. Kulamergen Kıssası

Destanı derleyen Semey eyaletinden İliyas Moldajanov adlı bir molladır. O Kulamergen kıssasını kendine göre nazma dönüştürüp 1915 yılında Kazan basımevine vermiştir. Ama bu anlatma yayımlanmayarak Kazan Üniversitesi İlmî Kütüphanesindeki Doğu Elyazmaları bölümüne teslim edilmiştir. 1000 mısradır.

1951 yılında yayımlanan “Üş Batır” adlı kitap “Er Töstik”, “Kulamergen” ve “Alibek Batır” hakkında yazılmıştır.. (Kazak Edebiyat Tarihi, 1. cilt 1. kitap s. 79)

10. Kulamergen(Masal)

Geçmişte Kulamergen adında bir bahadır yaşamış. O aynı zamanda da iyi bir avcıymış. Onun kendine lâıyk, güzel bir eşı varmış. Kulamergen’in yaşadığı ülkenin hanı, o vakitlerde dünyanın dört bir yanına adamlarını göndererek güzel bir kadın aratıyormuş. Günlerden bir gün hana bir cadı kocakarı gelip: “Benim kel oğluma kızınızı verirsiniz, size lâıyk birini bulurum.” demiş. Han bu şartı kabul etmiş ve şöyle emretmiş:

- Şu andan itibaren bana lâıyk, güzel bir kadın aramaya başlayacaksınız!

Kulamergen’in eşı, bir gün nehir kenarında saçlarını yıkıyormuş. Onun altın saçlarından bir demet saç kopmuş, suyla akıp gitmiş. Bu saç cadının eline geçmiş. Cadı da onu hana götürmüş. Han:

- Bu kimin saçı? Ne yapın edin, ama bu saçın sahibi olan kadın benim olmalı, demiş. Cadı:

- Hükümdarımız, bu Kulamergen’in eşinin saçıdır, demiş.

Han askerlerine emretmiş:

- Öyleyse, hemen gidin, evini yerle bir edip eşini buraya getirin!

O sırada Kulamergen avdaymış. Hanın askerleri gelip onun evini darmadağın etmişler, annesiyle babasını dövmüşler ve eşini bağlayıp götürmüşler.

Kulamergen'in bir oğlu ve bir kızı varmış. Hanın askerleri gelip annelerini götürürken, çocuklar evde kalmışlar. İşte, Kulamergen avdan döndüğü zaman böyle bir felaketle karşılaşmış. O, hemen hanın sarayına gelip:

- Ev yap ver. Eşimi geri ver, yoksa hepinizi yok ederim, demiş. Hanın askerleri çok olsa gerek; onlar Kulamergen'i yakalamışlar ve han sarayının eşiğine bağlamışlar. Geceleyin Kulamergen'in yattığı yere kızı gelmiş. Kulamergen ona:

- Şu kılıcı uzatıver. Elimi ayağımı çöz, demiş. Kızı hiçbir şey demeden kaçıp gitmiş. Onun arkasından oğlu gelmiş. Kulamergen ona da kılıcı uzatmasını, elini ayağını çözmesini söylemiş. Oğlu hiçbir şey demeden ve gürültü etmeden gidip hanın başucundaki kılıcı almış ve babasının bağlandığı ipleri kesivermiş. Kulamergen iplerden kurtulunca hanla askerlerini kılıçtan geçirmiş. Ölen askerlerin arasında cadının biricik kel oğlu da varmış. Cadı oğlunu öldüren Kulamergen'den intikam almak istemiş ve onu öldürmenin yollarını aramaya başlamış.

Kulamergen, eşini ve çocuklarını alıp evine dönmüş. Cadı da onun peşine düşmüş. Kulamergen annesiyle babasına danışmış. Babası: "Sen, şu bindiğin atınla kaç. Senin nereye gittiğini biz ona söylemeyelim. Böylece sen hayli uzaklaşmış olursun. Eğer cadı sana yetişecek olursa, onu okla sol gözünden vurmalsın, başka türlü öldüremezsın." demiş. Kulamergen atına binip kaçmış. Bir müddet sonra cadı Kulamergen'in evine gelmiş. O, annesiyle babasına oğulları Kulamergen'in nereye gittiğini sormuş. Annesiyle babası: "Nereye gittiğini bilmiyoruz. Durmadan onu sorup başımızı ağrıtmı" demişler. Cadı, onlardan hiçbir şey öğrenemeyeceğini anlayınca Jelmayasına⁸⁰ binip Kulamergen'i aramaya çıkmış. Nice yerleri dolaşmış, ama ona yetişememiş. Böylece aradan bir ay geçmiş. Nihayet bir gün cadı Kulamergen'e yetişmiş. Kulamergen, Jelmaya'ya binip peşinden gelenin cadı olduğunu anlayınca durup beklemiş. Cadı yaklaşınca ilk atış sırası onun olmuş ve cadı Kulamergen'e nişan almış. Ok, Kulamergen'e saplanmış, ama zırhını delememiş. İkinci atış sırası Kulamergen'in olmuş. O, babasının söylediği gibi cadıyı sol gözünden vurmuş. Cadı, Jelmayasından uçtuğu gibi yere devrilmiş ve oracıkta can teslim etmiş. Kulamergen, cadının Jelmayasını yedeğine alıp memleketine dönmüş ve mutlu bir hayat sürmüştür.

⁸⁰ Jelmaya: Masal ve efsanelerde karşımıza çıkan ve çok hızlı koşan bir deve.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜR

2.1 Arkaik Destanlar Üzerine Yapılmış Olan Çalışmalar

2.1.1 Türkiye’de Yapılmış Olan Çalışmalar

Türkiye’de yapılan çalışmaları elde ettiğimiz kaynakların yayım tarihlerine göre kronolojik olarak sunmaya çalışacağız.

Bizim inceleme konumuz olan arkaik destanlarla ilk bilgileri verenlerden birisi de merhum Mehmed Fuat Köprülü’dür. Bizim arkaik destan olarak adlandırdığımız metinleri millî bir destanın en eski parçaları, yani mitolojik mahiyette olan parçaları olarak görmektedir. O, “Türk destanının mitolojik mahiyette olan ve Türk kozmogonisini gösteren ilk tabakasından sonra diğer tabakaları efsanevî-tarihî ve daha sonraları açık surette tarihî mahiyetteki parçalar teşkil eder” demektedir. 1926 yılında ilk baskısı yapılan “Edebiyat Araştırmaları” adlı çalışmasında ayrıca Türk destanlarını meydana geldiği ve yaşadığı coğrafi sahaya ve onu meydana getiren boyların medeni seviyesi ve umumî hayat şartlarına göre başlıca üç sahaya ayırarak incelemiştir. a) Altay-Yenisey sahasında meydana gelen mahsuller b) Tarım-Sır derya sahasında meydana gelen mahsuller c) Bozkırlar sahası Bunlardan Altay-Yenisey sahasında meydana gelen destanlar hakkında bilgi verirken içtimaî gelişmenin pek iptidaî tabakalarında bulunan Şamanî Altay-Abakan Türklerinde henüz mitolojik mahiyette yaşayan destan parçalarının yahut bazı kalıntıların kısmen şifaî halk şiirlerinde, kısmen de eski kitaplara geçmiş halde bulduğumuzu ifade etmektedir. Bu sahanın bazı usturelerinin batıya doğru çeşitli Türk boylarında bugün masal şeklinde yaşadığını da belirtmiştir.⁸¹

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali “Destanın Tanımı” adlı makalesinde, eğer kendi cümleleri ile ifade edecek olursak; “ destan adıyla anılan fakat özellikleri bakımından

⁸¹ M. Fuad Köprülü; Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1980, s. 42-44.

farklı bir destan grubunu oluşturan destanlar” olarak belirttiği destanların özellikleri üzerinde durmuştur. Sayın Naskali, bu çeşit destanların tarihi gerçek olma iddiası yoktur demektedir ve bu tür destanlarda anlatılan serüvenin dimağda yaşanan manevi bir serüven olabileceğini söylemektedir. Ona göre bu tür metinler Şamanizm inanç ve düşünce sistemini yansıtmaktadır ve destan kahramanlarının yolculukları kaybolan ruhları aramaya çıkan Sibiry Şamanlarının yolculuklarını andırmaktadır. Yazar bu tür destanları ifade etmek için uygun bir terim ararken onun belirgin özelliklerini göz önüne alarak “Şamanizm kökenli destan”, “metafizik destanları”, “tabiat ötesi destanları” ve kronolojik olarak daha eski destanlar olmaları sebebiyle “eski destanlar” gibi terimleri teklif etmektedir. Bu destanların kadınların hakimiyetinin hissedildiği dönemlerin ürünleri olduğunu belirterek bu anlatmalarda en çok evlenme konusu üzerinde durulduğunu bildirmektedir.⁸²

Pertev Naili Boratav, “Er Töştük Destanı ve Halk Masalı” adlı makalesinde Er Töştük destanının Kırgız eş metninde karşılaşılan olağanüstü yardımcı tiplerle (olağanüstü arkadaşlar) bizim ulaşamadığımız bir kaynağı göstererek Orta Asya halk masallarında da bulunduğundan bahsederken TTV No: 77’deki masalın paralelleri olarak Hhotan’dan (Dotan Batır) söz etmektedir.⁸³

Fikret Türkmen, “Manas Destanı ve Anadolu Halk Hikâyeleri” adlı makalesinde insanlık, tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar maddî ve manevî hayatını mitik/epik/epiko-romanesk nitelikli eserlerle ifade etmiştir demektedir ve mitik dönemden epik döneme geçiş sırasındaki düşünce çizgisindeki değişiklikleri(alemin bazı sırları çözülmüş, toplum kendi içinde teşkilatlanmaya başlamış, yurt ve kabile şuuru uyanmış) ifade etmek için mitik dönemde şekillenen dil ve düşünce kalıplarının ilk epik eserlerde kullanıldığını bildirmektedir.⁸⁴ Aslında burada ifade edilen ilk epik ürünler bizim araştırma konumuz olan ve arkaik olarak adlandırdığımız ürünlerdir.

⁸² Emine Gürsoy Naskali, “Destanın Tanımı” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1992, Ankara 1995, s. 1-8

⁸³ Pertev Naili Boratav, “Er Töştük Destanı ve Halk Masalı” (Çev: Prof. Dr. Fikret Türkmen, Kemal Boz), Manas Destanı Üzerine Çeviriler-I, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Fikret Türkmen, 1995 Ankara, s. 249-265.

⁸⁴ Fikret Türkmen, “Manas Destanı ve Anadolu Halk Hikâyeleri”, Manas 1000 Bışkek Bildirileri, AKM Yay., Ankara 1995, s. 241-251.

Dursun Yıldırım “Türk Kahramanlık Destanları” başlıklı makalesinde Türk kahramanlık destanlarının teşekkül devri üzerinde çeşitli bilim adamlarının görüşlerine değinip Türk destan edebiyatının teşekkülünün MÖ. 1000 yıllarında başlamış olabileceğini belirttikten sonra “Türk Kahramanlık Destanlarının Mevzuları” alt başlığı altında Türk kahramanlık destanlarının mevzularının genel çizgiler içinde birbirine benzer olduğunu söylemiştir. Kahramanlık destanları içerisinde mevzuları bakımından farklılık gösteren destanları (bizim arkaik destan olarak adlandırdıklarımızı) da “Olağanüstü Öğelerin Hakim Olduğu Destanlar” olarak adlandırmış ve bu tür destanlarda kahramanların mücadele yerlerinin yer altı ve yer üstü olduğunu ve kahramanların bu dünyalara mensup olağanüstü yaratıklarla savaştıklarını belirtmiştir.

Bu makalesinin sonunda yazar, destanları teşekkül devirlerine, çıktıkları coğrafi alanlara göre sınıflandırmanın mümkün olabileceğini ama edebi eser olarak destanları onların muhtevalarında yer alan unsurların ağırlığına veya anlatım tekniklerine göre tasnif edip incelemenin doğru olacağı söylemekte ve destanları anlatım tekniğine göre: a)nazım, b)nesir c)nazım-nesir şeklinde; temalarına göre ise: a) olağanüstü unsurların b) tarihî vakaların c) günlük hadiselerin ağırlık taşıdığı destanlar olarak ayırıp inceleme sayesinde, tür hakkında daha sağlıklı neticelere ulaşılabileceğini ifade etmektedir.⁸⁵

Arkaik destanlar üzerinde Türkiye’de hemen hemen en geniş bilgi verenlerden birisi de Mehmet Aça’dır. O, “Kozı Körpeş –Bayan Sulu Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma”⁸⁶ adlı doktora çalışmasının giriş bölümünde Altaylardan başlayarak hemen hemen bütün Türk cumhuriyet ve topluluklarında destanlar ve destan tasnifleri üzerinde yapılan çalışmalar hakkında genel bilgiler verirken arkaik destanlardan da bahsetmiştir. Biz de bunları onun inceleme sırasına göre belirtmeye çalışacağız.

Tuva destanlarının konu ve şekil özelliklerinin Altay destanlarıyla büyük benzerlikler gösterdiğini bu yüzden de bunların araştırmacılar tarafından kahramanlık destanı (maadarlıg tool), kahramanlık masalı (bogatırs kaya skazka), arkaik destan (arhaiçeskiy epos), halk masalı(narodnıe skazka) adlarıyla vasıflandırıldığını belirttikten sonra Hakas Türklerinin kahramanlık destanı için “alıptıg nımah” terimini

⁸⁵ Dursun Yıldırım; “Türk Kahramanlık Destanları”, Türk Bitiği, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 149-157.

⁸⁶ Mehmet Aça; Kozı Körpeş–Bayan Sulu Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, 3 C, Konya 1998. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

kullandıklarını ve bunların “arkaik epos” özelliği gösterdiğini söylemektedir. (s.7, 11) Kırgız destanlarının da konularına göre a) Köönö epos ya da baatırdık comok b) Baatırdık Epos (kahramanlık destanı) c) Sotsialdık-Turmuştuk eposlar (Sosyal Konulu Destanlar) şeklinde ayrılabilirliğini söyledikten sonra arkaik destanlara örnek olarak “Er Töştük” ile “Kococaş’ın” gösterilebileceğini söylemektedir. Aynı zamanda bu destanları ifade etmek için “miftik köönö baatırdık epos” (mitik eski kahramanlık destanı) teriminin de kullanıldığı belirtilmiştir. (s.15-16) Kazak destanları üzerindeki çalışmalardan da bahseden Aça, çeşitli Kazak bilim adamlarının destanlar üzerindeki görüşlerini sıraladıktan sonra inceleme konumuz olan ve aktarmasını yaptığımız destanları Kazak arkaik destanları arasında belirtmiştir.(s. 26) Mehmet Aça, bu çalışmasındaki Kazak destanları ve destancılık geleneği üzerindeki bilgileri genişleterek daha sonra kitap halinde yayımlamıştır.Bu çalışmada Kazak arkaik destanlarından “Dotan Batır’ın” aktarması da verilmiştir.⁸⁷ Özbek destanları üzerinde yapılan çalışmalardan bahsederken H. Zarifov ve Jirmunskiy tarafından kahramanlık masalı olarak değerlendirilen Alpamış destanının Aça tarafından arkaik destan olarak değerlendirildiğini görüyoruz. (s.39) Türkmen destanları üzerinde durulurken Garriev’in aşk konulu destanların kahramanlık konulu destanlardan sonra çıktığı şeklindeki görüşüne karşı çıkarak aslında doktora tezinin de en önemli bölümlerinden biri olan ve tez olarak ileri sürdüğü“ arkaik destanların en önemli konularında birisi de kahramanî evliliğidir. Olağanüstü şekilde doğan kahramanın, bir şekilde haberdar olduğu kızı ya da doğduğunda sözlendiği sözlüsünü aramak için gurbete çıkışı ve olağanüstü varlıklarla mücadele edip çeşitli sınavlardan geçtikten sonra aradığı kızı alarak obasına dönmesi arkaik destanların en önemli konularından birisidir. Bu tema, daha sonraki dönemlerde, kahramanlık destanlarında genelde bir epizot halinde yer alırken aşk destanlarında destanın tamamını kaplayan bir tema olarak varlığını sürdürmüştür. Arkaik destanlarda yer alan hayalî-fantastik ve mitik unsurlar ortadan kalkmış, mücadele ve vaka daha gerçekçi ve insanî zemine oturtulmuştur” fikriyle karşılaşırız. Araştırmacı bu fikrini giriş bölümünün içinde ayrı bir başlık altında geniş olarak açıklamaktadır ve yukarıda belirtilen düşüncelerine ek olarak burada şunları belirtmektedir: “Aşk konulu Anadolu sahası destanları incelenirken özellikle arkaik destanlar ya da kahramanlık masalları

⁸⁷ Mehmet Aça; Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği, Kömen Yayınları, Konya 2002.

olarak adlandırılan anlatımlar dikkate alınmalıdır. Aşk konulu destanların konu kaynaklarını Arap ve Fars mesnevi ve masallarında aramanın yanı sıra arkaik destanlarda da aranması gerektiği unutulmamalıdır". Ayrıca bu konu hakkındaki görüşlerini daha sonraları makale halinde Millî Folklor dergisinin 47. sayısında da yayımlayarak belirtmiştir.⁸⁸ Başkurt Türklerinin destan türünü karşılamak için kullandıkları terimlerden "ekiyet-poemanın" kahramanlık masalı ve arkaik destan kavramlarıyla birlikte ele alınması gerektiği ve Kuzyükürpes minen Mayanhılıv destanının Başkurt eş metninin evlenme konulu arkaik destanların güzümüzdeki şeklini yansıttığı ifade edilmiştir. (s.50-51)

Arkaik destanlar daha doğrusu Türk epik geleneği üzerinde oldukça ayrıntılı olarak duran ve kendine has fikir ve görüşleriyle dikkat çeken Özkul Çobanoğlu, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi⁸⁹ adlı çalışma için hazırladığı "Sözlü Edebiyat" adlı bölümde Türk destanlarının kendi arasında, kronolojik bakımdan "eski" ve "yeni" destanlar olarak ikiye ayrılarak tasnif edilebilir demekte ve görüşlerine şöyle devam etmektedir: "Eski destanlardan metni tam olarak elimize geçen mevcut değildir. Yeni destanlar olarak adlandırılan ve elimizde gerekli tahlillere yeterli metinleri bulunan destanlar ise çok büyük bir çoğunluğunun son iki yüzyılda derlenmiş olması ve gerekse tema ve konu yoğunlaşmaları nedeniyle daha yakın zamanların verimleri olarak karşımıza çıkmaktadır."Onun destan tasnifini şu şekilde gösterebiliriz: 1. Eski Destanlar 2. Yeni Destanlar a) Arkaik unsurları taşıyan destanlar b) Kahramanlık destanları c) Tarihî destanlar. Tasniften de anlaşıldığı üzere eski destan ile arkaik destan terimlerinin örtüştürülmesine karşı çıkmakta ve onları ayırmaktadır ve onun tarafından aşk destanları başka bir tür olarak kabul edildiği için tasnife alınmamıştır. Özkul Çobanoğlu, inceleme konumuz olan destanları kronolojik olarak (Dotan, Kubikul ve Kulamergen-Joyamergen) yeni destanlar grubu içerisinde; tema ve şekle bağlı olarak da; arkaik unsurlar taşıyan destanlar başlığı altında belirtmiştir.

⁸⁸ Mehmet Aça; "Köne Epos (Arkaik Destan Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki "Aşıklara Mahsus Evlilik" Konusunun Kaynaklarından "Alplara Mahsus Evlilik", Millî Folklor, S. 47, Ankara Güz 2000, s. 11-21.

⁸⁹ Özkul Çobanoğlu; Türk Dünyası Edebiyat....., s. 101-109.

Özkul Çobanoğlu'na göre eski destanlar mitlerin pek çok özelliklerini taşıyıp konu bakımından da motif epizot bazında parçaları üzerine inşa olunurken, derleniş ve icra ediliş tarihleri bakımından “yeni destanlar” olarak adlandırdıkları ise tarihsel zamana dayalı özellikle de 14 ve 16. yüzyıllar arasındaki tarihî olaylardan kaynaklanan destanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken iki önemli husus vardır: Birincisi, “eski destan” olarak adlandırılan destanlarda tarihî olay ve kahramanlardan yararlanılmamışsa onları mitlerden ayıran özellikler ortadan kalkmış olacaktır ve onları destan olarak adlandırmanın da temeli kalmayacaktır. İkincisi Arkaik destan terimini yeni destanlar olarak adlandırılan destanlar içindeki arkaik unsurları taşıyan destanları adlandırmak için kullanmak belki Kıpçak sahası destanlarının tasnifi için uygun olabilir ama Türk destanlarının genel tasnifi için bunun kullanılması bizim kanaatimizce uygun olmayacaktır.

14 ve 16. yüzyıllar arasındaki tarihî olaylardan kaynaklanan destanları yeni destanlar grubu için değerlendirmenin Kıpçak tarihini göz önüne aldığımızda doğru olabileceğini yukarıda belirtmiştik. Çünkü bu dönem Türkistan'da yaşayan Türkler için oldukça farklı gelişmelerle doludur. 13 ve 14. yüzyıllarda önce Kazak, Özbek, Kırgız, Tatar Türkleriyle Moğolları hakimiyeti altında tutan Altın Orda, daha sonra Ak Orda yıkılmış ve bu devletleri oluşturan boylar yeni hanlıklar altında toplanmaya başlamıştı. Bunların arasında en büyüklerinin Nogay ve Özbek Hanlıkları oldukları bilinmektedir.

Nogaylıların Altın Orda'dan ayrılmaya başladığı dönem 13. yüzyılın sonudur. Bu süreç 14. yüzyılda Ak Orda'nın Altın Orda'dan ayrıldığı dönemde de devam etmiştir. Nogay Hanlığının o devirde tanınmaya başladığı dönem ise 15. ve 16. yüzyıl arasındır. Bu devletin yöneticileri esasen Mangıt boyundandır. Ak Orda'nın Hanı Toktamış'la savaşan Edige de bu boydandır.(1419 yılında ölmüştür.) Tarihi belgelerde Nogaylılar 16 yüzyıla kadar “Mangıt Devleti” olarak tanınmışlardır. Bu tarihten itibaren yazılı belgelerde “Nogay Ordası” olarak yer almaya başlamıştır.⁹⁰

Nogaylılar hakkında burada kısaca bilgi vermemizin sebebi bu dönemin Nogay Hanlığını oluşturan boylar için “epik devir” olarak adlandırılmış olması ve bu dönemde pek çok eski destanın yeniden oluşumuna tanık oluşumuzdandır. Bu dönemin

⁹⁰ Şakir İbraev, Epos Alemi, (Destan Âlemi), Gılım Basımevi, Almatı 1993, s. 156-157.

özelliklerini Şakir İbraev şöyle açıklamaktadır: “Önceki göçebe hanlıklar dönemindeki mitik, arkaik, masalsı özellikleri baskın olan destanlar tekrar canlanıp, tarihî olaylarla desteklenerek ayrıca gelişmiş ve böylece Nogaylı devri destanının tür özellikleri değişip, kabile ve boy ideolojisine uygun olan eski epik geleneğin, artık temellî olarak, kahramanlık destanlarına önem verip onlara yöneldiği görülmektedir”⁹¹ ve Nogay Hanlığı dağıldıktan sonra yaratılan pek çok destanda Nogay Hanlığında barış ve huzur içinde geçen ve Şokan Velihanov tarafından “altın asır” olarak adlandırılan döneme duyulan özlem dile getirilmiştir.

Mustafa Aça, Yırtışlık Destanının Sibirya (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme” adlı makalesinde olağanüstü yardımcı kahramanların Türk dünyası sözlü geleneğindeki önemini mukayeseli bir çalışmayla ortaya koymaya çalışırken bizim inceleme konumuz olan destanlardan (Dotan Batır) da bahsetmiştir. Dotan Batır burada Kazak kahramanlık destanı olarak belirtilmiştir.⁹²

Metin Ekici, Türk halk bilimi araştırmacılarının ve özellikle destanlar hakkında araştırma ve inceleme yapan öğrencilerin dikkatlerini Türk dünyası ve dünya destanlarını araştırma ve incelemede kullanılan önemli bazı terimlere çekmek amacıyla yazdığını belirttiği “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında” adlı makalesinde; epos, epope, epik, sözlü destan, yazılı destan, temel-asıl destan, ikincil destan, doğal destan, suni destan, halk destanı, millî destan, tarihî destan kavramlarıyla birlikte arkaik destan kavramı üzerinde de durmuştur. Arkaik destan teriminin belli bir tarihi döneme bağlanamayan veyahut da metindeki olaylar tarihi belgelerdeki olaylarla tutarlı bir şekilde paralellik göstermeyen destanlar için kullanılmaktadır demek ve bazen de bunların çok fazla mitik unsura sahip olmalarından dolayı mitik destan terimiyle adlandırıldığını belirtmektedir. Arkaik, mitik, tarihî destan terimlerinin kullanımını genel olarak metin merkezli halk bilim yöntemlerinin ortaya koyduğu terimler olarak kabul eden araştırmacı, bu şekilde adlandırmanın hatalı olacağını ve mutlaka metnin unsurlarına göre bir sınıflandırma

⁹¹ Şakir İbraev; Epos Alemi..., s. 159.

⁹² Mustafa Aça; “Yırtışlık Destanının Sibirya (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme”, Millî Folklor, S. 51, Ankara 2001, s. 65-74.

yapmak gerekirse bu tür metinlere “mitik unsurlar ihtiva eden destanlar” denilmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir.⁹³

2.1.2 Kazakistan ve Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar

İncelediğimiz anlatmalar hakkında Kazakistan’da ilk görüş bildiren bilim adamlarından birisi Muhtar Avezov’dur. Sözlü edebiyat ile ilgili görüşlerini yazdığı Edebiyat Tarihi adlı kitabında o epik anlatmaları; a) Batırlar Eñgimesi-Hikâyesi (Kobılandı, Edige , Alpamıs, Er Sayın, Şora, Kambar) b) El Poemaları(Kozı Körpeş Bayan Sulu, Kız Jibek, Ayman Şolpan) c) Tarihi Şiirler (İsatay Muhambet, Kenesarı, Navrızbay, Beket) diye üç gruba bölüp incelemiştir. Bu kitabın “Masallar” bölümünde ise Avezov “Kulamergen” anlatmasının da içinde bulunduğu anlatmalar, onun kullandığı terimle ifade edecek olursak masallar hakkında şunları söylemektedir: “Bu masalların içerisinde en eskilerini belirtecek olursak, eski inanışları anlatan jalmavızların (cadı) karıştığı masallar ve meslek masallarını söylememiz gerekir. Meslek masallarının içinde çoklukla yer alan avcılık ve avcılarla ilgili çok eski masallar arasında “Edil Jayık” ve “Kulamergen”i alacak olursak bunlarda yüksek dağlar arasında veya hiç kimsenin yaşamadığı nehir boylarında yaşayan kahraman avcılar hikâyeye katılırlar.”⁹⁴

Seyit Kaskabasov Muhtar Avezov’un bahsettiği avcılarla ilgili anlatmaları mitlerden sonra ortaya çıkan en eski ürünlerden bir olarak kabul ederek bunların daha sonraları olağanüstü yaratıklar(albastı, jezturnak vb.) hakkında anlatılan hikâyelere, daha sonra da masallara dönüştüğünü söylemektedir. O bu konudaki düşüncelerini şöyle sıralamaktadır: “Hikâyede avcılarının gündelik işleri, adetleri, tecrübeleri açık olarak tasvir edilmektedir. Bu anlatmalar mitlerden iki önemli noktada ayrılırlar. Birincisi bunlardaki şahıslar mitik alemin kahramanları değil, bilinen köy sakinleri, avcılardır. İkincisi, mitlerde her şey iyi olarak neticelense, bunlarda bazen şahıslar ölmektedirler. Eski kavimler tarafından hatıra şeklinde söylenen bu hikâyeler Kazak masalları içinde oldukça fazla yer almaktadır. Elbette, Kazak masalları içinde, o eski zamandaki halinde

⁹³ Metin Ekici; “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında”, Millî Folklor, S. 53- 54, Ankara 2002, s. 27-33, 11-18.

⁹⁴ Muhtar Avezov; Edebiyat Tarihi, Taşkent 1927, s. 198. Muhtar Avezov buradaki düşüncelerini Esmagambet İsmailov ile 1957 yılında birlikte çıkardıkları “Kazak Ertegileri(Masalları)” adlı kitabında da belirtmiştir.

değil, sanatsallaştırılmış, abartılmış, yani sanatsal folklorla dönüştürülmüş şekilde görülür.”⁹⁵

Kazak destanlarını, konuları ve ortaya çıktıkları devre göre ilk tasnif edenlerden biri Esmagambet İsmailov’dur. İsmailov tarafından 1939 yılında yapılan ama yayımlanmayan tasnifte o, Kazak destanlarını dört gruba ayırmaktadır:

1. 14. Yüzyıla kadarki eski (Kaňlı-Kıpçak) devrinin destanları-“Er Töstik”, “Kulamergen”, “Aralhan”, “Köroğlu”, “Bozuglan”, “Alpamis”

2. “Edige”, “Kobılandı”, “Orak-Mamay”, “Şora”, “Er Targın”, “Er Kökşe”, “Kambar”, “Bögen Batır,” “Er Sayın” destanları 14-16 yüzyıllar arasının, Nogaylı döneminin olaylarını kapsayan destanlardır.

3. 17. ve 18. yüzyıllarda Kazaklar ile Kalmuklar arasındaki savaşlarla ilgili destanlar

“Kabanbay”, “Esimhan”, “Bögenbay”, “Oljabay”, “Alatay”, “Karatay” vb.

4. 19. yüzyılda halk-özgürlük mücadelesinin yiğitleri “İsatay”, “Mahambet”, tanınmış kahramanlar “Beket” “Jankoja”, “Agıbay”, “Suranşı”, “Sıpatay” vb. ile ilgili destanlar.

Bu tasnifte görüldüğü gibi incelediğimiz destanlardan “Kulamergen” ilk grupta; yani eski devrin destanları içinde yer almaktadır.⁹⁶

Mukayeseli-tarihî folklor metodunu Kazak sözlü edebiyatı ürünlerine ilk uygulayanlardan biri olan Alkey (Elkey) Margulan Kazak destanlarının ortaya çıktıkları devirlere ve konularına göre beş devire bölüp incelemiştir:

1. En eski devirlerde meydana gelen destanî jırlar. Bu grubun içine “Er Töstik” “Ak Köbek”, “Kulamergen”, “Şolpan Mergen” gibi jır-añızlar girer.

2. Oğuz Kıpçak zamanında meydana çıkan destanlar (11-12. Yüzyıl) “Dede Korkut”, “Alpamis” , “Kazanbek”, “Dumbavıl”, “Kozı Körpeş - Bayan Suluv” vs. destanların konuları

⁹⁵ Seyit Kaskabasov; Kazaktın Halık Prozası(Kazak Halk Nesri), Gılım Bas., Almatı 1984, s. 182-183.

⁹⁶ Kazak Folkloristikası, Almatı 1972, s. 215. (Redaksiyon: Melik Gabdulın) (Berdibayev 1982: 26-27)

3. Tarihi devirlerdeki destan / 13.-14.y.y. / Bu dönem de ikiye ayrılır: 1) Kazak topraklarında Joşı devletinin kurulması ve onun iç mücadelelerini anlatan Kobılandı ve Er Targın gibi destanlar. 2) Bu devletin çöküşü zamanındaki destanlar ki bunlar arasından Kambar, Kaztuvgan gibi destanları gösterebiliriz. Bazen bunlar “Nogay devrinin destanları” diye de adlandırılır.

4. Jongar derebeylerinin Kazak topraklarına saldırılarını, hücumlarını ve bunlara karşı yapılan mücadeleleri anlatan destanlar. Kabanbay, Bögenbay, Oljabay gibi destanlar.

5. Feodal yönetimin adaletsizliklerine, haksızlıklarına karşı yapılan mücadelelere bağlı olarak doğan destanlar.⁹⁷

Bu tasnifte de “Kulamergen” destanının ilk grup içinde; en eski zamanlardaki destanî jırlar, yer aldığını görmekteyiz. Bu tür sınıflandırma destanların ortaya çıktığı tarihe ve konuları dikkate alınarak yapılmıştır. Bu tasnifte destanların tür bakımından özellikleri dikkate alınmadan tasnif edildiği görülmektedir.⁹⁸

Alkey Margulan 1985 yılında yayımlanan bir başka eserinde en eski devirlerde meydana gelen destanlar arasında Er Töstik, Tölegen Batır, Sur Mergen, Han Mergen, Şolpan Mergen, Arğı Mergen, Kara Mergen, Han Boday”, Jerden Şıkkın Jelım Batır vb. gibi destanlarla birlikte “Kulamergen” ve Dotan Batır” destanlarını da saymış ve bunların daha sonra unutulup masala dönüştüklerini söylemiştir.⁹⁹

Eski destana kaynaklık eden sözlü edebiyat türleri hakkında fikir beyan eden pek çok Rus bilim adamından biri V. Y. Propp’tur. O Rus blinalarının ilk devrini

⁹⁷ Şakir İbraev; Epos Alemi..., s. 21–22. Bu tasnif için ayrıca bk. Avelbek Konıratbaev; Kazak Eposı Jene Türkolojiya, İlim Basımevi, Almatı 1987, s. 97. Rahmankul Berdibayev; Kazak Eposı, s. 30. Bu kaynaklarda Alkey Margulan’a ait olarak gösterilen tasnif diğer kaynaklardakilerden farklıdır. Orijinal makaleye biz ulaşamadık. (Alkey Margulan, O Harekter i İstoričeskoy Obuslovennostiy Kazahskogo Eposa, İzvestiya Kazahskogo Fiiliala AN SSSR, Seriya İstoričeskaya, 1946, No: 2, s. 75-80. Örneğin Avelbek Konıratbaev’de destanlar 6 gruba ayrılmış ve 6. grup olarak “Sovyet zamanındaki destanlar” gösterilmiştir.

⁹⁸ Bu tasnif için yapılan tenkitler için bk. Şakir İbraev; age., s. 21, Avelbek Konıratbaev; age., s. 97, Rahmankul Berdibayev, age., s. 30.

⁹⁹ Alkey Margulan; Ejelki Jır-Anızdar, Jazuvşı Matbaası, Almatı 1985, s. 66.

“Memleket Oluşuncaya Kadarki Destan” olarak adlandırmış ve bunlarda mitin oldukça fazla yer aldığını söylemiştir.¹⁰⁰

Bu çalışmalardan özellikle Jirmunskiy’in Alpamış destanının bütün eş ve benzer metinlerinin incelediği “Skazanie ob Alpamişe i Bogatırs kaya Skazka” adlı çalışmasında “kahramanlık masalının kahramanlık destanlarına temel teşkil ettiği” şeklinde ileri sürdüğü fikri, eserin yayımlanmasından sonra, Kazak bilim adamlarının çalışmalarının temel hareket noktası olmuştur. Bu fikrin bazı Kazak bilim adamları tarafından koşulsuz, tartışmasız şekilde kabul edilmesi daha sonra yapılan çalışmalarda bir takım hatalı sonuçlara varılmasını doğurmuştur.

Jirmunskiy bu çalışmasında “Altay kahramanlık masalı Alıp-Manaş ve ona yakın Kazak masalları (Celkildek vb.), kahramanlık destanı olan Alpamış’ın Konırat ve Oğuz versiyonlarının daha arkaik tipini oluşturmaktadırlar. Kahramanın (alp) masalsı görünüşü ve kahramanlıklarının olağanüstü özellikleri; ilk önce kız isteme, bir çok motif ve tipin belirgin mitolojik görünüşü, belirli tarihî mekanlaşmanın ve daha geniş sosyal-siyasî, ulusal ve patriarkal aile ve soyun çerçevesi dışına çıkan devletsel perspektifin yokluğu gibi, olay örgüsünde merkezi olan bütün bu özellikler, Alpamış’ın olay örgüsünün temelini Türk ve tarihi olarak onlarla bağlantılı olan Güney Sibirya ve Orta Asya halkları folklorunun tipolojik olarak en eski epik türüne, yani bahadırılık masallarına dayandığını göstermektedir”¹⁰¹ demektedir ve bu görüşünü kanıtlamak için Alpamış destanını Altay, Şor ve Hakas Türklerinin masalları ile karşılaştırmaktadır.

Rahmankul Berdibayev onun bu çalışmasını şöyle değerlendirmiştir: “Onun, özellikle eski mit, efsanelerden klasik destana geçiş yolundaki yaratıcılık basamaklarından birinin “kahramanlık masalı” diye yorumlaması Kazak folklorcuları için de önemlidir. Alpamış’ın Konırat, Oğuz, Kıpçak eş metinlerinin kendi aralarındaki benzerlik ve farklılıklarını bir bir ortaya koyarak özellikle Konırat (Kazak, Karakalpak, Özbek) eş metni üzerinde yoğunlaşır. Jirmunskiy Alpamış’ın Özbek eş metninde eski belirtilerin-motiflerin(kahramanın olağanüstü doğumu, süratli bir şekilde yetişmesi, alp tipi evlilik, kendi eşinin nikah törenine son anda yetişmesi) oldukça sık karşımıza

¹⁰⁰ V. Y. Propp; Ruskiy Geroičeskiy Epos, Moskova-Leningrad 1958. (İbraev 1993: 61)

¹⁰¹ V. M. Jirmunskiy; Skazanie ob Alpamişe i Bogatırs kaya Skazka, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı, Moskova 1960, s. 159.

çıkıldığını ifade etmektedir. Fakat o, Alpamış destanına bakıldığında Alpamış ile ilgili masal ve efsanelerin daha önce çıkmış olduğunu iddia eder. O, Alpamış'ın Başkurt ve Tatar anlatmalarını inceledikten sonra bunların Konırat eş metinlerinden daha önce anlatıldıkları sonucuna varır. Bu anlatmaların dillerine bakıldığında böyle bir sonuca ulaşılır mı ulaşılmaz mı bilinmez ama anlatmaların konusu ve anlatmalarda karşımıza çıkan tiplere bakıldığında böyle bir sonuç kabul edilebilir gözükmektedir¹⁰²

Aslında Altay anlatmaları üzerinde Jirmunskiy'den daha önce de çalışmalar yapılmıştır. Biz bunların çalışmaları hakkındaki bilgileri verirken Mehmet Aça'nın doktora tezinden faydalandık. O çalışmasında Altay sahasındaki çalışmalar hakkında şunları söylemektedir: "Altay destanlarının masal mı yoksa kahramanlık destanı mı olduğu meselesi, pek çok araştırmacının zihnini meşgul etmiştir. Aynı durum, Tuva, Hakas gibi diğer Türk boylarının destanları için de söz konusudur. S. E. Malov, Altay destanlarının zamanla bozulmuş, küçülmüş, kısalmış, parçalanmış ve sıradan masallara dönüşmüş metinler olarak vasıflandırmaktadır. S. E. Malov'un görüşlerini destekleyen N. K. Dimitriev de Altay efsanelerini kahramanlık destanlarının parçaları ve ve destandan masala geçişin en güzel örnekleri olduğunu söylemektedir. Dimitriev'in tarihî okul mensuplarının görüşlerine uygun düşen bu düşüncesi, L. P Patapov tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Potapov da tıpkı A. L. Koptelov gibi, Altay efsanelerinin kahramanlık destanı olduğunu düşünmektedir. İ. V. Puhov da Jirmunskiy'in kahramanlık destanının çeşitli özelliklerini göz önünde tutmadığını, içeriğin kahramanlık karakterde oluşunun bu tür metinlerin değerlendirilmesinde en önemli değil olduğunu söylemektedir.¹⁰³

Jirmunskiy'in bu görüşü sadece bazı Kazak bilim adamlarını etkilememiş, onlarla birlikte onun bu düşüncesinden birçok Rus bilim adamı da etkilenmiştir. Bunların arasında en önemlileri E. M. Meletinskiy ve B. N. Putilov'dur.

¹⁰² R. Berdibayev; Kazak Eposı , s.56

¹⁰³ S. E. Malov; Predislovie, S. V. Yanstremskiy; Obratztı Narodnoy Literaturı Yakutov, Leningrad 1929,1. N. K. Dimitriev; Vvdenie-Altayskiy Epos Kogutey, M. L. 1935, s. 23-24. L. P Patapov; Altayskiy Geroičeskiy Epos, Sovetskaya Etnografiya, No:1, 1949, s. 112-114. A. L. Koptelov, N. Ulagaşev; "Oyrotskiy Narodniy Epos", Altay Buuçay, Novosibirsk 1941, s. 41-42. İ. V. Puhov; Altayskiy Noradniy Geroičeskiy Epos, Moskova 1973. (Aça 1998: 4)

Türk-Moğol halklarının destanları içinde en eski özelliklerle Yakut Olonhalarında karşılaşılabileceği üzerinde özellikle üzerinde duran Meletinskiy, “insana yabancı olan güçler olarak ejderhanın, albastının sık sık karşımıza çıkması, üç kat dünya düzeninin farklı olarak algılanması ve dünyadaki ilk insanın tek başına yaşayan “Er Sogotoh” gibi kahramanlar olarak düşünülmesi vb. gibi özelliklerin hemen hepsinin Yakut olonhalarında mitik anlayışların oldukça çok olduğunun kanıtları olarak görmekte ve Buryat ve Altay epik anlatmalarında da buna benzer kahramanlık masalı motiflerine oldukça çok rastlanıldığını bildirmektedir. Eski destanın çıkış kökenlerini özel olarak inceleyen bilim adamı, çalışmalarında Fin_ Oğuz epik runalarına, Güney Kafkasya Nartlarına, Gürcü Ermeni destanlarına teker teker değinmiştir. Örneğin o Kalevala'nın kahramanının eski temelini ilk insan(kültür kahramanı) hakkındaki inanışlara dayandığını; Nartlarda anaerkil devrin özelliklerinin açık bir şekilde görüldüğünü; Amirani'nin eskiliğinin ana erkil_ata erkil ve avcılık döneminin izlerinin görünmesinden anlaşıldığını ileri sürmekte ve son olarak da Sasonlu David eposundaki Bagdasar ile Sanasar'ın “babasız” denilmesini de ana erkil aile düzenine bağlantılı olarak açıklamaktadır. Ayrıca o, kahramanlık destanlarında kahramanın olağanüstü güçlerin yardımıyla doğuşu motifini eski zamanlardaki ilk insan (kültür-medeniyet kahramanı) hakkındaki mitin değişime uğramış, yeni şartlar altında gelişmiş türü olarak kabul etmektedir.¹⁰⁴

Putilov ise, epik anlatmaların eski devirlerine has özellikleri olarak; hayal ve olağanüstülüğün destana katılmasını, alemin birkaç kattan oluştuğu düşüncesine yer verilmesini, mitik devrin ve kültür –medeniyet kahramanlarının bahis konusu oluşunu, korkunç yaratık ve ejderha tipinin ve tabiatın sihirli güçlerine tapınmanın yer almasını göstermektedir.¹⁰⁵ Destanlarda eski epik usulün bu şekildeki özelliklerinin olmadığı zamanlarda onların eskiliğini, devrini belirlemek oldukça zor olacaktır diyen Putilov bir başka zor tarafın da folklor ürünlerinde eski ve yeni motiflerin her zaman bir arada bulunabileceği hususu olduğunu bildirmektedir. İşte bu aşamada da Putilov; yani katman katman olan materyalin içinde eski tabakaları ayırmak için bir metodun olması

¹⁰⁴ E. M. Meletinskiy; *Proyshojdeniye Geroičeskogo Eposa*, 1963, s. 237. (Berdibaev 1982: 57-58)

¹⁰⁵ B. N. Putilov; *Russkiy i Yujnoslavyanskiy Geroyčeskiy Epos*, Moskova 1971, s. 31 (Berdibayev 1982: 54)

gerektiğini söylemekte ve bu metodu şöyle açıklamaktadır: Birincisi, devlet kurulana deyin ki destan özelliklerinin açık olarak tespit edilebilmesi, ikincisi eski epik gelenek ile sonradan eklenen konuların sezilebilmesi ve üçüncü olarak da destanların tipolojik olarak aynı sınıflandırmaya tabi tutulması¹⁰⁶ Mitolojik destan, kahramanlık masalı, memleket meydana çıkıncaya kadarki destanın ilk kavimlerin meyvesi olduğunu söyleyen Putilov, ilk insanlar- kültür medeniyet kahramanlarının faaliyetlerinin gösterilmesi, ondan sonra kahramanlık sefere çıkış, alp tipi evlilik, ejderhalar ile mücadele, boyun intikamının alınması gibi olayların arkaik anlatmaların mazmununu oluşturduğu söylemektedir. Epik olağanüstülük (fantastika) ile epik hayalin eklenmesinden doğan arkaik destan insanların sadece ilk kolektif tecrübelerini değil, çeşitli kabullenmelerini de bizlere anlatmaktadır. Bugünkü insanlar için inanılmaz görünen olaylar eski kavim temsilcisinin geleneğinin, düşüncesinin şekliydi” diyor Putilov bir başka eserinde de arkaik destan ile kahramanlık destanı arasındaki farklılıkları da şu şekilde belirtmektedir: “Kahramanlık destanlarının ortaya çıkması arkaik sözlü geleneğin işlenerek gelişmesine bağlıdır. Klasik destan, her zaman arkaik motif halkasını kullanmaktadır. Yalnız bunu yaparken yeni tarihî fikir ve prensiplerden de yararlanmaktadır. Bunun için çeşitli halkların kahramanlık destanlarında ejderha-canavarlarla mücadele, kahramanın alp tip evliliği gibi motiflerle karşılaşmaktayız. Fakat bu motifler yeni tarihî unsurlarla kaynaştıklarından artık yeni anlamlar kazanmışlardır, ancak eski ile olan geleneksel bağlantıları hiçbir zaman kopmamıştır.”¹⁰⁷

Putilov bizim ulaşamadığımız bir başka eserinde de kahramanlık destanlarını üçe ayırmaktadır: a. Arkaik kahramanlık destanları b. Klasik kahramanlık destanları c. Tarihî Kahramanlık destanları. Arkaik kahramanlık destanında mücadeleler de arkaik karakterdedir; kahraman çeşitli mitik güçlerle savaşı. Bu mücadele genellikle kahramanın doğaya karşı savaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür destanda şahıslar ve olaylar hayalî olup, tarih orada sadece fantastik şekilde tasvir edilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ B. N. Putilov; Russkiy i Yujnoslavnanskiy..., s. 18-19.

¹⁰⁷ B. N. Putilov; Metodologiya Sravnitelno-İstoriceskogo İzuçaniya Folkloru, İzdatekstvo Navka Leningradskoe Otdeleniye, Leningrad 1976, s. 232.

¹⁰⁸ B. N. Putilov; “Tipologiya Narodnoga Eposa”, Tipologiya Folklorного İstorizma, Moskova 1975, s. 168-170. (Soulteev 1998: 13)

Avelbek Konıratbayev'in görüşleri de Jirmunskiy'in daha önce belirttiğimiz görüşleriyle hemen hemen aynıdır. O 1975 yılında yazdığı "Destan ve Onun İcracıları" adlı eserinde Kazak destanının en eski dönemlerini gözden geçirip "Destan başında masal, efsane, şecere şeklinde söylenmiş, daha sonraları yavaş yavaş masalsı öğelerden ayrılarak, tarihî-gerçek destanlara dönüşmüştür" şeklinde görüş bildirmiştir.¹⁰⁹

1960 yılında yayımlanan Kazak Edebiyat Tarihi'nin 1. cilt 1. kitabında Melike Gumarova tarafından hazırlanan "Burın Zerttelmegen Jırlar"(Önceden İncelenmemiş Destanlar) adlı bölümde Er Kökşe, Karabek Batır, Törehan, Kırık Batır vb. gibi destanlarla birlikte Kulamergen ve Dotan Batır'ın adı da geçmektedir.

Melike Gumarova Kazak İlmî Akademisi Merkezi Kütüphanesi El yazmaları bölümünde bulunan destanları konularına göre 9 farklı gruba ayırmıştır. 7. gruba dahil ettiği; Avez Batır (Avelbek Batır), Bögen Batır, Oralbek Batır, Kulamergen, Dotan Batır, Enuvar Batır, Buharbay Batır'ın Hikâyesi, destanlar hakkında şunları söylemektedir: "Eski efsane ve masalların konuları bazı akınlar tarafından gerçek hayatla ilişkilendirip destana dönüştürülmüştür. Bu ürünlerde kahramanlık ve sosyal konulu destanların, olağanüstü masalların özellikleri akınlar tarafından birleştirilmektedir. Akınlar sadece ilginç vakaları anlatmak için bunları terennüm etmezler. Onların ortaya çıkarılma sebeplerinden en önemlisi memleketini savunan kahramana duyulan özlemdir. Bu yüzden bu tür anlatmalarda kahramanlığı övgüye çok yer verilmektedir." "Kubıgul" destanının da içinde yer aldığı 9. grup destanları için araştırmacı şöyle demektedir: " Kahramanlık yiğitlik konularına sosyal konular eklenip ortaya çıkan destanlar. Bu destanların özelliği kahramanının kendisi direk olarak düşmanla karşılaşmamaktadır. Rüyasında gördüğü ve duyup âşık olduğu kızı aramak için sefere çıkan kahraman birçok zorlukla karşılaşır. Bu kahramanlar masal kahramanları gibi ejderhalarla veya diğer yırtıcı hayvanlarla karşılaşır. Bu destanlara bir de kahramanlık destanlarının temel konusu Kalmuk kahramanlarıyla mücadele eklenmektedir." Melike Gumarova'nın tasnifine göre diğer gruplarda yer alan destanlar ve konuları da (7 ve 9 hariç) şöyle sıralayabiliriz:

¹⁰⁹ Avelbek Konıratbayev; "Epos Jene Onın Aytuvşılıarı", Jazuvşı Basımevi, Almatı 1975, s. 12.

1. 16 ve 17. yüzyılda Moğol feodallerinin Kazak topraklarının akmak için yaptığı saldırılarla ilgili doğan destanlar: “Karabek”, “Törehan”, “Er Köşke” (Er Kosay), Murın Jıray’ın terennüm ettiği “Kırım’ın Kırk Batır” destanının Karadön Batır’ın Nesilleri dairesine giren destanlar, “Akjanasulı Er Kenes”, “Manaşulı Tuyakbay” destanları.

2. Kazak halkının 18 ve 19. yüzyıllarda başından geçen tarihî olaylarla ilgili doğan çıkarmalar: “Oljabay Batır”, “Bögenbay Batır”, “Jiydebay Batır”, “Şakşak Ulı Jenibek”, “Kaztuvgan”, “Şalgez”, “Ensegey Boylı Er Esim”.

3. 19. Yüzyılda Kazakistan’ın Rusya’ya katılımı tamamlandıktan sonra bunu halka anlatmak görevi jırşılara düşmüştü. Bununla birlikte Hokand hanlığının halka ettiği eziyetler de konu ediliyordu. Bu gruba giren destanlar: Suranşı Batır, Savrık Batır, Erden Batır, Şayan Batır, Beyseyit Batır. “Savrık Batır”, “Beyseyit Batır”, “Şayan Batır”, “Şuranşı Batır” destanları 19. yüzyıl ortalarında Jetisuv bölgesini Hokand beylerinin hücumlarından korumak için Rus askerleri ile savaşp kahramanlık yapan tarihî kahramanlar hakkındadır.

4. Ekim devriminden önce halkın kendi içindeki sınıf mücadelelerini konu edinen destanlar: Mantık Batır, Kara Batır, Baluvan Niyaz vb.

5. Kazak Feodalleri ve boy liderleri arasındaki çekişmeler, toprak kavgalarına bağlı olarak doğan destanlar: “Boran Batır”, “Sasık Batır”, “Ermek Batır”, “Kerim Batır ile Tileke Batır”, “Karasaş Batır”, “Narkız Batır” vb.

6. Bir boy içindeki Han ile avam, zengin ile fakir arasındaki çekişmeleri konu edinen destanlar: “Arkalık Batır”, “Jolaman Batır”, “Elkondı Batır” vb.

8. Konusu doğu memleketlerinin çoğuna ortak olan destanlar ve eski hikâyelerden almış olan destanlar: Köroğlu, Kaldarhan Batır vb. ¹¹⁰

Avelbek Konıratbaev daha sonra kaleme aldığı bir başka eserinde “Kazak Eposı Jene Türkologiya-1987”, Kazak destanlarını, çıktıkları boy-millet ve türleri bakımından on ayrı gruba bölmüştür.

¹¹⁰ Bu tasnif için bk. Kazak Edebiyat Tarihi, 1.Cilt 1.Kitap, s. 432-441.

Bunlar :

1. Masalsı destanlar. (“Er Töstik”, “Kula Mergen”, “Talasbay Mergen”, “Dotan”, “Muñlık-Zarlık”)
2. Türk Kağanlığı Devrinde meydana gelen secirelik-yıllık destanlar. (Orhun Kitabeleri, Kültegin hakkındaki destanlar)
3. Oğuz Destanı. (Dede Korkut Destanları, Oğuzname)
4. Boy Destanları (“Alpamış”, “Kobılandı”, “Kambar”, “Şora Batır”)
5. Nogay Destanları (“Er Targın”, “Kırımın Kırık Batırı”, “Orak – Mamay”, “Karasay-Kazi”)
6. Lirik Destanlar (“Kozı-Körpeş”, “Kız Jibek”)
7. Tarihi Destanlar (“Beket”, “Dosan Batır”, 1916 yılı manzumeleri)
8. Doğu Destanları (“Rüstem Dastan”, “çeşitli kıssalar”)
9. Telif Destanlar (“Esempet”, “Ötegen Batır”, “Suranşı Batır”, “Narkız”)
10. Sovyet Destanı (Amankeldi, Mèlik, Tölegen hakkındaki destanlar.)¹¹¹

Bu tasnif hakkında Şakir İbraev çeşitli tenkitlerde bulunmuştur. Şakir İbraev, “.....Oğuz Destanı, Boy Destanları, Nogay Destanları denilenlerin hepsi de türleri bakımından kahramanlık destanları (destanlar) dır. Ayrıca, Türk Kağanlığı Devri’nde oluşan destanların içinde Orhun Abideleri göstermek de tam olarak doğru değildir. Çünkü bunların bünyelerinde epik destanların bazı özellikleri olmasına rağmen, konu ve olay kuruluşunda bazı farklılıklar vardır. Bunların yanında yazarı belli olan manzumeleri epik geleneğin ayrıcalıklı bir devamı niteliğinde kabul etmek mümkün olmasına rağmen kolektif yaratıcılık - yaratma kapsamında, yani folklorun bir sahası olarak kabul etmek mümkün değildir.” demektedir.¹¹²

“Kazak destanları sadece bir asrın ürünleri değildir. Onlar yüzyıllar boyu süren bir tarihi süreç içinde değişip, gelişmişlerdir” diyen Mèlik (Melik) Gabdullin ve T. Sıdıkov, birlikte yazdıkları “Kazak Halkının Batırlık Jırı (Kazak Halkının

¹¹¹ Avelbek Konıratbayev, Kazak Eposı Jene Türkologiya, Gılım Basımevi, Almatı 1987, s. 98.

¹¹² Şakir İbraev, Epos Alemi., s. 22-23.

Kahramanlık Destanları))” adlı çalışmada eski destan hakkındaki görüşlerini şu şekilde belirtmişlerdir: “Eski destanlarda, eski zamanlardaki insanların boy bağımsızlığı için yaptıkları savaşlar, yaşam mücadeleleri, toplayıcılık –avcılık döneminin özellikleri, dünya görüşleri ve inanışları tasvir edilmiştir. Bunların çoğu mitik ve fantastik temele oturtularak anlatılmaktadır. Örneğin Kulamergen’i alalım. Büyük mücadeleler üzerine kurulan Kulamergen’in başlıca kahramanları her türlü olağanüstü olaylara karşılaşır, yer altı ve yer üstünü dolaşıp, amaçlarına ulaşmak için bütün güçleriyle uğraşırlar. Destandaki Kulamergen ve Joyamergen yapılan birçok zulme karşı koyar, iyilik için mutlu bir hayat için mücadele ederler. Sihirli hilekâr mıstan (İhtiyar cadı kadın) da onu himaye eden han da çok güçlü olmalarına rağmen onlara yenilirler, onları adalet için mücadele eden Kulamergen yener ve pek çok amacına ulaşır.”¹¹³

Melik Gabdullin, ilki 1958 yılında, ikincisi 1964 yılında yayımladığı “Kazak Halkının Avız Edebiyatı” adlı eserini, eser üzerine yapılan eleştirileri dikkate alıp düzelterek 1974 yılında tekrar yayımlamıştır. Bu eserinde Kulamergen Joyamergen anlatmasını “Turmıs Salta Baylanıstı Tuvgan Jırlar” (Adet-Gelenekle İlgili Olarak Doğan Destanlar) başlığı altında “Añşılık Jayındaki Öleñ-Jırlar” (Avcılıkla ilgili şiir-jırlar) içinde “Jerden Şıkkan Jelim Batır” ile birlikte masal olarak adlandırmıştır. Burada araştırmacının şekil itibarıyla nazım olan jır, öleñ terimlerini kullandığı başlığın altında masal olarak nitelendirdiği Kulamergen-Joyamergen’i örnek olarak göstermesi araştırmacının kendi içindeki çelişkisini göstermektedir. Eserin 3. bölümünde Ertegiler (Masallar) bölümünde Kulamergen anlatması “Kıyal-Gajayıp Ertegiler”(Olağanüstü Masallar) arasında gösterilmektedir. Melik Gabdulin burada Kazak olağanüstü masalları hakkında şunları söylemektedir: “Bunların hepsinde halk arasından çıkan sıradan insanların kahramanlıkları, kötülük ve zulme karşı mücadeleleri övülerek anlatılmaktadır. Bu konu “Kulamergen”, Jerden Şıkkan Jelim Batır”, “Alaman ve Jolaman” gibi masalların başlıca konusudur. Bu masallarda tasvir edilen Kulamergen, Jelim Batır, Alaman ve Jolaman; halkını avcılıkla geçindirip hayatlarını idame ettiren, cesur yürekli, korkusuz yiğitlerdir. Bunun yanında onlara karşı mücadele eden düşmanları, tek gözlü jalmavız, ihtiyar cadı kadınlardır...”¹¹⁴

¹¹³ Melik Gabdullin, T. Sıdıkov; Kazak Halkının Batırlık Jırı, Gılım Basımevi, Almatı 1972, s. 32-33.

¹¹⁴ Melik Gabdulin; Kazak Halkının Avız Edebiyeti, Mektep Basımevi, Almatı 1974, s. 47, 111.

Burada Melik Gabdulin'in bahsettiği masal metinleri sanırım incelediğimiz Kulamerger-Joyamerger arkaik destanını tasnif eden Abdrahman Bektasov'un kullandığı metinlerdir.

Sözü edilen çalışmalar yanında destanları tasnif etmek için folklorcular bir çok çalışma yapmış ve çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Örneğin Y. İ. Smirnov epik ürünleri Mitik, Masalsı, Tam (gerçek) Epik, Tarihî, Dinî efsaneler (Hristiyan) diye beş gruba ayırır. ¹¹⁵ O mitolojik düşüncenin her türlü epik yaratıcılıktan önce meydana çıktığını, bunun gibi masalın da kahramanlık destanından daha önce var olduğunu şüphesiz olduğunu bildirmektedir. Bundan sonraki epik dönemin de tarihî destan dönemi olduğunu, en son dönemde de dinî efsanelerin oluştuğunu hatırlatmaktadır.

Tatar Türkleri destanları Flora Ahmedova tarafından olay örgüsü, kadrosu ve konuları, fonksiyonları, icra etme şekilleri, şiirsel özelliklerine göre 3 grupta; a)Alplar Hakkındaki Hikeyetler b) Tarihî Destanlar c) Mehebbet (Aşk) Destanları olarak sınıflandırılmıştır. Ona göre; "Alplar hakkındaki hikeyetler en eski devirleri yansıtan kahramanlık-mitolojik destanlardır. Alplar hakkındaki hikeyetler bahadırlar hakkındaki masallara da yakın olmakla beraber onların kahramanlık karakteri, büyü rolünün az olması gibi nedenler bu çeşit destanları kahramanlık destanının arkaik türü olarak değerlendirilmesine(kabulüne) imkan vermektedir. Alplar hakkındaki anlatmaların kahramanları, pehlivanlar, avcı mergenler (keskin nişancılar), bahadırlar, yiğit kişilerdir. Gerçi bahadırsız hiçbir destan olmuyorsa da, bu grup destanlardaki kahramanlar özellikle çok güçlü insanlar olarak tasvir edilmektedirler. Onlar, eski epik kurallara uygun olarak, ya yalnız, ya da sadece anneleri ile yaşamaktadırlar. Bazen çocukları olmayan ihtiyar kadın ve erkekten mucizevî yardım neticesinde doğmaktadırlar. Kendileri kadar güçlü, konuşabilen, yardımsever ve dost bir at bulurlar. Kahramanlıkları çoğu zaman onun yardımıyla yapmaktadırlar. Onlar ava çıkıp, geyik, rengineyiği ve maral avlarlar, evlenmek için kız aramaya giderler, düşmanları ile mücadele ederler. Genel olarak, bu tip destanlarda alpin düşmanları fazla açık tasvir edilmemektedirler. Onlar, fantastik düşmanlar (yılbeğen, yalmavuz, ejderha, ubır vs.) ya da kendileri kadar güçlü pehlivandır. Onların yanına düşmanlarını yenmek için Alıp

¹¹⁵ Y. İ Smirnov, Slavyaniskiye Epiçeskie Traditsiy, Moskova 1974 s. 154. (Berdibaev 1982: 59)

Karakuş, Çüçele kuş, ihtiyar kadın vb. mitolojik yaratıklar yardıma gelirler. Şu özellik ilginçtir: Eski efsanelere özgü olan yılan ile mücadele etme motifi bu arkaik destanlarda en önemli motif değildir. Hatta tersine, bir anda kendisini yer altı yılanlar padişahlığında bulan Yırtışluk onlara iyi dileklerde bulunup yardım etmektedir. Çünkü anlatmada onların yılanlara dönüşmüş mazlumlar, aşağılanmış insanlar oldukları açıklanmaktadır. Alplar hakkındaki anlatmalar grubuna “Meşek Alıp”, “Alıpmemşen”, “Kadış Mergen”, “Kara Kükel” vb. destanlar dahil olmaktadır”¹¹⁶

Kazak destanlarıyla ilgili pek çok araştırması ve kitabı olan Rahmankul Berdibayev, 1982 yılında yayımlanan “Kazak Eposı” adlı kitabında Kazak destanlarını tür ve dönemlerine göre “Köne Epos”, “Kaharmandık Epos”, “Gaşıktık Epos” ve “Tarihi Jırlar” başlıkları altında 4 gruba ayırıp incelemiştir. Kitabının “Köne Epos” (Eski Destan) adlı bölümünde arkaik destanla daha doğru bir ifadeyle söyleyecek olursak destanların tasnifiyle meşgul olmuş çeşitli bilim adamlarının, sırasıyla verecek olursak; Avelbek Konıratbayev, Melik Gabdullin- T. Sıdıkov, Putilov, Jirmunskiy, Meletinskiy, Y. İ. Smirnov, Flora Ahmedova vb. görüşlerini sıralarken kendi görüşlerini de açıklamaktadır. Burada dikkati çeken husus görüşlerini verdiği bilim adamlarının hemen hepsiyle de aynı fikri paylaşmasıdır. Bu konu hakkında ileri sürülen farklı fikirlere eserinde yer vermemiştir. Arkaik destanların bir çok belirtisine Buryat destanı Geser, Başkurt-Tatarlar arasında terennüm edilen Zayatülek- Suvsuluv anlatmalarında karşılaştığını belirttikten sonra Kazak anlatmalarından “Kulamergen-Joyamergen”, “Dotan Batır”, “Muñlık- Zarlık”, “Kubikul” destanları üzerinde ayrıntılı olarak durur. Aynı kitabın “Kazak Destanının Araştırılma Tarihinden” adlı ilk bölümünde Dotan, Kubikul, Kulamergen-Joyamergen, Munlık Zarlık gibi anlatmalar hakkında şunları söylemektedir: “Bizde (Kazaklarda) insanın hayat hakkındaki inanışlarını mitolojik sıfatta bildiren destanlarla da karşılarız. Bu gibi destanlarda masalsı, sihirli olağanüstü güçlere inanışın izleri görülür, türlü arkaik elementlerle karşılaşılır.”¹¹⁷ Bu incelemeyi yaparken bazen “eski destan”, bazen “arkaik destan” ifadelerini ve hatta bazen de aynı yerde “kahramanlık masalı” terimlerini

¹¹⁶ Flora Ahmedova; “Tatar Halık Dastannarı”, Tatar Halık İcatı-Dastannar, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1984, s. 12-13.

¹¹⁷ Rahmankul Berdibayev; Kazak Eposı, s. 46.

kullanılmaktadır. Daha doğrusu o, “kahramanlık masalı” teriminin yerine “eski destan” terimini kullanıp onu destanın türleri arasında göstermiştir. Eski destan ile kahramanlık masalı çoğu bilim adamı tarafından aynı manada kullanılmaktadır. O arkaik destanların- eski destanların özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Böyle ürünlerde hayal-acayip (olağanüstü) olaylar ağırlıklı olarak yer alır; insanoğlunun zalim güçlerle; jeztırnak, dev, albastı ve ejderhalarla mücadeleleri, onları yenmesi ve amacına ulaşması gibi.

- Dünyanın yaratılışı ile ilgili mitolojik inanışlar yer alır. Olayların, ilişkilerin üç kat dünyada: gökyüzü, yeryüzü, yeraltında geçmesi bunun delilidir.

- Anaerkil devrin son zamanlarında, başladığı zamanların özelliklerini taşıyan olaylara rastlamamız onun eskiliğinin delilidir.

- Eski destanda, eski zamanlardaki “ avcılık” geleneğinin geniş ölçüde devam ettiği görülür.

- İnsanların sihirli güçlere inanması, “akıllı” olan süratli atlar, bebekleri besleyip büyüten geyikler, adil kahramanlara zor durumlara düştüklerinde akıl veren, yol gösteren pirlere- eren” motifleri ve unsurları yer alır.

- “Evlatsızlık” alın yazısı, evliyalara başvurma, yalvarıp çoluk - çocuk sahibi olmak için uğraş ve niyet, rüya görmek, gelecekteki kahramanın olağanüstü doğumu gibi insanın tabiat güçlerine bağlı, onların etkisinde oldukları vakitlerin açık örnekleri yer almaktadır.

- Kahramanların çabuk büyümesi, iyi koşan ata sahip olup, tehlikeli uzak seferlere çıkması ve bu seferinde türlü türlü sihirli düşman güçler ile karşılaşma ve evlenme, eski destanda geniş şekilde görülen olaylardır.

“Mitten masala, destana kadar olan dönüşümler çeşitli yollarla olmaktadır. Sibirya Türk_Moğol halkları destanları bu konuda birçok soruya açıklık getirmektedir. Epik anlatmaların konusunun ikide bir mitik_masalımsı olarak karşımıza çıkması bu geleneğin belli tarihî olaylardan daha önce kalıplaşmasındandır. Bazen arkaik, toplumsal konuların birbiriyle karışık bir şekilde karşımıza çıkması da seyrek değildir.

Genel olarak baktığımızda Sibirya halklarının epik destanlarında bazen mitolojik, bazen de masalımsı epizot ve motiflerle karşılaşılması onların senkronik açıdan eski olay olduğunun açık delilleridir” diyen Berdibayev arkaik destan ile klasik destanın kendine has özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: “Mitik dönem insanların hafızasında yavaş yavaş hayale dönüşüp bir zamanlar geçip giden “altın devir” hakkındaki düşünceyi doğurur. Mitolojideki iyi tipler (arketipler) kahramanlık destanının kahramanına dönüşmüştür. Ejderhalar, cadı kadınlar zalim düşman şekline dönüşürler. Masalımsı, mitik şahsiyetler tarihî kişiliklere dönüşür. Manevî hayatın daha da karmaşık olmasına bağlantılı olarak ilkel mitoloji gelişip onun şahsiyetleri önceki kutsal kalıbından ayrılıp, sanatsal kişiliklere dönüşmeye başlar; önceleri ferdi menfaat için mücadele eden kahramanlar kolektif (boy, memleket) şerefini koruyan kahramanlar sıfatına sahip olur. Mitik, masalımsı epizotların yeniden jırlanması (hikâye edilmesi) memleket hayatındaki farklı durumlarda, tarih tecrübesini yeniden diriltmek, hatırlatmak gerekliliğinin doğduğu zamanlarda oldukça çok gelişir, kahramanlık destanının doğuşuna etkili temellerden birinin tarihî efsaneler olduğu kabul edilmektedir.¹¹⁸

Olağanüstülükleri devamlı surette “animizm” ve “totemizm” ile bağlantılı olarak açıklamaya çalışan Rahmankul Berdibayev’e göre, “..destanlar ilk başlarda masal ve efsane şeklinde söylenmekteydi. Onlar, daha sonra yavaş yavaş masalsı konulardan ayrılıp tarihî, gerçekçi destanlara dönüşmüşlerdir.” Bu fikrini daha sonraları Epos El Kazınası (Destan-Halk Hazinesi)¹¹⁹ adlı kitabının ilk bölümünde “Ertegiden Eposka” (Masaldan Destana) ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Rahmankul Berdibayev bu bölümde kahramanlık destanının bir çok örneğinin masallardan meydana çıktığının Jirmunskiy tarafından kanıtlandığını hatırlattıktan sonra elbette destanın sadece kahramanlık masalları öğeleriyle beslenmediğini, destan denizine dökülen pınarların her taraftan akıp durduğunu buna masalsı destanın olay ve tür bakımından kuruluşunun inanılır delil olacağını bildirmektedir. İnceleme konumuz olan destanlarla birlikte “Edil-Jayık”, “Melik Batır”, “Arık Mergen”, “Er Begzat”, “Edil Zayıt” gibi destanları bu gruba sokarak bunların iyi incelendiğinde masalsı olarak doğuşlarının ortaya çıkacağını

¹¹⁸ Rahmankul Berdibaev; Kazak Eposı, s. 58-59.

¹¹⁹ Rahmankul Berdibayev; “Ertegiden –Eposka”, Epos El Kazınası, Ravan Basımevi, Almatı 1995, s. 8-21.

belirtmektedir. Bundan sonra masal ile destanın ikisinde de tekrarlanan motifleri şu şekilde sıralamaktadır:

- 1) Çocuksuz ata-ananın hali
- 2) Kahramanın olağanüstü doğumu
- 3) Totemizm inancına bağlı olarak bazı kutsal güçlerin, ata ruhlarının/ervahların yardımı
- 4) Çocuğun kısa sürede büyüüp, kahraman oluşu alplık vasıflarını taşıması ve ilk kahramanlığı
- 5) Kahramanın evleneceği kızı araması, bu sırada önüne çıkan engelleri aşması, kendine yardımcıları bulması
- 6) Aradığı hayat arkadaşıyla karşılaşması, seferinin amacını gizli tutması, türlü yarışlarda rakiplerini yenmesi, sağ salım memleketine dönmesi
- 7) Kahramanın kendi memleketini düşmanlardan koruması kahramanlık seferleri, yağma edilen memleketin namusunu korumak için istilacılarla mücadele etmek ve düşmanı sindirdikten sonra uzun süre şenlik düzenlenmesi.”

Ama bu modelin her zaman bu şekilde sıralanmayabileceğini de ifade etmektedir. Masaldan destana dönüşümde masalın tabii ki eski halinde kalamayacağını, anlatmanın ideolojisinin değişeceğini, örneğin masal kahramanın amacının evlenme ve ailesinin menfaatleriyle sınırlı olmasına rağmen destan kahramanının uğraşının boy ve memleketin menfaatleri çevresinde olacağını söylemektedir. Berdibayev, bölümün ilerleyen sayfalarında “masalların destana dönüşüm yollarının farklı farklı olduğunu, bazı durumlarda masalın vaka ve kuruluş sisteminin belli bir dereceye kadar korunsun da, ürünün ideolojik alanı genişleyip, tarihî devrin gerçeklerine uygun hale gelen destanların arasına incelediğimiz destanlardan Dotan Batır ve Kulamergen’le birlikte Edil-Jayık’ı sokabileceğimizi söylemektedir.

Rahmankul Berdibayev’in bu bölümde Dotan Batır, Kulamergen, Kubıkul anlatmaları için kullandığı terim eski-arkaik destan terimidir. Böyle olmasına rağmen, bunlardan, Dotan Batır ve Kulamergen’in, ilk başlarda masal olarak anlatıldığına şüphe

yoktur demek ve bunların daha sonra anlatıcı tarafından tarihî devrin şartlarına uygun hale getirilerek destan olarak icra edildiğini, buna rağmen bile bu değişikliklerin onların kahramanlık masalı temelinde yaratıldığı gerçeğini örtemediğini belirtmektedir. Araştırmacının, burada ileri sürdüğü fikirler ile 1982 yılında “Kazak Eposu” adlı kitabındaki fikirleri arasında uyumsuzluk vardır. O kitabında Rahmankul Berdibayev burada adı geçen destanlardan ayrı bir tür olarak “eski destan” terimi kullanarak bahsederken onların masal kökenli olup olmadıkları yönünde fikir beyan etmemektedir.

Arkaik destanlar üzerinde sistemli bir şekilde araştırma yapan bilim adamlarından birisi Şakir İbraev’dir. Epos Èlemi (Destan Dünyası) adlı çalışmasında o arkaik destanlar ve kahramanlık destanları üzerinde oldukça çok durmuş ve mitlerden daha sonraki dönemlerde oluşmaya başlayan ve destana, daha doğrusu kahramanlık destanlarına kaynaklık eden türler arasında kahramanlık masallarının yanı sıra başka bir türün, arkaik destanların da yer aldığını kanıtlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de ilk önce arkaik destanla kahramanlık masalı¹²⁰ arasındaki farklılıkları göz önüne sermeye çalışmış, daha sonra da “Türlerin Bağları” adlı bölümde de arkaik destanlarla kahramanlık destanları arasındaki ilişkileri gözden geçirmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde destandaki zaman ve mekan kavramları üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur.

Çalışmasının kısaca ana hatlarını verdiğimiz Şakir İbraev, çalışmasının başlarında Propp’un, Meletinskiy’in, Putilov’un, Avezov’un vb. destanlar daha doğrusu arkaik destanlar üzerinde yukarıda çeşitli vesilelerle bahsettiğimiz fikirlerinin her birinin kabul edilebilecek taraflarının olduğunu belirttikten sonra bunun sebebi olarak, eski destanın bölgesel, etnik özelliklerini ve eski destanın senkronik tabiatını göstermektedir. Ona göre, eski destanlar konu ve muhtevaları bakımından da aynı değildirler. Bazı arkaik destanlarda kahramanlık, yiğitlik (elbette bu boy, kabile çemberinde veya kız alma-evlenme motifiyle ilişkili) temasının baskın olmadığını bazıları ise ağırlıklı olarak avcılık temasının işlendiğini belirtir. Arkaik destanların birbirinden bölgesel ve konu-muhteva farklılıklarına göre ayrıldığını söyledikten sonra bunlara örnek olarak Kırgızların Kocoçaş destanı ile incelediğimiz destanlardan

¹²⁰ “Kahramanlık Masalı” hakkında ayrıca bk. Karl Reichl; Türk Boylarının Destanları (Çev: Metin Ekici), TDK, Ankara 2002, s. 144-151.

Kulamergen-Joyamergen destanını göstermektedir. Kulamergen Joyamergen destanında masal öğelerinin, Kocoçaş destanında ise mitik ve şecere hikâyelerinin rolünün daha baskın olduğunu söylemektedir.

Çeşitli bilim adamları tarafından ürünlerin tür bakımından bazen eski destan bazen de kahramanlık masalı olarak adlandırılmasının da onların tabiatındaki destan olarak da, masal olarak da adlandırılmasına imkan sağlayan iki yönlü özellikten kaynaklandığını ileri sürerek bunun bu türlerin birbirlerinden ayrılmadıkları, karışık bir şekilde bulundukları devri gösterdiğini belirten İbraev, meselenin onları hangi terimle adlandıracağımızda değil, onlara hangi anlamları yüklediğimizle ilgili olması gerektiğini de ayrıca belirtmektedir.

Bilim adamları kahramanlık masalı terimini en azından dört türlü manada kullanmaktadırlar.¹²¹ 1. Kahramanlık destanının en eski şekli, destanî anlatmanın en eski devrini gösteren tipi. 2. Klasik kahramanlık destanının önündeki, başlangıcındaki tasvir folklorunun bir görüntüsü. (preepiceskay forma) 3. Aarne-Thompson motif katalogunda onlar olağanüstü masallar grubuna girmektedirler. (300-301 ve 550-551 numarada kayıtlıdır) 4. Destan konusunun daha sonraki zamanlarda masala dönüştüğü durumların da var olduğu bilim adamları tarafından ileri sürülmektedir.¹²²

Şakir İbraev, kahramanlık masalının bu kadar geniş bir yelpazeyi kapsamış olmasının masal ve destanın kökeninin, tipolojik özelliklerinin ortaklığını tam olarak ortaya koymasa da inkar da etmediğini, arkaik kahramanlık masallarının destana da, olağanüstü masallara da esas teşkil ettiğinin görüldüğünü belirtmektedir.¹²³

Seyit Kaskabasov, mitolojiden sonraki dönemlerde ilk olarak oluşmaya başlayan ürünlerin masal-kahramanlık masalı olduğunu ve bunların daha sonraları oluşan kahramanlık destanlarına temel teşkil ettiğini söylemektedir. Ona göre kahramanlık masalları da oluştukları döneme ve mazmuna göre iki gruba ayrılmaktadırlar. 1.

¹²¹ Bunu Seyit Kaskabasov da “Kazaktın Halık Prozası” adlı eserinde söylemekte ve Kazak kahramanlık masallarının bu dört türün hepsini de kapsadığını ve özellikle Kazak folklorunda destana kadar ki türler ile destanın masala dönüşmüş türlerinin oldukça çok görüldüğünü söylemektedir. Seyit Kaskabasov, age., s. 204-205.

¹²² Şakir İbraev; Epos Alemi..., s. 62-63.

¹²³ Şakir İbraev; age., s. 63.

Mitlerden sonra oluşan en eski tür (arkaik kahramanlık masalları) 2. Daha sonraki dönemlerde, 18 ve 19. yüzyıllarda destandan doğan masallar.

Kaskabasov aslında mitlerden sonra oluşmaya başlayan tür olarak sadece masallardan bahsetmemektedir. O masal türünün kökeni olarak mitleri, hikâyaları¹²⁴, avcılar hakkındaki hikâyeleri ve her türlü inanç ve efsaneleri göstermektedir. O mitin masala dönüşümünde izlediği yolu şöyle açıklamaktadır: “Mitin kutsal ve gizli sırlarla dolu sıfatının yok olması mite inanmayı da zayıflatmış, ondaki olaylar ve şahıs kadroları da değişmeye başlamıştır. Onlar artık biraz abartılmaya başlamıştır. Böylece toplumsal düşüncenin başkalaşım yolunda mit eski özelliklerini bir bir kaybetmeye başlamıştır. Kutsal ve hakikat gibi sıfatlarından ayrılmaya başlayınca ondaki olaylar da devrine bağlı olarak değişime uğramışlardır. Artık olaylar eskiden olduğu gibi alemin yaratılışı, ilk insanların meydana çıkışı şeklinde değil, toplum liderinin veyahut da kavmin sıradaki bir başka üyesinin olağanüstü bir şeyle karşılaşması şeklinde olur, olaylar bütün gökyüzü aleminde değil, halkın içinde, insanlar arasında olur. Mitik devir de masala özgü belirsiz vakit olup değişir. Mitin bu masala dönüşüm yolundaki değişimi neticesinde onun etki alanı daralır, hikâye tek bir insanın kaderini tasvir eden duruma gelir. Böylece mit yavaş yavaş olağanüstü acayip yaratıklar hakkındaki hikâyelere, onlardan da masala dönüşmeye başlar. Aslında mit masala hikâyaya dönüşmeden de direkt olarak dönüşebilir. Mitler insanoğlu tarihinin toplum olarak kalıplaşma sürecinin en başında meydana gelen ürünlerse, masal sanatsal tür olarak toplumda sınıfların oluşmaya başladığı dönemde meydana gelmiştir”.¹²⁵

Şakir İbraev Seyit Kaskabasov’un bu konudaki görüşlerine kısmen katılmaktadır ama o, mitlerden sonra oluşan ürünlerin hepsinin aynı özellikleri taşımadığını, bunların bazılarında masal öğelerinden ziyade destan özelliklerinin ağır bastığını ve bunların başka bir terimle “eski destan- arkaik destan” olarak adlandırılması gerektiğini söylemektedir. Yani Şakir İbraev’e göre mitolojiden beslenerek kahramanlık destanlarına temel teşkil eden ürünler sadece kahramanlık masalları değildir, bunlar

¹²⁴ Seyit Kaskabasov’un “hikâya” olarak adlandırdığı ürünler, halkın gerçekten var olduğuna inandığı jeztırnak, übbe, albastı, tek gözlü canavar, şeytan, peri, dev v.b gibi olağanüstü yaratıklar hakkındaki dinî inanışlar temelinde yaratılan anlatmalardır. (Hikâya türü için bk. Seyit Kaskabasov; Kazaktın Halık, s. 93-118.)

¹²⁵ Seyit Kaskabasov; Kazaktın Halık, s. 180-182

arasında tür olarak “kahramanlık masallarından farklı olan arkaik destanlar da yer almaktadır. O kahramanlık masalı ile arkaik destan arasındaki ilişkileri, benzerlik ve farkları şu şekilde açıklamaktadır:

- Kahramanlık masallarının içinde nesir, nesir-nazım karışık olanları vardır. Konu kuruluşundaki tipik özellikleri bir olmasına rağmen nesir-nazım şeklinde anlatılanların destana bir kademe daha yakın olduğunu anlamamak imkansızdır. Kulamergen-Joyamergen, Dotan Batır, Kubikul destanları bunu kanıtlamaktadır. Mesele, anlatılmalarda masal öğelerinin az veya çok olmasında değil, bu öğelerin destan tabiatıyla ilişkilendirilmesindedir.

- Ezgi ile anlatılan eski destanlarda dinleyicinin de, anlatıcının da anlatılan olaya inanmamalarına engel yoktur. Kahramanlık destanına benzer olarak bunda da olay hayatta olmuş gibi anlatılmaktadır.

- Masalsı sıfatı daha baskın olan ürünlerin arasında nazım olarak söylenenlerin konusu kahramanlık destanı ile paralel olarak onun gibi süslenmektedir. Stil, sanatlı betimleme usulleri destan türüne uygun, onun kaidelerine bağlıdır. Bu yüzden de onların tipolojisi ve şiir sanatının epik destan çerçevesi içinde değerlendirilmesine imkan vardır.¹²⁶

Kahramanlık masalı ile arkaik destan arasındaki ilişkileri bu şekilde belirttikten sonra mit ile masal arasındaki ilişkiler üzerinde duran İbraev, masalın mitten ayrılmaya başladığı devir olarak mit olaylarının düşünsel olarak hayal ve yalana dönüşmeye başladığı zamanla denk düştüğü dönemi göstermektedir. Masal mitolojinin olayından tam olarak faydalanır diyen Şakir İbraev fakat masalın bu olayı hayal dünyasına göçürüp eski insanların inandıkları inançlar ve dünya görüşünü olağanüstü, fantastik kabullenmelere dönüştürdüğünü ve bunun her şeyden önce olayın olmuş/olmamışlığını ortaya çıkarıp ispatlayan zaman ve mekan kavramlarıyla ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Masalın bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde kalbur zaman içinde gibi formel ifadelerle başlamasını masalda bahsedilen olaya inanılmaması gerektiğini masalın kendisinin en başta gösterdiğini söylemektedir.

¹²⁶ Şakir İbraev; Epos Alemi., s. 64-65.

“Mit ile masal, bir türün iki türlü tarihî devirdeki gerçekten faydalanmanın iki safhasıdır. Birincisi-ilk insanların görüş-düşünüşlerindeki gerçek olsa, ikincisi o düşüncenin, inancın göz ardı edildiği dönemdir. Fakat iki dönemin de kullandığı tasvir etme, anlatma usulleri genel olarak söyleyecek olursak aynıdır” diyen İbraev, bundan dolayı da birçok bilim adamının mit ile masalı birleştirip onların tipolojisini bir tuttuğundan yakınmaktadır ve bunları birbirinden ayırmanın şart olduğunu, çünkü mitin ritüellerle, örf adetlerle, eski şamanistik dünya görüşü ile ilişkili olan yapısı ile masalın hayale doğru olan fantastik gelişimi arasında büyük farklılıkların kalıplaştığını ifade etmektedir. Bu farklılıkların birincisi olarak masaldaki inanılmayan olayların hepsinin mitik temeli olmamasını göstermektedir. Masalın konuları eski inanışlar ile aynı kökten olan sihirli, düşünceden kaynaklanan fanteziler olarak iki gruba ayrılmaktadır demek ve bundan sonra masal ile mitolojiyi farkını mit ile destan ilişkisinden faydalanarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre, destan mitteki gerçek olarak kabul edilen kabullenmeleri, inançları masal gibi göz ardı edip onun modelinden faydalanarak gelişmemiştir. Destan, mitin gerçeğe inandırma geleneğini kabullenip, inanırılık temelini kaybetmeye başlayan kabullenmeleri-inançları yavaş yavaş yeni devrin gerçeği ile değiştirmiş ve inanılmazı inanılır olanla, mitik devri kahramanlık devrin gerçeği ile değiştirmiştir. Gerçekte mitin gerçeğe bağlı geleneğine destanın mirasçı olması bu iki türü masala nazaran daha fazla birbirinden ayırmıştır. Mit ilk kavimsel topluluktaki insanların dünya görüşü etrafını kuşatan çevreye karşı aldıkları tavırların birikimi ise, destan başka tarihî devrin, tamamen başka gerçeğin görünüşü idi. Destan kendi tabiatına aykırı olmayan her yerde mite bağımlıdır. Olağanüstü doğum, aş erme, çabucak büyüme, tek başına toplumun yükünü sırtlamak, kutsal güçlere ervahlara sığınmak vb. gibi gerçek sayılabilecek pek çok motifle dolu olması destanı buna yönlendirir.¹²⁷

Masal-mit ilişkisini destan mit ilişkisi vasıtasıyla ortaya koyan Şakir İbraev bundan sonra da esas konumuzu teşkil eden arkaik destanların (bazen eski kahramanlık destanları da denilmektedir) özelliklerini sıralamaktadır. Biz bunları özetleyerek maddeler halinde vermeyi uygun gördük. Ona göre arkaik destanın özellikleri şunlardır:

¹²⁷ Şakir İbraev; Epos Alemi..., s. 65-66.

- Eski destanların eski örneklerinde mitoloji örneklerinin saklandığını fark etmek zor değildir. Bazı eski destanlarda alem mitolojideki gibi üç bölümden oluşmaktadır: aşağıdaki, ortadaki ve yukarıdaki alem.
- Mitolojik düşüncenin başka bir görünüşü, kahramanların türlü hayvanlara, veya hayvanlardan insanlara dönüşmeleridir. Bu özellik önceki totem, antropomorfik görüşlerle sıkıca bağlantılıdır.
- Eski destan kahramanları amaçlarına çeşitli yollar ve zorluklarla ulaşırlar. Ama, bunu yaparken sihirli, olağanüstü şeylerden medet ummazlar, kendi güçlerine güvenirlir.
- Dünyayı değiştirme gücüne sahip olduklarına inandıkları büyümlü şiirsel sözler geniş yer alır.
- Kahraman her zaman mücadeleyi kazanmayabilir.
- Eski destanlar genellikle ana-erkil toplum özelliklerin yansıtırlar. Böyle olmakla beraber Kazak destanlarında ana-erkil toplumun sona ermeye başladığı dönemlerin özellikleri göze çarpar.
- Büyük sosyal meseleler, boylar arası mücadele, din yolunda yapılan mücadeleler gibi motifler eski destanlara yabancısıdır. Kahramanların mücadeleleri ailesi veya kendi boyunun menfaati içindir. Tek geçim kaynakları avcılıktır ve ekin ekip hayvan yetiştiriciliğini bilmemektedirler.
- Eski destanın konuları içinde en yaygın olarak görüleni, kahramanın evlenmek için yaptığı seferler ve ona bağlantılı türlü sınavlardan geçmesidir.¹²⁸

Araştırmacı arkaik destanların özelliklerini bu şekilde sıraladıktan sonra bunlardan daha sonra meydana gelen kahramanlık destanları ile ilişkileri üzerinde durmaktadır ve türler arasındaki ilişkinin her zaman canlı olduğunu, arkaik destanlarla kahramanlık destanlarının konu ve şiir sanatı yönünden paralelliklerini gözler önüne sermektedir. Biz bunları da yine maddeler halinde sıralamayı uygun gördük:

¹²⁸ Daha fazla bilgi için bk. Şakir İbraev, Epos Alemi., s. 66 – 72 Ayrıca bk. “Epos Janrının Kalıptasuv Tarihi”, Folklor Şındığı, Gılım Basımevi, Almatı 1990, s. 44-74.

- Eski destandaki kahramanın evlenmek amacıyla çıktığı yolculuklar ve mücadeleleri kahramanlık destanlarında da epikalık konunun büyük bir kısmını teşkil eder. Oysa kahramanın evlenmesi (Kahramanlık destanında) arkaik destanlardaki gibi birinci sırada yer almaz. Kahramanlık destanlarının esas konusu; “vatanı savunma ve dışarıdan gelen düşmana karşı savaşmak” fikrini güçlendirmeye hizmet etmektedir.

- Anaerkil devrin özelliklerine bağlı olarak kalıplaşan kadın tiplerinin eski destandaki esas kahramanlar olarak gösterildiği bellidir (Kahramanın anası, kızkardeşi, kadın-bahşılar gibi). Bunun bazı yönleri kahramanlık destanlarında da korunmuştur; kahramanın atının seçiminde, geleceği tahminde kahramanın yarinin, kız kardeşinin rolü oldukça büyüktür. Bununla birlikte kahramanın düşmanı olarak gösterilen cadı kadın tipi de eski (arkaik) destandan beri gelen bilinen, tanıdık bir şahsiyettir. Kadın tiplerden bazılarının ataerkil toplumun gelişime paralel olarak değiştiği gerçektir. Onlar ne ağabeyi ne de kardeşlerinin intikamını almak için uzaklardaki düşmana karşı sefere çıkmazlar, kendi vatanından, evinden uzaklaşmazlar. Cadı kadının da hilekârlığı dışında, kahramanları korkutan görünüşü kalmamıştır.

- Arkaik destanlardaki kahramanın hareketleri, tek başına düşmanla savaşması, atın koşuşu olabileceğinden daha abartılı şekilde tasviri belli oranda kahramanlık destanlarında da gelenek olmuştur. Bununla beraber eski destandaki gibi gökle yeri birleştirmek, gölün karşı yakasına geçmek için üç aylık yol kadar gerinmek, kahramanlık destanlarında yoktur. Birçok dinamik epizotlar yavaşlatılarak “gerçekliğe” yaklaştırılmıştır.

- Baş kahramanın çok hızlı koşması, zor duruma düşen kahramanla konuşup ona akıl vermesi, insanın geçemediği yerlerden uçarak geçmesi arkaik destanlarda oldukça yaygın olarak görülür. Bunun birçok belirtisi kahramanlık destanlarında da görülür.

- Baş kahramanın doğumu, olağanüstü büyümesi, düş görmesi, kutsal güçlerin onun yanında olması (Erenler, Kırk Şilten, Pirlar) gibi epizotların eski destan da olduğu gibi kahramanlık destanlarında da önemli derecede yer teşkil eder.¹²⁹

¹²⁹ Daha fazla bilgi için bk. Şakir İbraev; Epos Alemi..., s. 72-78.

2.2 Destanların Şekil Özellikleri

Bilindiği gibi Türk destanlarının anlatımı manzum, nesir ve manzum nesir karışık olmak üzere üç anlatım şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türk destanları geneli itibariyle manzum veya manzum nesir karışık olarak görülmektedir. İncelediğimiz Kubıkul ve Dotan Batır destanlarında bir iki nesir kısmından başka nesirle karşılaşmıyoruz. Kulamergergen - Joyamergergen destanında ise çok nadir de olsa bir olaydan bir olaya geçiş sırasında birer nesir cümlesi kullanılarak olaylar arasında geçiş sağlanmaya çalışılmıştır.

· İncelediğimiz üç destanda da hece ölçüsünün kullanıldığını görmekteyiz. Fakat destanlarda tek bir ölçü kullanılmamıştır. Türk destanlarının genel hece ölçüsü olan 7’li ve 11’li ölçülerin destanlarda hakim olduğunu görmekteyiz. Destanlar içinde hece vezninin türlü ölçüleri kullanılmıştır. Kubıkul destanının, 11’li ölçüyle karşılaşsak da 7’li ölçüyle oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Meselâ;

“Kök Edildiñ boyında,
Uvêli degen han bolğan.
Batır bolğan, bay bolğan.
Tört tülige say bolğan...”

mısralarında hece ölçüsü, 4+3=7’li olarak düzenlenmiştir.

Dotan Batır ve Kulamergergen-Joyamergergen destanlarında ise dörtlüklerin bulunduğu bölümlerde 11’li ölçü kullanılmaktadır. Dörtlüğün kullanılmayıp mısraların alt alta dizilmesiyle oluşturulan ve belirli bir nazım birimi olmayan bölümlerde 7’li ölçünün hakim olduğunu görmekteyiz. Meselâ Kulamergergen-Joyamergergen destanında:

859 “Enipti aq ordaga sèlem berip,
Korıqtı jılandardı közi körüp.
Şuvlasıp köp jılandar tus-tus jaqtan
Körgen soñ bas köterdi bèri de örip.
863 Aq jılan bosagadan tura keldi,
Èveli oñ balaqtan kire berdi,
Iskırap öne boydı bèrin jalap,
Boyında sup-suvıq bop jüre berdi...”

Bu mısralarda görüldüğü gibi 3+4+4=11’li hece ölçüsü kullanılmıştır.

Bunun yanında destanlar içerisinde bazen mısralardaki hece ölçülerinin ve durakların birbirini tutmadığı durumlarla da karşılaşmaktayız. Meselâ Kulamergen-Joyamergen destanında:

1117 “Küder üzip taba almay,
Üyge kaytıp kelgenim.
Zar jılap üyde turganda,
Öziñ jetip kelgeniñ!”

Bu mısralarda hece sayılarının farklı olmasının dışında hece durakları da oldukça farklı tanzim edilmiştir. 2. ve 4. mısralarda 4+3=7’li hece ölçüleri kullanılırken 1. mısradaki 4+4=8’li, 3. mısradaki 3+5=8’li hece ölçüleri kullanılmıştır. Bu durum her üç destan için de geçerlidir. 7’li hece ölçüsü kullanılan yerlerde hece sayısı bazen 9’a, 11’li hece ölçüsü kullanılan yerlerde ise 12 hatta 13’e çıktığı görülmektedir. Dursun Yıldırım bu farklılıkların nedenini “icra esnasında kullanılan melodi ve ritmlerin değişkenlik ve akışkanlık yapılarına”¹³⁰ bağlamaktadır.

Görüldüğü gibi incelediğimiz üç destan geneli göz önüne alındığında Türk destanlarında sıklıkla kullanılan 7’li ve 11’li hece ölçüleri ile oluşturulmuştur. Kubıkul destanında hakim ölçü 7’li, Dotan Batır ve Kulamergen –Joyamergen destanlarında ise 11’lidir.

Destanların nazım birimlerini incelediğimizde Dotan Batır ve Kulamergen Joyamergen destanlarının büyük bir bölümünün dörtlük ile yazıldığını görmekteyiz. Dotan Batır destanı:

1 “Jarandar, sal kulağın tındap bizge,
Söyleyin bir kıyssanı endi sizge.
Keşegi Orman Bet zamanında,
Ötipti Kubağanday japan tüzde.”

¹³⁰ Dursun Yıldırım; “Ergenekon”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara 1997, s. 61-149.

şeklinde bir dördl kle başlamaktadır. Kulamer en-Joyamer en destanı ise yine d rdl kle başlar:

- 1 “Er eken  ulamer en burın  tken,
A ırda muratına ol da jetken
Muhıytti  G zar degen aralında
A ı avlap mergendikti k sip etken.”

Bu iki destanda da  o unlukla nazım birimi d rdl kt r. Fakat bu d rdl k hakimiyetinin yanı sıra belirli bir nazım birimi kullanmadan mısraların arka arkaya dizilmesiyle oluşturulan b l mler de bulunmaktadır. Kubikul destanı da b yledir; belirli bir nazım biriminden bahsedemeyiz. Belirli bir nazım birimi kullanılmayan b l mlerde bazen tek bir mısrada tamamlanan anlam, bazen ikili bazen de  ok sayıda mısralarla tamamlanmaktadır. Bu durum uzun nazım şekillerinde monotonlu u kırarak hareketlili i sa lamakla birlikte, s zl  ifadenin, uzun bir eser boyunca tek bir birime ba lanması m mk n olmayışından kaynaklanmaktadır¹³¹. Nitekim Dotan Batır ve Kulamer en-Joyamer en destanları bazen d rdl klerle bazen de d rdl k birimi terkedilerek, belirli bir nazım birimi kullanılmayarak oluşturulmuştur.

Destanlardaki kafiye  rg s  ise hemen hemen aynıdır. Dotan Batır ve Kulamer en-Joyamer en destanlarında d rdl klerde kullanılan kafiye şeması genellikle (a, a, b, a) şeklinedir. Kazaklarda bu kafiye  rg s ne verilen isim  ara  le  Uy ası’dır. Kulamer en-Joyamer en’de:

- 915 “ asıma s yleşi endi bermen kelip,
Deydi sonda balanı jılan k rip.
 anekiy, endi, balam, s yle,-deydi.
Ornının t sip o an ta ın berip.”

Aynı şekilde Dotan Batır’da:

- 133 “M ltıktı umtıladı  olına ala,
 orı pastan on bir jasar  arip bala,
Ulsız a ul,  ızsız a  ızben deydi,

¹³¹ Naciye Yıldız; Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız K lt r  İle İlgili Tespit ve Tahliller, TDK Yay., Ankara 1995, s. 39.

“Kuv jalmavız multıktı köre sala.”

Dörtlüklerde kafiye oluşturulurken rediflerle de karşılaşmaktayız. Bu redifler bazen belirli bir kafiye oluşturan ses tekrarlarından sonra bazen de kafiye aramaksızın kullanılmıştır. Kazaklar, rediflerin kullanıldığı kafiye şekline **Èdipteme Uykas** adını vermektedirler. Meselâ Dotan Batır destanında;

829 “Neler kıyın tavlardan asıp keldim,
Adam baspas jerlerdi basıp keldim.
On jasımnan körgenim jol beyneti,
Azıp-tozıp kuvatım kaçıp keldim.

883 Başkamen meniñ, sirè, isim bar ma?
Karanğı üydi jarıķ eter tüsim bar ma?
Davısı bir tuyğınnıñ şańkıldaydı,
Jan ağa, üyinde bir kisi bar ma?
979 Arada jeti jılday jürgen eken,
Atası jatқа jazıp bergen eken,
Taqsır-av, kesip alsañ mini basım,
Almaққа kızınızdı kelgen eken.”

Kulamergen-Joyamergen’de:

146 “Èskerin düysenbi kün kelsin deydi,
Kay jerde Kulager at körsin deydi.
Töbede kılış jatsa, atı sırtta
Sol kezde kelgen èsker ensin deydi.

589 Zarlalıp Kulamergen köp jıladı.
Kayğısıp қatın bala jep jıladı.
Aman bol, Joyamergen jalğızım dep,
Mıstangа түse көrme dep jıladı.”

gibi redifli dörtlükler karşımıza çıkmaktadır.

Redifleri dörtlüklerin dışındaki mısralarda da görmekteyiz. Üç destanda da bu karşımıza çıkmaktadır. Kubıkul destanında;

- “Basıma kelip parıktıñ.
305 Kayğındı, patşa, joy,_dedi.
Karañğıdan arşılsın,
Kamıkkan kayğı, oy_dedi.
Bir perzent beremin,
Düniye malıñ soy dedi.
310 Sadağa etip bergen soñ,
Keşikpey kıl toy dedi.
Tarııp körgeñ jalğızdıñ,
Kubıkul atın koy dedi.”

şeklinde karşılaşmaktayız.

Her üç destanda da Dotan Batır ve Kulamergen-Joyamergen destanlarında bulunan dörtlükler dışındaki mısralar arasında hakim bir kafiye şeması ile karşılaşmıyoruz. Mısraların arka arkaya getirilmesiyle oluşturulmuş destan metinlerinde Kazakların “Şubırtpalı Uykas”, “Egiz Uykas”, “Kezekti Uykas”, “Kavsırma Uykas”, “Erikti Uykas” adını verdikleri kafiye çeşitleriyle karşılaşmaktayız.

Destanlarda bu kafiye çeşitlerinin hemen hemen hepsi kullanılmıştır. Fakat içlerinde en çok kullanılanı **Şubırtpalı Uykas**’tır. Destan tarzı söylenen şiirlerde görülen şubırtpalı uykas, alt alta mısraların aynı kafiyeyle kafiyeleşmesi esasına dayanmaktadır. Alt alta gelen iki, üç, beş veya daha çok mısraın aynı kafiyeyle, onlardan sonra gelen belli bir sayıdaki mısraın aynı kafiyeyle, daha sonra gelen mısraların da aynı kafiyeyle kafiye oluşturmasıdır¹³². Bu kafiyeyle uygun olarak Dotan Batır destanından şu mısraları örnek verebiliriz.

- “Birin-biri köredi,
1060 Jolın suray beredi,
Sonda bala söyleydi,
Söylegende buy deydi:
_Meniñ özim balamın,
Ottay lavlap janamın,

¹³² Metin Ergun; Kopuz Sarını....., s. 98

1065 Jasımnan kaygı körgenim
İşim tolğan sanamın.”

Aynı kafiye örgüsü Kubıkul destanında şu şekildedir:

220 “Sol künimnen ayrılıp,
Aķırında sañdaldım.
Jerdiñ jüzin aynaldım,
Basıña kelip zarlandım.
Tap jetpiske jas jetti,
225 artayganda baķ ketti,
Astımda mingen taķ ketti.
Patşamın endi tarıķķan,
aygı şegip zarıķķan,
Tarlıķ körıp halıķtan.”

Şubıtpalı Uyķas’ın yanı sıra incelediğımız destan metinlerinde **Kezekti Uyķas**’ın da çokça kullanıldığını görmekteyiz. Kezekti Uyķas, kafiyesiz bir mısradan sonra kafiye bir mısraın gelmesi esasına dayanır. Kezekti Uyķas’ın birinci mısraı ile üçüncü mısraının, ikinci mısraı ile dördüncü mısraının kafiye olduğu şekli de vardır¹³³. Bu kafiye örgüsünde Dotan Batır destanında şu mısralar örnek olarak verilebilir:

1340 “Uvağdasın han endi,
ayta ayta buzbasın.
Azgırılıp  rkimge,
Jel sözderge ızbasın.

1856 _Ya, Alla, dep er Dotan,
almaķķa jalğız baradı.
Batır Dotan almaķķa,
ırgındı attı saladı.

1860 Aydağan malı almaķtıñ,
Dalada beker aladı.

¹³³ Metin Ergun; Kopuz Sarını..., s. 100

Artındağı üş miñ er,
Maldı jıyıp aladı.”

İncelediğimiz destan metinlerinde çok kullanılan bir kafiye örgüsü de Kazakların Erikti Uykas adını verdikleri kafiyeleştirme çeşididir. Erikti Uykas özellikle destanlarda görülmektedir. Belirlenmiş bir kafiye örgüsü bulunmayan Erikti Uykas serbest bir yapıya sahiptir. Kafiye bir mısradan sonra iki veya üç kafiyesiz mısraın ardından tekrar kafiye bir mısraın, sonra tekrar kafiyesiz mısraların gelmesi şeklinde devam eder¹³⁴. Bu kafiye örgüsüne Kubıkul destanında:

545 “Sapıruvlı sar kıımız,
Kelgen jandı mas kııldı.
At kıoyatın jer edi.
At kıoyuğa talasıp,

550 Kıoja menen moldanıñ
Töbeleser jeri edi.
At kıoyuğa talastı,
Şariygattıñ jolınan,
Endi molda adastı

555 Bir-birine jol bermey.”

mısraları, Kulamergen-Joyamergen destanında:

980 “Dildeş atı Mergenge
Bèrin keñes kııladı.
Oñaylıkıpen ol kıazan
Bizdiñ kıolğa tüspeydi.
Köz jetpeytin bul dariya,

985 Sol kıazannıñ işinde
Kıuyılıp suv bop turadı.”

mısraları örnek olarak verilebilir.

Kazak destan geleneğinde görülen bir başka kafiyeleştirme şekli ise baş kafiye. Baş kafiye sadece Kazak Türklerinin destanlarında değil, tüm Türk

¹³⁴ Metin Ergun; Kopuz Sarını..., s. 101

destanlarının özelliklerinden biridir¹³⁵. İncelediğimiz destan metinlerinde kafiyeleştirme bakımından bu yöneme çok nadir başvurulmuş olup hakim bir özellik taşımamaktadır. Kubıgul destanında:

“Könilinde kusa-kasiret,
340 Ketken usaydı bayağı.
Şınıkpay süyek ne gılsın
Şın iyşarat köripti.
Könilü ösip jelikti.
Könilü öspey ne gılsın,
345 Aş şalmalı bir adam,
Aş batasın beripti.

Jüdegen èyel serikti.
Jeti müşe tènderi
Jazılıp tèni eripti.
Bes aydıñ jüzi boladı,
390 Balaga işte jan bitip,
Bilinip işi şaladı.”

mısraları örnek olabilir. Cümle başı kafiye için verdiğimiz örneklerde alliterasyon ve assonansların güçlülüğü de göze çarpmaktadır. Aliterasyon ve asonans, eski Türk şiirinde ve özellikle de destan yapısında ahenk ve ses zenginliğini arttırmak için sıkça başvuru olan bir yapıdır. İncelediğimiz destanlar içerisinde de birçok örnekleriyle karşılaştık. Meselâ Kubıkul destanında:

558 “Tus-tusınan şamastı.
Töbelesti salıstı,
Üy işinde alıstı.
561 Asmenen urısıp
Moldalar basın jarıstı.
Basınıñ kanı ağıstı.
Uvèli sultan hanına,

¹³⁵ Metin Ergun, Kopuz Sarını..., s. 95

565 Aytısuvğa barıstı,”

t,s,n ünsüzlerinin tekrarıyla oluşan aliterasyon, ı, a ünlüleriyle oluşan asonans dikkati çekmektedir. Diğer destanlarda farklı seslerin tekrarıyla oluşturulmuş aliterasyon ve asonans örnekleriyle karşılaşmaktayız: Dotan Batır destanında:

438 “Ağkuvdı alıp , bularmen jürdi birge,
Bir Quday joldas kıldı Dotan erge,
Eki jayav, bir attı joldas bolıp,
Keledi neşe kündik alıs jerge.

442 Üşevi joldas bolıp, birge jürdi,
Saparda birneşe kün oynap-küldi.
Üşevi joldas bolıp keke jatsa,
Añ kuvğan bir jayavdı közi kördi.

446 Öziniñ totı kıstay bası bar-dı,
Mölşeri jıyırmada jası bar-dı.
Ol jayavdın kıasına yakın kelse,
Eki ayakta kıazanday tası bar-dı.”

J, k, b, s ünsüzleri ve a, ı, i, e ünlüleriyle bu yapılar oluşturulmuştur.

2.3. Türk Destanlarının Teşekkül Devri

İnsanoğlunun sosyal ve kültürel yapılarındaki gelişim ve değişimlere paralel olarak özellikle onların dünyaya bakış açılarındaki(dünya görüşlerinin) değişmesinin, anlatmaların muhtevalarında da birtakım değişiklikler meydana getirdiği aşikârdır. Bizim burada duracağımız konu bu değişim sürecinin anlatmalara yansıması olacaktır.

“İlkel kavimlerin hemen hemen hepsinde gökte oturan Kadirî mutlak yüce bir varlığa inancın var olduğu ama bununla birlikte bu yüce varlığın zamanla kutsal hayatın kıyısına itildiğini, bunun yerini insana daha yakın, daha etkin ve kolay ulaşılabilir kutsal güçlerin (totemler, ata tapımı, ay ve güneş mitleri) aldığını, başka şekilde söylersek

kutsal olanın aşamalı bir biçimde somut olana indirgendiğini”¹³⁶ ve bu evrensel gerçeğin Türklerin Gök-Tanrısı için de geçerli olduğunu, Gök -Tanrısının “deus otious” duruma gelişinin zoomorfik ve antropomorfik anlayışları da beraberinde sürüklediğini¹³⁷ din tarihi araştırmacılarının çalışmalarından öğrenmekteyiz. Eliade’den öğrendiğimize göre; “...hatta bazı zamanlarda göksel tanrı, yaratma işini bile tamamlamadan göklere, yıldızların ötesine çekilmekte, bu işi başka tanrısal varlıkların, oğul veya temsilcisi, bazen de kendisinin daha önce yarattığı “Atalar” tarafından tamamlamakta ” ve bu dönem, insanoğlunun sosyo-ekonomik gelişme evreleri göz önüne alındığında genellikle “...toplayıcılık ve kısmen avcılık evresini aşmış olduğu döneme” denk gelmektedir. Bu kadın hakimiyetinin sona erip erkeğe bağlı ata erkil bir döneme geçildiğine işaret etmektedir. İşte tam bu sırada Eliade’nin deyişiyle “en parlak ve dramatik mitler, en saçma ritüeller, her türden tanrıça ve tanrılar, atalar maskeler ve gizli dernekler, tapınaklar, papazlar (biz bunlara kam-şamanı da ekleyebiliriz) ortaya çıkmaktadır.”¹³⁸

Türklerin tarihî gelişim sürecinde yukarıda bahsedilen dönemin hangi devire denk geldiğini de bu konuda çalışan bilim adamlarından öğrenmekteyiz. Dünyadaki pek çok toplulukta olduğu gibi Toplayıcı-Avcılık, Avcı Çoban ve Çoban Tarımcı gibi sosyo-ekonomik dönemleri başından geçiren Türklerde Afanasyevo kültürü çerçevesinde MÖ. (2500-1700) taş devrinden demir devrine geçiş yaşandığını, söz konusu devirde silahlı hakimiyetin tesis edildiği hayat tarzının ortaya çıktığını, Andronova ve Karasuk kültür döneminde (MÖ. 1700-1200) hayvan yetiştiriciliği, tarımla meşgul olma ve demir işlemenin büyük önem kazandığını¹³⁹ ve dönemin temsilcileri olan “*brakisefal savaştı beyaz ırkın*”¹⁴⁰ Türk soyunun prototipi olduğunu görmekteyiz. Yani bu dönem artık kadın hakimiyetinin sona erip erkek hakimiyetinin etkili olduğu ve toplayıcılık ve kısmen avcılık döneminin aşılmış olduğu dönemdir.

¹³⁶ Bk. Mircae Eliade; Mitlerin Özellikleri, s. 126- 131. Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı Yayınevi, Ankara 2003, s. 61-78.

¹³⁷ Ünver Günay, Harun Güngör; Türk Din..., s. 44-49.

¹³⁸ Mircae Eliade; Mitlerin Özellikleri, s. 126-131.

¹³⁹ Özkul Çobanoğlu; Türk Dünyası Edebiyat....., s. 96.

¹⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu; Türk Millî Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1982, s. 48.

Mitsele özgü kutsallığın giderek azalmasıyla insanoğlunun, “*tabiatın şartlarını zorlayarak hem kendi kaderlerini hem de mensup oldukları toplumun tarihini tayine çalışan tarihî kişiliklerle*”¹⁴¹, karşılaşması birbirini izleyen hatta iç içe geçmiş bir süreç içinde gerçekleşmiş ve insan artık bu kendine *daha yakın, daha etkili* olan kişiliklerin gayreti ve kahramanlıkları üzerinde yoğunlaşmış, anlatmaları da onların etrafında oluşmaya başlamıştır.

Bu durumu Fikret Türkmen şu şekilde açıklamaktadır: “Mitik dönemdeki esrarengiz görünen âlemin bazı sırları çözülmüş, bilinmezlik ortadan kalkınca yeni bir beşeri değer, kutsalın yerini almıştır. Bu değer insanın fizik gücüdür. Bu gücün değerinin keşfedilmesi dışa yönelik bir mücadeleyi başlatmıştır. Toplum kendi içinde teşkilatlanmaya başlamış, yurt ve kabile şuuru uyanmıştır. Cemiyet içi çatışmalar başlamadığı için birlik fikrinin ilk çekirdekleri de bu dönemde filizlenmeye başlamıştır.”¹⁴² Aynı şekilde Elliot Smith’in “Human History” adlı eserinde söyledikleri de bu durumu çok iyi bir şekilde gözler önüne sermektedir: “Yeni düzen yaratıcısı olan insan kendini “Kral” yaptı. Nehrin gelecekteki davranışını önceden söyleyip yılı da ölçünce, halk onun bir peygamberden daha çok bir şey olduğuna inandı: O önceden doğru olarak söylediği değişiklikleri yaratan insandı da. Halk, tabiat güçlerini kralın kendi denetimi altında bulundurduğuna inanıyordu. O önce nehri yükseltip, sonra toprağı kurutmakla kalmıyor, bunu yapmakla da, onlara göre dünyayı yaratıyor, suya hayat katan gücü veriyordu.”¹⁴³

Ama bu demek değildir ki destanlar tamamen tarihî olaylar ve kişiler etrafında teşekkül etmiştir. “Epik şiirlerdeki kişilerin tarihsel kişilikler oldukları noktasında sorun yoktur Ama tarihsellikleri mitselleştirmenin aşındırıcı eylemi karşısında fazla dayanmaz. ..Tarihsel kişilik mitsel modelle (kahraman) birleştirilir, olay ise mitsel eylemlerle (bir canavarla savaş, düşman kardeşler vb.) ile özdeşleştirilir” diyen Eliade’yi destekler nitelikteki şu cümleyi de “Eğer destanın kendine has özelliklerini

¹⁴¹ Özkul Çobanoğlu; age., s. 97

¹⁴² Fikret Türkmen; “Manas Destanı ve Anadolu Halk Hikâyeleri”, s. 241.

¹⁴³ C. Northcote Parkinson; Siyasal Düşüncenin Evrimi (Çev. Mehmet Harmancı), Remzi Yay, İstanbul 1976, s. 31.

sadece tarihle ilişkilendirecek olursak onun mitolojiye borçlu olduğunu unuturuz”¹⁴⁴ hemen buna ekleyelim.

Epik anlatmaların özellikle muhteva ve oluşumları bakımından en eski şekilleri olan arkaik destanların ve bunların temelinde daha sonradan oluşan kahramanlık destanlarının mitlerle olan ilişkisinin hiçbir zaman kopmadığını belirtmemiz gerekli diye düşünüyorum. Çünkü insanoğlunun kutsalla ilişki düzeyi ne durumda olursa olsun onun anısı simgeler halinde varlığını sürdürecektir. Mircae Eliade¹⁴⁵ bunu şöyle açıklamaktadır: “Kutsalın anısı, mitlerde ve en eski Cennet ile ilgili masallarda, inisiyasyon törenlerinde ve şamanların, sihirbaz-hekimlerin anlatılarında, dinsel simgeler bütününde (Dünyanın merkezinin, büyülu uçmanın ve göğe yükselmenin simgeleri, gökle ışıkla ilgili simgeler...örtük ve önemini yitirmiş bir biçimde varlığını sürdürür”. Hatta şunu da eklemektedir; “Yüce Varlık’ın, ortak dinsel yaşamın “bilinç” düzeyinde unutulması, “bilinç altı” düzeyinde ya da simge düzeyinde veya son olarak birkaç ayrıcalıklı kişinin kendinden geçme merasimlerinde de varlığını gizlice sürdürür” ki bu yönüyle aklımıza hemen Joseph Campbell’in psikanalizle¹⁴⁶ ilgili görüşleri gelmektedir.

Hepimizin de bildiği gibi Mircae Eliade’nin yukarıda bahsettiği motif ve simgelerin bin bir türlüyle; hatta bazı zaman anlamını çıkaramadığımız veya fazlalık, ayrıntı olarak görüp üzerinde durmadığımız bu simgelerle destan ve masallarımızda oldukça sık karşılaşıyoruz. Destan ve masallarda kahramanın yer altına inışı (Er Töştik, Kulamergen vb.), kahramanın karısının, gökten ışık huzmesi içinde yere inmesi veya en eski zamanlarda Babillilerin “cennet” tasvirlerine benzer biçimdeki bir göl içerisindeki

¹⁴⁴ Şakir İbraev; Epos Alemi, s. 137.

¹⁴⁵ Mircae Eliade; Mitlerin Özellikleri, s. 130.

¹⁴⁶ “Bilinç dışı, düste, gün ışığında ya da delilikte akıla doğru her türden sis, acayip yaratıklar, korkular ve ürkütücü imgeler gönderir; çünkü insan krallığı bilinç dediğimiz şu göreceli düzenli küçük barınağın zemini altında beklenmedik Alaaddin mağaralarına inmektedir. Orada yalnız mücevherler değil, tehlikeli cinler, yaşamlarımıza katmayı düşünmediğimiz ya da buna cesaret edemediğimiz uygunsuz ya da karşı durulan psikolojik güçler de vardır. Bunlar şüphe çekmeden kalabilirler ya da diğer yandan rast gele bir sözcük, bir manzaranın kokusu, bir bardak çayın tadı ya da bir bakış sihirli bir kaynağa dokunabilir, çünkü kendimizin ve ailemizin çevresine ördüğümüz güvenlik ağını tehdit ederler. Kurduğumuz veya içinde yaşadığımız dünyanın ve içindeki bizlerin yıkımı; fakat o zaman daha cesur, dürüst, geniş ve daha eksiksiz bir insan yaşamının olağanüstü yeniden inşası-yani içimizde taşıdığımız mitolojik dünyadan gelen rahatsız edici gece ziyaretçilerinin cazibesi, vaadi ve dehşeti söz konusu olur.” Ona göre psikanaliz bu kırılgan imgelerden yararlanmamızı öğretmiştir. Bk. Joseph Campbell; Kahramanın Sonsuz ., s. 18-20.

ağaç kovuğunda (merkez simgeçiliği-hayat orada başlayıp orada bitmektedir) bulunması (Oğuz Han), Hayatın kaynağı olarak düşünülen ve “merkez”de yetişen “Hayat Ağacı”nın karşımıza Boğaç Han’ın yarasına annesinin sütüyle karıştırılıp sürülen şifa veren bitki olarak çıkması vb. gibi pek çok şekilde karşımıza çıkan simgeler ve motifleri bu bağlamda değerlendirmek gereklidir.

Ayrıca Malinowski’nin türlerin tasnif edilip adlandırılmaları ile ilgili düşüncelerini de dikkate almamız gerektiğini düşünüyoruz. Malinowski’ye göre; dışarıdan herhangi biri tarafından bir anlatma tarihî anlatma, efsane veya kulaktan dolma masallar olarak tasnif edilip adlandırabileceği gibi o anlatmaları yaratanlar için o anlatmalar sadece bir ad altında toplanabilmektedir. O da kendi tasnifi yerine anlatmayı yaratanların tasnifini-adlandırmasını kullanmış ve bunun nedeni olarak da anlatmaların sadece metne dayalı olarak yapılan tiplleme tasnifinin, bu tipleri tam olarak ifade etmede yetersiz kalışını göstermiştir. Malinowski’nin bu düşüncelerini yorumlayan Karl Reichl da “yerli tasnifi uygulamak suretiyle bir anlatmanın sadece bir metin değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir olgu olduğu da ifade edilebilir”¹⁴⁷ demektedir.

Kazak anlatmaları arasında Malinowski’nin bu söylediklerini doğrulayacak en güzel örnek daireler halinde anlatılan Kırımın Kırk Batırı adlı anlatmadır. “Kırk Batır”, “Kırımın Kırk Batırı” veya “Nogaylı Jırları” diye bilinen bu anlatmalar “**Alataylı Añşıbay Batır ve Onun Nesli**; Añşıbay Batır, Parpariya, Kuttıkıya, Edige, Nuradın, Musahan, Orak- Mamay, Karasay-Kazı”, **Karadöñ Batır ve Onun Nesli**; Karadöñ, Jubanış, Süyiniş, Er Begis, Tegis ile Kögis, Tama, Tana, Nerik, Şora” adlı iki daireden ve “Er Kosay”, “Manaşılı Tuyakbay”, “Telagıs”, “Aysanın Ulı Ahmet”, “Karga Boylı Kaztuvgan”, “Asankaygı”, “Abat”, “Togan”, “Alav”, “Emet”, “Törehan”, “Akjanasılı Er Keñes”, “Kıdırbayılı Koblandı” gibi kahramanlık destanlarından oluşmaktadır.

¹⁴⁷ Karl Reichl; Türk Boylarının.... s. 125.

Bu destanları bu şekilde toplu halde söyleyen jıravların en meşhuru Murın¹⁴⁸ jıravdır. Atıray, Karakalpak, Türkmen bölgesinde Murın jırav ile aynı dönemde yaşayan Musa, Sügir, Ömir, Aytkul, Ötkelbay ile Düysenbay gibi jırşılar da “Kırım’ın Kırk Batırı” destanlar dairesine giren destanlardan bazılarını söylemişlerdir. Onlar da Murın jırav gibi bu destanları Nurım ile Kaşagan’dan öğrenmişlerdir.

Murın Jırav’ın icrasından kayda geçirilen “Kırımın Kırk Batırı” adlı anlatmalar üç koldan oluşmaktadır. Bunlar:

1) Añşıbay Batır Jène Onıñ Urpaktarı (Añşıbay Batır ve Onun Nesili)

2) Karadön Batır Jène Onıñ Urpaktarı (Karadön Batır ve Onun Nesli)

3) Jeke Batırlar Jayındagı Jırlar (Belli Başlı Batırlarla İlgili Müstakıl Jırlar)

Murın Jırav’ın anlattığı Kırımın Kırk Batırı adlı destanlar dairesinde toplam 29 kahraman söz konusu edilmektedir ve bunlar jıravın kendi tarih bilincine göre başlangıçtan daha sonraki devirlere doğru belirli bir sıra ile anlatılmaktadır. Bu kahramanların hepsinin akraba oldukları ve Alataylı Añşıbay Batır’dan yayıldıkları

¹⁴⁸ 1859 yılında Mangıstav ilçesi, Karatöbe köyünde Konır-Orpa denilen yerde doğup büyümüştür. Küçük Jüz Bayulı içinden “Aday” soyundandır. 1870-1873 yıllarında Mangıstav yöresi çiftçileri hükümete karşı baş kaldırıncı ailelerden bazıları kendi topraklarından Aral denizi, Karakalpak, Türkmen, Özbek bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu ailelerin arasında Murın’ın ailesi de vardı. Murın, bu bölgede yaşayan Üderbayulı Mevlimberdi, Karakalpak Karız, Karasay, Kalım, Begim gibi jırşılardan daha o sıralarda jır (destan) öğrenmeye başlar ve jırları öğrendikçe jırşılığa karşı hevesi de gittikçe artar. Okuma yazması olmayan Murın 16 yaşına kadar babasının yanında çalışır. 1876 yılında, 17 yaşındayken babasının ölmesi üzerine evlenen Murın jırav’ın üçü kız, üçü erkek altı çocuğu olur. 1898 yılında Koja iline, 1899 yılında da memleketi Mangıstav’a ailesiyle tekrar göç etmiştir. Akınlık hüneriyle halkın gözüne giren Murın jırav zamanının meşhur akın-jırşıları Nurım Şırşıgululı (1825-1898), Aktan Kereyulı (1850-1852), Kaşagan Kürjimanulı (1840-1924), Murat Mönkeulı (1843-1906) ile birlikte diyar diyar gezmeye başlar. Taşkent, Hive, Buhara, Konırat, Koja, Ürgenç ve Astrahan dolaylarını gezen Murın jırav, jırları çok iyi icra edişiyle kısa zamanda meşhur olur. Murın jırav kendisinin ustası olarak Nurım, Kaşagan ve Murat akını göstermekte ve şöyle demektedir: “Benim özellikle yanında bulunup jır öğrendiğim ustalarım- Aday boyunun meşhur akınları Nurım ve Kaşagan akınlardır. 21 –25 yılları arasında dört-beş yıl Kaşagan akının yanında bulundum. Bunlardan, özellikle; Nogaylı jırlarını öğrendim. Kaşagan’dan; “Kıdırbay Evladı Kobılandı”, “Şıntasulı Törehan”, “Emet Batır”, “Alav Batır”, “Er Kökşe”, “Er Kosay”, “Asankayg”ı, “Abat Batır”, “Togan Batır”, “Manaşı Batır”, “Tuyakbay Batır”, “Aysaulı Ahmet”, “Kargaboylı Kaztuvgan” ve Türkmen halkının meşhur “Köroğlu” destanını öğrendim.” Kırk yaşına geldiğinde çocuklarının peş peşe ölmesi üzerine sadece önemli toplantılarda ve eğlencelerde seyrek de olsa dombırasını eline alıp jır söylemiştir. Bu dönemi kendisi şöyle anlatmaktadır: “Çocuklarım öldükten sonra jır söylemeyi hoş görmemeye başladım. Tabi bir de yaşlılıktan dolayı unutkanlık hasıl oldu ve eskisi gibi jırları söyleyememeye başladım.” 1954 yılında vefat etmiştir.

anlatıcı tarafından bildirilmiştir. Jırav kendi mantığınca bu anlatmaların ilki olan Anşıbay Batır'ın anlatımında diğerlerine nazaran daha çok olağanüstü ve mitik olaylardan faydalanmıştır. Bu da bizde, anlatıcının sanki “arkaik destanın özelliklerini biliyormuş da bu anlatmayı ona göre anlatıyormuş hissini uyandırmaktadır.

Söyleyeceklerimizi daha iyi anlatabilmek için önce bu anlatmanın kısa bir özetini verelim:

“Anşıbay batır üç yaşında annesini kaybeder, beş yaşında babasını kaybeder. Öksüz-yetim kalan çocuğu köyün diğer çocukları hırpalayıp köye sokmazlar. O da yay ve oku yaparak köyden çekip gider. Rast gele dolaşırken bir orman ve bu ormanın içinde bir göle rastlar. Burada yaşamaya başlar. Gölde bulunan kuşları avlayıp yiyerek hayatını sürdürür. 10 yaşına geldiği sıralarda göle bir kuğu konar. Tam onu vuracakken kuğu aniden kıza dönüşüverir. Onunla biraz konuştuktan sonra kuğu uçup gider. Bir vakit sonra başka bir ak kuğu gelir. Bu kuğuyu da vurmak isteyip nişan almışken bu kuğu da kanatlarını silkip insana dönüşüverir. Yeni gelen kuğu kendisinin kafir padişahının kızı olduğunu, uçup giden kuğunun da Müslüman peri padişahının kızı olduğunu söyler ve eğer onunla evlenecekse kendisini de almasını söyler. Anşıbay kendisini onlara denk görmediğinden buna razı olmaz. Kafir peri padişahının kızı da uçup gider. Daha sonra yine kuğu tonunda Müslüman peri padişahının kızı tekrar gelip Anşıbay'ın yanına konar. Olup bitenleri unutan Anşıbay onu vurmak isteyince kuğu silkinip kız oluverir. Anşıbay'a evlenme niyetini, para-mal mülkün önemli olmadığı, kendisinin padişah kızı olduğunu ve gerekli olan her şeyi bulabileceğini söyler. Bu sırada Kafir padişahının kızı da gelmiştir ve Müslüman peri padişahının kızına Anşıbay'la kendisinin de evlenmek istediğini söylemiştir. Daha sonra bu kızlarla evlenen Anşıbay kısa sürede zengin olup oradaki halka Han olur ve önce Kalmukları daha sonra da Indısları yenip onları kendisine tabi eder.”¹⁴⁹

Bu kısa özetle de gördüğümüz gibi Anşıbay Batır arkaik destan kahramanları gibi tek başına uzun süre yaşamakta, peri kızları ile evlendikten sonra da önce Kalmukları daha sonra da Indısları kendisine tabi kılıp memleketini genişletip

¹⁴⁹ Anşıbay Batır ve Kırım'ın Kırk Batırı'nın ilk iki dairesine bağlı destan metinleri için bk. Kırımın Kırk Batırı, Kazak Halık Edebiyeti, Batırlar Jırı 5, Gılım Basımevi, Almatı 1989.

büyütmektedir. Bunlar tamamen Arkaik destan özellikleridir ve onun çocukları ve torunları olan diğer kahramanlarla ilgili anlatmalarında böyle olaylarla karşılaşmamaktadır. Bunlardaki olaylar toplumun gelişmesine ve bunlara bağlı olarak meydana gelen değişimlere göre daha gerçekçidir.

Üzerinde ayrıca durulması gereken bir başka husus da hiçbir türün saf, yalın kendine has özellikleriyle karşımıza çıkmayacağını bilmesi gereğidir. Hocam Fikret Türkmen “..masal ve destanlar, halk hikâyeleri ve destanlar birbirine iyice karışmış ve organik bir bütünlük oluşturmuş eserlerdir. Coğrafi ve sosyal ihtiyaca göre genişleyip yayılabilen bir yapı ortaklığına sahiptirler. Anlatıcı, anlatım üslubuna göre bunları eler veya birleştirebilir ve streotype formüllerle anlatır”¹⁵⁰ diyerek bu gerçeği gözler önüne sermektedir.

Buraya kadar anlatılanlardan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz:

1) Mitlerden sonra ortaya çıkan ve kahramanlık destanlarının oluşmasına temel teşkil eden ayrı bir tür olarak düşünülen ve bizim de böyle düşündüğümüz bir destan türü vardır ve biz bunu adlandırmak için, “mitlerden sonra oluşmaya başlayan destanın en eski şekilleri” manasında kullandığımızı belirterek ve Malinowski ve Karl Reichl’in da destanların tasnifinde yerli tasnifin dikkate alınması gerektiği şeklindeki düşüncelerini de göz önünde bulundurarak “arkaik” destan terimini kullandık. Yukarıda da ifade edildiği gibi mitler ve destan arasındaki ilişkiler hiçbir zaman kopmamıştır ve insanoğlunun kutsalla ilişkisi devam ettiği sürece bu ilişki sürekli olacaktır. “Mitlerden sonra oluşmaya başlayan” ifadesinden mitlerin unutulduğu, tamamen ortadan kalktığı da anlaşılmamalıdır.

Destanın kronolojik olarak tasnifini çağrıştırabileceğinden “Eski Destan” terimini kullanmamayı tercih ettik.

2. Kahramanlık destanlarına temel teşkil eden tür sadece arkaik destanlar değildir. Onunla birlikte mitlerden hemen sonra oluşmaya başlayan “kahramanlık masalları” da kahramanlık destanına kaynak teşkil etmişlerdir. Bir başka şekilde söyleyecek olursak

¹⁵⁰ Fikret Türkmen; “Manas Destanı ve Anadolu Halk Edebiyatı”, Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, Ankara 1995, s. 115.

mitlerden sonra oluşmaya başlayan tür ne sadece *kahramanlık masalıdır* ne de *arkaik destanlardır*, bunlar eş zamanlı olarak oluşmaya başlayan iki farklı türdür(Bu iki türün farklılıkları hakkında yukarıda Şakir İbraev'in görüşlerini bildirmiştik) Kahramanlık destanı bu iki türden faydalanmıştır. Kahramanlık masallarının bu arkaik şekillerinden başka(bu yüzden bunlara “arkaik kahramanlık masalı” da denilmektedir) bir de daha sonraki dönemler de, 18-19 yüzyıllarda, kahramanlık destanlarından doğan türlerinin olduğu iddia edilmektedir.

3. Tespit edilebilen kaynaklara göre; M.Ö. 2500-1700 ile özellikle M.Ö. 1700-1200 yıllarının temsilcisi olan brakisefal savaşçı beyaz ırkın Türk soyunun prototipi oluşu (bu savaşçılar mutlak surette bir amaç uğruna savaşmışlardır) ve Eliade'nin yukarıdaki görüşlerine (kutsalın deus otious durumuna gelişle toplayıcılık ve kısmen avcılık evresini aşmış olan toplumlarda, atalar, şamanlar vb. ilgili anlatmaların ortaya çıkışı) dayanarak Türklerde epik geleneğin, biraz da iyi niyetle, sayın Dursun Yıldırım ve Özkul Çobanoğlu'nun verdiği tarihten biraz daha geriye çekerek, yukarıdaki dönemler arasında, yani (M.Ö. 2500-1200) oluşmaya başladığını söyleyebiliriz.¹⁵¹

¹⁵¹ Arkeolog P Gryaznov'a göre, Türk destanlarının teşekkülü ve konularının ortaya çıkışı M.Ö. VII-VI ve M.S. I yüzyıllar arasında olmuştur. Gryaznov, bu dönemde; Orta Asya ile Doğu Avrupa atlı göçebe kavimleri arasında yayla ve hayvan sürülerini elde etmek için sürekli olarak devam eden savaşlarda, halkın hayranlığını kazanan cesur ve kudretli savaşçıların ortaya çıktığını ve ilk kahramanlık efsanelerinin bu savaşçılar etrafında teşekkül ettiğini ve ilk kahramanlık destanlarının bunlar etrafında olduğunu düşünmektedir. Edigey Tursinov'a göre ise de Türk destanlarının ve destan anlatıcılarının bugünkü şekillerinin prototipleri M.Ö. 8 ve M. S. 6.-7. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. (Çobanoğlu 2000: 97) Türk epik destanlarının teşekkülünde başlangıç tarihi ve kaynağı olarak ata ruhlarına tapınma inancının ortaya çıkıp sistemleşmesinin kabul edilip bunun da Tuva'da elde edilen arkeolojik bulgulara göre M.Ö. VII-VIII. yüzyıllara kadar uzandığının tespit edilmesine ve yukarıda görüşlerini verdiğimiz bilim adamlarına dayanarak Özkul Çobanoğlu da Dursun Yıldırım gibi Türk epik destan geleneğinin M.Ö. I. binde başladığını ileri sürmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLATMALARININ EPİZOT VE MOTİF YAPISI

I . Anlatmalarının Epizot Ve Motif Yapısı :

Çalışmamızın bu bölümünde anlatmaların epizot şemasını çıkarırken bir takım zorluklarla karşılaştık. Bu yüzden incelediğimiz üç destanında epizot şemasını ayrı ayrı çıkararak incelemeyi uygun bulduk. Tekrardan kaçınmak maksadıyla kahramanların aileleri incelenirken üç destanı göz önüne aldık.

1) Kubikul Anlatmasının Epizot ve Motif Yapısı

A. A. Hazırlık Bölümü

1. Ailenin Tanıtımı

1.1 Zaman ve Mekan

Kubikul, Dotan Batır ve Kulamergen Joyamergen destanlarında zaman mekanla birlikte verilmiştir. Destanlarda zaman kavramı, geçmişe yönelik olmakla beraber, destanlardaki zaman ve mekanın;

Kök Edil'in boyunda,

Veli adında bir han yaşamış.

Kubikul 1-2.

Geçmişteki Ormanbet zamanında,

Yaşamış Kubakan adlı biri ıssız bir yerde.

Dotan Batır 3-4.

Yiğitmiş Kulamergen geçmişte ömür sürmüş,

Eninde sonunda o da muradına ermiş.

Okyanusun Hazar adlı adasında,

Avlanıp avcılığı meslek edinmiş.

Kulamergen-Joyamergen 1-4.

şekillerinde verilmesi; Ormanbet Han, Kök Edil (İdil), Gèzer (Hazar) adası, şartlı da olsa ifadeye gerçeklik özelliği kazandırmaktadır. Şartlı da olsa diyoruz çünkü masallardaki giriş formelleri; bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde pireler berber iken, ben dedemin beşiğini tıngır mıngır sallar iken, gibi ifadelerle karşılaşmamaktayız. Bu ifadelerin bizlere işaret ettiği zaman tipine bizler bilindiği gibi “İtibarî ve konvansiyonel” zaman demektediriz

Dotan Batır destanını alacak olursak kahramanın yaşadığı dönem olarak en azından geçmişte yaşadığı bilinen bir hanın, Ormanbet¹⁵², dönemi gösterilmiştir. Kahramanın Ormanbet Han zamanında yaşadığı belirtilmesine rağmen; Kubikul-N. Bayganin Nüshası; bilim adamlarınca en eski konulardan biri olarak kabul edilen alp tipi evlilik motifinin konunun tamamını oluşturması, zor duruma düşen kahramana simurg kuşunun yardım etmesi, ejderhayla mücadele, Şintasılı Törehan-Murın Jırav anlatması; düşmana âşık olan kız kardeşin kahraman hıyaneti, Añşibay-Murın Jırav anlatması;peri kıızıyla evlilik, Nèrik –Murın Jırav anlatması; karısına göz koyan düşman Kalmuk hanı tarafından dönüşü olmayan bir ülkeye (18 aylık zor bir sefere gönderilmesi), Şora Batır-Murın Jırav; Şora’nın yer tarafından yutulması, Parpariya-Orak ile Mamay-Murın Jırav Nüshası; zor duruma düşen kahramanlara yılan şekline giren pirlерinin yardım etmesi gibi mitolojik ve masalsı motiflerle karşılaşılmasını Şakir İbraev iki sebebe bağlamaktadır: Birincisi, eskiden beri geleneksel olarak anlatılıp gelen destanların bir grubu Nogaylı devrinde değiştirilip, dönemin şartlarına ve tarihî duruma uygun hale getirilip söylenmiştir. Bu değişikliklerin en başında olayı “Nogaylı

¹⁵² Ormanbet Han’ı Kaji Şekerim, Joşı boyundan gelen Ulu Muhammed Han olarak belirtir. Gerçek adı Temir’dir ve 1446 yılında ölmüştür. Hanın ölmesiyle boylar arasında hanlık mücadelesi başlamış ve beraberinde dağılmayı hızlandırmıştır. Bu fikri K.İ Setbayev de desteklemektedir. Ormanbet Han’ın, 15 yüzyılın 20’li yıllarında saraydan kovulduktan sonra Kazan’da Hanlık kuran Ulu Muhammed olduğunu ve onun Asan Kaygı adlı jırav ile aynı dönemde yaşayıp birbirlerini tanıdıklarını Muhtar Magavin de bir araştırmasında göstermiştir. Kaji Şekerim; “Türük, Kırgız, Kazak Hem Handar Şejiresi”, Juldız Dergisi, S. 1, Almatı 1991, s. 76. K.İ Setbayeva; Gılım Jene Medeniyet Tuvralı Tandamalı Makalaları, Almatı 1989, s. 354. Muhtar Magavin; Gasırdar Bederi (Edebiy Zertteveler) Jazuvşı Basımevi, Almatı 1991, s. 21. (İbraev 1993: 161)

zamanında oldu” şeklinde göstermek yer aldı. Bunlar arasına Er Kökşe, Er Kosay, Kubıkul gibi destanları sokabiliriz. İkinci olarak, eskiden beri sürüp gelen epik geleneğe, Nogaylı döneminde meydana gelen yeni destanlara hâlâ tamamen yok olmayan mitik düşünceye uygun eski zaman anlayışları mümkün olan her yere sokulmuştur. Bunun belirtileri antropomorfik (kuşun, atın, atın konuşması, mitik (jalnavız kempir, dev, peri, yedi başlı ejderha, totemistik(insan ile kuğu görünüşündeki kızın evlenmesi, şamanistik (yılan, kaplan, simurg şeklindeki ervahlar, zoomorfik(keçi ayaklı kız) gibi kavramlardan rahatlıkla anlaşılabilir. ¹⁵³

Kubıkul destanını ele aldığımızda anlatıcının kelimeleri özenle seçtiğini görebiliriz. Kök Edil demekle acaba anlatıcı sadece nehir suyunun rengini mi belirtmek istemiştir? Veya “Göksel suyu” mu belirtmek istemiştir. Aynı şekilde Han’ın adı neden Veli’dir de bir başka isim değildir? İlk önce “Kök” kelimesi üzerinde duralım: Jean Paul Roux’un belirttiğine göre: “Paleo Türk yazıtlarında “Gök” iki sıfat kazanmaktadır. Gök üze, “Yüksek” tir, ve kök, “mavimtraktır. Ayrıca küç, “güç” ve dolayısıyla küçlög, “kudret”le donatılmıştır, ancak bu kelime hiçbir zaman kullanılmamaktadır. Moğol çağında Gök, özellikle de möngke, “sonsuzdur. Bütün bunlar yaklaşık olarak bir Gök Tanrısının olağan nitelikleridir ve “Kök” kelimesi göğü adlandırmadan önce “Göksel anlamını kazanmıştır.”¹⁵⁴

“Veli” kelimesi üzerinde, oldukça aşına olduğumuz bir kelime olduğundan durmayacağız. Gök Tanrı’ya ait bir unsurla İslamiyet’in kabulünden sonra kullanılan “Veli” kelimesini yan yana kullanması anlatıya “gerçeklik” özelliği katarak inandırıcılığı artırmak için olabilir. Bununla birlikte bu kelimeleri kullanarak anlatıcı daha anlatmaya başlar başlamaz dinleyicileri içinde bulundukları ortamdan farklı bir mekana ve zamana (kutsal zaman ve mekana) sokmayı hedeflemiş de olabilir.

Anlatı esasına dayalı anlatmalarda mekanın genellikle zamanla birlikte verildiğini yukarıda belirtmiştik. Kubıkul destanında söz konusu olan Kök Edil nehri ile Kulamerger-Joyamerger anlatmasında adı geçen Gézer (Hazar?) adası ve Edil nehri gerçekten günümüzdeki Hazar veya İdil midir bilmiyoruz ve bunu bilmek de mümkün

¹⁵³ Şakir İbraev; Epos Alemi, s. 164.

¹⁵⁴ Jean Paul Roux; Türklerin ve Moğol..., s. 119-120.

değildir. Aynı şekilde Dotan Batır anlatmasında Dotan'ın yaşadığı bildirilen Sarıguva ve Ulan Tobıl gibi yer adları zikredilmektedir. Olaylar kesin olarak bu mekanlarda gerçekleşti ve kahramanlar bu mekanlarda yaşadı diyebilmemiz mümkün değildir.

Dotan Batır destanında açık şekilde anlatılmamasına rağmen kahraman ve ailesi, kendilerinin nereden geldiklerini ve etraflarında kendilerinden başka birilerinin yaşayıp yaşamadığını bilmemektedirler.

Başkurt Ural Batır destanında da Ural Batır'ın ailesinin yaşadıkları ıssız yer hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadıklarını görmekteyiz:

“Öncelerin öncesinde,
Kişioğlunun olmadığı
Gelip ayak basamadığı,
O taraflarda kuru yerin
Varlığını hiç kimsenin bilmediği,
Dört tarafını deniz sarmış,
Varmış, de, bir yer,
Orada bir varmış, de, eskiden,
Yenbirzi adlı atayla,
Yenbike adlı bir ata,
Nereye gitseler onlara,
Orada yol açık,
Bu atayla bu ana,
Buraya nereden geldiklerini,
Ata-ana yurdunun,
Nerede kaldığını,

Kendileri de unutmuş, de”¹⁵⁵

“Er Sogotoh” destanında da Er Sogotoh’un ıssız bir yerde 19 yaşına kadar hiçbir şeyden korkmadan tek başına mutluk içinde yaşadığını görüyoruz.

“Er Sogotoh 19 yaşına gelince aklına neden tek başına olduğu sorusu gelir ve güneş doğmadan kalkıp kara ve yeşil denizin sularıyla yıkandıktan sonra arazisinin ortasındaki kutsal ağacın yanına gelir. Ağacı üç kez selamladıktan sonra: “Sen beni büyüten anamsın, kutsal ağacın kadın ruhu, ortaya çık ve bana geleceğimi göster” der. O ana bir gök gürültüsü duyulur ve ardından ağaç gıcırdaya gıcırdaya bir kütük olur. Kütüğün içinden yaşlı bir kadın çıkar. Yaşlı kadın ona anasının Kübey-hoyun, babasının Aar Toyon olduğunu, onu nesillerin atası olması için bu topraklara indirdiklerini söyler. Üneye uzaklara git, eşin oradadır der. Ağacın köklerinden ebedî suyu alıp onun matarasına boşaltır.”¹⁵⁶

Bu anlatmalarda gördüğümüz gibi, bir nehir kenarında veya adada yaşayan ve genellikle etraflarında yaşayan başka birilerinin olup olmadığını, nereden geldiklerini bilmeyen insanlar bize mitolojideki kültür kahramanlarını(ilkleri yaratan kahramanları) hatırlatmaktadır.

E. M. Meletinskiy bu özelliği boyun temel taşıyı koyan kahramanla ilişkilendirmiştir. Yalnız kahraman tipi, onu düşüncesine göre, eski tanrılar ile şamanistik inanışlardan da eskidir.¹⁵⁷

Şakir İbraev, kahramanların tek başlarına yaşamalarını arkaik destanın özellikleri arasında saymakta ve Kulamergen-Joyamergen ve Dotan Batır destanı için “Eski destanın kahramanı ilk başlarda dünyada yalnız başına yaşamaktadır. O kendisinin nereden geldiğini bilmez. Bu yüzden o gizemli gücün ortasında tek başına yaşayan bir fert olarak görünmektedir” demektedir ve Dotan Batır ve Kulamergen-Joyamergen destanlarında kahramanların yanlarında en azından ailelerinin oluşunu eski mitik inanışların tarihî özellik kazanmış olmasına bağlamaktadır.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov; Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Türksoy Yayınları, Ankara 1996, s. 17.

¹⁵⁶ Özkul Çobanoğlu; Türk Dünyası Edebiyat..., s. 159-160.

¹⁵⁷ Şakir İbraev; Epos Alemi..., s. 68.

¹⁵⁸ Şakir İbraev; age., s. 74.

Ayrıca burada dikkatimizi çeken bir başka hususu daha belirtmek istiyoruz.

Oğuz Han'ın ikinci eşini bulduğu yer; "bir göl ortasındaki ağaç kovuğunun içi", Çuların ilk atası Hou-chi'nin mezarının olduğu yer; "bir göl içinde yer alan adada yetişen bir ağacın dibinde", Kulamergen'in ailesiyle yaşadığı yer; "denizlerle çevrilmiş bir ada", "Er Sogotoh'un gönderildiği yer; "geniş bir arazisi ortasındaki ağaç ve ağacın yanındaki hayat suyu" bunların hemen hepsi bize "merkez" simgeciliğini Yani hayatın başladığı ve bittiği yeri hatırlatmaktadır. Babil, Sümer ve Sami kültürlerindeki "Cennet" i simgeleyen ada ile benzerliğini de burada vurgulamamız gereklidir.¹⁵⁹

1.2 Durum

Kubıkul destanında alenin tanıtımı, Türk destan ve hikâyelerinde görülen klasik aile tanıtımı ile aynı özellikleri taşımaktadır.¹⁶⁰ Anlatmada kahramanın babası Veli Han ve içinde bulunduğu psikolojik durum oldukça ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Saltanat ve zenginlik içinde yaşayan padişahın ilerlemiş yaşına rağmen bir çocuğu olmamıştır ve bu durum onun mutluluğunu olumsuz yönde etkilemektedir. Destanda Kubıkul'un içinde bulunduğu durum şöyle anlatılmaktadır:

"Padişah idi o halka,
Hükmü adil, sözü ılımlı,
Mal-mülkü ile bahtı kendine denk.
Edepliliği de buna denk.
Dışardan düşman göz koysa,
Asker, silah, hepsi denk.
Böyle yaşayan Veli,
Tam da yetmişine geldi.
Gençlikteki baht, devran gitti.

¹⁵⁹ Babil, Sümer ve Sami kültürlerindeki merkez simgeciliği hakkında bk. Mircae Eliade; Babil Simyası..., s. 17-42.

¹⁶⁰ Aile kurumu, bu kurum içindeki çocuğun ve onun doğumunun halk hikâyelerindeki yansımaları üzerinde etraflı bir inceleme için bk. Mustafa Cemiloğlu; Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa 1999.

“Çocuğu yok kuv bas han” diye,
Adı etrafa yayıldı.
“Hanımız” deyip ona ,
Halkı selam vermedi.
Söz söylediğinde Veli,
Halkı kabul etmedi.
Veli’yi adam yerine,
Koyan olmadı.”

Kubıkul 20-29.

Babanın çocuksuzluk derdiyle çektiğı sıkıntılarla Alpamış ve Koblandı’nın Kazak eş metinlerinde de karşılaşılmaktadır:.

“O kadar zengin olsa da,
Yoktu bu yiğidin bir çocuğu
Allah vermeyince
Kulun var mı buna çaresi?.....

“Almadın, Huda, canımı
Çocuğum olmadığı için
Akrabalar yiyor malımı.
Kurbanı olayım adının
Yaradan biricik Huda’m.
Bir çocuğum olmadığı için,
Eziyet ediyor etrafım.
Hüküm ederek konuşuyor,
Çocuğu çok akrabalarım.

Göreceğin gün olacak mı
Göz yaşlarımı, ey Huda'm?
Bende cesaret kalmadı,
Dostlarım uzaklaştı,
Gören gözüm kör oldu,
Çocuk sahibi olma arzusundan.
Akan göz yaşlarımı durduramayıp,
Çocuksuzluk yarası yüreğe işliyor.
Çocuğu olmayanın,
Herkes hakkını yiyor.
“Bayböri kurubaş”¹⁶¹ sözü,
Dağlıyor yüreğimi.
Yaradan Cebbar, Huda'm,
Evlatsızlık derdine düşüreceğine
Yaratmasaydın olmaz mıydı?”

Koblandı Batır destanında durum şöyle anlatılmaktadır:

“Seksen yaşına gelinceye kadar,
Bir çocuk görmeden Toktarbay,
Kaygılanıp, kan yutup,
Aklını kaybetti...
Toktarbay'ın zarına,
Kalabalık Kıpçak üzüldü...”

¹⁶¹ Kuvbas: Kurubaş “çocuksuz” anlamındadır.

Manas destanında da Kubıkul, Alpamış ve Koblandı destanlarındaki gibi bir durumla karşılaşmaktayız. Jakıp (Yakup) ocuksuzluk yznden dert ekip şyle yakınmaktadır:

“Vermese Tanrı are yok,
Beş tlikten(deve, sığır, koyun, kei,at) mal topladım,
Tırnak kadar haram yok.
Sslenip at binecek,
Yaka takıp giyinecek,
Peşimden gelecek evlat yok.
Tutunmaya dayanak yok,
Akrabadan ayrılan,
Yurtta benim gibisi yok.
Ecel gerek, are yok,
Esen gezmeye sebep yok,
Ahirete yol alırsam,
Ata deyip peşimden,
Yas tutacak ocuk yok.”¹⁶²

Rahmankul Berdibayev, destan araştırıcılarının ocuksuzluk motifini ataerkil-feodal devrin geleneğine bağlamasını normal olarak grmektedir. “Ata erkil dnemde babanın mal-mlk oğula kalmaya başlamıştır ve soyun da devamı tamamen oğula dayanmaktadır” demektedir ve o dnemde byk aile olmanın avantajlarından bahsetmektedir.¹⁶³

Aslında Dotan Batır’da da durum pek farklı değildir. Kahramanın babası olan Kubakan da olduka saltanatlı bir hayat srmektedir. Allah vergisi zenginliklere sahip

¹⁶² Manas 1. Kitap, Frunze 1958, s. 17.(Berdibayev 1982: 107)

¹⁶³ Rahmankul Berdibayev; Kazak Eposı, s. 107.

olan Kubakan'ın 9 karısından kırk oğlu ve kırk kızı vardır ama mutsuzdur. Çünkü soyunu devam ettirecek gelini Kubakan ailesiyle birlikte ıssız bir yerde yaşamaktadır.¹⁶⁴

Kulamergen Joyamergen destanında çocuksuzluk motifi yoktur. Okyanusun Gezer(Hazar?) adlı adasında Kulamergen adında ailesiyle yalnız yaşayan bir avcı vardır. O, gökteki güneşin bile imrenerek baktığı güzellikte olan karısı Künayım, 7 yaşında Şaripa adlı kızı ve 3 yaşında Joyamergen adındaki oğluyla mutluluk içinde yaşamaktadır. Dotan Batır ile benzer yanı iki anlatmada da kahramanların aileleriyle tek başlarına yaşıyor olmalarıdır. Dotan Batır anlatmasının aksine burada aileyi huzursuz edecek hiçbir şey yoktur. Anlatıcı bu mutluluk tablosunu şu mısralarla oldukça iyi bir şekilde ortaya koyar:

“Kulamergen Kulager atına biner,
Kuş vurup, şahinle avlanıp devran sürer.
Eğlencenin pek çok çeşidi, hepsi onda var,
Engin bozkırda hür oynayıp güler.”

Kulamergen-Joyamergen 5-9.

2. Kahramanın Doğumu :

Anadolu halk hikâyelerinde sık sık rastladığımız yaşlı padişahların çocuksuzluk yüzünden çektikleri üzüntüler ve buna bağlı olarak “Tebdil_i Kıyafet” ile derdine çare arama¹⁶⁵ motifine Kubikul destanında da rastlıyoruz.

Çocuksuzluk derdiyle perişan olan Veli Han;

“Mal mülk toplayıp ne yapayım,
Devlet, baht, malımın,

¹⁶⁴ Daha önce de belirttiğimiz gibi (bk. I. Bölüm) anlatmada bazı karışıklıklar mevcuttur. İlk başlarda babasının evlenecek başka bir kadın bulamasından dolayı şikayetine yer verilmekte ve bunu sorunu halledebilmek için çocukların babalarına kız-gelin aramak maksadıyla sefere çıktıkları anlatılmaktadır. Anlatmanın ilerleyen bölümlerinde Dotan'ın sefere çıkış sebebi olarak babanın rüyasında aşık olduğu kızı aramanın gösterilmesi karışıklığa sebep olmaktadır. Hikâyenin birinci bölümünün sonunda Dotan'ın getirdiği kızla babası evlenmektedir. Ama anlatma sırasında kızın Dotan'a aşık olduğu da ifade edilmektedir.

¹⁶⁵ Fikret Türkmen; “Manas Destanı ve Anadolu Halk Hikâyeleri”, s. 244.

Hepsini terk edeyim.
Bir evlat hasreti için,
Acı, yokluk içinde yaşayayım.

.....
Çocuksuzluk derdi,
Başımdaki bahtı uçurdu ya.
Dünyadan ümidi keseyim,
Beklemeyeyim artık gideyim,
Pirlerden dilek dileyeyim,
Demir asa elime alıp,
Demir çarık giyeyim.
Böyle eziyet çekeceğime,
Gideyim ben gideyim.
Hayırsız şu yurdu,
Artık terk edeyim...”

Kubıkul 65-93

der ve tebdil-i kıyafet edip evliya evliya gezmeye başlar. Dokuz ay kadar dolaşır, pirlerden bir yardım göremeyince ümitsizliğe kapılıp geri dönmeye karar verir. Perişan bir haldedir. Gönlünde hep Baba Tükti Evliya vardır. Karasu’dan su içip etrafına bakınca ıpıl ıpıl yanan bir ışığı görür ve aradığının o olduğunu anlar. Derdini anlatmaya başlar. Konuşması bittikten sonra yorgunluktan uykuya dalar gider. Beyaz sarıklı, elinde asası olan Baba Tükti Evliya onun geleceğini zaten bilmektedir ve,

“Dertli gelen biçarem,
Dileğini vereceğim.
Dileğini vereyim,
Sevinç gözyaşlarını göreyim..”

Kubıkul 286-290

der. Yalnız hayvanlarının hepsini kesip sadaka olarak dağıtmasını ister. Çocuk doğduktan sonra da büyük bir toy düzenlemesini ve bu toy için kesilen hayvanlarının hepsinin de Dede Korkut’ta olduğu gibi doğurmamış kısarak ve koyun olmasını ister.

“Hasretle kavuştuğun biricik balanın,
Adını da Kubıkul koy.
Sevincine, hürmetine oğlunun,
Büyük şölen toy yapılsın.
Şölen, toy için kesilenin hepsi,
Doğurmamış kısrak, koyun olsun.”

Kubıkul 313-317.

der ve elini açıp dua ettikten sonra ortadan kaybolur. Veli Han sevinç içinde memleketine döner ve fakir fukaraya sadaka dağıtır. Eşi Kanış on iki aş erer. Aş ermesine çare bulunamayıp zayıflayıp eriyip gitmiştir. Nihayet Kökşetav’da bir elmas taşı ağzına alıp çiğneyerek rahata ermiştir. Dokuz ay gün dolduğunda da bir oğlan çocuk doğurur.

Alpamış destanında da Baybörü karısıyla mal-mülklerini dağıtıp çocuk sahibi olmak için evliya evliya gezmeye çıkarlar. Pek çok evliya mezarında geceledikten sonra bir işaret göremeyince tekrar yola koyulurlar. Bir su kenarında, bir karaağaç altında uyuyakalırlar ve yanlarına gelen bir evliya onları asasıyla dürterek uyandırır ve şöyle der:

“Ey, aciz ve bahtsız insan
Söyle, size neydi lazım olan?
Diyeceksin ki bana oğul lazım.
Evliyaları dolaştın.
Diyar diyar gezdin,
Alnını döve döve.
Her birinin farklı farklı,
Mevkü birbirinden ayrı.
Senin için hepsi zorlandı,
Hepsi bir yere toplandı.
“Bir oğul verir misin ona?” diyerek,
Yaradan yalnız Huda’nın

Bizzat kendisine yalvardı.
Ben de vardım aralarında...
Yaradan Hak tekti,
Bu Kadir Allah'ın hoşuna gitti.
Hoşlandığını şundan anla;
Oğulla birlikte bir de kız bahşetti..”

Kobılandı destanında da Kubıkul ve Alpamış'taki gibi çocuksuz babanın derdine çare bulmak için evliya evliya dolaştığını görüyoruz:

“Bir tek evliya kalmamacasına gezip,
Paçalarının diken parçalayıp,
Yedi pirle tanışmış
Evliyaya at kesip,
Horasan'a koyun kesip,
Kabul olmuş dileği
Yarılmış gibi yüreği,
İhtiyar beybişe,
Kaburgası sökülmüş,
Elli yaşına gelince,
Gözümü açmadan,
Ölüp gideceğim mi derken
O zaman görmüş aslanı...”

Jirmunskiy, olağanüstü doğum ile ilgili olarak; “Doğaüstü hamile kalma ve gelecek kahramanın doğumu motifi, mit, masal ve destanda genişçe yer almıştır. En arkaik şekillerinde o, anaerkil dönemine dayanan ilkel “partenogenez” (yani, “bakire olarak hamile kalma”) görüşüyle bağlantılıydı. Kahraman, annesinin elma yemesinden (bir çok sihirli masallarda) veya sihirli pınardan su içmesi sebebiyle, çiçek kokusundan,

güneş ışığından, yağmurdan, rüzgardan vb. doğmaktadır. Epik kahramanın tipini poetik açıdan idealize etmek hevesinde olan halkın hayali, bu amaç için seve seve daha eski zamanların inanç ve mitolojik görüşlerine dayanan, fakat toplumsal gelişime uygun, saf mitolojik içeriğini kaybeden geleneksel masal motiflerini kullanmıştır” demek ve mucizevî doğum motifinin masalsı mitolojik niteliğinin Altay ve özellikle Moğol folkloru ile mukayese edildiğinde çok zayıf kaldığını, bu motifin Orta Asya Müslüman halklarında egemen olan dinî inançlarla uyum sağlayarak şekillendiğini söylemektedir.¹⁶⁶

Şakir İbraev de Jirmunskiy’e benzer şekilde bir açıklama yapmaktadır. O, destanlarda görünen evliyaların anlatmalarda karşımıza çıkışlarının tarihî gelişimini şu şekilde açıklamaktadır: “Kahramanlık destanlarında kahraman olağan üstü güçlüdür. Ama onun da bazen zor duruma düştüğü durumlar olur. İşte bu durumlarda arkaik destanlarda sihirli-büyülü güçler veya Dağ Kaldıran, Göl Yutan, Yel Ayak (Hızlı Koşan) vb. gibi olağanüstü tipler, en eski destanlarda totemik ilk ata-babalar önemli işler gerçekleştirse, kahramanlık destanlarında Baba Tükti Şaştı Aziz, Hıdır, Kırklar, Yedi kamil Pirler, Arslanbab vb. yardıma gelmektedir. Şüphesiz yardımcı/koruyucu-kollayıcılar arkaik devirlerden beri var olan tipler. Oysa, kahramanlık destanlarında onlar İslâm dininin etkisine maruz kalıp, Müslüman evliyalarının gerçekleştirdikleri hizmete uygun olarak onlara yakınlaşmışlardır”¹⁶⁷

Kazak Köroğlu anlatmalarında da doğum, olağanüstü şekilde gerçekleşmektedir.¹⁶⁸ Rahmet Mezhojaev anlatmasında; Zalim Kızılbaş Şagdat Han, Köroğlu’nu Türkmen ülkesinden kaçırıp, esir alır ve pazarda köle olarak sattırır. Bu sırada Kızılbaş ülkesindeki zengin bir Türkmen onu alır ve kızıyla evlendirir. Şagdat onu tekrar saraya çağırır ve “sınşı-kahin” lığını sınar. Sınşılığın memnun kalmayan Şagdat onun gözlerini oydurur. Bunun üzerine ailesini Kızılbaş ülkesinde bırakmak zorunda kalır ve Türkmen ülkesine kaçır. Bu sırada karısı hamiledir. Bir süre sonra ölen anne mezarda doğurur. Kurumuş göğüslerinden süt gelir ve oğlunu bu sütle besler.

¹⁶⁶ Jirmunskiy; age., s. 163,169.

¹⁶⁷ Şakir İbraev; Epos Alemleri, s. 77-78.

¹⁶⁸ Bk. Metin Arıkan; Köroğlu’nun Kazak Varyantları, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Diğer bir anlatmada; (Köroğlu'nun Kıssası) Kalmuklarla savaşa giren Muñlıkbey savaşa ölür. Bu sırada eşi hamiledir. Karısı gömüldükten 1 ay sonra mezarda doğurur. Çocuk 7 yaşına kadar mezarda büyür.

Jambıl Jabaev'in anlatmasında; Halkını çok zulüm eden gaddar bir han olan Bozayhan çocuğu olmayınca on iki karsını saraydan kovar. Vezirinin 15 yaşındaki Jazira adlı kızıyla zorla evlenir. Zengin bir beyin şikayeti üzerine Han fakirleri-keloğlanları sarayında toplayıp öldürmeye başlar. Karısının onlara yardım ettiğini duyunca hiddetlenir ve karısını da astırır. Karısı bu sırada hamiledir ve mezarda doğurur.(Keloğlanla Jazira'nın mezarının başında büyüyen iki ağaç birbirlerine karışırlar.) Jambıl Jabayev'in Köroğlu ile ilgili bir başka anlatmasında da olağanüstü doğum şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Geçmiş zamanlarda Türkmen elinin Bozayhan adında bir zalim hanı vardır. Bu hanın çok güzel bir de kızı vardır. Kimse kızını görmesin diye onu bir demir saraya kapatır. Bir gün kıza güneş ışığı düşer ve kız hamile kalır, bunu anlayan han kızını baltayla öldürtür. Kız mezarda doğum yapar.

Bir başka anlatmada da; Bozay Batır ve Onun Balası Köroğlu; Bozay adlı kahramanın memleketi işgal altındadır. Bozay memleketi işgalden korumak ve dağılan halkı bir araya getirmek istemektedir. Farklı boydan Kazakbay buna engel olmak için düşmanla anlaşır ve Bozay'a savaş açar. Bozay düşmanla savaşa gittiğinde başka taraftan düşman gelip hamile karısını diri diri gömer ve kadın mezarda doğurur.

Elmasa Eş Erme:

Türk destanlarında hamile olan annenin çeşitli şeylere (kaplan ciğeri, aslan yüreği, elmas vb.) aş ermesi de motif olarak yer almaktadır. Manas destanında Manas'ın annesi aslan yüreğine aş erer. Bin bir güçlkle aslan eti bulunup getirilir ve bunu yiyen anne bir süre sonra iyileşir. Alpamış destanında da annenin kaplan etine aş erdiği görülmektedir. Türk destanlarında geleceğin kahramanına gebe kalan annenin, yenilmesi adet olmayan yırtıcı hayvanlara aş ermesi, bir halk fantezisi olmasının ötesinde, kahraman ve yırtıcı hayvan arasında alegorik olarak kurulan ilişki ve bir kez temasa geçen unsurların sürekli birbirini etkilemesi olarak bilinen büyüsel işlemin ve

bunun Türk kültürüne özel bir biçimi olarak kabul edebileceğimiz *hayvan ata* kültürüyle ilişkilendirilmektedir.¹⁶⁹

Yırtıcı hayvan etine aş ermenin yanında bazı destanlarımızda örneğin, Kubıkul destanında;

“Aş ermesine çare bulamayıp,
Ateşine dayanamayıp,
Dolaşmaya bir gün çıktığında,
Kökşetav’da bir elmas taş,
Çıkmış kadının karşısına,
Gönlü çelinip bu taşı,
Ağzına alıp çiğnemiş.
Taştan dişini alamamış
Sevincinden coşup,
Güzelleşip parlamış....”

Kubıkul 374-383

şeklinde görülen elmasa aş erme üzerinde durulması gereken başka bir konu diye düşünüyoruz. Çünkü bunların hayvan ata kültürüyle ilişkilendirilemeyeceği ortadadır. “Nesne onu kendi ortamından farklılaştıran ve ona anlam ve değer veren bir dışsal gücün zarfı olarak görünür çünkü bizzat varoluşu kutsalın bir tezahürüdür, yok edilemez ve dayanıklıdır, yani insanın olmadığı bir şeydir, zamana karşı direnir, gerçekliği kalıcılığıyla pekiştirilir”¹⁷⁰ diyen Mircae Eliade’ye göre madenler; varoluşun “Kutsal” olmayan unsurlarını”oluşturmamaktadırlar–dünya dışı alanlardan gelmektedirler. İster gökten düşmüş olsun, isterse toprağın bağrından çıkarılmış olsunlar, her durumda başka yerden gelmektedirler. Burada da arkaik kültürlerin mantığı tutarlılık göstermektedir. Doğal olarak insana ait olmayan her şey, onun yakınında olmayan her şey “Varoluşun

¹⁶⁹ Özkul Çobanoğlu; Türk Dünyası Edebiyat..., s. 138.

¹⁷⁰ Mircae Eliade; Ebedî Dönüş..., s. 18

ademî haline” katılmayan her şey gizemli, kutsanmış ya da şeytanîdir, çünkü bu onun doğasını değiştirir.¹⁷¹

V. Propp da altın hakkında Eliade gibi düşünmektedir. Ona göre; “Altın rengine boyanmış her şey, bununla kendisinin başka dünyaya ait olduğunu göstermektedir. Altın rengi bir başka dünyanın mührüdür.”¹⁷²

Joseph Campbell’a göre de altın “..ölümsüzlüğü simgelemektedir; yani ölümsüzlük, güzelliğin gövdesi olan Tanrı’nın gizemli yaratıcı enerjisidir”.¹⁷³

Herhangi bir şeye, nesneye, anne adayının aş ermesi konusunu değerlendirirken yukarıdaki görüşleri de dikkate almamız gereklidir diye düşünüyoruz.

Türk kozmolojisine göre; “...unsurlar(yer/su) ve göksel cisimler çeşitli ailelerin kökleri sayılıyor ve bunlara kök, ruh veya aile anlamına gelen töz, oğuş (uguş)veya kut gibi isimler veriliyordu. Her canlı veya cansız varlık bu ailelerden birine aitti. Bunların kutumu bağlı olduğu unsur veya göksel cisim ailesi belirlemekteydi. Aynı şekilde; dağların, yerden kaynaklanan ırmak ve suların, ağaçların ormanların yani yer/su unsurlarının; insan ve hayvan şeklinde düşünülen ruhları olduğu sanılıyordu. Ölmüş şöhretli kişiler de bunların arasına katılıyordu.”¹⁷⁴

Türk destanlarının kahramanların annesinin çeşitli nesnelere aş ermesini yukarıda söylenenleri göz önüne alarak; yani hangi unsura dahil olduğuna bakıp değerlendirmemiz gerekir, diye düşünüyorum. Elmasın da altın¹⁷⁵ gibi parlaklığından dolayı yaruk, yani göksel unsurlar içinde yer aldığını görmekteyiz. Altun-Temür kazguk (Kutupyıldızı) ilişkisinden bu mücevher ve madenin gök unsur sayıldığı bilinmektedir.

Kubikul’un annesinin elması çiğnediğinde aş ermesinin sona erip rahatladığını düşündüğümüzde elmasın doğumu kolaylaştırıcı bir maden oluşunu ve onun sağaltıcı özelliklerinin oluşunu da aklımıza getirmektedir. Ama bu yine de onun “kutsal” la olan

¹⁷¹ Mircae Eliade; Babil Simyası....., s. 54-55

¹⁷² Rüstem Soultcev; Edige Destanının Tatar Anlatmaları Üzerinde Bir İnceleme, 2 Cilt, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998, s. 140. (Basılmamış Doktora Tezi)

¹⁷³ Joseph Campbell; Kahramanın Sonsuz, s. 150.

¹⁷⁴ Emel Esin; Türk Kozmolojisi....., s. 78,85.

¹⁷⁵ Altın ile ilgili özellikle bk. Mircae Eliade; Asya Simyası, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

ilişkinine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Eliade, bizler doğurganlığı artırıp doğumu kolaylaştırma özelliğine sahip “doğurtucu taşları Babililer, eski Yunanlılar, Araplar ve kimi arkaik halkların bildiklerini ve bunları farklı nedenlerle de olsa kullandıkları” haberini vermektedir.¹⁷⁶

Elmasın sağaltıcı yönüne gelecek olursak; hastalıkların normlarda uzaklaşmayı, uyumun uzlaşımın bozulmasını, başıbozuk bir eylemi ifade ettiğini ve hastalıkların başıbozukluğu, kötülük düşüncesinin kişileşmesi olduğunu söyleyen Eliade, hastalıklarla büyü (uyumun büyü yoluyla eski hale getirilmesi) ya da mineral kökenli ya da bitkisel kimi ilaçlar aracılığıyla savaşıldığını, ilaçların işlevinin büyüsel olduğunu, çünkü onların örtük erdemleri sayesinde (biçim, renk, tat) etkili olduklarını ve hasta bedendeki organik düzensizliğe görünmez gerçeklikten aldıkları güçlerle müdahale ettiklerini belirttikten sonra örnek olarak da işe yarar (kök) rengi olan bir taşın hastanın bedenindeki düzeni yerine koymaya yetecek büyülü enerjiye sahip olduğunu bildirmektedir.¹⁷⁷

“Elmas olgundur oysa doğal kristal olgunlaşmamıştır. Altın olgundur, ve uğraşılırsa her maden maddenin en mükemmel haline ulaşabilir, yani “Altın” haline gelebilir” diyen Mircae Eliade, bu işle uğraşan yani madeni altına dönüştürerek mükemmelleştirmeyi deneyen Doğu simyacılarının aslında kendi kendilerini mükemmel kılmaya çalıştıklarını; bunların kendi bedenleri üzerinde (çileci alıştırmalarla) ve “kendi bilinci” üzerinde (yogayı, meditasyonu, yoğunlaşmayı uygulayarak) çalışmak yerine, kendi durumunu kendi dışına yansıtarak adi madenlerde “saf” olmayan mistik bir beden bularak ve bunları saflaştırmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Bu konu hakkında da Louis Massignon’un haklı olarak şunları söylediğini belirtmektedir: “İnsanoğlu’nun deneyimlerindeki bu iki efsanevî dram, yani bilim ve mistisizm ile evrensel dönüşümü sağlayacak iksiri, gençlik suyunu arayan simyacı ile kutsallığın hakimi olan Tini arayan çileci arasındaki benzerlik edebiyatta su yüzüne çıkmıştır.”¹⁷⁸

¹⁷⁶ Mircae Eliade; *Babil Simyası*....., s. 66-67.

¹⁷⁷ Mircae Eliade; *age.*, s. 77.

¹⁷⁸ Mircae Eliade; *age.*, s. 101

Simyacının bu uğraşısının, daha doğrusu insanoğlunun bu uğraşısının doğayı tamamlayarak kendini tamamlamaya çalışması olarak yorumlayan Eliade'nin bu düşüncesi Fikret Türkmen'in daha önce de belirttiğimiz "Eski Türklerin düşünce ve inanç sisteminde insan-tabiat bütünleşmesi hatta aynîleşmesine sık sık rastlanmaktadır. Türkler de diğer insanlar gibi, evrenin bir parçası olarak yaşamak ve öyle kalmak, tabiattaki olayları izlemek, ona saygılı olmak için kendi kozmik sistemlerini kurmuşlardır"¹⁷⁹ şeklindeki düşüncesini teyit eder niteliktedir.

Ayrıca bazı destanlarda, Kobılandı, annenin önce "kara taşı" çiğneyip daha sonra aslan yüreğine aş erdiğini¹⁸⁰ görüyoruz. Türk mitolojisinde Gök Tanrı'dan hemen sonra gelen ve tapınıldığı bilinen Yer Tanrısının (Kara Tanrı-yer unsurları karadır-kararig) oluşu ve "Kara Taş"ın çiğnenmesi arasında aynı bağlantı kurulabileceği kanaatindeyiz.

Görüldüğü gibi Kubıkul destanında kahramanın doğumu olağanüstüdür. Türk destan ve hikâyelerinde (genellikle) kahramanın doğumu olağanüstüdür ki bunu Bahaeddin Ögel, kahramanın ileride büyük işler başaracağına dair bir işaret olarak gösterir.¹⁸¹

Aslında, kahramanın seçilmiş kişi, farklı kişi oluşu onun ana rahmine düşüşünden başlayarak bir takım olağanüstülüklerle kendini göstermektedir. O bizzat anneye-yeryüzüne Tanrı veya Tanrısal güçler tarafından gönderilmiştir; mesela; (Şor-"Ak-Kan", "Kartıga Pen", Altay-"Mergen Han" vb.) veya daha sonra destanlarımızda gördüğümüz şekilde çocuğun gönderilmesine evliyalara aracılık etmişlerdir. Ama yine de çocuğun doğumu olağanüstüdür. Örnek olarak adlarını verdiğimiz yukarıdaki anlatmalarda gerçekten de doğumda babanın etkili rol oynamadığı açıkça belirtilmektedir. Daha sonra oluşan anlatmalarda artık İslamiyet'in etkisine bağlı olarak anne-babanın Allah'a yakarışları ve onun inayetiyle çocuk sahip oluşlar görülür ki bu da anlatmaların sosyal ve tarihî şartlara uygun hale getirilişindendir.

¹⁷⁹ Fikret Türkmen; "Eski Türklerin İnançlarında Tabiat Kültü.....", s. 176,181.

¹⁸⁰ Mehmet Aça; "Türk Destanlarında Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnançıyla Olan Bağlantısı", Millî Folklor, S. 34, Ankara 1997, s. 78-81.

¹⁸¹ Bahaeddin Ögel; "Doğuş Bir Hanlık Belgesi", Türk Mitolojisi II, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 2.

Kahramanın tanrı veya kutsal varlıklar tarafından gönderilmiş olmasını kanıtlayan anlatma Er Sogotoh destanı ile Oğuz Han destanıdır. Er Sogotoh destanında Er Sogotoh on dokuz yaşına geldiğinde kendisinin neden tek başına olduğunu merak etmiş ve arazisinin ortasındaki kutsal ağacı üç kez selamladıktan sonra ona geleceğini sormuş. Ağaç da annesinin ve babasının kim olduğunu söyledikten sonra onu nesillerin atası olması için kendilerinin gökten indirdiklerini söyler.

Diğer örneğimiz Oğuz Han'da¹⁸² ise Oğuz Han'ın yüzünün gök, ağzının ateş gibi kızıl, gözlerinin ela, ayaklarının öküz ayağı gibi, belinin kurt belı gibi; omuzlarının samur omuzu gibi ve vücudunun tümünün de baştan aşağı tüylü olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü gibi Oğuz Han'ın bütün sıfatları gök ve yer unsurlarının sıfatlarıdır ve daha önce elmasa aş erme motifinde de incelediğimiz gibi hayvan ve insan şeklinde görülebilen yer/su ruhlarının bütün özelliklerini taşımaktadır. Onun eşlerinin de kutsa /Tanrı tarafından gönderildiği daha açık bir şekilde gözükmektedir. İlk karısı ışık huzmesi içinde gökten inmiştir. İkinci karısını da hayatın başladığı ve bittiği, bütün gerçeklik unsurlarının bulunduğu yerde; yani merkezde(bir göl içinde bir adadaki ağaç kovuğu içinde-Çulardan itibaren hükümdarın Gök ve Yer tanrılarına ibadet ettiği yerin de aynen böyle bir yer olduğunu hatırlayalım) bulmuştur. Çocuklarının adları da gök ve yer unsurlarını gözler önüne serecek şekildedir: Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz.

Gök-Türk abidelerinde de hakimiyetin ilahî temelini Gök-Tanrı olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Fikret Türkmen, Gök-Türk abidelerinde yer alan “Tanrı güç vermiş olduğu için (Divitçioğlu 2000: 13), Tanrı öyle buyurduğu için (Divitçioğlu 2000: 15), Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk milletini adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak tahta) oturttu. (Divitçioğlu: 26)” gibi ifadelerden kağanın gücünün bir sebebe bağlı olarak Tanrı tarafından verilmekte olduğunu anlaşıldığını ifade etmekte ve “Hükümdarların Tanrı'nın emriyle gelmeleri de, onların kutsallıkları da

¹⁸² Bk. Muharrem Ergin; Oğuz Kağan Destanı (Tercüme-Metin-Sözlük), Hülbe Yayınevi, Ankara 1988, s. 13-14. Oğuz Kağan destanı, Dede Korkut Hikâyelerinden “Dirse Hanoğlu Boğaç Han” ve Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” , Manas, Alpamış ve Köroğlu destanlarında kahramanın doğumu yapısı üzerinde ayrıntılı inceleme için ayrıca bk. Metin Ekici; “The Birth of Hero in Turkish Epics, Millî Folklor, S. 49, Ankara 2001, s. 16-27.

çeşitli vesilelerle sık sık vurgulanmaktadır” diyerek bu inancın Selçuklu ve Osmanlı döneminde de devam ettiğini, sultanların Tanrı’nın gölgesi olarak kabul gördüklerini bildirmektedir.¹⁸³

Kısacası arkaik kültür insanı ve hatta örneklerden de anlaşıldığı gibi insanoğlu uzun süre mistik bir ruh hali içinde kendi Han’ını da “Kutsal” ile ilişkilendirmiş veya öyle düşünmüştür.

Dotan Batır ve Kulamergen Joyamergen destanında ise bu epizoda rastlanmaz. Kahramanların çocukları zaten vardır.

3. Kahramana Ad Verilmesi:

Mucizevi doğum motifi zinciri içinde önemli bir ortak motif de “Ad verme” motifidir. Doğumdan sonra çocuğa ad verme Oğuznâme dahil olmak üzere, pek çok epik eserde kurumlaşmış bir töredir¹⁸⁴. Manas’ın doğumunda da aynı şekilde Cakıp Han Çıyırda ile evlendikten tam on dört yıl sonra kavuştuğu oğlu için toy (tören) düzenler. Türk destanlarında genellikle bu şekilde düzenlenen toylara bütün halk, hatta yabancı ülkelerden temsilciler de çağrılır.

“Ak boz kısrak soydurdu,

Dört peygamber hocaya

Adını Manas koydurdu.

Dört peygamber kucakladı.

Peygamber balayı sınıadı.

Cerken’den gelen yedi elçi,

Centegini adamakıllı yiyip gitti,

Manas cin gibi çıkacak deyip gitti.

Kıtay’dan gelen kırk elçi,

¹⁸³ Fikret Türkmen; “Kök-Türk Abidelerinde Millî Kimlik Hassasiyeti”, I. Uluslar Arası Türkoloji Kongresi, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, 9-12 Ekim 2002.

¹⁸⁴ Fikret Türkmen; “Manas Destanı ve Anadolu Halk Hikâyeleri”, s. 245.

Kaynasını adamakıllı yiyip gitti...”¹⁸⁵

Manas’ın ad verilme toyu bu şekilde sürüp gitmektedir. Yusup Mamay anlatmasında ise Manas elinde üzerine Manas yazılı bir kağıt ve diğer avucunda da bir kan pıhtısı ile doğar. Aynı özellikler Manas’taki Kün Çora ve Kan-Çora adlı kahramanların doğumunda da görülmektedir.¹⁸⁶ Manas’ın oğlu Semetey’e ad verilmesi töreninde ise Kara Han’ın ilinden ona ad verecek bir kişi çıkmayınca bir ak sakallının ortaya çıkıp ad verdiğini görmekteyiz. Seytek’e ad verilmesi de babası Semetey’in ki gibi olmuştur. Halktan hiç kimse bu işe cesaret edemeyince, Ay Koca gökten iner, çocuğa isim verip ortadan kaybolur.¹⁸⁷

“Türk geleneğinde ad insanın ruhu olarak da tasavvur edildiği için¹⁸⁸ çocuğa adını şaman verir. Şaman zamanla yerini Hızır, pir, evliya, Aksakal, Nuranî Pir gibi İslamî tiplere bırakmıştır. Bununla birlikte Şamanist inanca sahip Türk topluluklarının destanlarında kahramana adını hâla Şaman vermektedir. Yakut, Tuva, Hakas destan metinlerinde bu konuda pek çok örnek bulunmaktadır. Altay ve Hakas Türklerinde anlatılmakta olan Altın Tayçı destanının eş metinlerinde kahramanın ad alması şöyledir: Ak-Han’ın yetmiş yaşından sonra bir oğlu olur. Oğlan daha doğumunun üzerinden bir ay geçtikten sonra babasından kendisine bir ad verilmesini ister. Bunun üzerine Ak_Han, büyük bir toy düzenler ve bütün halkı, beyleri davet edip oğluna uygun bir ad koymalarını söyler. Fakat hiç kimse oğluna uygun bir ad bulamaz. Halk dağıldıktan sonra obaya ak sakallı bir ihtiyar gelir ve şöyle der:¹⁸⁹

“Ak –Han’ın oğluna, Ak kır atlı Altın Tayçı desinler!

Ak_Kır atın koştuğu bozkırlarda, sular eksik olmasın.

Altın Tayçı’nın sürdüğü yerlerde, elgün eksik olmasın!

Güçlüler seni alt edemesin!

Alpler seni yenemesin!”

¹⁸⁵ Naciye Yıldız; Manas Destanı ve Kırgız, s. 538.

¹⁸⁶ Fikret Türkmen; “Manas Destanı ve Anadolu Halk Hikâyeleri”, s. 245

¹⁸⁷ Bk. Naciye Yıldız, age., s. 254-255.

¹⁸⁸ Bk. Orhan Şaik Gökyay; Dedem Korkud Kitabı, s. CCCLXXXVI.(Ergun 1997: 93)

¹⁸⁹ Metin Ergun; “Manas Üçlemesinde Ad Verme Geleneği ve Bu Geleneğin Türk Kültürü içindeki Yeri”, Manas 1000 Bişkek Bildirileri, AKM Yay. 122, Ankara 1997, s. 93-94.

Bu sabah Tanrı Ak-Kır atını göndermiş olsun!

Giysilerle silahlarını Tanrı versin!”

Ak sakallı ihtiyar bu sözleri söyledikten sonra gözden kaybolur.

Ad verme motifi Dede Korkut hikâyelerinde biraz farklı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut'ta geçen “Ol zamanda bir oğlan baş kesmese kan dökmese ad komazlar_idi” sözleriyle ad vermeyi toplumun bir değer yargısına bağladığını, dolayısıyla bir çocuğun ad almasının gösterdiği kahramanlık doğrultusunda gerçekleşip yığidin bu adla toplumdaki varlığının tescillendiğini görmekteyiz.¹⁹⁰

Bu toyların düzenlenme sebebini Bilge Seyidoğlu şöyle açıklamaktadır: “Mitolojiler insanlığın ilk dönemlerinde onların maddi ne manevi hayatlarına ait kuralları içeren kanunlardır. Bu kanunların kutsal kişilerce konulduğuna inanıldığı için değiştirilemezler ve kutsaldırlar. Aynı zamanda bu kuralların etrafında bir sır vardır. Esrarengiz alemin varlıkları bu sırları bilirler. Fakat insanlar ancak onları yerine getirmekle yükümlüdürler. Nedenini niçinini soramazlar. Bunları ne kadar çok yerine getirirlerse olağanüstü güçlere o kadar yakın olacaklarına inanırlardı. İşte giriş merasimleri de mutlaka yerine getirilmesi gereken inançlar çerçevesindedir. Başlangıçta gizli ve esrarengiz olan olağanüstü aleme giriş merasimleri daha sonra hayatın bütün safhalarına ait merasimler şekline dönüşmüştür. Çocukluğa, gençliğe, evliliğe ve ölüme giriş merasimlerinde olduğu gibi. Yeni doğan çocuk bilinmeyen esrarengiz alemde sırları bilen varlıktır. O alemden yeni uzaklaştığı için hatıraları tazedir. İsim verilirken de geldiği yeri hatırlatan kutlu bir isim verilir ve törenler düzenlenir”.¹⁹¹

İncelediğimiz Kubıkul destanında ise bu motif şöyle anlatılmaktadır:

“Dileğini vereyim,

Sevinç gözyaşlarını göreyim.

Hasretle kavuştuğun biricik balanın,

¹⁹⁰ Naciye Yıldız; Manas Destanı ve Kırgız....., s. 256. Ad Verme Geleneği için ayrıca bk. Metin Ergun; Manas Üçlemesinde Ad..., s. 94-98.

¹⁹¹ Bilge Seyidoğlu; “Manas Destanında Giriş Merasimleri”, Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, TDK Yay. 625, Ankara 1995, s.1-2.

Adını da Kubıkul koy.
Sevincine, hürmetine oğlunun,
Büyük şölen toy yapılsın.”

Kubıkul 310-315

Anlatmada da görüldüğü gibi Kubıkul’a adı, doğumunda olağanüstü tesiri bulunan kutsal bir kişi, Baba Tükti Evliya tarafından, daha doğmadan verilmiştir. Anlatmada çocuğa ad vermek ve bunun karşılığında maddi bir kazanç sağlamak için verilen mücadele çok iyi tasvir edilmiştir.

4. Kahramanın Çabuk Yetişmesi

Türk Destanlarının çoğunda gördüğümüz özelliklerden birisi, özellikle kahramanlık destanlarında, gelecekte kahraman olacak çocuğun çabuk büyümesi veya başka bir şekilde ifade edecek olursak bu sürenin anlatıcı tarafından toplumun ihtiyacına veya isteklerine cevap verecek şekilde süratli bir şekilde geçilmesidir. V. Propp bu motifi kahramanın doğum motifi ile bağdaştırarak açıklamaktadır. Ona göre toplum ihtiyacı olan, kurtarıcısı olarak gördüğü kahramanın büyümesini bekleyemeyeceğinden kahraman olacak çocuk çok hızlı bir şekilde büyümektedir. Kahramanın yetişkin bir şekilde doğduğunu ve onun öbür dünyadan Tanrı tarafından gönderildiğine dair yaygın bir inancın bütün Türklerde kabul gördüğünü belirtmektedir.¹⁹²

Kubıkul destanında kahramanın çabuk yetişmesi şu şekilde anlatılmaktadır:

“Yuvarlak yüzlü, pek güzeldir.
Birinci yaşını doldurur.
Acı çekip muradına eren Veli Han,
Böyle bir mutluluk yaşamıştı.
İki yaşında yürümüş.
Hayırlı, saygın hanın oğlunu,
Halkı da beğenmiş, sevmişti.
Dış görünüşüne baksan,

¹⁹² V.Y. Propp; Motiv Çudesnogo Rozjdeniya-Uçenie Zapiski LGU, Seriya Filologičeskaya, L. 1941, s. 97.

Kubıkul oğlan pek sevimli,
Üçünü geçip dört yaşına basmış.
Babası ile anası,
Onunla eğlenip neşe bulmuş.
Gönlünde dert, kaygı yok,
Mutlu bir hayat yaşamış.
Beş altı yaşlarında,
Bu bala olgunlaştı.
Ne kadar nazlı (şımarık) olsa da,
Yaramaz değil, makûldü,
Babası ile anası,
Cömert olduklarını gösterdi.
Fakir fukara, miskin gelse evine
Hayır, sadakam” diye elleriyle,
Dağıttı her gün saçıyı.
Misafiri yadırgamaz,
Her zaman açık kapısı.
Yedi yaşına geldiğinde,
Atın en iyisine bindi.
Güzel, gösterişli giyim giydi.”

Kubıkul- 643-670

“Destan zamanı” üzerindeki araştırmasında Şakir İbraev bu özellikle ilgili olarak; “vaktin yavaş veya hızlı akması olayın yoğunluğuyla direkt olarak bağlantılıdır. Acayip olanın da olaylar azalıp, seyrelmeye başladığı yerde zamanın hızla akmasıdır ki olayın kendisinin anlatılmadığı yerde onun yerini vakit doldurur. Genel vakti hatırlatmak, olay yoğunluğunun azaldığı yerde akla gelir” demektedir. Bu özelliği Kazak destanlarından örnekler vererek de gösteren İbraev, bazen de destanda kahramanın yaşının sadece olayın başlamasıyla birlikte verildiğini, o zamana kadarki gelişiminden bahsedilmediğini belirtmekte ve örnek olarak aşağıdaki metinleri vermektedir.

Edige:

Üç yaşına geldiğinde elinden tutup mollaya götürdü...Ondan sonra sekiz yaşında Edige okumaya başladı.....

Sayın:

“Bir yaşına geldiğinde,
Çocukluk yapmadı.
İki yaşına geldiğinde
Sayılı erler ile denk oldu.
Üç yaşına geldiğinde,
Üç bölük Nogay’ın,
Hepsi de hayran oldu.”¹⁹³

Bu konuya Oğuz Han destanından örnek vererek Mehmet Kaplan da değinmiştir. Ona göre Oğuz Han’da “Zaman, kuvvetin hareket haline gelmesidir. Oğuz’un zaman temposu son derece süratlidir. O adeta çocukluk diye bir şey tanımaz. Doğduktan sonra anasının sütünü bir kere emer, bir daha emmez. Çiğ et, çorba ve şarap ister. Dile gelir, kırk gün sonra büyür, yürür ve oynar, at sürülerini güder, ata biner, avlanır. Bu süratin, normal çocukluk zamanını birdenbire aşmanın sebebi “Oğuz’daki yiğit olma idealidir.”¹⁹⁴

Manas destanında da kahraman çok hızlı bir şekilde yetişmektedir.

“Günden, günden, gün geçip,
Gün zamanı gelmiştir.
Aydan aydan ay geçip,
Ay zamanı gelmiştir.
O sırada er Manas,
Yedi yaşına gelmiştir.

¹⁹³ “Edige” destanının Tatar eş metni için bk. Rüstem Sulti; Edigey, Türksoy Yayınları 10, Ankara 1998, s. 37-182. “Er Sayın” destanı için bk. Şakir İbraev; Epos Alemi, s.10.

¹⁹⁴ Mehmet Kaplan; Tip Tahlilleri, Dergah Yayınları, İstanbul 1991, s. 14.

Kırgız destanlarından Şırdakbek ve Kocoçaş destanlarında da aynı motifle karşılaşmaktayız. Doğumu zor olan Şırdakbek için babası büyük bir toy düzenleyerek develer, kısraklar kestirir. Bu toydan sonra çocuk birden sekiz yaşında gösterilir.

“Sekiz yaşına gelince,

Seyitbek ölüp çocuk yalnız kalır.

Yetim kalan Han Şırdak,

Olgunlaşmaya başladı.

.....

Arada günler geçer,

Altı yedi yıl geçer.

Fakirliğe yokluğa

Alışır Şırdakbek,

.....

On beşine gelince,

Bahadır Şırdak güçle dolar. (Togolok Moldo Anlatması-Caştegin Turgınbayev)

Aynı şekilde Kocoçaş destanında da kahramanın süratli bir şekilde büyüdüğünü görmekteyiz.

“Bir yaşında tanınmış,

İki yaşındayken,

Halk tarafından tanınmış.(Halkın gözüne girmiş)

Üç yaşına geldiğinde,

Çıkrıkla koşmuş..

On yaşına geldiğinde,

Kayberen girip düşünce,

Ondan sonra uyanmış.¹⁹⁷.(A. Üsanbayev Anlatması)

Dede Korkut hikâyelerinde de aynı durumla karşılaşmaktayız. Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek'in doğumundan 15 yaşına gelinceye kadarki yaşamıyla ilgili ayrıntılar anlatmada yer almamaktadır: "Pay Püre'nin oğlu beş yaşına girdi, beş yaşından on yaşına girdi, on yaşından on beş yaşına girdi" Aynı şekilde; Dirse Han oğlu Boğaç Han'da Boğaç Han için "At ayağı çabuk, ozan dili çevik olur; her kemikli gelişir, kaburgalı büyür. Oğlan on beş yaşına girdi" denilmektedir.¹⁹⁸

Arkaik unsurların çokça rastlandığı Altay, Tuva ve Saha destanlarında kahramanın çabuk büyümesine rastlanmakta ve özellikle Saha destanlarında bu kısım oldukça uzun anlatılmaktadır. Tanaa-Herel; Mögee Şagaan-Toolay adlı Tuva destanları ve Kozi Körpeş Bayan Sulu destanının bazı eş metinlerinde¹⁹⁹, Buryat destanı Gezer, Başkurt-Tatarlar arasında anlatılan Zayatülek ile Suvşıluv (Hıvşıluv); Kobılandı, Edige, Er Sayın, Er Şora, Nuradın, Orak_Mamay, Süyiniş, Tegis Kögis, Tama (Kazak); Kurmanbek (Kırgız) vb. gibi çeşitli boylar arasında bilinen destanların eş ve benzer metinlerinde bu motifle karşılaşmaktadır.²⁰⁰

5. Kahramanın Âşık Olması

Kubıkul destanında kahraman rüyasında gördüğü bir kıza âşık olmaktadır ve bu olay şöyle anlatılmaktadır:

"Uyurken bir gün rüyasında,

Güzel bir kız görmüştü.

Yanına bu güzel yaklaşmış,

Bakar bakmaz konuşmuş:

"Han oğlu sen idin,

¹⁹⁷ Aygerim Dıykanbayeva; Kocoçaş Destanında Şamanistik Unsurlar, E.Ü Sosyal Bilimler Ens. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fikret Türkmen, s. 107. İzmir 1999.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocoçaş destanının metin kısımları bu tezden bazı düzeltmeler yapılarak alınmıştır.

¹⁹⁸ Muharrem Ergin; Dede Korkut Kitabı, MEB Yayınları, Ankara 1970, s. 55, 12.

¹⁹⁹ Mehmet Aça; Kozi Körpeş Bayan Sulu..... s. 241.

²⁰⁰ Diğer destanların özetleri için bk. Rahmankul Berdibaev; Kazak Eposu ve Epos-El Kazınası. Kobılandı Batır için ayrıca bk. Elmira Adilbekova; Kobılandı Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999. (Basılmamış Doktora Tezi)

Han kızı ben idim.
Sendin, benim aradığım.
Sen burada, ben orada,
Rüyana girip haber vereyim.
Âşık oldum Kubıkul,
Görüşüp, seninle kavuşup,
Niyet ettim sana yâr olmaya.
Ben seninim, ey yiğit!
Sözüm bu verdiğim (bil),
Han oğlu sana.
Âşık oldum (sana) Kubıkul,
Yiğitsen, arayıp beni bul.
Âşık gönül aceleci,
Dostum, beni arayıp bul.
Dengini aramayan adam değilsen,
Yardım et bana (Kubıkul).
Sen şahin, ben de ak kuğu,
Şekli şemalimi, gücümü gör.” demiş.

Uykusundan kan ter içerisinde uyanan Kubıkul babasına gelip;

“Baba, rüyayı gerçekten gördüm,
Ay ve güneşten inen ışık gördüm.
Sağ elimde tuttuğum,
Yeşil ala bir tuğ gördüm.
Bugün gördüğüm rüyamda,

Aydan daha güzel bir kız gördüm.
Utansam da söylüyorum,
Bu rüyayı gerçekten de gördüm.
Gördüğüm rüya gerçektir, inan.
İnandım bu rüyaya ben,
Rüyama giren güzelin,
Kim olduğunu anlat sen” demiş.

Kubıkul, 703-714.

Babası nice acılar çektikten sonra kavuştuğu yavrusunun bu durumuna üzülür ve bir oğula kavuşmak için neler çekmiş olduklarını başından sonuna kadar anlatır. Onu birazcık rahatlatmak için halkına kızın kim olduğunu soracağını söyler. Hatta ona halkın içinden hangi kızı isterse onu alabileceğini söyler. Kubıkul rahatlamıştır ama aynı gece kız rüyasında ona yine görünür ve şöyle der:

“Han oğlu sen,
Han kızı ben,” der.
Akılsız, deli misin?
Niye aşktan heyecanlı değilsin?
Akranım olup doğmuş yiğitsen,
Uzaktan arayıp gel.
Aşkımdan sarardım soldum.
Elini uzat, yardım et” der.

Baba-anne ve başka birinin âşık olan oğul-kahramanı gurbete göndermemek için bu şekilde teklifte bulunması örneğine Türk Halk hikâyelerinde de karşılaşıyoruz.

Babasının Şah İsmail'e, Kerem'e, Hurşit Bey'e, Kasım Şah'ın Seyfölmük'e, Acem Kralı Muhammed bin Sebaik'in Seyfölmülük'e vb.²⁰¹

Mustafa Cemiloğlu, 120 hikâye ve bu hikâyelerin 250'ye yakın benzer metni üzerinde yaptığı çalışma sonucu hikâyelerdeki âşık olma motifinin belli başlı birkaç yapıda teşekköl ettiğini söylemektedir. Bunlar: a. Rüyada (Bade içerek) Âşık olma b. Yıldırım Âşkısı c. Âşka Dönüşen Mektep Arkadaşlığı (Buna, aynı ortamda yetişen gençlerin birbirine âşık olması da denilebilir.) d. Resme Âşık olma'dır.²⁰²

Kazak Köroğlu anlatmalarında Köroğlu'nun âşık olması ve evlenmeleri şu şekillerde anlatılır :

- a) Kızı görüp âşık olup evlenme
- b) Beşik kertmesi sonucu evlenme
- c) Kendisinin adını, şanını duyan kızlarla evlenme
- d) Savaşta yendiği kişinin kızını ganimet olarak alıp, evlenme

Bunlardan başka bir anlatmada da Köroğlu çıktığı sefer esnasında düşman beyinin düzenlediği bir yarışta öne sürülen bütün şartları gerçekleştirir ve beyin kızını alır.

Köroğlu'nun Anadolu anlatmalarında, Köroğlu kızın bizzat kendisini veya fotoğrafını görerek âşık olur. Bazı anlatmalarda rüyada âşık olma motifiyle de karşılaşırız.²⁰³

Özkul Çobanoğlu, "...destanlarda işlenen konuların çok büyük bir kısmının evlilik, aile ve boyun güvenliğini sağlamakla ilişkili olduğunu, başlangıçta destanların tamamının çekirdeğini bu konunun oluşturmaya rağmen zamanla ve toplumsal

²⁰¹ Nerin Köse; Türk Halk Hikâyelerinde Gurbet, Milli Folklor Yayınları No: 9, İzmir 1997, s. 87-88.

²⁰² Mustafa Cemiloğlu; "Azerbaycan ve Anadolu Halk Hikâyelerinde Kahramanların Âşık Olması ile İlgili Motifler ve Bunların Yapısı, TDK Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 3, Ankara 1997, s. 62-91. Rüyada âşık olma ve saz çalıp şiir yeteneğinin birbirine bağlı motifler olarak karşımıza çıkması ile ilgili bk. Fikret Türkmen, Âşık Garip Hikâyesi-İnceleme Metin, Akçağ Yayınları, 1995 Ankara, s. 17. Ayrıca bk. Metin Ekici; Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekköl Eden Halk Hikâyeleri, AKM Yayınları S. 101, Ankara 1995, s. 22-25.

²⁰³ Metin Arıkan; Köroğlu'nun Kazak..., s. 75.

yapıdaki değişim ve dönüşümlere paralel olarak, destan vakasının bir halkası olarak baş kahramanının ilk yolculuğu ile birlikte ele alınmaya başladığını²⁰⁴ ileri sürmektedir.

Nitekim Nerin Köse, 144 halk hikâyesi üzerinde yaptığı araştırma sonucunda bu hikâyelerden sekseninde, kahramanın gurbete çıkış sebebinin “herhangi bir sebeple âşık olduğu sevgiliyi arama” olduğunu, on altısında da kahramanın kendine eş aramak için yola çıktığını belirtmiştir.²⁰⁵

Kubıkul rüyasında bir gördüğü kıza âşık olduktan sonra onu arayıp bulmak için annesi ve babasından izin ister. Bu sırada annesi rüyasında kuyruğunu dağa vurup duran bir ejderha gördüğünü ama oğlu Kubıkul’un onu öldürdüğünü söyleyip bunu hayra yorar. Annenin rüyası şöyledir:

“Rüyamda yüksek dağ gördüm,

Dağ başında kar gördüm.

Kuyruğunu dağa vurup duran,

Ejderha gördüm, zehir gördüm.

Böyle bir rüya gördüm,

Bu tarafında o dağın,

Elinde tuğ tutan yiğit gördüm.

Ejderhayı devirip,

Karlı dağın başında,

Yolu gözleyen pek cesur,

Aslan yürekli yiğit gördüm.

Bu rüyayı, Kubıkul,

Seferine kararlı olduğuna yordum.”

Kubıkul 1333-1345

²⁰⁴ Özkul Çobanoğlu; *Türk Dünyası Edebiyat...*, s. 126-127.

²⁰⁵ Nerin Köse; *Türk Halk Hikâyelerinde Gurbet*, Millî Folklor Yayınları, İzmir 1997, s. 62-83.

Oğlunun âşık olduğu kızın Kalmuk hanı Adilbay'ın kızı olduğunu söyledikten sonra oğlunun onu aramak için gitmesine izin verir. “Gerçekleşen düş motifi” diye adlandırılan bu motifin Şamanizm’le ilgisi hakkında bundan önce İlhan Başgöz’ün çalışması olduğunu biliyoruz.²⁰⁶

“Rüyalar bazen hikâyeyi birbirine bağlamada çapraz veya tekrar edilen bir motif fonksiyonuna sahiptir, bazen de haber verme, ikaz etme gibi realist olaylara dayalı unsurlar taşımaktadırlar” diyen Umay Günay’a Fikret Türkmen de katılmakta ve bu motifin kahramanlar arasındaki macerayı başlatan motifler zinciri olarak görmektedir.²⁰⁷

Kazak Köroğlu anlatmalarında bu motife oldukça çok rastlıyoruz.²⁰⁸ Kızılbaş Şagdat Şah’ın gördüğü rüya cadı tarafından “Tedbir alması konusunda bir ikaz” olarak yorumlanmıştır.

Ravşanbey, Türkmen ülkesine kaçtığında karısı Akanay hamiledir. Bir gün rüyasında kırklar gelip ona yakında öleceğini ve mezarda doğuracağını söylerler. Akanay da rüyasını annesi Küleyim’e anlatır. Akanay’ın gördüğü rüya “haber verme” özelliğini taşımaktadır.

Anadolu anlatmalarında da rüya motifi ile karşılaşırız.²⁰⁹ “Köroğlu’nun Bolu Paşaya kendi arzusuyla esir olup İstanbul’a gitmesinden sonra, İsa Balı bir gece rüyasında Köroğlu’nu kan deryasında görür ve bundan onun tehlikede olduğunu anlar.”

“Köroğlu, Bolu Beyi ve Ayvaz’a karşı harp ederken Deli Mihter Köroğlu’nu kan deryasında görür.”

²⁰⁶ İlhan Başgöz; “Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motif Zinciri”, Folklor Yazıları, İstanbul 1986, s. 24-38. Ayrıca bk. “Uykunun kimi zaman geçici ölüm şeklinde kabul edilmesi ve de rüyanın serseri, şekilde dolaşması veya başka bir ruhun ziyareti şeklinde kabul edilmesi dolayısıyla rüya tabiri ve düş yorumu özünde Şamanizm’le çok ilgilidir.” Pallas, M.P; Sammlungen Historischer Nachrichten über die Mongolische Völkerschaften, 2 vol, St. Pet 1776, s. 61 (Dıykanbayeva 1999: 101)

“Altaylıların düşüncelerine göre insan uyuduğunda ruhu bedenden küçük bir ışıık şeklinde ayrılır ve insanın uyanmasına kadar dolaşmıştır. Güya ruhun gördüğü ve duyduğu her şey insanın rüyasında görülürmüş. Ruhun insanın burun deliğinden çıkabileceğine inanılıyormuş. Şorların inancına göre eğer insanın burun delikleri uyku sırasında bir şeyle kapatılırsa insan uyanmayabilirmiş. Çünkü böylece insanın ruhu tekrar vücuda giremezmiş.” Potapov, L. P, Volk v Starinnih Narodnih Poveryah, Moskova 1958, s. 30. (Dıykanbayeva 1999: 101)

²⁰⁷ Umay Günay; Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, AKM Yay., Ankara, 1986, s. 107-108. (Türkmen 1995: 248)

²⁰⁸ Metin Arıkan; Köroğlu’nun Kazak..., s. 65.

²⁰⁹ Pertev Naili Boratav; Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 84.

“Köroğlu Ayvaz Bağdat’a gittiğinde onun esaretini bu suretle anlar.

Muñduk Zarlık destanının Kırgız eş metninde Hızır Aleyhisselam’ın bir kız bulup evlenmesini öğütlediği Çançarkan Han Hızır’ın söylediği gibi bir kız bir erkek çocuk doğurabilecek kadını topladığı halk arasından bulamamıştır. Bu sırada fakir bir alenin kızı babasına Han’a gidip aradığı kadının kendisi olduğunu söylemesini söyler. Çünkü o rüyasında bir atmacanın başındaki baş örtüsünü kapıp kaçmasını ve bir küpe ile kılıç bulmasını bir oğlan ile kız doğuracağına yormuştur. Öyle de olur. Bir süre sonra hanla evlenen Kançayım kızın bir oğlan ile bir kızı olur. (Barpı Alıkulov Anlatması)²¹⁰

Kocoçaş destanında da rüya ve rüyanın yorumu ön plana çıkmaktadır. “Rüya yormak rüya görmek kadar önemlidir”.²¹¹ Bu destanda da Kocoçaş’ın yapacağı bütün işler rüya yoluyla görülür.²¹²

“Karakoca’nın kızı Zulayka evleneceği erkeği seçmek isteyince bütün halkın önünden geçmesini ister. Kimseyi beğenmez. Ama Kococaş avda olduğu için oraya gelememiştir. Bu sırada Zulayka’nın hizmetçisi bir rüya görmüş ve Kococaş’ın Zulayka’nın kocası olacağını söylemiştir:

“Kocanı bilmiyorsun,
Benim tahminime göre,
Avcıdan başka kişiye,
Zulayka sen varmazsın...
Söylediğim yanlış olmazsa,
Böyle bir düş görmüştüm.
Dengin Avcı ile evlen,
Karıpbay’a gelin ol.”

²¹⁰ Manas, Dede Korkut, Kızcibek (Kırgız), Sürmeli Bey’deki gerçekleşen düş motifi örnekleri için bk. Nerin Köse; Araştırmalar II, Millî Folklor Yayınları, Ankara 1997, s. 83-88. Manas Destanındaki rüya motifi için ayrıca bk. Naciye Yıldız; Manas Destanı ve Kırgız..., s. 456-471.

²¹¹ Özkul Çobanoğlu; Türk Dünyası Edebiyat..., s. 42.

²¹² Aygerim Dıykanbayeva; Kocoçaş Destanı..., s. 106.

Zulayka Kocoçaş ile evlenip, evliliğin ilk senesini neşe ve sevgiyle geçirirler. Fakat günlerde bir gün Kocoçaş korkunç bir rüya görür ve korkudan uyanan avcı eşi Zulayka'ya bu rüyayı anlatır.

“Gece yatıp bir rüya gördüm,

Rüyamda zor bir iş gördüm,

Elime alıp tüfeği,

Kuşağı bele bağlamıştım,

Deri çarığı,

Ayağa sıkıca bağlamıştım.

.....

Dağ tepe dolaşmıştım,

Vadide geyik bulamadan,

Dağ bayır koşmuştum.

Dağdan geyik bulamadan...

Bu yerin keçisi, tekesi,

Nereye ürküp gitti, diye,

Ak Son-Göl geçidinin tepesine,

At binip dört nala varmıştım,

Orada hayvan bulamadan,

Ak tozun altından,

Gök tozun üstünden,

Otuz oğlak, kırk keçinin,

Bir arada, sakince durduklarını görmüştüm.

Bıyık altından gülmüştüm.

.....

Hepsini vurarak öldürüp,
Yüksek kayanın başında daha kaldı mı diye,
Yine bakıvermişim.
Gece gördüğüm rüyamda,
İnsanoğlunun varamadığı,
Gök ile birleşen,
Dümdüz dağın ortasında,
Aşağıya inmeden,
Yukarıya çıkamadan
Yapayalnız kalmıştım”

Bu rüyasını karısı Zulayka kötüye yormasına rağmen Kococaş ava çıkar ve rüyasında gördükleri aynen başına gelir. Sur eçki de bu sırada bir rüyasında bir avcının gelip bütün soyunun öldüreceğini görür ve gördükleri de gerçekleşir.

Şamanların Tanrılar ve/veya Tanrısal varlıklar (atalar) tarafından seçildiklerini ve bunu ilk olarak rüyalarında öğrendiklerini²¹³ ve daha sonra bu inanışın İslamiyet’ten sonra da derviş/âşık ilişkisinde devam ettiğini görüyoruz. Görülen rüyada seçilmiş olduğunu öğrenen aday bir nevi göreve davet ediliyor. Bu davet bundan böyle “*yeni bir yaşam tarzı izlemesi*” gerektiği yönündedir. Aslında destanlarımızda, özellikle arkaik destanlarımızda görülen “rüyada âşık olma” motifini de bu açıdan incelemenin mümkün olabileceğini düşünüyoruz. Genelde rüyada âşık olunan kızın kahramanın rüyasına girerek “aşkı” beyan etmesi ; örneğin Kubıkul’da;

“..Han oğlu sen idin,
Han kızı ben idim,
Sendin benim aradığım
Sen burada, ben orada

²¹³ Bk. Mircae Eliade; Şamnizm, s. 93-98.

Rüyana girip haber vereyim...”

Kubikul 679-683

şeklinde bir nevi ona “seçilmiş” olduğunun belirtilmesidir. Kahramanın âşık olduğu kızı arayıp kavuşması da mistik açıdan insanın ruhen Tanrı ile birleşmesinin sembolik ifadesi olabileceğini Giriş bölümünde de belirtmiştik.

Çoğu anlatmada gördüğümüz gibi gerçekleşen düşü görenler genellikle kadınlardır. Bu özellik daha önceden Abdülkadir İnan tarafından da belirtilmiştir.²¹⁴ Bu özelliği Özkul Çobanoğlu, kadınların Türk mitolojisinin oluşum döneminden kalan özel güçlerinin devam edegelen etkilerine bağlamaktadır.²¹⁵

6. Kahramanın Eğitimi (Sefere Hazırlanması, At Seçimi ve Silah Kuşanması)

Türk destanlarında ve hikâyelerinde yer alan bir konu da kahramanların çıkacakları sefere hazırlanmaları yani eğitimleridir. Eğitim araştırmacılara göre genelde iki şekilde karşımıza çıkıyor. 1. İlmî eğitim 2. Silah eğitimi (At seçimi, silahların kullanımı vb.)

Kubikul destanında kahraman rüyasında âşık olduğu yârini aramak için çıkacağı sefere hazırlanırken ilk önce babasından bir at ister. Babası da ylık sürüsüne gidip kendisinin beğeneceği bir atı seçmesini söyler. Ama o ylık sürüsünden kendisine layık bir at bulamaz ve geri geri döner ve hatta babasına da kızar. Annesinden yardım ister. Burada yine annenin kehanetine tanık olmaktayız. Annesi onu göl kenarında otlayan bir başka ylık sürüsüne gönderir. Kubikul oraya gidince ilk başlarda yine kendisine layık bir at bulamaz ve tam gidecekken ihtiyar-çelimsiz bir at gözüne çarpar. At ilk başta kendisinin ihtiyar olduğunu ama artık bir işe yaramayacağını söylerse de Kubikul’un ısrarlı tutumuna dayanamaz ve birkaç gün dinlenirse çok iyi bir at olacağını, yıllarca babasına hizmet ettiğini söyler.

²¹⁴ Abdülkadir İnan; Makaleler ve İncelemeler II, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 212.

²¹⁵ Özkul Çobanoğlu, ilk kam olarak kadınlar karşımıza çıkmaktadır” demektedir ve buna göre de Türk mitolojisinde uygarlaştırıcı kahramanlar olarak kadınların “kam” kimlikleriyle en eski formu oluşturduklarının iddia etmektedir. Daha geniş bilgi için bk. Özkul Çobanoğlu; Türk Dünyası Edebiyat..., s. 30-40.

Türk destanlarında kahramanın kendisine seçtiği atın ilk önceleri genellikle cılız oluşu ve bir süre bakımdan sonra veya eyerlenir eyerlenmez toparlanıp küheylan haline gelişi pek de seyrek görülmeyen bir motiftir. Bu tip atlarla; Alpamış'ın Kazak eş metninde, Kazak Celkildek ve Erkemaydar²¹⁶ Köroğlu'nun Kazak eş metinleri gibi pek çok anlatmada karşılaşmaktayız.

Kazak Köroğlu anlatmalarında (Rahmet Mezhojajev) Köroğlu'nun babası Ravşanbey'in kör edilmesine sebep olan atın Şagdat Han'a tulpar-küheylan diye seçtiği zayıf, sıska bir at olduğunu görüyoruz.

Jumagazin Emireş'in derlediği Köroğlu'nun Kazak eş metnin de Köroğlu kendisine at seçmek için yilkı sürüsüne gider. Ona sıska bir attan başkası bakmaz. Köroğlu önce buna çok üzülür. O sırada Kırat dile gelir ve şöyle der: “ Kimse binmesin veya kesmesin diye bu kadar zayıfım. Seni bekliyordum, şimdi bin de seni istediğin yere götüreyim” der ve birden bir küheylan oluverir.²¹⁷

Sıska, zayıf bir atın sonradan çok iyi bir küheylan haline gelişinin sebebi üzerinde şimdiye kadar pek durulmamıştır. “Oğuzların ve Başkurtların taptığı at eski bir Gök simgesiydi” diyen Emel Esin Türk Kozmolojisine göre göksel unsurlar içinde yer alan ve dişleriyle her şeyi parçalayabilen alaca atın eski, zayıf bir at olduğunu ifade etmektedir.²¹⁸

Anlatmalarımızda karşımıza çıkan atların renklerinin genellikle Gök-Kır oluşunu, Kır atın daha doğrusu atın “Göksel Unsurlar” arasında kabul edildiğini göz önüne alıp değerlendirdiğimizde onun Tanrı veya tanrılar tarafından gönderilmiş olduğu da açığa çıkmaktadır.

Bilge Seyidoğlu da atı hem gök hem de yer unsurları arasında saymakta ve esrarengiz alemini yeryüzünde temsil eden hayvan olarak göstermektedir. “Şamanı kutsal güçlerin yanına götüren Tanrıların yanında bulunan at, ölümün ve sezginin sembolüdür ve mitolojide atın değerini ve yerini bilince, destanlarımızda yer alan ve kahramanların en iyi dostu olan atları daha iyi değerlendirmek mümkündür diyen Seyidoğlu, bu

²¹⁶ Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov; Başkurt Halk Destanları, Türksoy Yayınları, Ankara 2000, s. 31.

²¹⁷ Metin Arıkan; Köroğlu'nun Kazak..., s. 107-109.

²¹⁸ “Gök bir attır, iyi bir at, eski bir attır; zayıf bir attır; bir yabanî attır(Testere gibi dişleriyle her şeyi parçalayabilen at): I-Ching, I, 295. Bk. Emel Esin; Türk Kozmolojisi., s. 89.

atlardan birinin –şamanın atı atı ile aynı adı taşıyan Köroğlu’nun atı Kırat olduğunu ve mitik dönemlerde gökyüzünde dolaşan ve Tanrıların olağanüstü özellikler bahşetmiş olduğu Kırat’ın Köroğlu’nun sevgili yoldaşı olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

Kahraman genellikle kendisine bir at seçip atını sefere hazırladıktan sonra (karanlıkta, güneş ışığı değmeden tutarak, özenle yemine suyuna dikkat ederek) savaş silahlarını kuşanır ve silahlar ve savaş taktikleri hakkında bir akrabasından, ailesinin bir yakınından çeşitli tavsiyeler aldıktan sonra sefere çıkar. Kazak Köroğlu anlatmalarında dayı veya seyis olarak gördüğümüz Babalı, Koblandı Batır destanında akıllı seyis Estemis, Alpamıs (Kazak eş metni) Kultay ve Er Targın’da Sıpara Jırav bu rolü üstlenmişlerdir. Aslında bu yönüyle şamanlığa hazırlanan aday gibidir.

Kazak anlatmaları arasında dikkatimizi çeken bir husus da kahramanın sefere çıkarken genellikle “beş silah”ı kuşanmasıdır.

Köroğlu’nun Esenjolov Ergali tarafından derlenen Kazak eş metninde bu durum şöyle karşımıza çıkmaktadır:

“Köroğlu’nu mezarda yakalayıp eve getiren dayısı bir gün ava çıkar. Dağ başında 41 adamı görür ve onlardan korkup geri döner. Köroğlu’nu onların üstüne gönderir. Köroğlu da ;

“Bozoğlan gibi dayım,

Şu silahlar hakkında her şeyi anlat”

der ve bunun üzerine dayısı da şöyle der :

“Şu yay miras kalmıştır,

Rüstem ile Dastan’dan.

İbrahim ile Halil’dan,

Kalmıştı mızrağı.

.....

²¹⁹ Bilge Seyidoğlu; “Mitolojik Dönemde At”, Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, Feryal Matbaacılık, Ankara 1996, s. 51-57.

Atan eski yiğit Davut,

Sana bırakmıştır,

Savıt (zırh) ile kılıcı.

.....

Beş çeşit silahı as omzuna,

Eline aldığı beyaz mızrağı,

Soktuğunda kana doymasın.”

der ve sadece bu silahların değil bilgi ve zekanın da;

“Kahraman yiğidin çok olur,

Savaşırken hilesi,

Halka dokunur faydası”

rolü olacağını belirtmeyi de unutmaz.

Kubıkul destanında da;

“İzin verdi yola çıkmaya,

Çokça verdi silahı da.

Sağlam bir zırh giydirdi,

Yayını da bağlatıp.

Yiğit silahı “beş silah”

Beşiyle de onu donattı.

Beş silahını kuşanır,

Sağlam zırhını da giyer.

“Ya Allah!” deyip atına biner,”

Kubıkul 1356-1364

Aynı şekilde Kubıkul’un babası da silahlarını kuşanan oğluna şöyle nasihat eder:

“..Bir yolunu bulup kızı getir,
Ele vermeden sırrını, kulak ver sözöme
Doğru düşün, bir yolunu bul.
Sırrını ele verip Kalmuk’a,
Düşmanını kılmayasın şad.
Kalmuk’un yurdunda,
Mutlulukla gönlün olsun şad (rahat).
Yolunu bulursan eğer,
Fark ettirmeden düşmana, kaçır..”

Köroğlu’nun Rahmet Mezhojaev anlatmasında da silahlar hakkında eğitimden sonra üç gün boyunca nasihat verdiği belirtilmektedir:

“Mezarda doğan Köroğlu’nu Kırklar sırayla beslerler ve ona cesur olsun diye kaplanın yüreğini yedirirler. Aslan ve kaplan kadar güçlü bir pehlivan olup düşmanlarını yensin diye de büyük bir yılanı kamçı gibi kullanarak kaplana bindirirler. Köroğlu 11 yaşına gelince çocuklarla âşık oynar ve yutulur. Yutulunca aşığını vermez ve küçük - büyük bütün çocukları döver. Bir çocuk ona “Yabancı memlekette nasıl erlik edersin” deyince anasına gelip bunun sebebini sorar. Annesinden izin alıp babasını aramak için yola çıkmaya hazırlanır. Bu sırada dedesinin seyisi Babalı, onu dağların arasına götürür. Babasından kalan yay ve oku ona verip “ok atma” eğitimi yaptırır. Orada 3 gün boyunca türlü türlü nasihatlar verir.”

Son olarak vereceğimiz örnek ise “Beş Silahlı Prens” adlı bir Budist Hikâyesi olacak. İddialara göre bu hikâye bilinen çocuk öykülerinin ilk örneklerinden biridir. Bu hikâyeyi kısaca özetleyelim:

“Dünyaca tanınmış bir hocadan silah eğitimi alan prens başarısının simgesi olan beş silahı aldıktan sonra babasının memleketine doğru yola çıkar. Yol üzerinde bir orman vardır ve bu ormana girmemesi için orman sınırında bulunan halk tarafından uyarılır. Çünkü ormanda çok büyük bir dev vardır. Prens kendisine çok güvenmektedir

ve söylenenleri kulak arkası yaparak ormana korkusuzca girer ve beklenen de çok gecikmeden olur. Prensın karşısına yapışkan tüylü koskoca bir dev çıkar. Prens önce zehire bulanmış okunu çıkarıp Dev'e atar. Oklar devin tüylerine yapışıp kalır. Daha sonra kılıçla saldırır. Sonra da mızrakla ve sopayla hücum eder. Ama Dev'e hiçbir şey olmadığını görünce önce elleriyle, daha sonra ayaklarıyla ve en sonunda da başıyla saldırır. Dev hiçbir olmamış gibi yerinde durmaktadır ama Prens de hiçbir şey yapamamasına ve Dev'in elinde çaresiz kalmasına rağmen hiç korku yoktur. Buna şaşırın Dev onu yemeden önce içindeki şüphesini gidermek için ona "neden korkmadığını" sorar. O zaman Prens hemen şöyle der: Neden korkacağım? Yaşam da ölüm mutlak bir şeydir. Dahası karnımda silah olarak bir şimşek var. Beni yesen de o silahı hazmedemezsin. İçini dilimlere, parçalar ayıracak ve öldürecek seni. O zaman ikimiz de yok olacağız. Bu yüzden korkmuyorum" Bunu üzerine Dev onu bırakır. Bu prens aslında geleceğin Buda'sıdır. Buda daha sonra ona öğretiyi sunar ve hükmü altına alır. Benliğinden vaz geçirir ve ormanda bağışları kabul eden bir ruha dönüştürür"

Bu hikâyede prensin içindeki şimşekin "Bilgi Silahı" olduğunu iddia eden Joseph Campbell'e göre bu hikâye sadece deneysel, bedensel karakterine güvenen ya da bundan gururlanan kişinin her zaman hazırlıksız olduğunu göstermektedir.²²⁰

Görüldüğü gibi Hem Türk destanlarında hem de Budist öğretilerde sadece fiziksel gücün yeterli olmayacağı bilginin de, aklın da gerekli olduğu belirtilmektedir. Bunlardan kimin kimden etkilendiğini yönünde tartışmaya girecek değiliz²²¹. Biz sadece Emel Esin'in "beş silahı icat eden savaş tanrısı" ile ilgili düşüncelerini verip kararı size bırakacağız. Onun belirttiğine göre; "**beş türlü silahı** ve zırhları icat ettiği rivayet edilen Çin'li olmayan, olasılıkla Çin'in Kuzey yönündeki iç Asyalı boylara bağlı alp ve savaş tanrısı Ch'ih-yo ile sihirli kılıç K'un-wu destanları, kılıç şeklindeki bir savaş tanrısına

²²⁰ Joseph Chambell; Kahramanın Sonsuz..., s. 102-105

"Şimşek(Vajra) Budist mitolojinin, Buda'lığın (yok edilemez aydınlanma) dünyanın yanıltıcı gerçeklerini sarsan ruhsal gücünü belirten başlıca simgelerinden biridir. ...Aydınlanmış savaşçı: Tanrısal iradenin bir aracıdır; eğitimi yalnız bedensel değil aynı zamanda ruhsal becerileri de içerir. Büyü(şimşekin doğaüstü gücü) savaşçının darbelerine fiziksel güç veya kimyasal zehir kadar ölümcül enerji verir. Mükemmel bir usta hiçbir fiziksel bir silaha ihtiyaç duymayacaktır, büyü sözün gücü yetecektir."

²²¹ Budha'nın doğumuyla ilgili olarak MÖ. 624-448 yılları arasında değişik tarihler ileri sürülmektedir. Bk. Mircea Eliade, Ioan P. Couliano; Dinler Tarihi Sözlüğü, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 54. Çıların tarih sahnesine çıkışları MÖ 1059-249 olarak gösterilmektedir. Bk. Emel Esin, Türk Kozmolojisi..., s. 19.

ibadet geleneği, ant içme töreni hep “Batılı” ve Kuzeyli”, Çinli olmayan göçebelere geçmişti. Belki değişik ırklardan olmakla beraber, iç Asyalı göçebeler aynı kültüre bağlıydı. Nitekim Çin tarihlerinde, Çu devleti kurucusu Wu ile ilgili olarak geçen khyen-lıo(Hsiung-nu döneminde keng-lou/ching-lu) kelimesi ile Herotodos’un Akinakes şeklinde yansıttığı iki ayrı adın ikisi de kılıç şeklindeki bir savaş tanrısının simgesiydiler. Her iki kelimenin de olasılıkla Türkçe Kınırak(iki yanı keskin kama) kelimesinden değiştirildiği anılmaktadır. Böylece Çu alplık geleneği onu sanattaki oluşumlarından söz ederken Kuzey Çin’den ve Ordos’tan Batıya doğru, Ötüken bölgesinden Kem ve Ulug-Kem’e (Uyuk-Arjan ve Karasuk kültürleri); Ala-tağ’da, Kök-Türk harflerine benzeyen bir yazının bulunduğu Esik mezarına; Aral Gölü ve Kamırmağı (Ananın kültürü) üzerinden, Karadeniz’in kuzeyine kadar uzanan geniş bir alan göz önünde bulundurulmaktadır.”²²²

B. Macera Bölümü

1. Gurbete Çıkma (Sevgiliyi Arama)

Kubikul hazırlıklarını tamamladıktan sonra rüyasında görüp âşık olduğu Akbilek’i aramak için sefere çıkar. Kahramanın macerası artık başlamıştır. Campbell’in dediği gibi “..macera her zaman ve her yerde bilinenin örtüsünün ötesinde bilinmeye bir geçittir, sınırdaki bekleyen güçler tehlikelidir, onlarla iş yapmak risklidir; yine de usta ve cesaretli bir karşısında tehlike silinir”.²²³ Macerayı Tanrıya ulaşma–mistik açıdan değerlendirdiğimizde de Eliade’nin dediği, kahramanın merkeze; kutsal olanın, mutlak gerçeğin bölgesine doğru yolculuğu başlamıştır. Merkeze giden yol zor bir yoldur; çünkü orada kutsalla birlikte diğer bütün “gerçeklik” simgelerinin (abıhayat, süt yemi, kadın, gençlik çeşmesi-bunların bazısını biz ekledik) olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda; kutsal olana, geçiciden, yanıltıcı olandan Tanrıya geçiş ayinidir. Merkeze ulaşmak kutsallaşmaya, erginleşmeye hak kazanmaya eşittir.

Aslında kahraman şu anda “geçiş ayinlerinin en mükemmelinin” karşısındadır. Bu da onun artık ilk kahramanlığını göstererek kendisini yetişkinler topluluğuna kabul ettirme sınavıdır ve Eliade’nin dediği gibi “insan eksikli, ruşeym halindeki bir

²²² Emel Esin; Türk Kozmolojisi.... s. 119-120.

²²³ Joseph Campbell; Kahramanın Sonsuz..., s.100.

durumdan, mükemmel erişkin duruma, bu erişkinler topluluğuna katılma ayinleriyle ulaşabilmektedir.”²²⁴

2. İlk Engel

Kubikul yola çıktığında önüne yedi başlı ejderhanın önderlik ettiği bir yılan sürüsü çıkar. Atı bunları görünce şaha kalkar ve Kubikul da kılıcını çekerek yılan sürüsüne dalar. Kendini çembere alan yılan sürüsünü yarıp geçince yedi başlı ejderha hiddetlenir ve Kubikul’u nefesiyle içine çekmeye çalışır. Kubikul kılıcıyla ejderhanın başlarını kesmeye başlar ve en son başını da kesince ejderha ölür.

Ejderhanın genellikle anlatmalarda daha dorusu dünya mitolojisinde “merkez” de bulunan “gerçeklik simgelerinin” koruyucusu, muhafızı olarak bir nevi “tanrıya ulaşma yolundaki eşiğin muhafızı” olarak görüldüğünü biliyoruz.²²⁵

Kahramanın çıktıkları seferde çeşitli engellerle karşılaşmasıyla(vahşi hayvan, garip yaratıklarla dolu sık orman, ihtiyar cadı kadın vb.) Türk dünyasının hemen hemen bütün anlatmalarında karşılaşıyoruz. Metin Ergun, destanlarda görülen engellerle ilgili olarak şu örnekleri verip “Ural Batır Tirihiv’ı aramaya giderken atını dile gelip uyarması sonucu önce Tirihiv yolunu kapatıp yatan dokuz ve on iki başlı dev perilerle, daha sonra da Tirihiv’dan su almasını engelleyen cinlerle mücadele etmek zorunda kalır. Yolculuğa çıkan kahramanın dev-peri ve cinlerle mücadele etmek zorunda kalışı “Kozi Körpeş’ta de – Quziykürpäs” görülür. Karabay tarafından öldürülen dev-perinin akrabaları Mayanhılv’ı aramaya çıkan Kuziy’ı defalarca tuzağa düşürüp öldürmeye çalışır. Altay destanları Alıp-Manaş’ta ve Maaday Kara destanının bir varyantı olan Kan Püdey’de de yolculuğa çıkan kahramanların tehlikeye karşı uyarıldıkları ve kahramanların olağanüstü varlıklarla mücadele ettikleri görülür” dedikten sonra Ural Batır destanının mitolojik bir yapıya sahip olması dolayısıyla engellerin de olağanüstü

²²⁴ Bk. Mircae Eliade; Kutsal ve Dindışı (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1991, s. 157-164.

²²⁵ Bk. Mircae Eliade; Babil Kozmolojisi...s. 35. ... “Bütün Halkların efsanelerinde yılan hazinelerin ve mezarların bekçisidir...”

“Dumèzil’in de ileri sürdüğü gibi kahramanın üç başlı canavarla yaptığı dövüş arkaik bir topluluğa katılma ritüelinin mitosa dönüştürülmüş hali olabilir.Eğer Hristiyan mitolojisinde St. George ejderle kahramanca dövüşüyor ve onu öldürüyorsa da diğer azizler bu sonuca dövüşmeden ulaşırlar.....Öte yandan şunu da unutmamalıyız ki ejder, kahramanlığa geçiş ayinlerinde ve mitoslarda oynadığı rol dışında bir çok gelenekte(Doğu Asya, Hint, Afrika ve diğerleri) kozmolojik bir simgeciğe de konudur: Evrenin biçim öncesi tarzını, Yaratılış öncesinin bölünmemiş “Bir”ini simgeler.....Bk. (Eliade 1994: 162.)

ve fantastik olduğunu, sosyal hayatla ilgili destanlarda ise engellerin daha reel ve insanî olduğunu belirtmektedir.²²⁶

Engellerin toplumun geçirdiği merhalelere göre anlatmalardaki değişimi konusunda Ali Duymaz da görüşlerini şu şekilde belirtmektedir: “Avcı göçebe toplumun ilk dönemlerinde “sosyal ve reel” bir tehlike arz eden vahşi bir hayvanın öldürülmesi son derece fonksiyonel ve gerçekçidir. Buna en tipik örnek Oğuz Han’ın toplumu ve toplumun geçim kaynağı sürüleri tehdit eden “canavarı” öldürmesidir. Dede Korkut’ta ise “hayvanlarla mücadelenin” bir takım değişiklikler gösterdiğini görüyoruz. Artık vahşi ve ehli olanların azgını sayılabilecek hayvanla, toplum için, toplumun geçim kaynağı at, koyun ve deve sürüleri için gerçek bir tehlike değildir. Ancak bir Oğuz gencinin ergen ve alp olabilmesi için hafızalarda hâlâ yaşayan taze bir vasıtaadır. Bu itibarla hayvanla mücadele motifi, Dede Korkut’ta fonksiyonellikten uzaklaşıp estetik ve sembolik bir mana yüklenmeye başlanmıştır...Kan Turalı hikâyesinde geçen ve Selcen Hatun için ifade edilen “Ol kızuñ üç canavar kalınlığı kaftanlığı vardı sözleri, ergenlerin evlenmek için yerine getirmek zorunda oldukları bir şartı da sosyal ve kültürel aşamalarıyla birlikte bize sunuyor. Kan Turalı’nın başlık yani olarak üç canavarı öldürmesi icap etmektedir. Kemal Abdullah’ın da çok güzel ifade ettiği gibi bu engel ilk aşamada “üç canavar”, daha sonra ise bu üç canavar gibi kalınlık yerine geçen kaftandır. Eğer bu engelin devamı ne olabilir diye düşünürsek sosyal değişmeye paralel en son şekli de Kerem ile Aslı’nın kavuşmasına engel olan “40” düğmeli sihirli gömlektir. Yani engel önce fonksiyonel, daha sonra estetik ve sembolik, en sonunda da mistik bir mahiyet kazanmaktadır. Bu da elbette ki toplumun geçirdiği merhalelerle ilgilidir.”²²⁷

3. Buluşma

Kahramanların sevgilinin ve sözlünün bulunduğu yurda varmadan önce yolda veya genellikle yurdun sınırında bir çobandan, kutsal kişilerden (derviş, evliya) veya kendi olağanüstü atından yardım gördüğü, memleket veya sevgili/sözlü hakkında bilgi ve tavsiye aldığı görülmektedir.

²²⁶ Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov; Başkurt Halk Destanları, Türksoy Yayınları, Ankara 2000, s. 32.

²²⁷ Ali Duymaz; Derlemeler ve İncelemeler II, Destan ve Halk Hikâyesi Yazıları, Balıkesir 2001, s. 35-36.

Kubikul destanında da Kubikul nehir kıyısında kurulu Kalmuk şehrinin sınırına gelince bir dervişle karşılaşır. Derviş ondan atını, silahlarını orada bırakıp çoban kılığında şehre gitmesini ve Kalmuk Han'ının sürüsünde çobanlık yapmasını tavsiye eder:

“Vakit gece yarısı olduğunda,

Beyaz sarıklı bir adam,

Gelir onun yanına.

“Dostunum, balam ben,

Nehrin başında üzüлүp,

Niye bunca ağladın sen.

Ümidini kesip ağlar mı,

Sefere çıkan yiğit?!

Koruyucu atan ben idim,

Ben bir duacı ihtiyar.

Kuyruğundan tulparın

Bir tane tüy koparıp al.

Çabuk onu cebine koy.

Silah, giysi her şeyi,

Atın sırtına bağla.

Keçe bulup giy,

Adilbay'ın mekanına,

Git sen dilenci kılığında.

Seferin olur başarılı,

Yolun olur hayırlı.

Akbilek'in babası,

Adilbay adlı padişaha,
Yavrum hizmetçi ol.
Akıl, bir çare bul.
Evin etrafında otlayan,
Öğlen olduğunda da duran,
Yavrum kuzu çobanı ol.”

Kubıkul 1621-1647

Bunun gibi Kozi Körpeş Bayan Sulu destanının Altay eş metinlerinde²²⁸ ve Köroğlu'nun Kazak eş metinlerinde sevgilinin bulunduğu yere kahramanın kılık değiştirip gitmesini yanlarındaki olağanüstü atları söylemektedir. Yine Kozi Körpeş Bayan Sulu destanının Başkurt ve Altay eş metinlerinde ve Köroğlu'nun Kazak eş metinlerinde atlardan alınan kılların yakılınca atın yardıma geldiği görülmektedir.

Pek çok Anadolu masalında olduğu gibi kahramanlarının atlarının yele ve kuyruklarından üç kıl almaları ve darda kaldıklarında daha önce ortadan kaybolan atlarını bu kıllardan birini yakarak yardıma çağırılmasının destanlarda oldukça çok görüldüğünü belirten Ergun²²⁹ Ural Batır'da Ak boz atın kahramana üç kıl, Akbuzat'ta, Akbuzat'ın Hevben'e yelesi ve kuyruğundan ikişer kıl vermekte olduğu ve Ural Batı ile Hevben'in darda kaldıklarında bunları yaktıklarını ve atlarının ortaya çıkıp kahramanları kurtardıklarını ifade ederken bu motifi “Bütün yerine onun bir parçasının geçirebilirliği” prensibiyle bağlantılı olabileceğini söylemektedir. Bu motifle ilgili olmasa bile Jean Paul Roux'un²³⁰ saçların ruhla olan ilgisi yönünde söylediklerini, dinsel açıdan parçanın bütüne eşdeğer görüldüğünü ve bugün bile Samayodlerin gücün saçlarda olduğuna inanmalarını göz önünde bulundurmamız bu konuya açıklık getirmede faydalı olur sanırım. Bunlarla birlikte atının kılını yakmasıyla şamanın atı tarafından öbür dünyaya taşındığı da bilinmektedir.

²²⁸ Mehmet Aça; Kozi Körpeş Bayan Sulu..., s. 283.

²²⁹ Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov; Başkurt Halk Destanları, s. 34.

²³⁰ Jean Paul Roux; Türklerin ve Moğol..., s. 126-129

Kahramanın sevgilinin bulunduğu yere/düğününe kıyafet değiştirerek gitme motifi üzerinde Fikret Türkmen de durmuş ve bu motifin çok eski bir destan motifi olduğunu belirtip “Bunlardan en eskisi Dede Korkut’ta Bamsı Beyrek’te geçmektedir. Daha sonraları Âşık Garip ve Asuman ile Zeycan hikâyelerinde de kahraman âşık kıyafetinde düğüne gelmektedir. Aynı motifle Odise’nin dönüşü epizotunda da rastlanmaktadır” diyen Türkmen, Tahir ile Zühre hikâyesinin bütün varyantlarında Tahir’in kadın kılığına girerek kadınların türkü söyleyip eğlendikleri meclise, yahut Zühre’nin sarayına gittiğini bildirmektedir.²³¹

Köroğlu’nun Kazak eş metinlerinden birinde (Avezhan Kıssası-Derleyen: Hasan Mirbabaulı) evlat edindiği Gavaz’ın küsüp tekrar Gürcistan’a dönmesi ve Gürcistan Han’ına Jembilbel’i övmesi üzerine onun asılacağını kervancılardan öğrenen Köroğlu ve kırk yiğidi, Gürcistan pazarına, ikişer ikişer pazarcı kıyafetiyle girerler.

Bir başka Köroğlu anlatmasında da Gavaz’ı kaçırp evlat edinmek için Gürcistan’a giderken pirleri (Kırklar) ona “yolda bir çobanla karşılaşacağını ve onun kıyafetlerini giyip kendisini Gavaz’ın dayısı olarak tanıtmasını” öğütlerler:

“Köroğlu’nun önüne Hızır, İlyas, Gavıs-Gıyas ve Kırklar, on iki imam çıka gelir.

__Ey Köroğlu sen Jembil’den çıkmadan evvel Allah’ı ağzına almadın, ölürüm, ölmezsem Gavaz’ı alıp gelirim,__ dedin. Buna Hüda öfkeleni. Şimdi senin aklına gelip Allah’ı ağzına aldıktan sonra sana söyleyeceğimiz: “Buradan gittikten sonra Bed-Baht’ın dağına çık da etrafa bak! Bir aksak adam koyun güder. Bu çobanın ağzında bir dişi yok, insan ile de, Hüda ile de işi yok. Gavazhan’ı çok seven kişidir. Her yıl (yilda bir kere) gidip Gavazhan’ın ay gibi yüzünü, ceylan gibi gözünü görür. Koyunlara baktığı için aldığı ücret budur. Sen o ihtiyarın yanına gidip, giyimini giy, eline dayığını al, koyunları sürüp, Gavazhan’ın atası Buldurık Kasabı sor. Buldurık Kasabın karısı-Türikmen kıızı, adı _Külèyim. O, Kızılbaşların eline düşeli kırk yıl oldu. O hiç kimseyi de tanımaz. Doğurduğundan beri akrabalarından da bir kimseyi görmedi. Onun Türkmen’de Konırbay denen ağabeyi var. Sen ona vardığında Konırbay’ım dersin işin iyileşir, ganimetli dönersin”,__ der.”

²³¹ Fikret Türkmen; Tahir ile Zühre İnceleme-Metin, AKM Yayınları 165, Ankara 1998, s. 191. Ayrıca bk. Fikret Türkmen; Âşık Garip..., s. 4-6. Bu konuda ayrıca bk. V. Jirmunskiy; age., s. 283-293.

Kılık değiştirme motifiyle K roğlu'nun daha başka Kazak anlatmalarında da karşılaşıyoruz. K roğlu'nun Kıssası-Reyhan Arap tarafından kaırılan yengesini kurtarmak i in Reyhan Arap'ın  lkesine doğru yola  ıkan ve sınıra gelen K roğlu  obandan Reyhan Arap ve  lkesi hakkında bilgi alır, onun kıyafetlerini giyip falcı kıyafetiyle şehri dolaşır. Avezhan'nın Kıssası-Gavaz Kokiy Han'ın kızını alabilmek i in d zenlenen yarışa kıyafet değiştirerek katılır. Burada yardım i in “at kılının yakılması” motifi yerine “peri kızının verdiği sa  tellerinin yakılması” motifiyle karşılaşmaktayız. Jumagazin Emireş tarafından derlenen bir başka K roğlu anlatmasında da nişanlısını aramak i in başka bir  lkeye giden K roğlu'nun nişanlısı hakkındaki bilgiyi  lke sınırındaki  obandan aldığı g r yoruz.

Dervişin dediklerini yerine getirip şehre  oban kıyafetinde giren Kub kul Han'a gidip  obanlık yapmak istediğini s yler. Han'ın eşi buna karşı  ıkar ama Kub kul “Koskoca Han'ın kadın s z  dinlemesi ayıp değil mi” demesiyle Han onun  oban olarak işe başlamasını emreder. Koyun s r s n  g tmeye başlayan Kub kul bir g n sıcaktan bunalır ve koyunları oldukları yerde bırakıp yakındaki nehre gidip yıkanmaya başlar. Onun nehirde yıkandığını g ren Akbilek'in baş hizmet isi onu beğenir ve buraya geliş amacını  ğrenince ona yardım etmeye karar verir. Kub kul'a yarın  ğle vaktinde Akbilek'i bağ-bah eli ovaya bir yolunu bulup getireceğini s yler ve ona orada beklemesini s yler. Sonra Akbilek'e gidip ş yle der:

“Hizmet i de olsam arkadaşın,

Yanındaki benim,

Senden bir isteğim var,

Dileğimi yerine getir.

Bu seferlik yanımda,

Arkadaş olarak gel.

Bağ- bah eli vadide elma ağacı,

Ermiş gibi meyvesi.

Bağdan meyve topla,

Gerçekten bunu diliyorum,
Dileğimi yerine getir_ dedi.
Akbilek'te vardır bilgelik,
Gönlümde yoktur kötülük,
Yüreğimde yok düşmanlık,
Meyveli vadiye gidelim.
Ağaçtan elma toplayalım,
Gitmem diye yavrum”

Akbilek de ona şöyle cevap verir:

“Arkadaşım, hizmetçim, sendin,
Han kızı da bendim,
Seninle nasıl gelirim,
Bir adım dahî dışarı atmadım.
Annem babam göz bebeği gibi baktı.....
Bağ bahçeli vadisi batsın,
Gidelim dediğinde gitmem.
Sözünü senin dinlemem,.....
Bağında yatan yiğidin var,
Ben yeminimi bozmam.
Sana da hiç güvenmem.
Söylediğine inanmam.
Meyveli bağın batsın,
Bağdan meyve toplamam.
Uykumu bozup yoksul hizmetçi,

Tekrar tekrar rahatsız etme.
Bağımda yatan han kızımı,
Hiç görmemiş insanı (yabancıyı).
Eğer gidersem bağa,
Orada gezen Kalmuklar,
Kaçırır benim huzurumu”

Kubıkul 2108-2165

der ve hizmetçi sonunda onu ikna edip bağ-bahçeli ovaya götürür. Orada Kubıkul’ı gören Akbilek, onun rüyasında âşık olduğu genç olduğunu anlar ve birbirlerine sarılıp öpüşürler. Akbilek’in yanındaki kırk kız onu aralarına alıp gizlice Akbilek’in sarayına götürürler. Bir süre sonra Akbilek ona kendisini alıp memlektine götürmesini, orada kalmanın tehlikeli olacağını söyler.

Yukarıdaki Kubıkul’dan verdiğimiz örneğin oldukça uzun olmasının sebebi Köroğlu’nun Kazak anlatmalarında da hemen hemen aynı ifadelerle karşılaştığımızı göstermek içindir:

“Reyhan Arap tarafından yengesi kaçırılan Köroğlu onu kurtarmak için Reyhan Arap’ın memleketine geldiğinde yengesi ona artık ihtiyarladığını, dayısına Reyhan Arap’ın kız kardeşi Küleyim’i kaçırıp götürmesini söyler. Kızı da onun saklandığı yere kendisinin getireceğini söyler:

Akbilek Küleyim’e şöyle der:
__Kız sultanım dal dal edip saçları örelim,
Lale çiçeğini altın bahçeden toplayalım.
Ağabeyin uykuda yatarken ikimiz
Biraz dolaşp, bahçede gezip dönelim.
__Yenge bir gafillik yapmayalım,
Ağabeyim uyanıp sonumuzu getirmesin.

Her g n bana b yle demezdin,
 ıkarsam bir d şmanım beni ka ırmasın....
Giderdim seninle yengeciğim,
Ni in s ylemiyorsun yenge bana doğrusunu?

___Alıp  ıksam seni elma boynunu eğip,
Bah e, ağa tan  i ek toplayalım gece olup,
Kaygı ve dertle i im doldu ey sultanım,
Bu hasretimi dağıtıp geleyim.

___Akılı diğerlerinden fazla olan yengem?
Yoksa g ster diyen bir erin var mı idi?
H l  bana ger eği s ylemiyorsun,
Allah'ın bir sevgili kulu var mı idi?

Rahmet Mezhojaev anlatmasında da yenge kendisinin yerine Reyhan Arap'ın kızını ka ırmasını s yler ve kızı  amaşır yıkama bahanesiyle K roğlu'nun yanına o getirir:

Kurbang l'e : Benimle gel,_ dedi,___
 amaşır yıkamasan da sadece yanımda dur_ dedi.
 Sana katılıp Naraspan'a gitmem,
Anne değilsin, at sırtında gelen hizmet isin sen dedi.

Barşa ağlayarak Reyhan'a varır:
 Benimle gelmiyor kızın,_ deyip şikayet eder.

“At kuyruğu hizmetçi, seninle kim gider” deyip

Saldı benim gönlüme yarayı.

Severek getirip gösterdiğin bu mu?

Maşallah benimle gelen dostuma!

Beni niye annesi gibi görmüyor,

Bunları söylettiren sen misin yoksa?”...

Kubıkul Akbilek’le anlaşıp kaçmaya karar verirler. Akbilek Kubıkul’a at ve silahı kendisinin bulabileceğini söyleyince Kubıkul çok sinirlenir ve onları kendisinin bulabileceğini söyleyip şöyle der:

“Giy demen zırhı senin,

Bana zor sınav oldu.

Tulpar vereceğim demeniz,

Yiğit için kusur oldu.

Âşık olduğum can dostum,

Bu sözün bana leke oldu.

Yarın yurdumuza gittiğimizde,

Seçtirip zırh giydirip,

Tulpar ata bindirip,

Beş silahın hepsini verdirip,

Üstün olduğumu gördün_ diye.

Soyluluğa güvendin,

Silah, araç gereç, tulpar at,

Hepsini buldum verdim.

Göze batmadan Kalmuk yurdunda,

Benim sayemde buraya geldin” diye,

Söyleyip yüzüme vurursun,

Alay edip gülersin,

Kubıkul 2687-2705

dedikten sonra atından aldığı kılı yakınca atı ve silahları hemen yanına gelir ve Akbilek buna çok şaşırır. Daha sonra Akbilek kırk kızla vedalaşır ve yola çıkarlar. O sırada Akbilek’in annesi rüyasında nehir gibi kanların aktığını görüp Han’a kızını kontrol etmesini söyler. Han telaşla kızının bulunduğu saraya gelir. Kızının olmadığını görünce kırk kız ile baş hizmetçiyi sorgulayıp başlarını kestirir ve askerlerini toplayıp kızı ile Kubıkul’un ardından gider. Arkalarından gelen orduyu gören Kubıkul savaşmaya niyetlenir ama Akbilek kaçmayı teklif eder. Kubıkul buna da sinirlenip şöyle der:

“Öyle deme Akbilek,

Sayısız düşmandan yılmam,

Çok deyip korkup kaçamam.

Kaçıp kalabalık askerden,

Yurduma gidip ulaşamam.

Bin olsun isterse sayısız olsun,

Bu düşmana saldırmadan duramam.....

Nedir bu yaptığın Akbilek,

Halka dert getirdin,

Adın kadın güçsüzsün,

Bunca niye gözyaşı döktün.

Ölümlle eşit olur,

Kaçıp Kalmuklardan,

Yurduma sağ salım gitmem.

Düşmandan başımı geri çevirmem,
Gidelim diye benden isteme,
Düşmandan kaçıp gidecek kadar,
Ey Akbilek söyle ben neyim?
Senin dediğini yapmam,
Düşünsem bana eksiklik olmalı,
Yiğit için bir noksanlık olmalı.
Savaşmaya bu düşmanla,
Oldum ben çok arzulu.
Karışıp askerin arasına,
Savaşa gerçekten oldum tutkulu.
Adın kadın güçsüzsün”

demesi bize Dede Korkut hikâyelerinden Kañlı Koca Oğlu Kan Turalı boyundaki Kan Turalı ile Selcen Hatun arasındaki diyoloğu hatırlatmaktadır.

Kanlı Koca yaralanıp kaldığında Selcen Hatun düşmana saldırmış ve Kañlı Koca’nı düşmandan korumaya çalışmıştır. Bunu gören Kañ Turalı Selcen Hatuna şöyle der:

“..Kalkıp ey Selcen Hatun doğrulduğunda,
Yelesi kara cins atına bindiğinde,
Babamın ak otağının eşiğine indiğinde,
Oğuzun elâ gözlü kızı gelini destan anlattığında,
Herkes sözünü söylediğinde,
Sen orada durasın övünesin,
Kan Turalı perişan oldu,

At arkasında aldım çıksın diyesin..”²³²

İki anlatmada da eş/sevgililerin daha doğrusu kadınların kahramana zor durumda olsa bile yardım etmesi kahramanlar tarafından şereflerine sürülen leke olarak algılanmaktadır.

Kubıkul Adilbay Han’ın askerine doğru yönelir ve teke-tek savaşı teklif eder. Kalmukların arasından Karasbek adlı bir yiğit çıkar. İki gün kadar savaşırlar ama bir türlü yenilemezler. Karasbek son bir hamle yapıp Kubıkul’u kaldırıp bir taşla çalar. Kubıkul da güç-derman kalmamıştır. O sırada pir-atalarına sığınıp yardım ister. Gökyüzünden bir simurg kuşu havalandı ve sağ kanadıyla Kubıkul’un sırtına vurur. Kubıkul’a can gelir ve Karasbek’i kaldırdığı gibi yere çarpıp öldürür. Bunun üzerine Adilbek adında diğer bir kalmuk yiğidi meydana çıkar. Adilbek de çok güçlüdür. Kubıkul ile uzun süre dövüşürler. Kubıkul’un güç kuvveti yine kesilmiştir. Yine pirlere yardım ister. Pirlere-ataları yardım eder. Gönüne bir şevk gelir ve kuvvetli bir hamleyle Adilbek’i kaldırıp yere çarpar. Bununla da kalmayıp kılıcı ağzından sokarak onu Kubıkul öldürür. Bunun üzerine Han’ın yanında bulunan veziri Akmamam Han’dan savaşı durdurmasını, Kubıkul’u damat olarak kabul etmesini ister. Adilbay Han istemeden olsa da bu teklifi kabul eder. Kubıkul silahlarını çıkarıp Han’ın yanına gidip önünde eğilir. Han Kubıkul’un silahlı olduğunu görünce onu öldürmek ister ama Akbilek’in ağabeyi ona engel olur. Babası da bunun üzerine onların gitmesine izin verir ama ellerini ters açarak beddua etmekten de geri kalmaz:

“..Ellerimi ters açayım,
Beddua edeyim.
Kötülükleri ey Akbilek,
Senden niye kıskanayım,
Dileğini Allah vermesin!
Gözyaşına hiç dikkat etmesin!
Yoldaşından ayrılp,
Üzüntüyle kan ağlayasın!
Üzüntüyle bitkin düşesin!

²³² Muharrem Ergin; Dede Korkut Kitabı, MEB Yayınları, Ankara 1970, s.155.

Hasret düşüp başına düşünesin!
Arkadaşından ayrılıp,
Yalnız kalıp eziyet çekesin!
Dünyada gün görmeyesin!
Yürüsen yolun açık olmasın,
Beni bu kadar ağlattın,
Seni Allah aşağılasın.
Benim ettiğim duayı,
Allah'ım gerçek kılsın!
Birbirinden ayrılısın,
Sevip kavuştuğun dengin!
Dileğini gerçekleştirmesin!
Göz yaşlarını görmesin!
Kocan ebediyen ayrılıp,
Üzüntüden kahrolsun!
Üzüntüden için kor olsun!
Benim bu duam gerçek olsun,
Yıldırım çarpıp tependen,
Hayatın sönüp yok olsun!
Ellerini ters açar,
Bedduasını eder...”

Kubikul 3578-3607

Destanlarımızda dua veya alkışın yanı sıra bedduanın da yer aldığını da belirten Aygerim Dıykanbayeva²³³ “Beddua etme daha çok kara şamanlara atfedilirdi. Çünkü onlar yer altı dünyasıyla, yani kötü ruhlarla temas edip onlardan şamanlık yeteneğini almışlardır. Beddua sadece şamanlar tarafından değil, sıradan insanlar tarafından da yapılabilirdi. Bu nedenle Kırgızlar Bedduanın sihirli gücüne inanırlar ve ondan korkarlardı. Kırgızlar kötü söze karşı derlerdi. Bazı insanların kötü sözüyle, yani sözün sihirli gücüyle zarar verebileceklerine inanılırdı. Böyle insanların dillerinde güya sigil olduğuna inanılırdı. Birisine bela göndermek isteyenler mavi renkte taşta oturup beddua ederlerdi. Bu beddua Kırgızlar için en tehlikeli olanıydı. Başka bir inanca göre eğer bir

²³³ Aygerim Dıykanbayeva; Kocoçaş Destanı....., s. 138-141.

kişi kurdun sinirini yakarak beddua ederse karğışı alan kişinin sinirleri burkulur ve insanın hayatının sonuna kadar sakat kalacağına inanılırdı” demektedir.

Kococař destanında da Sur Ečki (Boz Keçi) bütün soyunu kurutan avcı Kocoçař için řöyle beddua eder:

“..Akrabasından ayırarak,
O da benim gibi azap çekse,
Çocuklarımdan biri bile kalmadı,
Beni rahat bırakmayıp,
Kovalayıp eziyet etti.
Keçinin dileğini kabul edersen,
Avcının kayalıkta kalsın canı!...

.....
Tepsi yüksek gök ursun,
Göğsü yassı yer vursun.
Topallayıp gittiğinde,
Kovalayıp yakalayamadan,
Tüfeğini alarak koşarsan,
Kuday ilk önce seni vursun!.....

.....
Baban ile annenin,
Gözlerinin yaşı dinmesin.
İsteyip aldığın Zulayka,
Kederlenip bağıra bağıra ağlasın.
İsteyerek aldığın Zulayka,
Karalar giyip ağlasın.

Kemiğin tahta kurusun...”

4. İkinci Engel

Kubikul ile Akbilek bundan sonra yola çıkarlar. Yorgunluktan ve susuzluktan müşkül durumdadırlar. Kimsenin bilmediği yerde bir gölle karşılaşır. Kubikul burada konaklamayı teklif edince Akbilek rüyasında bir balığın kuyruğunu suya vurup durduğunu gördüğünü, eğer burada konaklarsa kendisini bir daha göremeyeceğini söyler. Kubikul da ona yine kızarak “yanında ben varken sana bir şey olmaz” der ve çadırı kurmasını söyleyerek kendi ava çıkar. Vurduğu bir sürü hayvanla geri dönen Kubikul Akbilek’i göremeyince kaygılanıp,üzülür. Kubikul tekrar atalarından yardım ister. Atası-piri bir anda yanında bitiverir ve:

“..Kılıcını bile de al.

Sabret balam sabırlı ol,

Vakti gelmeden uçmaz can.

Sabırlı ol sen_dedi..”

der ve “kadın sözünü dinlemediğin için bunlar başına geldi. Akbilek’in babasının bedduası tuttu. Gölden çıkan yedi başlı yılan-ejderha onu yutmuş olmalı” diye ekler. Bunun üzerine Kubikul suya girip ejderhanın yedi başını keser ve onu sürüyerek kıyıya çeker. Karnını yarıp Akbilek’i çıkarır. Akbilek ölmüş gibidir. Kubikul korkar ve atapirinden yardım ister. Atası şöyle der:

“..Kızımı bana ver,

Biraz zorluk çektin,

Bununla yetin, razı ol,

Sırtını dön, öteye git..”

diyerek sanki Kubikul’a kadın sözünü dinlemediğin ve kendine çok güvendiğin için sana küçük bir ders verdik, sana bu kadar acı yeter. Aklın başına gelmiştir artık” der gibidir.

Akbilek önce rüyasında bir balığı gördüğünü söylemesine rağmen balık daha

sonra yılana ve daha sonra da ejdere dönüşmüştür. “Balığın kozmik devrandaki şeklinin ejderha olduğu”²³⁴ düşünülürse kızın balık/ejder tarafından yutulması ejder şeklinde düşünülen su tanrılarına insan kurban edilmesini de bizlere hatırlatmaktadır.

Emel Esin, “Gardizi’nin Ertiş’in Hudâ’sı nihang’ın (Kaşgari’nin ejder yılına verdiği ad) bir kız kaçırmasını anlatışıyla sanki, su tanrısı luu/ejder kan’larına Çin’de ve Orta Asya’da verilen insan kurbanlarını hatırlattığını”²³⁵ söylemektedir.

Burada sırası gelmişken hemen hemen bütün dünyada karşılaşılan bir motiften de bahsetmemiz gerekiyor. Genellikle dünya mitolojilerini psikoanaliz yöntemini kullanarak tahlil edenler tarafından “balının karnı” olarak nitelenen bu motif Tanrıya ulaşma yolunda çıkılan seferde eşikten geçişin yeniden doğum alanına geçme fikrini simgelediği belirtilmektedir. Campbell’e göre bu motif “..eşikten geçişin, kendini yok etmenin bir biçimi olduğunu vurguluyor. ...Dışa doğru, görünen dünyanın sınırının dışına geçiş yerine kahraman yeniden doğmak üzere içe doğru gidiyor. Kaybolma inananın kim ve ne olduğunu, yani ölümsüz olmadıkça kül ve toz olduğunu anımsanmasının kolaylaşacağı yer olan tapınağa girmesine karşılık gelir. İçerideki tapınak, balının karnı ve ötedeki, yukarıdaki ve aşağıdaki cennet toprağı, hepsi aynı şeydir. Tapınaklara giden yolların ve girişlerinin heybetli heykellerle kuşatılmış olması ve korunması bu yüzdendir: ejderhalar, arslanlar, kılıçlarını çekmiş şeytan avcılar, dargın cüceler ve kanatlı boğalar. Bunlar içerideki yüksek sessizlikleri göğüsleyemeyek olanları uzakta tutacak olan eşik muhafızlarıdır. Varoluşun tehlikeli yönünün, olağan dünyayı çevreleyen mitolojik devlere ya da balının iki sıra dişlerine denk düşenbaşlangıç belirtileridir onlar. Kendini adanmış kişilerin bir tapınağa giriş anında bir dönüşümden geçeceği gerçeğini sergilerler. Dünyevî karakteri dışarıda kalır, onu yılana derisini attığı gibi atar. İçeri girdikten sonraölmüş olduğu ve Dünya Rahmine, Dünya Göbeğine, Dünyasal Cennete döndüğü söylenebilir”²³⁶

Kubikul’un pirinin Kubikul’a “..korkma balam, vakti gelmeden uçmaz can.” deyişi Türk destanlarında kahramanların ölüp dirilme motifleriyle birlikte karşılaştığımız sözleri bize hatırlatmaktadır.

²³⁴ Emel Esin; Türk Kozmolojisi..., s. 89.

²³⁵ Emel Esin;age., s. 86.

²³⁶ Joseph Campbell; Kahramanın Sonsuz..., s. 107, 110.

Saltukname’de de Hazreti Hızır Sarı Saltuk’a şöyle demektedir: “Ya Şerif! Gam çekme, Şimdilerde sana ölüm yoktur. Ta kim su közine od gibi körünmeyince sana mevt olmaya. Alamet oldur, üşenme” demesini Şükrü Haluk Akalın sonu ölümle bitebilecek pek çok olaydan kurtulmasının müjdecisi gibidir diye yorumlar.²³⁷

Manas’ın da ölüm sebebini sanki anlatıcı Manas’ın ağzından ona itiraf ettirmektedir: Manas Er Kökşe ile girdiği mücadele sonucu yaralanmıştır ve ölmek üzereyken şöyle der:

“..Allah Allah demekten

Kendimi Allah sanmışım

Allah herşeyin üstünde değil mi?

Emanet canıma sabır koy..²³⁸ (Emanet canımı almak için biraz sabret?)

Burada da görüldüğü gibi Manas’a da Kubıkul’a da kendilerine çok güvenmelerinden dolayı Allah /Kuday tarafından ceza verilmekte ve bu ölüm sadece “Kutsal’ı” hatırlamaları niteleğinde bir ikaz olarak gösterilmektedir. Manas’ın ölüp dirildikten sonra “Ben ölü değilim, Diri de değilim, Başka bir şey oldum ben” demesi belki de erginlenme törenlerinde sembolik olarak ifadesini gördüğümüz ölüp-dirilme ile ilgili olarak yorumlanabilir.

C. Sonuç Bölümü

Memlekete Dönüş

Kubıkul Akbilek’le beraber memleketlerine doğru yola çıkar. O sırada annesi rüya görmüştür ve rüyasında otağ’ın direklerinin önce yıkıldığını ama daha sonra tekrar yerine geldiğini söyler. Halkı bunu hayra yorar. Kubıkul ile Akbilek de o sırada memleketlerinin sınırına yaklaşmışlardır. Onların karaltısını görenler müjde almak için Veli Han’ın otağına doğru koşup müjdelerini isterler. Annesi ve babası sadaka aşı hazırlatıp dağıtır ve mutluluk içinde yaşamaya başlarlar.

²³⁷ Şükrü Haluk Akalın; (Haz), Saltukname, Ankara 1988, s. 33 (Sakaoğlu 1995:217) Saltukname’deki diğer ölüp- dirilme motifleri için ayrıca bk. Kemal Yüce; Saltukname’deki Tarihi, Dinî ve Efsanevî Unsurlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 832, Kaynak Eserler Dizisi 9, Ankara 1987, s. 353-378 (Sakaoğlu 1995: 218)

²³⁸ Emine Gürsoy Naskali; Manas Destanı, Türksoy Yayınları, Ankara 1995, s. 63-64.

2) Dotan Batır Destanının Epizot ve Motif Yapısı

A. Hazırlık Bölümü

Bu bölüm daha önce incelenmiştir.

B. Macera Bölümü

1. Gurbete Çıkma

Kendilerine evlenecek kız/gelin bulabilmek için Dotan Batır 39 erkek ve 40 kız kardeşiyle yola çıkar. Yolda bir çobanla karşılaşır ve çobandan buralarda başka birilerinin yaşayıp yaşamadığını sorarlar. Çoban, Dotan Batır en küçük erkek kardeş olmasına rağmen ondan başkasıyla ilgilenmez. Burada bir masal motifiyle karşılaşır. Bildiğimiz gibi masallarda her zaman en küçük kardeş akıllı, başarılı, cesur olarak gösterilmektedir. “Akıl yaşta değil, baştadır” atasözünü teyit edercesine cadı sadece onun yüzüne bakarak soruları cevaplamaktadır. Çoban uzakta bir ormanın olduğunu ve orman girerken mutlaka silah kuşanmalarını öğütler. Dotan Batır’a da yıldı sürüsünden asi attan doğan kara kök tayı yakalayıp binmesini söyler. Tekrar yola çıkan kardeşler orman içinde bir nehrin kenarında konaklar ve uykuya dalarlar.

2. İlk Engel

O sırada jalmavız kempir/ihtiyar cadı kadın onlara yaklaşıp yutmaya başlar. Tam Dotan’ı da yutacağı sırada atı Dotan Batır’ı uyandırır. Sırası gelmişken burada iki husus; jalmavız kempir, yani ihtiyar cadı kadın ve kötülüklerin toplandığı yer olarak “orman”ın gösterilmesi, üzerinde durmak istiyoruz.

Mañgus/Mañgas (Moğol), Mañgidhay/mahraTxan (Buryat), Mañsihar (Salar), Mañges/Mañkes (SarıUygur), Yalmavuz (Uygur), Yelmavız (Başkurt), Yalmavız (Tatar), Yalmağız/Yalmovız (Özbek), Celmağuz (Kırgız), Yelmavız (Nogay), Jalmavız (Kazak)²³⁹ vb. çeşitli adlarla Türk mitolojisiyle birlikte Altay dil ailesine bağlı diğer milletlerin anlatmalarında da rastlanılan tek gözlü canavar, yedi başlı ejderha veya ihtiyar kadın, normal insan vb. gibi türlü türlü şekillerde karşımıza çıkan bu yaratık aynı anlatma içinde birden fazla şekilde de görünebilmektedir.

²³⁹ Jalmavız’ın çeşitli adları ve Jalmavızla ilgili anlatmaların örnekleri için bk. Alimcan İneyet; Türk Mitolojisiinde Yalmavuz/Celmoğuz Tipi, İzmir 2001, s. 10, 82. (Basılmamış İnceleme)

“Ana-erkil dönem sona erip ata erkil dönem başladığında kadınları düşman güç ve vefasız tipler olarak göstermek moda haline geldi. Araştırmacıların düşüncesine göre, bu değişim, cadı kadın/jalmavız kempir tipinde çok iyi şekilde saklanmıştır”, diyen Şakir İbraev, “...(bunların), geleceği tahmin eden, kahramanı devamlı olarak himayesi altına alan veya türlü hilelerle, sihirle ona karşı mücadele ederek düşman tarafında yer alan kişiler olarak eski destanlarda oldukça çok tasviri edilen kadın baksı tipinin daha sonradan transformasyona uğramış, farklılaşmış, uzun evrimden geçmiş türü olmasının mümkün olabileceğini” ileri sürmektedir. O, Türk Moğol destanlarında baş karakterlerden birinin kadın baksılar olduğunu ve onların kahraman olacak çocuğa kendi hünerlerini öğrettiğini ve ileride ne yapması gerektiğini de onların söylediğini belirtmekte ve ilginç olanın ise kadın baksıların sihirli hünerlerinin yanında güç sahibi olduklarını, kardeşlerinin himayecisi, destekçisi olarak göründüklerini söyleyip fikirlerini şöyle sıralamaktadır: “Kadın baksıların her zaman iyi tipler olarak görünmezler. Onların içinde baş kahraman karşı mücadele edenleri de var. Bu mücadelelerde bazen kahraman bazen de kendilerinin sihirli güçleriyle kadın baskılar galip gelmektedir. Bunlara dikkate aldığımızda, klasik kahramanlık destanındaki geleceği tahmin edip, himaye edici olarak görünen de, kahraman gelmeden onun geleceğini bilip ona karşı türlü türlü oyun-hile düşünen sihirli cadı kadın tipinin de eski destandaki prototipi bu kadın baskılar karakterine dayanmaktadır”.²⁴⁰

Rahmankul Berdibayev de bu konuda şunları söylemektedir: “Cadıların, hanlara, yöneticilere akıl verici, düşmanların sırlarını bilebilen kişiler olarak düşünülmesi, biz zamanlardaki kadın cinsinin üstünlüğünün, ihtiyar anaların külte dönüşmesinin, dünyada bilmedikleri şey yok diye düşünülmesinin yeni hali olması normaldir. Bu yüzden bu cadı kadın “bilgiçliği” ataerkil döneme geçişte “iyiliğin önündeki engel”, oldukça kötü niyetli güçler olarak gösterildi”²⁴¹

Özkul Çobanoğlu da Kazak bilim adamlarıyla hemfikirdir. Aslında onun görüşleri Albastı ile ilgili olmasına rağmen biz bunların ortaya çıkış temelinin aynı olduğu kanaatindeyiz. O, albastı inancının kökenlerinin muhtemelen, eski dünyanın neolitik toprağa bağlı ana-erkil orman içi köylerinin toplum yapısının avcı-çobanlığa

²⁴⁰ Şakir İbraev; age., s. 69-70.

²⁴¹ Şakir İbraev; age., s. 70.

doğru dönüşüp, ormandan bozkıra çıkmaları ve çevrelerindeki dünyanın yaşanabilir bölgelerini yavaş yavaş fethedip ataerkil toplum yapısının gücünü hissettirmeye başlamasıyla ortaya çıkmış olması gereken erk ve inanç bunalımından kaynaklanmış olabileceğini iddia etmektedir.²⁴² O ayrıca orman kültürünün de buna bağlı olarak, yani anaerkil yapıdan ana erkil yapıya geçiş sürecinde meydana gelen değişime, önemini yitirdiğini ve orman tanrılarının kötü ruhlarla dönüştüğünü de belirtmiştir.

Jalmavız/Yalmavuz tipi üzerinde bir monografi hazırlayan Alimcan İnayet, Jelmavız kelimesinin “yal” ve “mañgus” sözcüklerinin birleşmesinden oluştuğunu ve “Mañgus”un ise fonetik değişiklik sonucu “Mavuz” halini aldığını iddia etmektedir. Ona göre, Jalmavız tipi, ana- erkil dönemde yaşamış önemli bir tanrıça veya savaşçı kadının bedenleştirilmiş ruhunun daha sonraki tarihî süreçte kötülenerek canavar, cin, şeytan ve deve dönüştürülmüş şeklidir.²⁴³

3. Yolda Yardımcı Tiplerle Karşılaşma

Dotan kalkınca bakar ki kardeşlerinin hiç birisi ortada yok. Dotan tüfeğini eline alınca cadı kadın ona yalvarır ve ona kendisini vurmamasını, eğer oğlunun âşık olduğu Şintemir Han’ın kızı Künükey’i getirmeyi kabul ederse ağabeylerini kusup canlarını bağışlayacağını söyler. Dotan bunu kabul eder. Ağabeylerinin hiç birisi onunla gelmek istemeyince tek başına yola çıkar. Yolda sırasıyla “Tındavşı” (Her şeyi duyabilen), “Akkuv Atkan” adlı avcı, “Jelayak” adlı çok hızlı koşan bir diğer avcı, “Közbaylavşı” (büyücü) ve “Tavsalmaktavşı”(Dağları kaldırabilecek kadar güçlü pehlivan) ile karşılaşır ve onlarla dost olur.

Dotan Batır anlatması içinde karşımıza çıkan “Olağan Üstü Yardımcı Kahramanlar” Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinde anlatılan ve bazen fonetik farklılıklardan dolayı çeşitli adlarla karşımıza çıkan, Er Töştik (Kırgız Türkleri), Er Töstik (Kazak Türkleri), Yirtöşlik (Tümen Türkleri)* eş metinlerinde ve bazen de tamamen farklı adlarla bilinen anlatmalar Maaday Kara Destanı (Altay Türkleri), Kün

²⁴² Bk. Özkul Çobanoğlu; Türk Dünyası Edebiyat ..., s. 51

²⁴³ Alimcan İnayet; age., s. 82.

*Bu anlatımlardaki olağanüstü yardımcı kahramanları ve fonksiyonlarının Mustafa Aça “Yirtöşlik Destanının Sibiry (Tümen)Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme” adlı makalesinde güzel bir şekilde mukayese ederek değerlendirmiştir. Biz bu tabloyu yaparken Mustafa Aça’nın makalesi ve Özkul Çobanoğlu’nun eserinden bu faydalandık.

Astındaki Künükey Kız Masalı*(Kazak Türkleri), Avcı Mehmet (Türkiye Türkleri)* adlı anlatmalarda da karşımıza çıkmaktadır. Kahramanların isimlerinde bazı fonetik farklılıklar olmasına rağmen anlatmalardaki fonksiyonları hemen hemen aynıdır. Anlatmalardaki kahramanları tablo halinde görürsek bu benzerliği daha iyi anlayacağız.

Dotan Batır (Kazak)	Kulamergen Batır (Kazak)	Er Töstik (Kazak)	Er Töstik (Kırgız)	Kün Astındagı Künükey Kız (Kazak)	Yirtöşlik (Tümen)	Maaday-Kara (Altay)	Avcı Mehmet
Tındavşı (herşeyi duyan)	Jer Tındagış	Sakkulak	Cer Tınşaar	Jer Tındavşı	Cir tanlağış	Yer-Dinler	Yer Dinleyen
Akkuv Atkan (Nişancı)					Turgay atuçı	Kaz-vuran	
Jelayak (Yel Ayak) (TaşBağlansa Bile Hızlı Koşan)	Şoyın Ayak Jüyrik	Jelayak	Ceyren Segirtpes	Jelayak	Taş beyleğış	Hep sıçrar	
Közbaylavşı (büyücü)	Sihirli ŞınjırGaşur	Hileci					
Tav Salmaktavşı (Çok güçlü pehlivan)	Tavsogar	Tavsoğar		Tav Kötergen	Tavsukkiş	Dağ Göçüren	Dağları Tartan
	Köl Urtagış	Költavısar	Denizleri İçer	Köl Urtavşı	Külupkiç	Göl Suyunu İçen	Araz Yutan
					Tümgekyarğış (Çürük balta ile odun yarabilen)		
		Açık Göz Her şeyi görebilen	Açık Göz Her şeyi görebilen			Taş-Toplar	

Bunlardan başka “Güzel Oğlan Masalı” adlı bir Romanya masalında da bunlara benzer olağanüstü yardımcı kahramanlarla karşılaşmaktayız. Aslında masalın tamamını göremediğimiz için sadece yardımcı kahramanların adlarına göre yorum yapacağız. Bu masal da da kahraman sevdiği kızı alabilmek için yanına “Kaya Kıran (Türk anlatmalarındaki “Tavsoğar”), Daima Aç (Er Töstik’teki “Köl Tavısar” ve Avcı

Mehmet'teki "Araz Yutan), Daima Susayan (Köl Urtagış- Költavısar), Daima Donan, gibi kahramanları almakta ve zorlukları onların yardımıyla yenmektedir.²⁴⁴

"Olağanüstü Arkadaşlar" motifi Aarne-Thompson motif kataloğunda 513 ve 514 numarada, Türk Halk Masalları Tipleri'nde(TTV) 77 numarada kayıtlıdır.²⁴⁵

Kahramanın doğumuna yardımcı olan olağanüstü kişiler(pir, evliya, derviş) hakkında daha önce Şakir İbraev'in görüşlerini belirtmiştik. Konuyla ilgili olduğundan bu onun görüşlerini tekrar burada verelim. O, bu olağanüstü kişiler hakkında şunları söylemektedir: "Kahramanlık destanlarında kahraman olağan üstü güçlüdür. Ama onun da bazen zor duruma düştüğü durumlar olur. İşte bu durumlarda, arkaik destanlarda sihirli güçler veya "Dağ Kaldıran", "Göl Yutan", "Yel ayak (Hızlı Koşan)" vb. gibi olağanüstü tipler, en eski destanlarda totemistik ilk ata-babalar önemli işler gerçekleştirse, kahramanlık destanlarında Baba Tükti Şaştı Aziz, Hıdır, Kırklar, Yedi kamil Pirler, Arslanbab vb. yardıma gelmektedir. Şüphesiz yardımcı/koruyucu-kollayıcılar arkaik devirlerden beri var olan tipler. Oysa, kahramanlık destanlarında onlar İslâm dininin etkisine maruz kalıp, Müslüman evliyalarının gerçekleştirdikleri hizmete uygun olarak onlara yakınlaşmışlardır"²⁴⁶

Daha önce de belirttiğimiz gibi (bkz. Elmasa aş erme) hayvan ve insan şeklinde görülebilen ruhlar yer-su²⁴⁷ unsurlarının(dağların-denizlerin-ağaçların) ruhlarıdır. Yani bunlar "Kutsal" la ilişkilidir. Bu yüzden de onların olağanüstü özelliklerinin olması normaldir. Bundan dolayı bu olağanüstü yardımcıları hayvan ata-totemistik ata babalar olarak nitelendirmek, hayvan etine aş ermenin hayvan ata kültüyle ilişkilendirilmesi gibi yanlıştır diye düşünüyoruz. İslamiyet'te evliyalar, Dervişler ne kadar kutsalsa arkaik insan kültürü için "Gök- Tanrı" ile ilişkisinden dolayı yer-su unsurlarının, bunların insan veya hayvan şeklinde düşünülen ruhlarının da o kadar kutsiyeti vardı, diye düşünüyoruz.

²⁴⁴ "Güzel Oğlan" masalı için bk. Nerin Köse; Araştırmalar-III, Millî Folklor Yayınları, Ankara 1998, 179-185.

²⁴⁵ Bk. Pertev Naili Boratav; "Er Töştük Destanı ve Halk Masalı", s. 263

²⁴⁶ Şakir İbraev; Epos Alemi., s. 77-78.

²⁴⁷ Kut'un sadece Tanrıdan değil onun yarattığı her şeyden alındığına dair ayrıca bk. F. Sema Barutçu Özönder, "Yenisey Kitabeleri ve Yer-Sular", Hasibe Mazıoğlu Armağanı., Volume 22, Harvard University 1998, s. 172.

4. İlk Buluşma ve Âşık Olma

Dotan yanındaki olağanüstü arkadaşlarıyla yurdun sınırına yaklaşıncı bir çadır görür. Burada yaşlı ve fakir bir çift yaşamaktadır. (Kahramanın yolda karşısına çıkan çoban, evliya, pirlere sevgilinin bulunduğu yurt hakkında bilgi alması) Onlardan Şintemirhan'ın yurdunu Kalmukların bastığını, Kalmuk Hanı Jazıyra'nın Künikey'i görüp beğenmesi sonucunda onu almak kaydıyla ülkeyi yakıp yıkmaktan vazgeçtiğini öğrenirler. Dotan bunları öğrendikten sonra arkadaşları ile birlikte yola çıkar. Yolda Künikey'in ağabeyi ozan Şorman ile karşılaşır. Daha önce Künikey rüyasında şehre doğru gelen 6 kişiyi görüp ağabeyine anlattığı için Şorman onları tanır ve niyetlerini sorar. Dotan da oraya geliş sebeplerini Şorman'a anlattıktan sonra onun tavsiyesiyle Künikey'e gider. Künikey Dotan'ı beğenir ve Allah'a şükreder ve fakir fukaraya sadaka dağıtır. Daha sonra Dotan ile yanındaki yiğitler Şintemirhan'ın sarayına çıkarlar. Hanın yanındaki Bahtiyar ozan onlar daha içeri girmeden onlar hakkındaki her şeyi hana anlatır. Han da onlar içeri girer girmez dileklerini gerçekleştiremeyeceğini, çünkü kızları Künikey'i Kalmuk Jazıyra Han'a korkularından verdiklerini söyler. Kalmuk Jazıyra Han'ı öldürürse kız ona verebileceğini söyler.

5. İkinci Engel

Kız babasının kızı almaya gelen kahramana önce yurtlarını basan ve kızlarına talip olan düşman hanını öldürmesi şartını öne sürmesini Tahir ve Zühre hikâyesinin Tobol, Tarançı ve Türkistan eş metinlerinde de görüldüğünü Fikret Türkmen'den öğreniyoruz. Zühre'nin babasının şehrini düşman basmış ve padişah şehri kurtaracak kişiye kızını vereceğini vaat etmiştir.²⁴⁸ Bunun gibi Kan Püdey destanında da kahraman Teñere Han'ın kızını ister. Teñere Han kahramandan ondan önce kızını isteyen Yılan-Bey ve ateş püsküren devler Uzun Kalap ve Kısa Kalap'ı öldürmesini ister.²⁴⁹

Şintemirhan'ın şartını duyan Dotan Batır Kalmuk Jazıyra Han'ın üzerine tek başına gider. Onu ok atışında öldürüp başını keser ve Şintemirhan'a getirip gösterir. Ama Şintemir Han ondan başlık parası olarak 100 kısrak ister. Ona göre başlıksız kız

²⁴⁸ Fikret Türkmen; Tahir Zühre..., s. 246.

²⁴⁹ V. Jirmunskiy; age., s. 228.

verilmesi uygun değildir. Onlar da cadıdan aldıkları altınları vererek 100 kısrak alırlar ve Şıntemirhan'a getirirler. Şıntemirhan artık kızını vermeye ikna olmuştur ve hayvanları kestirip büyük bir toy hazırlar. Düğün yapılırken hanın beylerinden Orman Bey padişahı kışkırtarak "ne olduğu belirsiz bir yolcuya kızını vermek sana yakışmaz" deyince han kararından vazgeçerek at yarışı düzenleyip kim kazanırsa kızını ona vereceğini söyler.

Orman Bey'in Şıntemirhan'a kızını vermemesi için söylediklerine baktığımızda Temir Han'ın veziri Mendibay'ın, kızını Manas'a vermemesi için Han'ına söyledikleri arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir: Orman Bey Şıntemirhan'a:

"Biricik kızını bir yolcuya verme,
Ey, Han'ım düşünemeyip niye yolunu şaşırdın?
Hayvanlarını kesip boşuna israf ettin.
Kandırılım kurnazlıkla o çocuğu,
Ayıptır kız alması yalnız bir erkeğin.
Yalnız birine kız vermeyin, ey hanım,
Kızını verirsen bu halkta kalmaz kıymetin.
Yüz kısrığa kızını niye sattın?
Han değil soyu soppu bilsen onun."

Dotan Batır 1282-1292

demektedir.

Manas destanında da Mendibay Temir Han'a:

"Yurdunun yakınında,
Boz tepenin başında,
Ak sakallı Cakıp Han,
Sürüyüp geldiği malı yok,

Yükleyip geldiği parası-pulu yok,
Emri altında kulu yok,
“Ata binip uçarak geldim, diyor,
Kankey’e dünür olmaya geldim” diyor.
Böyle horlama olur mu?
Böyle zorbalık olur mu?
Nehrin başından geri çevir,
Eli boş gelen dünürünü,
Kullarına dövdür”

Sümer mitolojisinden buna benzer bir olayı çok eski tarihli olmasından dolayı burada vermeyi uygun bulduk. Han’ı kızını vermemesi için kışkırtan hanın yakını ve akrabası rolünde burada kahramanın yakın akrabalarından birini görmekteyiz: “Tanrı Martu evlenmek ister. Annesinin öğüdü üzerine Ninab’da bir şölen düzenlenir. Bu şölene Kazallu’nun koruyucu tanrısı Numuşda, karısı ve kızıyla gelmiştir. Bu şölende Martu’nun yaptığı kahramanca gösteriler Numuşda’nın hoşuna gider ve Martu’ya gümüş ve lacivert taşı hediye etmek ister. Martu ise bunları ret ederek ödül olarak Numuşda’nın kızının elini ister. Numuşda sevinerek kabul eder, kızı da razı olur, buna karşın yakın akrabalarından birisi Martu’yu kaba bir barbar olarak gösterip, kızın gözü önünde onu küçük düşürmeye çalışır:

Çiğ et yer o,
Hayatında bir evi olmamıştır,
Öldüğünde gömülmeyecek
Ey.....nim, niye Martu’yla evleniyorsun?²⁵⁰

At yarışını kazanan Dotan’a Şintemirhan şimdi de güreş yapılacağını söyler. Güreşe Dotan Tav Salmaktavşı’yı sokar. Tav Salmaktavşı güreşi kazanır. Daha sonra Han yürüme yarışı düzenler. Dotan buna Jelayak’ı sokar. Jelayak, hileci cadı kadına

²⁵⁰ Metin için bk. Samuel Noah Kramer; Sümer Mitolojisi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 177-178

rağmen yürüme yarışını kazanır. Daha sonra Jambı yarışı (hedefteki altın dolu torbayı atarak düşürme) düzenlenir. Bunu da Akkuv Aktan(kuğu vuran-nişancı) kazanır. Çaresiz kalan Han'a yine Orman bey bir akıl verir ve Künikey'i bir sandığa koyup kaçırlar. Bunu Jertintavşı duymuştur ve Közbaylavşı (Hileci) kızı kaçırana hiç fark ettirmeden kızı sandıktan alıp gelir.

Yukarıda “Tablo” halinde gösterdiğimiz anlatmaların hemen hepsinde kahraman genellikle kız yerine getirilmesini istediği şartları aynı Dotan Batır'da olduğu bu olağan üstü yardımcı kahramanların yardımıyla yerine getirmekte ve kızı kavuşmaktadır.

Er Töştük destanının Sibiryâ(Tümen) eş metninde olaylar şöyle gelişir: “Barsa Kilmes padişahının kızı Könersıluv'u almaya giden Yirtöşlik padişahın kızı için öne sürdüğü şartları kabul eder. İlk olarak Taşbeylegiç, padişahın cadısı ile koşuya katılır. Taşbeylegiç yarışı kazanır. İkinci olarak Tavsukkış padişahın pehlivanı Çingiz ile güreşir ve onu yener. Üçüncü olarak Cirtınlağış padişahın bir sonraki sınavının ne olduğunu öğrenir. Dördüncü olarak Külüvpkış ağzına aldığı bir gölün suyu ile ateşe verilmiş demir sarayı söndürür.”²⁵¹

Er Töştük destanının Kazak eş metni Er Töstik'te Jılan Babı Han eğer Temir Han'ın kızını getirirse kızını ona vereceğini söyler. Er Töstik bunu kabul eder. Yolda olağanüstü yardımcıları karşılar ve hep beraber yola devam ederler. Temir Han'ın yurduna vardıklarında onların korkudan yurtlarını terk ettiklerini görürler. Sak kulak yeri dinleyince “adam gezmez” denilen yere göçtüklerini duyar. Açıkgoz dikkatlice bakınca, altı dağın ardındaki yedi gölün kıyısındaki uçsuz bucaksız dik kayanın altına varıp saklandıklarını görür. Tavsoğar yol üzerindeki dağların hepsini kaldırıp bir yolu açar. Köljutkış gölleri ağzına koyup onları kurutur. Temir Han'ın ülkesine geldiklerinde Temir Han kızını Keşçe Han'a vermek üzeredir. Temir Han bunun üzerine iki tarafa da haber gönderip “Hangi tarafın hüneri fazla ise kızımı ona vereceğim” der. Toy düzenlenir, hayvanlar kesilir. Költavsar hazırlanan yemeklerin hepsini silip süpürür. Temir Han ile Keşçe Han anlaşır yemeklere zehir koyarlar. Bunu Sakkulak işitir ve yemeği kaşla göz arasında Keşçe Han'ın hizmetçilerine yedirirler. Hizmetçiler

²⁵¹ Mustafa Aça; agm., s. 69.

ölüp kalır. Temir Han bundan sonra at yarışı düzenler. Yarışı Er Töstik Şalkuyruk'la kazanır. Güreşte Tavsoğar'ın karşısında hiçbir pehlivan dayanamaz. Yaya yarışına Jelayak girer. Temir Han yarışa bir cadıyı sokar. Cadının hilesine rağmen yarışı Jelayak kazanır..."²⁵²(Aça 2002:140-141)

Kahramanın kızı/sevdiği kıza kavuşabilmek için kız ve kızın babasından ileri sürülen şartları rakiplerini alt edip yerine getirerek kıza/sevgiliye kavuşması motifine Türk Dünyasının çeşitli anlatmalarında karşılaşılabileceğimiz gibi bütün dünya anlatmalarında²⁵³ da karşılaşmaktayız.

Köroğlu'nun Kazak eş metinlerinin birinde "Köroğlu Sultan"(Derleyen: K. Devletbayulı) Köroğlu'na kız babası şartlar koyar: "40 iğneyi yan yana koyacağım onları düşür, 40 yiğidim var onları güreşte yen, 50 atın katıldığı yarışta birinci gel" Bu şartları yerine getiren Köroğlu kızı alır.

Dede Korkut hikâyelerinden "Kanlı Koca oğlu Kan Turalı" da Trabzon Tekfuru kızını alabilecek olanın üç canavarı öldürmesi gerektiğini söylemektedir. Kan Turalı babasının gitmesine karşı çıkmasına rağmen 40 yiğidiyle gidip üç canavarı öldürüp Selcen Hatunu alır.(Ergin 1969:134-169)

Yine Dede Korkut hikâyelerinden Bamsı Beyrek'le Banu Çiçek arasındaki diyalog hepimiz tarafından bilinmektedir. "Kız der: O öyle insan değildir ki sana görünsün, ama ben Banu Çiçek'in dadasıyım, gel seninle ava çıkalım, eğer senin atın benim atımı geçerse onun atını da geçersin, hem seninle ok atalım, beni geçersen onu da geçersin ve hem seninle güreşelim, beni yenersen onu da yenersin dedi." (Ergin 1969:53-95) Bamsı Beyrek daha sonra ağabeyi Deli Karçar'ın bütün isteklerini Dede Korkut'un yardımıyla yerine getirir ve Banu Çiçek'i alır.

Jirmunskiy, evlilik imtihanlarının en arkaik şeklinin Bamsı Beyrek'te olduğu gibi yarışın kız ile erkek arasında yapılanıdır demektedir ve Saka Türklerinden şöyle bir

²⁵² Mehmet Aça; Kazak Türklerinin Destanları..., 140-141. Maaday Kara destanındaki kahramanın olağanüstü yardımcıları için bk. (Çobanoğlu 2001: 262-263)

²⁵³ Bu motifin, Yunan Mitolojisinde (Penelope'nin ileri sürdüğü şartlar: "Kim bu yayı bükebilirse ve oku on iki baltanın saplarının birbirine bağlanmasıyla meydana gelen delikten hatasız geçirirse ben onunla evleneceğim"), Eski Hint Destanı Mahabbarata'da, Rus blinalarında, Alman destanlarında karşılaşıldığını da biliyoruz. Bk. Şefik Can; Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994, s. 372 ve V. Jirmunskiy; age., s. 221-222.

örnek vermektedir: “Sakalarda kızla evlenmek isteyen aday onunla güreşmek zorundaydı. Eğer güreşte kız yenerse, yenilmiş güreşçi onun esiri olur ve onun ihtiyarında giderdi. Erkeğin kız alabilmesi için onu yenmesi gerekliydi.”

Bu konuda başka bir örneği Marko Polo’nun eserinden alıntı yaparak vermektedir. Marko Polo’nun (13. yüzyılın ikinci yarısı) anlattığına göre; Kaydu Han’ın güçlü ve cesur kızı vardı; ismi Tatarca, büyük olasılıkla, Ay-Yaruk idi. Bu kız çok kuvvetliydi; ülkenin tamamında onu yenebilecek hiç bir genç, bir bahadır yoktu; hepsini yeniyordu. Babası onu evlendirmek istediğinde o kendisini yenecek biri çıkıncaya kadar evlenmeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine babası ona kendi seçimini yapmasına izin vermişti. Prenses bu karara sevinmiş ve onu yenebilecek bahadırla evleneceği haberini bir çok ülkeye yaymıştı.

Bu haber üzerine birçok ülkeden onunla güreşmek için gençler gelirler. Sarayın en büyük salonunda Kaydu Han’ın huzurunda güreşler yapılır ve kaybeden gençlerden kaybetmesi halinde 100 at alınırdı. Bu şekilde prenses 10 bin at kazandı ve onu yenebilecek bir genç, bir bahadır bulunamadı Bu şaşırtıcı bir şey değildi, çünkü prenses sağlam, yapılı ve uzun boyluydu, dev gibiydi. 1280 yılında kızı istemeye “zengin bir kralın oğlu” geldi; genç yakışıklı ve güçlüydü. Kaydu Han ondan çok hoşlandı ve gizlice kızına ona teslim olmasını tavsiye etti; fakat kız, razı olmadı ve yine kazandı ve sarayda buna üzülmeyen kalmadı.²⁵⁴

Künikey’i Közbavlavşı’nın kimseye fark ettirmeden sandıktan çekip alarak Dotan’ın yanına getirmesiyle birlikte Dotan diğer arkadaşlarıyla geri dönüş yoluna düşerler. Ama yarı yolda cadı kadın onları beklemektedir ve ne yapacaklarını düşünürler. Jelayak kız kadar güzel birisidir. Bu yüzden onu kız kılığına sokup cadının yanına götürmeye karar verirler. (Kılık değiştirme üzerinde daha önce durduğumuzdan burada durmayacağız.) Ona kıllardan saç yaparlar ve Dotan Batır’la ikisi cadı kadının mağarasına giderler. Cadı kadın Dotan’a Künikey’i getirdiği için teşekkür edip iki at başı kadar büyük altın verir. Jelayak bir ara dışarıya çıkmak için cadı kadından izin ister. Dışarı çıkar çıkmaz da hızlıca koşup kaçmaya başlar. Tavsalmaktavşı yerden kaldırdığı koca bir taşı cadının üstüne atar ama cadıya bir şey olmaz. Bunun üzerine

²⁵⁴ V. Jirmunskiy;age., s. 221-223

Akkuv Aktan cadı kadının alnının ortasındaki tabak kadar olan tek gözüne nişan alıp ateş eder. Cadı kadın orada ölür. Neşe içinde memleketlerine dönerler. Künükey ile Dotan Batır evlenir ve babası Kubakanbay diğer ağabeylerine de kız bulması için Dotan'ı tekrar sefere gönderir. Bu sefere ağabeyleri de katılırlar. Kubakanbay kızlarından beşini de Dotan'ın olağanüstü yardımcılara vererek evlendirir.

6. İkinci Gurbete Çıkma

Babasının isteği üzerine ağabeyleriyle yola çıkan Dotan Batır 40 bin çadırılık bir ülkeye gelir. Buranın Veli Han adında bir hanı vardır. Geliş sebeplerini anlatınca onları çok iyi ağırlarlar. O sırada bağırsız çağırışlar kopar. Dotan bunun sebebini öğrenmesi için ağabeyini gönderir. Ağabey'i kız istemeye geldikleri yurdu Kalmukların yağmaladığını söyler. Dotan Kalmukların silahsız halkı her sıkıldıklarında yağmaladıklarını öğrenince halktan üç bin kişinin yanında gelmesini isteyip Kalmukların üzerine yürür ve kanlı bir savaş sonunda Kalmukları darmadağın ederler. Anlatmacı burada da bütün maharetin Hızır'ın elinin sırtına değdiği Dotan'ın olduğunu bilhassa belirtmektedir. Dotan'ın Kalmukları kaçırttığını ve bunların arakasından onunla beraber gelen yiğitlerin kovaladığını söyleyerek “Kaçan düşman için kadın bile yiğittir” demektedir. Dotan ve yanındakiler Kalmukların ganimet olarak aldıkları hayvanları sürüp memlekete dönerler. Uveliyhan halkını toplayarak Dotan'ı kendilerine Han seçmeyi teklif eder. Dotan “Han” olur. Velihan Dotan'la gelen 39 ağabeyin hepsine memleketinden kız bulup verir.

C. Sonuç Bölümü

Memlekete Dönüş ve Düğün

Dotan orada bir süre kaldıktan sonra memleketine dönmeye kara verir ve bunu halka açıklar. Oradakiler de burada hep böyle düşman korkusuyla yaşamaktansa biz de sizle gelelim derler ve Dotan ile birlikte yola çıkarlar. Dotan kendi memleketinin sınırında bu halkı konaklatır ve Kubakanbay'a haber verir. Babası onları şerefine büyük bir eğlence düzenler. Anlatıcının burada Kazak akınlarının çoğunda görüldüğü “Birlik İdeali” üzerinde durduğunu şu dizeler bize açıkça göstermektedir:

“Yalnız evi Kubakan’ın kalabalık yurt olup,
Allah’ya binlerce kez şükretti.”

Dotan 1978-1979

Nogaylı döneminden sonra, bu birliği oluşturan boyların dağılmasıyla başlayan huzursuzluğu, kargaşayı kötüleyerek eski zamana “Altın Asra” duyulan özlemi akın ve jıravların destanlarına konu ettiklerini daha önce belirtmiştik. Bunun gibi, *sürekli savaş ve mücadeleler içinde geçen bozkır hayatında mutlu ve müreffeh yaşamak fizikî bakımdan güçlü olmaya bağlıdır. Güçlü olmanın temel şartlarından biri ise çok/köp olmaktır. Köp olmayan boyların ve milletlerin kaderi, tahî olmak veya yok/cok olmaktır* diyen Öcal Oğuz’a göre²⁵⁵, Türk dilinin şaheseri, yazılı ilk büyük eseri “Orhun Abideleri”, yok olmakla çok olmak arasındaki kader çizgisine yazılmıştır.

“Birlik İdealinin” anlatıcılar tarafından hemen hemen bütün anlatmalar yansıtılmasının sebebini Çobanoğlu’nun Türk destanlarının ana temalarının sınıflandığı çalışmadan çok açık bir şekilde anlamaktayız. O, Türk destanlarının ana temalarının; “..dürüstlük, adalet ve hakkaniyete dayanmayan yapıların bireysel ve toplumsal hürriyeti yok etmesi, hürriyetten mahrum insanların sonsuza kadar bir köle gibi yaşamaya tahammül etmemeleri ve insanüstü güçlerin veya tek tanrılı dinlerin yeryüzünde ilahî adaleti sağlamakla görevlendirdiği kahramanlar yardımıyla kavimlerin, ailelerine, boylarına yapılan haksızlıklara isyan ederek hürriyetlerine kavuşmaları olduğunu” belirtmekte ve “..bireyin, ailenin veya topluluğun şahsında, toplumun, kendini üzerine inşa etmek istediği değerler adına giriştiği bir var oluş mücadelesi” olarak göstermektedir.²⁵⁶

3. Kulamergen-Joyamergen Destanının Epizot ve Motif Yapısı

A. Hazırlık Bölümü

Bu bölüm daha önce incelenmiştir.

²⁵⁵ M. Öcal Oğuz; “Manas Destanı ve Dede Korkut’ta Kardeşler Arası İlişkiler”, Manas 1000 Bışkek Bildirileri, AKM Yay.122, Ankara 1997, s.140.

²⁵⁶ Özkul Çobanoğlu; Türk Dünyası Edebiyat..., s. 124.

B. Macera Bölümü

1. Kulamergen'in Esarete Düşmesi

Bir adada kocası Kulamergen ve iki çocuğu ile yaşayan dünyalar güzeli Künayım bir gün nehirden su almaya gider. Altın saçını suda yıkarken bir avuç saç nehre düşer ve akıntıyla akıp gider.

“Altın”la ilgili olarak daha önceki bölümlerde açıklama yaptığımız için(bkz. elmasa aş erme) burada bunun üzerinde durmayacağız. Sadece, anlatmalarda genellikle (destan ve masallarda) kadının güzelliği tasvir edilirken altın saçları olduğu bildirilmektedir ve bazen Edige'nin Tatar eş metninde olduğu gibi güzel, altın saçlarını altın tarağı ile taramaktadır ve bazen de Kazak “Karabek” anlatmasında olduğu gibi güzelin sadece saçlarının değil el ve ayaklarının da altınmış gibi tasvir edilmiş olduğunu belirttikten sonra anlatıcıların kişilerin “öteki dünyaya ait biri olduğunu veya onun özelliklerini taşıdığını” bildirmek için özellikle bu kelimeyi (altın) kullandıklarını söyleyerek konumuza dönmek istiyorum.

Saç deniz kenarında bulunan Bulgar şehrine ulaşır. Denizde avlanan bir balıkçının ağlarına takılan altın saç balıkçı hemen Bulgar şehrinin padişahı Kasım'a götürür. Kasım bütün halkını toplayıp bu saçın kime ait olduğunu sorar ama kimse bunun kime ait olduğunu bilemez. Kurtka adında bir kocakarı saçın kime ait olduğunu bildiğini ama bunun karşılığında padişahın oğluya evlenmek istediğini söyler. Padişah bunu kabul eder. Saça âşık olan padişah Kurtka'dan o kadını kandırıp getirmesini söyler. Kayıkla adaya giden Kurtka kıyıya çıkar çıkmaz bayılma numarası yapar. Künayım onu bularak eve getirir ve Kulamergen'in görmemesi için sandığa koyar. Kocakarı Künayım'ı “Bu adada yalnız başına ihtiyarlayıp gideceksin. Zengin bir padişahın karısı olacak kadar güzelsin” diye kandırır ve yakında Kasım adlı bir padişah var. Onu ikna ederim” der. Her hafta pazartesi günü Kulamergen üç gün boyunca uyumaktadır. Pazartesi tekrar geri gelmek için anlaşırlar. Kocakarı geriye dönüp padişaha olanları anlatır. Bir gemi hazırlatıp üç yüz askerle adaya gelirler. Kulamergen uyumaktadır. Atı kışneyerek haber verir ama karısı araya girerek “Ben atını eşige bağlarım diyerek” evden çıkar. Uzak bir yere atı bağlar. Üç yüz pehlivan o sırada içere girerek Kulamergen'i bağlarlar. Ama o ipleri koparır. Karısı bu sefer daha kalın bir ip

verir. Onu büyük bir ağaca bağlarlar. O ağacı da sökünce karısı onu eşige bağlamalarını söyler.

Künayım ile Padişah gülüp oynaşmaya başlarlar. Kulamergen, kızı Şaripa'dan yardım ister. Kızı yardımcı olmaz ve padişahı kastederek "Babam yatakta yatıyor" der. Oğlu Joyamergen'den yardım ister. Oğlu bir yolunu bulup babasının elindeki ipleri kesmesine yardım eder. İplerden kurtulan Kulamergen önce padişahın 40 vezirini, daha sonra padişahı öldürür. Karısını, kızını önüne katıp oğlunu da atın terkisine alarak kayınbabasının evine gider. Kayınbabası olanları öğrenince kızı Künayım'ı ve torunu Şaripa'yı asarak öldürür. Küçük kızı Ballu Marjan'ı Kulamergen'le evlendirir.

Bu anlatmanın mazmununa benzer bir anlatmayla, daha doğrusu kadının vefasızlığı-hıyaneti motifiyle Altay Türklerindeki "Altay Buuçay"²⁵⁷ destanında karşılaşmaktayız.

Bu destanda da aynı Kulamergen-Joyamergen destanında olduğu gibi bir deniz kenarında karısı Ermen Çeçen, kızı Cara Çeçen ve oğlu Erkemel ile Altay Buuçay adlı avcı yaşamaktadır. Altay Buuçay bir gün ava gider ama uzun süre gelmez. Ava giderken de kızına kıra çıkmamasını ve denize ayaklarını sokmamasını tenbih etmiştir. Anne Altay Buuçay'ın avdan dönmemesi üzerine kızına sandıktan sihirli bir ayna vererek etrafa bakmasını ve gördüklerini anlatmasını söyler. Kızı bir süre sonra gelir ve uzaklarda bir yerde çok zengin bir kağanı gördüğünü söyler. Bunun üzerine annesi bir mektuba "Sahipsiz mal kaldı, Ersiz yurt kaldı, Bizi gelip alsın" diye yazarak kızına verir ve kağana götürmesini söyler. Kağan'ın Aranay ile Şaranay adında iki oğlu vardı. Bunlar kızın getirdiği mektubu alıp sevinerek yola çıkarlar ve Altay Buuçay'ın evinde eğlenmeye başlarlar. O sırada Altay Buuçay avdan döner ve Aranay ile Şaranay saklandıklarından onları göremez. Altay Buuçay içtikçe içer ve sarhoş olur. O sırada fiçilerin arkasında saklanan iki genci bulur ve karsından yardım ister. Ama ne karısı ne kız yardım eder. Aksine karısı bir avuç pisliği Altay Buuçay'ın ayaklarının altına atarak onun kaymasını sağlar. Yere kapaklanan Altay Buuçay'ın kalbine karısı hançer sokar ve

²⁵⁷ Altay Buuçay destanının metni için bk. İbrahim Dilek; Altay Destanları-I, TDK, Ankara 2002, s. 220-229.

onu öldürür. Aranay ile Şaranay da Altay Buuçay'ın bütün kemiklerini etlerinden sıyrırırlar. Erkemel adlı oğlanı da öldürürler.

Tuva Kahramanlık destanı Ergen-Kara Saybın'da kahramana hem anası hem de ablası ihanet etmektedir. Anası obada saklanan düşmanın tavsiyesine göre hareket ederek kendisini hasta gösterip ondan mavi öküz kalbi, beyaz deniz köpüğü, yabanî deve sütü gibi olağanüstü şeyler ister. Anne oğluna hastalığına iyi gelecek şeylerin bunlar olduğunu söyleyerek onu sefere gönderip öldürmek ister. Oğul bu bulunamayacak şeylerin hepsini getirince onu içkiyle sarhoş edip öldürür ve kızıyla birlikte düşmanın obasına hareket eder. Yine bir başka bir Altay destanı olan Kangıvay Mergen'de bahadırın eşi Kara Çuzun eşi tarafından mağlup edilen Han-Kuuçu'yu derin bir kuyudan kurtarıp onunla kaçmaktadır.²⁵⁸

Yukarıda Altay ve Tuva destanlarında da gördüğümüz kahramana eşi/kızı tarafından hıyanet edilmesine benzer olaylara Kazak Karabek destanında da rastlamaktayız. Karabek destanında olaylar kısaca şöyle gelişmektedir: “Konırat boyunun hanı olan Kadirhan'ın Karabek adında oğlu ve Hanbiybi, Kanikey ve Tinikay adlı üç kızı vardır. Kalmuk Hanı Karaman bir gün rüyasında çok güzel bir kız görür ve bu kıza âşık olur. Bu kızın Kadirhan'ın kızı Hanbiybi olduğunu öğrenince kalabalık askeriyle Kadirhan'ın yurduna doğru yola çıkar. Bunun üzerine Kadirhan'ın oğlu Karabek bir at seçerek tek başına Kalmuklara karşı sefere çıkar. 10 bin Kalmuk askerini tek başına öldürdükten sonra Karaman'ı esir alır. Düşmanı yenip evine dönerken kız kardeşi Hanbiybi karşısına çıkar ve Karaman'ı kendisine bağışlamasını ister. Karabek de Karaman'ı hizmetçi olarak kız kardeşi Hanbiybi'ye verir. Fakat Hanbiybi Karaman'a âşık olur ve onunla birlikte Kalmuk memleketine gider. Karabek yurduna döndükten sonra kötü bir rüya görür ve Hanbiybi'yi aramaya çıkar. Hanbiybi peşinden arayarak gelen kardeşine karşı kurnazca davranarak onun ellerini bağlayıp Karaman'a teslim eder.”

²⁵⁸ Mehmet Aça, “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”, Millî Folklor Dergisi, S. 44, Ankara 2000, s. 21.

Tahir ve Zühre hikâyesinde²⁵⁹ ve Kozi Körpeş Bayan Sulu²⁶⁰ destanının hemen hemen bütün eş metinlerinde de gördüğümüz gibi kahramanın sevdiğine kavuşmasına engel olan veya onun çıkacağı sefere engel olan-seferi sırasında engeller çıkaran kişinin “anne” olduğunu görmekteyiz.

Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi anlatmalarda zaman zaman kahramanların yakın akrabalarının (anne, eş, kız kardeş) ihanetine uğradıklarını görmekteyiz. Mehmet Aça, “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman” adlı makalesinde bu konu üzerine eğilmiş ve şöyle bir sonuca varmıştır: “Başlangıçta toplum ve yüksek idealler adına geçici bir iç çekişme yaşanırken daha sonraki dönemlerde sosyal hayatın, yaşam tarzının, üretim ve tüketim tarzlarının değişmesi sebebiyle zaman zaman bireysel çıkarlar adına yapılan ve çok rahat bir şekilde ihanet boyutuna varan çekişmeler yaşanmıştır”. Bu sonuca varırken başlangıç için örnek aldığı anlatma Oğuz Han’dır.. Daha sonraki dönemlerde oluştuğunu varsaydığı ve örnek olarak gösterdiği Altay Buuçay, Kangıvay Mergen gibi destanlar ise bizim kanaatimize göre arkaik destan grubuna dahil edilebilecek destanlardır. Eğer yakın akrabanın ihanetini (anne, kızkardeş vb.) sonraki dönemlerde toplumun gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan ihanetler olarak değerlendirsek bunların mitolojik anlatmalarda veya ilk epik ürün diye sayabileceğimiz destan ve masallarda yer almaması gerekirdi. Ama maalesef bu böyle değildir ve Türk mitolojisini bir yana bıraksak bile bunun örneklerini diğer halkların mitolojilerinde görürüz.

Bunun sebebini başka şeylere dayandırmak gerekir diyerek; cadı, albastı tiplerinin ortaya çıkış sebebi olarak gösterdiğimiz; ana erkil dönemin etkisini yitirmesi ve ataerkil dönemin gelişiyile ortaya çıkmış olması gereken erk ve inanç bunalımından kaynaklanmış olabilir, fikir belki de vefasız, ihanet eden kadın ve kız akrabalar için de geçerli olabilir.

²⁵⁹ Fikret Türkmen; Tahir ile Zühre....., s. 47.

²⁶⁰ Mehmet Aça; Kozi Körpeş Bayan Sulu....., s. 213.

2. Joyamergen'in Jalmavız'ın Oğlu Orak Batır'ı Öldürmesi

Daha sonra dedesi Joyamergen'e bir at hediye eder. Bir süre orada kaldıktan sonra kendi adalarına geri dönmek isterler. Geri dönüş yolunda ağlayan bir çocuk görürler. Onu Ballu Marjan almak istemez ama başına gelenlerden sonra kadınlara güvenemeyen ve kadın sözü dinlemek istemeyen Kulamergen çocuğu kucağına alır. Bu çocuk Kurtka adındaki kocakarının kardeşi Orak Batır'dır. Bunların anneleri ise yer altında yaşayan yedi başlı Jalmavız'dır.

Anlatmada biraz karışıklık var. Çünkü ilk anlatmanın ortalarında Kurtka adındaki kocakarının annesinin yer altında yaşayan yedi başlı Jalmavız(cadı) olduğu bildirilip Orak'ın da onun oğlu olduğu söylenmesine rağmen anlatmanın ilerleyen bölümlerinde yedi başlı Jalmavızla kocakarının aynı tipler olduğu yönünde ifadelere yer verilmektedir. Yani Jalmavız ile Kurtka anlatmanın ilerleyen bölümlerinde aynı tipler olarak gösterilmektedir.

Orak Batır ile oğul Joyamergen savaşı. Joyamergen önce Orak Batır'ı daha sonra da Orak Batır'ın ordusunu yok eder. Kalan üç kişinin kulaklarını kesip Bulgar şehrinin padişahına gönderir. (Bulgar şehrinin padişahını da aslında daha önce Kulamergen esaretten kurtulunca öldürmüştü. Ama burada yine Bulgar padişahı karşımıza çıkmaktadır.)

3. Joyamergen'in Jalmavız'ı Öldürmesi

Olanları öğrenen padişah Jalmavız kadından intikam almasını ister. Kulamergen avdayken Jalmavız Kulamergen'in evine gelerek Kulamergen'i sorar. Avda olduğunu öğrenince 5 gün sonra tekrar geleceğini söyler. Avdan dönen Kulamergen'e karısı olanları anlatır. Kulamergen kaçmaktan başka çare olmadığından Oral dağına doğru kaçar. Jalmavız Kulamergen'in kaçtığını öğrenince arkasından gider. 6 ay süren bir kovalamaca olur. Ballu Marjan rüyasında Kulamergen'in oğlunu özlediğini görür ve yardım etmek için oğluna babasının yanına gitmesini söyler. Oğul Joyamergen'e babasının yüzüğünü ve altın bir ok verir ve yüzüğü babasına vermesini ve oku da bir defadan fazla kullanmamasını tembih eder.

Atılan ok tarafından ölecek kimseye bir daha ok atılınca onun dirilmesi motifi bir masal motifi olup Ali Berat Alptekin Stith Thompson'un motif indeksine göre b bunu C 700 çeşitli yasaklar bölümüne alarak göstermiştir: Devler bir kere vurulduktan sonra ölmezlerse, ikinci defa vurulursa dirilirler.²⁶¹ Bunun üzerine Joyamergen yola çıkar ve babasına yetişir. Yüzüğü babasının önüne atınca babasına güç gelir. Ok ile Jalmavızın alnının ortasındaki tek gözüne nişan alır ve onu gözünden vurur. Gözünden vurulan Jalmavız Joyamergen'e bir kere daha oku kullanmasını söyler. Çünkü o zaman dirilecektir. Oğlan Jalmavızın dediğini yapmaz ve Jalmavız ölür.

4.Joyamergen'in Yeraltına İnmesi

Adalarına doğru yola çıkarlar ve evlerine yaklaşıyorken Joyamergen ava gitmek istediğini, akşam olunca eve döneceğini babasına söyler. Joyamergen, deniz kenarında top şeklinde bir şey görür. Ona dikkatle bakarken o yaratık onu kendine çekip su altına götürür.

Burada bir ayrıntı üzerinde daha durmak istiyoruz. Joyemergen'i yer altına götüren top şeklindeki yaratıktan şöyle bahsedilmektedir:

“Dönmek için hemen derya kıyısına geldi,
Deryada o ilginç bir iş gördü.
İnce zarlı top gibi bir şey suda yüzüyor,
Joyamergen bakıp şaşkınlıkla eğildi.”

Kulamergen-Joyamergen 751-754

Burada su yüzünde ince zarlı top gibi bir şey görüldüğü ifade edilmektedir. “Bir Uygur metninde yer-su iyesinin bahsi bulakta geçiyordu. Benzer efsaneler Kimek ili Ertiş ırmağından, su ıssı (su sahibi) ismi altında, Selçuklu döneminde bir Konya deresine kadar yayılmıştı” diyen Emel Esin, su ruhunun da hem insan, hem ejder hem de ayı görünümünde anlatıldığını ve ejder görünümünün de Budist Türk metinlerindeki Çintamani moncuk'unu (körkle moncuk -öz) saklayan Ejder Hamı ile ilgili olabileceğini ve bunların dünyanın merkezindeki Altın Dağ-Sumeru'da hükümdar merkezi

²⁶¹ Ali Berat Alptekin, Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 305.

kurduklarını²⁶² ifade etmekte ve Çin’de olduğu gibi Uygur Türk sanatında da ejder motifinin yanında gözüken muayyen tezyîni şekillerden birinin(top şeklinde) güneş-ayla birlikte bu boncuğu temsil ettiğinin sanıldığını ve bunun daha sonra da Osmanlı metinlerinde, hükümdarlık işareti “kızıl elma” ile karıştırıldığını bildirmektedir.²⁶³

Buradan anlaşıldığına göre ejder ve onunla birlikte anılan top şekli dünyanın merkezinde, yer ile göğün ekseninde bulunmaktadır. Joyamergen’in yer altına girdiği yerde karşılaştığı ve top şeklindeki yaratık ile Çintamani, moncuk’un sanatsal eserlerdeki aksi arasında bir bağlantının olabileceğini düşünmekteyiz. Ertiş Nehri’nin Huda’sı olan Ejder-Kan(Han)’ın kız kaçırması ile ilgili anlatmaların olduğunu daha önce örnek olarak vermiştik. Konuyla ilgisi olduğundan ve konuyu anlamamıza yardımcı olabileceğini düşündüğümüzden bu örneği tekrar burada vermeyi uygun gördük.

“Şamanların yeraltına inişlerinin²⁶⁴ kimi temaları Sibiryalı halklarının (bize göre bütün dünya halklarının) sözlü edebiyatına da geçmiştir”²⁶⁵ diyen Mircae Eliade ancak bunu söyledikten sonra bir konuya dikkat çekmeyi de ihmal etmez. O da burada bahsedilen anlatmaların, kahramanın birçok başka serüven ve sınamalar arasında yeraltına da inmesinin gerektiği çevrimsel kahramanlık öyküleri olduğudur. Çevrimsel kahramanlık öyküleri dediği “kahramanın dönüşümü”dür, yani kahramanın seferi manevî bir yolculuktur ve bu sefer sonunda kendisinin “kim”olduğunu öğrenecektir. Kısacası mistik bir deneyimdir ve ergenlik sınavları arasında aynı şamanın yaptığı gibi yer altına da inmesi gerekecektir ve o da bunu yapar.

Eliade, içinde yer altı ile ilgili bölümlerin de olduğu mitlerin sadece şamancıl deneyimlerin yaratısı olduğunu düşünmenin aşırıya kaçmak olduğunu söylemekte ama mitlerin bu deneyimleri de kullanıp yorumladıklarını ifade etmektedir.²⁶⁶

Kendisini geniş bir sahrada bulan Joyamergen burada ilerlerken ak sarıklı bir dede ona yaklaşır ve yer altı padişahı Yılanbek’in kendisinin yaptıklarını öğrenip, cesaretine hayran kaldığını ve sınamayı geçerse kızı Künsuluv’u ona vereceğini söyler.

²⁶² Emel Esin; Türk Kozmolojisi..., s. 86.

²⁶³ Bkz. Emel Esin; “Evren”, agm., s. 162.

²⁶⁴ Yer altına inişlerin Şamanizm’le bağlantısı konusunda ayrıca bk. V. Jirmunskiy; age., s. 293-301.

²⁶⁵ Mircae Eliade; Şamanizm, s. 246.

²⁶⁶ Mircae Eliade; age., s. 348.

5. Engeller/İmtihanlar

Joyamergen Yılanbek'in ordasına girmek üzereyken Dildeş at dile gelir ve sırasıyla ak, gri, sarı, kızıl yılanların vücudunda dolaşacağını, kıpırdamaması gerektiğini söyler. En sonuncu kızıl yılan vücudunda dolaşıp burnuna gelip ısıklık çaldığında Joyamergen hapşırır. Bunun üzerine kızıl yılan tam Joyamergen'i ısırırken Yılanbek bağırıp buna engel olur. Kızıl yılan çok güzel bir kıza dönüşür. Bu kız Yılanbek'in kızı Künsuluv'dur. Yılanların hepsi insana dönüştükten sonra Yılanbek onu yanına çağırır ve derya dibindeki altın kazanı getirirse kızını vereceğini söyler.

Burada anlatılanların benzeriyle, daha doğrusu Joyamergen'in yer altında karşılaştıklarıyla, Er Töştük destanının Kazak eş metninde de (Ertöstik) karşılaşmaktayız. Töstik'in kısa bir özetini verdikten sonra onun yer altındaki macerasının bir kısmını Joyamergen'le benzerliğini göstermek için aynen vereceğiz.

“Töstik'e göz koyan peri kızı Bektorı Töstik'in ona yüz vermemesi üzerine ona kötülük etmeye karar verir. Töstik'in babasından hileyle onun okunu ve okunu sivrelttiği eğesini cadısına aldırır. Töstik onu aramaya çıkar çünkü onlarsız bir iş yapamamaktadır. Onların bir cadı kadında olduğunu öğrenen Töstik onu almak için cadının bulunduğu ağacın dibine gelir. Cadı kadından o da hileyle eğesini alır ve kaçmaya başlar. Cadı kadın onu kovalar ve bu sırada Töstik'in atı Şalkuyırık'ın kuyruğuna kazan kadar taş dolanmıştır. Bunların ağırlığına yer dayanmaz ve yer yarılarak bu ikisi aşağıya düşer. O sırada Şalkuyırık dile gelir: “Biz şimdi yer altına düştük, bize bundan böyle yer altının halkı rastgelir. Biraz yürüdükten sonra Jılan babı hanın sarayına ulaşacağız. Jılan Babı hanın sarayına vardığımızda beni uzakta bir yere bırakıp kendin sarayına giresin. Saraya girdiğinde aklında bulunsun. Eve girdiğinde iki kapı yanından iki kara alacalı yılan tıslayıp üzerine gelir, onlardan korkma. Onlar Jılan babı hanın eşiğini gözetten kullarıdır. Tör altına varıverdiğinde iki boz yılan tıslayıp gelir ve yeninden içeri girip boynundan çıkarlar, koynuna girip konçundan çıkarlar. Bunlar Jılan Babı hanın oğlu ve kızıdır. Töre oturduğunda dev gibi iki sarı yılan tıslayıp üzerine gelir, onlardan da çekinme. Bunlar Jılan Babı hanın kendisi ve karısıdır.”²⁶⁷

²⁶⁷ Mehmet Aça; Kazak Türklerinin Destanları..., s. 137.

Kulamergen –Joyamergen destanında da ilgili bölüm(uzun olmaması için bazı mısraları çıkardık) şöyledir:

Dile gelip Dildeş at söyledi,
“Joyamergen kulak ver, bana,..
Ak otağın içinde,
Bir ev dolusu yılan var.
Otağın içine girdiğinde,
Bu yılanlar ıslık çalar.
Eşikte beyaz bir yılan,
Sağ paçana gelip girer.
Bütün vücudunda dolaşıp,
Sertçe ıslık çalarak o gezer.
Yalayıp bütün vücudunu,
Yakandan çıkıp gider.
Gri yılan daha sonra gelir,
Onu sen görürsün.
Tüm vücudunda yine,
Önceki gibi dolaşır.
Yakandan çıkıp sonunda,
Kendi yoluna o gider.
Ondan sonra sarı yılan,
O da ıslık çalarak gelir.
Paçandan gelip girer,
Tüm vücudunda dolaşıp,

Öncekiler gibi gezer.

Çok ağlayarak Dildeş at,

Orada kalır.

Kulamerger-Joyamerger 807-856

İki anlatma arasında benzerlik aşıkardır. Ama burada şimdilik yorum yapmayarak anlatmayı incelemeye devam edeceğiz. Çünkü iki anlatma arasında benzerlikler oldukça çok ve biz bu benzerliklerle ilgili daha sonra yorum yapacağız.

Joyamerger yola çıkar. Deryanın kıyısına gelir. Dildeş at kazanı kendisinin alacağını, kendisi suya girdikten sonra kesinlikle kıpırdamamasını söyler.

Er Töstik destanında da Er Töstik Temir Han kızını almak için Temir Han tarafından öne sürülen bütün şartları olağanüstü arkadaşlarının yardımıyla yerine getirmiştir. Baba son olarak da kenarı kırk kulaç olan büyük kazanı düştüğü gölden çıkarmasını ister. Bu göreve Er Töstik destanında da Töstik'in atı Şalkuyruk talip olmuştur. Sarsembek Tüspülü tarafından derlenen bir başka Kulamerger-Joyamerger anlatmasında (Kulamerger Batır-8 numaralı anlatma) Joyamerger su altı padişahının şartlarını yerine getirirken aynı Er Töstik'de olduğu gibi olağanüstü yardımcılarla karşılaşmakta ve içine kapatıldıkları demir saraydan Göl-yutan adlı arkadaşının sayesinde kurtulmaktadır. Bu anlatmadaki olağan üstü yol arkadaşlarını Dotan Batır anlatmasını incelerken verdiğimiz tabloda da incelemiştik.

Kahramanların kapatıldıkları ve sonradan ataşe verilen demir ev veya saraydan, kısaca "Göl Yutan" diyebileceğimiz arkadaşlarının ağızlarına aldıkları suyu püskürterek kurtulmalarına "Kün Astındaki Künükey Kız" adlı Kazak masalı ile Er Töstük'ün Tatar eş metni olan "Yirtöşlik"de de karşılaşmaktayız.

Dildeş at kazanı almak için suya girer. Joyamerger merakından ayaklarının üstüne yükselip atına seslenince Dildeş at su yutar. O sırada kazan da su yüzüne çıkmıştır. Joyamerger atını suyun kenarına çeker ama at bayılmıştır. (İki anlatma da da kazanı sudan çıkaran atlar zor durumda kalmışlar ve su yüzüne çıkınca bayılıp kalırlar. Başlarında kahramanlar ağlayıp sızlar) Ayılınca Joyamerger'e onun kendisine seslenince duyduğunu ama peri kızlarının onu serbest bırakmadıklarını, deniz altında

karşılaştıkları sarıklı Hızır sayesinde oradan kurtulduğunu anlatır. Kazanı alıp Yılanbek'e verirler. O da kızı Künsuluv'ı Joyamergen'e verir. 40 gün düğün yapıp herkesi düğüne çağırırlar. Düğün esnasında kazanın kerameti ortaya çıkar. Kazanda pişen yemek bir türlü bitmemekte herkesi doyurmaktadır. Bir süre orada kaldıktan sonra babasının yanına gitmek isteyen Joyamergen'e Yılanbek izin verir. Gayın adlı top şeklindeki yaratığı çağırarak onları adalarına götürmesini ister. Joyamergen eşi Künsuluv ile kendi adalarına gelir.

Burada Er Töştük'ün Kazak eş metni olan Er Töstik'de ve Kulamergen-Joyamergen anlatmasında karşımıza çıkan "Kazan" motifi üzerinde durmak istiyoruz.

Şamanlar, "seçilme yöntemi ne olursa olsun iki yönlü bir eğitim aldıktan sonra şaman olarak tanınır. 1) Esrime düzeyinde(rüyalar, kendinden geçme vb. 2) Gelenekler düzeyinde (Şamanlık teknikleri, ruhların adları ve işlevleri, klanın mitolojisi ve soyağaçları, gizli dil) Ruhlar ve eski usta şamanlar tarafından üstlenilen bu çifte eğitim, bir sırta erdirme (initiation) niteliğindedir" diyen Mircae Eliade, şaman adayının sembolik olarak ölüp dirildiğini ve bu ölüp dirilme sırasında şamanın vücudunun parçalara ayrılıp tekrar bir araya getirilişinin sembolik olarak bu ölüp-dirilmeyi temsil ettiğini bildirmektedir.

Vücudun parçalara ayrılışı hakkında birkaç örnek vererek esas konumuz olan Kazan ile bağlantısı üzerinde duracağız. Bir Yakut şamanı Pyotr İvanov vücudunun parçalara ayrılış törenini hakkında şu bilgileri vermektedir: "Adayın bedenini oluşturan tüm parçalar demir bir kancayla birbirinden ayrılır, bütün etler kazınarak kemikler temizlenir, tün vücut sıvıları boşalıp atılır, gözden yuvalarından çıkarılırmış. Bu işlemden sonra kemikler yeniden bir araya getirilip demirle birbirine bağlanırmış" Yakut Gavriil Alekseev, her şamanın yırtıcı bir kuş anasının olduğunu, bu ananın demir gagalı, çengel pençeli, uzun kuyruklu bir kuşa benzediğini ve şaman adayının ruhunu alıp yer altına götürdüğünü ve orada bir yalancı-akşam dalında olgunlaşmaya bıraktığını anlatmaktadır. Ruh olgunlaşınca kuş yeryüzüne döner, adayın vücudunu küçük parçalara bölüp hastalıkları ve ölümü temsil eden kötü ruhlara dağıtırmış. Her kötü kendine düşen parçayı yutar, bunun sonucu olarak da şaman olacak kişi ileride bu

ruhların eseri olan hastalıkları iyileştirme gücünü kazanırmış. Bunun üzerine kuş ana kemikleri bir araya toplayıp yerli yerine koyarmış.....”²⁶⁸

Şaman adayının sırra-erme sırasında vücudunun parçalara ayrılıp tekrar birleştirildiğini gördük. Vücut parçalarının birleştirilmesinin kazanda kaynatılarak gerçekleştirildiğini de Samoyed Şamanlarında görmekteyiz: “.....daha sonra şaman adayı bir çöle varmış ve çok uzaklarda bir dağ görmüş. Üç gün yürüdükten sonra dağa yaklaşmış bulunduğu bir kovuktan içeri girmiş. Kocaman bir ateşi körüklemekte olan bir adama rastlamış. Ateşin üstünde dünyanın yarısı kadar bir kazan varmış. Çıplak adam onu görürü görmez kocaman bir kerpetenle kavramış; çırak şaman ancak öldüm diye düşünecek zaman bulabilmiş. Adam onun kafasını kesmiş, bedenini küçük parçalara bölüp hepsini birlikte kazana atmış ve böylece bütün vücudunu üç yıl süreyle pişirmiş. Ateşin yanında üç örs varmış; adam şaman adayının başını, en iyi Şamanları yapmaya yarayan üçüncü örsle döverek biçimlendirmiş ve oradaki üç tencereden suyu en soğuk olanın içine atmış....Sonra demirci, adayın bir ırmakta yüzen kemiklerini toplayıp bir araya getirmiş ve yeniden etlerle kaplamış...”²⁶⁹

Şamanların yeraltına inişlerinin kimi temalarının sözlü edebiyata da yansıdığı yukarıda belirtilmişti. Kahramanın yer altındaki maceralarında karşımıza çıkan “Kazan” motifinin de bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Parçalanma, pişirilme ya da yakılma yoluyla yakılma mitinin Şamanizm’in manevi ufku dışında da insanlığın zihninde bir saplantı gibi yaşadığını, parçalanma ve pişirilme yoluyla gençleşme mitinin Sibiryâ, Orta Asya ve Avrupa folkloruna da geçtiğini Eliade’den öğrenmekteyiz ve o bu konuda örnekler vermektedir. Biz bunlardan sadece birini vereceğiz: “Tantalos kendi oğlu Pelops’u kesip Tanrıların sofrasına yemek diye koyduğu zaman tanrılar oğlanı bir tencerede kaynatarak diriltir. Yalnız Demeter’in yanlışlıkla yemiş olduğu bir parça eksik çıkar.” Parçalara ayrılan vücudun bir araya getirildiğinde bazı kemiklerin eksik çıkması şamanın ailesinden bazılarının ölümü gerektiriyordu ve Eliade’nin Ksenofontov’dan aktardığına göre bazı durumlarda ölen akraba sayısının dokuzu bulunduğu bile olurmuş.²⁷⁰

²⁶⁸ Mircae Eliade; Şamanizm, s. 58.

²⁶⁹ Mircae Eliade; Şamanizm, s. 64-65.

²⁷⁰ Daha fazla bilgi için bk. Mircae Eliade; Şamanizm..., s. 60, 91, 191.

Buna benzer şekilde yer altına düşen kahramanı yeryüzüne çıkaran ve hatta bazı anlatmalarda kendi vücudundan parçalar kopararak beslediği kuş ile şamanın vücudunu parçalara ayırıp tekrar birleştirerek sırta-ermesini, olgunlaşmasını sağlayan demir gagalı, çengel pençeli olarak tasavvur edilen ve şaman adayını göreve çağıran güneş kuşu “Kartal” ın aynı bağlamda değerlendirilmesi gerekmektedir.

Prof. Dr. Fikret Türkmen “Manas Destanı ve Anadolu Halk Edebiyatı” adlı makalesinde Er Töştük destanının Kırgız eş metni ile Anadolu sahasında “Zümrüdü Anka Kuşu” olarak bilinen masalı mukayese ederken bu motiften de bahsetmiş ve yer altına atılan Efesli bir çobanın yeryüzüne çıkmak için vücudundan akbabalara et vermesi epizodunun Paul Delaru’e’nin “Le Conte Populaire Français, Paris 1957 adlı eserinde 310-A VE 301-b 96 numaralı tiplerinde 12 versiyon halinde analiz edildiğini bildirmiştir.²⁷¹

Jılanbek’in kızını vermek için öne sürdüğü “Kazan”ın su altından çıkarılması şartını atı sayesinde yerine getiren Joyamerger’in kızı aldığını ve büyük bir düğün düzenlendiğini gördük. Burada bu kazanın kerameti anlaşılmaktadır. Kazanda pişen yemek bir türlü bitmemekte herkesi doyurmaktadır. Bu olaya benzer bir örnekle Birunî’den nakille Emel Esin’in eserinde karşılaşmaktayız: “Kimek ilinde (Ertiş Irmağı bölgesi) Mnkvar? adlı dağda, (kutru) büyük bir kalkan miktarında bir tatlı su pınarı vardır.(Bu pınarın suyundan ordular içse de azalmazmış) Bu pınarın yanında sanki secde etmiş bir adamın ayakları, avuç ve parmakları ve kulan nalları izi de vardır. Oğuz Türkleri (bu yeri) görünce secde ederler (Birunî, Athar ul Baqiyya, s. 264)”²⁷²

Ayrıca ocak ve kazanın birlik simgesi olarak algılandığını ve bunun tekke kazanlarında ve Yeniçeri kurumunda da yer aldığını ve örneğin Çularda ocak kazanların dokuz tanesinin hükümdarlık simgesi olarak devletin merkezinde korunduğunu ve

²⁷¹ Bk. Fikret Türkmen; “Manas Destanı ve Anadolu Halk Edebiyatı”, s. 110-115. Prof. Dr Takova’nın “Çin Tömür Batır Hikâyesi Üzerine Motif İncelemesi” adlı makalesinde Çin Tömür Batır hikâyesinde bulunan motiflerle çeşitli halklara ait olan 27 hikâyenin motifleriyle karşılaştırması sonucunda bunlardan onaltısında kahramanı yer üstüne çıkaran kuş motifinin bulunduğunu tespit etmiştir. Bk. Prof. Takora; “Çin Tömür Batır Hikâyesi Üzerine Motif İncelemesi” Halk Edebiyatı Sahası Dergisi, S. 4, Nagova-Japonya 1997. Bu makale Abdulhakim Mehmet tarafından çevrilmiştir.

²⁷² Emel Esin; Türk Kozmolojisi..., s. 115.

ocak- kazanların kaybolmasının Çu devletinin sonunu haber verdiğini²⁷³ öğrenmiş bulunuyoruz.

Anlatmalarda kaybolan kazanın bulunması şartı buna bağlı olarak da değerlendirilebilir diye düşünüyoruz..

C. Sonuç Bölümü

Memlekete Dönüş

Babası ile annesi onları görünce çok sevinir. Bu sırada baba Kulamergen, oğlu Joyamergen'in avdan dönmemesi üzerine onun Künayım'ı azdıran kocakarı ile Bulgar padişahı tarafından kaçırıldığını sanmış ve onları öldürerek şehirlerini de yakıp yıkmıştır.

Destanların yapısal olarak incelemesi yaptıktan sonra sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

Destanlar, daha doğrusu incelediğimiz arkaik destanları geleneksel Türk dininin daha doğrusu özünde mistik, sihrî bir yapı arz eden Türk mitolojisinin bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Kahramanların, Tanrı/tanrılar tarafından veya atalar tarafından gönderilmiş veya onlar tarafından seçilmiş oldukları kendilerine derviş, pirler vasıtasıyla bildirilmiştir. Onlar doğumlarından itibaren olağanüstüdür ve bu olağanüstülükleri anlatma boyunca devam eder. Zor durumda kaldıklarında yine yardımcıları olağanüstü kişilerdir; Yelayak, Dağ Kaldıran, Göl Yutan gibi Atalardır veya Dervişlerdir, Kırklardır.

Kahramanın annesinin hayvan ciğerine, kalbine, kara taşa veya elmasa aş erdiğinin görüldüğünü söylemiştik. Hayvan olarak görülenlerin aslında belli bir bölgenin, dağların, göllerin yani yer-su unsurlarının ruhları olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.. Hayvan ciğerine, kalbine aş ermenin hayvan ata kültürüne bağlı olarak açıklanması annenin elmasa, kara taşa aş ermesinin açıklanmasına yeterli olmayacaktır. Annenin aş erdiği nesnenin Gök ve Yer/su unsurlarıyla, dolayısıyla "Kutsal"la ilişkisinin göz önüne alınıp değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

²⁷³ Emel Esin; age., s. 95, 104.

Şamanın seçiminin, eğitiminin ve sırı-erme merasimlerinin kahramanın macerasına benzediğini, daha başka şekilde ifade edecek olursak birbiriyle örtüştüğünü gördük. Bunu da geleneksel Türk dininin özündeki mistisizmin sözlü edebiyattaki yansımaları olarak düşünüyoruz. Mitleri yaşamanın da esasında dinsel bir yaşantıyı kapsadığını düşünürsek bunun abartılı olmayacağı kanaatindeyiz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
METİNLER

KUBIKUL

KUBIKUL

	Kök Edildiñ boyında, Uvèli degen han bolğan. Batır bolğan, bay bolğan. Tört tülgi say bolğan.	Kök Edil'in boyunda, Velî adında bir han yaşamış. Yiğit imiş, zengin imiş. Dört çeşit hayvanı devletine denk imiş
5	Oylağanı namıs pen Qaral, jedel, ar bolğan. Iqpalı jürgen küninde, Baqtı asıp erlegen. Duşpandasқан javına,	Düşündüğü namus ile Şeref, dürüstlük, ar imiş. Hakimiyeti güçlü günlerinde, Bahtı üstün olup yükselmiş. Çatıştığı düşmana,
10	Eşbir erik bermegen. Tentek penen telisin, Jürgizbey kıyas jöndegen. Baqtı turmıs küninde, Mañına jan kelmegen.	Hiçbir vakit üstünlük vermemiş. Yaramaz ile delisini, Adım attırmadan yola getirmiş. Bahtlı günlerinde, Yanına kimse yakın gelmemiş.
15	Eger kelse duşpan şet, Eşbir erik bermegen. Iqpalı jürgen küninde Malı men bağı say, Terbiyesi dağı say.	Eğer gelse düşman dıştan, Hiçbir vakit üstünlük vermemiş. Hakimiyeti güçlü günlerinde Mal-mülkü ile bahtı (kendine) denk, Edepliliği de buna denk.
20	Patşa edi halıqқа, Töresi gadil, sözi jay, Malı men bağı teñ, Terbiyesi dağı say. Şetten duşpan köz salsa,	Padişah idi o halka, Hükmü adil, sözü ılımlı, Mal-mülkü ile bahtı kendine denk. Edepliliği de buna denk. Dışardan düşman göz koysa,
25	Èsker, қural bèri teñ. Söytip jürgen Uvèli, Töp jetpiske jetti. Jastağı dèvir baқ ketti.	Asker, silah, hepsi denk. Böyle yaşayan Velî, Tam da yetmişine geldi. Gençlikteki baht, devran gitti.

Balası joḡ, ʃuv bas han,
30 Jayılıp jurtʃa at ketti.
Ülkendikke şataldı,
Kèrilikke mataldı.
Halıḡʃa ʃuvbas atandı.
Baḡtı jürgen küninde,
35 ʃartaya kelgen şaḡında,
Halkı hanga kelmedi.
Aldıyar atap hanıña,
Eli sèlem bermedi.
Èngime aytsa Uveli
40 Eli ʃabil körmedi.
Sol halıḡtıñ davlısı,
Han eken dep Uveliydiñ,
Aldına eşkim bargan joḡ.
Uveliydi adam dep
45 Eşkim eske alḡan joḡ.
ʃayḡımen kördi tarlıḡtı,
Endi küni tarlıḡtı.
Elemedi eş adam,
Mingen taḡıt, handıḡtı.
50 ʃuldan kördi ʃorlıḡtı,
Èrkinnen kördi zorlıḡtı.
Aldına eşkim kelmeydi.
Han dep sèlem bermeydi.
Osınday körgeñ zorlıḡtı,
55 Paḡır öksip, eñireydi.
Endi isi oñbadı,
Malına erik bolmadı,

“Çocuḡu yok kuv bas¹ han” diye,
Adı etrafa yayıldı.
İhtiyarlık aklını başından aldı,
Yaşlılık onu hapsetti.
Halk “kuv bas” diye adlandırdı.
Bahtı parlak günlerinde,
Yaşlılık döneminde,
Halkı hana gelmedi.
“Hanımız” deyip ona,
Halkı selam vermedi.
Söz söylediğinde Veli
Halkı kabul etmedi.
Bu halkın davalısı, (bir derdi olanı)
“Han idi” diye Veli’nin,
Huzuruna hiç kimse gitmedi.
Veli’yi “insan” diye
Kimse dikkate almadı.
Hüzünle gördü sıkıntıyı,
Artık günü onun dertli.
Dikkate almadı hiç kimse,
Oturduḡu tahtı, hanlıḡı.
Kuldan gördü horluḡu,
Herkesten gördü acımasızlıḡı.
Huzuruna kimse gelmiyor.
“Han” idi diye selam vermiyor.
Böyle gördüḡü eziyete,
Biçare han ah u zar etti.
Artık işi kötüledi,
Mal-mülküne hükmü yürümedi,

¹ Kuv bas: Balasız, evlatsız insan (kuru baş; tekbaş). (ç.n.)

	İkpalı kaytқан patşanı, Қараşı журтї қорладı.	Yetkisi azalan padişahı, İdaresindeki halk hor gördü.
60	Endi ol bir oy oyladı, Oylamaşқа болмаdı. Han oylamay negılsın, Қartayған күнде оñбаdı. Бüytip tiri жүргенşe,	Şimdi o bir iş düşündü, Düşünmeden edemedi. Han düşünmeyip de ne eylesin, İhtiyarladıғında işi kötüledi. “Böyle yaşamaktansa,
65	Düniye jıyp keteyin? Düniye, baқıt, malımnıñ, Barşasın talaқ eteyin. Bir balanıñ зарı үшін Қaңırıуmen öteyin.	Mal-mülk toplayıp ne eyleyeyim? Devletim, bahtım, malımın Hepsini de terk edeyim. Bir evlat hasreti için Dilenci olup yaşayayım.
70	El қorlıғı ötti goy, Қuldardıñ bergen zebiri, Tüp-tübime jetti goy. Bir balanıñ қayғısı, Basımnan baқtı tökti goy.	Halkın horlaması cana battı ya, Kulların çektirdiғi eziyet, Canımı pek acıttı ya. Balasızlık derdi, Başımdaki bahtı uçurdu ya.
75	Düniyeden күder üzeyin, Keşikpeyin, жүreyin, Pirlerden tilek tileyin, Temir asa қolға alayın, Temir kebis kiyeyin.	Dünyadan ümidi keseyim, Beklemeyeyim, artık gideyim, Pirlerden dilek dileyeyim, Demir asa elime alıp, Demir çarık giyeyim.
80	Handıқ avdı basımnan Baқırлық, miskin jolımen, Düniye kezip köreyin Men patşamın demeymin, Endi қалған ömirди	Hanlık devrildi başımdan Fakirlik, miskinlik ile, Cihanı gezip göreyim. Ben padişahım demeyeyim, Geriye kalan hayatım
85	Talanımnan köreyin. Jerdiñ жүzin kezeyin. Baқ pen maldan bezeyin,	Talan edilişim diye bileyim. Yeryüzünü gezeyim. Bahtı, devleti terk eyleyeyim,

Handık, baylık künimdi,
Kayırşığa teñeyin.
90 Büytip qorlık körgenşe,
Men keteyin, keteyin.
Hayır joq qonıstan,
Endi talaq eteyin.
Qayğımenen qamıqıp,
95 Qanırurmen öteyin.
Iqpalım jürgen künimde,
Qayırılı patşa men boldım.
Baq, devletke keñ boldım.
Eskerdi oymen jürgizip,
100 Qayıspas beren er boldım.
Bir balanıñ joqtıqı,
Qartayğan künde kem boldım.
Taptalğan taqır mısalı,
Beyne qara jer boldım.
105 Osınday tarlıq körgen soñ,
Halıq qayğı bergen soñ,
Bir kılıqtı bastadı.
Düniye, mal, şahardı,
Talaq edip tastadı.
110 Bir qızıqtı bastadı.
Ülkeye kelgen şağında,
Bir bala hannıñ tilegi.
Qayğı-qussa üdedi,
Düniyeden küder üzedi.
115 Temir asa qolğa alıp,
Temir kebis kiyedi.
Talaq etip elinen,

Hanlık, zenginlik (saltanatlı) günlerimi,
Dilenciliğe değıştireyim.
Böyle eziyet çekeceğıme,
Gideyim ben, gideyim.
Hayırsız şu yurdu,
Artık terk edeyim.
Derdimle yüreğim parçalanıp,
Dilenci olup yaşayayım.
Hakimiyetimin güçlü günlerinde,
Hayırlı padişah oldum.
Baht, devletim çok oldu.
Askeri aklımla yönetip,
Kırılmaz elmas kılıç gibi bir yiğit oldum.
Bir evladımın olmayışından,
Yaşlılık günümde küçük düştüm.
Ayak altında ezilip sertleşen toprağa,
Tıpkı kara yere benzedim.”
Böyle eziyet çekince,
Halkı onu üzünce,
İlginç bir hâle büründü.
Mal-mülkünü, şehrini
Bir günde terk eyledi.
İlginç bir iş başlattı.
İhtiyarladığı gününde
Bir evlat idi hanın dileği.
Üzüntü dert çoğaldı,
Dünyadan kesti ümidi.
Demir asa eline alıp,
Demir çarık giyer.
Terk edip yurdunu,

Konıs etken jerinen,
 Endi Uveli jüredi.
120 El biylegen patşanın,
 Kemigen küni jüregi.
 Düniye jüzin kezipti,
 Evliye kıymay kıdırıp,
 Halkınan bezipti.
125 El biylegen er edi,
 Akıırında patşa,
 Osınday tarlık köripti.
 Evliye kıymay tanğıp,
 Bir bala üşin zarıngıp,
130 Jüdedi patşa jabıgıp.
 Kañgırıp kezip jürse de,
 Eş degeni bolğan joq.
 Talabı hannıñ oñğan joq.
 Barmağan jeri qalğan joq.
135 Qaygırıuvmen jüredi,
 Esi durıs Uveli han,
 Tek aqıldan tangın joq.
 Toğız ayday kıdırğan
 Evliyeye sıgıngan.
140 Mandaydan teri şubırğan,
 Patşa edi sanalı,
 Pirlerden sebep bolmadı.
 Eş iyşarat bolmadı.
 İşi ottay janadı.
145 Qayğıya qayğı ulasıp,
 Ayaqqa kıygen kebistiñ,
 Teñgedeyi qaladı.

Mesken edindiğı toprağı,
Yola çıkıp Veli ilerler.
Halkı yöneten padişahın
Zayıfladığı (parçalandığı) gün yüreğı.
Yeryüzünü gezmiş,
Evliyadan evliya bırakmayıp,
Halkından o bezmiş.
Halkı yöneten bir yiğit idi,
Sonunda padişah,
Böyle bir derde düşmüş.
Bir tek evliya bile bırakmayıp gezip,
Bir evlat için ah u zar edip,
Zayıfladı padişah üzüntüden.
Dilenci olup gezse de,
İstediğı hiç gerçekleşmedi.
Talebi hanın neticeli olmadı.
Gitmediğı yer kalmadı.
Üzüntüyle yaşıyordu,
Aklı yerinde Veli Han,
Aklından hiç şaşmadı.
Dokuz ay kadar gezmiş,
Evliyalara dua etmiş.
Alnından terler dökülmüş,
Padişah idi anlayışlı,
Pirlerden yardım olmadı.
Hiç işaret görmedi.
İçi ateş gibi yandı.
Üzüntüye üzüntü eklenip,
Ayağına giydiğı çarığı,
Kuruş kadar olur.

Kölğa alğan asanıñ,
 Tebendeyi qaladı.
150 Alama kiyim jırtılğan.
 Patşa qaytıp baradı.
 Eş iyşarat körgen joq,
 Tilegin pirler bergen joq,
 Tandayı qatıp arıqtap,
155 Tek janı bar ölgen jok.
 Endi qayttı eline,
 Kök Edildiñ örine,
 Tuvıp ösken jerine,
 Tap on aydın jüzinde,
160 Qayta keldi Uvêli han,
 Ulı özen Jemine.
 Ulı jemdi jağalap
 Jerdiñ jüzin aralap,
 Şetirliniñ boyına,
165 Patşa kelip şamalap.
 Jüdep kelgen Uvêli Han
 Üş kün jattı panalap,
 Oñgara ma Quday?-dep.
 Oñ oylağan talaptı,
170 Üş kün jatıp qaraptı.
 Üş kün jatıp tınığıp,
 Mañındağı halıqtan,
 Surap işip tamaqtı.
 Şetirli boyun jağalap,
175 Tav men tastı aralap.
 Şetirlide kara suv,
 Kasına keldi şamalap.

 Eline aldıǵı asası,
 İğne kadar olmuş.
 Alaca giysisi yırtılmuş.
 Padişah geri dönüyor.
 Hiçbir işaret görmemiş,
 Dileğini pirler vermemiş,
 Damağı kuruyup zayıflamış,
 Sadecce canı var, ölmemiş.
 Artık geri döndü memleketine,
 Kök Edil'in vadisine,
 Doğup büyüdüğü yere,
 Tam on ay geçtiğinde,
 Geri döndü Veli Han,
 Ulu Özen Cem'ine (Ulu Cem nehrine).
 Ulu Cem'in kıyısınca,
 Yeryüzünü gezip,
 Şetirli'nin boyuna,
 Padişah geldi ilerleyip.
 Yorgun gelen Veli Han
 Üç gün yattı dinlenip,
 "İşimi rast getirir mi Huda",_ deyip.
 "Doğru düşündüğüm dileği?",
 Üç gün kalıp bekledi.
 Üç gün yatıp dinlendi,
 Yakınındaki köyden,
 Dilenip aldıǵı yemeği yedi.
 Şetirli'nin kıyısınca,
 Dağ taşı gezdi.
 Şetirli'de bir kara su ,
 Onun yakınına geldi.

	Könilinde bir oy bar, Sonı izdep karamak.	Gönlünde bir arzu, bir düşünce, Onu arayıp bulacak.
180	Şetirliniñ boyında, Baba tükti evliye, Jüredi könil oyında. Kızılıardı karadı. Karasuvdan suv işip,	Şetirli'nin boyunda, Baba Tükti Evliya, Hep vardı gönlünde. Kızılcar'a gelip bakar, Karasu'dan su içip
185	Şöldegeni kanadı. Jan-jakça közin saladı, Jangın şırağ jadavdı, Uveli patşa tabadı.	Susuzluğu kanar. Etrafına göz gezdirir, İpil ipil yanan bir ışığı, Veli Han görür. (Veli Han aradığını bulur)
190	Uvè, Baba Tükti pir babam, Basıña keldim men-dedi. İzdegenim sen- dedi. Halıqça patşa men idim, Buginde boldım kem,- dedi. Aq sunqar kus kıranmın.	“Ey, Baba Tükti Pir atam, Yanına geldim ben, Aradığım sen. Halka padişah idim, Bu günlerde değersiz oldum. Ak şahin, kartalım ben.
195	Qartaya qalğan künimde Kargaga boldım jem-dedi. Quldarın körıp qorlıqtı, Jalşıdan körıp zorlıqtı. Kökirek qayğı şer- deydi	İhtiyarladığım günümde, Kargalara oldum yem. Kuldan görüp aşıqılamayı, Hizmetçiden görüp zorbalığı, Yüreğim dertle, hüznle doldu.
200	Jasım jetken şağımda, Qaraşı közin salmadı. Mensinbedi el -dedi, Elemedi el- dedi. Aqırında halıq qorlap,	Yaşlandığım çağımda, Avam dikkate almadı(beni saymadı) Küçümsedi halkım, Saygı duymadı bana halkım. Sonunda halk hor görüp,
205	El tizginin bermedi. Qıyalı bürkit kıranmın, Quzgın menen qargaga,	Devlet dizginini elime vermedi. Yükseğe uçan kartaldım, Kuzgun ile kargaya,

210 Kartayıp boldım jem -dedi.
İkpalım turgan künimde,
Gadil patşa bolğanmın.
Halkıma qorğanmın,
Qatarımnan ozğanmın.
Kırımğa qolım sozğanmın.
Baqıtım turgan şağımda,
215 Talay jerge barganmın,
Talay javdı alğanmın.
Duşpanga bülük salğanmın.
Gadilşilik handıqpen,
Halkımdı baqqan zañgarımın.
220 Sol künimnen ayrılıp,
Aqırında sañdaldım.
Jerdiñ jüzin aynaldım,
Basıña kelip zarlandım.
Tap jetpiske jas jetti,
225 Kartayğanda baq ketti,
Astımda mingen taq ketti.
Patşamın endi tarıqqan,
Qayğı şegip zarıqqan,
Tarlıq körıp halıqtan.
230 Jerdiñ jüzin aynalıp,
Keldim qañğıp alıstan.
Köpten körgen zorlıqtan.
Quldar bergen qorlıqtan,
Munımdı aytı zarıqıp,
235 Basına keldim sondıqtan.
Kartayğan künde şatıldım,
Munday künde matıldım.

Yaşlanıp oldum yem.
Yetkim güçlü günümde,
Adil bir padişah olmuştum.
Halkıma kaleydım,
Yaşıtımdan üstündüm.
Kırım'a göz koymuştum.
Bahtım parlak günümde,
Nice yere gitmişim,
Nice düşmanı yenmişim.
Düşmana belâ olmuştum.
Adil yönetimimle,
Halka bakan zirveyim.
O saltanat günümnden ayrılıp,
Sonunda avare kaldım.
Yeryüzünü dolaştım,
Başucuna gelip ağladım.
Yaş tam yetmişe ulaştı,
Yaşlandığımda baht uçtu,
Oturduğum taht elden gitti.
Padişahım, artık sıkıntıda olan,
Üzüntüyle kan ağlayan,
Eziyet görüp halktan.
Yeryüzünü dolaşıp,
Geldim derbeder uzaktan.
Kalabalıktan gördüğüm zorbalığı,
Kulların gösterdiği aşağılamayı,
Derdimi de anlatmaya ağlayarak,
Başucuna geldim bu yüzden.
Yaşlandığım bu günde ben şaştım,
Böyle bir dertli güne hapsoldum.

Orta Noğay elime,
Qayırsız kuv bas atandım.
240 Basıña kelip jıladım,
Pirden tilek suradım.
Bir balanıñ qayğısı,
Bolmadı elde turağım,
Burın patşa bolsam da
245 Bünde mine sıyağım.
Öle ketsem artımda,
Kalmas boldı tuyağım.
Sizden tilek suradım,
Ne gılsañ da öziñ bil,
250 Bir perzenti suradım.
Orta Noğay elinde,
Mazasız boldı kulağım,
Baba tükti pir ediñ,
Basında tilek tiledim.
255 Bir balanıñ joqtıǵı,
Suvidı halıqtan jüregim.
Batırlardıñ babası.
Jıyılǵandı turǵızıp,
Qıysangandı süyediñ.
260 Sonı ayttı da Uvèli,
Qatıp kelgen qabağı,
Şarşap kelgen beyşara,
Qalgıp ketip baradı.
Közi ilinip uyqıǵa,
265 Köñili ketip baradı.
Meyirim bolar babadan,
Qasına kelgen paqırǵa.

Orta Nogay yurdumda,
Hayırsız kuv bas atandım.
Başucuna gelip aǵladım,
Pirden bir dilek diledim.
Bir evlat derdinden,
Memlekette durak (istikrar) bulamadım.
Önceleri padişah olsam da,
Bugün böyledir, işte, durumum.
Ölüp gidersem arkamda,
Kalmayacak miraşım.
Size dileğimi söyledim,
Ne yapacağını sen bilirsin,
Bir bala senden istedim.
Orta Nogay yurdunda,
Huzur bulamadı kulağım.
Baba Tükti Pir idin,
Başucunda dilek diledim.
Bir balanın yokluǵundan,
Soǵudu halktan yüreğim.
Batırların (yiğitlerin) atası,
Düşeni kaldırıp,
Düşeceǵe destek oldun.”
Bunu söyledi de Veli,
Kaşları çatık, (perişan)
Yorgun gelen zavallı,
Uykuya dalıp gidiyordu.
Gözleri dalmış uykuya,
Gönlü de kapılmış gidiyordu.
Merhamet gelecektir (belki) atadan,
Yanına gelen bu biçareye.

Jetpiske kelgen jasında,
Asa tayaq qolında,
270 Ak şalması basında
Aq şalmalı qart adam,
Osınday kelip qasında,
İyşarat berer bolıp tur,
Jılap kelgen paqırğa:
275 _Uvèli patşa sen ediñ,
Baba Tükti men edim.
Közimniñ jasın tögemin.
Tarıqıp kelgen azamat
Tilegindi beremin
280 Jılap kelgen paqırım!
Sizge tiysin sebebim.
Baqtıttı uvaq küninde,
El biylegen er ediñ.
El namısın bermegen,
285 Bilikti hannıñ özi ediñ.
Zarıqıp kelgen, paqırım,
Tilegindi beremin.
Tilegindi bereyin,
Köziñniñ jasın köreyin.
290 Uvèli seni jebeyin,
Qolıñ jay bata bereyin.
Şetirliniñ boyında,
Basıma patşa keler dep,
Bar ediñ balam oyımda.
295 Arındı nèsil tuqımsıñ,
Asıldıq seniñ boyında.
Baqtıttı jastıq küninde,

Yetmişe gelmiş yaşında,
Asa tutup eline,
Beyaz sarıq başında,
Beyaz sarıqlı ihtiyar adam,
Şöyle bir gelip yanına,
İşaret verecekmiş gibi,
Gözü yaşlı gelen bu zavallıya:
“Veli padişah sen idin,
Baba Tükti ben idim.
Göz yaşı döküyorum,
Dertli gelen ey insan.
Dileğini vereceğim.
Gözü yaşlı gelen, ey, biçarem!
Size dokunsun sevabım.
Bahtlı parlak günlerinde,
Halkı yöneten yiğit idin.
Halkın namusuna leke sürmeyen,
Bilgili hanın tâ kendisi idin.
Dertli gelen, biçarem,
Dileğini vereceğim.
Dileğini vereyim,
Sevinç göz yaşlarını göreyim.
Veli, seni kollayayım,
Elini aç, hayır duamı vereyim.
Şetirli’nin boyunda,
Başucuma bir padişah gelecek diye,
Vardın, balam, gönlümde.
Asil soyun oğlusun,
Asalet senin kişiliğinde.
Bahtlı gençlik gününde,

300 Kõrganı ediñ halıqtıñ.
Şıñnan èsker jürgizip,
Talay javmen alıstıñ.
Duşpandasқан javlardıñ,
Talayın taptap janıstıñ.
Ikpalıñ қайтқан uvaқıtta,
Basıma kelip parıqtıñ.
305 Қayğındı, patşa, joy,_dedi.
Қараñğıdan arşılsın,
Қамıққан қайғы, oy,_dedi.
Bir perzent beremin,
Düniye malıñ soy dedi.
310 Sadaқа etip bergen soñ,
Keşikpey қıl toy dedi.
Tarıғıp көрген жалғızdıñ,
Қubıkul atın қoy dedi.
Merekeñe balaña,
315 Ulı jıyın toy bolsın,
Toyña bèri soyғанıñ,
Tuv biye men қoy bolsın.
Uзақ ömir, uзақ күn,
Balañız jası mol bolsın.
320 Meyirimdi ul bolsın.
Iқılas batam şın bolsın.
Kaytpas жүрек kayrattı er,
Bir Қudayға қul bolsın.
Uvèli қayғыñ joyılsın.
325 Altınнан түbek oyılıp,

Kalesi idin halkının.
Zirvelerden asker geçirip,
Nice düşmanla savaştın.
Çatıstıғın düşmanların,
Nicesini ezip yok ettin.
Yetki gücün azaldıғı zaman,
Başucuma gelip sıғındın.
Üzüntünü, ey padişah, yok etmelisin,
Karanlıktan kurtulsun,
Gamlı gönül, düşüncen.
Bir bala vereceğim,
Hayvanlarının hepsini kurban etmelisin.
Sadaka olarak onları daғıttıktan sonra,
Gecikmeden yap büyük düğün toy.
Hasretle kavuştuғun biricik balanın,
Adını da “Kubıkul” koy.
Sevincine, hürmetine balanın,
Büyük şölen toy yapılsın.
Şölen toy için kestiğinin hepsi,
Doğurmamış kısırak, koyun olsun.
Uzun ömürlü olup,
Balanız çok yaşasın.
Şefkatli bir oğul olsun.
Gönülден verdiğim bu dilek gerçek olsun.
Cesur yürekli, güçlü yiğit,
Bir Huda’ya kul olsun.
Ey Veli, derdin artık yok olsun.
Altından түbek² yapılp,

² Tübek: Beşiğe yatırılan bebeğin altının kirlenmemesi için beşiğin altının oyularak yerleştirilen keçe veya başka nesne.

Kümisten şüme³ koyılsın.
Meniñ bergen bul batam,
Sizge qabil bolınsın.
Söy dep qolın jayadı.
330 Bir batasın qağadı.
Uykısınan oyanıp,
Töñirekke qaradı.
Tura kelse nêrse joq,
Munım qalay boldı dep,
335 Köñiline aladı,
Jügirip ketip baradı.
Süyegi bekip tıñayıp,
Tiymedi jerge ayağı.
Köñilinde qusa-qasiret,
340 Ketken usaydı bayağı.
Şınqpay süyek ne gılsın
Şın iyşarat köripti.
Köñili ösip jelikti.
Köñili öspey ne gılsın,
345 Aq şalmalı bir adam,
Aq batasın beripti.
Bir batasın beredi.
Qıvanış etken jer edi.
Zarıqıp kelgen bul qartqa,
350 Babanıñ tiygen sebebi.
Şıqqan jeri Jem edi.
Kök Edildiñ boyında,
Eki künde keledi.
Jêrdem berip naşarğa,

Gümüştên şüme³ konulsun.
Benim ettiğim bu hayır dua,
Sizin için kabul olsun.”
Böyle deyip, açtı elini,
Bir hayır duasını verdi.
Uykusundan uyanıp,
Etrafına bakar.
Kalksa hiçbir şey yok.
“Bu nasıl oldu?” deyip,
Gönlüne yerleştirip gördüklerini,
Koşarak gidiyor.
Kemikleri güçlenip dinçleşip,
Değmiyor yere ayakları.
Gönlündeki eski dert,
Hüzün artık gitmişe benziyor.
Güçlenmeyip kemik ne yapsın,
Hakikî işareti görmüş,
Gönlü kabarıp neşelenmiş.
Gönlü kabarmayıp da ne yapsın,
Beyaz sarıklı bir adam,
Hayır duasını vermiş.
İyi bir dilekte bulunmuş idi.
Mutluluk veren bir mekândı.
Dertli gelen bu ihtiyara,
Baba Tükti’nin dokunmuş sevabı.
Çıktığı yer Cem idi,
Gök İdil’in boyuna,
İki günde gelir.
Yardım edip biçareye,

³ Şüme³: Beşikte yatan bebeğin idrarının tümeğe ulaşmasını sağlayan ve koyun kemğinden yapılan nesne.

- 355 Pirdiñ tiyip sebebi.
Öziniñ meken jerine,
Orta Nogay eline,
Eki künde keldi.
Eli-jurtın jıyadı,
360 Adamnıñ basın quradı.
Sadaqa túske qıladı.
Baqır menen miskenge
Sadaqasın beredi.
Kelgenderden bata alıp,
365 Sol zarıqқан Uveli Ha
Köñili tındı dep edi.
Ülkeygende osınday
Uveli kemdik köripti.
Zarıqқан osı patşağa,
370 Bir sebebin beripti.
Qañış toqal jas qatın,
On iki ayday jeripti.
Qattı jüdep jarıgıp,
Tabılmaq jerik tarıgıp,
375 Qızgınına şıdamay,
Qıdırıp jürgen şanında,
Kökşetavdan almas tas,
Bul eyelge tabılıp.
Nazarı avıp sol tastı,
380 Avızğa salıp şaynaydı.
Tastan tisi taymaydı,
Qıvanış kirip köñili,
Ajarlanıp jaynaydı.
- Pirin dokunup sebebi.
Yurt edindiğı mekânına,
Orta Nogay yurduna,
İki günde ulaştı.
Halkını toplar,
Herkesi bir araya getirir.
Öğleyin sadaka dağıtır.
Fakir ve miskine,
Sadakasını verir.
Gelenlerin hayır duasını alıp,
O dertli Veli Han'ın,
Gönlü huzur bulmuştu.
Yaşlandığı gününde
Veli Han hor görülmüştu.
Dertli olan bu padişaha,
Pirin bir sebebi dokunmuştu.
Kanış adlı genç tokalı,⁴
On iki ay aş ermiş.
Çok zayıflamış zorlanıp,
Aşermesine çare bulunamayıp,
Ateşine dayanamayıp,
Dolaşmaya (bir gün)çıktığında,
Kökşetav'da bir elmas taş,
Çıkmış kadının karşısına.
Gönlü çelinip bu taş,
Ağzına alıp çiğnemiş.
Taştan dişini alamamış,
Sevincinden gönlü taşıp,
Güzelleşip parlamış.

⁴ Tokal: Çok evlilik yapmış bir erkeğin ikinci veya üçüncü eşine verilen isimdir.

Ajarı kirip jelikti,
385 Künnen-künge tıñayıp,
Jüdegen èyel serikti.
Jeti müşe tènderi
Jazılıp tèni eripti.
Bes aydın jüzi boladı,
390 Balğa işte jan bitip,
Bilinip işi qaladı.
Toğız ay on kün bolğanda,
Ul perzent tabadı.
Düniyege bala kelgen soñ,
395 Tilegin Quday bergen soñ,
Aygır soyıp aqırttı.
Buvra soyıp baqırttı.
Qol astın qoymay şaqırttı.
Toy etetin oy boldı.
400 Han toyına soyğanı,
Aygır, tüye, qoy boldı.
Han oyına şaqırtıp,
Düyim halıq el keldi.
Bay menen bek teñ keldi.
405 Tulpar minip tuv alğan,
Jav degende qıvanğan,
Qaytpas beren er keldi.
El de keldi ol toyğa.
Tulpar minip tuv alğan,
410 Er de keldi ol toyğa.
Asıl kiyip qırınğan,
Toyğa qumar burınnan,
Jüyrik minip urınğan,

Yüzü aydınlanıp neşelenmiş,
Gün geçtikçe güçlenmiş,
Zayıflayan kadın dinçleşmiş.
Yedi uzuv, bütün vücudu
İyileşip teni, mutluluktan erimiş.
Beş ay da doldu,
Rahimdeki balaya can bahşedilip,
Karnı da belli oldu.
Dokuz ay, on gün olduğunda,
Bir oğlan doğurdu.
Dünyaya bir oğul gelince,
Dileğini Huda verince,
Aygır kesti kişnetip,
Buğra kesti böğürtüp.
İdaresindeki herkesi çağırttı.
Şölen toy yapmaya karar kıldı.
Toy için hanın kestiği,
Aygır, deve, koyun oldu.
Han toyuna çağırtıp,
Halkının hepsi toplandı.
Zengin ile beylerin hepsi geldi.
Tulpar binip bayrak kaldıran,
Düşman denildiğine mutlu olan,
Cesur yürekli yiğit geldi.
Halk da geldi bu toya.
Tulpar binip bayrak kaldıran,
Yiğit de geldi bu toya.
Güzel (asil) giyinip tıraş olan,
Toya hevesli ezelden,
Tulpar binip tehlike (macera) arayan,

Toy degende kızınğan,
415 Seri de geldi ol toyğa.
Kızıık toyğa kelmegen,
Mereke kızık körmegen,
Kil müsèpir pakırlar,
Kem de keldi ol toyğa.
420 Köptigin azğa bildirgen,
Küş kılıp eldi büldirgen,
Zorlık kılğan azdargä,
Köp te keldi ol toyğa.
Ükimin jurtқа жүrgizgen,
425 El bastağan biy menen
Bek te keldi ol toyğa.
Қol astınan sırtқarı,
Şet te keldi ol toyğa.
Batır menen jıyınğa
430 Pañ da keldi ol toyğa.
Қарақсısı қasında,
Han da keldi ol toyğa.
Düniyeşe devlet aydağan,
Bay da keldi ol toyğa...
435 Buvındarı dirildep,
Köziniñ aldı irindep,
Şal da keldi ol toyğa.
Aқ şalması basında,
Şèkirteri қasında,
440 Molda keldi ol toyğa.
Bağımdarı soñında,

Toy denildiğinde yerinde duramayan,
Seri⁵ de geldi bu toya.
Düğün toya hiç gitmemiş,
Eğlence, bayram görmemiş,
Hepsi fakir, biçare,
Kem⁶ de geldi bu toya.
Çokluğunu aza bildiren,
Zorbalıkla halkın huzuru bozan,
Eziyet eden azlara (güçsüze),
Çok (güçlü) da geldi bu toya.
Hükmünü halka geçiren,
Halkı yöneten biy (hâkim) ile
Bey de geldi bu toya.
Tâbilerin dışında kalan,
Yabancı da geldi bu toya.
Batır (yiğit) ile şölene
Mağrur (bey) da geldi bu toya.
Eşkiyası (neferi) yanında,
Han da geldi bu toya.
Dünya kadar mal mülkü var,
Zengin de geldi bu toya...
Tüm vücudu titreyen,
Gözleri çapakla örtülen,
İhtiyar da geldi bu toya.
Ak sarığı sallanıp,
Talebeleri yanında,
Molla da geldi bu toya.
Adamları peşinde,

⁵ Seri: Hür bir hayat yaşayan, zamanını eğlence, düğün dernek ve avlarda geçiren, yeri geldiğinde şarkı söyleyen, güzel konuşan yiğit.

⁶ Kem: Eksik, noksan. Burada "yoksul, hizmetçi takımından" anlamında kullanılmaktadır.

Tabiyb kitap olında,
oa keldi ol toya.
Seldeleri azanday,
445 Mal tabatın amaldı-ay!
Mal tabuva talaptı,
Avzın aıp aranday,
Oısıp tamam namazdı-ay.
Müdèyisip mülksip,
450 Tabatugın mal üin,
Salıp otır azandı-ay!
Kiyim kiyip ırınan,
Mingen atı uringan,
Toya umar burınnan,
455 Jas ta keldi ol toya.
Kileñ ayı seriler,
Mas ta keldi ol toya,
Ker maralday kerilip,
Basuvına erinip,
460 Toy degen de serigip,
Savırdan aı tögilip,
os abavın tebinip,
Hor ızınday körinip,
umırısaday beli bar,
465 as sürmeli gözü var,
Suluv, sımbat jolı bar,
ılañ kerdey ılandap,
A ayranday sılandap,
Nèzik beli burandap,
470 ıya közi ılandap,
ız da keldi ol toya.

Tabip kitabı elinde,
Hoca da geldi bu toya.
Sarıqları kazan kadar,
Mal mülk kazanan hileyle!
Mal mülk kazanma hevesinde,
Azına açıp sonuna kadar,
Kılmış hepsi namazı.
Oturuyor bilgin kesilip,
Kazanacaı mal mülk için,
Okuyor ezam!
Güzel giyinip tıra olmuş,
Bindiı atı tehlike (macera) arayan,
Toya hevesli ezelden,
Genç de geldi bu toya.
Hepsi marur seriler,
Mest de geldi bu toya.
Marur ceylan gibi salınıp,
Adım atmaya üenip,
Toy denildiinde neelenip,
Sırtında saı yere dökölüp,
İki örgü sataki sa baı sallanıp,
Huri kızı kılıına bürünüp,
Karınca beli kadar beli bar,
Ka, sürmeli gözü var,
Zarif, görkem yolu var,
Boz at gibi göz ucunda görünen,
Gölün sı yeri gibi parlayan.
İnce beli salınıp,
Çekik gözü ıık saıp,
Kız da geldi bu toya.

Oray jibek salıngan,
Beti kızıl jalınnan,
Arıv candar negilgan?!
475 Êzildese kırbısı,
Köriskeñşe sağıngan,
Baldan tetti sözi bar,
Qos sürmeli közi bar,
Mıysalı samal sekildi,
480 Êdemi söz lebi bar,
Körgeñ asıq bolatın,
Körse közi toyatın,
Êzildesip söylese,
Arman ketip köñilden,
485 Qayğısın mülde joyatın,
Kelinşek keldi ol toyğa,
Şekerleri toqpaqtay,
Javırını qaqpaktay,
Ul da keldi ol toyğa.
490 Özimdiki zaman dep,
Kim talasar mağan dep,
Özinen böten özgeñi,
Beri menen jaman dep,
Özgeden artıq köñilim,
495 Joldasım jaqsı jaran dep,
Bay men hannıñ balası.
Mırza keldi ol toyğa,
Erkimenen jürmegen,
Keñşilikti bilmegen,
500 Qul da keldi ol toyğa,
Iyıqtan qabı tüspegen,

Kıvırarak ipek bağılayan,
Yanakları kızıl alevden,
Çıkmış bu güzel insanlar da nereden?!
Şakalaşıp sohbet eden arkadaşı,
Görüñüñceye kadar tekrar özleyen,
Baldan tatlı sözleri var,
Çift sürmeli gözleri var,
Sureti sabah yeli gibi,
Güzel söz, lafzı var,
Göreni âşık eden,
Bakan gözü doyuran,
Şakalaşıp konuşa,
Arzuyu silip gönülden,
Hüznü tümüyle yok eden,
Taze gelin de geldi bu toya.
Alınları tokmak kadar,
Kürek kemiği kapak kadar,
Oğlan da geldi bu toya.
Bu zaman benim zamanım deyip,
Yarışır benimle kim deyip,
Kendinden başka insanı,
Hepsi benden kötü deyip,
Başkadan üstün gönlüm deyip,
Yoldaşım iyilerdir benim deyip,
Zengin (bey) ile hanın balası,
Mırza (asılzâde) da geldi bu toya.
Hiçbir vakit hür yaşamamış,
Serbestliğin (hür olmanın) tadını almamış,
Kul da geldi bu toya.
Omuzdan çuvalı hiç inmemiş,

Qızmetin istegen,
Dèmdi tamaq işpegen,
Küñ de keldi ol toyğa,
505 Biliksizden söz alğan,
Aqıl surap jol alğan,
Şeşen keldi ol toyğa.
El bastagan belimdi,
Kösem keldi ol toyğa.
510 Toy körmese erikken,
Toydı körse jelikken,
Eser keldi ol toyğa.
Sözden şaşuv şaşatın,
Halıqtıñ köñili aşatın,
515 Qalmay keldi aqındar.
Tentek menen makuldar,
Müsèpir men paqırlar,
Aqsak penen soqırlar,
Jıylıp halıq toyırlar.
520 Jène qalmay kelipti,
Sarı qarın qatınlar.
Neşe türli köp maldı,
Han toyına arnağan.
Dombıra, qobız şeritip,
525 Baqsılar da qalmağan.
Orta Noğay elinen,
Jan qalmadı barmağan.
Sürinip ketip kötek dep,
Birin-birin jetektep,

Hep başkasına hizmet etmiş,
Lezzetli yemek hiç yememiş,
Cariye (hizmetçi) de geldi bu toya.
Bilgisizin sözünü durduran,
Tavsiye verip yol alan (hayır dua alan),
Şeşen (hatip) de geldi bu toya.
Halka hep baş olan,
Önder de geldi bu toya.
Toy görmese sıkılan,
Toy gördüğünde kuduran,
Yaramaz (deli) de geldi bu toya.
Sözle saçı saçan,
Halkın gönlünü aydınlatan,
Biri kalmadan geldi şairler.
Yaramaz ile makuller,
Biçare ile fakirler,
Aksak ile körler,
Toplanıp halk toy yapar.
Yine biri kalmadan gelmiş,
Sarı karın (şişman) kadınlar.
Nice çeşit hayvanı,
Han toyu için kesmiş.
Dombıra, kopuz çalıp,
Bahşılar da (bu toydan) uzak kalmamış.
Orta Noğay yurdundan
İnsan kalmadı gelmeyen.
Ayağı takılınca: “Kahretsin!” diyerek,
Birbirini elinden tutarak,

Besikke salar kèdesin.
Èldekim alıp keted dep,
Küñkildesip ösekte,
Kempir de keldi ol toyğa,
Osınday kızık kılğızıp,
535 Halkıñ qoymay jıygızıp,
Ortadan baluvan turgızıp,
Üydiñ avzın aşadı.
Şelektep altın şaşadı.
Halıx oljağa batadı.
540 Tamam mergen jıylıp,
Altın kabaq atadı.
Altın kabak attırdı,
At bəygesin şaptırdı.
Rıza edip halıqtı,
545 Qıvandırıp şat kıldı.
Sapıruvlı sar kımız,
Kelgen jandı mas kıldı.
At qoyatın jer edi.
At koyuğa talasıp,
550 Qoja menen moldanıñ
Töbeleser jeri edi.
At qoyuğa talastı,
Şariygattıñ jolınan,
Endi molda adastı
555 Bir-birine jol bermey.
Asamenen sabastı.
Qundaқтаğı balanın,
Tus-tusınan qamastı.

Beşiğe beleme kadesini⁷
Başkası alır gider diyerek,
Fısıldaşıp dedikodu yapan,
Kocakarılar da geldi bu toya.
Böyle bir şölen düzenleyip,
Bütün halkını toplayıp,
Meydana pehlivan çıkarıp,
Evinin kapısını açar Veli Han,
Kova kova altın saçar.
Halk ganimet altında kalır.
Bütün nişancılar toplanıp,
Altın kabağı⁸ nişan alır.
Altın kabak vurdurdu,
At yarışı yaptırdı,
Memnun edip halkını,
Eğlendirip şad kıldı.
Kıvamını bulmuş sarı kımız,
Gelen insanı sarhoş kıldı.
Bebeğe “ad koyma” zamanı idi.
Ad koymak için kavga edip,
Hoca ile molların
Kavga edip dövüşecek anı idi.
Ad koymak için kavga etti,
Şariat yolundan,
Artık molla, hoca şaştı.
Birbirine fırsat vermeyip.
Asalarıyla dövüştü.
Kundaktaki bebeğin,
Etrafını onlar kuşattı.

⁷ Bebeği beşiğe beleme merasimi esnasında bebeği beşiğe beleme âdedini gerçekleştiren kimseye verilen hediye.

⁸ Altın kabak: Ok atma yarışı için nişan, hedef olarak kullanılan altın külçe.

Töbelesti salıstı,
560 Üy işinde alıstı.
Asmenen urısıp
Moldalar basın jarıstı.
Basınıñ qanı ağıstı.
Uvêli sultan hanına,
565 Aytısuvğa barıstı,
_Qoja, moldam sen ediñ,
Qayırılı hanın men edim.
Düniye malğa talasıp,
Aqılıñnan adasıp,
570 Töbelesken neñ ediñ?
Qıvanıştı künimde,
Bêrindi birdey köremin.
San jetpeytin malımdı
Qolımnan sanap bölemin.
575 Şaşuvı üşin balamnıñ,
Düniye maldı beremin.
Zarıqıp körgeñ bala üşin,
Dêvletimdi joyamın.
Tiri bolsa jalğızım,
580 Düniye malğa toyamın,
Şaşuvımdı alındar,
Özim atın qoyamın.
Han tilegi bolğan jer,
Qızıqı üşin balanıñ,
585 Düniye maldı joyğan jer.
Piri atap bergen soñ,
Qubıqul atın koyğan jer.
Köp dêvletti bölipiti.

Dövüştü, vuruştı,
Evin içinde güreşti.
Asalarıyla vuruşup,
Molla, hocanın başı yarıldı.
Başlarından kan aktı.
Veli Han'ın huzuruna,
Atışmaya onlar geldi.
"Hocam, mollam sen idin,
Hayırlı hanın ben idim.
Fani malı için kavga edip,
Aklını da kaybedip,
Dövüştünüz siz neden?
Şu mutlu günümde,
Hepiniz birsiniz benim gözümde.
Hesapsız mal mülkümü,
Kendi elimle sayar veririm.
Saçısı için balamın,
Mal mülkümün hepsini veririm.
Hasretle sahip olduğum bala için,
Devlet, mal mülk, hepsini yok ederim.
Hayatta olursa biricik evladım,
Fani dünyanın mal mülküne doyarım.
Saçılarımı alınız,
Adını kendim koyarım."
Han dileğinin kabul olacağı an,
Bala sahibi olma sevinci için,
Mal mülkünün hepsini harcayacağı an.
Piri adını kendisi söylediği için,
"Kubıkul" adının bebeğe verileceği an.
Sayısız mal mülk ayırmış,

590 595 600 605 610 615

 Koja menen moldağa.
 Birdey bölip beripti.
 Müsèpir, paqır, naşarlar,
 Jıyıp alıp barşaşın,
 Birdey bölip beripti.
 Halıktan bata alıptı.
 El batasın kağadı.
 Müskin, paqır, naşarlar,
 Bayıp ketip baradı.
 Besikke salar jer boldı.
 Bu da talasar söz boldı.
 Er atañın ulınan,
 Sansız kempir kez boldı.
 Besikke salar jolına,
 Ülken talas jol boldı.
 Bu da şataş jer boldı.
 Kempirler sonda talastı.
 Düniye üşin talasıp,
 Kempirler joldan adastı.
 Birqatarı kolğa aldı,
 Jerden kösev ağaştı.
 Kösevmenen sabastı.
 Bastarınan şan aqtı
 Töbelesti salıstı,
 Bir-birine jabıstı.
 Keñ saraydın işinde,
 Sansız kempir alıstı.
 Opır-topır jıgılıp,
 Talayları talıptı.
 Amalı köp bir qatın,

Hoca ve mollalara.
Eşit şekilde dağıtmış.
Biçare, fakir, dilencinin
Toplayıp hepsini,
Onlara da eşit paylaştırmış.
Halkının hayır duasını almış.
Halk hayır duasını ona vermiş.
Miskin, fakir ve biçareler,
Bir çırpıda zengin oluverirler.
Beşiğe beleme anı geldi,
Bu da kavgaya sebep oldu.
Çeşitli boylardan çıkan,
Sayısız kocakarı doluştu.
Beşiğe beleme merasimi,
Büyük bir tartışma doğurdu.
Bu da kavgalı bir merasim oldu.
Kocakarılar tartıştılar.
Mal mülk için kavga ettiler.
Kocakarılar edep, terbiyeyi unuttular.
Kimileri ellerine aldı,
Yerden ağaç maşayı.
Maşayla dövüştüler.
Başlarından kanlar aktı,
Dövüşüp vuruştular.
Biri diğerinin yakasına yapıştı.
Geniş sarayın içinde,
Sayısız kocakarı dövüştü.
Biri diğerinin üstüne düşüp,
Birçoğu da bayıldı.
Hilesi çok olan bir kadın,

Özi jesir tul katın,
620 Amalı aşkan sum katın,
Aylası köp kuv katın,
Töbelestiñ işinde,
Sol balağa barıptı.
Kundaқтаğı balanı,
625 Eptep urlap alıptı.
Ulıqsat surap anadan,
Balanı surap alıptı.
Sol besikke salıptı.
Dım bitpegen kuv katın,
630 Şala bayıp qalıptı.
Mereke toyın ötkizip,
Köñili patşa taşkanday,
Kuvanış örsip aspanday,
Şaşuvmenen tarqasıp,
635 Oljağa halıq maqtandı-ay,
Perzenti Kubıkul,
Kırkınan şıgıp küledi.
Kuvanışқа toladı,
Ata-ananıñ jüregi,
640 Köñilinden arman joq,
Eke menen şeşesi,
Perzentiñ süyedi.
Döñgelek жүзdi körikti.
Birge jası keledi.
645 Zarıqıp körgen Uveli,
Osınday qızıq köripti.
Eki jasta жүripti.
Qadırlı hannıñ balasın

Kendisi dul, yalnız kadın,
Hilesi başkasından üstün bir kadın,
Hilesi çok, kurnaz kadın,
Kavga dövüş arasından,
Geçip bebeğin yanına gelmiş.
Kundaktaki bebeği
Kimseye fark ettirmeden götürmüş.
İzin isteyip annesinden,
Bebeği izinle almış.
Bebeği o beşiğe belemiş.
Hiçbir şeyi yok fakir kadın,
Yarım yamalak olsa da zengin olmuş.
Eğlence toy bitince,
Hanın gönlü coşmuş gibi,
Sevinci göğe yükselmiş gibi,
Saçıları alıp dağılır,
Aldığı bunca ganimetle halk övünür.
Biricik oğlu Kubıkul,
Kırk günü dolup gülümser.
Sevinçle dolar,
Anne baba yüreği.
Gönülde başka arzu yok,
Babası ile anası,
Çocuğunu sevip okşar.
Yuvarlak yüzlü, pek güzeldir.
Birinci yaşını doldurur.
Büyük hasret sonunda balası olan Veli Han,
Böyle bir mutluluk yaşamıştı.
İki yaşında yürümüş.
Hayırlı, saygın hanın oğlunu,

Halkı alap syipti.
650 Sıyağına arasañ,
ubıul bala syikti,
ş penen trtke kelipti.
Ata menen anası,
Ermek etip jelikti,
655 Köñilinde ayğı jo,
uvanış zaman köripti.
Bes pen altı jasında,
Bala oylaydı aıldı.
anşa erke bolsa da,
660 Tentek emes mauldı.
Ata menen anası,
Mırzalığın asırdı.
Kem-ketik kelse yine,
ayırım dep olınan,
665 Künde beredi şaşuvdı.
onatan boyun tartpaydı,
Esigi künde aşuvlı,
Jetige kelgen jasında,
At jasısını minedi.
670 Sndi kiyim kiyedi.
Han masadı orındı,
abıl bolğan tilegi.
Ardatı hannıñ balası,
Krkem jzdi körikti.
675 Uyıtap jatsa tüsinde,
Bir suluv ız köripti.
asına aruv kelipti,
Kre söyley beredi:

Halkı da beğenmiş, sevmişti.
Dış görünüşüne baksan,
Kubıkul oğlan pek sevimli.
n geip dört yaşına basmış,
Babası ile anası,
Onunla eğlenip neşe bulmuş.
Gönlünde dert, kayğı yok,
Mutlu bir hayat yaşamış.
Beş altı yaşlarında,
Bu bala olgunlaştı.
Ne kadar nazlı (şımarık) olsa da,
Yaramaz değıl, makuld.
Babası ile anası,
Cömert olduklarını gösterdi.
Fakir fukara, miskin gelse evine
“Hayır, sadakam” diye elleriyle,
Dağıttı her gün saıyı.
Misafiri yadırgamaz,
Her zaman aık kapısı.
Yedi yaşına geldiğinde,
Atın en iyisine bindi.
Güzel, gösterişli giyim giydi.
Hanın maksadı gerekleşti,
Kabul olup dileğı.
Saygın hayırlı hanın oğlu,
Güzel yüzlü, görkemli idi.
Uyurken bir gün rüyasında,
Güzel bir ız görmüştü.
Yanına bu güzel yaklaşmış,
Bakar bakmaz konuşmuş:

_Han balası sen ediñ,
680 Hannım kıızı men edim.
Sen boldıñ meniñ keregim.
Sen munda da, men onda,
Tüsinde ayan bereyin.
Ğaşıķ boldım Ƙubıķul,
685 Dıydarlasıp bas ķosıp,
Bir ķosılsam dep edim.
Men sendikpin, ey, batır!
Uvèdemdi beremin.
Han balası sen_deydi.
690 Ğaşıķ boldım Ƙubıķul
Er bolsañ izdep kel_deydi.
Ğaşıķ köñil asıģıs,
Dosım izdep kel_deydi.
Jedelsiz şirkin bolmasañ,
695 Ƙolıñnıñ üşin ber-deydi.
Sen suñķar da men aķķuv,
Èvselemdi kör deydi.
Tüsinen şoşıp oyanıp,
Èkesine kelipti.
700 Körgen tüske senipti.
Ƙubıķul bala jelikti,
Tüsin ayta beripti.
Èke tüsti şın kördim,
Ay men künnen nur kördim.
705 Oñ ķolıma ustaģan,
Jasıl ala tuv kördim.
Bugün körgen tüsimde,
Aydan da suluv kıız kördim.

“Han oğlu sen idin,
Han kıızı ben idim.
Sendin, benim aradıģım.
Sen burada, ben orada,
Rüyana girip haber vereyim.
Âşık oldum Kubıķul,
Görüşüp, seninle kavuşup,
Niyet ettim sana yâr olmaya.
Ben seninim, ey yiğit!
Sözüm bu verdiğim (bil),
Han oğlu sana.
Âşık oldum (sana) Kubıķul,
Yiğitsen, arayıp beni bul.
Âşık gönül aceleci,
Dostum, beni arayıp bul.
Dengini aramayan adam değilsen,
Yardım et bana (Kubıķul).
Sen şahin, ben de ak kuģu,
Şekli şemalimi, gücümü gör.” demiş.
Rüyasından ürpererek uyanıp,
Babasına Kubıķul gelmiş.
Gördüğü rüyaya inanmış.
Bala Kubıķul heyecanla,
Rüyasını anlatmaya başlamış.
“Baba, rüyayı gerçekten gördüm,
Ay ve güneşten inen ışık gördüm.
Sağ elimde tuttuğum,
Yeşil ala bir tuğ gördüm.
Bugün gördüğüm rüyamda,
Aydan daha güzel bir kıız gördüm.

Uyalsam da aytamın,
710 Osı tüsti şın kördim.
Körgen tüsim jön deydi,
Tüske sendim men deydi,
Tüsim kirgen suluvdıñ,
Ménisin aytıp ber_ deydi.
715 Tüs tilkiniñ boğı edi,
Seni körmey жүrgende,
Kökirek şerli şayğılı,
İşim jalın şoқ edi.
Tüsinde körgen suluvdan,
720 Eş habarım joқ edi.
Tüske nanba, şırağıм,
Seni körmey қartayıп,
Bolmadı elde тураğıм.
Orta Nogay elinen,
725 Mazasız bolıp қulağıм.
Bir balanıñ зарınan,
Öksip talay жіladım.
Èvliye қoymay қıdırıp,
Temir kebis ayaқта,
730 Aқ tayaқpen sızdırıp,
Pirlerge barıp üñilip.
Baқ pen maldan tüñilip,
Jalgızım tilep алғанmın.
Seni körmey турғанда,
735 Eñirep öksip зарlandım.
Aқıldan avıp sandaldım.
Öldim, öştim degende,
Pirlerden surap алғанmın.

Utansam da söylüyorum,
Bu rüyayı gerçekten de gördüm.
Gördüğüm rüya gerçektir, inan.
İnandım bu rüyaya ben,
Rüyama giren güzelin,
Kim olduğunu anlat sen” demiş.
“Düş tilkinin bokudur”, derler,
Sen daha doğmamışken,
Gönül hüzünlü, yürek dertliydi.
İçim alev, korla doluydu.
Rüyada gördüğün güzelden,
Yoktu o günlerde haberim.
Rüyaya inanma, yavrum,
Sen doğmadan önce yaşlanıp,
Memlekette olmadı huzurum.
Orta Nogay yurdunda,
Rahat bulamayıp kulağıм,
Balasızlık derdiyle,
Nice kez kan ağladım.
Evliyadan evliya bırakmayıp gezip,
Demir çarık ayakta,
Ak asamı sürükleyip,
Pirlere gidip dilek diledim.
Baht ve maldan ümidi kesip,
Biriciğim, seni Allah’tan dileyerek aldım.
Seni daha doğmamışken,
Ah u zar edip ağladım.
Aklımı kaybedip delirdim.
Öldüm kaldım dediğimde,
Pirlerden dileyerek almıştım.

740 Korlık körüp halkımnan,
 Jılavmenen şerlendim.
 Zarığıp, şarşap tarığıp,
 Kartayganda körgeñmin.
 Jeti jasar küñinde,
 Tüske azıp nege jeldendiñ?
745 Tüske aldanba, şırağım,
 Seni körmey turğanda,
 Mazasız edi kulağım.
 Gayıp түske aldanıp,
 Menen büyim suradıñ.
750 Köl astımdı jıyayın.
 Halkımnan surayın.
 Sen dünyege kelgen soñ,
 Aşıldı jüz ben şırayım.
 Tarığıp körgeñ jalğızım,
755 Kattı aytsam kaytar rayıñ.
 Habar bilse suluvdıñ,
 Halkımnañ surayın.
 Osı bugın kayta tur,
 Erteñ bayan kılayın.
760 Bala aldanıp baradı.
 Ekesiniñ bul sözi,
 Balasına jağadı.
 Keler keşke bolğanda,
 Keşe körgeñ suluv kız,
765 Tınımin tağı aladı.
 _Han, balası sen,_deydi,
 Hannıñ kızı men_dedi.
 Jetesiz jaman boldıñ ba?

Küçümsemelerine maruz kaldım halkın,
Ağlayıp durdum, hüznle doldu yüreğim.
Hasret azabıyla yıpranıp ancak,
Bitkin düştüğümde sana sahip oldum.
Yedi yaşındayken daha,
Rüyana kanıp niçin heveslendin?
Rüyaya aldanma, yavrum,
Sen daha doğmamışken,
Huzur yoktu kulaklarıma.
Gaipten gelen rüyaya kanıp,
Bir dileğini söyledin bana.
İdaremdaki halkımı toplayayım,
Halkıma ben sorayım,
Sen dünyaya gözlerini açtıktan sonra,
Parladı yüzüm, gözüm.
Hasret, azaptan sonra gördüğüm biriciğim,
Sert konuşursam kırılır gönlün.
Haberdar ise bu güzelden,
Önce halkıma bir sorayım.
Bugünlük sen gidedur,
Yarın haberini vereyim.”
Bala bu söze kanıp gider.
Babasının sözleri,
Balanın hoşuna gider.
Gelir akşam olunca,
Dün rüyada gördüğü güzel kız,
Yine onu rahatsız eder.
“Han oğlu sen,
Han kızı ben,” der.
Akılsız, deli misin?

Jelikpegen neñ?_ dedi.
770 Jedeldi tuvğan er bolsañ,
Alistan izdep kel_deydi.
Ğaşıqtıktan sargaymın,
Qolıñnıñ üşin ber_deydi.
Tolıqsıp turgam jasımda,
775 Qayğısı ğaşıq basımda,
Uyqıǵa közim ilinse,
Turasın dosım kasımda.
Jedeldi tuvğan jan dosım,
Qayğıǵa meni batırma.
780 İzdegeni jolında,
Jedel etken batırǵa,
Taǵı uyqıdan turadı.
Ğaşıqtan işi kızadı.
Eleñ-alañ uvaqıtta,
785 Ordada jatқан қартınıñ,
Qasına kelip suradı.
_Jalgız balam sen ediñ,
Qıvanıştı ekeñ men edim.
Mezgilsiz kelgen neñ ediñ.
790 Jumısıñnıñ aytıp ber,
Qart ekeñe sebebin.
Qayğımdı aytam men_ dedi.
Süyeniş balam, sen-dedi.
Keşe körgen suluv kız,
795 Taǵı tınım bermedi.
Keşegi aytқан söz_ dedi,
Ğaşıǵımnıñ habarın,
Han eke, aytıp ber_ dedi.

Niye aşktan heyecanlı deǵılsın?
Akranım olup doğmuş yiǵitsen,
Uzaktan arayıp gel.
Aşkımdan sarardım soldum.
Elini uzat, yardım et” der.
Tam da parladıǵım yaşımda,
Aşk derdi düştü başıma.
Gözlerim dalacak olsa,
Bitiverirsin, dostum, yanı başımda.
Bir yılda doğmuş akranım,
Dengim, dostum, derdine beni boǵma.”
Aradıǵı yolunda,
Dengi bellediǵı yiǵidi,
Yine uykusundan uyanır.
Aşktan yüreǵi yanar.
Alacakaranlıkta herkes uyurken,
Büyük otaǵda yatan ihtiyarınıñ,
Yanına gelip sorar.
“Biricik balam sen idin,
Mutlu baban ben idim.
Zamansız nedir bu gelişin?
Gelmenin anlat şimdi,
İhtiyar babana sebebin,”_ dedi.
“Derdimi anlatacaǵım, ben”_ dedi.
“Kanımdı kolumsun balam sen” dedi babası,
“Dün gördüğüm rüyamda güzel kız,
Yine rahat vermedi,
(Tekrarlandı) Dün söylediǵı söz.
Aşıǵımın kim olduğunu,
Han baba, anlatınız” dedi.

Elge habar salğanmın,
800 Halkımdı jıyıp alğanmın,
Halkım habar bilmedi,
Ne ekenin bile almay,
Añ-tañ bolıp qalğanmın.
Qargaday balam künimde,
805 Nege munşa zarlandıñ.
Qaygı saldıñ ekeñe.
Oy taba almay sandaldım.
Sagınıp körgen, şırağım.
Ekeñe aqıl salarsıñ.
810 Tüske aldanba Qubıqul,
Eri jetken üyinde,
Teñiñdi izdep tabarsıñ.
Astana el halkıñnan
Qalağan qızındı alarsıñ.
815 _Qabartpa ata köñildi,
Qaldırma qaşıq zeyindi.
Tüste qaşıq aytıp ber
Sagınusқан teñimdi.
Jedelimmen tanbaymın
820 Özge kızdı almaymın.
Tüsimde körgen qaşıqtı,
İzdemey turıp qalmaymın.
_Atañnıñ handıq bağı bar,
Bul jedeliñ şın bolsa,
825 Qaygımen ekeñ tarıgar.
Astana jurt halıqtan,
Jalgızım teñin tabılar.
Öksip körgen jalgızım.

“Halka habar salmışım,
Halkımı toplamışım,
Halkım kim olduğunu bilemedi,
Onun haberini öğrenemeyip,
Hayretler içinde kalmışım.
Balam küçücük yaşında,
Niye bu kadar ah u zar ettin?
Dertlendirdin babanı.
Çare bulamayıp sana sersemledim.
Hasretle kavuştuğum ışığım,
Babana akıl veriyorsun.
Rüyaya kanma, Kubıkul,
Büyüyüp yiğit olduğunda,
Dengini arayıp bulursun.
Memleketinin payitahtından,
İstedigin kızı alırsın.”
“Depreştirme, baba, gönlümü,
Bırakma başımda akıl, ey, aşk derdi.
Rüyada âşık olduğum kızı anlat,
Özlem duyduğum dengimi.
O akranımdan, dengimden vazgeçinem,
Başka kızla evlenmem.
Rüyamda gördüğüm yâri,
Aramadan rahat duramam.”
“Babanın hanlık şanı, bahtı var,
Bu akranın gerçek insansa,
Baban dertlenir, üzülür.
Memleketinden, yurdundan,
Biriciğim dengin elbet bulunur.
Nice zorluklarla kavuştuğum biriciğim.

Tilimdi alsañ ne kılar.
830 _Ekem şının aytpadı.
Ötinem, anam, sağan-ay.
Ğaşıqtıñ derti jaman-ay,
Bilgeniñ bolsa aytıp ber,
Jalınıp turğan balaña-ay.
835 Tüste körgen teñ qurbım,
Tipti esimnen ketpeydi.
İşte ğaşıq janadı-ay.
Qubıquldıñ şeşesi,
Şıdamaytıñ balağa,
840 Ananıñ sirè peşesi.
Aytilar sözdıñ tötesi.
Jalınıp turğan balağa
Aytilar şındıq köşesi.
_Şırağım,menen suradıñ,
845 Seni körmey turğanda,
Talay öksip jıladım,
Tüsindi bayқаp sinadım.
Sen tuvğan soñ қарағım,
Ketken menen uvayım.
850 Ejekelep ötindiñ,
Şın aytpay ne ğıp şıdayın.
Қайта kelmese iygi edi,
Bayağı körgen uvayım,
Eger şınımdı aytpasam,
855 Қайтаdı маған ırayıñ.
Tüsindi körgen suluvdı,
Қарағım, bayan қılayın:
Tört ayсылıқ jer edi,

Sözüme kulak ver, ne olur?!”
“Babam doğruyu söylemedi.
Yalvarıyorum anne, sana.
Aşk derdi çok kötü, ya,
Bildığın varsa anlat hele,
Yalvaran şu oğluna.
Rüyada gördüğüm dengim, akranım,
Hiç aklımdan çıkmıyor.
Aşk derdi yüreğimi yakıyor.”
Kubıkul’un annesi,
Dayanamaz, kıyamazdı balaya,
Herhalde o anaların sultanı.
Budur sözün doğrusu.
Yalvarıp duran balaya,
Gerçeğin söyleneceği an.
“Yavrum, bana sordun,
Seni daha doğurmamışken,
Nice kez ağladım,
Rüyayı dikkatle yorumladım.
Sen doğduktan sonra, balam,
Gitti benim üzüntüm.
Ana, ana diye yalvardıñ.
Gerçeği söylemeyip, nasıl dayanayım.
Tekrar dönmese iyi olur,
Çektiğim geçmişteki dertli kara gün,
Söylemezsem eğer gerçeği,
Benden soğur gönlün.
Rüyada gördüğün güzeli,
Yavrum beyan edeyim:
‘Dört aylık bir yer idi.

Bir ayşılık jol edi,
860 Adam barmas el edi,
Habar talıp keledi.
Teñgeliktiñ ar jağı,
Şadıra hannıñ tuqımı,
Èdilbaydıñ Aqbilek,
865 Ayday suluv dep edi.
Muñımdı aytıp tolgaymın,
Qolımnan ketseñ oñbaymın.
Tüsiñe kirgen suluvdı,
Sol bolar dep oylaymın.
870 Adam barar jer emes,
Tüske aldanıp, şırağım,
Qız izdevdiñ jön emes,
Akbilektiñ habarı,
Simbat boyı ajarı,
875 Ay men künnen kem emes.
Quraldı berkin qalası
Er baratın el emes.
Tilimdi alsañ, şırağım,
Sözimdi qabil alarsıñ.
880 Hannıñ qızı hanşa bar,
Baydıñ qızı pañşa bar.
Buralğan belı talşa bar,
Qasına qırıq joldas al.
Suluvlarğa közin sal,
885 Sansız düyim halıqtan,
Jaratqan qızındı tandap al.
Èkende bar düniye mol,

Bir ay sürececek yolu vardı.
Hiçbir insanın gitmediğı yurt idi,
Haberı zar zor gelirdi.
Tengelik'in öbür kıyısı,
Şadıra Han'ın soyu,
Adilbay'ın Akbilek'i,
Aydan da güzel demişlerdi.
Derdimi sana anlatayım,
Gidersen, bir daha iyi olamam.
Rüyana giren güzel,
O olmalı diye düşünüyorum.
İnsanın gideceğı yer değıl,
Rüyaya aldanıp ışığım,
Kız araman doğru değıl,
Akbilek'in güzelliğı,
Boyu, posu, endamı,
Ay ile güneşten eksik değıl.
Silahlı, sağlam kalesi
Yiğidin gideceğı yurt değıl.
Beni dinlersen, yavrum,
Sözümü kabul edersin.
Han soyundan han kızı da var,
Bey soyundan mağrur bey kızı da var.
Salınan ince belli nazlı kız da var,
Yanına kırk arkadaş al.
Güzellere dikkatli bak,
Sayısız halktan kalabalık,
Hoşuna giden kızı al seçip.
Babanda çok mal mülk.

Dèvletti aydap kızğa sal.
_Ata-ana tilin almaymın,
890 On say üyli halıqqa,
Atımniñ izin salmaymın.
Aqbilektey aruvdı,
Tipti izdemey qalmaymın.
Ğaşığım endi tabıldı,
895 Quday aşar bağımdı.
Qayta qayta qayırp,
Sındırmandar sağımdı.
Habarın bilip Bilektiñ,
İşimnen qayğı arıldı.
900 Kespeşe Quday qarımdı,
Jibermey javğa arımdı,
Qalmaqtan alıp quşarımın,
Aqbilek suluv jarımdı.
Èke-şeşem sen_deydi,
905 Jalgızıñmın men_deydi.
Alıs sapar jol şegem,
Irzalıqpen kön_deydi.
El biylegen han èkem,
Jedeldengen balañmın,
910 Tulpar tavıp ber_deydi.
Uvèlidey han èkem,
Özime-özim senemin.
Jazılğan şıǵar mandayǵa,
Baqtımnan köremın.
915 Ünemdi künim tavsılsa,
Üyde otırsam da ölemin.

Sürü sürü hayvanı ver başlıǵına.”
“Dinlemeyeceğim ana baba sözünü,
Söylediğın kalabalık halkımı,
Gidip ben dolaşmayacağım.
Akbilek gibi güzeli,
Arayıp bulmadan rahat durmayacağım.
Yârim artık belli oldu,
Huda açık eder yolumu.
Tekrar tekrar durdurup,
Kırmayın gönlümü.
Haberini öğrenip Akbilek’in,
Yürekteki hüzün kalktı.
Kesmezse Allan kuvvetimi,
Düşmana elden vermeyip namusu,
Kalmuk’un elinden alıp kucaklarım,
Güzel Akbilek yârimi.
Babamsın annemsın,
Biriciğınım ben_dedi.
Uzun bir yolculuǵa çıkacağım,
Artık bunu kabullen.
Han babam, devleti yöneten,
Dengini arayan oğlunum ben.
Bul ver bana bir tulpar.
Ey, Veli Han babam,
Kendime ben güvenirim.
Yazılmış olmalı alnıma,
Bahtımdan bunu göreceğım.
Hesaplı günüm biterse,
Evde otursam da öleceğım.

Ötinemim kart ata,
Bir tulpar ata keregim.
Sonda uvêli söyledi:
920 At bermey ne ğıp şıdayın,
Tarıgıp körge balama.
Qayğı salmasa iygi edi,
Qarangı tünde zamana.
Öristegi köp jılkı,
925 Qarağım, bar da arala.
Bölek jatır qarala,
Qolayına jaqqan at,
Öziñ sına, kara da.
Tağı bölek qula ala,
930 Basqa jatır sur ala,
Öziñ bayqa sına da.
Aqtı jılkı bir bölek,
Kökti jılkı bir bölek.
Torlı jılkı bir bölek,
935 San jetpeytin köp jılkı,
İşinen tulpar tabılar.
Qurıq⁹ al da, jügen¹⁰ al,
Köp jılqıga barıp qal.
Köñiliñe jaqqanga,
940 Şırağım, bar da qurıq sal,
Qubıkul, seniñ jolına,
Mal tügil qurban kempir şal.
Belge jügen şaladı,
Qolğa qurıq aladı.

Rica ediyorum ihtiyar baba,
Bir küheylandır gereğim.”
O zaman Veli şöyle der:
“At vermemeye nasıl dayanayım,
Hasretini çok çekip kavuştuğum balama.
İyi olurdu üzüntü, dert getirmese, ya,
Karanlık gecede bize zamane.
Otlaktaki kalabalık yıldıyı,
Yavrum, gidip dolaşsana.
Ayrı duruyor karası ile alası,
Hoşuna giden atı,
Bakıp kendin sinasana.
Kula ile ala at da ayrı,
Ayrı yerededir atlar boz ala,
Kendin bakıp sına da.
Ak atlar ayrı bir sürü,
Gök atlar ayrı bir sürü,
Doru atlar ayrı bir sürü,
Sayısız çok yıldı,
Beğeneceğın tulpar bulunur arasında.
Kurık ile yular al,
Kabalık yıldıya git.
Hoşuna giden atı,
Yavrum, git de kurıkla yakala.
Kubıkul, seniñ yoluna,
Mal bir yana kurbandır ihtiyar ana baban da.
Beline jügen bağlar,
Eline kurık alır.

⁹ Kurık: Atları yakalamada kullanılan, başına ip (tuzak) geçirilen uzun bir sopa.

¹⁰ Jügen: Gem ile dizgini birbirine bağlayan ip; gem ve dizgini olan, kayıştan yapılan ve atın başına geçirilen eyer takımının bir kısmı.

945 Köp jılkığa baradı.
Jüyrikti sinap qaradı.
Maqtavğa sıyar tulpar joq.
Tavı qayıp Qubıkul,
Jabıgıp ketip baradı.
950 _Uveli ekem sen_ dedi,
Tarıqkan balañ men_ dedi.
Minüvime tulpar joq,
Kileñ iytti jıyğan neñ?_ dedi.
Halkında tulpar bar bolsa,
955 Habarın aytıp ber_ dedi.
_Seni körmey turganda,
Kökirek, qayğı, şer_ dedi.
Jılavmen közim kör_ edi.
Minüvge tulpar joq bolsa,
960 Jıyğan jılkı sol edi.
_Bir tulpar at bermedi,
Uveli ekem mağan ay,
Ötinem, oğan, anam, ay,
San jetpeytin jılkıdan,
965 Minüvge tulpar taba almay,
Men qayğılı balañ ay.
Bilgeniñ bolsa, ejeke,
Perzentinneñ ayama ay.
Anasına ötindi,
970 Sağınış körgeñ balası.
Şıdamadı jalğızğa,
Şeşesi bayğıs şaması?!
Tarıgıp körgeñ Qubıkul,
Köziniñ aq pen qarası,

Kalabalık yıldıya gelir.
Küheylanlara dikkatle bakar.
Övgüye lâıyk tulpar yok.
Gönlü kırılıp Kubıkul,
Küsüp geri döner.
“Veli babam, sen,
Derde düşmüş oğlun ben,
Binmeme uygun tulpar yok,
Hep it topladın niçin?
Halkında tulpar varsa,
Haberini söyle bana sen,” der.
“Sen daha doğmamışken,
Yürek hüzün, kayğıyla dolu idi.
Ağlamaktan gözler kör oldu.
Binmene lâıyk tulpar yoksa,
Ne çare; topladığım yıldı bu kadar”
“Bir tulpar vermedi ya,
Veli babam bana.
Rica ediyorum, ana, ondan,
Sayısız çok yıldıdan,
Bulamayıp binecek tulpar,
İşte bak, üzgündür oğlun.
Bildigin varsa, ey ana,
Çocuğundan acıma”
Annesinden rica etti,
Özlemine çok çekip doğurduğu oğlu.
Dayanamadı biricik oğluna,
Zavallı annesi de, galiba?!
Hasret azabını çekip doğurduğu Kubıkul,
Gözbebeği idi onun.

975 _Jalgız aq balam Qubıqul,
Gaşıq örti işinde.
Akbilektey aruvdı,
Jalgızım kördiñ tüsinde.
Jas ta bolsañ Qubıqul,
980 Dosıñ menen duşpanıñ,
İşi tolar pişinge.
Jaksılıq pen jamandık,
Kudirettiñ küşinde.
Ketem deseñ, şırağım,
985 Köñilinde gaşıq iñkèr bar.
Oñ qolıña qondırsañ,
Jibek bavlı suñkar bar.
Ulıqum jay boyında,
Şalgındı köldiñ boyında,
990 Jetpis eki qula tulpar bar.
Tez beline jügen sal,
Şıñjır bavlı qurık al.
Jabayda jatqan tulpardıñ,
Qalağanın minip al.
995 Bir at tügil, qara orman,
Sadaqa, senen kempir şal.
Qubıqul bala quvanıp,
Qolğa qurık aladı.
Belge jügen saladı.
1000 Ulıqum say boyına,
Jaylanıp ketip baradı.
Sol jetpis bir qulanı,
Èkesi bölek baqtırğan.
Tetti kölge japtırğan.

“Biricik balam, Kubıkul,
Aşk ateşi gönlünde.
Akbilek gibi güzeli,
Oğlum, gördün düşünde.
Küçük de olsan Kubıkul,
Dostun ile düşmanın,
Gönlü baksa doyar çehrene.
İyilik ile kötülük,
Allah’ın takdirinde.
Gideceğim diyorsan, yavrum,
Gönlünde aşk, tutku var.
Sağ eline konaklatacaksan,
İpek bağı şahin var.
Ulıqum vadisinin boyunda,
Yeşil kamışlı gölün kıyısında,
Yetmiş iki kula tulpar var.
Çabuk beline jügen bağla,
Zincir bağı kurık al yanına.
Yabanda yatan küheylanlardan,
Bin beğendiğine yakala da.
Bir at bir yana, kara orman (baba ocağı),
Kurbandır sana ihtiyar ana baban da.”
Bala Kubıkul çok sevinip,
Eline kurık alır.
Beline jügen bağlar.
Ulıqum vadisinin boyuna,
Gelir (bala) hazırlıklı.
O yetmiş iki kulayı,
Babası ayrı tutmuş.
Suyu tatlı göl kıyısında otlatmış.

1005 ulandayın tañdatıp,
uyrıgımen oynatıp.
Tulpardıñ köñiliñ şat ılğan.
Tunı suv, alıñ şalgın kölde jatan,
aravıldap sırtınan uldar baan.
1010 Özi han, ne ılsa da pursatı bar,
Tulparga munday jaylı onıs tapan.
olda urı, belinde jügeni bar,
ubıul kele jattı avıl jatan.
Semirip, erevildep jaraan at,
1015 Körgen soñ ubıuldı ürkıp aan.
Alıstan boljap turadı,
ulalardı arap sınadı.
Matavlı tulpar at emes,
Sınap köñili tınadı.
1020 Tulpardı sınap semedi,
Ebden sınap köredi.
Matavına sıyarlı,
Asan tulpar at emes.
Birindep sanap keledi.
1025 Şeşesiniñ aytanınan,
Sınasa bəri kem edi.
umday jaydın taravın.
Kem bolan soñ birevi,
Taı arap keledi.
1030 Talma-tal tüs bolanda,
Künge arap juvsaqan,
Bir ula attı köredi.
Aldı-artınan şıadı,

Bol otlu yerleri seçtirip,
Hür dolaştırıp, oynatmış.
Küheyıanları memnun etmiş.
Duru su, bol otlu gölde yatan yıldıyı,
Dışardan kullara gözettirip güttürmüş.
Kendisi han, ne yapsa da imkanı var,
Yıldısına böyle rahat bir yer bulmuş.
Elinde kurık, belinde jügeni var,
Oba tarafından Kubıkul geliyor.
Semiz, tetikte duran besili atlar,
Görünce Kubıkul'u ürküp kaçmış.
Kubıkul uzaktan onları seyreder,
Dikkatle kula atları sınar.
Övgüye lâıyık tulpar deil,
Sınayıp atları heyecanı kaybolur.
Dikkatle bakmaktan küheyıanlara yorulur,
İyice sınayıp ölçer.
Övgüsüne lâıyık olacak,
Hibiri seçkin tulpar deil.
Birer birer sayıp geliyor,
Annesinin anlattıından
Baksa eksikti biri.
Kumjay'ın ovalarını,
Eksik görünce bir atı,
Tekrar yeniden dolaşır.
Tam ögle vakti olduunda,
Güneşe bakarak dolaşan,
Bir kula at gözüne çarpar.
Önüne arkasına çıkıp bakar,

- 1035 Kulaşa attı sınadı.
Sınap köñili tınadı.
Kayşılğan kulağı,
Ot orınday tuyagı.
Körgen jerden batırdıñ,
Iqılası kulaadı.
1040 Ėr müşesi kelisti,
Köñiline unadı.
Nazarıñ atқа saladı,
Köñiliñe kula jağadı.
Kırıkpen iyekten қағadı,
1045 Toqtatpastan ayağın,
Kulaşa at süyep baradı.
Tabanın tasқа tiredi,
Sınjır bavlı kırıkpen,
Mandayın burıp kulanıñ,
1050 Şıqşıqtap jügen saladı.
Kulamı ustap aladı.
Kulaşaға til bitip.
Januvargа til bitip,
Adamday söylep baradı.
1055 Adastıñ batır sen _dedi,
Munşa adaşkan neñ _dedi.
Kaşa tulpar köp edi,
Kartayıp qalğan tulparmın,
Büginde bèsim kem _dedi.
1060 Mèstekpen küşim tèn _dedi.
Bayağı jastıq künimde,
Soqqan jeldey güledim,

Kulaşa¹¹ atı Kubıkul sınar.
Sınayıp memnun kalır.
Makas gibi çift kulağı,
Ocak yeri kadar (kocaman) iki toynağı.
Görür görmez yiğidin,
Gönlü ona tutulur.
Her bir uzvu biçimli,
Kubıkul onu beğenir.
Ata dikkatle bakar,
Kula at pek de hoşuna gider.
Kurığıyla çene altından yakalar,
Yerinde durmayıp, şaha kalkıp,
Kula at onu sürükler.
Tabanını taşa dayar,
Zincir bağı var kurıkla,
Başını çevirip kulanın,
Çene altından jügen bağlar.
Kula atı böyle yakalar.
Dile gelir Kulaşa at orada.
Hayvancağız dile gelip,
İnsan gibi konuşur:
“Şaşırdın, yiğit, sen
Niçin böyle yolundan şastın?
Nice tulpar duruyor,
İhtiyarlamış küheylanım ben.
Bugünlerde yok değerim,
Mèstekle¹² eşittir gücüm.
O eski gençlik günlerimde,
Esen rüzgara benzerdim,

¹¹ Kulaşa: Kulaca; rengi açık kurşunî at.

¹² Mèstek: Boyu kısa. küçük bir at; eşek.

Başkan izim sürledim.
Kazanday tas kezdesse,
1065 Balşıktay basıp iyledim.
Tav men tastı bilmedim,
Uvêli êken mingende.
Meni minip jürgende,
Sansız javğa tiygende,
1070 Taymağan tasta tuyagım.
Kubıkul, tında şırağım,
Kıyırılı tulpar men bolıp,
Êkeñniñ ettim muradın.
Jastağıdan kemigen,
1075 Şabıs pen kıayat sıyağım.
Uvêli êken mingende,
Meni minip jürgende,
Talay jerge barğanmın.
Jav körgende kösilip,
1080 Bavırmıdı jazğanmın.
Êkeñniñ men joldası,
Barğan javın alğanmın.
Jasım jetip kıartayıp,
Şabısımnan tağanmın.
1085 Meniñ nemdi suraysıñ,
Kırık segiz jasımda,
Sırt buvın bolğan jazğanmın.
Jastığıday şaba almay,
Buvım, müşem bosagan.
1090 Alıs jerge bara almay,
Bavırmıdı jaza almay,
Barğan javıñdı ala almay,

Bıraktığım izleri artık eskittim.
Kazan kadar taş karşıma çıksa,
Çamur gibi ezip yoğururdum.
Dağ mı, taş mı hiç bakmadım,
Veli baban bindiğinde.
Bana bindiği günlerinde,
Sayısız düşmana saldırdığında,
Kaymadı taştan toynağım.
Kubıkul, dinle yavrum,
Hayırlı tulpar olup ben,
Gerçekleştirdim muradını babanın.
Gençlik günümde çok zayıf düştü,
Hızım, kuvvetim ve heybetim.
Veli baban bindiğinde,
Bana bindiği günlerinde,
Nice yere gitmişim.
Düşman gördüğümde rüzgar gibi uçup,
Tutkumun susuzluğunu gidermişim.
Benim, babanın yoldaşı,
Gittiği düşmanı hep yenmişim.
Yaş ilerleyip, ihtiyarlayıp,
Hızımı bën kaybetmişim.
Benim neyimi sorarsın.
Kırk sekiz yaşında,
Kaburgaları gözüken zavallıyım.
Gençliğimdeki gibi koşamayıp,
Tavını kaybetmiş uzuvlarım.
Uzak yerlere gidemediğim için,
Koşup hevesimi alamadığım için,
Gideceğin düşmana galip gelemem.

Kèriliktiñ jöningen,
Şırağım, köñilim şabargan.
1095 Sırımdı ayttım, Şubıķul,
Şırağım, öziñ bilersiñ.
Ulıķsat ber kèrige,
Jastıñ birin minersiñ.
Jas tileği şabıldı,
1100 Ğaşıķ bolğan jarındı,
Er Şubıķul süyersin.
Munımdı maķul köriniz,
Maķul etüv jöniñiz.
Jası jetken kèrimin,
1105 Ğartķa ruķsat beriñiz.
Ulı Ğumjay taraydan,
Januvar ķula tabıldı.
Aşar Alla bağımdı,
Tav қайыıp januvar,
1110 Sındıra körme bağımdı.
Seni minsem қуşарmın,
Akbilek suluv jarımdı.
Ne ğılsañ da öziñ bil.
Miner atım tabıldı.
1115 Sen bolmasañ, januvar,
Ol jetpis қuladan,
Minüvge tulpar taba alman.
Onan minsem bir attı,
Şadıra hannıñ eline,
1120 Jaķın künde bara alman,
Beynet şegip bul joldan,
Қайтып üyim taba alman.

İhtiyarlık yüzünden,
Yavrum, kırgındır gönlüm.
Sırrımı söyledim, Kubıķul,
Yavrum, kendin bilirsin.
İzin ver yaşlı ata,
Genç atlardan birini binersin.
Gencin dileği kabul olurmuş derler.
Âşık olduğan yârine,
Yiğit Kubıķul kavuşur seversin.
Sözümü makûl görünüñ,
Doğru olur bunu kabul etmeniz.
Yaşı gelmiş ihtiyarım,
Yaşlıya izin veriniz.”
“Ulu Kumjay obasından,
Kula at bulundu.
Açık eyler Allah bahtımı,
Cesaretime kırıp, ey hayvancağız,
Kırma, lütfen gönlümü.
Sana binersem kavuşurum,
Güzel Akbilek yârime.
Ne yapacaksan da kendin bil,
Binecek atım artık bulundu.”
Sen olmazsan, ey hayvancağız,
Şu yetmiş kula attan,
Binecek tulpar bulamam.
Onlardan binsem birine,
Şadıra Han’ın yurduna,
Kısa zamanda varamamı.
Zorluk çekip bu yoldan,
Dönüp evimi bir daha bulamam.

Savırlığıñ salıngan,
Künşığışka şarağan,
1125 Küyiñ tüşken şulasın,
Başıtıma tabılğan,
Ekem mingen şulaşa.
Akbilektey aruvdı,
Arzuv edim sağıngan.
1130 Şos şulağıñ tigilgen,
Or tekedey jügirgen.
Er müşeñe şarasam,
Şartaysañ da januvar,
Tulparlığıñ bilingen.
1135 Ol jetpis bir şuladan,
Köñilim sınap tüñilgen.
Sınavıma tolganday,
Maşsadım minsem bolğanday.
Üstiñe mingen januvar,
1140 Tavday başıt şonganday.
Aş niyette köñilim,
Şapardı Alla oñğar ay!
Ot ornınday tuyağıñ,
Uşşırılı jebe şulağıñ,
1145 Özgeden artıq sıyağıñ,
Januvar seni sınadım.
Eger minsem bul jolğa,
Oylağan bolar muradım.
Aldı-artıñnan sınasam,
1150 Alıstı şılğan juvıqtay.
Tolğağan moynıñ şurıqtay,
Köñilimdi şula suvıtpa ay

Örtü örtülmüş sırtına,
Bakıp duran güneşin doğduğı yere (doğuya),
Tavını kaybetmiş kula atsın,
Bahtıma çıkan,
Babam binen kulaca atsın.
Güzel yârim Akbilek'e,
Âşığım hasret duyan.
İki kulağıñ dikilmiş,
Asi teke gibi koşarsın.
Uzuvlarına dikkatle baksam,
İhtiyarlasan da, ey cancağızım,
Bellidir tulpar olduğun.
Oradaki yetmiş bir kula attan,
Gönlüm kırıldı sınamaktan.
Sınavımdan geçmiş gibisin,
Maksadım seni binersem gerçekleşecek gibi.
Sırtına senin binenin,
Başına büyük baht konacak gibi.
Ak niyetli yoldadır gönlüm,
Seferimi, Alla, hayırlı kıl!
Ocak yeri kadar senin toynağın,
Sivri ok gibi kulağıñ,
Üstündür başka atlardan görünüşün,
Hayvancağız, seni sınadım.
Binersem seni bu yola,
Murat gerçek olur düşündüğüm.
Önüne arkana çıkıp sınasam,
Küheylansın uzağı kılmış yakın gibi.
Biçimli boynun kurık gibi,
Gönlümü kırma, ey kula,

Ükili kıyırık, mayda jal,
Sendey bolmas özge mal.
1155 Ötinemin januvar,
Ötinişim jadıña al.
Savırlıgıñ eki kez,
Şüyel belıñ kırgan tez.
Sıya berer aytsam saz.
1160 Januvar, kıula, öziñ bil,
Talaptı erge keldiñ kez.
Ötiniş etken sözim bar,
Javabın ber endi tez.
Babımdı taptıñ sen_dedi.
1165 Jılkıda jüyrik men_dedi.
Maқтаған munşa neñ_dedi.
Süyek tñim kızdırdıñ,
Özge at menen kem_dedi.
Kartaysam da Kubıkul,
1170 Bir kıymıldap köreyin.
Bir kıızıgımdı kör_dedi.
Keri jasım şırağım,
Senen nege ayayın.
Kartaysam da batır_ay,
1175 Jumısıña jarayın.
Tek eki kün tañ asır,
Serigip tuyaq kağayın.
Kindigimnen jarayın.
Tört ayşılık jeriñe,
1180 Şadıra hannıñ eline
Künbe-kün alıp barayın.

Saçaklı kıyruk, pamuk yele,
Senin gibisi yok başka.
Ricamdır, hayvancağız, senden,
Ricamı kabul et sen.
Bağrın senin iki kez¹³,
Biçimli belin kıvrak, düz.
Yakışır söylemeye devam etsem övgü söz.
Ey, hayvancağız kula sen bilirsin,
Gayretli yiğitle karşılaştın bunu bil.
Rica edip söyledim söz,
Cevabını ver (artık) tez.
“Özelliğimi söyleyip, gönlümü hoş ettin,
Yılıkda en yürük ben,
Övdün bunca niye sen?
Etimi kemiğimi yaktın,
Başka atlardan üstünüm.
Yaşlansam da Kubıkul,
Kımıldamay bir deneyeyim.
Eğlencemi gör sen.
Yaşlı olsam da, yavrum,
Senin için canıma niye acıyayım.
Yaşlansam da, ey yiğidim.
Bir işine senin yarayayım.
Yalnızca, iki gün sabaha dek beklet,
Dinç olup kuvvet toplayayım.
Göbeğime kadar güçleneyim.
Dört aylık yerine,
Şadıra Han’ın iline,
İstedğin gün ulaştırayım.

¹³ Kez: Metreden kısa ölçü birimi.

Ayrılmısam barımnan,
Kerimin dep tarılman.
Uveli hannın jalgızı,
1185 Kubıkulsın jalınan.
Qayırılı üstim tulparmın,
Akbilekti qusharsın,
Qashıq bolıp sağıngan
Kulağa minip shaharine
1190 Kubıqul bala kelipti.
Balanın mingen qulanın,
Uveli han endi köripti.
Balam boldı eser dep,
Jalgız qoldan keter dep,
1195 Keterine senipti.
Sonda Uveli tolğaydı:
_Sen kelgen soñ duniyege,
Jastagıday bağım bar.
İzgilikti qurmette,
1200 Qadirlengen şağım bar.
Jaratpaymın jolındı.
Qabırğañ eli qatқан joq,
Şırağım jasın jetken joq,
Meniñ aytқан tilimdi al,
1205 İqılaspın qulaq sal.
Körgen tüske aldanba,
Orta Noğay elinen,
Süygeniñdi tañdap al,
Teñindi tapsan halqıñnan
1210 Sağan şaşuv duniye mal.
Eger ketseñ til almay,

Kaybetmezsem her şeyimi,
Yaşlıyım diye dertlenmem.
Veli Han'ın biricik oğlu,
Kubıkul'sun önümde yalvaran.
Diğer atlardan üstün küheylanım,
Dert etme, Akbilek'e kavuşursun,
Âşık olup hasretiyle yandığın.”
Kulaya binip şehrine
Kubıkul bala gelmiş.
Balanın bindiği kulasını,
Veli Han o zaman görmüş.
“Oğlum oldu deli,
Biriciğim elden gidecek gibi,”
Diye gideceğine artık inanmış.
O zaman Veli Han demiş:
“Sen dünyaya geldikten sonra,
Sahip oldum tekrar gençliğimdeki bahta.
Saygın, şanlı şöretli,
Çağımdayım kuşatılan saygıyla.
Beğenmiyorum seçtiğin yolu.
Sertleşmedi daha kemiklerin,
Yavrum, daha yaşın yetmedi,
Kulak ver dediklerime,
Dikkatle sözümü dinle.
Gördüğün rüyaya kanma,
Orta Noğay yurdundan,
Sevdiğini seç de al (evlen).
Dengini bulursan kendi halkından,
Sana saçıdır tamamı mal mülkümün.
Eğer gidersen dinlemeyip,

Ne boladı kempir-şal?
Buvın ketip kırtayıp,
Bizde joķ, balam kıuvat-hal.
1215 Süygeniñ elden tabılar,
Perzentim tilimdi al,
Ata şirkin ne bolar,
Ardaķtap süygen balasız,
Adal tuvğan ul bolsañ,
1220 Atañ menen anañnıñ,
Aytķanı tilin alasız.
Sen tuvmağan küninde,
Tarlıķķa tüstim şarasız.
Jerdiñ jüzin aralap,
1225 Düniye kezip jaǵalap,
Èvliye izdep panalap.
Öldim taldım degende,
Süygen ulım sen ediñ.
Kırtayıǵan èkeñ men edim.
1230 Orta Noǵay elinen,
Düniye maldı sarp etip,
Aydıan suluv aruvdı,
Şıraǵım, alıp beremin.
_Köñilim ketti kaşıķķa,
1235 Kıanşı aytsañ da til alman.
Mandalağan jaǵımnan
Atımñıñ basın bura alman.
Jaķsılıķ pen jamandıķ,
Jazğan şıķar bir Allam.
1240 Sirè balañ basılmas,
Jaratıp kıula at minbey,

Ne olacak hâli yaşı ana babanın?
Vücut gücünü kaybetti yaşılıktan,
Bizde yok, balam, kuvvet, hâl.
Sevdiǵın kendi yurdundan da bulunur,
Yavrum, dinle sözünü babanın.
Baban nasıl yaşayacak,
Çok sevdiǵı balası olmadan.
Helâl doğmuş oǵul isen,
Baban ile annenin,
Sözünü dinlersin.
Sen olmadıǵın zamanlarda,
Düştüm çaresizliǵe.
Yeryüzünü dolaştım,
Cihanı gezip köşe bucak,
Evliyaları arayıp sığınacak.
Dediǵim gün artık öldüm bittim,
Sahip olduǵum oǵul sen idin.
Yaşlanan baban ben idim.
Orta Noǵay yurdundan,
Dünyanın mal mülkünü sarf edip,
Aydıan da güzel bir kıızı,
Öǵlum alıp vereyim.”
“Gönlüm gitti uzaklara.
Ne kadar söyleseñ de dinlemem.
Kararlı olduǵum yoldan,
Atımın başını geri çeviremem.
İyilikle kötülük,
Yazmıştır bize Allah`ım.
Herhalde oǵlun rahat bulamaz,
Tavına getirip kıula atı binmeden,

At kıyırığın şart tıymey,
Tepeden tegin kıyaratpen,
Akbilek aruv kız sıymey,
1245 Batır batır bola ma,
Jasangını köp tiymey.
Kıolındağı kök nayza,
Tıyrep javdan etkizbey?
Balanın köñili basılmas,
1250 Ğaşıq bolğan tüsinde,
Akbilek aruv kız sıymey,
Tabıldı kıla at bağıma.
Akbilek asıl aruvğa,
Kosılattın şağıma.
1255 Beynet etip basıma,
Joldas alman kıasıma,
Joldas erse eger de,
Kömektikke jaramay.
Başka kıyın is tüsse,
1260 Jamandarı kıaramay,
Ekem menen ejekem,
Aq batañ ber mağan-ay.
_Aldanbadıñ balam bolmadıñ,
Jürüvge kıyal oyladıñ.
1265 Tağı atañnan küy ketti
Bayağı tarlıq künjetti.
Sen tuvmağan küninde,
Uveli han atandı.
Kul men kıutan biylepti.
1270 Sen tuvğan soñ baq bildim,
Şır etip jerge túsken soñ,

At kıyruğunu sımsıkı düğümlemeyden,
Tepeden gelen güçle, bedavadan,
Güzel Akbilek'i sevmeden,
Yiğit yiğit olur mu,
Silah kıuşanması bir işe yaramadan.
Elindeki gök süngüyü,
Sokup düşmanı delmeden?
Balanın gönlü rahat bulmaz,
Âşık olduğı rüyasında,
Güzel Akbilek'e kavuşmadan.
Buldum kıla atı bahtıma,
Akbilek gibi soylu güzele,
Kavuşacak vaktimde.
Mihnet olacak başıma,
Hiç almam arkadaş yanıma.
Arkadaş gelse benimle eğer,
Yardıma yaramaz faydasız kalır.
Başıma zor iş geldiğinde,
Kötüleri dönüp bakmaz gider.
Ey, babam, ey, annem,
Hayır duanı bana ver.”
“İkna olmadın, balam. caymadın,
Gitmeyi aklına koydun.
Yine babanın huzuru kaçtı,
Eski dertli gün gelip çattı.
Sen doğmadan evvel,
Baban Veli Han'ı
Kul köleler yönetti.
Gördüm bahtı, sen doğduktan sonra.
“İnga” deyip dünyaya gelince sen.

Bakıtım asıp halkıma,
Patşa bolıp taķ mindim.
Aytķanıma bolmadıñ,
1275 Èvliye men ènbiye
Pirlerge balam tapsırdım,
Almadıñ aytķan sözimdi
Sen ketken soñ, Ķubıķul,
Kadirlemes halıķ özimdi.
1280 En tuvmaģan küninde,
Èrkinmen körıp jèbirdi.
Közden aķķan ıstıķ jas,
Moyınga talay tøgildi.
Ķayta kiymesem iygi edi,
1285 Bayaģı taz kebimdi.
Şeşesi sonda tolgadı;
Botası ketken tüyedey,
Eñirep jılap bozdadı.
Ata menen anası,
1290 Tileķşisi balanıñ.
Kempir-şal bayģus Ķorģanı,
Ķavırsını Ķatķan soñ,
Uşadı suñķar uyadan.
Basına tüsip jeligip,
1295 Körģenin iler Ķıyadan.
Èkeñ tilek suraģan,
Tileģim balam bermediñ.
Köziniñ jasın körmediñ.
Ata menen anaģa,
1300 Ķayırılmastay Ķarttarga,
Meyirimsiz sen be ediñ?

Bahtım üstün olup yurdumda,
Padişah olup oturdum tahta.
Sözüme ikna olmadın,
Evliya ile enbiyalara
Pirlere seni, balam, emanet ettim.
Dinlemedin sözümü.
Sen gittikten sonra, Kubıķul,
Hürmetle anmaz halk beni.
Sen daha doģmamışken,
Herkesten çektim eziyeti.
Gözden akan sıcak yaş,
Nice kez göģsüme döküldü.
Yeniden giymesem iyi olurdu,
Eski dilencilik kıyafetimi.”
Annesi o zaman söyledi;
Yavrusundan ayrı düşen deve gibi,
Parçalanıp yüreģi ağladı.
“Babası ile annesi,
Duacısıdır balanın.
Zavallı yaşı ana baba kaledir balasına,
Tüyleri sertleşince,
Uçar şahin yuvadan.
Aklı çelinip, heveslenip,
Gördüğünü yakalar kayadan.
Baban bir dilek diledi.
Dilediğini, balam. vermedin.
Göz yaşlarını görmek istemedin.
Baba ile annene,
Sözünü dinlemeyecek kadar yaşlıların,
Sen bunca acımasız mıydın?

Bir kız üşin halkınmen,
Kubıkul, balam ketkeniñ.
Ata-anañdı jılatıp,
1305 Şırağım, seniñ netkeniñ?
Sapar şektiñ alıska,
Amalı bar ma kempir-şa?
Kaygımenen ötkenim.
Ata menen ananıñ,
1310 Süyevi süygen balası.
İniniñ qanat kıyırığı,
Aldında ösken ağası.
Erdi berik saqtaytın,
Şıgırıştı savıttıñ,
1315 Duvlıgılı jağası.
Atañ menen anañnıñ
Balam tiliñ almaysıñ.
Jedeliñnen tanbaysıñ.
Saparıñnan qalmaysıñ.
1320 Körgen tüske aldanıp,
Tüsinde kızdı tañdaysıñ.
İndirmaymın balam sağındı,
Baylamayıq bağıñdı.
Sèvel kördim tüsimde,
1325 Javdan alıp kuşarsıñ,
Aqbilek suluv jarıñdı.
Jibermessiñ arıñdı.
Körgen tüske quvandım,
Keşe körgen tüsimde,
1330 Tuvırılıqtay tuv aldıñ,
Astıñdağı kula attı,

Bir kız uğruna halkını,
Oğlum, terk etmeye niyetlisin.
Babanla ananı ağlatıp,
Yavrum, bu nedir ettiğın?
Sefere çıkıp, gideceksin uzağa,
Çare var mı başka ihtiyar ana babaya?
Gamla kaygıyla artık dünyadan göçerim.
Babanla annenin,
Dayanağıdır sevdiği oğlu.
Kolu kanadır ininin (kardeşinin),
Önünde büyüyen ağabeyi.
Yiğidi sağlam koruyan,
Halkalı zırhın,
Yakasıdır tolgalı.
Babanla annenin
Oğlum, sözünü dinlemiyorsun.
Dengim dediğın kızdı vazgeçmiyorsun.
Seferinden caymıyorsun.
Gördüğün bir rüyaya kanıp,
Rüyanda kız (yâr) seçiyorsun.
Kırmayacağım, balam, gönlünü,
Engel olup bağlamayalım talihini.
Bir ışıq gördüm rüyamda,
Düşman elinden alıp kucaklarsın,
Akbilek gibi güzel yârini.
Elden vermezsin namusunu.
Gördüğüm rüya sevindirdi beni.
Dün gördüğüm rüyamda,
Keşe kadar büyük tuğ aldın,
Bindiğın kula atı,

Bal şekermen suvardıñ.
Tüsimde biyik tav kördim,
Tav başında qar kördim,
1335 Quyrığın tavğa sabagan,
Aydahar kördim,zèr kördim.
Osı tüsti men kördim,
Ber jaǵınan sol tavrıñ,
Tuv ustaǵan er kördim.
1340 Aydahardı qulatıp,
Qarlı tavrıñ basınan,
Qaravıl salǵan qaytpaytın,
Qayıspas beren ser kördim.
Osı tüsti Qubıqul,
1345 Saparıña meñgerdim.
Aq kün tuvar jolına,
Aq batamdı tez berdim.
Bir jaǵıñnan ay tuvar,
Bir jaǵıñnan kün tuvar.
1350 Osı körgeñ sevelim,
Ötirik emes şın şıǵar.
Saǵan jèrdem tilevşi,
Baqtıña kün şıǵar.
Ata-anası balaǵa,
1355 Aq batasın sol berdi.
Ulıqsatpen jol berdi.
Qaruvın saylap mol berdi.
Berik savıt kiygizdi.
Sadaǵın sala baylatıp.
1360 Er qaruvı bes qaruv,
Besevin tamam ilgizdi.

Bal ve şekerle besledin(suladın).
Rüyamda yüksek daǵ gördüm,
Daǵ başında qar gördüm.
Kuyruǵunu daǵa vurup duran,
Ejderha gördüm, zehir gördüm.
Böyle bir rüya gördüm,
Bu tarafında o daǵın,
Elinde tuǵ tutan yiǵit gördüm.
Ejderhayı devirip,
Karlı daǵın başında,
Yolu gözleyen pek cesur,
Aslan yürekli yiǵit gördüm.
Bu rüyayı, Kubıkul,
Seferine kararlı oluǵuna yordum.
Ak (bahtlı) güneş doǵar yoluna,
Hayır duamı tez verdim.
Bir tarafından ay doǵar,
Bir tarafından güneş doǵar.
Bu gördüǵüm ısq,
Yalan deǵil, gercek olmalı.
Sana yardım dileyen duacın,
Bahtına, bu güneş olmalı.”
Babasıyla annesi oǵluna,
Hayır duasını böyle verdi.
İzin verdi yola çıkmaya.
Çokça verdi silahı da.
Saǵlam bir zırh giydirdi.
Yayını da baǵlatıp.
Yiǵit silahı “beş silah”
Beşiyle de onu donattı.

Bes aruvnı iledi,
Bek savıtın kiyedi.
Alla dep ata minedi,
1365 Amalı jo kempir-al,
ayı otına k yedi.
Ajarlanıp balanı,
Alıp uıp j regi,
Kempir al olın jayadı.
1370 “Alla Alla alala jar,
Alda bolay pana jer,
 zekti java elim bar.
Jalgızımın jolınan,
orını attı avpim bar.
1375 Janıa joldas almadın,
 skermenen barmadı,
 ldeanday k nı bar.
Jalgız ketti, araım,
Osı joldan avpim bar.
1380 Sen ketken soı ata-ana,
ayımenen bolar zar.
ayta aynalıp kelgene,
Amandasıp k rgene,
Taı da boldı k yım bar.
1385 Bata aıp ıraım,
Berdım saan ıtıyar.
Aman barıp esen ayt,
Java etkiz, balam zar.
Amaldap ızdı alıp kel,
1390 Sır bildirmey tilimdi al.
Oylap balam aıl tap.

Be silahını kuanır,
Salam zırhını da giyer.
“Ya Allah!” deyip atına biner,
aresiz yalı ana baba,
Gam ateiyle yanar.
G zelleip balanın,
Hızla arpıp kalbi,
Yalı ana baba ellerini aar.
“Allah, Allah ola y r!(yardımcı)
 n nde ola sığınabilecei yer.
Boazlı (canlı) d mana, elbet  l m var.
Biriciimin gidecei bu yoldan,
ok korkuyorum, kaygım var.
Yanına arkada almadın,
Orduyla da gitmedin,
Ne olacaı bilinmez g nlerin var.
Yalnız baına gidiyorsun, yavrum,
Bu yoldan benim endiem var.
Sen gittikten sonra ana baban,
 z nt yle kahrolur.
Tekrar d n p gelinceye kadar,
Sel mlaıp g r   nceye kadar,
Yine oldu g n m dar (zor).
Elimi aıp, yavrum,
Verdim sana ihtiya( zg rl k).
Sa gidip, sa d n,
D mana, balam, ettir ah u zar.
Bir yolunu bulup kızı getir,
Ele vermeden sırrını, kulak ver s z me.
D  n p balam, bul are.

Qubıqul balam, basın baq,
Astıña mingen aq qula at.
Aqıl oylap jönin tap.
1395 Bilinip qalıp Qalmaqqä,
Balam bolma javğa şat.
Sen Qalmaqtıñ elinde,
Qıvanış bolsın köñiliñ şat.
Esebin tapsañ eger de,
1400 Bilinbey javğa alıp qaş.
Kempir şaldan bata alıp,
Aq qula atqa minipti.
Ata menen anası
Aqılmen ayttı bilikti.
1405 Adırnası bes qabat,
Üstine savıt kıyıptı.
Baldağı altın kök bolat,
Oray belge ilipti.
Aybaltası takımda,
1410 Kök nayzası kaltıldap,
Batır jolğa jüripti.
Astındağı qulaşa at,
Èri-beri sıdırıp.
Atın baykap qaradı.
1415 Savırdan teri şıqqanda,
Juldızdayın ağıadı.
Tanavınan dem şığıp.
Qoltıgınan ter şığıp.
Suvlap ketip baradı.
1420 Tuyağı tiygen jerlerdi,
Jer oşaqtay qazadı.

Kubıkul balam, vardır başında baht,
Bindiğın senin kula at.
Doğru düşün, bir yolunu bul.
Sırrını ele verip Kalmuk'a,
Düşmanını kılmayasın şad.
Kalmuk'un yurdunda,
Mutlulukla gönlün olsun şad (rahat).
Yolunu bulursan eğer,
Fark ettirmeden düşmana, kaçır.”
Yaşlı ana babanın alıp hayır duasını,
Kula atına (Kubıkul) biner.
Babası ile anası
Akıl verdi, hikmetli konuştu.
Etek bağı beş katlı,
Zırhı üstüne giyer.
Sapı altın gök çelik,
Kılıcı beline bağlar.
Ay baltası dizinin altında,
Gök süngüsünü sallayıp,
Yiğit yola çıkar.
Bindiği kulaşa at,
İleri geri adımlar.
Atına (yiğit) dikkatle bakar.
Koltuk altından ter çıktığında,
Atı akan yıldız gibi koşar.
Burnundan soluyup,
Koltuğundan çıkan ter,
Su gibi akar dökülür.
Toynağının değdiği yerlerde,
Ocak kadar çukurlar kalır.

At bavırı jazıldı,
Başkan izi kazıldı.
Kara terge boyalıp,
1425 Üdey-üdey şabadı.
Tüsinde körgeñ gäşigın,
Körgeñse batır sağındı.
Soqqan jeldey añkıdı,
Süyeği kızıp tulpardıñ,
1430 Tën süyeği balıdı.
Şalқан şavıp şalқıdı.
Eki közi şaynaydı.
Tisi sızdap tulpardıñ,
Avızdıgın januvar,
1435 Batırлатıp şaynaydı.
Kekil қағıp oynaydı.
At şabısқа toymaydı.
Ekipininen Қубıқұл,
Uşarmın dep oylaydı.
1440 Batır attı қıspadı,
Jer жүзünde suvlaydı.
Tek aspanga uşpadı,
Ağınnan tulpardıñ,
Ketem be dep жігілп,
1445 Er қасınan ustaydı.
Şabısı attıñ mol boldı.
Basıp ketken izderi
Қазılıп jatқан or boldı.
Jürgen jeri jol boldı.
1450 Kara teri қуылып,
Қajarı қaynap жігілп.

Atın hızı gittikçe açılır,
Bastığı yerde izi kazılır kalır.
Kara tere boğulup,
Hızlı hızlı koşar.
Rüyasına giren yârini,
Görünceye kadar yiğit özler.
Esen rüzgar gibi uçar,
Kemikleri kızışıp (tavına gelip) tulparın,
Bütün vücudu erir.
Hür koşabilmesine sevinir.
İki gözü parlar,
Dişleri gıcırdayıp tulparın,
Gemini, hayvancağız,
“Kırt kırt” çiğner.
Kakülünü sallayıp oynar.
At koşmaya doymuyor.
Hızıyla Kubıkul,
Uçacağını düşünür.
Yiğit atına engel olmaz,
Yeryüzünde fırtına (gibi) koşuyor,
Bir tek gökyüzüne uçmadı,
Hızından tulparın,
“Yıkılıp düşer miyim” diye,
Eyerin başından tutar.
Koşusu atın uzun sürer,
Yerde bıraktığı izleri,
Kazılmış çukurlara benzer.
Geçtiği yer yol olur.
Kara teri dökülüp,
Kuvvetini toplayıp,

Bürkit kıstay şüyilip,
Birese bavır jazılıp,
Birese beli bögilip,
1455 Eki közi jaltındap,
Süyek tēni kızınıp,
Kuyruğın tigip kalanday.
Joldan soqtı Kubiķul,
Arķar añ men bulanday.
1460 Osi kelgen jōninen,
Ejigirdiñ ber jağı,
Bozsa tavidñ belinen,
Karuı say kuraldı,
Bir aydahar bastağan,
1465 Kōrdi batır jılandı.
Jeti bastı aydahar,
Balanı kōrip küş kıldı.
Küş kıldı da ıskırdı.
Iskırgannan taymadı
1470 Kāra bulıt aspannan,
Kāra bulıt kaysnadı.
Astına mingen kulaşa at,
Aydahardı kōrgen soñ,
Ortıp-ortıp oynadı.
1475 Jaķsı ırım boldı dep,
Kubiķul batır oyladı.
Aydahar bastap kōp jılan
Elge karp kaptadı.
Batır munan saspadı,
1480 Almastı kōlğa aladı,
Batırdı jalın kamağı.

Kartal gibi süzölüp,
Kâh bağı düzleşir,
Kâh beli bükülür,
Gözleri ışıķ saçıp,
Kemik, teni alev alev yanıp,
Kuyruğunu kulan gibi dikleştirir.
Yolda avlar Kubıķul,
Dağ koçuyla geyiğı.
Geldiğı taraftan onun,
Ajıgır'ın bu yanından,
Bozsa dağın belinden,
Silahları dōrt dōrtlük, hazırlıklı,
Bir ejderhası var önderlik eden,
Görür yiğit sürüsünü yılanın.
Yedi başlı ejderha,
Görüp balayı, göstermek ister gücünü.
Güç gösterdi de başladı ısıķ çalmaya.
Durdurmaz hiç ısığını
Kara bulutlar gökyüzünde,
Kara bulut kaplar semayı.
Bindiğı kulaşa at,
Ejderhayı görünce,
Şaha kalkıp oynar.
İyiye işarettir bu diye,
Yiğit Kubıķul düşünür.
Ejderhanın yönettiğı birçok yılan,
Kōye doğru ilerler.
Yiğit bundan korkmadı,
Kılıcını eline alır,
Etrafını yiğidin yılanlar sarar.

Kılışpenen kıyratıp,
 Jolın aşıp baradı.
 Sonda aydahar tuvlapıtı,
1485 Kuyrığimen tastardı,
 Iskırap, sabap kıyrattı.
 At aynalıp şabadı,
 Aydahardıñ lebi
 İşine tartıp baradı.
1490 Alğan qolğa alması
 Jaña talap jas bala
 Qaytpaytuğın qayrattı,
 Bettegen jerden tayması.
 Jumsadı ötkir alması,
1495 Tastı kesken alması.
 Siltese jëndik qalmastı.
 Aydahardı qulattı.
 Irim boldı jolına,
 Tavday qılıp sulattı.
1500 Qula tulpar astında,
 Mingen jüyrik pıraqtı.
 Jolın aşıp qulaşa at,
 Tağı jazdı qulaştı.
 Buringıdan mıyras söz,
1505 Osınday bəri ırastı.
 Bir kün ötti arada-ay,
 Tozañı kökke baradı-ay.
 Erteñ tal tús bolganda,
 Teñgeliktiñ suvına
1510 Batır kelip qaladı-ay.
 Ar jağında batırdıñ,

 Kılıcıyla biçerek,
 Yol açıp ilerler.
 O zaman ejderha öfkelenir,
 Kuyruğıyla taşları,
 Isık qalarak vurup parçalar.
 At tekrar dönüp koşar,
 Ejderhanın nefesi,
 Yiğidi kendine çeker.
 Kınından çeker elmas kılıcı,
 Yiğitliğe yeni talip genç oğlan,
 Çekinmeyen hiçbir şeyden, pek cesur,
 Geri dönmez yolundan.
 Sallar keskin kılıcını,
 Taşı kesen elmas kılıcı.
 Sallasa canlı sağ kalmazdı.
 Yiğit devirdi ejderhayı.
 Hayırlı bir işaret oldu yoluna,
 Dağ gibi ejderhayı devirdi yıktı.
 Kula tulpar bindiği,
 Yürük kanatlı at.
 Yol açıp kendine kulaşa at,
 Yine hızını artırır.
 Eskiden kalma miras söz,
 Bunun hepsi doğrudur.
 Bir gün geçer aradan.
 Tozu göğe ulaşır.
 Ertesi gün öğleyin,
 Tengelik'in suyuna,
 Yiğit artık yaklaşır.
 Arka tarafında yiğidin.

Közi tüsti alaa-ay.
alanı boljap aladı-ay,
San jeypeytin halı eken,
1515 Bayap turdı amalı-ay.
Berikte turan el eken,
Esepsiz, sansız köp ken.
Jaa talap jas bala,
orıpaytın er eken.
1520 Tegelikti tere suv,
Ü aırım el eken.
Aını tastı aızan,
Batırdı sasar jeri eken.
Tegelikten öte alamay,
1525 Araına ötip kete almay,
Baratın jerge jete almay,
Endi batır ataldı-ay.
Tüsüvge suva bata almay,
Türi jo suvdi ötkendey,
1530 Erdi köil talabı,
Argı betke jetkendey.
Aıı küti suv ken,
azanday ara tas salsa,
Totatpay alıp ketkendey.
1535 Bul jerge ne ıp turayın,
Basıma tüsti uvayım.
Ötkizetin suv emes,
Buan ne amal ılayın?
Han balası asılmın.
1540 Artı tuvdım nèsilim.
Tegelikten öte almay,

Gözüne iliır ehir.
ehri uzaktan inceler,
Sayısız ok kalabalık halkmı,
Dikkatle inceledi biraz.
ok iyi korunan halkmı,
Sayısız, kalabalık okmu.
Yiitlie talip gen olan,
Hibir eyden korkmayan yiit imi.
Tengelik'in derin kıyısında,
Ü kilometreye uzanan yurtmu.
Akıı taı sürükleyen,
Yiidin hayrete düecei yermi.
Tengelik'ten geçemeyip,
Öbür kıyıya ulaşamayıp,
Gidecei yere varamayıp,
imdi yiit pek aırdı.
Suya girmeye cesaret edemeyip,
Suyu insana geit vermeyecek gibi,
Yiidin gönlündeki dilei,
Öteki kıyıya ulaşır gibi.
Akıı güçlü bir su imi,
Kazan kadar kara ta atsa.
Durmaya fırsat vermeden alıp gider gibi.
"Burada niin durayım,
Dara dütü baım benim.
Geit verecee benzemiyor.
Buna ne are bulayım?
Han olu asilzadeyim.
Üstün doğdum soyluyum.
Tengelek'i geçemeyip,

Kevilim, munşa jasıdıñ.
Argı betke ötpedim,
Aqbilekke jetpedim.
1545 Atımdağı kulaşa at,
Beker kıynap öktedim.
Argı betke bir ötip,
Maqsatıma jetpedim.
Ötkelsiz suvdan öte almay,
1550 Kıyındık batır körip tur.
Aqbilektiñ eline,
Batır jaqın kelip tur.
Süyegi kızğan kulaşa,
Tarpıp jerdi tevip tur.
1555 _Atanıñ tilin kılmadım,
Aytқанına turmadım.
Osı tarlıq kıyın jol,
Kula at seni kıynadım.
Keriligindi aytsañ da,
1560 Januvar, meni kıymadıñ.
Suv basında tarıqtım.
Öte almay munarı zarıqtım.
Astımdağı serigim,
Sizge aqıl salıppın.
1565 Joğargı erni kıbırlap.
Tömengi erni kıbırlap.
Aşılğanşa söyler til,
Kula at turdı sıbırlap:
Tarıqpa, batır,sen_dedi.
1570 Şın tarıgar bolar ma,
Kız izdegen er?!_deydi.

Cesaretin niye kırıldı ey gönlüm.
Öteki kıyıya geçemedim,
Aqbilek'e kavuşamadım.
Bindiğim kulaşa at,
Boşuna seni zorlayıp yordum.
Öteki kıyıya geçip,
Maksadıma ulaşamadım.
Geçit vermeyen suyu geçemeyip,
Yiğit zor engelle karşılaştı.
Aqbilek'in yurduna,
Yiğit çok yaklaştı.
Kemikleri (kanı) kızıışmış kulaşa,
Tekmeleyip yeri toz kaldırıyordu.
"Babamın sözünü dinlemedim,
Söylediğine kulak vermedim.
Bu dar çetin yolda,
Kula at sana eziyet çekttirdim.
Yaşlandığımı söylesen de,
Hayvancağız gönlümü kıramadın.
Nehrin başında zorlandım.
Geçemeyip bu suyu usandım.
Bindiğim ey yoldaşım.
Size akıl danışıyorum.
Üst dudağı kıpırdayıp,
Alt dudağı kımıldayıp.
Dil bitince konuşacak gibi,
Kula at durdu fısıldayıp:
"Ümitsizliğe düşme yiğit sen_dedi.
Hiç ümidini keser mi,
Kız aramaya çıkan yiğit?!"

Astındağı kulanıñ,
Qıymılın batır kör deydi.
Kelgeniñ alıs jer_deydi.
1575 Kemimesem eger de,
Teñgeliktiñ suvinan
Ayağımdı malmastan,
Tuyağımdı tiygizbey,
Ötkizeyin men_deydi.
1580 Olay-bulay kızdırıp,
Ortıp şavıp jür_deydi.
Berik minip üstime,
Batır qamşı ur_deydi.
Mıqtap ustap şoqtıqtan,
1585 Bala köziñ jum_deydi.
Şarşamayın, talmayın,
Özimdi özim barlayın.
Jasım jetip ülkeydim.
Kerilikten tanbadım.
1590 Sırt buvın bolıp qalmasam,
Tuyağımdı tiygizbey,
Ötkizeyin men_deydi.
Olay-bulay şabadı.
Şoqtıgınan kulanıñ,
1595 Mıqtap ustap aladı.
Or qoyanday orıtıp,
Qulaşa at qarğıp baradı.
Suv şetine şaqqanda,
Bir ayağın maladı.
1600 Ayağı suvğa malınıp,
Azalap jatıp qaladı,

Bindiğın kulanın,
Ne yapacağını gör yiğit.
Geldiğın senin uzak bir yer.
Eksilmediyse gücüm eğer,
Tengelek'in suyundan,
Ayaklarımı sokmadan,
Toynaklarımı değıdirmen
Geçireyim seni ben der.
O yana bu yana yürütüp,
Koşturup beni dolaş, hareket ettir
Sağlamca oturup sırtımda,
Batır, kamçı vur_der.
Sımsıkı tutup yelemden,
Oğlum, gözlerini yum.
Yorulmayayım, bitkin düşmeyeyim,
Kendimi bir deneyeyim.
Yaşım ilerleyip büyüdüm.
İhtiyarlıktan aklımı kaybetmedim
Donup kalmazsam eğer,
Toynaklarımı değıdirmen,
Geçireyim seni ben,"der.
O tarafa bu tarafa koşturur.
Yelesinden kulanın,
Sımsıkı tutar.
Kızıl tavşan gibi fırlayıp,
Kulaşa at nehirden atlar.
Nehrin kıyısına çıktığında,
Bir ayağı suya girer.
Ayağı suya girdiği için,
Üzülüp çok, yata kalır.

Kèrilikten tandık dep,
Uyattı bolıp qaldım dep,
Köñiline aladı.
1605 Tur_ dedi batır turmadı.
Qula attı bala sıyladı
Turmasa da urmadı.
Turmağan son qulaşa at,
Er Qubıqul jılap tur,
1610 Turmasın attıñ sınap tur.
Aylanıp atqa qaraylay,
Tatap atın kete almay,
Jolda turıp zarıqıp.
Baratuğın jerine,
1615 Jolda qaldı jete almay.
Aqbilek qaşıq qatarım,
Aspadı goy saparım,
Qula at, bugün seniñ qasıña
Januvar bugün jatamın.
1620 Keş bolıp jatıp qaladı.
Tün ortası bolğanda,
Aq şalmalı şal adam,
Qasına jetip baradı.
Joldasıñ balam men _dedi,
1625 Suv basıña tarıqıp,
Jılay bergen neñ _dedi.
Tarıqıp jılar bolar ma.
Saparga şıqqan er _deydi.
Qorgavşı babañ men edim,
1630 Men tilekşi şal _deydi.
Quyrıqınan tulpardıñ

Yaşlılıktan kaybettik diye,
Utañ verici bir iş yaptım diye,
Kula at kendine küser.
“Kalk” dedi yiğit kalkmadı.
Kula ata bala saygı gösterdi.
Kalkmasa da dövmedi.
Kalkmayınca kulaşa at,
Yiğit Kubıkul ağlayıp durur,
Kalkmayışını atının eleştirip durur.
Etrafında dolanıp baka baka,
Bırakıp onu gidemeyip,
Üzgün kalakalır yolda.
Gideceği yerine,
Yolda kaldı ulaşamayıp.
“Akbilek, aşkım, akranım,
Bitmedi daha seferim,
Kula at bugün yanında
Hayvancağızım, yatacağım.”
Yatıp akşam olur.
Vakit gece yarısı olduğunda,
Beyaz sarıklı bir adam,
Gelir onun yanına.
“Dostunum, balam ben,
Nehrin başında üzülüp,
Niye bunca ağladın sen.
Ümidini kesip ağlar mı,
Sefere çıkan yiğit?!”
Koruyucu atan ben idim,
Ben bir duacı ihtiyar.
Kuyruğundan tulparın

Bir tal kıl juhup al!_deydi.
Tez altana sal_deydi.
aruv, kiyim barasın,
1635 At stine tañ_deydi.
urım tavıp kiy_deydi.
Edilbaydın ordaga,
Mspir bolıp bar_deydi.
Saparın bolar oñ_deydi.
1640 ayırılı bolar jol_deydi.
Abilektiñ ekesi,
Edilbay attı pataga,
ırağım malay bol_deydi.
Aıl, ayla tap deydi.
1645 y aynala ottaytın
Ts bolğanda totaytın
ırağım, ozı ba_deydi.
Meniñ tilimdi ala ber
Jumsağanda ol hannın
1650 Aytanınan bara ber.
riske ıgıp keypeytin,
Alıs jolga jetpeytin,
ırağım, ozı bağa ber.
Aytanıma kn,_deydi,
1655 Iılaska sen deydi.
Kerekse tulpar kıl tutat,
Astına miner ulanı,
Tapsırmın men deydi.
Attı kylep bağayın,
1660 Attıñ kyin tabayın.
Bağuvım ras tağayın.

Bir tane ty koparıp al.
abuk onu cebine koy.
Silah, giysi her eyi,
Atın sırtına bağla.
Kee bulup giy,
Adilbay'ın mekanına,
Git sen dilenci kılığında.
Seferin olur baarılı,
Yolun olur hayırlı.
Akbilek'in babası,
Adilbay adlı padiaha,
Yavrum hizmeti ol.
Akıl, bir are bul.
Evin etrafında otlayan,
ğlen olduğunda da duran,
Yavrum kuzu obanı ol.
Benim sylediklerimi yap,
O hanın emrettiğı,
Sylediğı her ie gidiver.
Otlaga srlmeyecek,
Uzak yola gtrlmeyecek,
Yavrum, kuzu gtmeye gidiver.
Sylediklerimi dinle sen,
İyi niyetime gven, der.
Gerekirse tulparın kılını tututur,
Bineceğın kulayı,
Eline (getirir) veririm ben
Atını iyice besleyeyim.
Atını tavına getireyim.
Bakarım ona doğru sylyorum.

Qız izdegen jalğızdan,
Jèrdemim nege ayayın.
Tarıqqan künde jebeytin,
1665 Seni bōten bala demeymin.
Kerekende dayarlap,
Karuv, qıpşak atındı,
Aman saқтаp bereyin.
Aytqan tilimdi alarsıñ,
1670 Èdilbay hanga jağarsıñ,
Avlaq ketpey jaqınnan,
Qozı moğı bağarsıñ.
Atañnıñ sözim añañız,
Umıtıp balam qalmañız,
1675 Paqır bol da balam bar,
Osı tapqan aylamız.
Ayttım sırmen barımdı,
Qalmaqqı bermen arındı.
Aqırında qıuşarsıñ,
1680 Aqbilek hanşa qosağıñ,
Joldas bolar jarındı.
Qarttıñ tilin aladı.
Qaruv, qıpşak kiyimdi,
At üstine tañadı.
1685 Bir şoq julıp quyırqıtan,
Qaltasına saladı.
Alama kiyim jırıtqıtı,
Qubıqul izdep tabadı.
Atasına attı tapsırıp,
1690 Èdilbaydıñ ordağa,
Paqırılıqtıñ jolımen,

Kız aramaya çıkan yalnız yiğitten,
Yardımanıñ niçin esirgeyeyim.
Dara düştüğünde kollayayım,
Saymam seni yabancı.
Gerektiğinde hazırlayıp,
Silahınla atını,
Sağ salım eline vereyim.
Söylediklerimi yaparsın,
Adilbay hanın gönlünü kazanırsın,
Uzaklaşmayıp yakınında onun,
Kuzu muzı güdersin.
Atanızın sözünü iyice kavrayınız,
Sakın balam bunları unutmayınız,
Yoksul kılığına girip, balam git,
Budur çare düşünüp bulduğumuz.
Anlattım sır olarak her şeyi,
Kalmuklara verme elden namus şerefini.
Sonunda sen kucaklırsın,
Han kızı dengin Akbilek'i,
Hayat arkadaşın olacak yârini.”
Yapar ihtiyarın söylediklerini.
Silahını, giysilerini,
Atın sırtına bağlar her şeyini.
Bir tüyünü koparıp kuyruğundan,
Alıp cebine koyar.
Yırtık alaca bir kıyafet,
Kubıkul arayıp bulur.
Atını atasına emanet edip,
Adilbay'ın mekanına,
Yoksul insan kılığında,

Kubıkul ketip baradı.
 Aksaçal qorğan azamat,
 Tulparda qazan at.
1695 Qaruv, kiyim tulpardı,
 Tapsırdı qartqa amanat.
 Şalimenen qoştasıp,
 Kubıkul ketip baradı.
 Edilbaydın ordasın,
1700 Suravmen izdep tabadı.
 Qayırşı bolıp jas bala,
 Han üyine baradı.
 Luqsat surap keledi,
 Taş üstinde sol hanga,
1705 Kelip sèlem beredi.
 Jas balanı körgeñ soñ,
 Arızındı ayt dep edi.
 Sonda hannın aytqanı:
 _Kalmaқта közge túspegen,
1710 Qaydan jürgen balasın?
 Qayda ketip barasın?
 Ötirik qospay sözine,
 Rasın ayt rasın
 Tèvir eken sıyağın,
1715 Jumısındı suradım.
 Qaydan jürsın şırağım?
 Arız ayta keldin be?
 Arman men ne muradın?
 _Ata, tında arızım,
1720 Men, men edim, men edim.

Kubıkul işte gidiyor.
İhtiyarlar arasında kaledir yiğit,
Küheylanlar arasında üstündür qazan at.
Silahını giysi ve atını,
Bıraktı ihtiyara emanet.
Yaşlı atayla vedalaşıp,
Kubıkul artık gidiyor.
Adilbay'ın mekanını,
Sora sora arayıp bulur.
Dilenci kılığındaki bala,
Hanın evine gelir.
İzin isteyip içeri girer,
Tahta üstünde oturan hana,
Gelip selam verir.
Görünce körpe balayı,
"Dilediğini anlat" demişti.
O zaman hannın sözü:
"Kalmuk yurdunda hiç görülmeyen
Nereden gelen balasın,
Nereye sen gidiyorsun?
Yalan katmayıp sözlerine,
Doğruyu söyle, doğruyu sen.
İyi imiş dış görünüşün.
Neyle uğraştığını ben sordum,
Nereden geldin yavrum?
Şikayetçi mi olup geldin?
Yoksa var mı söyleyecek bir dileğin?"
"Ata, dinle arz edeceğim sözü,
Ben, ben idim, ben idim.

Ata men anadan
Jetim alan kem edim.
ayırı jo halkımnıñ,
Sol sebepti ayırlı,
1725 Sizge jatsam dep edim.
Panalatsañ eger de,
Sizden ayır köremin.
Jasta jetim alıppın,
Kemşilikten tanıqtım.
1730 ayırlı dep, ey Hanım,
Sizden habar alıppın,
Jetkenimşe asıgıp,
Şarşap jolda şaldıqtım.
Halkımnıñ kèrisi,
1735 Asaaldıñ bèrisi,
Büytip jürme, şırağım,
alma degen halıta,
Èdilbay degen han dedi.
Èri batır pañ_deydi.
1740 Èr kerektiñ bèri sèt.
Esepsiz dèvlet mal_deydi.
Müsèpir men paıra,
ayırı köp jan_dedi.
Èdilbaya bar_dedi.
1745 Aytan tildi al_dedi.
Dañkındı estip alıstan,
İzdep seni kelem.
Müsèpir, paır kem edim,
İzdegenim sen ediñ,

Babası ile anasını kaybetmiş,
Yetim öksüz kalmış zavallıyım.
Hayırı dokunmadı halkımın,
Bunun için hayırlı insan,
Sizin yanınıza gelmek istedim.
Kanadının altına alırsan eğer,
Sizden hayır görmüş olurum.
Küçükken yetim kalmışım,
Yoksulluktan çok çektim.
Hayır sahibi diye, ey Hanım,
Sizin şöhretinizi duymuştum.
Gelinceye kadar acele edip,
Bitkinim, yolda yorulmuşum.
Halkımın ihtiyarları,
Aksakalların tamamı,
“Böyle boş dolaşma yavrum,
Kalmuk denilen halkta,
Adilbay adında bir han var.
Hem yiğit hem cömerttir.
Gerekli her şey onda hazır,
Hesapsız çok onda devlet.
Dilenci ve fakirlere,
Hayırı çok dokunmuş insan.
Adilbay’a sen git.
Sözümüzü dinle.
Şöhretini duyup uzaktan,
Arayıp seni geliyorum.
Fakir, biçare dilenci idim,
Aradığım insan sen idin,

- 1750 Meniñ jayım osılay.
Naşarga tiyse sebebiñ.
_Er jetpegen balasıñ,
Qatpağan, balam, şalasıñ,
Qorğayın da qorşağan,
1755 Mağan qalay jağasıñ,
Haniñ menen hanımniñ,
Qalayşa köñilin tabasıñ.
Qızmet ete kelipsiñ,
Neşik maldı bağasıñ?
1760 __Şamam kelse, ata, jağayın,
Jetimmin ras, tağayın.
İri malıñdı bağa alman,
Şaruva jöñin taba alman.
Avılğa jaqın attayın,
1765 Tüs bolğanda toqtaytın,
Qozı-mozı bağayın.
Jas balağa sözge zıyrek taq-taq boldı,
Sol hanğa bala qozı baqpaq boldı.
Balanıñ aqıl menen aylası köp,
1770 Aldıñda Edilbaydı maqtap boldı.
_Jas bala mağan ebden jaq dep ayttı,
Şırağım, şaruva küyin tap_dep ayttı.
Bereyin tilegiñdi endi, balam,
Ulıqsat, endi qozı baq_dep ayttı.
1775 Edildiñ qatını
Şınşı edi tuqım nəsili.
Edilbaydıñ artıq edi aqılı.
Aytilar şındıq maqulı,
- Benim halim işte böyledir.
Çaresize dokunursa sevabın.”
“Büyümemiş daha balasın,
Kemikleri sertleşmemiş daha toysun.
Koruyup sana kale olacak,
Bana nasıl kendini sevdireceksin.
Han ile hanımının,
Nasıl gönlünü kazanacaksın.
Hizmet etmeye gelmişsin,
Hayvanlardan hangisini güdersin?”
“Gücüm yeterse ey ata gönlünü kazanayım,
Yetimim, doğru yoksulum.
Büyükbaş hayvanına bakamam,
Onun işini doğru yapamam.
Köye yakın yerde otlayacak,
Öğle vakti olduğunda duracak,
Kuzu muzı güdeyim.”
Körpe bala söze usta, güzel konuştu,
Han yanında o kuzu güdecek oldu.
Balanın aklı, hilesi çok,
Huzurunda Adilbay’ı çok övdü.
“Bana kendini çok sevdire”, dedi balaya,
Yavrum oturt işi rayına,
Vereyim dilediğini şimdi balam sana,
İzin verdim kuzu güte”, dedi oğlana.
Adilbay’ın hanımı
Sınşı(kahin)idi soyu da.
Adilbay’dan üstündü aklı da.
Söyler hep gerçeği, makul olanı,

Sınavdın joq gapılı.
1780 _Oy, Êdilbay, Êdilbay,
Üyge kelgen bèleni,
Jaldayn degen neñ?_deydi.
Jalday körme sen_dedi.
Kelbetiñe қarasam,
1785 Kelisti tuvğan er_dedi.
Sıyağına köz salsam,
Қaytpaytuğın javdan ser,_dedi.
Bul bèleni jaldasañ,
Böridey silkip jer,_dedi.
1790 Kelbetine қarasam,
Kelisimdi tuvğan er eken.
Sıyağına köz salsam,
Aytuvlı erdiñ özi eken,
Jetimnin dep turğanı,
1795 Seni aldağan sözi eken,
Sımbatına қarasam,
Han balası bek eken.
Aytuvlınıñ özi eken.
Ayla-aқıl көp eken,
1800 Amalmenen kелgendi.
Müsèpir bolıp aқılmen,
Aldıña kелgendi.
Jaratpaymın sıyağın,
Қıyındıқ bizge töngendi.
1805 Sır aytasıñ kелgende.
Тағиñnan avdıñ, Êdilbay.
Kelip sèlem bergende,

Sınamasının hiç yoktur hatası da.
“Ah, Adilbay, Adilbay,
Eve gelen belayı,
Hizmetçi almana ne demeli?
Hizmetçi yapma sen onu.
Boyuna posuna baksam,
Yakışıklı doğmuş bir yiğit gibi.
Hal, hareketine baksam,
Düşmandan çekinmez düşman gibi.
Bu belayı hizmetçi alırsan,
Kurt gibi parçalayıp yer_dedi.
Boyuna posuna baksam,
Yakışıklı heybetli doğmuş yiğit gibi.
Hal hareketine baksam,
Seçkin yiğidin ta kendisi,
Yetimim, öksüzüm demesi,
Seni aldatmak için söylediği sözmüş,
Heybetine, güzelliğine baksam,
Han oğlu beyzade imiş.
Seçkin yiğidin ta kendisiymiş.
Akıl, hile onda çok imiş,
Hileyle gelmiş.
Dilenci fakir olup akıl ile,
Huzuruna senin gelmiş.
Beğenmiyorum hal, hareketini,
Zor bir gün başımıza doğmuş.
Sırrını söyleyiverirsin gelene,
Tahtından devrildin ey Adilbay.
Bala gelip selam verdiğinde,

Bul bèleni jaldasañ,
Bülik salar eliñe.
1810 İlañ tüser jeriñe,
Javal töner eriñe,
Ayla menen amalmen,
Çaygı salar öziñe.
Aldanbañız Êdilbay,
1815 Arbap aytқан sözine.
Ayla menen amalmen,
Jetim bolıp kелgendi.
Munı közim körgendi.
Kökiregim şerlendi,
1820 Jaratpaymın ajarın.
Amal menen üyiñe
Müsèpir bolıp kелgendi.
Surğılt eken ajarı,
Arıstanday aybattı,
1825 Sırtına şıgıp қajarı,
Bul bèleni jaldasan,
Halıqtıñ suvır bazarı.
Jalday қoysañ eger de,
Basıñnan dèvren kün asar.
1830 Patşam, қaygıñ ulasar,
Halqındı jılatar.
Bügin paқır bolғанmen,
Erligıñ erteñ sınatar.
Amal, aқıl türi say,
1835 Kelbet aқıl sıyağı,
Birevine biri say.

Bu belayı hizmetçi alırsan yanına,
Fitne tohumu eker (bil) halkına.
Kargaşa, felaket gelir yurduna,
Kara gün doğar yiğitlerine,
Hile ve kurnazlıkla,
Dert getirecek kendine.
Aldanmayınız Adilbay,
Sihirli sözlerine.
Hile ve kurnazlıkla,
Yetim bala kılığında gelmişti.
Bunu gözlerim görmüştü.
Gönlüme hüzün, endişe çöktü
Beğenmiyorum görüntüsünü.
Hile ve kurnazlıkla evine,
Bir biçare kılığında gelmişti.
Bomboz imiş onun yüzü,
Aslan gibi heybetli,
Dışına vuruyor kuvveti,
Bu belayı hizmetçi alırsan,
Halkının buz olur neşesi.
Hizmetçi yapacak olursan eğer,
Devranın saltanatın yıkılır.
Padişahım, üzüntün artar,
Halkını da kan ağlatır.
Bugün fakir olsa dahi,
Yiğitliğini yarın sana gösterir.
Zeka, akıl, hile, endamı dört dörtlük,
Boyu posu, akıl, heybeti,
Uygundur, denktir birbirine hepsi.

Sınavdın joķ burısı_ay,
Sınavdın osı durısı_ay.
Jalday ķoysañ eger de,
1840 Bereket elden şın keter.
Halkıñnan kün keter.
Jaldaymın deme biy_beker.
Aķırında Èdilbay,
Öziñnen baķıt şın keter.
1845 Bèlekikpen kelgendi,
Aķırında tübiñe,
Müsèpirsip bul jeter.
Sonda Èdilbay şöyledi:
_Sınşı ediñ, ķatın sen _dedi.
1850 Sınavdın seniñ jön_deydi.
Olay bolsa balanı
Jaldamayın men_dedi.
Ayap edim, èy bala,
Paķırılık aytķan söziñe.
1855 Luķsat berem öziñe.
Aluvğa bala bolmadı.
Kete ber bala jöniñe.
_Èy, Èdilbay, batırım,
Ķatınıñ aytķan söziñe,
1860 Aynıp nege jasıdın?
Erge biylik bermegen,
Mıķtı_aķ eken ķatınıñ.
Jangā zalal eter me
Men sekildi paķırın?
1865 Ķatınıñnıñ tilin alģanıñ,

Sınamamın yoktur yanlışı,
Sınamamın budur doğrusu.
Hizmetçi alırsan onu eğer,
Gerçekten halkının bereketi gider.
Halkın huzurunu kaybeder.
Hizmetçi alacağım deme düşünmeden,
Sonunda bir gün ey, Adilbay
Başındaki, baht gerçekten uçup gider.
Bir bela olarak gelmiş,
Sonunda bir gün senin akıbetin,
Biçare kılığındaki bu baladan olur.”
O zaman Adilbay şöyle der:
“Sınşı idin hanım sen,
Doğrudur senin sınaman.
Öyleyse bu balayı,
Hizmetçi almayayım ben.
Acımıştım ey evlat sana,
Yoksulluğuna, acıklı sözlerine.
İzin veriyorum sana gitmen için.
Uygun değilsin hizmetçim olmaya.
Git sen kendi yoluna”
“Ey Adilbay yiğidim,
Hanımının sözüne,
Kanıp niye kırıldı cesaretin?
Kocasının hükmüne karşı çıkan,
Pek de güçlüymüş karın.
Cana zarar verir mi,
Benim gibi fakirin?!

Karının sözünü dinlemen,

Öziñe sın bolmay ma?
Aytkanıñnan tanganıñ,
Aldıñızğa kelgenşe
Diydarını körgeñşe
1870 Köp bolıp keldi armanım.
Öziñe sınık bolmay ma?
Ey, taqsır aytkanıñnan tanganıñ.
Basınızğa min şıǵar,
Qatınnan kem qalǵanıñ.
1875 Sonday Êdil söyleydi:
_Olay bolsa paqırım,
Êyeldiñ tilin almaymın.
Uvèdemnen tanbaymın.
Qalay bolar jaǵdayıñ,
1880 Öziñ aytşı, müsèpir,
Qızmetke jaldayın.
Ne jumısqa keledi
Jas bala, seniñ jaǵdayıñ?
_Olay deseñ, Êdilbay,
1885 Jetimdiktiñ jöninen,
Kemdiktiñ kördim talayın.
Kelgenimşe èlemniñ
Batır, sizge jaǵayın.
İri malıñ baǵa alman,
1890 Jöndep jabuv jaba alman.
Üy aynala ottaytın,
Tüs bolǵanda toqtaytın,
Qozı_mozi baǵayın.
Balanı qatın sınap tur,

Kişiliǵına ayıp olmaz mı?
Sözünden bir anda dönmen,
Huzuruna gelinceye kadar,
Güzel yüzünü görünceye kadar,
Çoktu dileǵım, hayalim.
Senin için bir kusur olmaz mı?
Ey han sözünden dönmen.
Şahsiyetin için noksanlık olmalı,
Kadın sözünün arkasında kalman.”
O zaman Adilbay der:
“Öyleyse ey fakirim,
Kadın sözünü dinlemem.
Verdiğim sözden dönmem.
Nasıl olacak halin,
Kendin söyle ey biçare,
Hizmetçi kılıp yanıma alayım.
Ne tür iş gelir elinden
Ey bala nedir durumun?”
“Böyle diyorsan ey Adilbay,
Yetimlik yüzünden,
Çektim nicesini eziyet zorluǵın.
Elimden geldiǵi kadar,
Yiǵit hanımız sevgini kazanayım.
Büyükbaş hayvanını güdemem,
Doǵru dürüst örtüsünü sırtına örtemem.
Evin etrafında otlayan,
Öǵle vakti olunca da duran,
Kuzu muzı güdeyim ben.”
Balayı hanın eşi dikkatlice sinar,

1895 Sözin estip Qubıquldıñ,
Hanımı hannıñ jılap tur.
Bir beleniñ boların,
Zalım qatın sınap tur.
Qatın zalım sınaptı,
1900 Han jaldaymın degende,
Şın eñirep jılaptı.
Kelbeti kelgen kelisti,
Qubıqul bala sıyaqtı.
Edilbay jetim sözin qabil kördi.
1905 Bağuvğa sonda qozı erik berdi.
Alama, kiyim kiyip, tayaq alıp,
Kozıñnıñ sonda bala soñına erdi.
Jas bala tayaq alıp qozı baktı,
Alaınsız baqqan maldıñ babın taptı.
1910 Aynala janıp turğan ıssı künde,
Kozını üş qaytara suvğa japtı.
Öziñniñ tuva istegen qızmeti,
Aqılmen Adilbayday hanğa jaqtı.
Kün ıssı talay şöldep tanday qattı.
1915 Körmegen munday qorlık eşbir zattı.
Kün ötip qattı şöldep jüdep qaptı.
Aradan neşe talay kunder ötti,
Habar joq qaşıǵınan jüdep ketti.
Salpıldap köp qozınıñ soñında jür,
1920 Ajar joq, qatqan qabaq, jüdep ketti.
Qubıqul aqıl oylaydı _ay,
Oylasa oyğa toymadı _ay.
Qattı jüdep tarıǵıp,

Sözlerini dinleyip Kubıkul'un,
Hanımı hanın hâlâ aǵlıyor.
Bir felaketin olacaǵını,
Zalım kadın hissediyor.
Zalım kadın hep sınar,
Han hizmetçi kılacaǵım dediǵinde,
Gerçekten de üzülüp aǵlar.
Dış görünüşü pek çekici,
Kubıkul yakışıklı bir balaya benzer.
Adilbay yetimin dileǵini kabul eder.
Kuzu gütmesine izin verir.
Alaca, yırtık giysi giyip, eline sopa alıp,
Bala kuzuların peşinden gider.
Körpe bala sopa alıp kuzu güder,
Tasasız güttüǵü kuzulara iyi bakmasını bilir.
Cayır cayır yanan sıcak günde,
Kuzuları üç kez su başına götürür.
Doǵduǵu günden beri yaptıǵı iş gibi,
Aklıyla Adilbay'ın gönlünü fetheder.
Hava sıcak nice kez susayıp damaǵı kurur.
Çekmemişti daha önce böyle bir eziyet.
Güneş çarpıp susuzluktan zayıflar.
Aradan nice gün geçer,
Haber yok, âşık olduǵu kızdın, bitkin düşer.
Yorgun, bitkin kuzuların peşinde,
Güzelliǵi kalmamış, kaşları çatık iyice zayıflar
Kubıkul bir çare düşünür,
Hiç doymaz düşünceye hayale.
Hasret ve üzüntüden bitkin düşüp,

Moynu boldı ırğayday,
1925 Jeldevşilik zarpınan,
Biyti boldı torğayday.
Oylamaşka bolmadı_ay.
Sıyağım joq, ajar joq,
Elim ketti, qajır joq.
1930 Ğaşığımnan habar joq,
Qay bir isim kelisken.
Oylayın aqıl keñisten
Qozını tastap keteyin,
Bağılıp jürgen örİsten.
1935 Endi kılıq bastayın,
Öriske qozı tastayın.
Jalgızbın dep baspayın.
İzdep kelgen ğaşıqtı,
Nege izdep tappayın.
1940 İzdep tavıp Bilekti,
Qalmaq degen halıqtıñ,
Basına sadaq jastayın.
Qozı bağıp neteyin,
Öriske tastap keteyin.
1945 Qosılar künim bar sıgar,
Aqbilekke jeteyin.
Şerden izdep Bilekti,
Qañğıruvmen öteyin.
Bilekti izdep tappasam,
1950 Erligime kir bolar,
Bul jürisim min bolar.
Tüste körgen Bilekke,

Boynu oldu çıta gibi ipince,
Yürekteki aşk derdinden,
Bitleri benzedi serçeye.
Düşünmemek elinde değildi.
“Hal perişan, çirkinleştım,
Gücüm tükendi bitkinim.
Sevdiğim kızzan haber yok,
Hangisi düzgün oldu ki işimin.
Düşüneyim aklımla iyice,
Kuzuları bırakıp gideyim,
Onları güttüğüm otlakta.
İlginç bir iş yapayım,
Otlağa kuzuları bırakayım.
Adımımı yalnızım diye çaresizlikle atmayayım
Arayıp geldiğim sevgilimi,
Niçin arayıp bulmayayım.
Arayarak bulup Akbilek’i,
Kalmuk denilen bir halkın,
Başına ok yağdırayım.
Kuzu güdüp de ne edeceğim,
Otlağa bırakıp gideyim.
Kavuşacak gün belki vardır,
Akbilek’e gideyim.
Şehirde arayıp Akbilek’i,
Dilenci olup ömür süreyim.
Arayıp bulamazsam Akbilek’i,
Yiğitliğe leke olur,
Böyle yaşamam kişiliğime kusur olur.
Rüyamda gördüğüm Akbilek’le,

1955 1960 1965 1970 1975 1980

 Kosıluvım şın bolar.
 Joldasım, pirim bolmasa,
Akı́l aytar kim bolar.
 Kubı́kul batır saspadı,
 Bir kı́lıktı bastadı.
 Üstinde kı́urım kı́iyimdi,
 Üstinen şeşıp dalağa,
İlaqtırıp tastadı.
 Kozını tastap dalağa,
 Teñgelikke keledi.
 Suvğa tüse beredi.
 Suvğa tüsip jürgende,
Eki şelek iyinde,
 Bir han küñin köredi.
 Kelbeti artıq sıyaqtı,
 Tım körikti er edi.
 Jalqını aydar töbede,
Kubı́kul erdi köredi.
 Küñniñ avdı nazarı,
 Kelbeti zor kelimdi.
 Körikti ayday ajarı,
 Közi körip kı́ara küñ,
Balaga avdı nazarı,
 Kasına jaqın baradı.
 _Suvğa tüsken, jas bala,
 Kasına keldim men_ dedi.
 Ayıptama şırağım,
Javabıñdı aytıp ber_ dedi.
 Köp Kı́almaqtıñ elinen,

Kavuşımam belki gerçek olur.
Yoldaşıım, pirim olmasa,
Akıl verecek kimim var.
Yiğit Kubı́kul acele etmeden,
İlginç bir işe başlar.
Üstündeki yırtık keçeyi,
Çıkarıp hemen arazide,
Yiğit Kubı́kul yere atar.
Kuzuları bırakıp otlağa,
Tengelik'e gelir.
Gelip suya girer.
Kubı́kul yıkanırken suda,
İki kovası asılı omuzunda,
Gelen han hizmetçisi onu görür.
Boylu, poslu, görkemli, üstün gibi,
Pek yakışıklı bir yiğitti.
Parlak bir tutam saç var tepede,
Yiğit Kubı́kul'ı görür.
Hizmetçinin çekti dikkatini,
Vücudu yapılı, güçlü.
Güzel ay gibi çehresi,
Gözü ilişen yaşlı hizmetçi.
Dikkatle balaya bakar.
Yanına onun yaklaşır.
"Suda yüzen ey bala.
Yanına geldim ben bak.
Ayıplama yavrum beni.
Cevapla سوالimi.
Kalabalık Kalmuk ilinde.

Körgeim joğ men _dedi.
Qaydan jürgen balasıñ,
Mëniñdi aytıp ber _dedi.
1985 Jaña öspirim balasıñ,
Jas bolsañ da danasıñ.
Jöniñdi aytşı, şırağım,
Qay saparğa barasıñ?
Qayırılı bolsın, şırağım,
1990 Şıqqan sapar jön _dedi.
Han balası sıyağıñ,
Kelisiñ kelgen er _dedi.
Qay saparğa barasıñ?
Jöniñdi ayta kör _dedi.
1995 Körgeimdi aytpaymın,
Eş Qalmağğa men _dedi.
_Keybir isim kelisken,
Tastap kettim qozımdı,
Bağıp jürgen öristen.
2000 Qısqa jerden aytamın,
Köp surama keñisten.
Aqıl şıqpas er neşik,
Oy oylamas kemisten.
Men aytayın şınımdı,
2005 Şın aytatın künimdi.
Habarıñ bolsa habarıñ,
Ras ayt mağan sırtıñdı.
Edilbaydıñ Akbilek,
Ayan berip tüsimde,
2010 Ketirdi menen tınımdı.

Görmedim hiç seni.
Nereden gelen balasın sen,
Anlatıver ahvalini.
Körpe bir balasın,
Körpe bir bala olsan da bilgesin.
Yavrum anlat gerçeğı,
Nasıl bir sefere gidiyorsun?
Hayırlı olsun yavrum,
Doğrudur seferin kararlı olduğın.
Han balasına benzer görünüşün,
Yakışıklı bir yiğitsin.
Nereye sefere çıktın?
Durumunu anlatıver sen.
Gördüğümü seni söylemem,
Hiçbir Kalmuk'a ben" dedi.
"Bazı işlerim rast gelir benim,
Bıraktım gittim kuzuları,
Güttüğüm otlakta.
Anlatayım kısaca,
Böyle uzun uzadıya sen sorma.
Akıl çıkmaz, elle tutulacak,
Düşünemeyen akılsızdan da.
Söyleyeyim ben doğruyu,
Bugün doğruyu söyleyecek günümdü.
Haberin varsa haberin,
Doğru anlat bana sırtını.
Adilbay'ın kızı Akbilek,
Girip benim rüyama,
Kaçırdı huzurumu.

Akbilek üşin tastadım,
Halıq, otan, qalamdı.
Ğaşıq üşin jılattım,
Ülkeygen ata-anamdı,
2015 Adamğa ğaşıq jamandı.
Kelgenime köp boldı,
Bile almadım habardı.
E.. qara küñ, qara küñ,
Qayısqan sağan künimde.
2020 Sırrımdı aytım öziñe.
Tüsindiñ meniñ sözime,
Sır aytısar adam joq,
Keldiñ bugün kezine.
Habarıñ bolsa aytıp ber,
2025 Akbilektey suluvdıñ,
Qosılar künim bolar ma,
Soday ğaşıq teñime.
Keñ zamanım tarıldı,
Tarlıqpen künim arıldı.
2030 Habarıñ bolsa aytıp ber,
Ğaşıq meniñ jarımdı.
Köñildegi müde söz,
Aytım sırm barımdı.
_Qabıl eken, bala tilegiñ
2035 Quvanğannan şırağım,
Jarılmasın jüregiñ.
Akbilektiñ küñi edim,
Qızmet edip jür edim.
Menimenen qavıştıñ,

Akbilek için bıraktım,
Şehrimi, halkımı, yurdumu.
Aşk uğruna ağılattım,
İhtiyarlamış ana babamı.
Aşk insan için kötüdür.
Çok oldu ben geleli,
Öğrenemedim haberini.
Ey avam hizmetçi, avam hizmetçi,
Üzüntüye boğulduğum günümde,
Sırrımı anlattım sana.
Anladın benim sözlerimi,
Sır paylaşacak insan yok,
Rast geldin tam zamanına.
Haberin varsa söyleyiver,
Akbilek gibi güzele,
Kavuşacak gün doğar mı,
O kadar çok sevdiğim dengime.
Geniş zamanım daraldı,
Darlıkta günüm sarardı.
Haberin varsa anlatıver,
Âşık olduğum yârımı.
Gönüldeki arzu dileği,
Anlattım sırrımı her şeyimi.
“Makul imiş bala dileğin,
Sevinçten şimdi yavrum.
Yarılmasın sakın yüreğin.
Akbilek’in hizmetçisiyim.
Ona hizmet ediyorum.
Benimle karşılaştın,

2040 abıl eken tileğın,
avıştırırar öziñe,
Alıs bolmas süregim.
Tolıqsıp turgan jasında,
ırık ız bar asında,
2045 Halkına jağuvlı,
Bölek orda saluvlı.
Abilektiñ esigin,
Küñ men uldar bağuvlı.
Berkindegi jas bala,
2050 Kütüvi mıqtı başada.
adıñı artı halıa,
Tilegin tileydi astana.
Ekeviñniñ araña,
Bitüv bolıp arayın.
2055 Bildirüvge Bilekke,
Aıl oylap tabayın,
osuvın ızğa tağayın.
Eki jası jolısañ,
Ekeviñdi osuvğa,
2060 Esebin özim tabayın,
Abilek suluv asıldı,
Jemisti saydıñ boyında,
Aydap alıp barayın.
Aytan tilimdi al.
2065 Köteretin köñilin.
ızğa salğan başası,
Jemisti sayğa bar,_deydi.
arağım, tilimdi al _deydi.

Kabul olacaktım dilediğın.
Kavuşturacak sevgilini (seninle),
Uzak olmaz zamanım.
Tam da olgunlaşmış yaşımda,
Kırk kız var yanında,
Halkı onu pek sever,
Ayrı bir sarayı var.
Akbilek'in kapısını,
Hizmetçiler, kullar bekler.
Koruma altındaki körpe bala,
Sağlam korunur bahçede de.
Değeri üstündür halk için de,
İyiliğini diler payitaht da.
İkinizin aranızda,
Aracı olmayı deneyeyim.
Anlatmaya Akbilek'e,
Düşünüp bir yolunu bulayım.
Kavuşmanı kıza sağlayayım.
İki iyi insan bir araya gelerseniz,
İkinizi kavuşturmaya,
Çareyi kendim bulayım.
Akbilek gibi güzel asili.
Bağ-bahçeli ovaya,
Sürerek götürüyüm.
Sözümü sen dinle,
Neşelendirmek için gönlünü.
Kızı için yaptırdığı bağ- bahçeye,
Bağı olan vadiye git,
Söylediklerimi kabul et.

- Aytқанıma көн,_deydi.
2070 Aқбілек suluv teñ_deydi.
Erteñ sèske bolğanda,
Aқбіlektey suluvdı,
Aparayın dep_deydi,
Jemisti say baқşadan,
2075 Şırağım, kütip tur_deydi.
Orındarmın tilekti,
Erteñge kestim sürekti.
Şamam kelse amalmen,
Aparam aldap Bilekti.
2080 Ne bolğanın bilmeymin,
Aydan suluv Aқбіlek,
Buringıdan jüdepti.
Қосармін seni teñiñe,
Қубıқul batır, èbden nan,
2085 Күн şeşeñniñ sözine.
Jemisti saydın boyında,
Erteñ түсте қосармін,
Ertip, aldap aparıp,
Ғашық болған teñiñe.
2090 Күн tilin Қубıқul er almak boldı,
Amaldap қızdı ertip barмақ boldı.
Oyladı ne қılsa da barayın dep,
Bul күñniñ uvèdèsi salмақ boldı.
Sol қulmen er Қубıқul uvède etti,
2095 Baylasıp uvèdeni күñ de ketti.
Er etti sol қара күñ қызmeti,
Күн batıp қаранғılık түн de jetti,
- Söylediğime inan,
Akbilek sana denk,
Yarın ögle vaktinde,
Akbilek gibi güzeli,
Getireyim o yere.
Bağ bahçeli vadide,
Yavrum sen bekle.
Gerçekleştiririm dileğini,
Yarına kararlaştırdım kavuşma vaktini.
Gücüm yeterse hileyle,
Getiririm kandırıp Bilek'i.
Ne olduğunu bilmiyorum,
Aydan güzel Akbilek,
Eskisinden daha da zayıfladı.
Kavuşturacağım denginle,
Kubıkul yiğit, inan,
Hizmetçi ananın sözüne.
Bağ bahçeli vadide,
Yarın öğlen kavuştururum,
Kandırıp getiririm yanımda,
Âşık olduğun dengine.”
Hizmetçinin sözünü Kubıkul dinleyecek oldu.
Kandırıp kızı yanında getirecek oldu.
Düşündü ne olursa olsun gideyim diye,
O hizmetçinin vaadı pek ağır oldu.
O hizmetçiyle Kubıkul anlaştı,
Söz verip hizmetçi de gitti.
O hizmetçi büyük bir hizmet yaptı,
Güneş batıp karanlık gece de geldi,

2100 K ara k  n aylamenen ayla etti.
 Uy ı jo  k  n a ıldı oylap otır,
Suluv a A bilek  ız uy ı jetti.
 Akbilek t tti uy ımen uy ıtap ketti.
 Avdı da t n ortası ta  de jetti.
 T beden juldız avadı,
 Ta  simeri javadı.
2105 A bilek aruv suluvd n,
 Mazas n k  n aladı.
 Aylası k p sanalı,
 K  n de bolsam joldası n,
  asında ı men_ dedi.
2110 Tileytu ın tilek bar,
 Tilegimdi ber_ dedi.
 Os  sapar  as ma,
 Joldas bol p er_ dedi.
 Jemisti sayda alma a a ,
2115 Pisip turg n sekildi.
 M yvadan jemis ter_ dedi.
   n tileymin tilekti,
 Tilegimdi ber_ dedi.
 Bilekte bolar danalı ,
2120 K  nlimde jo   aralı ,
 I imde jo  alalı .
 Jemisti say a baralı .
 A a tan alma ka alı ,
 Ermeym n_dep_  ara ım,
2125 Ete k rme balalı .
 A bilek, sende t rel k.

Yoksul hizmet i bir kurnazlık d   nd .
Uyku yok hizmet i  are d   n yor,
G zel Akbilek'in uykusu gelir,
Akbilek tatlı uykuya dalar gider.
Gece yarısı bitip sabah olur,
G kteki yıldızlar batır,
Tan  afa ı ya ar.
G zel Akbilek'i,
Hizmet i gelip rahatsız eder.
Hilesi  ok, zekice,
"Hizmet i de olsam arkada ın,
Yanındaki benim,
Senden bir iste im var,
Dile imi yerine getir.
Bu seferlik yan ma,
Arkada  olarak gel.
Ba - bah eli vadide elma a acı,
Olmu  gibi meyvesi.
Ba dan meyve topla,
Ger ekten bunu diliyorum,
Dile imi yerine getir_ dedi.
Akbilek'te vardır bilgelik,
G nl mde yoktur k t l k,
Y re imde yok d  manlık,
Meyveli vadiye gidelim.
A a tan elma toplayalım,
Gitmem diye yavrum,
Yapma, l tfen balalı .
Akbilek sende b y kl k.

Joldastıkça senelik,
Karagım, sağan erelik.
Jemis terip bakşadan,
2130 Köterip könil kelelik.
Kızmet ettim men,_ dedi,
Bir saparga er_dedi.
Mèveden mıyva ter_dedi.
Ötinemin, karagım,
2135 Saltanatpen pen sènmenen,
Bakşadan mıyva ter_dedi.
_Joldasım, küñim, sen ediñ,
Han hanşası men edim.
Sağan қalay eremin,
2140 Ayağın қadam baspağan,
Ata-anam bağıp joқтаған.
Қыз da bolsañ, қарағım,
Bağında турған men edim.
Èkem bağıp сақтаған,
2145 Jayav jerdi baspağan,
Jayav жүrip baratın.
Men emespin aқ taban.
Jemisti sayı қurısın.
Jür degende barnaymın.
2150 Aytқан tiliñdi almaymın,
Seniñ tiliñdi alganday,
Қараşı, küñim, қандаymın.
Bağında jatқан seriñ bar,
Men sertimnen tanbaymın.
2155 Tipti sağan tanbaymın.

Arkadaşlıға güvenelim,
Yavrum sana eşlik edelim.
Meyve toplayıp bağıdan,
Eğlenip biraz gelelim.
Hizmet ettim ben,
Bir seferliğine yanımda gel.
Bağıdan meyve topla sen.
Rica ederim, yavrucuğım,
Gösteriş ve zarafetinle,
Bahçeden meyve topla_dedi.
“Arkadaşım, hizmetçim, sendin,
Han kızı da bendim,
Seninle nasıl gelirim,
Bir adım dahi dışarı atmadım.
Annem babam göz bebeği gibi baktı.
Kız da olsan, yavrum,
Bağında duran bendim,
Babamın bakıp koruduğu,
Yayan adım atmayan,
Yayan yürüyüp gidecek,
Yoksul değilim ben.
Bağ bahçeli vadisi batsın,
Gidelim dediğinde gitmem.
Sözünü senin dinlemem,
Senin sözünü dinleyenler gibi,
Baksana, hizmetçim, nasıl biriyim
Bağında yatan yiğidin var,
Ben yeminimi bozmam.
Sana da hiç güvenmem.

Aytkanıña könbeymin,
Jemisti sayıñ qurısın,
Bağşadan jemis termeymin.
Uykımdı buzıp, qara küñ,
2160 Ala berme mazamdı.
Bağımda jatқан hanşamın,
Eş görmegen adamdı.
Eger barsam bağşağa,
Sonda jürgen Qalmaqtar,
2165 Alar meniñ mazamdı.
_Olay deseñ, şırağım,
Esebin özim tabayın.
Eş adamğa körsetpey,
Amaldap alıp barayın.
2170 Jıns ağaş işine,
Şırağım seni jiberip,
Qaravıl özim qarayın.
Uvède sağan bereyin.
Bir sapar et, köreyin.
2175 Eş adamğa körsetpey,
Keşke alıp keleyin.
Azattıq, keñdik körmediñ,
Uvayım aytıp söylediñ,
Bir tilegim bermediñ,
2180 Bir saparğa ermediñ,
Bağşadan jemis termediñ,
Tilegimdi bermestey,
Jek körgen küñiñ men be edim?
Ötinişim, körseyşi.

Söylediğine inanmam.
Meyveli bağın batsın,
Bağdan meyve toplamam.
Uykumu bozup yoksul hizmetçi,
Tekrar tekrar rahatsız etme.
Bağımda yatan han kızayım,
Hiç görmemiş insanı (yabancıyı).
Eğer gidersem bağa,
Orada gezen Kalmuklar,
Kaçırır benim huzurumu.”
“Öyle diyorsan yavrum,
Çaresini bunun ben bulayım.
Hiç kimseye göstermeden,
Bir yolunu bulup götürüyüm.
Çok ağaç içine,
Yavrum seni gönderip,
Kendim bekçilik yapayım.
Sana söz vereyim.
Bir seferlik gez, göreyim.
Hiç kimseye göstermeden,
Akşam geri getireyim.
Hürriyet serbestlik görmedin,
Endişeni söyledin.
Biricik isteğini yerine getirmedin,
Bir seferliğine yanımda gelmedin,
Bağda meyve toplamadın,
Dileğini vermeyecek kadar.
Nefret ettiğin hizmetçin ben miyim?
Rica ediyorum baksana,

2185 Bir saparga erseyşi.
Mıyvadan jemis terseyşi,
Eş adamğa körsetpen,
Şırağım, mağan erseyşi.
2190 Seni baqtım, şırağım,
Tileğindi suradım.
Tilimdi alsañ bul sapar,
Şeşenniñ ettiñ muradın.
Anañnan artık baqqanmın,
2195 Ata-anaña jaqqanmın.
Ne kerek deseñ, şırağım,
Dayar etip tapqanmın.
Tilegim meniñ sen boldıñ,
Elik süt berip asırap,
2200 Seniñ anañ men boldım.
Tilek tiler küñime,
Aqbilek, bugün kez boldıñ.
Tilegimdi bermeseñ,
Qayğılandım, sel boldım.
2205 Anañnan artık qaradım,
Aqbilek ediñ, qarağım.
Osı sapar öziñnen.
Bir tilegimdi alanım.
Terbiyemen qurmettep,
2210 Jibektey şaşıñ taradım.
Qabağıñdı şıttırmay,
Erkeletip qaradım.
Aqılmenen oylasañ,

Bir seferliğıne benimle gelsene.
Bağdan meyve toplasana,
Hiç kimseye göstermem,
Yavrum bana eşlik etsene.
Küçüklüğünden beri,
Sana baktım yavrum,
Hep iyiliğini diledim.
Beni dinlersen bu seferlik,
Anacığını mutlu ettin bil.
Annenden iyi bakmıştım,
Anne babanın gönlünü kazanmıştım.
Ne istesen de yavrum hep,
Bulup hazır etmiştim.
Bütün dileğim sen oldun,
Geyik sütüyle besleyip,
Senin anan ben oldum.
Dilek dileycek günüme,
Aqbilek bugün denk geldin.
Dileğimi vermezsen,
Dertlendim sel oldum demek.
Anandan daha iyi baktım,
Aqbilek yavrım idin.
Bu sefer senden,
Bir dilek diledim.
Eğittim, hürmet gösterip.
Ipek saçlarını taradım.
Hiç küstürmeden,
Şımartarak büyüttüm.
Akılla düşünürsen yavrum.

2215  ri k nmin,  ırağım,
Tileğiğdi tilegen,
B ten emes anamın.
Mağul k rseğ, sıylasağ,
Jemisti saydığ boyında,
B ğin alıp baramın,
2220 Mıyvadan jemis  ağamın.
S yeni ım, sen idiğ,
Elik s tin emizgen,
Seni ba  kan men edim.
Tilek berseğ,  ırağım,
2225 B ğin sağan eremin.
Ba  adan jemis teremın.
Jemisti saydığ boyınan,
K terip k ğil kelemın.
 arağım etpe balalı ,
2230 Tağ mezgili tayandı.
Ayt kanım anı  ayandı.
A ılmenen oylasağ,
Arda tap ba  kan  ara k ğ,
B ten emes, anağ-dı.
2235 Sonda Akbilek s yledi:
_K p  tinip  oymadığ,
Barımaymın desem, bolmadığ,
Erit vge oyladığ.
 or atugın sebebim,
2240  alma tarda arsız k p,
Jemisti sayđa barımay ma?
Jemis tergen j rgende,

Hem hizmet iyim, yavrum,
 yiliğini hep dileyen.
Yabancı değil annenim.
Makul g r rsen, sayđı duyuyorsan,
Ba  bah eli vadinin boyuna,
Bug n seni alıp g t recekđim,
Ağa tan meyve toplanım,
Destekđim sen idin,
Geyik s t  i iren,
Sana bakan ben idim.
Dileğimi yerine getirirsen yavrum,
Bug n sana e lik edecekđim.
Ba dan meyve toplayacakđım.
Ba  bah eli ovanın boyundan,
Eğlenip ne e bulup gelecekđim.
Yavrum yapma balalı ,
Sabah vakti yakla tı.
S ylediklerim hepsi ger ek.
Akılla d   nsen bir,
Sevgiyle h rmetle bakan hizmet in,
Yabancı değil, annendir.”
O zaman Akbilek s yler:
“ ok yalvarıp ısrar ettin.
Gitmem desem de rahat bırakmadın,
G t rmeyi d   n yorsun.
Korkmamın sebebi.
Kalmuklarda arsız  ok.
Meyveli ovaya gitmez mi?
Meyve toplayıp dururken,

Erler körüp kalmay ma?
Meni körüp kıızıgıp,
2245 Men kórıcamın, ey şeşe,
Kıpıda körüp kalar_ dep,
Alamın dep kıızıgıp,
Basıma káyğı salar_ dep.
Aydan kórkem ajarım,
2250 Şaşılar elge habar_ dep.
Meniñ üşin bölünip,
El arası jav bolıp,
Halkım kıırgın tabar_ dep.
_Esebin özin tabamın,
2255 Eş adamğa bildirmey,
Alıp baram kárağım,
Jemisti sayğa aparuv,
Tilegen, tilek talabım.
Tilektiñ berseñ keregin,
2260 Joldas bolıp eremin.
Mindet aldım, şırağım,
Eş adamğa kórsetpey,
Kıayıp alıp kelemin.
_Olay deseñ, ey şeşe,
2265 Endi ne gıp şıdayın?
Kıayta kıayta kıayırsam,
Avırlarsıñ joldasım.
Aytқанındı kıılayın,
Ötinip aytқан söziñe.
2270 Köñiliñnen şığayın.

Erler gelivermez mi?
Beni görüp gönlü çelinip,
Ben korkuyorum, ey ana,
Ansızın görüverir diye,
Alacağım diye istekli olup,
Başıma dert açar diye.
Aydan da güzel çehrem,
Yayılır halka haber diye.
Benim için bozulup,
Halk birbirine düşman olup,
Halkım kıırılır gider diye.”
“Çaresini ben bulurum,
Hiç kimseye hissettirmeden.
Götürürüm seni yavrum.
Bağlı ovaya götürmek,
Dilediğim dilek, talebim.
İstediyimi yaparsan gereken,
Arkadaş olup eşlik ederim.
Görev olarak aldım yavrum,
Hiç kimseye göstermeden,
Seni geri getiririm.”
“Öyle diyorsan ey ana,
Artık nasıl dayanayım?
Tekrar tekrar geri çevirsem isteğini,
Ağrına gider ey arkadaşım
Dediğini yapayım.
Uyup söylediyin sözüne.
Gönlünden çıkayım.

Aytқан tiliñdi alayın,
Қырк қызdı ertip,
Saltanatpen barayın.
Mèveden jemis қағайın.
2275 Asıl kiyim kiyeyin.
Töbeme шаším түyeyin.
Ardaқтаған anaday,
Қадırındı bileyin.
Oyымnan ketsin uvayım,
2280 Bir aytқанıñ қılayın.
Қайта қайта жалındıñ,
Sizge ne ғıp sıdayın.
Bolамın саған amanat,
Eş adamға көрsetpey,
2285 Èkel aman salamat.
Körinip қalsam бөtenge
Bèrimizge jaman at,
Қапıda көрse Қалмақтіñ,
Köñlinen keter қанағат.
2290 Bir tileғiñ bermeske,
Joldasım, саған amal жоқ.
Bir tiliñdi almasқа,
Süyikti joldas şaram жоқ,
Körinip қalsam қапıda,
2295 Oylap tabar amal жоқ.
Tün işinde жүrmekte,
Asıl kiyim kiyinip,
Қырк қыз joldas қасында,
Buralıp belі üzilip,

Dediғini yapayım,
Kыrk kızı yanıma alıp,
Saltanatımla varayım.
Aғақтан meyve toplayayım.
Gүzel giysiler giyeyim.
Saçımy tepeme toplayayım.
Hүrmet edilen anne gibi,
Kыymetini senin bileyim.
Aklımdan чıksın vehim,
Bir ricanı yerine getireyim.
Tekrar tekrar yalvardın,
Bu yakarışına nasıl dayanayım.
Olacaғım sana emanet,
Hiçbir insana göstermeden,
Getir beni sağ-selamet.
Gözükecek olursam yabancıya
Hepimize takılır kötü ad,
Beklenmedik bir anda görürse Kalmuk'un,
Gönlünden uçup gider kanaat.
Bir isteғini yerine getirmemeye,
Arkadaşım, sana çare yok.
Bir sözünü dinlememeye,
Sevgili arkadaşım başka yolum yok.
Gözükecek olursam beklenmedik anda,
Düşünüp bulacak çare yok.
Geceleyin gitmeye.
Pahalı giysi giyinip.
Kыrk kыз arkadaş yanında,
Salınıp belі kopacak gibi,

2300 Kirpigi oğtay tigilip,
İrgala basıp iyilip,
Qalamday qası kıyılıp,
Adamzattıñ aruvı,
Aqıl oylap kıdırıp,
2305 İşinde orda jüredi.
Körinbeske eşkimge
İşinen tilek tiledi.
Uvayım etip şıqqanın,
Tolıqsıydı jüregi.
2310 Joldas bası qara küñ,
Qızdı aparmaq tilegi,
Jemisti saydıñ boyına,
Qaşık bolğan batırğa.
Uvède etken süregi.
2315 Erteñ tal tös bolğanda,
Aparam degen küñ edi.
Altın tonın jamılıp,
Örttey beti qabınıp,
Qara küñ aldı biyligin.
2320 Akbilektiñ jalınıp,
Küñge erik bergen soñ,
Endi tursın ne ılıp.
Tañ simeri boladı,
Qırık qız qosşı qasında.
2325 Küñniñ tilin aladı.
Ordadan şığıp baradı.
Aqbilektey aruvdı,
Qaşık bolğan erine,

Dimdik kirpikleri ok gibi,
Mağrur adımlarla eğilip,
Kaşları kalem gibi incecik,
İnsanoğlunun en güzeli,
Gezinerek düşünüp,
Saray içinde dolaşır.
Gözükmemeye hiç kimseye
Gönülден dua eder.
Endişeyle çıktığı için,
Hızlı hızlı çarpıyor yüreği.
Arkadaşlarının başı hizmetçi,
Kızı götürmek isteği,
Bağlı ova boyuna.
Âşık olan kahramana.
Vaat ettiği vakitti.
Ertesi gün tam öğlen vaktinde,
Götüreceğim demişti hizmetçi.
Altın kaftanını örtünüp,
Ateş gibi yanakları yanıp,
Avamdan çıkma hizmetçi aldı yetkiyi.
Akbilek'i yönetti yalvarıp,
Hizmetçiye özgürlük verince,
Artık niye dursun bir şey yapmayıp.
Tan ağarıp atar.
Kırk kız arkadaş yanında.
Hizmetçinin dediğini yapar.
Saraydan çıkıp gider.
Akbilek gibi güzeli.
Âşık olduğu yigide.

Aparuv küñniñ tilegi.
2330 _Hannıñ kızı men edim,
Ötiniş etken sen ediñ.
Qayda aparsañ onda apar,
Sağan biylik beremin.
Mıyvaday jemis teremini,
2335 Qasında kırık kızbenen,
Köterip köñil kelemen.
Töbeldirik basımda,
Tolıqsıp turgan jasımda,
Ne oylasañ kara küñ,
2340 İsiñ keler maşulğa.
Aytar sırn bar bolsa,
Menen tipti jasırma.
Altın şaş köp şaşımda,
Asıl telpek basımda,
2345 Altın kebiş ayakta,
Öziñ bastay jüre ber,
Jemisti sayıñ qay jaқта?
_Öle ölgenşe Akbilek,
Tilegiñdi tileyin.
2350 Mèveli jemis sayına.
Tuvra bastay jüreyin.
Tuvra bastap jöneldi,
Aqıl menen amal köp,
Bilekke aşqan önerli.
2355 Ravan tañ biline,
Jemisti saydıñ boyına,
Bastap keldi sol endi.

Götürmekti hizmetçinin dileği.
“Han kızı ben idim,
Rica eden sen idin.
Nereye götüreceksen götür,
Sana yetki veriyorum.
Bağdan meyve toplayacağım,
Yanımdaki kırk kızla,
Eğlenip geleceğim.
Süslü toka başımda,
Tam güzellik çağımda,
Ne düşündüysen ey hizmetçi,
İşin benziyor olacağı.
Söyleyecek bir sırn varsa,
Benden hiç saklama.
Altın tel çok saçımda,
Pahalı börk başımda,
Altın pabuç ayakta,
Sen kendin yolu göster,
Meyveli ovan hangi tarafta?”
“Ölünceye kadar Akbilek,
Senin iyiliğini hep dileyeyim.
Bağlı ovaya doğruca,
Seni ben götüreyim.”
Doğrudan alıp götürdü,
Akı ile hilesi çok.
Eli de hünerli.
Aydın şafak söktüğünde.
Bağlı ovanın boyuna,
Getirdi onu şimdi.

Jüzim, jiyde, alma bar,
Munday jemis qayda bar?
2360 Êvelden han ektirgen,
Türli mıyva sayda bar.
Bir jağına qarasa,
Munartqan biyik tavda bar.
Bir jağına köz salsa,
2365 Jılmıyğan jazıq jaylav,
Şalgın şıqqan teñ öris,
Mal jayluvğa jay da bar,
Uzaq malğa öris bar,
Qalıñ ağaş tegis bar,
2370 Neşe türli jemis bar,
Qurma menen örik bar.
Qalıñ mıyva işine,
Qızdar kirip baradı.
Köp jemisti körgen soñ,
2375 Köñilderi avadı.
Ağaştan jemis qağadı.
Bul jemiske aldamp,
Qayğısı ketti manağı.
Oyında joq eş nêrse.
2380 Jemisti jıyu talabı.
Uvêde etken sözimen,
Qasındağı kara küñ
Eş adamğa körsetpey,
Qaravıldap bağadı
2385 Qaravıl sırttan qaradı.
Kün tal túske toladı.

“Üzüm, iğde, elma var,
Böyle meyve nerede var?
Önceden han diktirmiş,
Çeşitli meyve ağacı ovada var.
Bir tarafına baksa,
Başı sisli yüksek dağ var.
Diğêr tarafına baksa,
Çıplak geniş yayla,
Otlar çıkmış geniş mera,
Hayvan otlayacak yer de var,
Uzun otlak var hayvana,
Sık bitmiş ağaçlık var,
Nice çeşit yemiş var,
Hurma ile kayısı var.
Sık meyve ağaçları içine,
Kızlar gelip girer.
Çok meyveyi görünce,
Gönülleri çelinir.
Ağaçtan meyve toplarlar.
Bu meyvelerle oyalanıp,
Üzüntü kayğı uçtu önceki.
Aklında yok hiçbir şey,
Meyve toplamaktı talebi.
Vaat ettiğı gibi.
Yanındaki hizmetçi,
Hiç kimseye göstermeden.
Onlara gözcülük yapar.
Gözcü dışardan bakar.
Vakit de öğlen olur.

Bul başşadan avadı,
Bir başşaga baradı.
Kara küñ bastap keledi,
2390 Munan da jemis teredi.
Kızğa gışıq balağa,
Kara küñniñ uvèdeni,
Berik bağlayan jeri edi.
Kız bastağan küñ eken.
2395 Kalıñ şalgın işinde,
Uyıktap jatқан er edi.
Aylaşı eken küñ eken,
Kubıquldı körgende,
Kötek dep qarğıp jönedi.
2400 Ayla - amalı köp endi,
Öp- ötirik şoşığan,
Küñekeñniñ ebi edi.
Munda amaldı oylağan,
Küñ aşıldı tereñ-di.
2405 Kubıkul men Bilekti
Kaviştırar jer edi.
Tağı küñniñ söyledi:
Joldas küñniñ men dedi.
Ardaqtı kızım sen-deydi.
2410 Kapıda kördik jas jandı,
Javabıñdı aytıp ber_deydi.
Kimmen söziñ bar edi,
Mına jatқан neñ?_deydi.
_Kasımda başşı kara küñ,
2415 Barmaymın desem bolmadıñ.

Bu bağı bırakıp çıkar,
Geçerler bir başkasına.
Hizmetçi geliyor en başta,
Burada da meyve toplar.
Kıza âşık balaya,
Hizmetçinin söz verdiği,
Sıkı sıkıya vaat ettiği yerdı.
Kızlara baş olan hizmetçiymiş.
Sık çalılıklar içinde,
Uyumakta olan yiğit idi.
Hileciymiş hizmetçi,
Kubıkul'u görince,
"Rezil" deyip fırlayıp kaçtı.
Aklı hilesi onun çoktu,
Yalandan ürkmüş gibi yapmak,
Hizmetçinin oyunuydu.
Burada hileye başvuran,
Hizmetçi de pek akıllıydı.
Kubıkul ile Bilek'i,
Kavuşturacağı yer idi.
Yine hizmetçi konuşur:
"Dost hizmetçin benim_dedi.
Hürmet ettiğim kızım sensin_dedi.
Beklenmedik yerde gördük bu genci,
Cevabını hemen ver_deydi.
Kiminle anlaşmıştın sen,
Nedir bu yatışın?
"Yanımda gelip önder olan hizmetçi,
Gitmem dedim dinlemedin.

Tipti erkime koymadıñ,
Uşıratıp bèlege,
Neşik kıyal oyladıñ?
Anamday baqqan sen ediñ,
2420 Ardaқтаған қорғанım,
Kelmeymin dep köp aytım,
Erkime meni koymadıñ,
Ne jaqsı ma, jaman ba,
Ölip qalğan adam ba?
2425 Ökpesine qolıñ sal,
Orındap sözim tamamda.
Qızdıñ tilin aladı,
Küñniñ qalay amalı,
Eptep basıp baradı,
2430 Ökpege qol saladı,
Murnın sımsıp balanıñ,
Töbeteyin qağadı.
Küñniñ qalay amalı,
Murnın şımşıp oyatıp,
2435 “Kötek” dep qarğıp baradı.
Akbilek közin saladı,
Altınmenen qaptagan,
Altın aydar suluvdıñ
Körinis janın aladı.
2440 Qızdıñ tüsti nazarı,
Köñili ebden avadı.
Suluv jüzin körgende,
Aqıldan Bilek avadı.
Qubıqul sonda söyleydi:

Hiç kendi halime bırakmadın,
Belaya sokup başımı,
Neyi sen hayal ettin?
Anam gibi bakan sendin,
Hürmet ettiğim koruyucum,
Gelmem diye çok söyledim,
Beni rahat bırakmadın,
İyi insan mı bu, kötü mü?
Ölmüş biri mi yoksa?
Elini koy göğsüne,
Sözümü getir yerine”
Kızın dediğini yapar,
Nasıldı hizmetçinin hilesi,
Yavaşça yanına yaklaşır,
Elini göğsüne koyar,
Burnundan çimdikleyip balanın,
Takkesini yere fırlatır.
Nasıldı hizmetçinin hilesi,
Burnundan çimdikleyip uyandırıp,
“Rezil” deyip fırlayıp kaçır.
Akbilek dikkatle bakar.
Altınla kaplanmış,
Altın kakül güzelin,
Görünüşü canını alır.
Kızın çekti dikkatini,
Gönlü tamamen tutuldu.
Güzel yüzünü gördüğünde,
Akbilek aklını kaybetti.
Kubikul o zaman söyler:

2445 almaqtaıń k n men ızdarı,
Uymıdı buzba, sen_ dedi.
Oyatań meni neń?_ dedi.
almaqtaıdıń k n deri
Menimenen teń be edi?
2450 Meniń teńim sen emes,
Seniń teńiń men emes.
Uyıqtap jatan jerimnen
Oyatanın j n emes.
Jedelin berik tutpaan,
2455 ajırlı tuvan er emes.
Aytanımnıń b ri ras,
Kelemej et v j n emes.
Abilek nazar salıp tur,
 r uvaıtta t zelip,
2460  r uvaıtta avıp tur.
İşi ottay  rttenip,
ayı, aşı zarpınan,
 lip ketpey ne ıp tur.
Tolıksıydı  r uvaıt,
2465 ırık ız s yep baıp tur.
ara k n sonda s yledi:
Aılındı bayasam,
Bilikti zańar balasıń,
ıraım. s ziń sinasam.
2470  zge jannan danasıń.
Sımbatındı sinasam,
K rgenim jo almatan.
Patadan tuvan balasıń,

“almuk”un hizmeti ve kızları,
Uykumu bozma sen_ dedi.
Uyandırdın beni niin?_ dedi.
almuk’un hizmetileri
Benimle denk miydi?
Benim dengim sen deil,
Senin dengin ben deil.
Uyumakta olduum yerde,
Uyandırman doru deil.
Kendi dengini salam tutmayan,
G cl  domuş yiit deil.
S ylediklerinin hepsi gercek,
Alay etmen hak deil.”
Akbilek dikkatle bakar,
K h aklı baına geliyor,
K h aklını yine kaybeder.
Y rei ateş gibi yanıp,
H z n, aş derdinden,
 l p gitmeden nasıl dayanıyor?
Bir bayılıp ayılıyor,
Kırk kız destek olup bakıyor.
Avamdan hizmeti o z man s yler:
“Aklını senin fark ettiyse,
Bilgili d hi balasın.
Yavrum s z n  sinasam.
Başa insanlardan bilgesin.
G zel g r n ş n  sinasam.
G rmedim almukların arasında senin gibi,
Sen padişah olusun.

Şınındı aytşı, şırağım,
2475 Qay saparğa barasıñ?
Ajarıña köz salsam,
Jaynap kündey janasıñ,
Jönindi bildir, şırağım,
Qay saparğa barasıñ?
2480 Türiñ Qalmaq eli emes,
Şın aytpuvin jön emes.
Jannan tuvğan hanzada,
Baydan tuvğan mirzanıñ
Beri sağan teñ emes.
2485 Sımbatıña türi say,
Özge sendey er emes.
Jön suraymın, şırağım,
Jön aytpavın jön emes.
Jaña öspirim balasıñ,
2490 Bilikti bala danasıñ,
Qay saparğa barasıñ?
Ayt söziñniñ tazasın.
Şınındı ayt bizge, şırağım,
Saparındı suradım.
2495 Qay jer seniñ turağın?
Qay nèsilden bolasıñ?
Han balası sekildi,
Körinedi sıyağın.
Patşadan tuvğan balasıñ,
2500 Ötirik aytpa, ras ayt,
Qayda jürüp barasıñ?
Hannıñ kıızı Akbilek,

Gerçeği söyle yavrum,
Hangi sefere gidiyorsun?
Güzelliğine dikkatle baksam,
Parlayıp güneş gibi yanıyorsun,
Durumunu anlat yavrum,
Hangi sefere gidiyorsun?
Çehren, kılığın Kalmuk değil,
Gerçeği söylememen doğru değil.
Handan doğmuş hanzade,
Zenginden doğmuş beyzadenin,
Hiçbiri sana denk değil.
Güzelliğine boyun posun da denk,
Başkası senin gibi yiğit değil.
Durumunu soruyorum yavrum,
Doğru söylememen doğru değil.
Körpecik bir balasın,
Bilgilisin, bilgesin.
Hangi sefere gidiyorsun?
Söyle doğrusunu sözün.
Gerçeği anlat bize yavrum,
Seferini senin sordum.
Neresi senin yurdun?
Hangi soydan oluyorsun?
Han oğlu gibisin,
Benziyor dış görünüşün,
Padişah oğlusun.
Yalan söyleme, doğruyu anlat,
Nereye sen gidiyorsun?
Hanın kızı Akbilek.

Adal niyet, ak jürek,
Han balası sekildi,
2505 Siz de asıl aķ süyek
Tileytuğın bar tilek.
Hannıñ kıızı hanşamen,
Diydarlaşkan kün sürek.
Buldanba balam, şınıñdı ayt,
2510 Tileytuğın bir tilek,
Uvaķıtşa kim de kim,
Ėosılar kün bar jürek.
Ėara küñ, munıñ jön dedi,
Ruvımdı surasañ,
2515 Orta Nogay el_ dedi.
Ulı Edildiñ basında,
Bizdiñ turmıs jer_ dedi.
Uveli hannıñ jalğızı,
Ėubıķul degen men_ dedi.
2520 Uyıķtap ketsem tüsimde,
Aķbilek tınım bermedi.
Han balası sen_ dedi.
Hannıñ kıızı men_ dedi.
Ėaşıķ boldım tüsimde,
2525 Alıstan izdep kel_ dedi.
Üstinde tösek kıysaysam,
Osı kıız tınım bermedi.
Astıma mingen Ėulanı
Aķbilek dep mingenim.
2530 Şıgırışķtı savıttı,
Aķbilek üşin kıygenmin.

Samimi, aķık yürek,
Han oğlu gibisin,
Siz de bir asilzade.
Vardır bizde bir dilek.
Han kıızı soylu hanımla,
Ėörüştüğün gündür şu vakit.
Nazlanma yavrum, doğruyu söyle,
Vardır bizde bir dilek,
Ėeçicidir kiminle kim,
Kavuşacak gün var iki yürek”.
“Ey hizmetçi doğrudur söylediğın,
Boyumu soruyorsan,
Orta Nogay ili_ dedi.
Ulu Idil’in başında,
Bizim yaşadığımız yer_ dedi.
Veli hanın biricik oğlu,
Kubıkul denilen ben_ dedi.
Uykuya daldığımda rüyamda,
Aķbilek rahat vermedi.
Hanın balası sen_ dedi.
Hanın kıızı ben_ dedi.
Âşık oldum rüyamda.
Uzaktan arayıp gel_ dedi.
Yatağ a her uzandığımda,
Bu kıız rahat vermedi.
Bindiğim at kulayı,
Aķbilek için diye binmişim,
Halkalı zırhı üstümdeki.
Aķbilek için diye giymişim.

Baldağı altın ak almas,
Akbilek üşin ilgenmin.
Tüsimde körip Bilekti,
2535 Otına ğaşıķ küygenmin.
Sapardıñ nesin suraysıñ,
Osı kız üşin jürgenmin,
Biraz ğaşıķtı ötkerdim.
Maşakattı köp kördim.
2540 Arada talay kün ötip,
Mingen atım jüdetip,
Ġaşıġıma jetkenmin.
Japadan jalġız joldassız,
Akbilek üşin jetkenmin.
2545 Ata-menen anamdı,
Ġayırılı orda ħalamdı.
Bul üşin tastap ketkenmin.
Ġaşıķ edim körgenşe,
Ġara küñ, meni jetkerdiñ.
2550 Sonda Akbilek söyleydi:
_Öñim be, meniñ tüsim be-ay,
Tüsimde körip ğaşıķ bop,
Körip edim ħısımdı_ ay.
Öñim bolsa eger de.
2555 Süyisken taptım tusımdı-ay.
Izdegeniñ men bolsam,
Ġaşıķ erim sen bolsañ,
Meni izdegen er bolsañ.
Batır, bermen keliñiz.
2560 Buldana bermey dosıña.

Sapı altın ak elmas,
Akbilek için baġlamışım.
Rüyamda görüp Bilek'i,
Ateşine aşkın yanımışım.
Seferin neyini sorarsın,
Bu kız için yola çıkmışım.
Aşk derdini hayli çektim.
Pek çok zorlukla karşılaştım.
Aradan nice gün geçip.
Bindiğim at bitkin düşüp,
Âşık olduğum kızın yurduna ulaştım.
Yapayalnız arkadaşsız,
Akbilek için gelmişim.
Babamla annemi,
Hayırlı saray, şehrimi,
Onun için terk etmişim.
Âşıktım görünceye kadar,
Ey hizmetçi yaramı deştin.
O zaman Akbilek söyler:
"Gerçek mi, yoksa rüyam mı?
Rüyamda görüp âşık olup,
Çekmiştim aşk derdini.
Gerçekse bu eğer. bu gerçekse,
Dengimi buldum. sevdiğimi.
Aradığın ben isem.
Âşık olduğum yiğit sen isen,
Beni arayan yiğit isen.
Ey batır buraya geliniz.
Naz etmeyip dostuna.

Qolıñnıñ üşin berıñiz.
Tüsim bolıp ketpese,
Kavışar bugün kezimiz.
Ğaşıq dertten qañ juttım,
2565 Ğaşıqtıñ otın köriñiz.
Qavışatın kün şıǵar,
Qosıluv bugün şın şıǵar.
Kel de köris jan dosım.
Avzımnan javıp ot-jalın,
2570 Lebimnen tütün buv şıǵar.
Köriskenge, jan dosım,
Ne ǵıp bizdiñ jan şıǵar.
Küni burın tüs körip,
Bolǵan janmın ıntızar.
2575 Diydarındı körgenşe,
Saǵınıp boldım ıntızar.
Qavışuvǵa men qumar
İzdep kelgen sen qumar.
Köriselik, jan dosım,
2580 Endi ne ǵıp jan sıdar?!
Sol qolınan batırdıñ
Qara küñ ustay aladı.
Jetelep ketip baradı.
Ğaşıq bolǵan eki asıl,
2585 Jemisti saydıñ boyında.
Birin biri tabadı.
Qız işinde Aqbilek.
İşindegi şıraǵı.
Qasındaǵı kırık qız.

Elinizi bir uzatınız.
Rüyam olup çıkmasa,
Kavuşacak bugün zamanımız.
Aşq derdinden kan aǵladım,
Aşq ateşini görünüz.
Qavuşacaǵımız vakit bugün olmalı,
Vuslat bugün gerçek olmalı.
Gel, selamlaş can dostum.
Aǵzımdan dökülüp ateş alev,
Nefesimden duman-buhar çıkar.
Görüşüp kavuşmanaya can dostum,
Canımız bizim nasıl dayanır.
Rüyasını önceden görüp,
Âşık olmuş insanım.
Yüzünü görünceye kadar,
Hasretinle yandım durdum.
Kavuşmaya ben istekli,
Arayıp gelen sen istekli,
Görüşüp konuşalım can dostum
Artık dayanır can nasıl?!”
Sol elinden yiǵidin.
Avamdan hizmetçi yakalar.
Yedekleyerek götürür.
Âşık olan birbirine iki asilzade,
Baǵ bahçeli ovanın boyunda.
Birbirini nihayet bulur.
Kızların arasında Akbilek.
İçlerindeki ışıǵı.
Yanıdaki kırık qız.

- 2590 Kuvanişpen turadı.
Kuşaqtasıp körisip,
Kuvaniş kirip könilge,
Kâyğılı könil tınadı.
Birin-biri gâşıkhtar.
- 2595 Amandasıp köredi.
Körgeñin jöñge aytpaşka,
Kasındağı kırık kız,
Sert- uvède beredi.
Ortağa alıp barşası,
- 2600 Eş adamğa körsetpey,
Akbilek jatқан kümisti üy,
Kubıkuldı alıp keledi.
Gâşık bolğan baldarğa,
Küñniñ tiygen sebebi
- 2605 Ezildesip, külisip,
Gâşık jarın süyisip,
Kosılğan osı jer edi.
Eş adamğa bildirmey,
Kırık kündeý bağadı.
- 2610 Kızmeti batırğa.
Kızdardıñ ebden jağadı.
Akbilek aqıl oyladı.
Oylamaşka bolmadı.
Aqılın toqsan tolğadı.
- 2615 Eşkim bilmey turğanda,
Keteyin dep oyladı.
Gâşık jarım sen dedi.
Alğan jarıñ men_ dedi.
- Mutlu olmuş duruyor.
Kucaklaşıp, selamlaşıp,
Mutluluk yerleşip gönüle,
Hüzünlü gönül rahat bulur.
Birbirini iki âşık.
Selamlaşıp görür.
Gördüklerini hiç kimseye söylememeye,
Yanıdaki kırk kız,
Söz verir, vaad eder.
Ortaya alıp hepsi,
Hiç kimseye göstermeden.
Akbilek'in gümüş kaplı evine,
Kubıkul'u getirir.
Âşık olan gençlere,
Hizmetçinin dokundu sevabı.
Şakalaşıp, gülüşüp,
İki âşık öpüşüp,
Kavuştukları yer burasıydı.
Hiç kimseye hissettirmeden.
Kırk gün kadar bakarlar.
Hizmeti kahramana.
Kızların hoşuna gider.
Akbilek durup çare düşündü.
Düşünmeden de olmazdı.
Aklını iyice zorladı.
Hiç kimse fark etmeden.
Gideyim diye düşündü.
"Sevdiğim yarım sen.
Seçtiğin yarın ben_ dedi.

Er iygisi kısta bar dep edi.
2620 Sayran sènmen jürgende,
Sezip kılar el_ dedi.
Amandıkta, savlıkta,
Tilimdi alsañ, jan dosım,
Bul şahardan ketelik.
2625 Kıalmaqtı talaq etelik,
Kıalmaq sezbey turganda,
Eliñe dosım jetelik.
Aklıñ artık sanan bar,
Jalgız ketip Kıalmaqqa,
2630 Añsap jürgen anañ bar.
Jalgızı ketip kıolınan,
Sağınp jürgen babañ bar.
Jaqsı bala kıaşan da,
Ata menen ananıñ,
2635 Avır jaqın tamamdar.
Sağıngan ata-anañız,
Ketkeniñe köp boldı.
Aşılğan köpten arañız,
Aqılğa salıp kıaranız.
2640 Tilimdi alsañ ketelik,
Eline Kıalmaq bilinbey,
Teñgelikten ötelik.
Kosılışkan dostıkta,
Kıuvanış köñil hoştıkqa.
2645 Ata-anana jetelik.
Jaman adam belgisi,
Bet alğan jürer jöninde,

Yiğidin iyisi yurdunda demişti.
Eğlenceyle zaman geçirirken,
Anlar bu durumu halkım,
Sağ salimken, iyi iken,
Sözümü dinlersen ey dostum,
Bu şehirden gidelim.
Kalmuk yurdunu terk edelim.
Kalmuk daha fark etmeden,
Yurduna dostum varalım.
Aklın üstün, zekan var,
Tek başına gelip Kalmuk'a,
Seni özleyen anan var.
Biricik oğlu gidip elinden,
Özlemini çeken baban var.
İyi bala her zaman,
Baba ana hakkını,
Yaptıklarıyla öder.
Özlemiştir ana babanız,
Sen gideli çok oldu.
Açıldı çoktan aranız,
Bunu iyi düşününüz.
Beni dinlersen gidelim.
Kalmuklara fark ettirmeden,
Tengelik'ten geçelim.
Kurduğumuz bu dostluk varken,
Gönül mutluluk içindeyken,
Annenle babana gidelim,
Kötü insanın özelliği,
Rast gele yaşar istediği yerde,

Jaqsı adamnıñ mıysalı,
Qorğan bolar eline.
2650 Endi jürme, qosıldıñ,
Aqbilek qaşıq teñiñe.
Qızmet etip köreyin,
Ata-anamnıñ törine.
Jüremiñ deseñ, batır, köñil şat,
2655 Ekevmizge tabılad,
Minüvimüzge tulpar at.
Jadıña uq ta, sözim tüy.
Samsap turğan savıttan,
Qalağanıñ tañdap kiy.
2660 Sır bildirmey Qalmaqqa,
Jürer bolsañ jıldam jür,
Qasıq bolğan, jan dosım,
Joldasıñnıñ bulın bil.
Qosıldım sizge köñilim jay,
2665 Köp qayğıdan arılıp,
Oñımnan tuvdı kün men ay.
Tevikel etken adamğa
Özi jerdem bir Quday,
Oñğarğan bolsın èvelde,
2670 Aşılar jarqın jüz şıray.
Bes qaruvdıñ bəri say,
Köp aynalıp qaldıñ jay.
At pen tulpar sayma say.
Bügin tünde ketelik,
2675 Teñgelikten ötelik.
Köp aynalsañ min şıgar,

İyi insanın özelliği,
Kale olur millete.
Artık burada kalma kavuştun,
Âşık olduğun Akbilek dengine.
Hizmet etmeyi deneyeyim,
Anne babamın baş köşesinde.
Giderim dersin, gönül şad,
İkimize de bulunur elbet,
Binmek için tulpar at.
Anla unutma söylediğimi.
Dizili duran zırlardan,
Seç giy istediğini.
Fark ettirmeden Kalmuklara,
Gideceksen çabuk çık yola.
Âşık olduğum can dostum,
Dostunun değerini anla,
Kavuştum size gönül huzurda,
Birçok üzüntüden kurtulup,
Sağ yanımda doğdu güneş ile ay.
Kararlı olan insana,
Yardım eder bir Hüdâ.
İşimiz rast gelsin ta başından,
Açılır, ferahlar bahtımız.
Hazır hepsi beş silahının,
Çok kaldın oyalandın.
At ile tulpar da uygun.
Bugün gece yola çıkalım,
Tengelik'i geçelim.
Çok oyalanmak hatadır belki,

Halkıña jetelik.
Kubıkul da kuvanıp,
Kıyduvdu maşul köripti.
2680 Alğan jarı Akbilek,
Dosına berdi erikti.
Bir-birine senipti,
Ağıldı adam belgisi,
Alıstan oylaydı öristi.
2685 _Akbilek söziñ şın boldı,
Kıyatuğın kün boldı.
Kıy degeniñ savıttı,
Mağan kıyın sın boldı.
Tulpar berem degeniñ
2690 Er başına min boldı.
Ğaşıq bolğan, jan dosım,
Osı söz mağan kir boldı.
Erteñ elge barganda,
Ezildessen de aytarsıñ.
2695 Savıt tañdap kıygızıp,
Tulpar atqa mingızıp,
Bes qaruv tamam ilgızıp,
Artıqtıgım kördiñ _dep
Asıldıqqa sendiñ _dep,
2700 Qaruv, Kıpşaq, tulpar at,
Beriñ tavıp berdim dep,
Janay jürıp Qalmaqta,
Arqammenen keldiñ _dep,
Betke soğıp külersiñ,
2705 Ezilmenen külersiñ,

Halkına senin varalım.”
Kubıkul da sevinip,
Dönmeyi makûl görmüş.
Kavuştuğu yarı Akbilek,
Dostuna izin vermiş.
Birbirine güvenmiş.
Akıllı insanın meziyeti,
Her meseleyi düşünür enine boyuna.
“Akbilek söylediğin gerçek oldu,
Döneceğim vakit geldi.
Giy demen zırhı senin,
Bana zor sınav oldu.
Tulpar vereceğim demeniz,
Yiğit için kusur oldu.
Âşık olduğum can dostum,
Bu sözün bana leke oldu.
Yarın yurdumuza gittiğimizde,
Şakalaşsan da söylersin.
“Seçtirip zırh giydirip,
Tulpar ata bindirip,
Beş silahın hepsini verdirip,
Üstün olduğumu gördün_ diye.
Soyluluğa güvendiñ,
Silah, araç gereç, tulpar at,
Hepsini buldum verdim.
Göze batmadan Kalmuk yurdunda,
Benim sayemde buraya geldin” diye,
Söyleyip yüzüme vurursun,
Alay edip gülersin,

Bügin tünniñ işinde_ ak,
Alğan eriñ Kubıkul,
Kim ekenin bilersiñ.
Qaytuvğa boldı talabım,
2710 Özim tulpar tabamın,
Qalmaqtı şappay sav tastap,
Elge ne dep baramın?

Qubıkul men Akbilek jürerinde,
Akbilek qasındağı kırık qızğa jaqsı
körgenderiñe, eriñder_deydi. Sonda
kırık qız aytadı: Biz senderdiñ
joldarıñızğa şırmav bolarmız.
Biz senderdiñ amandıqtarıñızğa
tilektespiz, biz sizden sadağa.
Senderge kelgen söz bolsa osıdan
küttik _dep ermey, hoş aytısıp
qaladı. Endi jürüvge tayananda
Qubıkul tulparın şaqıradı:
Qaltadağı bir şoq kıl,
Batır qolğa aladı.
2715 Atasınıñ aytқан söz,
Qıldı örttep jağadı.
Ağaşta jatқан tulparğa,
Qoñırsı qıldıñ iyisi
Murınına baradı.
2720 Esin bilip janıvar,
Oqıranıp şabadı.
Adamnan esti janıvar,

Bugün gece yarısı olduğunda,
Seçtiğın yiğit Kubıkul'un,
Kim olduğunu öğrenirsin.
Dönmeye karar verdim,
Kendim bir tulpar bulurum,
Kalmukları öldürmeden sağ bırakıp.
Gidince halkıma ben ne derim?

Kubıkul ile Akbilek yola çıkmaya
karar verir. Bu sırada Akbilek
yanındaki kırık kıza: “Sevenler
benimle birlikte gelsin.” der. O zaman
Kırık kız: “Biz sizin yolunuza engel
oluruz. Biz sizin sağlınızı diliyoruz;
duacıyız size, hepimiz. Sizin için
kurban oluruz. Sizin adınıza gelecek
kötü söz olursa, göğsümüzü gereriz”
deyip, vedalaşır. Yola çıkacakları vakit
gelince Kubıkul da Küheylanını çağırır.
Cebindeki bir tane kıl,
Yiğit eline alır.
İhtiyarın söylediği gibi,
Kılı tutuşturup yakar.
Ağaç arasındaki tulparın,
Yanan kılın kokusu
Burnuna gider.
Hatırlayıp hayvancağız,
Kişneyerek koşar.
İnsandan da akıllı hayvancağız.

İyesin izdep baradı.
Jal-ıuyırğı tögilgen,
2725 Jınıs ağaş işinde,
Jalgız jürip semirgen,
Küyine tüşip bul tulpar,
Tört tuyanın tabıl tabıl tebingen,
Esin tanıp elirgen,
2730 Oqıranıp tağı da,
Usınıp moynın berilgen.
Qaruvların tañdağan,
Tañğan küyden avmağan.
Arqasın jerge salmağan,
2735 Üstimde jükim avır dep.
Ayaq, tösın, bavırın,
Jerge tösep avnağan.
Bolıt tuyaq tulpardıñ,
Közi ottay jaynağan.
2740 Atqa minip aladı,
Qasıq jarı Aqbilek,
Qubıqul tağı baradı.
Attı qaydan taptı_dep,
Qayda atın baqtı_dep,
2745 Aqbilek añ-tañ qaladı.
Aqbilekke kelipti,
Qaytuvğa batır jelikti.
Joldas qızğa Aqbilek,
Kezek-kezek köristi.
2750 Irzalasıp joldastar,
Ulıqsat bəri beripti.

Sahibini arayıp bulur.
Yele kuyruğı yere dökülen,
Sık ağaçlığın içinde,
Yalnız otlayıp semiren,
Tavına gelmiş bu tulpar,
Toynaklarını sertçe yere vurmuş,
Aklı başından gidip sevinçten,
Kışneyip tekrar,
Başını dizgine uzatmış.
Silahları seçip aldığı,
Baqladığı gibi duruyormuş.
Hiç sırt üstü uzanmamış,
Sırtındaki yüküm ağır diye.
Bacağını, döşünü, bağırını,
Yere yaslayıp yuvarlanmış.
Çelik toynaklı tulparın,
Gözleri ateş gibi parlamış.
Atına biner,
Sevdiği yarı Akbilek'e,
Kubıkul tekrar gelir.
Atı nereden buldu_ diye,
Nerede atını besledi_ diye,
Akbilek hayrete düşer.
Akbilek'in yanına gelmiş,
Dönmeye yurduna yiğit heveslenmiş.
Arkadaşlarıyla Akbilek,
Tek tek vedalaşmış.
Gitmesine razı olup arkadaşlar,
Hepsi de izin vermiş.

At bakқан jemşik işinen,
Avbilek tulpar tandadı.
Kök tulpardı özine,
2755 İlayıktap oñdadı.
Aqbilek jügen suqқаanda,
Avzın aşıp esinep,
Irim şegip, tañdadı.
Aqılı naq, Aqbilek,
2760 İrimin attıñ añdadı.
Jolıma ırım boldı av_dep,
Saparım bolar oñdı-av_dep,
Atқа toqım saladı.
Erdi erttep aladı.
2765 At üstine Aqbilek,
Asıl kiyim tañadı.
Hoş aytısıp kızdarmen,
Küñdi qasқа aladı.
Qız ordada қалadı.
2770 _Basşı bolğan joldasım,
Elik süt bergen sen ediñ,
Aqbilegiñ men edim.
Jemisti saydıñ boyında,
Qasıqқа tiygen sebebin.
2775 Eline javdıñ tastamay,
Alıp ketsem dep edim.
Sen de tulpar min,_dedi,
Asıl kiyim kiy_dedi.
Eri dosım, başşımsıñ,
2780 Bizben birge jür_dedi.

Atlara bakan seyislere gidip,
Aqbilek kendine bir tulpar seçer.
Gök küheylanı kendisine,
Layık görüp hazır etti.
Aqbilek dizgini baqladıqında,
Ağzını açıp esneyip,
İşaret verdi, seçti.
Akıllı, zeki Aqbilek,
Atın işaretini fark etti.
Yol için işaret verdi_diye,
Seferim olacak hayırlı_diye,
Ata örtü örter.
Sonra eyer vurur.
At sırtına Aqbilek,
Pahalı giysiler yükler.
Vedalaşıp kızlarla,
Hizmetçiye yanına çağırır.
Kızlar sarayda kalır.
“Önderim olan arkadaşım,
Geyik sütü veren sendin,
Aqbilek’in ben idim,
Bağ bahçeli ovada,
Aşıklara dokundu sevabın.
Yurdunda düşmana bırakmayıp,
Götüreyim seni demiştım.
Sen de bir küheylana bin_dedi,
Pahalı giysiler giy_dedi.
Hem dostum hem önderimsin,
Bizimle birlikte gel sen_dedi.”

_Juldızıñ şıqtıñ oñına,
Aynalayın, Aqbilek,
Meni javdan qorıma,
Tileviñ edim, sırağım,
2785 Men ermey-aq qoyayın.
Bolmasın kesel jolıña.
Men qalayın qalada,
Meni javdan ayama.
Sen ekeviñ sav ketseñ,
2790 Bolayın, balalar, sadağa.
Aqbilek munı qıymadı,
Qurmetin sıyladı.
Joldasın qıymay jılavmen,
Köziniñ jasın tıymadı.
2795 Qara küñdi qıya almay,
Körisip qayta jıladı.
Amandasıp, qoştasıp,
Endi ekevi şıgadı.
Astındağı atına,
2800 Oray qamşı uradı.
Qıymasın dep bavırın,
Tartpa qıyıp keter dep,
Bavırğa jibek oradı.
Tün ortası toladı,
2805 Teñgelikke baradı.
Eki qaşıq şıraqtıñ
Qabıl eken tilegi.
Ötkizbeytin tereñ suv,
Bularğa ötkel boladı.

“Yıldızın doğdu sağ yanına,
Kurbanın olayım Akbilek,
Beni düşmandan koruma.
Duacın idim ey yavrum,
Ben sizinle gelmeyeyim,
Olmasın engel yoluna.
Ben kalayım şehirde,
Düşman elinde kalır diye bana acıma.
Siz ikiniz sağ salım giderseniz,
Olayım balalar size sadaka.”
Akbilek ona kıyamadı.
Gösterdiği saygıya hürmet etti.
Arkadaşına kıyamayıp ağlayıp,
Gözyaşlarını durduramadı.
Zavallı hizmetçiye kıyamayıp,
Kucaklaşıp tekrar ağladı.
Helalleşip, vedalaşip.
Artık ikisi yola çıkar.
Bindiği atına,
Yavaşça kamçı vurur.
Kesmesin diye böğrünü.
Kayış kesiverir diye.
Böğrüne ipek sarar
Gece yarısı olur.
Tengelik’e ulaşırlar.
İki aşığın iki gencin.
Kabul olmuş dileği.
Geçit vermeyen derin su,
Onlara geçit verir.

2810 ayran  tkel boladı,
 tkelden  tip uvanıp,
Ekevi ketip baradı.
 dilbaydıñ atını,
T ske bilgiş n sili.
2815  yeldiñ bilgiş maulu.
Bayınan artık akılı,
K rgen t sten jasıdı.
Sol k ni k rgen t sinde,
Aıyık b rkit t nedi.
2820 Ardataan auvdı,
K p auvdıñ iinen,
 lip alıp j neldi.
Osı t sti k redi,
T stiñ alay sebebi.
2825 Sol k ni k rgen t sinde,
aanda bakan ahar k rdi.
Kil ayılı jan k rdi.
Burıngı keñ k şesin,
ısañılı tar k rdi.
2830 Teñgeliktiñ ardaı,
Tuman bakan  jigir,
arañı t sken tav k rdi.
Tav basında b lgindik,
Soıs k rdi, jav k rdi.
2835 Jıla saydan jılıan,
Sarkırap aan ar k rdi.
Kil ayılı jan k rdi.
oıdı t sten aması,

Hayret geit verir,
Nehri geip sevinip,
 kisi yola devam eder.
Adilbay'ın ei,
R yada hereyi bilirdi.
Kadının kahini, makul  idi.
Kocasından  st n aklı,
G rd   r yadan o  rkt .
O g n g rd   r yasında,
Bir kartal g kten s z ld .
Sevgiyle b y t len ak kuuyu,
Kalabalık kuu iinden,
Kaptıı gibi g t rd .
Bir r yayı g r r,
R yanın nedir sebebi.
O g n r yasında,
Tozla kaplanmış ehir g rd .
Hepsi  z nt l  insanlar g rd .
Eski geni sokaını,
Daralmı, engebeli g rd .
Tengelik'in kutsal yeri,
Sisle kaplanmış Ajigir.
Karanlık basmı da olarak g rd .
Da baında bir karmaa,
Sava g rd , d man g rd .
Dere, vadiden d k len.
Sel gibi akan kan g rd .
Hepsi dertli birok insan g rd .
Korktu r yadan haliyle,

Osı tüsti köredi,
2840 Aqbilektiñ anası.
Küldey bolıp qulağan,
Aqbilektiñ jatқан қалası.
Tüsten şoşıp oyanıp,
Handı oyattı şaması.
2845 Uyıqtap jatpa sen, _ dedi.
Uyıqtap jatқан neñ? _ dedi.
Üyge kelgen beleni,
Jaldasa dedim men _ dedi.
Jaldap ediñ sen _ dedi.
2850 Akbilektiñ oyın, ordasın,
Qazır baykap kel _ dedi.
Köziñmenen kör _ dedi.
Qayğımen ömir öşkendi.
Qas maskara etkendi.
2855 Qozı baqqan jas bala,
Tüp-tübiñe jetkendi.
Tüsim gayıp bolmasa,
Ardaqtap baqqan Aqbilek,
Sol zalım alıp ketkendi.
2860 Büldirgen şıǵar sol bala,
Bilek jatқан saraydı.
Qazır bar da tez qara,
Sen patşa bolsañ da,
Aqılğa aşqan men dana.
2865 Gápıldıq bizge jetti goy,
Qızıq devir ötti goy.
Aq sarıbas aqqıuvdı,

Bu rüyayı görmüşti,
Aqbilek'in annesi.
Yerle bir olup yıkılmış,
Aqbilek'in yaşadığı sarayı.
Rüyasından korkarak uyanıp,
Gidip uyandırdı hanı.
“Uyuma böyle sen,
Nedir bu uykulu halin.
Eve gelen belayı,
Hizmetçi yapma dedim ben.
Hizmetçi yaptın dinlemedin,
Aqbilek'in oturduğu sarayı,
Şimdi gidip gör de gel, dedi.
Kendi gözlerinle gör.
Dertle ömür sönmüştür.
Tastamam maskara etmiştir.
Kuzu güden körpe bala,
Senin sonunu getirmiştir.
Rüyam gayıptan gelmediyse,
Hürmetle, sevgiyle baktığım Akbilek'i,
O zalım bala götürmüşdür.
Viran etmiş olmalı o bala,
Bilek'in oturduğu sarayı.
Şimdi git de çabuk gel,
Sen padişah olsan da,
Aklı üstün ben dana.
Gaflet bize geldi ya,
Neşeli devran geçti ya.
Ak sarı baş kuğuyu,

Bürkit alıp ketti göy,
Sol jaldağan jas bala,
2870 Aķır tüpke jetti göy.
Ayrılgan şıǵar balañnıñ,
Endi bizden arası.
Anıķ tüstiñ tazası,
Bilek jatқан ordanı,
2875 Tünde barıp қараşı,
Bolmas şıǵar tilegiñ,
Tavsılған şıǵar ünemiñ.
Bir қızbenen tek ketpes,
Қува қойсаñ eger de,
2880 Talay jannıñ sol zalım,
Bitirer dep қorқамın.
Asıl, tınıs жүреgin,
Bekteriñ қасқа aladı.
Aқbilek jatқан jaқsı jay,
2885 Tünde barıp қараdı.
Қız ішінde Bilek joқ,
Ottay іші janadı.
Қızdardı қısıp қамadı.
Bèrinen javap aladı.
2890 Sonda қызdar şuvladı,
Birevi қorқıp turmadı.
Körgeñin ayttı barşası,
Қorғalap aytıp burmadı.
Қızdardı patша қorladı,
2895 Zèrin шаşıp jendetke,
Қızdardı қır dep ақırdı.

Kartal alıp gitti ya,
O hizmetçi yaptıǵın körpe bala,
Nihayet sonumuzu getirdi ya.
Açılmış olmalı artık evladının,
Artık bizimle arası.
Budur rüyaların en hası,
Bilek'in oturduǵu saraya,
Gece gidip baksana,
Gerçekleşmeyecek dileǵin galiba,
Tükenmiş olmalı hayatın da.
Kızla gitmez o tek başına,
Düşeceksen eğer peşine,
Nice insanı o zalım,
Korkuyorum öldürür diye.”
Asilzade şüphe düştü gönle,
Beylerini yanına alır.
Akbilek'in oturduǵu güzel mekana,
Geceleyin gidip bakar.
Kızların arasında Bilek yok,
Yüreǵi ateş gibi yanar.
Kızları sıkıştırıp hapsedip,
Hepsini sorguya alır.
O zaman kızlar avaz avaz baǵırdı,
Hiçbiri korkuya kapılmadı.
Gördüklerini anlatıp hepsi,
Korkudan yalana başvurmadı.
Kızlara padişah eziyet etti,
Öfkesini kusup cellada,
Kızları öldür diye baǵırdı.

Jeñdetterin şaşırdı,
Kileñ jastı kıymağan,
Birqatarı halıqtıñ,
2900 Künèsin keş dep bas urdı.
Aşuvı qattı, han zalım,
Bosamadı, küşeydi.
Aşuv kısıp jelikti.
Elge salmadı erikti,
2905 Jendetterge aqırıp,
Qır dep emir beripti.
Aytpadıñ körgeñiñ,
Qızdardıñ qanıñ tögipti.
Esik baqqan quldardı,
2910 Kunderdi tügel jıyadı.
Qara küñnen böteni,
Eş nerseni sezgen jok.
Körmegenin barşası,
Tügel aytıp jıladı.
2915 Aytqanına nanbadı,
Bulardı da qıradı,
Qara küñnen özgesi.
Jeke javap aladı.
Javabın baykap qaradı.
2920 Kün bilikti, sanalı.
_Men aytayın şınımdı,
Şın aytayın künimdi.
Han balası Qubıkul,
Altın aydar tulımdı.
2925 Suv basında jolıgıp,

Cellatlarını çağırdı,
Hepsi gencecik kızlara kıyamayan,
Halkın bir kısmı,
Günahlarını bağışla diye yalvardı.
Öfkesi kabarmış, zalim han,
Yumuşamadı, daha beter öfkelendi.
Öfkesi kabarıp heveslendi.
Halkını o dinlemedi,
Cellatlarına bağırıp,
“Öldür hepsini” diye emir verdi.
Söylemedin gördüklerini diye,
Kızları kılıçtan geçirdi.
Kapıyı gözetleyen bekçi, kulları,
Hizmetçilerin hepsini topladı.
Yoksul hizmetçiden başkası,
Hiçbir şeyi fark etmemişti.
Görmediklerini hepsi,
Bir ağızdan söyleyip ağladı.
Sözlerine inanmadı,
Onları da öldürttü,
Yoksul hizmetçiden başka herkesi.
Hizmetçiye sorgular tek başına.
Dikkatle dinler cevabını
Hizmetçi bilgili, akıllı.
“Ben söyleyeyim hakikati.
Doğru anlatayım her şeyi.
Han oğlu Kubıkul,
Altın kaküllü, işaretli.
Nehir başında karşılaşıp,

Ayttım soğan sıırmıdı.
Jemisti saydıñ boyında,
Birtuvaja men bolıp,
Tanıstırdım kıızıñdı.
2930 Ölüvime sengenmin,
Ne gılsan da Êdilbay,
Özim rıyza, köngenmin.
Uvêde etip ermenen,
Jemisti saydıñ boyında,
2935 Qolımnan ustap bergenmin.
Aqbilekke qosuvğa,
Qubıkulğa armanmın.
Teñin taptı Akbilek,
Han balası ekenin
2940 Körgeñ şaқта añğardım.
Ekevi aman, sav ketti.
Ekevinin jolına
Qurban bolıp qalğanmın.
Birtuvaja men boldım,
2945 Eki qaşıq arağa,
Qubıkul batır, Akbilek,
Sağınışkan balağa,
Janımdı qıydım sol üşin.
Aman ketse sen javdan
2950 Solardan janım sadağa!
Jendetter ustap qamadı.
Şaştan ustap aladı,
Almaspen basın qağadı.
Êdilşilik tilekpen,

Söyledim ona sırrımı.
Bağ bahçeli ovada,
Akrabaları ben olup,
Tanıstırdım onunla kızını.
Öleceğimi biliyorum,
Ne yapsan da ey Adilbay,
Razıyım ben boyun eğmişim.
Anlaşıp o yiğitle,
Bağ bahçeli ovaya,
Kendi elimle götürüp vermişim.
Akbilek'le kavuşturmaya,
Kubıkul'u heves etmişim.
Dengini buldu Akbilek,
Han oğlu olduğunu,
Gördüğüm anda anladım.
İkisi sağ salım gitti.
İkisinin yoluna,
Kurban olup ben kaldım.
Akrabaları ben oldum,
İki aşığın arasında,
Kubıkul kahramanla Akbilek'in,
Hasret duyan birbirine iki balaya,
Canımı feda ettim bunun için.
Sağ kurtulursa senin gibi düşmandan,
Kurban olsun canım, yoluna onların!
Cellatlar etrafını kuşatıp yakalar.
Saçlarından sınısıkı tutar,
Kılıçla başını keser.
Adalet olan dileği,

2955 Kũñniñ jetti amalı.
Aşuv qattı, kër küşti,
Qız ben küñge tarttırdı,
Osınday avır jazanı.
Èvliyelik daraja,
2960 Niyetinen tabadı.
Jetti küñniñ soñınan,
Basında şıraç janadı.
Handa aşuv qaynadı,
Azamattarın sayladı.
2965 Kõk nayza, õtkir qılıştı,
Õtkirlep èbden qayradı.
Şaharindegi èskerdi,
Birevin qoyamay aydadı.
Jıylğan èsker mol boldı.
2970 Sansız èsker qol boldı.
Tuv kõtergen qolına,
Èdilbaydñ inisi,
Èsirbek degen er boldı.
Tuv kõterip èr jerden,
2975 Qaşqanda quvar jer boldı.
Quvdı patşa durıstap,
Aqbilekti alıp ketken soñ,
Jatsın ne gıp tınıştap.
Èdilbay qolğa söyledi:
2980 Sol qaşqındı qor qılıp,
Denesin şabıñ qılıştap.
Edilbay sonday söyledi:
_Èsker qolım sen ediñ,

Hizmetçinin böyle oldu akıbeti.
Õfkesi kabarıq, kini büyük,
Kızlarla hizmetçiye verdi,
Böyle ağır cezayı.
Evliyaya layık derecesi,
Kendi niyetinden buldu.
Yedi hizmetçinin arkasından,
Başucunda çerağ yandı.
Hanın õfkesi kabırır,
Yiğitlerini silahla donatır.
Gök mızrak, keskin kılıcı,
Keskinleştirip iyice biler.
Şehrindeki askeri,
Birini bırakmadan sürer.
Toplanan asker kalabalık oldu.
Sayısız asker büyük ordu oldu.
Tuğu tutan eline,
Adilbay'ın kardeşi,
Asirbek adlı yiğit oldu.
Bayrak kaldırıp her yerden,
Kaçanları takip etme zamanı doğdu.
Kovaladı padişah tam donanımlı,
Akbilek'i alıp götürdükten sonra,
Nasıl yatsın rahat bulup.
Adilbay askerine söyledi:
"O kaçığı aşığlayıp,
Tenini parçalayıp kılıçla vurup."
Adilbay bu şekilde söyledi:
"Askerim ordum sendin,

Halıqtıñ hanı men edim,
2985 Osı zalım düşpandı,
Denesin şavıp kor kılıp,
Kegimdi alsam dep edim.
Bul javımdı muqatsam,
Erlerim sıylık beremin,
2990 Somı öltirgen batırdı,
Özimenen teñ körem.
Basın kesken erlerge,
Ülken sıylık şın berem.
Dayar kılıp keregin,
2995 Qolımnañ sıylık keñ berem.
Öz aldına şahar salıp,
Aydındı şalqar köl menen,
Raqtattı jer berem.
At jüyirigin saylañız,
3000 Ötkirlep almas qayrañız.
Erkek kindik jas, keriñ,
Birevin şaharda qalmañız.
Sonda halıq şattandı,
Qıvanıp erler maqtandı.
3005 Qaruv qıpşak köp nayza,
Beri dayar saptavlı.
Tastan kaytpas ak almas,
Buvılıp belge kaptavlı.
Qol astınıñ halqı,
3010 Hannıñ sözın aqtavlı.
Eskerdi han aydadı,
Erkekten adam qalmadı.

Halkın hanı bendim.
Bu zalım düşmanı,
Tenini parçalayıp aşığılایپ,
İntikamımı alsam demiştım.
Bu düşmanımı yenersem,
Yiğitlerim hediye vereceğım.
Onu öldüren yiğidi,
Kendimle eşit göreceğım.
Başını kesen yiğitlere,
Gerçekten büyük armağan vereceğım.
Hazır edip isteklerini,
Pek çok ödül vereyim.
Kendisi için bir şehir inşa edip,
Engin bir gölle,
Rahat, bereketli yer vereceğım.
Atlardan küheylanı hazırlayınız,
Kılıcı keskin edip bileyiniz.
Erkeklerin tamamı, genç yaşlı,
Hiçbiriniz şehirde kalmayınız”.
O zaman halk sevindi,
Sevinip yiğitler böbürlendi.
Silahları gök süngü,
Hepsi hazır duruyor sapıyla.
Taştan kertilmez elmas kılıç,
Bağlandı bele kınıyla.
İdaresindeki halkı,
Hazır han emrini yerine getirmeye.
Askeri han yola sürdü,
Erkeklerden kimse kalmadı.

Èr jerinen tuv ustap,
San jetpeytin alın jav,
3015 ubıulmenen urıspaq,
Abilektey aruvdı,
ubıuldan ayırmak.
Degenine keltirip,
aytıp elge ayırmak.
3020 Èskerini uralın,
Barasın tamam dayarlap,
uv jelom salıp ermenen,
Èskerdi atka mingen jer.
O tpeytin savıttı,
3025 Erlerdi endi kiygen jer.
Bes mı èsker avır ol
Tus-tusınan tuv baylap,
Erdi uvıp jürgen jer.
Abilek ketip halkınan,
3030 Hannı işi küygen jer.
uralın tamam saylasıp,
aruvların ayrasıp,
Èmir etip bastıa,
Köp èskerdi aydatıp,
3035 Sarbazdarın oynatıp,
Èskerdi mingen jüyrikti,
Avızdarın aynatıp,
Baraban tartıp tuv alıp,
Sansız èsker ıarıp,
3040 ızdı ayırıp alam-dep,
Basın kesip “jetimni”

Her yerden bayrak kaldırıp,
Hesapsız kalabalık düşman askeri,
Niyeti Kubıkul’la savamak,
Akbilek gibi güzeli,
Kubıkul’dan ayırmak.
Emrine boyun eğdirip,
Yurduna geri getirmek.
Askerinin silahlarını,
Hereyini hazırlayıp,
Yemlik balayıp eyerle,
Askerin ata bindii an.
Ok geçmez zırhı,
Yiitlerin artık giydii an.
Be bin asker ağır ordunun,
Yer yer bayrak kaldırıp,
Yiidin peine düşecei an.
Akbilek terk edip halkını,
Han yüreinin paralandıı an.
Ara gerelerinin hepsini hazırlayıp,
Silahlarını bileyip,
Emir verip komutana,
Kalabalık askeri yola sürüp,
Savaılarını oynatıp,
Askerin bindii küheylana,
Gemini serte inetip,
Davul alıp, tu alıp,
Sayısız asker ıkarıp,
Kızı ayırıp alacaım_deyip,
Baını kesip yetimin,

Èkeliñder mağan dep,
Aşuv tutıp qabarıp,
Birese turdı qızarıp,
3045 Èdilbay şıqtı qol bastap,
Jalbırağan tuv alıp,
Teñgeliktiñ ötkelmen,
Èsker ötip baradı.
Tün töbedi avadı,
3050 Kün şıqqanda Qubıqul,
Èjigirdiñ tavınan,
Qaravıl turıp qaradı.
Jerdin jüzin qaptağan,
Èskerdi közi şaladı.
3055 San jetpeytin köp Qalmak,
Qubıquldı öltirip,
Ayırıp Bilek kızdı almaq,
Osı sansız èskerdi,
Qubıqul bayqap turdı andap.
3060 _Süyisken jarım Aqbilek,
Jan joldasım sen ediñ,
Süysisip qosılğan.
Janım birge _ediñ.
Sansız èsker kıtsıptı,
3065 Èjigirdiñ tavınan,
Qaravıl salıp köremin.
Aqıldasam öziñe,
Qaşıp ketsem bul javdan,
Sınaqtı bolar dep edim.
3070 Esebi joq qol eken.

Getirin önüme benim deyip,
Öfkelenip, su gibi taşıp,
Kah durdu kızarıp,
Adilbay çıktı askerine önder olup,
Rüzgarda salınan tuğ alıp,
Tengelik'in geçit yerinden,
Asker öbür tarafa geçer.
Güneş tepeden iniyor,
Güneş yükseldiğinde Kubıkul,
Ajıgır dağının tepesinde,
Durup etrafı gözlüyor.
Yeryüzünü kaplayan,
Askeri kalabalık görür.
Sayısız çok Kalmuk,
Kubıkul'u öldürüp,
Ayırıp ondan Bilek'i götürcek.
Bu sayısız çok askeri,
Kubıkul duruyor dikkatle gözleyip.
"Sevdiğim yarım Akbilek,
Can yoldaşım sen idin.
Severek evlendiğim,
Canım seninle demiştin.
Sayısız asker çıktı,
Ajıgır dağının tepesinde,
Gözleyip onları görüyorum.
Danışıyorum akıl sana,
Kaçarsam bu düşmandan,
Ayıp olur demiştim.
Hesapsız büyük ordudan,

Sansız kuvğan bul javdan,
Kaşpağanım jol eken.
Urlap alıp ketkenim,
Mağan qorlıq qor eken.
3075 Suraganım sansız jav,
Aq saparım oñ eken.
Eriñe sınaq bolmay ma?
Duşpanımen alıspay,
Kaşıp ketsem Akbilek,
3080 Ekevmizge namıstı- ay.
Ajalım jetse ölermin,
Pendege qaza alıs pa-ay.
Sonda Akbilek söyledi:
_Quraldı Qalmaq er edi,
3085 Elinde batır köp edi.
Qarsı kelgen javıñıñ,
Qasıktap qanıñ tögedi.
Eskerin joq, qural joq,
Batırısñ ba Qubıkul,
3090 Turıvdıñ joq keregi.
Jerdiñ jüzi qıbırlap,
Sansız eşker keledi,
Kel, qaşalıq, qaşalıq,
Atqa qamşı basalıq.
3095 Kömegiñ joq, joldas joq,
Ejigır tavdan asalıq.
Atsa multıq ötpeytin,
Şapsa almas kespeytin,

Sayısız takibe çıkan bu düşmandan,
Kaçmamam doğru yolmuş.
Çalıp seni kaçırمام,
Benim için utanılacak suçmuş.
İstediğim sayısız düşman,
Ak seferim hayırlıymış.
Yiğidine ayıp olmaz mı?
Düşmanım la savaşmadan,
Kaçar gidersem Akbilek,
İkimiz için şerefsizlik.
Ecelim geldiyse ölürüm,
Kula ölüm der misin uzak.
O zaman Akbilek söyledi:
“Silahlı Kalmuk yiğit idi,
Yurdunda yiğit çok idi.
Karşılaştığı düşmanın,ñ,
Kanını kaşık kaşık dökerdi.
Askerin yok, araç gereç yok,
Yiğit misin Kubıkul,
Yoktur durmanın gereği.
Yeryüzünü kaplamış geliyor,
Sayısız asker karınca gibi,
Gel kaçalım kaçalım,
Ata kamçı vuralım.
Yardım yok arkadaşın yok,
Ajıgır dağını aşalım.
Vursa kurşun geçmeyen,
Çalsa kılıç kesmeyen,

Ataktı talay eri köp,
3100 El işiniñ eri köp,
Edilbektey batır bar,
Karasppek attı jasıl bar,
Erleriniñ kemi joq,
Urısam deme bul javğa,
3105 Bul turıvdıñ jöni joq.
_Olay deme, Akbilek,
Sansız javdan sasa alman,
Köp dep qorqıp qaşa alman.
Qasıp ketip köp qoldan,
3110 Elge jetip jete alman.
Mıñ bolmıstan san bolsın,
Osı javdan şata alman.
Akbilek sonda jılap tur.
Jan joldası batırdıñ,
3115 Qasıpasın javdan sınap tur.
Akbilektiñ közinen,
Tökilip aqqan qara jas,
Mısalı aqqan bulaq dır.
Qayta qayta jalınıp,
3120 Ketelik dep surap tur.
_Ne gılğanıñ Akbilek,
Elge qayğı salğanın,
Atıñ eyel naşarsıñ,
Munşa nege zarladıñ.
3125 Ölimmenen teñ bolar,
Qasıp ketip qalmaqtar,
Elge aman barganmın.

Meşhur yiğitleri çok,
Halkının içinde yiğidi çok,
Adilbek gibi yiğit var,
Karasppek adlı şimşek var,
Yiğitleri eksik değıl,
Savaşacağım deme bu düşmanla,
Burada durmak doğru değıl.”
“Öyle deme Akbilek,
Sayısız düşmandan yılmam,
Çok deyip korkup kaçamam.
Kaçıp kalabalık askerden,
Yurduma gidip ulaşamam.
Bin olsun isterse sayısız olsun,
Bu düşmana saldırmadan duramam.
Akbilek o zaman ağılar.
Can yoldaşı yiğidin,
Kaçmayışını düşmandan eleştirir.
Akbilek’in gözlerinden,
Dökölüp akan kara yaş,
Akan çeşmeye benziyor.
Tekrar tekrar yalvarıp,
Gidelim diye rica ediyor.
“Nedir bu yaptığın Akbilek,
Halka dert getirdin,
Adın kadın güçsüzsün,
Bunca niye gözyaşı döktün.
Ölümle eşit olur,
Kaçıp Kalmuklardan,
Yurduma sağ salım gitmem.

Javdan avmas mañdayım,
Jür dep tilek tileme,
3130 Bul tilegiñdi almaymın.
Javdan kaçıp ketkendey,
Al, Akbilek қандаymın?
Seniñ tiliñdi alғанım,
Oylasam mağan sın şıғар,
3115 Er basıma min şıғар.
Urisuvğa bul javğa,
Boldım қattı ıntızар.
Aralasıp èskermen,
Soğısқа boldım sın қumar.
3140 Atıñ èyel naşarsıñ,
Körinbey javğa tasamen,
Astına jaldıñ bara ber,
Meniñ tilimdi ala ber,
Қayrat қысқан elim бар,
3145 Төркiнiñ мен dosıñnıñ
Soğıсқаннıñ sırttan көр.
Қayğıланbay Akbilek,
Endi mağan ruқsat бер.
Akbiлектiñ batırға,
3150 Aytuvға жоқ амалı.
İşi ottay janadı,
Қubıқul munda қалadı.
Köziniñ jası burшақтаp,
Akbiлек turıp ketip барadı.
3155 Қayrılıp turıp söyledi:
_Ғaşıқ болıp қосылған,

Düşmandan başımı geri çevirmem,
Gidelim diye benden isteme,
Bu dileğini gerçekleştirmem.
Düşmandan kaçıp gidecek kadar,
Ey Akbilek söyle ben neyim?
Senin dediğini yapmam,
Düşünsem bana eksiklik olmalı,
Yiğit için bir noksanlık olmalı.
Savaşmaya bu düşmanla,
Oldum ben çok arzulu.
Karışıp askerin arasına,
Savaşa gerçekten oldum tutkulu.
Adın kadın güçsüzsün,
Gözükmeyip düşmana gizlice,
Altına tepenin gidedur,
Benim sözlerime kulak ver,
Yiğidim, içimde kuvvet taşıyor,
Akrabanla dostunun,
Savaştığını uzaktan gör.
Üzülmeden Akbilek,
Artık bana izin ver.”
Akbilek’in yiğide,
Söyleyecek sözü yoktur.
İçi ateş gibi yanar,
Kubıkul orada kalır.
Gözyaşları dolu gibi dökülüp,
Akbilek artık gidiyor.
Başını çevirip söyler:
“Âşık olup evlendiğim.

Alğan erim sen ediñ.
Süyikti kuşkan alğanın,
Akbilek aruv men edim.
3160 Javdan aman kutılıp,
Elge jetsek dep edim,
Aytқанımdı kılmadıñ,
Urıspay javğa tınbadıñ.
Qanşa tilek tiledim,
3165 Mayıspadıñ sınbadıñ,
Arızdasıp keteyin.
Jamandık bolsa eger de,
Joldasıñ bolsın iymanıñ,
Aman kelseñ bul javdañ,
3170 Men sadağa qurbanıñ.
Til almadıñ amal joq,
Toqtatuvğa zaman joq,
Esepsiz, sansız javlar köp,
Köñilimdegi sözimdi,
3175 Aytıp edim toqtar dep,
Zaman qanday, tur qanday,
Aydınında kün qanday,
Hoş, amal bol, joldasım,
Arızdasıp, qoştasıp.
3180 Keñşilikte tür qanday?!
Dedi dağı Akbilek,
Jüre berdi jönine.
Jırağa attı arqandap,
Qaravıl qarap oturdı.
3185 Boz beleñ jaldıñ belinde.

Seçtiğim yiğit sen idin.
Sevip de kucakladığın yârin,
Güzel Akbilek ben idim.
Düşmandan sağ kurtulup,
Yurdumuza varalım demiştin,
Sözümü benim dinlemedin,
Saldırmayıp düşmana durmadın.
Ne kadar dilek diledim,
Eğilmedin, hiç yumuşamadın,
Helâlleşip gideyim.
Bir felaket olursa eğer,
Yoldaşın olsun imanın,
Sağ gelirsen bu düşmandan,
Ben sadakan kurbanın.
Dinlemedin, başka çarem yok,
Durdurmaya seni zaman yok,
Sayısız hesapsız düşman çok,
Gönlümdeki sözümü,
Söylemiştim duracağını düşünüp,
Zaman nasıl, hal nasıl,
Engin gölünde güneş nasıl,
Hoşça kal, sağ kal yoldaşım,
Helâlleşip, vedalaşıp,
Rahat ol çehrem nasıl?!”
Bunu söyleyip Akbilek,
Gitti kendi yoluna.
Derede atını bağlayıp,
Koyuldu gözcülük yapmaya,
Boz tepelerden birinde,

Qubıqul batır jalğız tur.
Qolında tuvı jalbırıp,
Ottı közi javdırıp,
Aşuv qısıp jaynaydı,
3190 Eki beti albırıp,
Talanım qalar bolar dep,
Körgen soñ javdı quvanıp.
Joldası joq qasımda,
Qolğa turdı tuv alıp.
3195 Jerdiñ jüzi jıbırıp,
Şıqtı jav da şubalıp.
Quvgınşı jav sansız köp,
Köp eşkerdiñ başısı,
Tuv ustağan Edilbek,
3200 Javğa kekti bermegen,
Qaşannan nèsip tuqım tek.
İşinen batır oylaydı,
Şıgarsa dep jekpe-jek.
Aqbilektey aruvdı,
3205 Körsetpey javğa asırdı.
Boz beles tavğa qaşırdı.
Jav jaqındap kelgende,
Qubıqul bala aqırdı.
Jekpe-jek dep şaqırdı.
3210 Quvgınşınıñ qalıñ jav,
Sözge toqtap turadı,
Jekpe-jekke Qalmaqtan,
Qaraspek batır şıgadı.
Jekpe-jek dep kelisti,

Yiğit Kubıkul yalnız duruyor.
Elinde tuğı sallanıp,
Ateş sağan gözleri parlayıp,
Öfkesi kabarıp neşe bulur,
İki yanağı kızarıp,
Talan edişim onları nasıl olacak diye,
Gördükten sonra düşmanı sevinip.
Arkadaşı yok yanında,
Durdu eline tuğ alıp.
Yeryüzünü kaplayıp,
Çıktı düşman karınca yuvası gibi.
Takibe çıkan düşman, sayısız çok,
Kalabalık askerin komutanı,
Tuğ tutan elinde Adilbek,
Düşmanda intikamını bırakmamış,
Soy sopu asilzade hep.
Kendi kendine yiğit düşündür,
Çıkarsa diye teke tek.
Akbilek gibi bir güzeli,
Göstermeden düşmana gizledi.
Bozca dağa gönderdi.
Düşman yakın geldiğinde,
Kubıkul bala bağırdı.
“Teke tek” diye çağırdı.
Takipçi kalabalık düşman,
Sözü duyunca durur.
Teke tek Kalmuk’tan,
Karaspek batır çıkar.
Teke tek diye anlaştı,

3215 Kaşpa kaşpa desip,
Karşılasa beristi.
Nayzamenen salıstı,
Karmağ bolıp qalıstı,
Avdarısıp salıstı,
3220 At üstinen alıstı,
Bir-birine jabisıp,
Baltamenen urıstı.
Uñğısınan sınıstı,
Tastan qaytpas aq semser.
3225 Şapqılastı kılıştı,
Bolıt savıt kıygen er,
Birin biri ala almay,
Qattı aşuvğa küygen er,
At üstinen alıstı.
3230 Ekevinin jodeli,
Birin-biri arbağan.
Batırlarğa namus-tı.
Tartışqanda tiresip,
Attıñ belı talıstı.
3235 Tüse qalıp atınan,
Belge şınjır şalıstı.
Küreske erler basıstı.
Tevip ketken jerlerin,
Jer oşaqıtay qazıstı.
3240 Küni-tüni eki kün,
Alışqanğa boladı.
Alısuvmen jürgende,
Ulañdarı tozadı.

Kaçma kaçma diye bağınp,
Karşı karşıya gelip çarpıştı.
Süngülerle vuruştı,
Olta gibi dimdik kesilip,
Çekişip, itişip,
At sırtında dövüşüp,
Birbirine yapışıp,
Baltalarla vuruştı.
Saplarından kırıldı,
Taştan kırılmaz ak kılıç.
Çaldı birbirine kılıcı,
Çelik zırh giymiş yiğitler,
Birbirini yenemeyip,
Öfkeden ateş gibi yanmış yiğitler,
At sırtında savaştı.
İkisinin de denkligi,
Birbirini büyüledi.
Yiğitler için namus idi.
Çekişdiklerine direnip,
Atlarının belı yoruldu.
İnip hemen atlarından,
Bellerine zincir vuruştı.
Güreşe yiğitler tutuştı.
Tekme vurulan yerler,
Yer ocağı kadar kazıldı.
Gece gündüz iki gün,
Güreşerek geçmişti.
Güreşirken ikisinin,
Çizme tabanları eskimişti.

Ekevi şarşap talıptı,
3245 Kattı şarşap qalıstı.
Er şarşamay ne gılsın,
Eki künde alıstı.
Körgen adam qorqatın,
Qaraspektiñ kelbetin,
3250 Burın jannıñ körmegen,
Eşkim munday pendesin.
Qabağı tükti jabılğan,
Qaraspekke qaşannan,
Urısqan javı alınğan.
3255 Talay batır alısıp,
Jeñilgen de bağıñan.
Talaydıñ küni tarılğan,
Aytuvlınıñ özi edi.
Sadaqpen atsa ötpegen,
3260 Qılışpen şapsa kespegen,
Adamnıñ eli jetpegen,
Kiygeni savıt kök beren.
Aylası Qalmaq dağı artıq,
Aqıl mienen oy tereñ,
3265 Ekevi tınıs aladı,
Edilbek jaqın baradı.
Qarasbek neden tarıldıñ,
Qalay küşten arıldıñ,
Nege basın kespeysiñ,
3270 Atadan duşpan zalımnıñ?
_Edilbek batır, pırsat ber,
Pırsat berip azıraq,

İkisi yorulup bitkin düştü,
Çok yorulup kaldılar.
Yiğit yorulmayıp ne yapsın,
İki gün kadar güreşmişti.
Gören insan korkardı,
Karasbek'in yüzünü,
Daha önce görmemiş,
Kimse böyle birini.
Kaşları hep çatıktır,
Karaspek ne zamandan beri,
Savaştığı düşmanını yenmiştir.
Nice yiğit dövüşüp,
Yenilmiş, boyun eğmiştir.
Nice insanın günü kararmış,
Şeçkin şöhetlinin ta kendisi idi.
Okla vursa ok geçmeyen,
Kılıç çalsa kesmeyen,
İnsanın gücü yetmeyen,
Giydiği çelik zırh, sapasağlam.
Hilesi de Kalmuk'un üstün,
Akı, düşüncesi de derin.
İkisi durup dinlenir,
Adilbek yanına gelir.
"Karaspek, niye çıkmaza düştün,
Nasıl da kuvvetten kesildin,
Niçin kafasını kesmiyorsun,
Has düşmanımız zalimin?
"Adilbek batır, fırsat ver,
İzin verip birazcık,

Meniñ sözim tıñday kör,
Köñilime kirdi uvayım,
3275 Jaratpaymın al başsım,
Bul duşpannıñ sıñayın.
Kaytpas kayrat beren er,
Kaytardı meniñ rayım.
Tiriligim bolmasa,
3280 Tula boydan el ketti.
Ajar ketti sen ketti.
Tula boyğa tarağan.
Küş beretin şan ketti.
Tiriligim bolmasa,
3285 Şarşap turmın men_depti.
Azırağ dem aluvğa,
Joldasım mursat ber_depti.
“Jaratpaymın sılayın,
Osı duşpan meñdetti.
3290 _Seniñ başsıñ men edim.
Kaytpağan javdan er ediñ.
San jetpeytin jav bolsın,
Jalgız baram dep_ediñ.
Tariğkan batır men_dedi.
3295 Korganısıñ halıqtıñ,
Eki kündeı alıstıñ,
Jigeri joğ amanday,
Şını qorğak adamday,
Munşa nege tariğtıñ,
3300 Talay javğa barganda
Duşpanıñdı janıştıñ.

Sözlerime kulak ver,
Gönlüme girdi bir vehim,
Hoşuma gitmiyor ey önderim,
Bu düşmanın hali.
Yılmaz, güçlü sağlam yiğittir,
Kırıldı benim cesaretim.
Nefes almanın dışında,
Vücudumda güç kalmadı.
Güzellik, neşe de kayboldu.
Tüm vücuda yayılan,
Güç verecek kan yok oldu.
Nefes almanın dışında,
Yorgun düştüm ben_demiş.
Azıcık dinlenmeye,
Arkadaşım izin ver”_demiş.
“Beğenmiyorum halini,
Bu düşmanın gücü baskın geldi.
“Senin komutanın ben idim,
Yılmayan düşmandan er idin.
Hesapsız çok düşman olsun,
Yalnız giderim demiştin”
“Çıkmaza düşen yiğidim ben” dedi.
Kalesinin halkın,
İki gün kadar savaştın,
Cesaretsiz kötü adam gibi.
Korkak insan gibi,
Niye bu kadar zorlandın,
Nice düşmanla karşılaştığında,
Düşmanlarını ezip yok ettin.

Er sınılar boldı jer,
Talaydı şapkan ediñ sen.
Köpke barma demiñdi al,
3305 Osi duşpan javmenen,
Urısamın mağan ber.
Sınıqtıq kördi bul javdı,
Èdilbekke berüvge,
Ne bolsa da oyladı.
3310 Mañdayınan körüvge,
Bergenim sınık bolar dep,
Rıza boldı ölüvge.
Er jedeli namıstı,
Arlangam anıqtı.
3315 Aşuv kısıp aqırıp,
Qubıqulğa barıstı.
Bir-birine jabısıp,
Eki batır alıstı.
Qayravı jetken qaysar er,
3320 Qubıkul attı eriñdi,
Köterip kelip alıptı,
Aylandırıp,üyirip,
Qara tastıñ üstine,
Batır siltep qalıptı.
3325 Eki ayağı sart etip,
Qara tastı jarıptı
Şıñ üstinde qara tas,
Talkan bolıp qalıptı.
Qayrat bergen qorgavşı,
3330 Pirèdar babam, erimsiñ.

Yiğidin sınandığı zaman oldu,
Nicelerini öğrenmiştin sen.
Uzağa gitme, yeter dinlen,
Bu düşmanla şimdi,
Savaşacağım, bana ver.”
Ayıp oldu bu düşmanı,
Adilbek’e bırakmak,
Ne olursa olsun,
Kaderinden bilmeye,
Bırakmam ayıp olur diye,
Razı oldu ölmeye.
Yiğidin kıymeti namustur,
Utandığı açıktı.
Öfkesi kabarıp, haykırıp,
Kubıkul’a yaklaşıp.
Birbirine yapışıp,
İki yiğit dövüşür.
Tavına gelmiş cesur yiğit,
Kubıkul adlı yiğidini,
Tuttuğı gibi kaldırmış,
Çevirip fır diye döndürüp,
Kara taşın üstüne,
Yiğidi gelip fırlatmış.
İki bacağı çat diye,
Kara taşı yarmış.
Uçurum başındaki kara taş,
Param parça olup dağılmış.
“Kuvvet veren koruyucu,
Pirim, atam yiğidimsin.

Men balaña kuvvat ber,
Keremetim körinsin.
Öziñ kuvvat bermeseñ,
Tarşılık keldi balaña,
3335 Tarıqqanda sıyındım,
Jèrdemşi qorgan babama.
Öziñ jèrdem bermeseñ,
Bul balañnan èl ketti.
Murınımnan qan ketti.
3340 Endi duşpan mendetti,
Qırıq muñ şiltan pir babam,
Şarşavıma köz jetti.
Öziñ kuvvat ber –depti.
Babam jèrdem bol-dedi.
3345 Erenderdiñ eski aruvaq,
Eñseme ornap qon_dedi.
Bul Qalmaqtıñ kelbeti,
Qara obadan zor_dedi.
Bergenıñ jèrdem şın bolsa,
3350 Balañdı etpe qor_dedi.
Samurıq uştı kıyadan,
Üş tülegen januvar,
Tülep uşqan kıyadan,
Qanatın suvlap qağadı.
3355 Oñtüstikten keldi de,
Qalıqtap uşıp tömendep,
Oñ qanatın arqağa,
Oñ qanatpen saladı.
Balanıñ kirip ajarı,

Ben oqluna kuvvet ver,
Keremetim bilinsin.
Sen güç vermezen,
Zor an geldi oqluna.
Dar düştüğümde dua ettim,
Yardımcım, kalem, atama.
Kendin yardım etmezsen,
Bu oqlun kuvvetten kesildi.
Burnundan kanlar döküldü.
Şimdi düşman güçlendi,
Kırklar, pirim, atam,
Yorulduğum gerçektir.
Sen kendin güç ver.
Atam bana yardım et-dedi.
Erenlerden eski ervah,
Enseme benim konakla gelip.
Bu Kalmuk'un heybeti,
Kara vebadan da büyük_dedi.
Yardım edeceğin gerçekte,
Oqluna gösterme horluk_dedi.”
Simurg uçtu yamaçtan,
Üç kez tüy döken kuşcağız,
Tüy yenilenip uçan dağ başından,
Kanatlarını hızla çarpar.
Güneyden o geldi de,
Gökyüzünden süzülüp alçalıp,
Sağ kanadını sırtına,
Sağ kanadıyla yiğide vurur.
Bala kendine gelip,

3360 Taştı küşi kaçarı.
Kürkiregen künde-ak,
Küñirenip ketedi.
Üyirip kelip aladı,
Mumı taştıñ üstine,
3365 Şalçasınan saladı.
Aq kaçınarın suvırıp,
Kaç jürekten saladı.
Köterip salıp sanatın,
Jetkizdi javğa kaçanı,
3370 Kaçaspek sındı batırdıñ,
Sol jerde jetti ajalı.
Tuvsına şıdamay,
Sansız kaçdıñ işinen,
Edilbek batır şabadı,
3375 Jekpe jek maydan jerine.
Edilbek batır aqırıp,
Kaçu-kaul bəri say,
Jekpe-jekşe baradı,
Şıgardı kaçrat kaçardı.
3380 Edilbekti körgende,
Jerdem berip babası,
Nurlanıstı ajalı.
Kelgen jerden kaçıstı,
Avır batpan şokparmen.
3385 Edilbek kezek alıptı.
Öler jeriñ osı dep,
Tolıq mıydıñ tusı dep,
Tas töbeden salıptı.

Taştı gücü kuvveti.
Gürleyen gökyüzü gibi,
Heyecanlanır kuvvet bulup.
Zır döndürüp düşmanını,
Onu taşın üzerine,
Sırtüstü fırlatıp atar.
Ak hançerini çekip,
Tam da kalbine saplar.
Kaldırıp yere vurup,
Getirdi düşmanının akıbetini,
Kaçaspek gibi yiğidin,
Orada gelmişti eceli.
Akrabasının ölümüne dayanamayıp,
Sayısız askerın arasından,
Adilbek batır atıyla koşturup gelir,
Teke tek savaşaçağı alana.
Adilbek batır bağırıp,
Silah, araç gereç hepsi hazır,
Çıktı teke tek savaşımaya,
Gösterdi kuvvetini, cesaretini de.
Adilbek'i gördüğünde,
Yardım edip pir atası,
Aydınlık geldi çehresine.
Gelir gelmez kaçıştı,
Ağır batman gürzüyle.
Adilbek aldı sırayı,
Öleceğın an şimdi diye,
Tam beyninin yeri diye,
Tam tepesinden vurmuş.

Töbede bolat kalkanı,
3390 Talğan bolıp qalıptı.
Jèrdem berip babası,
Esin jıyıp turadı.
Aşuvı qaynap qızadı,
Beldi bekem buvadı.
3395 Şokparmenen uradı.
Bası aynalıp, esi avıp,
Jıgılıp qayta turadı.
Keşikpey esin jıyadı.
Eki erdi aşuv kısadı.
3400 Almas qılış jumsadı,
Künniñ ıssı küniñde,
Şöldep erler suvsadı.
Nayzamenen sermesti,
Salğan nayza qayrıldı,
3405 Qıv qıvrayday körmesti.
Körmesti payda qılıştan,
Eki batır urısqan.
Baltamenen şabıstı.
Uñğısınan sınısқан.
3410 Qubıqul sonda aqırdı,
Kemigen munşa nem_deydi.
Jèrdemşi pirim, sen_deydi.
Boldım ba jasıq men_deydi.
Külèl bolıp ketpeseñ,
3415 Pirler, jèrdem ber_dedi.
Köñili sezip qıvandı.
Bir işarat bilindi.

Başına tuttuğı çelik kalkanı,
Paramparça olmuş.
Yardım edip atası,
Aqlını başına toplar.
Öfkesi kabarıp kızar,
Kendini toparlayıp,
Gürzüyle vurur.
Başı dönüp, kendini kaybedip,
Düşüp tekrar ayağa kalkar.
Gecikmeden tekrar kendine gelir.
İki yiğidin de öfkesi kabarıp.
Kılıçla vuruşurlar,
Sıcak güneş altında,
İki yiğit de susar.
Mızrak ile vuruşurlar,
Vurduğı mızrak yamuldu,
Kuru kamış kadar görmedi.
Görmedi fayda kılıçtan,
İki yiğit savaşan.
Baltayla savaştı.
Balta sapından kırıldı.
Kubıkul o zaman haykırdı,
“Nedir bu kadar güçten kesilmem,
Yardım eden pirim sen,
Oldum mu cesaretsiz ben.
Kaybolup gitmediysen,
Pirler yardım edin_dedi.
Hissedip yüreğiyle sevindi
Bir işaret belirdi.

- Üyirip alıp köterip,
Olay-bulay jügirdi.
3420 Jan ökpesi sıgıldı.
Qışqanda jürek avzına,
Èdilbektiñ tıgıldı.
Alışkan jeri qara tas,
Bir-birine duşpan qas,
3425 Boldırğanday mayısıp,
Bolıp turğan bala jas,
Azamat erdiñ şırağı.
Pirler jèrdem qıladı,
Köterip alıp uradı.
3430 Qara obaday Èdilbek,
Uzınınan suladı.
Esekteyin aqırtıp,
Nar tüyeşe baqırtıp,
Avzına almas tıgadı.
3435 Onımenen qoymadı,
Ökpesinen batırdıñ,
Qos tizemen sıgadı.
Kün batqanşa Qubıqul,
Öltire almay Qalmaqtı,
3440 Amal oylap turadı.
Èdilbektiñ jaralı bolğan tèni edi,
Juldız şıqqan mezgilde,
Avızdan janı şıgadı.
Qaraspek ben Èdilbek,
3445 Qol bastagan er edi.
Egesti jer bolganda,
- Fır diye döndürüp kaldırıp,
Döne döne koşturdu.
Kalbi, yüreği sıkıştı.
Sıktığında kalbi ağzına,
Adilbek'in gelmişti.
Dövüştükleri yer kara taş,
Birbirine düşmandır has,
Dal gibi gerilip,
Tavına gelmiş genç bala,
Yiğitlerin seçkinydi.
Pirleri ona yardım etti,
Kaldırıp yere çalar.
Kara veba gibi Adilbek,
Boylu boyunca serildi.
Eşek gibi anırtıp,
Koca deve gibi böğürtüp,
Ağzına kılıç sokar.
Bununla da yetinmeyip,
Ciğerine yiğidin,
İki diziyle bastırır.
Güneş batıncaya kadar Kubıkul,
Öldürémeyip bu Kalmuk'u,
Bir çare düşünmeye başlar.
Adilbek'in yaralı olan teniydi,
Yıldızlar doğduğu zaman,
Ağzından artık canı da çıkar.
Karaspek ile Adilbek,
Askere komutan olan yiğitlerdi.
Sıkışık, kritik yerlerde,

Duşpandı kırgan böri edi.
Ekevinin ölgenin,
Köp alma közi köredi.
3450 Ekevine taylas jo,
Özgelerden kem edi.
Söylese sözdi jüyi bar,
Ejelden tolı mıyı bar,
Edilbaya uvözir,
3455 Amamam degen biyi bar,
Sol uvaıtta halkına,
Aıl aytar türi bar.
Aıldı tolı mıyı bar,
Sonday bilgiş adamdı,
3460 ayıratın küşi bar.
Aytamın aıl köp halı,
araspek pen Edilbek,
Arıstanı edi elimni,
Medevi edi belimni.
3465 ıyındı körip tarııp,
Eırep jılap egildim.
Bul ıyındı jer boldı.
Uvaıt tarlı halkıma,
Osı bugün kez boldı.
3470 alay boldı zamana,
Endi oylayın jer boldı.
Eki nennen ayrılıp,
Kökirek muılı şer boldı.
Maul dese o, halkım,
3475 Jekpe-jekke baruva,

Duşmanları yok eden kurtlardı.
İkisinin öldüğünü,
Kalabalık Kalmuk görür.
İkisine denk gelecek kimse yok,
Başkalarından eksiktiler.
Söylese sözünün manası var,
Yaratılıştan zekası var,
Adilbay’a vezir,
Akmaman adlı bir bey vardı.
O sırada halkına onun,
Akıl verecek bir hali vardı.
Akıllı, üstün beyni var (zeki),
O kadar çok bilgili insanı,
Geri çevirecek gücü var.
“Söylüyorum bir tavsiye, ey kalabalık,
Karasppek ile Adilbek,
Aslanım idi memleketimin,
Zirvesi idi bellerimin.
Çıkmaza girip kıvrandım,
Haykırarak kan aladım.
Bu bir zor an oldu.
Dar zaman halkıma,
İşte bugün denk geldi.
Nasıl oldu zamane,
Artık düşünecek vakit geldi.
İki dev yigidi kaybedip,
Gönöl hüznölü dertle doldu.
Makul görürsen, ey halkım,
Teke tek çıkmaya,

Qarsılasar adam joq,
Esker şöp te ol oraq,
Soğısuvğa şarañ joq.
Qarsılasıp tireser,
3480 Endi bizge qaral joq.
Eğilbay patşa danamız,
Aqılğa salıp qarañız.
Osı aytqan sanamız,
Aqbilek sizdiñ balañız,
3485 Teñin tavıp süyipti,
Tilimdi alsañ tarañız.
Aldıratın er emes,
Oylasıp halqım, qarañız.
Böten bar ma sözimde,
3490 Eğilbek sına munımdı,
El biyligi öziñde,
Qarsı barar adam joq,
Oyğa salsam eliñde.
Sonda Eğilbay söyledi:
3495 _Bul söziñdi alayın,
Ağası jalğız aq Medet,
Sonı ertip barayın.
Oylay berseñ qayteyin,
Balamdı berip qalayın.
3500 Oñ bermeymin batamdı,
Teris qolım jayayın,
Teris bata qağayın.

Karşı savaşacak insan yok.
Asker ot, o ise orak,
Savaşımaya gücün yok.
Karşı koyup mücadele edecek,
Artık bizde mecal yok.
Adilbay padişah, bilgemiz,
Akılla tartıp düşününüz.
Bu söylediğimiz çıkış yolumuz,
Akbilek sizin balanız,
Dengini bulmuş, sevmiş onu.
Beni dinlerseniz, dağılınız.
Yenilecek yiğit değil,
Düşünüp tartıp halkım bakınız,
Fazlalık var mı sözümde?
Ey Adilbek sına bu söylediğimi,
Halkın idaresi senin elinde.
Karşı koyup savaşacak adam yok,
İyice düşünsem halkının içinde.
O zaman Adilbay söyler:
“Bu sözünü dinleyeyim,
Ey, ağabeyi tek, ak dürüst Medet,
Onu yanıma alıp gideyim.
Düşünsen devamlı, ne çare,
Balamı ona bırakayım.
Vermem hayır duamı,
Elimi ters yüz açayım,
Beddua edeyim.”

Sonda Adilbay patşa turıp bılay
deydi: Men  ri han edim,  ri er
edim. Halıktıń arın arlaǵan talay
javdı javlaǵan. Men qızımdı alıp
qaşqan jas balamen alısıp j rivimdi
 zime sınıq, boyıma min k remin.
Bul bir balaǵa  lim jetpeydi dep
qorqıp turganım joq. Sondıqtan
men teris batamdı bereyin olarǵa,
halıq sender qayta berin der. Tuv
tastap  dilbay men qızdın aǵası
tavdın basına sıǵadı. Akbilek ile
Qubıqul ekevi jav qaytar ma eken
nemese taǵı da jekpe-jekke sıǵar
ma eken dep qaravıl qarap turadı.
Sonda Akbilek  kesi men aǵasın
k rip aytadı:

Qasıq bolǵan joldasım,
 kem menen aǵamdı,
3505 Tanıp turmın men_deydi.
Tileytuǵın tilek bar,
Bir tilegim ber_deydi.
Kirisi bos sol  kem,
Ardaqtı qızı men_deydi.
3510  kem maǵan sıdamas.
Bul aytqanıńdı etpeseń,
Maǵan da isiń unamas.
Jan aşırı bolmasa,
B tenge eşkim jılamas.
3515 Kirisi bos atama,

O zaman Adilbay padişah durup
ş yle der: “Ben hem handım, hem
yığittim halkın şerefini koruyan, nice
d şmanı yenen kişi idim. Ben, kızımlı
kaçıran k rpe bala ile savaşmayı
kendime ayıp, şahsiyetim i in kusur
olarak g r yorum. Bu k rpe balaya
 l m ulaşamaz diye korkmuyorum.
Bu y zden lanetleyeyim onları. Ey
halkım siz, d n n z. Tuv bırakan
Adilbay ile kızın aǵabeyi daǵın
başına  ıkar. Akbilek ile Kubıkul
ikisi d şman d ner mi veya yine
teke tek d v ş başlar mı deyip
etrafi g zly yorlardı. O zaman
Akbilek babası ile aǵabeyini g r p
ş yle der:

“ şık olduǵum arkadaşım,
Babamla aǵabeyimi,
G r p tanıdım ben.
Dileyeceǵım senden dileǵim var.
Bir dileǵimi yerine getir.
Eřiǵi boş babamın,
G zbebeǵi olan kızıym ben.
Babam bana kıyamaz.
Bu s ylediǵini yapmazsan,
Yapacaǵın benim de hoşuma gitmez.
Merhamet duyan yakını olmasa,
Kimse gidip yabancıya aǵlamaz.
Eřiǵi boş babamın huzuruna,

Qol qıvsırıp baralıq,
Ayağına bas urıp
Qarttay qolın alayıq.
Ekem menen ağama
3520 Tatuvasıp qalayıq.
Atanın haqı köp edi,
Aq batasın alalıq.
Qubıqul qorqıp saspaydı,
Aqbilektey aruvdın,
3525 Ötingen tavına şıqpaydı.
Bir qılıqtı tastaydı.
Olay bolsa Aqbilek,
Iybamenen baram dep,
Qolındağı bes qaruv,
3530 Savıtın şeşin tastaydı.
Edilbayday batırğa,
Endi boldı atam dep,
Qol qıvsırıp keledi.
İyilip sèlem beredi.
3535 İşke saqtap aşuvın,
Öltirer keldi kezeñi.
Tilekti mağan berdi dep,
Aqılman adasıp,
Qaruvın tastap kelgen soñ,
3540 Jetkizemin ajal dep,
Almaspenen şabam dep,
Orayıma kelgen soñ,
Öltirmey ne gıp qalam dep.
Keşegi eki nèniniñ
3545 Endi qanın alam dep,

El pençe divan, baş eğık gidelim,
Ayaklarına kapanıp,
İhtiyar ellerini avuçlarımıza alalım.
Babamla ağabeyimle,
Barışıp, öyle kalalım.
Babanın hakkı çok idi,
Hayır duasını onun alalım.”
Kubıkul korkup istifini bozmaz,
Akbilek gibi güzelin,
Rica ettiğı dağa çıkmaz.
İlginç bir işe başlar.
“Öyleyse Akbilek,
Alçak gönüllü olarak gideceğim” diye,
Elindeki beş çeşit silah,
Zırhını da çıkarıp atar.
Adilbay gibi yiğidin yanına,
“Artık babam oldu” deyip,
Ellerini önüne kavuşturup gelir.
Eğılip selam verir.
Yüreğine gömüp öfkesini,
Öldürecek zamanı gelmiştir.
“Dilediğimi verdi deyip,
Aklını bir anda kaybedip,
Silahını bırakıp gelince,
“Getireceğim ecelini” deyip,
“Kılıçla vuracağım” deyip,
“Yanına uygun vaziyette geldiğinde,
Öldürmeden niye sağ bırakayım deyip,
Dünkü iki dev yiğidinin,
Şimdi intikamını alayım deyip,

Aşuv ısıp tarılıp,
Qabanday aq zalımñıñ,
Qabağı tükti jabılıp,
Erlerinen ayrılıp,
3550 Turgan patşa tarııp.
_Ne jazıgım bar edi,
Ey, Akbilek, Akbilek
Bülik salıp jerime,
Qayğı saldıñ elime.
3555 Mezgilsiz ajal keltirdiñ
Eki arıstan erime.
Endi keldi duşpannan,
Kök alatın jerime,
Tañdap süygen eriñe,
3560 Jetkizeyin qazanı.
Obalıñ seniñ öziñe,
Suvırıp alması aladı,
Köterip alıp sermedi.
Aqbilektiñ aqası,
3565 Ekesiniñ qarınan,
Şapşañ ustap qaladı.
Keyime, eke sen _deydi,
Aşuvıñdı ber _deydi.
Qol quvsırıp turğanda,
3570 Öltirüviñ jön emes,
Aqbilek taptı teñ deydi.
Er duşpanı özinen,
Mıqtı bolsın degen söz _deydi.
Aqbilekke rıyamın,
3575 Özine taptı teñ _deydi.

Öfkesi kabarıp soluk alamayıp,
Yaban domuzu gibi zalimin,
Göz kapakları tüyle kapanıp,
Yiğitlerini kaybedip,
Duruyordu padişah çok üzölüp.
“Ne kabahatım vardı,
Ey Akbilek, Akbilek?
Bozgun getirip yurduma,
Üzüntü verdin halkıma.
Vakitsiz ecel getirdin,
Aslan gibi iki yiğidime.
Artık geldin düşmandan,
İntikam alacağım yere.
Seçtiğin sevdiğin yiğidini,
Getireyim ecel eşiğine.
Vebalin kalsın senin kendine,
Kınından çekip kılıcını alır,
Kaldırıp keskin kılıcı vurur.
Akbilek’in ağabeyi,
Babasının bileğine,
Yapışıp eline engel olur.
“Üzölme baba sen,
Öfkeni baba yen.
Ellerini önüne kavuşturmuşken,
Öldürmen doğru değil.
Akbilek buldu kendi dengini.
Yiğidin düşmanı kendisinden,
Güçlü olsun sözü vardır halkının.
Akbilek’ten memnunum,
Buldu kendine denk yiğidi _ der.

Edilbay kolın jayadı,
Batasın berip qaradı.
Teris kolın jayayın,
Teris batam kağayın.
3580 Jamandık bolsa Akbilek
Senen nege ayayın,
Tileğindi bermegir!
Köziñniñ jasın körmegir!
Joldasıñnan ayrılıp,
3585 Qayğımenen eñiregir!
Qayğımenen qamıqqır!
Qusa basıp tañqqır!
Joldasıñnan ayrılıp,
Jalgız qalıp zarıqqır!
3590 Dünyede oñbağır!
Jürseñ jolıñ bolmağır,
Meni munşa zarlattıñ,
Öziñdi Quday qorlağır.
Meniñ bergen batamdı,
3595 Aqqa Quday joldağır!
Bir-birinen ayrılısın,
Süyip quşqan teñdesiñ!
Tileğindi bermesin!
Köziñniñ jasın körmesin.
3600 Bayıñ jolda ayrılıp,
Qayğımenen eñiresin!
Qayğımenen işin ot bolsın!
Meniñ batam aq bolsın!
Jasıl soğıp töbeñnen!
3605 Ömiriñ öşip joq bolsın!

Adilbay ellerini açar,
Duasını etmeye bakar.
“Ellerimi ters açayım,
Beddua edeyim.
Kötülükleri ey Akbilek,
Senden niye kıskanayım,
Dileğini Allah vermesin!
Gözyaşına hiç dikkat etmesin!
Yoldaşından ayrılıp,
Üzüntüyle kan ağlayasın!
Üzüntüyle bitkin düşesin!
Hasret düşüp başına düşünesin!
Arkadaşından ayrılıp,
Yalnız kalıp eziyet çekesin!
Dünyada gün görmeyesin!
Yürüsen yolun açık olmasın,
Beni bu kadar ağlattın,
Seni Huda aşığulasın.
Benim ettiğim duayı,
Huda’m gerçek kılsın!
Birbirinden ayrılısın,
Sevip kavuştuğun dengin!
Dileğini gerçekleştirmesin!
Göz yaşlarını görmesin!
Kocan ebediyen ayrılıp,
Üzüntüden kahrolsun!
Üzüntüden için kor olsun!
Benim bu duam gerçek olsun,
Yıldırım çarpıp tependen,
Hayatın sönüp yok olsun!

Teris olın jayadı,
Teris bata aadı,
Endi Èdilbay ayrılmay,
Şèrine aytıp baradı.
3610 Abilektiñ aası,
Bir birine şıdamay,
Bir kisiniñ balası,
Aıla aşan tolı ed,
Köñiliñde artı sanası.
3615 Bavırımsıñ, şıraım
Alan eriñ sınıdım,
ayırılı bolıp alanıñ
Bayandı bolsın turaqıñ!
Sen teñindi tapansıñ,
3620 Jedel ılıp neteyin.
Jan joldasıñ ermenen,
Dostı bolıp keteyin.
Jat, jurttısıñ şıraım.
Tilegimde jalan jo,
3625 İşte sıırım alan jo,
Pata kızı èr uvaıt,
Teñin tavıp bargan jo.
Köñilde müdèm alan jo.
Öristeyin şıraım,
3630 Köñilimde arman jo.
Sırımdı aytıp öteyin,
Sen teñindi tappasañ,
Jedel etip neteyin?!
Ekevi uşa jayadı.
3635 uşatasıp dos bolıp,

Ellerini ters aar,
Bedduasını eder.
Artık Adilbay yüzünü evirmeden,
Şehrine geri döner.
Akbilek'in aabeyi,
Birbirine dayanamayıp,
Bir babanın balaları,
Aklı üstün yiitti,
Gönülde üstün bilinci.
“Kardeşimsin yavrum,
Vardıın yiidi sınıdım,
Hayırlı olup vardıın,
Daimi olsun mekanın.
Sen dengini bulmuşsun,
Düşmanlık yapıp ne eyleyeyim.
Can yoldaşın bu yiitle,
Dost olup ben gideyim.
Yad ellerinsin, yavrum.
Dileimde yalan söz yok,
Yürekte sırrım kalmadı.
Padişah kızı her zaman,
Dengine bilesin varmadı.
Gönülde şüphem kalmadı.
Yükselsin yavrum,
Gönülde başka arzu kalmadı.
Sırrımı anlatıp geeyim,
Sen dengini bulmasan,
Dert edip bunu ne edeyim?!
İkisi kucaklarını aar,
Kucaklaşıp dost olup,

Tatuvlık köñil hoş bolıp,
Kuwanışpen taradı.
Örisimsiñ qalqam_ dep,
Aqbilektey balanıñ,
3640 Aq betinen bir süyip,
Qoş aytısıp dostasıp,
Ağası ketip baradı.
Tatuvlasıp, kelisip,
Kuşaqtasıp, körisip,
3645 Örisimsin Aqbilek,
Dep süyisip, öbisip
Qoşa aytısқан jer edi.
Qubıkul men Aqbilek,
Qos tulparmen keledi.
3650 Köldeneñ jatқан bir tavdı,
Keseley basıp jöneldi.
Arjağında sol tavdıñ,
Şalqıp jatқан aydın köl,
Bulardıñ közi köredi.
3655 Teñgelikten ötkeli,
Qalmaқpen Sogıs etkeli,
Özderi de, atı da,
Sonan bermen şöl edi.
Töbesinen kün ötip,
3660 Aqbilek şöldep keledi,
Şöldep kelgen Bilektiñ,
Bir sunv? edi keregi.
Tilegine kezdesken,
Möldir tunıq köl edi.
3665 Mal pasbağan jağasın,

Barışıp gönül hoş olup,
Sevinçle ayrılırlar.
Zirvemsin yavrum deyip,
Akbilek gibi balanın,
Ak yanağından bir kez öpüp,
Vedalaşıp dost olup,
Ağabeyi artık gidiyor.
Barışıp anlaşıp,
Kucaklaşıp, konuşup,
Meramsın(Zirvemsin) Aqbilek
Diye öpüşüp, sarılıp,
Vedalaştıkları an budur.
Kubıkul ile Aqbilek,
Çift küheylanla geliyor,
Önlerine çıkan bir dağı,
Etrafindan dolaşıp ilerler.
Öbür tarafında bu dağın,
Parlayıp duran engin gölü,
Bunlar orada görür.
Tengelik'ten geçeli,
Kalmuklarla savaşı,lı,
Kendileri de, atları da,
O zamandan beri susamıştı.
Başından güneş geçip,
Akbilek susamış geliyordu.
Susamış gelen Bilek'in,
Tek su idi ihtiyacı.
Dilediği karşısına çıkan,
Duru, parlak göl idi.
Hayvan ayağı değmemiş kıyısına,

Burn-soñdı bul köldiñ,
Körgeñ joq adam qarasin.
Jınıs ağaş nuv deydi,
Köl aynala jağasin.
3670 Raqattı şöpti köl,
Jağalay şalgın kökti şöl,
Baqtıq bizge tap boldı.
Rahattı depti köl,
_Ey, Akbilek, Akbilek,
3675 Dem aluvğa ılayıq,
Rahattı köl eken,
Jağalay jınıs beyterek,
Semirüvge tulparğa,
Şiyki şalgın şöp eken,
3680 Hoş iyisi kök eken.
At suvarıp tınığıp,
Tüsip ketken jer eken.
Attıñ erin alalıq,
Köpten beri şöl edik.
3685 Suvin işip qanalıq,
Şalıqqan şölden tulpardı,
Bir suvarıp bağılıq.
Osı köldiñ boyında,
Bügin tınımm alayık.
3690 _Aqıl salma er mağan,
Qaytseñ de öziñ bil_ dedi.
Qayıptan kördim bir tüsti,
Reñjip köñilim kirlendi.
Tilegim berseñ tüspeymin.
3695 Ötken tünde tüsimde,

Geçmişte de şimdi de bu gölü,
Görmemişti hiçbir insanoğlu.
Kalın bitmiş ağaçlıkmış,
Gölün çevresi büsbütün,
Rahat, otlu göl,
Kıyısı boyunca bol ot, çimenli göl,
“Bahtımıza çıktı karşımıza,
Demişler rahatlık veren bu göl,
“Ey Akbilek, Akbilek,
Dinlenmeye layık,
Huzurlu bir göl imiş,
Kıyısında sık bitmiş kavak ağacı,
Semirmek için küheylana,
Çiğ çimen var bol otları,
Hoş kokulu otlar varmış burada,
Atları sulayıp, dinlenip,
İnilecek bir yer imiş.
Atların eğerlerini çözelim,
Çoktandır susamıştık.
Suyunu içip susuzluk giderelim.
Susuzluktan yorulan küheylanı,
Sulayıp biz otlatalım,
Bu gölün kıyısında,
Bugün dinlenmek için kalalım” der.
“Tavsiye isteme yiğit benden,
Ne yapacaksan kendin bil,
Gayıptan gelen bir rüya gördüm,
Üzüldüm gönlüme çöktü çamur.
Dileğimi gerçekleştirirsen eğer inmem,
Dün gece rüyamda,

Jayın jutıp jür_dedi.
Tüsem deseñ bul Kölge,
Qayğılı meniñ zamanam.
Tavday jayın men kördim.
3700 Quyrığın Kölge sabağan.
Qasıñda dosıñ jürgende,
Eş korıqpa sen deydi.
Atıñ èyel naşarsıñ.
Qorıqkanıñ neñ deydi.
3705 Qubıkul jarın qasında,
Joq nerseden qorıqқан,
Aqbilek seniñ neñ _deydi.
Köp qayırmay tilimdi al,
Şatırdıñ tige ber_deydi.
3710 _Til almaytın jaman joq,
Til almasқа şaram joq,
Men sendikpin, Qubıkul,
Köñilimde alañ joq.
Osı Kölge sen түsseñ,
3715 Ğaşıq jarıñ sağan joq.
Tüste körip қаvişқан,
Batır dosım mağan joq,
_Ğaşıq bolıp қosılған,
Aqbilek aruv, sen ediñ,
3720 Tèvekel etip bel buvıp,
Jav izdegen men edim.
Atıñ èyel bolған soñ,
Sen erlikten kem ediñ,
Asıl zat jerde қala almas,
3725 Jan joldasım zamandas,

Yutmuştı yayın balığı,
Duracağım dersен bu gölün kıyısında,
Yashı olacak benim günüm.
Dağ kadar bir yayın gördüm,
Kuyruğunu göl suyuna vurup duran.
“Yanında dostun varken,
Hiç korkma sen,
Adın kadın güçsüzsün,
Korktun sen ne için?
Yârin Kubıkul yanında,
Olmadık şeyden korkmana,
Akbilek ne demeli senin bu yaptığına.
Tekrar tekrar çevirmeyip sözümü dinle,
Çadırını sen dikmeye başla.
“Söz dinlemez kötü insan yok,
Dinlemekten başka çarem yok.
Ben seninim Kubıkul,
Gönlümde endişem yok.
Bu gölün kıyısına sen inersen,
Âşık yârin sana yok.
Rüyada görüp қаvuşан,
Yiğit dostum bana yok.”
“Âşık olup evlendiğim,
Akbilek güzel sen idin.
Gözü kara, karar verip.
Düşman arayan ben idim.
Adın kadın olunca,
Sen yiğitlikte eksik idin,
Asil eşya yerde kalamaz,
Can yoldaşım, akranım, arkadaş,

Eriñ tiri turganda,
Eşkim közin sala almas.
Kördiñ jayın Qalmaqtıñ,
Qabırtqalı kaysarın.
3730 Ayırıp eşkim ala almas.
Qayıspaytın qaysarın.
Eyel bolğan sebepti,
Uvayım aytıp qaytardıñ.
Mıñ bolmaqtan san bolsın,
3735 San jetpeytin jebeli,
Qaysarıp javğa tartamın.
Osı kölde jata ber,
Qaravıl salıp alıstan,
Sırtıñnan bağıp bayqarın.
3740 _Köp ötinip jıladım,
Jılap tilek suradım.
Osı kölge sen tüsseñ,
Bolmay ma dep qorqamın.
Joldastıqqa turagım,
3745 Qaşa ötinip aytsam da,
Könbesindi sinadım.
Saparıñ bolsın, batır, oñ_dedi.
Quttı bolsın jol dedi.
Köriskeñşe kün jaqsı,
3750 Dosım aman bol_dedi.
Sadaqtı belge şaladı,
Mıltıqtı qolğa aladı.
Añ jaylavı Qaratav,
Batır ketip baradı.
3755 Kiyik penen qulandı,

Yiğidin daha hayattayken,
Kimse sana göz koyamaz.
Gördün halini Kalmuk'un,
İligine kadar cesurum.
Ayırıp benden kimse alamaz.
Yılmayan hiçbir zaman, cesurum.
Kadın olduğun için,
Endişeni söyleyip geri çevirdin.
Bin olsun, ister sayısız olsun,
Sayısız oklarımı,
Çekip düşmana fırlatırım.
Bu gölün kıyısında sen kal,
Etrafı kollayıp uzaktan,
Dışarıdan seni gözlerim.
"Çok rica edip ağladım,
Ağlayarak bir dilek diledim.
Bu göle sen girersen,
Kalmayacağından korkuyorum.
Yar olarak ebedi senin,
Ne kadar rica etsem de,
Boyun eğmeyeceğini anladım.
Seferin olsun hayırlı yiğit senin.
Kutlu olsun bu yolun.
Görüşünceye kadar hayırlı olsun gün,
Dostum sağ salim ol.
Yayı bele bağlar,
Tüfeği ele alır.
Av yaylası Karatav'a,
Yiğit şimdi gidiyor.
Geyik ile kulan niyeti,

Sonda tavadan kağıadı.
Batır tavğa jetkende,
Bult torlap, jel soğıp,
Sırtıldap burşaq javadı.
3760 Şatırda jatқан suluvdı,
Suvda jatқан aydahar
Leppen tartıp baradı.
Qarañğı bult tünerdi.
Qubıqul joq qasında
3765 Jeti bastı jılana,
Qaruv qılsın kim endi?!
Qañbaqtayın uşırıp,
Jılan jutıp jiberdi.
Añın atıp qıvanıp,
3770 Aqbilekke maqtanıp,
Jaynatıp qolğa tuv alıp,
Kölden atın suvarıp,
Köñildenip jelikti.
Körgeñinşe sağınıp,
3775 Qasına şatır kelipti.
Şıq, Aqbilek qaydasıñ?
At üstinen Qubıqul,
Şıq dep habar beripti.
Şatırdan şıǵar Bilek joq,
3780 Asıq bolıp qosılǵan.
Şın tilegen tilek joq.
Attan tüsip qarasa,
Özi tügil süyek joq,
Mınav qalay boldı dep,

Orada daǵda avlamaktır.
Yiǵıt daǵa vardıǵında,
Bulut göǵü kaplayıp, rüzgar esip,
Çatır çutır dolu yaǵar.
Çadırdı yatan güzeli,
Su içinde yatan ejderha,
Nefesiyle çekip götürür.
Kapkara bulut kaşlarını çatar.
Kubıkul yok yanında,
Yedi başlı yılana karşı,
Şimdi onu kim korur?!
Kambak¹⁴ gibi uçurup,
Yılan onu yutuverir.
Avını vurup sevinip,
Akbilek'e övünüp,
Eline parlak tuǵ alıp,
Gölde atını sulayıp,
Neşelenip heveslendi.
Görünceye kadar özlemle tutuşup,
Yanına çadırın gelmiş.
"Çık Akbilek neredesin?"
At sırtında Kubıkul,
Çık diye seslenmiş,
Çadırdan çıkacak Bilek'i yok,
Âşık olup evlendiği.
Gönülden dileyip kavuştuǵu yârı yok.
Atından inip baksa,
Kendisi bir yana kemiği yok,
"Bu nasıl oldu" deyip,

¹⁴ Genellikle kurak arazilerde, çöllerde rüzgarın önüne katıp yuvarladığı top gibi yuvarlak çalı.

3785 Köñilge kaygı tolı dep.
Keñ dünyem tarılıp,
Qarañ künim soldı dep.
_Ğaşıq bolıp qosılğan,
Aruvım şandoz sen ediñ,
3790 Seni izdegen er edim,
Eñbek qılıp qosılıp,
Qızıǵıñ körsem dep-edim.
Ğayıp boldıñ közimnen,
Èvre etken neñ ediñ,
3795 Süyenişti suluv jar,
Seni qaydan köremiñ.
Süyenişti suluv jar,
Bir körüvge boldım zar.
Tüspe deseñ bolmadım,
3800 Aqırında boldım zar,
Tüspe dep aytıp ötindiñ,
Bermedim saǵan ıqtıyar.
Aynalam boldı qarañ tar.
Qayǵı túsip basıma,
3805 Qıyındıq bugün boldı tar.
Endi qayda baramın,
İzdep qaydan tabamın.
Süygenimnen ayrılıp,
Zamannıñ kördim qarañın.
3810 Bas saparım kelisip,
Ondırmadıñ Qudayım,
Bul isimniñ ayagın.
Qorgavşı babam sen ediñ,
Tarıqqan künde tar jerde,

Gönül üzüntüyle doldu.
Geniş dünyam dar oldu,
Aydınlık günüm karardı deyip dertlendi.
“Âşık olup evlendiğim,
Güzelim herkesten üstün sen idin,
Seni arayıp çıkan yigit idim,
Çok ter döküp kavuştuğum,
Gününü bahtlı görsem demiştim.
Kayboluverdin gözümnden,
Uğraştırıyorsun beni niçin,
Sevgili güzel yar,
Seni nerede göreceğim ben.
Sevgili güzel yar,
Bir kez görmeye oldum hasret.
İnme dedin razı olmadım,
Hasret kaldım görmeye nihayet,
Durma burada diye rica ettin,
Sana vermedim ben ihtiyar.
Etrafım oldu karanlık dar.
Dert düştü başıma,
Zor gün oldu bugün dar.
Şimdi nereye giderim,
Arayıp nereden bulurum?
Sevdiğimden ayrılıp,
Gördüm karanlığını zamanın.
Baş seferimi anlaşıp,
Hayırlı etmedin ey Hüdüm,
Sonunu bu işimin.
Koruyucu atam sen idin,
Dar düştüğüm günde, zor anda,

3815 Jêrdem berem dep ediñ.
 Qayğı bastı ulıñdı,
 Tiygiz ata sebebiñ.
 Erdiñ qorğan babası,
 Sonı ayıp bolğanşa,
 3820 Qasına keldi babası,
 Babanıñ kelip qalğanı,
 Köz kaqqanıñ arası,
 Tilekşi bolıp sırttınan,
 Qorğan bolğan panası.
 3825 _Tarıqpa balam sen_deydi.
 Tarıqqan munşa neñ_deydi.
 Munaya berer bolar ma?
 Qaytpas jürek er_deydi.
 Aqbilektey kıızımñıñ,
 3830 Balam, tiliñ almadıñ.
 Ülkendik kelip köñilñe,
 Söziñnen aytқан tanbadiñ.
 Jan joldastan ayrılıp,
 Aqırında zarladiñ.
 3835 Men qorgavşı şal_deydi.
 Almasıñ qayrap al_dedi.
 Sabır et balam sabır et,
 Mezgilsiz ketpes jan_dedi.
 Sabırlıq et sen_dedi.
 3840 Rıyza bolıp kön_dedi.
 Êdilbayday zalımñıñ,
 Teris bata bergeni.
 Qabıl bolıp batası,
 Mine, balam kelgeni.

Yardım edeceğim demiştin.
 Üzüntü çöktü balamın üstüne,
 Göreyim sevabını ata senin.
 Yiğidin koruyucusu atası,
 Bu sözlerini bitirir bitirmez,
 Yanına geldi atası,
 Ata gelivermişti,
 Kaşla göz arası,
 Duacı olup uzaktan,
 Kale olan sığınağı.
 “Üzülme balam sen,
 Üzülmen bu kadar ne için_der.
 Üzülüp durur mu,
 Cesur yürek yiğit_der.
 Akbilek gibi kıızımın,
 Oğlum sözümü dinlemedin.
 Büyüklük girip gönlüne,
 Sözünden söylediğın vazgeçmedin.
 Can yoldaşıñdan ayrılıp,
 Sonunda kan ağladın.
 Ben koruyucu ihtiyar,
 Kılıcını bile_de al.
 Sabret balam sabırlı ol,
 Vakti gelmeden uçmaz can.
 Sabırlı ol sen_dedi.
 Razı olup kabullen_dedi.
 Adilbay gibi zalim,
 Size beddua etmişti.
 Kabul olup bedduası,
 İşte balam gerçekleşti.

3845 Aqıl oylap tap_dedi.
Başınnan kaytpas baq_dedi.
Başı bolat tas_dedi.
Aq almastı qolına al,
Köl basına jıldam bar,
3850 Sağan bolğan duşpanıñ
Bügin boldı küni tar.
Meken etken suv işin,
Jeti bastı aydahar,
Suvda jatқан jılan bar.
3855 Qur qayğıdan payda joq,
Uvayımnenen bolma zar.
Körgeñ tüsin Aqbilek,
Sağan bayan etkeni.
Tüstiñ ras şırağıñ,
3860 Qızıma bayan etkeni.
Aqbilektey aruvdı,
Kölde jatқан jılannıñ,
Anıq jutıp ketkeni.
Almastı qayrap aladı,
3865 Kölge ketip baradı.
Japırılğan nar qamıs,
Batır közin saladı.
Aqbilek gapıl etken jer,
Japırılğan bul qamıs,
3870 Aqbilektey suluvdı,
Suvğa tüsip jürgende,
Aydahar jutıp ketken jer.
Sırma almas qılışpen,
Jalañaş tüse qaladı.

Düşün çare bul,
Başından uçmaz baht_dedi.
Başı çelik taş,
Ak elmas kılıcı eline al,
Göl başına hemen var,
Sana düşman olanın,
Bugün günü oldu dar.
Mesken edinmiş, yaşar suda,
Yedi başlı ejderha,
Su içinde yatan yılan var.
Boş yere kayğılanmanın faydası yok,
Endişeyle ağlama.
Gördüğü rüyayı Akbilek,
Anlatmıştı sana.
Rüyanın gerçektir yavrum,
Anlattıkları kızıma.
Akbilek gibi güzeli,
Gölde yatan yılanın,
Kesindir yuttuğu da.
Kılıcı bileyip alır,
Göle doğru şimdi gider.
Kıvrılıp yana yatmış kamışlar,
Yiğidin gözüne ilişir.
Akbilek'in gafil avlandığı yer,
Kıvrılıp yere yatmış bu kamış,
Akbilek gibi güzeli,
Suya girip yıkanırken,
Ejderhanın yuttuğu yer.
Keskin elmas kılıçla,
Çıplak suya iniverir.

3875 Jeti bastı aydahar,
Lebimen tartıp baradı.
Jel uşırğan kanbaqtay,
Toqtalmadı ayağı.
Suvğa urdı kıyruğın,
3880 Aydahar soğıp sabalap,
Lebimenen tartqanda,
Kañbaqtay uştı jumalap.
Ya Alla dep jıladı,
Pirinen jèrdem suradı,
3885 Jutar jerge kelgende,
Er kıyratı kıızadı.
Moyınan uradı,
Altı bası kesilip,
Jalgız bası turadı.
3890 Endi tınıs aladı,
Bir basın da қағadı,
Suvdan süyrep düşpandı,
Şetke alıp baradı.
Almaspen işin jaradı,
3895 Қарınıñ işinen,
Suvırıp suluvdı aladı.
Aқbilektiñ ketipti,
Aydan suluv ajarı.
Köşkenge uқsaydı,
3900 Şuluvlıqtıñ bazarı.
Қansız betin körgende,
Қaytıp erdiñ ajarı,
Erdiñ қaytıp nazarı.
Қorganşı bolıp pirine,

Yedi başlı ejderha,
Nefesiyle onu çeker.
Rüzgarın uçurduğı bitki gibi,
Duramadı dayanıp ayaklar.
Suya sertçe vurdu kıyruğunu,
Ejderha tekrar tekrar suyu dövüp,
Nefesiyle çektiğinde,
Kanbak gibi uçtu yuvarlanıp.
“Ya Allah diye ağılar,
Pirinden yardım ister,
Yutacağı an geldiğinde,
Yiğidin kuvveti taşar.
Boynundan vurur,
Altı başı kesilip,
Tek başı onun kalır.
Artık durup soluklanır,
Kalan başını da keser,
Sudan sürükleyip düşmanı,
Kıyıya çıkarır.
Kılıcıyla karnını yarar,
Karnının içindeki,
Güzeli çekip çıkarır.
Akbilek’in uçmuş,
Aydan güzel rengi.
Göçüp gitmişe benziyor,
Onun taze güzelliği.
Kansız yüzünü gördüğünde,
Saranıp yiğidin çehresi,
Gözlerinin söndü ferі.
Koruyucu olan pirine,

- 3905 Aqbilekti alıp baradı.
_Zarıqqan balam sen,_deydi,
Süyeşşi baban men,_deydi,
Kızımdı mağan ber _deydi,
Azırağ tarlık körgende,
3910 Rıza bolıp kön_deydi.
Teris qarap arman tur,
Men tilekşi babañ bir.
Qıvanış kirip köñilge
Köñiliñnen ketip qayğı, kir.
3915 Seniñ babañ men _deydi,
Aqbilek kızım sen_deydi.
Başıñdı köter şırağım,
Qattı uyıқтаğan neñ_deydi.
Asamen tartıp sermeydi,
3920 Ata-èke muñşa nettim dep,
Qattı uyıқтаp kettim_dep,
Köterip basın aladı,
Töñirekke qaradı.
Kirdi kızdıñ ajarı,
3925 Piri jèrдем beredi.
Edilbaydıñ batası,
Kesel bolıp kızına,
Tarşılık körgeñ jeri edi.
Pirden jèrдем bolğan soñ,
3930 Qalıbına keledi.
Osı köldiñ boyında,
Beynet şekken jer endi.
Uvèliydiñ eline,
Qos tulparmen jöneldi.
- Götürüyor Akbilek’i.
“Derde düşmüş balam sen,
Destekçi atan ben.
Kızımı bana ver,
Biraz zorluk çektin,
Bununla yetin, razı ol,
Sırtını dön, öteye git,
Ben duacı atanım tek.
Sevinç yerleşip gönle,
Gönlündeki hüznü, kiri yok et.
Senin atan benim,
Akbilek kızım sensin.
Başını kaldır yavrum,
Ağır uyudun bunca niçin_der.
Asasıyla dokunup sarsar,
“Atacığım, ne yaptım,
Ağır uykuya dalmışım” diye,
Başını o kaldırır,
Etrafına bakar.
Renk geldi kızın yüzüne,
Piri ona yardım eder.
Adilbay’ın bedduası,
Bela olup kızına,
Dar düştüğü an idi.
Piri yardım edince,
Eski haline dönmüştü.
Bu gölün kıyısında,
Eziyet zorluk çektiği vakitti.
Veli’nin yurduna,
Çift küheylanla gitti.

- 3935 Köñili ösip ekevi,
Enin kostı sol endi.
Ahs emes tulparğa,
Uvèli hannıñ eli endi.
Uvèli hannıñ bèybişe,
3940 Uyıqtap jatıp tüsinde,
Tüsinde körgen isiñde,
Bir jağına kıysangan,
Qulavğa jaqın ordası,
Düniyesi azuvğa,
3945 Èr mülki de toyavda,
Sol küni körgen tüsinde,
Tüs qorqınış boluvda,
Köñilge qayğı toluvda.
Aqboz orda qulap tur.
3950 Bèybişe öksip jılap tur.
Osı körgen kıyın tüs,
Jamandıqqa unap tur.
Tur eken orda qañırap,
Qulağan eken şañıraq.
3955 Solıp tur eken añırap,
Eyeldiñ tüsi sol boldı.
Bul tüsinen qorqıp,
Beybişe jılap qor boldı.
Tañ mezgili bolğanda,
3960 Tüs ayağı oñ boldı.
Oñ bolğannıñ mènisi,
Qulavğa turgan boz orda,
Qalıbında tigilip,
Boz ordanıñ işinde,
- Gönülleri kabarıp ikisi,
Şarkı söylemeye başladı.
Uzak değıl küheylana,
Veli Han'ın yurdu şimdi.
Veli Han'ın büyük hanımı,
Uyurken rüyasında,
Rüyada gördüğü bir olayda,
Bir yana yaslanmış,
Devrilmek üzere han çadırı,
Saltanatı yıkılmakta,
Mal mülkü de talanda,
O gün gördüğü rüyasında,
Rüya korkunç olmuştu,
Gönlüne hüznün çökmüştü.
Akboz han çadırı yıkılmaya hazır.
Büyük hanım da ağlıyor.
Bu gördüğü kötü rüyayı,
Bir felakete yoruyor.
Han çadırı bomboş olmuş,
Yıkılmış baba ocağı.
Her taraf solup sararmış,
Kadının gördüğü bu oldu.
Bu rüyasından korkup,
Büyük hanım üzülüp ağladı.
Sabah vakti olduğunda,
Rüyanın sonu düzeldi.
Düzeldiğinin işareti,
Yıkılmak üzere olan saray,
Tekrar eski haline dönüp,
Akboz han sarayı içinde,

3965 Azamat otir jıyılıp.
Kelip jatır baytaş el,
Tus-tusınan kıyılıp,
Aldıyar,_dep köp halık,
Han aldında kelip tur.
3970 Taş üstinde körisip,
Halıkça koluñ berip tur.
Karaşa halkı jıyılıp,
Buğaralar tönip tur,
Aytışkandargı uvelı,
3975 Töresin tura berip tur.
Beybişe edi evelden,
Jalgızı ketip jılağan.
Köz jasın tögip buvılağan.
Tigildi orda kulağan.
3980 Aqboz orda işine,
Asıl kiyim saluvlı,
Neşe türlü asıl zat,
Üyde jaynap jayulı.
Jene kördi beybişe,
3985 İlüvli janat ordada.
Neşe türlü qaruvdı.
Bir jaksı tüs bilindi.
Keregniñ basına
Savıt, qaruv ilindi.
3990 Körgen tüsi baş boldı.
Ulan jıyın el kelip.
Beybişe tüske şat boldı.
Aynalası ordanıñ.
Baylağan bedev at boldı.

Kalabalık oturuyor toplanıp.
Geliyor durmadan insanlar,
Dört bir yandan akın edip,
“Padişahımız deyip kalabalık halk,
Hanın huzuruna geliyor.
Tahtta oturarak görüşüp,
Halkla padişah tokalaşıyor.
Avam idaresindeki toplanıp,
Sıradan halk dikkat kesilmiş.
Tartışanlara Veli Han,
Hükümünü adil veriyor.
Büyük hanımdı evvelen,
Biricik oğlu gidip ağlayan,
Göz yaşlarını döküp kahrolan.
Yeniden dikildi büyük çadır,
Akboz han sarayı içinde,
Pahalı giysiler serili,
Nice çeşit kıymetli eşya,
Çadır içinde, parlak, dizili.
Yine gördü büyük hanım,
Asılı kürk han çadırında.
Nice çeşit silahı.
Güzel bir rüya oldu,
Duvarın üstüne
Zırh silah asıldı.
Gördüğü rüya baht oldu,
Kalabalık halk toplanıp,
Büyük hanım bu rüyadan mesut oldu.
Etrafı han çadırının,
Bağlanmış küheylanlarla doldu.

3995 uvaniş tsten oyanıp,
Azamat basın urattı.
Halkına tsin sınattı.
Bilimpazdıñ barşası,
Basın osıp uraptı.
4000 Oı tsti aytan soñ,
Bul uvanuv el bağı,
Eli tilek bergendi.
Ardaqtısı halıqtıñ,
ubıul jaın kelgendi.
4005 ubıul java jetken soñ
Kkiregiñ şerlendi.
ıyadan kelip baylanan,
Eki tulpar at krseñ,
uvaniř penen şat krseñ,
4010 Halıa ongan ba krseñ,
İzdegeniñ ubıul,
Javdan alıp kelgeni.
El tilegin bergeni.
uvaniş bolar halıa,
4015 Tstiñ jni osılay.
Sınap halı parıta.
uvaniş boldı han-hanım,
Buringıday amıpa.
Oı joruv durıs dep,
4020 Halı abıl aladı.
Jasılıa basta dep,
Aksaal bata aadı.
Halı tarap jatanda ak,
os tulparmen jarısıp.

Mutlu uyanıp uykudan,
Adamlarını toplattı.
Rüyayı halkına yorumlattı.
Bilgili adamların hepsi,
Bir araya toplandı.
Bu rüyayı anlatınca,
Bu sevin halkın bahtı,
Halk hayır dua vermişti.
“Sevgilisi halkın
Kubıkul o zaman yakına gelmişti.
Kubıkul düşman yurduna gidince,
Yreğın hüzünle doldu.
Uzaktan gelip baqlanan,
İki tulpar at gördüysen,
Sevin ve neşe gördüysen,
Halka gelmiş baht gördüysen,
Aradıını Kubıkul,
Düşman elinde alıp geliyor.
Halkın duası gerekleşmiştir.
Sevin olup halka,
Rüyanın yorumu böyledir.
Yorumladı halkın farkında,
Mutluluk olacak ey hanım,
Eskisi gibi zlme.
Bu yorum doğrudur deyip,
Halk oradaki kabul eder.
“Hayırlı işe başlangı ol” deyip,
İhtiyar hayır dua verir.
Halk oradan dağılırken,
ift küheylanla yarışıp,

- 4025 Basımenen alısıp,
Avzın aşıp qarısıp.
Kubıkul kelip qaladı.
Süyinşi dep patşağa,
Körgen jandar baradı.
- 4030 Han, hanımınñ qabil bop,
Şın tilegen tilegi,
Quvangannan bulardıñ,
Jarılmadı jüregi.
Eli-jurtın jıyadı.
- 4035 Şadaqa toyn qıladı,
Jalgızı aman qosılıp,
Orta Nogay halkınıñ,
Kempir men şal qartınıñ,
Etken jer osı muradın.
- 4040 Burıngı ala tüley azğan zaman,
Hıyqayat osılayşa bolğan zaman,
Erkimder bet aldına, bet betine
Joq edi eş süyeniş qorğan zaman.
Balası Uvelidiñ Kubıkul er,
- 4045 Halkım osımenen boldı tamam.
Söziñde kemdik bolsa söge körme,
Bilgenşe tapqanı osı keri babañ.
- At dizginiyle savaşıp,
Ağızlarını sonuna kadar açıp,
Kubıkul da gelir.
“Müjde deyip padişaha,
Görenler hemen koşar.
Han ile hanımın kabul olup,
Gönülден dilenmiş dilegi,
Sevinçten onların,
Yarılmadı yüregi.
Halkını, herkesi toplar,
Sadaka ziyafeti verir.
Biricik oğlu sağ dönüp,
Orta Nogay halkının,
Yaşlı kadın, yaşlı erkeğinin,
Muradı erdiği zaman bu.
Geçmişteki karmaşık, azmış zaman,
Hikâyenin böyle geliştiği zaman,
Herkes kendi yolunda, darmadağınk,
Hiçbir koruyucu, desteğin olmadığı zaman,
Oğlu Veli’nin yiğit Kubıkul,
Halkım, böyle tamam oldu.
Sözümde varsa eksiklik, ayıplama,
Yaşlı atan böyle bildiğince anlattı.

DOTAN BATIR

DOTAN BATIR

- 1 Jarandar, sal ulağın tınap bizge,
Söyleyin bir kıyssanı endi sizge.
Keşegi Orman Bet zamanında,
Ötipti ubağanday japan tüzde.
- 5 Düniyede oylap tursam èvre sarsañ,
Jigitter tèvbe kılğın kayda barsañ.
Söyleyin bir kıyssanı Kubakannan,
Jarandar, bir azırak kulak salsañ.
- 9 Şıgardım könilimnen èr türli jol,
Bitirgen sonıñ bèrin on savsağ ol,
Ötipti ubağanday japan tüzde,
Öziniñ uday bergen dèvleti mol.
- 13 Öziniñ uday bergen dèvleti mol,
Kırık ulı, Kırık kıızı bar, könilı tok.
Alıptı jalğız özi toğız atın,
Elsizde jatadı eken uvayım joğ.
- 17 Japanda ösken eken el körmey-ağ,
Elsizde jalğız avıl jattı sayaq.
Esebi joğ öziniñ köp-ti malı,
udayım ul, ız bergen ayamay-ağ.
- 21 Bir özi ulğa da bay, malğa da bay,
Öziniñ dèvleti mol, könilı jay.
- Toplanmış kalabalık, kulak verin bize,
Anlatayım bir kıssa şimdi size.
Geçmişteki Ormanbet zamanında,
Yaşamış Kubakan adlı biri ıssız bir yerde.
- Dünya, bir düşünsem kargaşa derim,
Ey, yiğitle tövbe edin, nereye giderseniz gidin.
Anlatayım bir hikâye Kubakan’dan,
Toplanmış kalabalık biraz kulak verip dinlersen.
- İrticalen söyledim gönlümden çeşitli dize,
Bitirdi onların tamamını on parmak, el.
Yaşamış Kubakan kimsesiz bir yerde,
Kendisinin Huda vergisi mal mülkü bol.
- Onun, Huda vermiş, mal mülkü çok,
Kırk oğlu, kırk kıızı var, gönlü tok.
Evlenmiş bir tek kendisi dokuz kadınla,
İssız bir yerde yaşıyormuş derdi yok.
- İssız bir yerde büyümüş halk görmeden,
İssız bir yerde yaşamış, kimse gelmeden.
Hesapsız çoktu onun hayvanları,
Huda, oğul kıız vermiş, sayısını hesap etmeden.
- Yalnız kendisi oğlu çok, hayvanları çok,
Mal mülkü bol hayatından memnun.

- Qudayım  r ne berse birdey bergen,
 zdegen t rt t l kti n b ri de say.
- 25 Azalda art k  ıl an ha  ta ala,
Mekeni elsiz, k nsiz japan dala,
Qudayım mol d vletti berse da ı,
T speydi esigine kelin-bala.
- 29 S yleyin bek mazmundap endi munı,
Belgisiz azamattı n  tken k ni,
 ır k ul,  ır k  ız bir ke es  ur an,
 ıyssanı n tındaytu ın keldi jeri.
- 33 Sekseni akıldastı bolıp nala,
Jaramas bulay j r v  lken a a,
Ja ında el bar bolsa baralı  dep,
Saladı tulparlar a altın ta a.
- 37 Sekseni a ıldasıp at a mindi,
  i pısıp ke esip jıyıldı endi.
Ja ın jerde barar el bar ma eken dep.
Malın ba  an bir  aldan suraydı endi.
- 41 Balalar  r bir oydı oylaydı endi,
Erkine  al bay ustı  oymaydı endi.
Ja ın jerde el bolsa biz baralı ,
Ey, ata, bilgenindi s yle endi.
- Huda'm ne verse de aynı  l  de vermi ,
Ararsan hepsi var d rt  e it hayvanın.
- Ezelden  st n k lm   Hak Taal ,
Mekanı ıssız, g ne siz yaban saha.
Huda ona bol devlet verse bile,
Gelip inmiyor bir gelin evinin  n ne.
- Anlatayım kısaca  imdi bunu,
Belli de il bu yi idin hangi devirde ya adı ı.
K rk o ul, k rk k zın me veret kurdu u,
Geldi kıssayı dinleme zamanı.
- Sekseni de bir araya gelip danı tı  z nt  i inde,
 Yakı maz b y k a abeyimiz ya aman b yle,
Yakınımızda bir yurt varsa gidelim  diye,
Nal  akarlar k heylanların hepsine de.
- Sekseni birbirlerine danı ıp atlarına bindi,
Can sıkıntısından anla ıp toplandı hepsi.
 Yakınımızda gidilecek bir yurt var mı? deyip,
Koyunlarını g den bir ihtiyara sordul r  imdi.
- Balalar pek  ok  eyi d   n r  imdi,
 htiyar  obanı rahat bırakmazlar  imdi.
 Yakınımızda yurt varsa gidelim,
Ey, ata, bildi ini anlat  imdi. 

- 45 Düniye eki aylanbas bir keledi,
Balalar bayğus şaldı köp tergedi.
Balalar köp jalınıp surasa da,
Şeşilip bayğus şalıñ ündemedi.
- 49 Balalar qoymaydı endi söylemeske,
Javap ber deydi, babay, bul keñeske,
-Bilgen isiñ bolsa aytqın bizge,
Bilgenindi aytpasañ jön emes pe.
- 53 Sonda şalıñ söyleydi baypañ kağıp,
Balalarğa baradı sözi şağıp.
Ontüstikte bar edi bir beyterek,
Onan jakın nerse jok jürmin bağıp.
- 57 Eşqayda onan arı barganım joq,
Aralap jerdiñ jüzin alğanım joq.
Bilgenimdi aytayın, şıraqtarım,
Jakında el degendi körgenim joq.
- 61 Oñtüstikte bir toğay bar dep ayttı,
Mıyvalı qalıñ toğay tal dep ayttı.
Tilimdi alsañ meniñ, şıraqtarım,
Beriñ de qolğa qaruv al dep ayttı.
- 65 Èr jolğa özi bastar Allatağalam,
Sizderdiñ men söziñe qayran qalamı.
- Dünya iki kez dönmez bir dolanır,
Balalar zavallı ihtiyarı çok sorguladı.
Balalar çok yalvarıp sorsalar da,
Dili çözülüp zavallı ihtiyar konuşmadı.
- Balalar rahat vermedi söylememeye,
“Cevap ver dede bu soruya çabucak,
Bildiğın bir şey varsa söyle bize,
Bildiğini söylememen yanlış değil mi?”
- O zaman ihtiyar adam konuşur dili çözülüp,
Balaların hoşuna gitti sözleri gönüllerini çelip.
“Güneyde vardı bir tek bir ağaç,
Ondan önce bir şey yok, dolaşırım bakıp.
- Ondan uzağa, hiçbir yere gitmedim,
Cihanı gezip ben saltanat eylemedim.
Bildiğimi anlatayım, yavrularım,
Yakında bir yurt ben görmedim.
- Güneyde bir orman var,
Meyve ağaçları sık bitmiş ormanlık yer.
Sözümü dinlerseniz yavrularım,
Hepiniz elinize silah alın.
- Her yolun önderi kendisidir Allah Taalâm,
Sizin sözlerinize ben hayran kaldım.

- Elsiz, iyesiz toğayda jav bar şıgar,
Jürgeysiz tulpar minip bəriñ, balam.
- 69 Adamnıñ söz bilmeydi bir qarası,
Qandırmaz kulağındı söz jalası.
Qubakanıñ kırık ulınıñ arasında,
Bar idi toqalınıñ bir balası.
- 73 Qudayım baq bergey de bendesine,
Garipti patşa Quday jöndesin de.
Kenjesi er Dotanga söz aytadı,
Aytpaydı jöndi javap öñgesine.
- 77 Söz ayttı er Dotanga baygus şalıñ:
-Sırrımdı senen ayar bar ma halim?!
Quvlıqtan kara kök tay tuvğan edi,
Sonı ustap jılkıdağı mingin janım.
- 81 Qolıña multıq alğın sonı minip,
Jetersiñ aysılıqqa kün-tün jürüp.
Tilevles men müsèpir garibiñ dep,
Jöneltti er Dotanga bata berip.
- 85 Er eluvan söz aytadı jas balağa,
Aqıldı musılmanğa bas balağa.
Kara kök taydı minip, qaruv alıp,
Er Dotan jürmek boldı qur dalağa.
- 89 Qasına ağaların ertip aldı,
Tulpar -tay minip aldı mayda jaldı,
- Issız, sahipsiz ormanda düşman vardır belki,
Gidiniz küheylanlara binip hepiniz, balalarım.”
- İnsanın söz bilmez bir cahili,
Gidermez iftira söz kulağının susuzluğunu.
Kubakan’ın kırk oğlunun içinde,
Vardı en küçük hanımından doğmuş bir çocuğu
- Huda’m baht versin kuluna,
Garibanı padişah Huda düzeltsin de.
En küçükleri olan Dotan’a dönüp söyler,
Vermez doğru dürüst cevap diğerlerine.
- Söyledi yiğit Dotan’a zavallı ihtiyarın:
“Sırrımı senden gizler gibi bir var mı halim?
Asi kısraktan kara gök tay doğmuştu,
Yıldızdan onu yakalayıp bin canım.
- Eline tüfek alıp o ata binip,
Varırsın ay geçince gece gündüz yürüyüp.
Duacıdır sana, ben garibanın,” deyip,
Uğurladı yiğit Dotan’a hayır duasını verip.
- Çeşitli şeyler söyler körpe balaya,
Akıllı Müslüman’a baş olan balaya,
Kara gök taya binip, silah alıp,
Yiğit Dotan gidecek oldu ıssız bozkıra.
- Yanına ağabeylerini aldı,
Küheylan ata bindi körpe, yeleli,

- Atasınan ruksat bata alıp,
Savlatıp ol balalar jolğa saldı.
- 93 Ne kılsa da kadir iyem özi biler,
Balalar neşe künder jürip keler.
On kün jürip, on bir kün bolğan şaқта,
Qalın toğay, bir özen suv köriner.
- 97 Ol toğaydı kördi de, keldi jetip,
Attarın qamşı basıp ekpindetip.
Sekseni şabuvıldap jetip keldi,
Ne bar-joktı körgenşe esi ketip.
- 101 Jağalay kelip tüsti ol ağaşqa,
Jupar jağıp añkıtip qara şaşqa.
Mıyva jıyıp, barşası qanıp qaldı,
Attarın baylap-baylap qoydı başqa.
- 105 Bèri birdey pandıqpen uyıqtap jatır,
Tikkeni bastarına altın şatır,
İyisin adamzattıñ algannan soñ,
Bularğa bir jalmavız kele jatır.
- 109 Bilmeydi uyıqtap jatıp jalmavızdı,
Jutqalı balalarğa saldı avızdı.
Jalgız jatqan qalıptı Dotan aman,
Özgesin, bèrin juttı ul men kızdı.
- 113 Jalmavız balalarğa kelip qaldı,
Bir sumdıq bayqavsızda bolıp qaldı.
- Babasının hayır duasını alıp,
Koşturup bu balalar yola koyuldu.
- Ne yapsa da kadir sahibim kendi bilir,
Balalar nice gün yol yürür.
On gün yürüyüp on birinci gün olduğunda,
Sık bir orman, bir nehir görünür.
- O ormanı görünce geldiler koşturup,
Atlarına kamçı vurup, kuş gibi uçup.
Sekseni de saldırır gibi hızlı geldi,
Ne var ne yok, her şeyi görmeye heveslenip.
- Gelip indiler bu ormanın kenarına,
Mıs gibi kokutup, güzel koku sürüp saça.
Meyve toplayıp hepsi susuzluk giderdi,
Atını bağladı her biri yanı başına.
- Hepsi de böbürlenmiş halde uyur,
Diktikleri kendilerine altın çadır.
İnsan kokusunu aldıktan sonra,
Onlara doğru bir cadı gelir.
- Bilmezler uyku kucağında cadının yaklaştığını,
Yutmak için balaları açtı ağzını.
Yalnız yatan Dotan sağ kalmıştı,
Diğerlerini, hepsini yuttu oğulları kızları.
- Cadı balaların yanında ansızın bitiverdi,
Bir felaket beklenmedik anda oluverdi.

- Bir urtına barlığın tığıp turıp,
Şasına Dotan bala jetip bardı.
- 117 Balanı uyıktap jatқан kördi, sonda:
Şayran bop nusşasına turdı sonda,
Jutayın dep balanı kelgeninde,
Tay tevip jalmavızdı qaldı sonda.
- 121 Ol taydıñ kempir kördi şasiyetin,
Şaldıñ Dotan uğıptı vèsiyetin,
Tay tepken soñ jalmavız keyin turdı,
Körsetti ol kempirge köp şayratın.
- 125 Balanı tayı tevip oyatadı,
Oñtaylap özin özi jaratadı.
Dotan bala oyanıp közin aşıp,
Kimsiñ dep şuv kempirge söz şatadı.
- 129 Türine jalmavızdıñ şaray qaldı,
Mıltıqtı atayın dep şolına aldı.
Şarasa şasındağı joldası joq,
Mıltıqpen atayın dep oñtaylandı.
- 133 Mıltıqtı umtıladı şolına ala,
Şorıqpastan on bir jasar ğarip bala,
Ulsızğa ul, kızsızğa şızben deydi,
Şuv jalmavız mıltıqtı köre sala.
- 137 Kempir sonda atma dep jalınadı,
Sabır kıp jön surasan ne kıladı?!
- Bir avurduna hepsini dolduruverip,
Yanına yiğit Dotan'ın cadı geliverdi.
- Çocuğı uyumakta olan gördü, o anda:
Hayran kalıp görünüşüne kalakaldı orada.
Yutmak için balaya yaklaştığında,
Tay tekme vurdu orada cadıya.
- O tayın cadı gördü değerli olduğunu,
İhtiyarın Dotan da anladı öğüdünü.
Tay tekme atınca cadı geri çekildi,
Gösterdi tay cadıya çok güçlü olduğunu.
- Çocuğı tayı tekme vurup uyandırır,
Tay kendince tavını bulmuş buna hazırdır.
Bala Dotan uyanır gözlerini açıp,
“Kimsin” diye ihtiyar kadına sorar.
- Çehresine cadının bir an bakakalır,
Tüfeğı vurmak için eline alır.
Baksa yanında yol arkadaşları yok,
Tüfekte vurayım diye hazırlanır.
- Hücum eder tüfeğı eline alınca,
Hiç korkmadan bala olsa da on bir yaşında.
Oğlu olmayana oğul, kızı olmayana kız olurum
Kurnaz cadı tüfeğı gördüğü anda.
- Cadı o zaman atma diye yalvarır,
Sabredip hal hatır sorsan ne olur?!

- Şırağım, meni atpay söz surasañ,
Joğıñnıñ bəri menen tabıladı.
- 141 Bala sonda kempirdiñ sözın tostı,
Qıdayım esirkesin köñili bostı.
Balanı tayımenen asap qoyıp,
Jutpastan avzınan qayta qıstı.
- Sonda kempirdiñ balağa aytkanı:
- 145 Şırağım, söz aytayın sağan deydi,
Qızmet qıp beresiñ be mağan deydi.
Joldasıñnıñ Bèrin de men tastayın,
Qızmet qılsañ bolayın anañ deydi.
- 149 Jumsayın sizdi balam bir jumısqa,
Jeti jılda jetersin oğan deydi.
Söyleydi sonda bala jeti jasar,
Qıdayım süygen qulın qılmas naşar.
- 153 İsteyin, qızmetindi ana sizdiñ,
Bar Qıday qanday jerden nèsip naşar?
- 155 Qılayın qızmetiñniñ bilsem bèrin,
Köñilim osı künde boldı jarım.
Şamam kelse atqaram qızmetindi,
Èveli tastasañşı bavırlarım.
- 159 Sözieme meniñ. kempir, kulağıñ sal,
Jaratqan bèrimizge parıvardıygar,
- Yavrum ben söylemeden de bir şey istesen,
Aradığın her şey benden bulunur.
- Bala o zaman cadının konuşmasını bekledi,
Huda'mız bağışlasın merhamet sahibini.
Çocuğu tayıyla birlikte ağzına alıp,
Yutmadan kusup tekrar yere indirdi.
- O zaman cadı balaya şunları söyler:
- “Yavrum bir şey söyleyeceğim sana,
Bir hizmette bulunur musun bana?
Yoldaşlarının hepsini tekrar kusayım,
Hizmet edersen, sana olayım ana.
- Göndereyim oğlum sizi bir işe,
Yedi yılda varırsın söyleyeceğim yere.
Konuşur o zaman bala yedi yaşındaki,
Huda'm sevdiği kulunu kılmaz biçare.
- “Yapayım hizmetimi ana sizin,
Bilinmez Huda nasip saçar nerede?
- Yapayım söylediğini öğrenirsem her şeyi,
Gönlüm bugün benim endişeli.
Gücüm yeterse yapacağım söylediğini,
Önce bıraksana kardeşlerimi.
- Sözlerime ey kocakarı kulak ver,
Yaradan hepimiz perverdigar.

- Nede bolsa kılayın kızmetindi
Öziñe joldas bolar bi ağam bar.
- 163 Èy, kempir munday sözdi aytasın-ay,
Köñiliñ avdarılğan jay tasınday.
Keleyin ülkenirek atқа minip,
Atım naşar astımda қaytesin ay.
- 167 –Şırağım, ağalarıñ men bereyin,
Basıñdı patşalarға teñgereyin
Üyindi sağan jarar atım joқ қой,
Tèvekel dep tayıñmen jibereyin.
- 171 Ağaların қойadı bèrin қусıp,
Қуванıstı барşası түgel түсіп,
Bir-birin aman esen көргennen soñ,
Otırıstı küllisi қуванısıp.
- 175 Kempir sonда söyleydi Dotan erge,
Jür deydi jeti yıldık alıs jerge,
Menen sen endi, sirè, қutılmaysıñ,
Ağalarıñ öziñmen жүrsin birge.
- 179 Jeti jılда jetersiñ tınbay жүрсеñ,
Қудanıñ қудireti дүр neni көрсеñ.
Şintemir degen jan бар күнbatıста,
Eşkimnen кем болmassıñ tiri жүрсеñ.
- 183 Kızı Bar Şintemirdiñ Künükey degen,
Sol kızға balam ғаşıқ bop жүдеgen.
- Ne olursa olsun, söyleyeceğın işi yapayım,
Sana yoldaş olacak bir ağabeyim var.
- Ey kocakarı söyledin böyle sözleri,
Gönlün devrilmiş yada taşı gibi.
Büyük bir ata binip geleyim.
Atı iyi değil bindiğim, yok başka çaresi.”
- “Yavrum ağabeylerini ben geri vereyim,
Seni padişahlarla eşit edeyim.
Evinde sana yarayacak at yoktur,
Talihe güvenip tayınla artık göndereyim,”
- Ağabeylerini serbest bıraktı tekrar kusup,
Sevindi hepsi de dışarıya çıkıp.
Birbirini sağ salım görünce,
Oturdu tamamı mutlu olup.
- Kocakarı o zaman söyler Dotan yiğide;
“Git sen yedi yıllık uzak bir yere,
Benden sen artık hiç kurtulamazsın,
Ağabeylerin de gitsin seninle birlikte.
- Yedi yılda varırsın durmadan yürürsen,
Huda’nın kudretidir ne yaşadıysan.
Şintemir adlı biri var güneybatıda,
Hiç kimseden кем kalmazsın hayatta kalırsan.
- Kızı var Şintemir’in Künükey adlı,
O kıza balam âşık olup, yamıp kavruldu.

- Karañğı üydi ol kirse jarık kılar,
Sol kızğa eş adamzat teñelmegen.
- 187 Menen sen sonrı èpkelseñ ıutılasın,
Bolmasa tağı ıayta ıutılasñ.
Künükeydiñ suluvlığı artıq deydi,
Sonı èkelseñ tüsedı ıkılasım.
- 191 Jas bala kuv kempirdiñ tilin aldı,
Kudayım köñiline aqıl saldı.
Kempirdiñ jumısına baramın dep,
Keldi de aǵalarǵa habar saldı.
- 195 _Baramın jav kempirdiñ jumısına,
Bar Kuday jèrdem bergin tımsıma,
Aǵalar joldas bolǵın endi maǵan,
Sizderdi berdi Kuday ırısma.
- 199 Balaya aǵaları söz aytadı,
Toqtatıp keşiktirmey tez aytadı,
_Bizderden eşqayır joq bara almaymız,
Barsañ öziñ jüre ber dep aytadı.
- 203 Bar Kuday öz bèdendi öziñ onda,
Muhammet şapaǵatşı resuvalla.
Aǵalardan eş qayır bolmaǵan soñ,
Bir özi tevekel dep tüsti jolǵa.
- Alkıyssa, kasına aǵaları ermegen
soñ jılaǵanı:
- Karanlık eve o girse aydınlık eder,
O kızı denk gelmedi hiçbir insanoǵlu.
- Sen onu getirirsen ancak kurtulursun,
Yoksa tekrar yutulursun.
Künükey’in güzelliği üstün diyorlar,
Onu getirirsen gönlümü kazanırsın.”
- Körpe bala kocakarıyı dinledi,
Hudam gönül gözüne akıl verdi.
Kocakarının gönderdiği işe gideceğim diye,
Geldi de aǵabeylerine haber verdi.
- “Gideceğim düşman kocakarının söylediği işe,
Huda’m yardım veresin nefesime.
Aǵabeyler yol arkadaşı olun bana,
Sizleri bahşetti Huda nasibime.”
- Balaya aǵabeyleri söz söyler,
Durdurup geciktirmeden tez söyler.
“Bizden hiç hayır yok gidemeyiz,
Gideceksen kendin git sen” derler.
- Var olan Huda kulunu kendin koy yola,
Muhammed şefkat sahibi Resulullah.
Aǵabeylerinden bir hayır görmeyince,
Allah’a dua edip tek başına çıktı yola.
- Elkıssa aǵabeyleri ona yardım etmeyince
aǵlayarak söyledikleri:

207 Sonda bala jılaydı,
Köziniñ jasın bulaydı.
Raşım kıl dep men kılğa,
Alladan medet suraydı.
Ermedinder, ağalar,
Ne is kılсам unaydı.
Jeti jıldıķ jol eken,
Jalmavızğa kez boldım,
215 Ğarıptıķ degen sol eken.
Aman saķta, Ğudaya,
Arası suvsız şöl eken.
On birge kelgen jasım bar,
Èvrede sarsañ basım bar,
220 Ğudanıñ jazğan taĝdıı,
Barmasķa kılaj bolmadı.
Saķtaĝanı mol eken,
Joldasım joķ kasımda,
Ğabırĝalı at emes,
225 Mıngenim tay astımda.
Aman bolĝıl ağalar,
Saldı Alla bir isti,
On birge kelgen jasımda.
Ata-anama sèlem de,
230 Ağalarım, aman bol!
Ğay tavdıñ kılam tasında?
Azalda jazğan jazuvğa,
Bèdeniñ bolmas şarası.
Ğırıķ ul edik ağalar,

O zaman bala ağlar,
Göz yaşları sel ĝibi akar.
Merhamet et diye ben kuluna,
Allah'tan medet umar.
“Gelmediniz benimle ağalar,
Ne yapsam da hoşa ĝider.
Yedi yıllık bir yol imiş,
Bir cadıyla karşılaştım,
Gariban olmak bu imiş.
Saĝ salim koru, ey Huda'm,
Arası susuz çöl imiş.
Şimdi on bir yaşındayım,
Başım dertte, çıkmazdayım,
Huda'nın yazdıĝı yazĝıdır,
Gitmekten başka yok çarem.
Koruduĝu çok imiş,
Yoldaşım yok yanımda,
Tavına gelmiş at deĝil,
Bindiĝim de tay bu yola.
Saĝlıcakla kalın ağabeyler,
Verdi Allah bir işi,
Geldiĝimde on bir yaşıma.
Anama babama selam söyle,
Ağabeylerim elveda!
Kalacaĝım bilinmez hangi daĝın tasında?
Ezelden yazılmış yazĝıya,
Kulun yoktur çaresi.
Kırk oĝulduk ağabeylerim,

235 Kubakannıñ balası.
 Aman bolgın, ağalar,
 Jüregimniñ parası.
 Haqısıñ keşsin ata-anam,
 Tilinde bolıp sanası.
240 Ğariptik, mıyhnat körgende
 Erleriñ bolsın ərqaşan,
 Jaratқан teñirim panası.
 Köp sèlem de atama
 Batasın mağan bersin-ay.
245 Muratına jetkir dep,
 Duğada bolıp tursın- ay.
 Bes uvaqıt namazda,
 Köñilin mağan bursın-ay.
 Üş qaytara sèlem de,
250 Tilegim tilep жүrsin-ay.
 Jalmavız kempir qorqıtıp,
 Alısқа meni aydadı.
 Tilegi muniñ қursın-ay.
 Aynalayın ağalar,
255 Aman esen bolındar,
 Üyge qayıp barındar,
 Qartayğan muñlıq atama
 Jaqsı qızmet qılñıdar.
 Kubakannıñ ul-qızı,
260 Seksen edik atadan.
 Mendey müsèpir inindi
 Aman qayıp kelgenşe,
 Tastamandar batadan.

Kubakan'ın balaları.
Sağ salım olun ağabeylerim,
Ciğerimin köşesi.
Hakkımı helal etsin anam, babam,
Dilinde olsun duası.
Biçarelik, mihnet gören,
Yiğitlerin olsun her zaman,
Yaradan Tanrı'm koruyucusu.
Çok selam söyleyin babama,
Hayır duasını versin bana.
Muradına ersin diye,
Dua etsin benim için.
Beş vakit namazında,
Hep beni düşünsün.
Üç kez tekrar selam söyle,
Duacım olsunlar daima.
Cadı beni korkutup,
Uzak bir yere yolladı.
Kökü kuruyası cadı.
Kurban olayım ağabeylerim,
Her zaman sağ salım olunuz.
Eve artık dönünüz,
İhtiyar, dertli babama,
İyi hizmet ediniz.
Kubakan'ın oğlu kızı,
Seksen idik babadan.
Benim gibi zavallı kardeşinizi
Sağ salım geri dönünceye kadar,
Uzak bırakmayın duanızdan.

Jolımdı Alla oňgarıp,
265 ȲutȲarsın özi Ȳapadan.
Ȳuzır İlyas jar bolıp,
SaȲtasın tēñirim japadan.
Jav kempirdiñ jumısı,
MaȲan boldı aȲkar bel.
270 Kōz jasım toldı Ȳoynıma,
AȲıp barıp boldı sel.
Tūstenip, Ȳonıp baratın,
Arada joȲ eȲ bir el,
Jūgirgen añ, uȲȲan Ȳus,
275 Joldasım boldı soȲȲan jel.
Aman bolȲın, aȲalar,
ȲoȲ, rıza bol, apalar.
Bizden burın neȲe han,
NeȲe sultan balası,
280 Ȳız izdep jūrip dalada
TartȲan eken japalar,
AnalarȲa sēlem de,
Jete almadım on beske,
AȲalar Ȳalıp barasız,
285 Biriñ ermey joldasȲa.
MaȲan ılıj bolmadı,
BuȲan da sirē barmasȲa.
288 Dotan bala munı aytıp jolȲa tūsti,
Ne bolsa Tēñiri Ȳılar ēr bir isti,
Kōk tayȲa eki ȲorȲın altın artıp,
Alla dep aȲalarȲa ȲoȲ aytıstı.

Yolumu Allah aȲık edip,
Kurtarsın o Ȳıkmazdan.
Hızır İlyas yardımcı olup,
Korusun Tanrım cefadan.
DūȲman kocakarının işi,
Önümde yükselmiş oldu bel.
Gōz yaȲlarım doldu koynuma,
Akarak gelip oldu sel.
Dinlenip geceyi geȲirecek,
Arada yok bir il.
KoȲan hayvan, uȲan ȲuȲ,
YoldaȲım oldu esen yel.
HoȲȲakalın aȲabeyler,
HoȲȲakalın razı olun ablalar.
Bizden önce nice han,
Nice sultan oȲlu,
Kız ararken bozkırda,
Ȳekmiş cefalar.
Analara selam söyle.
UlaȲamadım on beȲime,
AȲabeyler kalıyorsunuz geride,
YoldaȲ`olmayıp biriniz bile.
BaȲka Ȳarem kalmadı,
Gitmenin dıȲında bu işe.”
Bala Dotan bunu söyleyip yola Ȳıktı,
Ne olursa olsun her bir işi Allah’ın takdiridir.
Boz taya iki torba altın yükleyip,
Allah deyip aȲabeyleriyle vedalaȲtı.

292 Eline ağalardı keldi qayıp,
Jiberdi Dotan bala sèlem aytıp.
Jalgız özi elsizge şıqqan soñ,
Jılaydı qarıp bala qayğı tartıp.

296 Kök taymen Dotan bala jolğa saldı,
Jer jönin sum kempirden surap aldı.
Jürip bala jatkanda kempir kelip,
Balanıñ oñ betinen süyip aldı.

300 Al jönedi, bala jönedi,
Allanıñ salğan isine,
Èr ne bolsa könedi,
Jaltañmenen jaltandap,
Tayğa minip qaltandap,
305 Jolğa tüsip keledi.
Maydan-maydan, maydan jol,
Maydalay basıp keledi.

Altınşı tavdan arı asıp,
Jetinşı tavğa janasıp
310 Qarsaq jortas qalıñnan,
Qargıp ketip baradı,
Tülki jortpas toraptan
Tünde ketip baradı
Beleñ- beleñ jerlerden
315 Boldırıp ketip baradı.
Asqar asqar tavlardan
Asıp ketip baradı,
Balanıñ köñili dariyaday,

Ağabeyleri memleketlerine geri döndü,
Bala Dotan onlarla haber gönderdi.
Tek başına ıssız bozkıra çıtıktan sonra,
Gariban bala üzülüp aqladı.

Boz tay ile Dotan bala yola koyuldu,
Nereye, nasıl gideceğini cadıdan öğrendi.
Yola çıkmış giderken kocakarı gelip,
Balanın sağ yanağına öpücük kondurdu.

İşte gidiyor, bala gidiyor,
Allah'ın yazdığı işe,
Ne olursa olsun, boyun eğiyor,
Gözleri dolu etrafına bakınıp,
Tayının sırtında iki yanına sallanıp,
Yola girmiş ilerliyor.
Geniş, geniş geniş yol,
Yorga yürüyüşle gidiyor.
Altıncı dağı da aşıp,
Yedinci dağa yaklaşıp,
Çakal gezmez ormanlardan,
Atlaya atlaya geçiyor.
Tilki gezmez vadilerden,
Gece karanlığında geçiyor.
Bel bel yükseklerden,
Yorgun halde gidiyor.
Yüksek yüksek dağlardan,
Birir birir geçiyor.
Balanın gönlü derya gibi,

Tasıp ketip baradı.
320 Avızdığın kök tayı.
Basıp ketip baradı.
Avzınan köpik burkırap,
Şasıp ketip baradı.
Jas balanı Kıdayım,
325 Aydap ketip baradı.
Eki közi juldızday,
Jaynap ketip baradı,
Minèjet kılıp Kudayğa,
Jağı tınbay bulbulday,
330 Sayrap ketip baradı.
Bir zamanda kıs boldı,
Karı javıp, muz kıatıp,
Bir zamanda jaz boldı,
Uyıktağan jok bir jatıp,
335 At üstinen uyıkta,
Kalgıp ketip baradı.
Bir zamanda jaz bolıp,
Kök şıgadı jaykalıp,
Astındağı kök tayı,
340 Kunan şıgıp jün tastap,
Jorga boldı şaykalıp,
İyip aldı bökseşin,
Eki butı taltayıp,
Kırıktaş moynı uzayıp,
345 Tüzep aldı müşesin,
Savını şıktı tompayıp.
Jaz ortası bolğanda,

Taşarak heyecanla gidiyor.
Gemini boz tayı,
Çiğneyerek gidiyor.
Ağzından köpükler çıkarıp,
Yere saçarak gidiyor.
Körpe balayı Huda'm,
Önüne katmış sürüp gidiyor.
İki gözü yıldız misali,
Parıl parıl parlayarak gidiyor.
Dua edip Huda'ya,
Çenesi durmayıp bülbül gibi,
Öterek gidiyor
Bir zamanlar kış oldu,
Kar yağıp yerler donup,
Bir zamanlar yaz oldu,
Uyumadı hiç yatıp,
At sırtında uyuklayıp,
Yarı uykulu gidiyor.
Bir zamanlar yaz olup,
Otlar yeşerdi salınıp,
Bindiği gök tayı,
Kunan oldu tüy döküp.
Yorga oldu tavına gelip,
Kıvrım kıvrım oldu kalçası,
İki bacağı genişçe açılıp,
Boynu sırık gibi uzayıp.
Olgunlaştı uzuvları,
Sağrısı oldu yusyuvarlak,
Yaz ortası olduğunda,

350 K ara k  k   kunan t  rlendi.
Ortekedey   ntuyup
Anı  tulpar osı eken,
Jal   uyrığı sımptıyıp,
  uv dese tulpar a adı,
Avızdı  pen alısıp,
  alkaya tartıp   irenip,
355 U   an   uspen j  rısıp,
Mayaday moynın sozadı,
Tarta tarta balan  ,
Ala anı tozadı.
Eti   ızıp jelikse,
360 Boy bermeydi   arısıp,
Ermegi jo  erikti,
K  ndiz t  n   j  r  vmen.
Jalg  z bala zerikti.
Arada ne e   onıptı,
365 Talma t  sti    a ında,
Mıyday japan dalada,
  ulannı     ken   a ında,
Ulap jat  an bir jerde,
Bir adam  a j  l  kt  .
370 Sulap jat  an adamdı,
Anadaydan k  oredi,
  rkelesten jas bala,
  asına jetip keledi.
Sıypatına   arasa,
375 Jası   l  ken lisi eken,
  yilip s  lem beredi.

Kara g  k kunan g  zelle  ti.
Yabani ke i gibi kılı yok,
Has k  heylan b  yle olurmu  ,
Tam takır yele kuyru  u kısacık,
“Deh” dese K  heylan ku   gibi u  up,
Gemiyle sava ıp,
Geri   ekiyor gerilip,
U  an ku  la yarısıp,
Deve gibi boynunu uzatıyor,
  eke   eke balan  
Avu  ları nasır  a ır.
Etleri kızı ıp, hevese kapıldı  ında,
Boyun e  miyor inat  a ıp,
Oyalanacak bir   ey yok sıkıldı,
Gece g  nd  z yol y  r  mekten.
Yaln  z bala usandı.
Arada nice kez durup geceyi ge  irdi.
Tam     len vaktinde,
Issız yaban bozkırda,
Kulanın su i  ti  i bir   ay kenarında,
Yıkılıp yatan yerde,
Bir adamla kar  ıla  tı.
Yerde yatan adamı,
Uzaktan g  r  r,
Teredd  t etmeden bala.
Yanına hemen gelir.
Dı  g  r  n    ne baksa,
Ya  a b  y  k birisiymi  ,
E  ilip selam verir.

Sèlemin alıp ol adam,
Musılmanşa söylesip,
Jönin suray beredi.
380 Sonda bala söyleydi:
-On ekide jasım bar,
Èvre bolğan basım bar,
Basındağı mèn-jèyın
Aytıp söylep kıldı zar.
385 Jalmavız kempir buyırıp,
Kıldı mağan ol kèhèr,
Künbatısta bir şahar,
Şıntemir degen hanı bar,
Künikey suluv deytuğın,
390 Hannıñ jalğız kıızı bar.
Suluvlığın surasañ,
Kündey bolğan jüzü bar,
Sonı almaqqa baramın.
Allağa kılıp tèvekel,
395 Jeti jıldıķ jolı bar.
Alla öziñ oñda dep,
Men müsèpir talapker.

Alkıyssa, èlgi adam ayttı: Meniñ
zatım, musılman, adım Tındavşı
degen edim, elimizdi jav şavıp, men
elsizde jürgeli jeti jıl boldı, endi
ermeksiz bolğan soñ, jer astında
bir han kız uzatıp, toy kılıp jatır
edi, som tındap jatırmin, deydi. Endi
men de sizben birge el tabayın, -dep

Selamını alıp o adam,
Müslüman gibi konuşup o adam,
Halini hatırını sorar.
O zaman bala söyler:
“Yaşım benim on ikide,
Başım dertte,
İçine düştüğü zor durumu
Anlatıp bala ağladı.
İhtiyar cadı emredip,
Kustu öfkesini bana,
Bir şehir var güneydoğuda,
Hanı var Şıntemir adında,
Künikey olan ismi,
Biricik kıızı var o hanın da.
Güzelliğini sorarsan,
Güneş gibi yüzü var.
Onu almaya gidiyorum.
Allah’a dua edip,
Yedi yıllık bir yolu var,
Allah’ım sen kolla deyip,
Ben zavallı bu yola talepkâr.

Elkıssa, o adam şöyle der: “Benim
aslım Müslüman, adımı Tındavşı
(dinleyen) idi, ülkeme düşman saldırıp
ıssız yerde yaşayalı yedi yıl oldu
Oyalanacak bir şey olmadığı için yer
altında bir han kızını evlendirip,
düğün yapıyor, onu dinliyorum, der.
Artık ben de sizinle birlikte ülke bulayım

- birge jayav jüredi..
- 398 Ekevi joldas bolıp birge jürdi,
Arada neşe künder oynap-küldi.
Ekevi dağı bir jıl birge jürüp,
Bir ülken özen suvğa tayap keldi.
- 402 Serik bolıp, bir-birine eki batır,
Jağalap ol özendi kele jatır,
Bir attı, biri jayav kele jatsa,
Bir adam multıq ustap karap jatır.
- 406 Bul kim dep, meken kılğan jalğız köldi?-
Kasına irkilmesten jetip keldi,
Èveli kim ekenin bilelik dep,
Kasına jaqın kelip sèlem berdi.
- 410 Sèlam aldı ol dağı tura kelip,
Sözine ne surasa javap berip.
Musılmanşa til bitip söylesken soñ,
Baradı ekevinin köñili erip.
- 414 –Ay ata, japan tüzde nağıp jürsin?
Kaj jurttan, kaj ruvdan, nèsilin kimsin?
Kolında multıqın bar, joldasın joq,
Jönindi ayt, balaların estip bilsin.
- 418 -Aytayın men jayımdı, balam, deydi,
Köñilim qıvanıp tur sağan deydi.
Dalada aña jürüp bilmey qaldım,
El ürkip, ketip qaptı tèmèm deydi.
- deyip Dotan’la yola koyulur.
- İkisi arkadaş olup birlikte yürüdü,
Arada nice gün oynayıp eğlendi.
İkisi yine bir yıl yol yürüyüp,
Büyük bir nehrin kıyısına geldi.
- Arkadaş olup iki yiğit birbiriyle,
Geliyor ilerleyip bu nehrin kıyısına.
Bir atlı, bir yayan geliyorken,
Bir adam elinde tüfek bakıyordu onlara.
- “Bu kim tek başına yaşayan göl kenarında,”
İrkilmeden hemen yaklaştılar onun yanına.
Önce kim olduğunu öğrenelim deyip,
Yaklaşıp selam verdiler bu adama.
- Selamını aldı o adam yerinden kalkıp,
Sorusuna ne sorsa da cevap verip.
Müslüman gibi kendileriyle konuşunca,
Sözleri hoşlarına gitti onları neşelendirip.
- “Ey dede, ıssız yerde ne yapıyorsun?
Hangi ülke, hangi boydansın, kimlerdensin?
Elinde tüfeğin var arkadaşın yok,
Kim olduğunu söyle, bu balalar öğrensin.”
- “Anlatayım kim olduğumu evladım,
Sevindim seni görünce der adam.
Bozkırda avlanıyorken bilemedim olanları,
Halk korkmuş bir şeyden gitmiş hepsi de.

422 Ketkenin eldiñ qayda bile almadım,
Qañgırıp eş bir jaqqa jüre almadım.
Buringı meniñ elim mekeni osı,
Ketüvge munı tastap qıya almadım.

Gittiğini halkın ne tarafa bilemedim,
Başı boş hiç bir tarafa gidemedim.
Benim yurdumun eski mekanı burası,
Bırakıp gitmeye burayı kıyamadım.

426 Elimiz munan ürkip, ketken josıp,
Sizdergekez keltirdi Quday qosıp,
Keşe tüste atıp em bir aqqıvıdı,
Otırmin osı jerde sonı tosıp.

Halkımız korkup gitti burayı terk edip,
Sizinle karşılaştırdı Huda rast getirip.
Dün öğlen vurmuştım bir kuğu,
Oturuyorum burada onu bekleyip.

430 Erkaşan qus aspanda uşuvşı edi,
Qayratım boydı sonda qısuvsı edi,
Avada uşkan qıstı bugün atsam,
Uvaqıtında qayta aynalıp túsüvsı edi.

Kuş her zaman gökyüzünde uçardı,
Kuvvetim o zaman beni galeyana getirdi
Havada uçan kuşu bugün vursam,
Düşündüğüm vakitte geri gelip inerdi.

434 Söyledim jan-jayımdı sizderge endi,
Sizderde aytınızdar mağan jönindi.
Bular da bastan ayaq ayttı sırın,
Sol kezde uşıp kökten aqqıv keldi.

Anlattım durumumu şimdi size,
Siz de anlattınız bana halinizi.
Onlar da bastan sonra anlattı sırlarını,
O sırada gökten uçarak kuğu geldi.

438 Aqqıvıdı alıp , bularmen jürdi birge,
Bir Quday joldas kıldı Dotan erge,
Eki jayav, bir attı joldas bolıp,
Keledi neşe kündik alıs jerge.

Kuğuyu alıp gitti ikisiyle birlikte,
Bir Huda arkadaş kıldı Dotan yiğide.
İkisi yayan biri atlı arkadaş olup,
Geliyorlar nice günlük uzak yere.

442 Üşevi joldas bolıp, birge jürdi,
Saparda birneşe kün oynap-küldi.
Üşevi joldas bolıp kele jatsa,
Añ qıvğan bir jayavdı közi kördi.

Üçü arkadaş olup birlikte yürüdü,
Sefer sırasında birkaç gün oyalanıp eğlendi.
Üçü arkadaş olup giderken,
Av kovalayan bir yayayı yolda gördü.

- 446 Öziniñ totı kıstay bası bar-dı,
Mölşeri jıyırmada jası bar-dı.
Ol jayavdıñ qasına jaqın kelse,
Eki ayaqta qazanday tası bar-dı.
- Onun papağan gibi başı vardı,
Tahminen o yirmi yaşlarındaydı.
Bu yayanın yanına yaklaştığında,
İki ayağında kazan gibi taşları vardı.
- 450 Üşevi ayandasıp jetip keldi,
Söyleskeli köñili ketip keldi.
Tas baylap, zır jügirgen, netken jan dep,
Külisip köp tamaşa etip keldi.
- Üçü yavaşça yanına geldi,
Konuşma isteğiyle heyecanla geldi.
Taş bağlayıp, rüzgar gibi koşan bu kimdir diye,
Gülüşerek, bakarak yanına geldi.
- 454 Kiyikti jayav quvıp ustay aldı,
Bular jaqın kelgen soñ tura kaldı,
Eki ayaqta qazanday eki taşqa,
Kiyik ustap alğanga qayran qaldı.
- Bu adam yayan bir geyiği yakalayiverdi,
Üçü yanına gelince hemen durdu.
İki ayağına bağı kazan kadar taşa,
Geyik avlayana, üçü hayranlıkla bakakaldı.
- 458 Kiyikti ustap, bularga jetip keldi,
Kördi de üşevine sèlem berdi.
Sèlem alıp üşevi javap kıldı
Dünyede körmedik dep sizdey erdi.
- Geyiği yakalayıp üç yolcunun yanına geldi,
Gördü de üç yolcuya bu adam selam verdi.
Selamını alıp üç yolcu dedi birlikte,
“Dünyada görmedik sizin gibi bir yiğidi”.
- 462 –Surasañ, meniñ atım Jelayaqpın,
Adamzattan bir şıqqan quv ayaqpın,
Eki ayaqqa eki tas baylamasam,
Toqtamay gayıp bolıp kete-aqpın.
- “Soruyorsanız, adım Jelayak(Yel ayak),
İnsanoğlundan çıkmış rüzgar gibi hızlı ayak.
İki ayağıma iki taş bağlamasam,
Duramayıp gidecek gibiyim olup kayıp.
- 466 Qızırdıñ mağan tiygen duğası bar,
Qudanıñ özi bergen quvatı bar.
Japan tüzde jürgen men tiri gayıp,
Aytayın bolsañ sözdi uğatındar.
- Hızır’ın bana bahş olunmuş duası var,
Huda’nın kendisi vermiş kuvveti var.
Issızda yaşayan ben diri kayıp,
Anlatayım sözümü kavrarsınız eğer.

470 Men özim tiri gayıp tüzde jürgen,
Er kimmen joldastıktı izdep jürgen.
Uşkan kıstan başkanı jibermeymin
Av-jannıñ bolsın osı bizden bilgen,

474 Ağalar, men jayımdı aytım sağan,
Sizderde jaylarındı aytşı mağan.
Bul jermen eş adamzat jürmevşi edi,
Aydağan ne sebepten Alla Tağlañ?

478 Bular da Jelayaққа sırım ayttı,
Qaldırmay, bastan ayaқ bérin ayttı.
Künikey Şintemir han kıızı deydi,
Sol üşin baramız dep zarın ayttı.

482 Bulardıñ aytkan sözün bileği endi,
Alladan az kün pèrmen tiledi endi,
Sizdermen men de birge baramın dep.
Jelayaқ ta ilesip jüredi endi.

486 Qosılıp bu törtevi jol jüredi,
Küni-tüni köz ilmey mol jüredi.
Bir jıl jol jürgennen soñ aldarınan
Dağı da bir adamzat kez keledi.

Alkıyssa, bular kelip, ol adama
sèlemdesip jön suradı. Ol adam ayttı:
Men közbaylavşı edim, ermek kılıp
èrnersemen oynap jüremін. Özderiñizge
jol bolsın deydi. Sonda bular da jayın

Ben bir diri kayıp ıssızda yaşıyan,
Kim olursa olsun arkadaşlık arayan.
Uçan kuştan başkasını bırakmam yakalamadan,
Durum bundan ibarettir benden öğreneceğın.

Ağalar ben durumumu anlattım size,
Sizler de kim olduğunuzu söyleyin bize.
Burada insanoğlu dolaşmazdı,
Getirdi Allah sizi hangi sebeple?"

Bunlar da Jelayaқ'a sırlarını anlattı,
Bırakmadan bir şeyi, her şeyi anlattı.
Künikey Şintemir Hanın kıızı diyorlar,
Onun için gidiyoruz diye dertlerini anlattı.

Bunların durumunu da öğrendi artık,
Allah'tan biraz kuvvet diledi artık.
Sizinle ben de birlikte gideceğım deyip,
Jelayaқ da ilişip onlara gitti artık.

Birleşip bu dördü birlikte yürür,
Gece gündüz uyumadan çok yürür.
Bir yürüdükten sonra yine,
Yolda bir adamı daha görür.

Elkıssa, bunlar gelip, adamlar
selamlaşıp, halini sorarlar. O adam söyler:
"Ben Közbaylavşı (göz bağlayan, büyücü),
kendimce elime geçen şeylerle oynarım.
Sizin yolunuz açık olsun. O zaman bunlar

ayttı, odan keyin Közbaylavşı da
bularmen birge jürdi.

da hallerini söylerler, sonra Közbaylavşı da
bunlarla birlikte gider.

490 Basında jalğız edi, besev boldı,
Oñdağay patşa Quday endi joldı,
Az da bolsa tobınıñ bèri mıqtı,
Bögeytin erqaysısı mıñ mıñ qoldı.

Başlangıçta yalnızdı beş oldu,
Açık etsin padişah Huda artık yolu.
Az da olsa her biri kendince güçlü,
Durduracak kadar her biri biner orduyu.

494 Jürgeli bular tağı bir yıl boldı,
Köredi tiri pende erbir joldı.
Kara kök tulparınıñ jürisine,
Dotannıñ yıldan jıla köñili toldı.

Yolda gideli beşi yine bir yıl oldu,
Görür hayattaysa kul çeşitli yolu.
Kara kök küheylanın yürüyüşünden,
Yıldan yıla Dotan da pek memnun kaldı.

498 Keledi neşe qabat tavidan asıp,
Bar Quday japan tüzden nesip şaşıp.
Kele jatsa üç biyik, sümbil şırıpı,
Aldında töbeniñ tur qatarlasıp.

Geliyorlar kat kat dağları aşıp,
Var Huda yaban elde nasip saçıp.
Gelirken gördüler üç yüksek sümbülü,
Önünde tepenin yetişmiş, sırayla dizilip.

502 Ol tavğa jetelik dep ayandaydı,
Jürüvden sirè bular ayanbaydı,
Şetindegi eki tav kıymıldap tur,
Qorıqqannan qasına tayanbaydı.

“Bu dağa varalım” diye yürürler,
Yürümekten bunlar hiç usanmazlar.
Köşedeki iki dağ hareket edip durur,
Korkudan yanına yaklaşılamazlar.

506 Dotannıñ jiberedi jalğız özin,
Aytқан soñ, qayırmadı joldas sözün.
Qol bulğap, joldastarın şaqırdı endi,_
Üş tavğa yakın barıp, qaday közin.

Gönderirler Dotan'ın bir tek kendisini,
Söyleyince geri çevirmez arkadaş sözünü.
Elini sallayıp arkadaşlarını çağırır,_
Yanına gelince üç dağa dikip gözlerini.

510 Ol tavlarga er Dotan sèlem berdi,
Sèlem berip jòn-josıq surap kördi.
Sèlemin jaqsı kıptap algannan soñ,
Joldastarı kıasına jetip keldi,
Qalay dep kıokan kıokan etkenderiñ,
Tavlardan meni-jayın suradı endi.

Alkıyssa, bular dıyular eken.
Ortasındağı ülkeni javap berip ayttı:
Mına ekevi meniñ eki balam edi,
ekevi enşıge talastı, sonan soñ men
ekevin talastırmay, kıuşın salmakıtap,
kıuşı artıgına enşı bereyin dep tur
edim,deydi. Baykıasam kışı ulımnıñ
kıuşı artıq eken, soğan artıq bereyin
dep, _enşilerin berdi. Odan keyin
bulardıñ jönin suradı. Bular jönin
aytkan soñ, sizdermenen Şıntemir
hangı men de barıp, kıızıq körip
keleyin dep Tav salmaқтаğan dıyu.
birge jürdi

516 Basında birev edi _altav boldı,
Batırlar bir-birine köñili toldı.
Şıntemirhangı kökteimde jetemiz dep,
Altavı aklıdasıp bildi jolı.

520 Munımen eñgimesiz tura tursın,
Altav ayandasıp jüre tursın.

O dağlara yigit Dotan selam verdi,
Selam verip sorular sorup bekledi.
Selamını sıcak karşıladıktan sonra,
Arkadaşları da yanına geliverdi.
Nasıl bir inip kalkıyorsunuz,
Diye dağlara sorar hallerini.

Elkıssa, dağ dedikleri, devlermiş.
Ortadaki en büyükleri şöyle cevap verir:
Şu ikisi benim balalarım. İkisi miras
için kavga ettiler. Onları kavga ettirmeyip,
güçlerini ölçüp gücü ağır basana mirastan
pay vereyim demiştim. Baksam küçük
oğlumun gücü büyüğünden üstünmüş,
ona mirastan daha büyük pay vereyim
deyip, __ mirası paylaştırdı. Daha sonra
kim olduklarını sordu. Bunlar hallerini
söyledikten sonra, sizlerle Şıntemirhan'a
ben de varıp, eğlence oyun seyredip
döneyim deyip Tavsalmaktağan (dağ
kaldıran) dev onlara katıldı.

Başlangıçta bir kişi idi altı oldu,
Yigitler birbirinden memnun kaldı.
Şıntemir Han'a baharda ulaşırsız deyip,
Altı yolcu aralarında danişip öğrendi yolu.

Burada onların hikâyesi bekleyedursun,
Altı yolcu yavaş gidedursun.

- Han jağınan söyleyik biraz endi,
Jamağat, qandırayın qulaq qurşın.
- 524 Èveli Biysmilèdir sözdîñ bası,
Şıntemirhan bir talay eldiñ bası.
Mekeni Muhyt teñiz jağası eken,
Bar eken jalğız qızı, bes balası.
- 528 Künbatıs uvalayatqa patşa bolğan,
Qazınası toqsan eki saray tolğan.
Züvbèr-jagdan, gavhèr tas ornatıp,
Qızına altındatıp saray salğan.
- 532 Oñaşa jatadı eken Künikeý qız,
Jıyırma qız nökeri bar bir erke qız.
Altın süyek aq tamaq Künikeýden,
Jarandar, az èngime aytalıq biz.
- 536 Qız sarayı şın züvbèr jagdan tas,
Örnek bar tamaşalı adam nanbas.
Baş şarbağı som lağıl altın qaşpa,
Barşaşın tèmèm qılıp aytıp bolmas.
- 540 Künikeý bir kün jatıp tús köripti,
Tüsinde köp tamaşa is köripti.
Şaharine altı adam kelken eken,
Tamam jurt altavınan küş köripti.
- 544 Tüsinde altı adam köredi endi,
Künikeý qız bolsa ziyrek edi,
- Hanı anlatalım birazcık şimdi,
Cemaat, gidereyim susuzluğunu kulaklarınızın.
- Evvela Bismillahtır sözün başı,
Şıntemir han birçok boyun başı.
Mekanı onun Muhit deniz kıyısı imiş,
Varmış tek kızı, beş de oğlu.
- Güneybatı iline Şıntemir padişahı,
Hazinesi doksan iki sarayı doldurmuştu.
Züberced, gevher kıymetli taşla yapıp,
Kızına altından saray yaptırmıştı
- Kendi başına bu sarayda otururmuş Künikeý kız
Yirmi kız neferi var nazlı bir kız.
Altın kemik(soylu) teni ap appak Künikeý'den,
Cemaat biraz bahsedelim şimdi biz.
- Kız sarayı hakiki züberced, gevher, taş,
Muhteşem oymalarını gören gözlerine inanamaz.
Bahçe duvarlarının hepsi altından,
Hepsini bunların kimse tamamlayıp anlatamaz.
- Künikeý bir gün yatarken bir düş görmüş,
Düşünde şaşırtıcı pek çok şey görmüş.
Şehrine altı kişi gelmiş rüyasında,
Bütün halk altı kişiden eziyet çekmiş.
- Rüyasında altı adam görür,
Künikeý kız da olsa, çok zekidir.

- Tüsindegi körgeñin aytayın dep,
Eñ ülken ağasına keledi endi.
- 548 Künükey ağasına jetip keldi,
Qorqıp öñi-tüsi de ketip keldi.
Jüzine qaray salıp Künükeydiñ,
Ne jumıska keldiñ dep, surap kördi.
- 552 _Şırağım, niye keldiñ Künükeyjan,
Köñiliñ kapa tartқан türiñ jaman,
Şırağım, jüziñ solğın boldı neden?
Jaman söz estidiñ be bir adamnan?
- Alkıyssa, sonda Künükeydiñ
ağasına aytқанı:
- 556 _Jan, aǵeke-av, qulaq sal,
Körgeñimdi aytayın,
İşime sıymay baradı.
Sizge aytpay qayteyin.
- 560 Qulaq salıp tıñlaǵıl.
Tünde körgeñ tüsim bar,
Aytqalı keldim, aǵeke-av,
Köñilimde qayǵı isim bar.
Qattı qorqıp bir tüsten,
- 565 Zafıranday sargayǵan,
Reñim solǵan tüsim bar.
Sarayda jattım jasımnan,
Arıstan tuvǵan aǵalar,
Qus uşırmadıñ basımnan,
- Rüyasını gördüǵü anlatmaya,
En büyük aǵabey yanına gelir.
- Künükey aǵabeyine koşarak gelir,
Rengi uçmuş korku içinde titreyerek gelir.
Yüzüne bakar bakmaz Künükey'in,
Niçin geldiǵını orada aǵabeyi görür.
- Yavrum, niye geldin Künükeyim,
Gönlün üzüntülü uçmuş rengin.
Yavrum yüzün solgun, niçin?
Kötü bir söz mü işittin birinden?
- Elkıssa, o zaman Künükey aǵabeyine
şunları söyler:
- “Canım aǵabey sözüme kulak ver,
Gördüklerimi anlatayım.
İçime sığmıyor, taşıyor.
Size söylemeyip ne yapayım.
Kulak verip dinleyesin.
Gece gördüǵüm bir rüya var,
Anlatmaya geldim aǵabey,
Gönlüme girmiş derdim var.
Çok korkup bir rüyadan,
Safran gibi sararmış,
Rengim atmış halim var.
Sarayda yaşadım küçüklüǵümden,
Aslan doğmuş aǵabeyler,
Kus uçurtmadın başımdan,

570 Kaygı tüsti könilime,
Bir tūs körıp tosmnan.
Kele jatır altı adam,
Ak bögendey josıǵan.

575 Künşıǵıstan kelipti,
Orgıta basıp jelipti.
Sol sıyaqtı adamdı,
Osı kelgen Künikeı,

580 İşinde bar bir bala,
Mıngen atı sur jaydaǵ,
Tayranday baskan kuv jaydaǵ.
Jeti yıl boldı şıǵalı,
Damıl tappay keldi,
585 Atқан oqtay buldırıp.

Tört tuyaqtıñ sarını,
Zèremdi alıp baradı.
Tüsken muzday sıldırılap,
Moyını qulaş kara kök,
590 Kisinegen davısı,
Töbemdi jardı şıñǵırlap.
Askar tavidıñ kıyasın,
Tegis jerdeı basadı.
Aruvaǵı balanıñ.

595 Künnen künge asadı.
Talma tūs meıgil bolǵanda
Oıındı eti bultıldap,
Bota tirsek, qoy moyın,
Avzınan köbik şaşadı.

Dert düştü gönlüme,
Bir rüya gördüm aniden.
Geliyor altı adam,
Geyik gibi hızla ilerleyen.
Çehresi soǵuk altı adam,
Güneydoǵudan gelmiş,
Yolu hızla kat etmiş.
Bu gelen adamları,
Yanında duran Künikeı,
Kardeşin rüyada görmüş.
Aralarında var bir bala,
Bindiǵı atı boz eǵeri yok,
Küheylan öyle olur ancak.
Yedi yıl olmuş yola çıkalı onlar,
Durup dinlenmeden geliyorlar,
Atılan ok gibi uçup,
Dört toynaǵın gürültüsü,
Beni dehşete düşürüyor.
Düşen buz parçaları gibi çatır çatır,
Boynu kulaç kadar Karakök,
Bu atın kişneyen sesi,
Başımı yardı bıçak gibi kesip.
Yüksek daǵın uçuırumlarını,
Düzlük yer gibi basıyor.
Ata ruhu bu balanın,
Gün geçtikçe kuvvet buluyor.
Tam öǵle vaktinde,
Kasları kıvrak kıvrak titreyip,
Yuvarlak dirsek, koyun boyunlu,
Aǵzından köpükler saçıyor.

600 Altavınıñ betinen
Dêv periler kaçadı.
İşindeki kuv bala,
Dariyaday köñili tasadı.
Astındağı kara kök,
605 Aranday avzın aşadı.
Men bilsem, ağa, altavı,
Eregisken duşpannıñ
Qanın suvday şaşadı.
Kele jatır bir bala,
610 Arıstanday jürekti,
Jolbarıstay bilekti.
On sekiz jasar kuv bala,
Javırını kaçpaqtay,
Qaygımenen ah urıp,
615 Köziniñ jası köl bala,
Körgenimdi aytayın,
Tındağıl meni, jan ağa!
Şaharıñe keledi,
Qanşa duşpan bolsa da,
620 Bêrin jeñip aladı
Qarsılaskan duşpandar,
Qor bolıp bêri öledi.
Erteñ tüste keledi
Öziñe sêlem beredi.
625 Ağası sonda söyleydi,
Söylegende buy deydi:
_Men bir javap aytayın,
Tındap munı tur deydi.
Köñilindi buzbay, şırağım,

Bu altı yolcunun heybetinden
Dev periler kaçıyor.
Aralarındaki kurnaz balanın,
Gönlü derya gibi coşuyor.
Bindiğı Karakök atı,
Ağzını mağara kadar açıyor.
Ben bilsem eğer ağabey altısı,
Savaştığı düşmanın,
Kanını su gibi saçar.
Geliyor bir bala,
Aslan gibi cesur,
Kaplan gibi çevik.
On sekiz yaşındaki kurnaz bala,
Kürek kemiğı onun kapak kadar,
Üzüntüyle çekip ah,
Gözyaşı göl olan bala,
Gördüklerimi anlatayım,
Dinle benim canım ağabey!
Şehrine gelecek,
Ne kadar düşman olsa da,
Hepsini de yenecek.
Karşısına çıkan düşmanlar,
Hepsi de eziyet içinde ölecek.
Yarın öğlen gelecek,
Gelip sana selam verecek.
Ağabeyi o zaman söyler,
Söylediğinde böyle der:
“Ben cevap vereyim,
Dinle sen bunu dikkatle.
Endişelenmeden yavrım,

630 Üyiñe qayıp bar deydi.
Kel qalsa şırağım,
Qayratın onıñ körermiz,
Söylesip javap beremiz.
Sağan, qarğam, kelse ol,
635 Er iske onı salarmız.
Jarar bolsa eger de,
Turpatın sinap qararmız.
Deniñ süyse balanı,
Öziñe javap qıalarmız.
640 Külki bolıp jürmelik,
Eş bendege şıqarma,
İşindeki sıırdı,
Körmey köñil tınar ma?!
Mınav jaқта bar edi,
645 Qalmaқ degen bir duspan,
Şaması oğan keler me?
Köp jılama zarlanıp,
Körgeñ tüske qorlanıp,
Munı Qalmuk estise,
650 Kèrip qılar bizderdi.
Bıraқ künde qamdanıp,
Üyine qayıp keledi,
Gèriptardi jıyadı,
Er kisige bir altın,
655 Qudaya qılıp beredi.
Mıñ paқırdı jıyıp ap,
Sadaқа nèzir qıladı.
Paтша qızı Kunikey,
Bir balanıñ tilevin,

Dön sen kendi evine.
Gelirse eğer yavrum,
Gücünü onun görürüz,
Konuşup cevap verimiz.
Sana yavrum gelirse o,
Başına büyük dert açarız.
Yarayacaksa eğer işimize,
Boyunu, posunu, sınarız kişiliğini.
Gönlün severse balayı,
Son sözü sana sorarız.
Gülünç duruma düşmeyelim.
Hiç kimseye söyleme,
Kalbindeki sırrını.
Görmeden gönül rahatlar mı?
Şu tarafta vardı,
Kalmuk denilen düşman,
Gücü ona yeter mi?
Çok ağlama üzüлүp,
Gördüğün rüyadan kahrolup,
Bunu Kalmuk işitse,
Gariban kılar bizleri.
Bir gün içinde hazırlanıp,
Evine geri döner,
Garibanları toplar,
Her kişiye bir altın,
Sadaka olarak verir.
Bin yoksulu toplayıp,
Sadaka dağıtıp verir.
Padişah kızı Kunikey,
Balanın iyi olması için,

- 661 Ğaşıktıķpen tiledi.
Altavı tınbay jürip kele jatır,
Bes jayav, birevi attı õñkey batır.
Arada jeti jılday sapar şekip,
Eline Şıntemirhan keldi aķır.
- 665 Ğudayım bulay aydap nèsip etti,
Ğorķıtıp Ğuv jalmavız tentiretti.
Arada talay beynet körgen bayĝus,
Buralıp Şıntemirge jaña jetti.
- 669 Köredi el Ğarasın endi bular,
Arada talay beynet kördi bular.
El Ğarasın körgenge şükir Ğılıp,
Bir jerde tamaķtanıp dem aldılar.
- 673 Sol jerde tamaķtanıp dem alıstı,
Endi elge baralıķ dep jolĝa tüsti.
Bir özendi jaĝalap kele jatıp,
Bir jalĝız Ğaraşa üyge kelisti.
- 677 Bir urĝaşı, bir erkek ol üydegi,
Üstinde lıpası bar, joķ köylegi.
Aş-jalañaş otırĝan ol müsèpir,
Bularĝa kimsizder dep söz söyledi.
- 681 _Söyleydi söyle deseñ kızıl dilim,
Mıyhnat bèri kıyın körgen künim,
Jedi jılday saparda jürip keldik,
Ğızına ĝaşıķ bolıp hanıñızdıñ.
- Aşķ derdiyle dua eder.
Altı kişı durmadan yürüyor,
Beşı yayan, bir atlı hepsi de yiĝittir.
Arada yedi yıl kadar yol kat edip,
Nihayet yurduna Şıntemirhan'ın geldi
- Huda'm böyle bir nasiple bizi gönderdi,
Korkutup kahrolası cadı avare etti.
Yol boyunca nice zorluk çeken zavallı,
Yorgun argın Şıntemir yurduna yeni geldi.
- Görürler uzaktan yurdu bunlar,
Yolda nice zorluk gördü bunlar.
Yurdu uzaktan görünce bunlar,
Bir yerde yemek yiyip dinlendiler.
- Orada yemek yiyip soluk aldılar,
Artık o yurda gidelim diye yola çıktılar.
Bir nehrin kıyısına gelirken,
Tek başına duran bir çadırla karşılaştılar.
- Bir kadın bir erkek o evdeki,
Sırtında kumaş parçası, yok elbisesi.
Aç çıplak oturan zavallılar,
Yolculara kim olduklarını sordu şimdi.
- “Söyler, söyle dersin kızıl dilim,
Mihnet, zordur gördüğüm gün benim,
Yedi yıl kat ettik yol, geldik buraya,
Kızına âşık olup hanınızın.

685 Aytalık jayımızdı endi sizge,
Arıdık jeti jılday jürip tüzde,
Alıstan dañkı menen izdep keldik
Avılı kıaysı hanıñnıñ aytşı bizge.

689 Bul eldiñ jaqsı adamı kim boladı,
Jigitke sapar degen sın boladı.
Suraymız, ey müsèpir, munı sizden,
Tağı da epti adamı kim boladı?

693 Ol adam söz söyleydi bularğa endi,
Köñiliñ men söylesem tınar deydi,
Aytayın bilgenimdi endi sizge,
Hanımñ bes balası bolar deydi.

697 Köñiliñ artıq tuvgan bala ekensiñ,
Sen öziñ èrbir iske dana ekensiñ,
Künikeydi mal berip alayın dep,
Şırağım, talap kııp jür ekensiñ.

701 Söyleyin endi balam sağan javap,
Mekeni küşi jetken kılar tavap.
Künikey'in diydarına ğaşıq bolıp,
On mñ Kalmuk şahardı alğan şamap .

705 Öziñniñ artıq eken saltanatıñ,
Jaqsı adam şıķarmaydı jaman atın,
On mñ almaq şaharge kelip ketti,
Jazıyra almaq deydi onıñ atın.

Anlatayım durumumuzdu şimdi size,
Bitkin düştük yedi yıl yürüyüp ıssız yerde.
Uzaktan şöhretini duyunca arayıp geldi,
Yurdu nerede hanınızın söyler misin bize.

Bu ülkenin iyisi, büyüğü kimdir,
Yiğit için sefer bir sınavdır.
Soruyoruz, ey biçare, bunu sizden,
Daha başka, bu yurdun elinden iş geleni kimdir?"

O adam konuşur yolculara şimdi,
“Gönlünüz ben söylersem rahatlar”, dedi.
Anlatayım bildiğimi şimdi size,
Hanımızın beş balası var, dedi.

Yüreği üstün bir bala imişsin,
Sen her işte bilgili biriymişsin,
Künikey'i başlık verip alacağım deyip,
Yavrum, onunla evlenmeye talipmişsin.

Vereyim sorularına cevap, oğlum şimdi,
Mekanı kutsalmuş herkesin ziyarete geldiği.
Künikey'in yüzüne âşık olup,
On iki bin Kalmuk kuşattı gelip şehri.

Senin üstünmüş başkasından saltanatın,
Çıkarmaz kötüye adını iyi insan.
On bin Kalmuk geldi şehrimize,
Kalmuk Jazıyra imiş onların başı.

- 709 Jazıyra artık patşa kuvatı köp,
Öziniñ lëshkeri mol, köñili toq,
Künikeydiñ alamın dep ükim kılğan,
Eş qarar kıla almadı jıylğan köp.
- 713 Javınnıñ şoşındı jurt türin körip,
Aqırıp ayuday bop elge tönip.
Aldınan kız Künikey qararı şıqtı,
Qalmaqtı kidirtüvge oyın bölip.
- 717 Jazıyra kızdı körip boldı ğaşıq,
Köñili kuvanğannan ketti tasıp.
Künikeydiñ bermekke uvède kıldı,
Elimiz qorıqğannan soñ qara basıp.
- 721 Qanıımız bes ulimen qoyday ıqtı,
Ol Qalmaq Jazıyra attı, özi mıqtı.
Künikeydiñ beremiz degennen soñ,
Uvède kılıp şaharine qayıp ketti.
- 725 Jolı bar ol halıqtıñ toğız kündik,
Bermesek Künikeydi aqır öldik.
Hanımızdıñ bir balası aqın Şorman
Beline buvınğanı altın beldik.
- 729 Öziñ jalğız balasıñ joldasıñ az,
Şırağım janım aşıp qılaman naz,
Öldirer bərimizdi Qalmaq bilse,
Nesine-ay, şırağım bolasız mēz,
- Jazıyra üstün bir padişah, kuvveti çok,
Askeri onun hesapsız, gönlü memnun.
Künikey'i alacağım diye emir verdi,
Hiç karşılık veremedi ona toplanan kalabalık.
- Düşmandan korktu halk halini görüp,
Böğürüp ayı gibi, yurdun üstüne yürüyüp.
Karşılamağa Künikey kızın kendisi çıktı,
Kalmuk'u durdurmaya, biraz oyalayıp.
- Jazıyra kızı görünce oldu aşık,
Gönlü sevinçten su gibi taşıp.
Künikey'i vermeyi vaat etti,
Halkımız korkudan ne yapacağını şaşırıp.
- Hanımız beş oğluyla koyun gibi bir köşeye sıkıştı,
O Kalmuk Jazıyra adındaki çok güçlü.
Künikey'i vereceğiz dedikten sonra,
Bu vaat üzerine o şehrine geri döndü.
- Yolu var o halkın dokuz günlük,
Ölecektik vermeseydik Künikey'i.
Hanımızın bir oğlu şair Şorman,
Vardır belinde altından kemeri.
- Sen yalnız bir balasın, azdır arkadaşın,
Yavrum bunu anlatıyorum bunu acıdığım için.
Öldürür hepimizi Kalmuk öğrenirse,
Yavrum niçin böyle sevinçlisin.

- 733 Ol bala söz aytadı onan keyin,
Sözine bul adamnıñ men ne deyin?
Körermiz Qalmağ javdıñ mēni-jayın,
Hanıñmen söyleselek oğan deyin.
- 737 Jeti jıl boldı Sarıguvadan şıqqanıma,
Jeti jastan ülgı söz uqқанıma,
Künükeydiñ elime alıp ketpey,
Körmey-aq kuv Qalmağtan buqқанım ba? Görmeden onu ne derler, Kalmuk'tan korkmama.
- 741 Müsepirsiñ, sen öziñ söz bilmeysiñ,
Jazıyra bir aqırsa bezgendeysiñ,
Kañkırğan öñşeñ diyu ne kılar dep,
Mensinip biz paqırdı közge ilmeysiñ.
- 745 Söziñdi seniñ aytқан ayğarayın,
Qalmağ jav küşti bolsa tañ kılayın.
Avlın hanıñızdıñ mağan körset,
Avlına hanımızdıñ men barayın.
- 749 Jas bala osılayşa söz bekitti,
Qalmağtan kördiñ be dep ükimdikti.
Şaharın patşasınıñ körsetken soñ,
Altavı jolğa tüsip jürip ketti.
- 753 Attı-jayav jolmenen kele jatır,
Ne körmez tirilikte bēnde paqır.
Bayağı kızdıñ tüsi ras bolıp,
Bulardı aqın Şorman köredi aqır.
- O bala söyler adamı dinledikten sonra,
Ne diyeyim şimdi ben bu adamın sözüne?
Öğreniriz düşman Kalmuk'un durumunu,
“Hanınla konuşalım biz önce” ona deyin.
- Yedi yıl oldu Sarıguva'dan çıktığıma,
Yedi yaşımdan beri büyük söz anladığıma.
Künükey'i memleketime götürmeden,
Biçaresin sen, doğru sözü bilmiyorsun,
Jazıyra bir bağırsırsa kaçır gibisin.
Başı boş gezen hepsi dev, onlar ne yapar,
Diye beğenmeyip, biz yoksulu küçümsüyorsun.
- Sözlerini senin söylediğın iyice tartayım,
Düşman Kalmuk güçlü ise şaşırayım.
Yurdunu hanınızın göster bana,
Yurduna hanımızın ben varayım.
- Körpe bala böyle deyip sözünü bitirdi,
Kalmuk'tan gördün mü diye hakimiyeti.
Şehrini padişahının gösterdikten sonra,
Altı yolcu yola çıkıp ilerledi.
- Atlı, yayan yol boyunca geliyorlar,
Ne görmez hayatta biçare kullar.
Kızın gördüğü o rüya gerçek olup,
Bu yolcuları ozan Şorman yolda görür.

757 Alıstan bular keldi sapar jürip,
Qayğısı basıldı endi köñili tımp.
Sımbatıñ kızdıñ aytқан tanığan soñ,
Aldına qızmet qıldı zır jügirip.

Uzaktan bu yolcular geldi yol kat edip,
Üzüntüsü geçti artık gönlü huzur bulup.
Kızın anlattıklarından yiğidi tanıyınca,
Hizmet etti önünde durmadan koşup.

761 Balanıñ tüsi kirdi bayağıday,
Er jigit aytқан sözden tanadıma-ay.
Jeti jıl sapar jürip ara jolda,
El kördi tirilikpen ayağında-ay.

Balanın yüzüne kan geldi eskisi gibi,
Kahraman yiğit sözünden döner mi.
Yedi yıl yol yürüyüp arada,
Sonunda sağ salım bir yurt gördü.

765 Danışpan aqın Şorman aqılı artık,
Baqtı zamanında turdı şalkıp,
Bulardı meymen qılıp küte berdi,
Eşbir söylemeydi javap qatıp.

Bilge ozan Şorman aklı üstün,
Saltanatı zamanında üstündü onun.
Yolcuları misafir olarak ağırladı,
Hiçbir sorusunu onların cevaplamadan.

Sonda Şormannıñ bulardan
javap surağanı:

O zaman Şorman yolculara şunları
söyler:

769 Jol bolsın, söyley otır, meymandarım!
Köñiline nemene edi algandarıñ?
Qay jaqtan kelesizder jöniñizdi ayt,
Bir tuqımdas elmisiz osı bəriñ?

Yolunuz açık olsun, misafirlerim, söyleyiniz,
Neydi karar verip niyetlendiğiniz?
Ne taraftan geliyorsunuz, anlatınız,
Aynı soydan mısınız siz hepiniz?

773 Erqaysıñ mıñ kisidey bar goy küşiñ,
Bilip tur aytpasañ da onı işim.
Qayğılı qapalıqpen jür ekensiz,
Bayqasam, er aluvan erbir isiñ.

Her birinizin var gibi bin kişilik gücünüz,
Hissediyor söylemeseniz de yüreğim.
Dertli üzüntülü olup gelmişsiniz,
Dikkatle baksam çeşit çeşit işiniz.

777 Jas bala artık eken sevgetiñiz,
Söz aytar bar ma bizge nevgetiñiz?

Körpe bala üstünmüş diğerlerinden güzelliğiniz,
Var mı sizin bana söyleyecek sözünüz?

- Jasın bar on jetige jaña kelgen,
Karasam jannan artık kelbetiñiz.
- 781 Surasañ ozan Şorman meniñ atım,
Beriñniñ jurttan bölek saltanatıñ.
Jol bolsın, dep_suraymın meymandarım Yolunuz açık ola diyerek soruyorum misafirlerim,
Bolasız қay ruvdan, azamatım?! Hangi boydansınız, ey yiğitlerim?!
- 785 Söyleydi sonda javap Dotan bala,
Nësilin artık қılған haқтағala,
_Köñilimde èr alvan jumısım bar,
Aytayın siz surasañ naқtap, aға. O zaman cevap verir bala Dotan ona,
Soyunu üstün kılmıştı Hak Taalâ,
Düşündüğün çeşit çeşit işim var,
Anlatayım hepsini soruyorsan ağabey sırayla.
- 789 Jerim atın surasañ Sarıғuvaydı,
Қayғımen közim jası betim juvdı,
Basımızға is түsip sapar жүrdik,
Шыққалы elimizden jeti jıl-dı. Yurdumun adını soruyorsan Sarıғuva idi,
Üzüntüyle göz yaşlarım yüzümü yıkadı.
Başımıza zor bir iş düşüp çıktık sefere,
Çıkalı yurdumuzdan yedi yıl oldu.
- 793 Èkem atın surasañ Қубақанbay,
Tilegin artık bergen jabbar Құday,
Қırnқ қатın èkemiz алған eken,
Jıyhanda төрт түliktiñ бери de say. Babamın adını soruyorsan Kubakanbay,
Dileğini fazlasıyla vermiş Cebbar Huda.
Babamız evlenmiş kırk kadınla,
Mal mülkü her şeyi üstündür bu cihanda.
- 797 Èkemiz bay bolıptı jasınan-aқ,
Құdayım devlet bergen basınan-aқ.
Èkemiz сегіз saray üy saldırıp,
Astına қойған eken altınnan тақ. Babamız zengin olmuş gençliğinden,
Huda'm devlet vermiş ta ezelden.
Babamız sekiz saray inşa ettirip,
Oturmuş kendisi tahta has altından.
- 801 Bir күni тақта jatıp түс көripti,
Түsinde suluv көркем қыз көripti. Bir gün tahtındayken bir düş görmüş,
Düşünde çok güzel bir kız görmüş.

- Sıypatı jannan artık bir kız körip,
Munu kaydan tabam dep küş köripti.
- 805 Kırmızı kızıl jibek aytsa jüzin,
Kulaqpen esitkendey aytқан sözün.
Şintemir han kenjesi jalğız kıızı,
Künükey dep aytadı onıñ özin.
- 809 Ekemiz körgeñ tüsti bizge ayttı,
Sözün bizge aytқан soñ qayta jattı.
Sonı izdep tabındar dedi bizge,
Ekeme qayğı derti jaman battı.
- 813 Sonan soñ talap kıldıq izdenüvge,
Aralap jer şarşısın kezdenüvge,
Ağalardan eşbirev ermegen soñ,
Mınalar joldas boldı sonda bizge.
- 817 Jeti jıl men şıqqalı bolğa eken,
Köñilime qapa-qayğı tolğan eken,
Dañqındı sırtıñızdan esitip ap,
Üyiñe meymandarñ kelgen eken.
- 821 Jasım bar on jetige jaña kelgen.
Tar jolda qarıppirim medet bergen,
Tay edi mingenimde Qara kögim,
İşinen on mıñ jılqı tañlap mingen.
- 825 Kelemiz sonan beri arıp-aşıp,
Aydadı bəri qaray bizdi nèsip,
- Güzelliğı herkesten üstün bir kız görüp,
Bunu nereden bulacağım diye pek zorlanmış.
- Kırmızı kaygan ipek, anlatsa yüzünü,
Kulaklarıyla işitmiş gibi söylediğı sözünü.
Şintemir hanın en küçük çocuğı biricik kıızı,
Künükey diye çağırılarmış bu kıızı.
- Babamız gördüğü rüyasını bize anlattı,
Anlattıktan sonra tekrar yatağa yattı.
Onu arayıp bulunuz dedi bize,
Babama onun derdi, üzüntüsü çok battı.
- Bundan sonra talip olduk kıızı aramaya,
Dolaşıp yeryüzünü her tarafa bakmaya,
Ağabeylerimden hiçbirini benimle gelmeyince,
Şu duranlar yol arkadaşı oldu bize.
- Yedi yıl ben çıkalı olmuş,
Gönlüme dert hüzün dolmuş.
Şöhretinizi uzaktan duyunca,
Evinize misafirleriniz gelmiş.
- Yaşım benim daha on yedide,
Pirim yardım etmiştir dara düştüğümüzde.
Tay idi daha bindiğim Karakök,
Arasından on bin yilkının seçtiğim.
- Geliyoruz o günden beri yorgun dere tepe aşır,
Bu tarafa doğru sürükledi bizi nasip,

- Şaharine esen-aman kelgennen soñ,
Otırın kız alganday köñilim tasıp.
- 829 Neler kıyın tavlardan asıp keldim,
Adam baspas jerlerdi basıp keldim.
On jasımnan körgenim jol beyneti,
Azıp-tozıp kuvatım qaşıp keldim.
- 833 Bügin men kelip tüstim öziñizge,
Habar ayt, patşa menen biyiñizge
Erten turıp, bürsikün javabıñ ber,
Tınığñ biz kelgenşe küyimizge.
- 837 Aydağan bizdi bulay Quday isi,
Arada tınbay jürdik jazı-kısı,
Jeti jıldık jolını izdegenim,
Ekemniñ qayğı boldı işi-tısı.
- 841 Oı idı jumısımız, Şorman ağa,
Tayınan Qara kökke saldım tağa,
Jeti jıl azıp tozıp jürgennen soñ,
Kalmadı iniñizde tiyttıy bağa.
- 845 Patşañız ardaқтаған Künükeyin,
Qolınan razı bolıp bersin bizge.
- 847 Söz aytar aqın Şorman oğan qaray:
_Bul jerge aydap keldi jabbar Quday,
Köñilime qattı tiydi aytқан söziñ,
Şırağım, Künükey degen söziñ qalay?
- Şehrine sağı salım geldikten sonra,
Oturuyorum kızı almış gibi sevinip.
- Nice sarp, zor dağları aşarak geldim,
İnsan ayağı basmamış yerleri basarak geldim.
On yaşımdan beri gördüğüm hep yol mihneti,
Yorgun argın gücüm tükenerek geldim.
- Bugün ben gelip indim sizin evinize,
Haber yolla padişahınıza, beyinize.
Yarın geçsin, öbür gün cevabını ver,
Dinlenip eski halimize biz gelince.
- Sürükleyen bizi böyle Huda'nın işi,
Arada durmadan yürüdük yazları, kışları
Yedi yıl boyunca aradım burayı,
Babamın dertle dolu içi dışı.
- Bu idi işimiz Şorman ağa,
Nal vurdum tayken Karakök atıma.
Yedi yıl yorgun argın yol yürüyünce,
Kalmadı hiçbir kıymet kardeşinizde.
- Padişahınız göz bebeği Künükey'ini,
Razı olup elleriyle versin bize.
- Şöyle der ona bakıp ozan Şorman:
“Huda idi sizi buraya sürükleyip getiren.
Gönlüme çok dokundu söylediklerin,
Yavrum Künükey adını söyledin niçin?

- 851 Söziñniñ artıq kördim zatın, sirè,
Qolında bar ma jazğan hatıñ, sirè,
Uşup kelgen Sarıguvadan totı qustay,
Bar ma edi Künükeyde aqın sirè.
- 855 Arada jeti jıldap jol jüripsin,
Toqtamay küni-tüni mol jüripsiñ.
Ne de bolsa Künükeymen öziñ söyle,
Söylesip armansız bop köñilin tınsın.
- 859 Oy oylar neşe türli aqın Şorman,
Bolmaydı bəri tegis köñilge alğan:
Tez kelip meymendarğa körinsin dep,
Ağası Künükeyge kisi salğan.
- 863 Künükey şaşırgan soñ kele jatır,
Küyme minip, kolğa alıp altın şatır,
Künükey jarıq-jurıq etip kirip kelse,
Qayran bop qarap turdı öñşeñ batır.
- 867 Sèvletpen kele jatır nökerimen,
Düniyenıñ ökinersin bekerinen,
Qırık kızdıñ işinde Künükeyiñ,
Jaltırap mandayınan kün köringen.
- 871 Künükey jüdep jürgen ala jazday,
Sol elde jalğız bastı köpten azday.
Küymeden tüsti dağı üyge kirdi,
Baypandap kölge qonğan qonır jazday.
- Sözünün sevdim ben soyluluğunu,
Elinde yazdığın mektup var mı yoksa.
Uçup gelen Sarıguva'dan papağan gibi,
Künükey'e geçmiş bir hakkın var mı yoksa?
- Arada yedi yıl yol kat etmişsin,
Durmada gece gündüz çok yürümüşsün.
Ne olursa olsun Künükey'le kendin konuş,
Konuşup istediğin kadar, gönlün rahatlasın.”
- Düşünür çeşit çeşit şeyi ozan Şorman,
Gerçekleşmez her şey düşündüğün:
Çabuk gelip misafirlerle görünsün diye,
Ağabeyi Künükey'e gönderdi bir adam.
- Künükey çağrılınca geliyor oraya,
Şemsiye almış ele, binmiş faytona.
Künükey parlı parlı ışık saçıp geldiğinde,
Hayran olur oturan yiğitlerin hepsi de.
- Saltanatıyla görkem geliyor, neferleri yanında,
Dünyanın pişmanlık duyarsan boş oluşuna.
Kırk kızın içinde Künükey'iniz,
Parlayıp güneş görünüyor alnında.
- Künükey yaz boyunca hüzünlüydü, zayıfladı iyice,
Sanki yalnızdı, azdı kalabalık önünde.
Faytondan inip evin içine girdi,
Paytak paytak gelip konan kaz gibi.

Alkıyssa, Künükeydiñ aldınan
Şorman ağası keldi. Sonda
Künükeydiñ ağasına aytkanı:

Elkıssa, Künükey'i ağabeyi
Şorman karşılar. Künükey o zaman
ağabeyine şöyle der:

875 Jan ağa, amansız ba, danışpanım!?
Erkaşan duşpan kelse alışkanım.
Topka meni eşkaşan şakırmavşı-eñ
Sastıñ ba, bir nersedən, arıstanım?

“Canım ağabey, sıhhatte misiniz bilgem!?
Düşman gelse her zaman savaşa hazır yığidım.
Kalabalık içine beni hiç çağırmazdın,
Şaşkınlığa düştün mü bir şeyden aslanım.

879 Kırgıy kus torğay iler kökte jürüp,
Jaqsı adam is bitirer eptep jürüp,
Jaqsı meyman kelgendey kuvanıpsız,
Aldımnan şığa keldiñ zır jügirip.

Atmaca serçe yakalar gökte uçarken,
İyi insan iş bitirir pek fark ettirmeden.
İyi bir misafir gelmiş gibi sevinmişsiniz,
Çıktınız koşarak beni karşılamaya kendiniz.

883 Başkamen meniñ, sirè, isim bar ma?
Qarañgı üydi jarıq eter tüşim bar ma?
Davisı bir tuygınnıñ şañkıldaydı,
Jan ağa, üyinde bir kisi bar ma?

Başkasıyla benim işim mi var,
Karanlık evi anlatan yüzüm mü var?
Sesi geliyor bir atmacanın keskin,
Canım ağabey, sormamın sebebi bundandır.

887 Kız edim, erkeke emes meniñ özim,
Sargayğan sanamenen kızıl jüzim,
Osınşa top işine şakırıpsız,
Bar edi mağan aytar qanday söziñ?

Ben nazlı, şımarık kız değildim,
Sararmış hasretle kızıl yüzüm.
Böyle bir kalabalığın ortasına çağırmışsınız,
Nasıl bir şeydi ağabey bana söyleyeceğin?”

891 Söyleydi sonda ağası javap berip:
_Şırağım, şakırğan soñ tursız kelip,
Ne kıların munan bılay Alla biler,
Mini tur, tilevindi Quday berip.

Konuşur o zaman ağabeyi cevap verir:
“Yavrum çağırınca gelmişsiniz,
Ne yapacağımı bundan sonra Allah bilir,
Şimdi gerçekleştirdi Huda dileğini işte.

895 Bir tüşti kelip aytıp ediñ,
Asıgıp ayta salıp kaytıp ediñ,

Bana gelip bir rüyanı anlatmıştın,
Aceyle anlatır anlatmaz geri dönmüştün.

- Şırağım, körgen tös keler me dep,
Eskerip sonan beri baykap edim.
- 899 Jaltırap savıtımen kelgen eken,
Bir sağan iñkèr bolıp jürgen eken,
Jüziqara keşegi Jazıyranı,
Bular da sırttan surap bilgen eken.
- 903 Qarağım, Künükeyjan, aqılıñ artıq,
Jürüş em quv Qalmaqtan işim qorqıp.
Er Dotan özim aytқан izdep keldi.
Bile ber endigisin aqıl toqıp.
- 907 Keltiredi sav sèlemet jalğız Alla,
Jürgen soñ medet berip şıbın janga,
Şırağım, körgennen soñ üyiñe qayt,
Jürmelik külki bolıp köp duşpanga.
- 911 Duşpanım osı künde tolıp jatır,
Kelipti sizdi izdep bir öñşeñ batır,
Danışpan aqılı artıq adam eken,
Unatsañ men berüvge qıldım aqıl.
- 915 Künükey mına sözge quvanadı,
Ağası aytқан sözün hup aladı.
Balanı körgennen soñ tamaşa qıp,
Tez qayıp üyine özi jubanadı.
- 919 Üyine kelip kirdi Künükey kız,
Jazıyra endi menen ümitindi üz.
- Yavrum rüyası gerçek olacak mı diye,
Aklımda tutup o zamandan beri beklemiştim.
- Parlayan zırhıyla gelmiş,
Bir sana tutkun âşık imiş.
Şerefsiz evvelki Jazıra'yı,
Bunlar da uzaktan sorup öğrenmiş.
- Yavrum Künükey'im üstündü aqlın,
O kahrolası Kalmuk'tan endişeliydim.
Yiğit Dotan söylediğın arayıp geldi,
Bundan sonrasını düşünüp karar ver kendin.
- Getirir sadece Allah selametle,
Medet verdikten sonra küçücük cana.
Yavrum gördükten sonra dön evine,
Gülünç olmayalım kalabalık düşmana.
- Düşmanlarım burada çoktur,
Gelmiş sizi arayıp, hepsi de yiğittir.
Bilge, aklı üstün bir insanmış,
Hoşlanırsan ben seni vermeye verdim karar.
- Künükey çok sevindi bu sözlere,
Kabul etti ağabey söylediklerini de.
Çocuğu gördükten sonra biraz seyredip,
Avuttu kendini hemen dönüp evine.
- Gelip evine girdi Künükey kız,
Jazıyra artık benden ümidini kes.

- Bir argımağ Kıdaya kıp bavızdadı.
Kıdaya kıosa kör dep balağa tez.
- 923 Kıdayğa bir argımağ şalıp soydı,
Balanın diydarına köñili toydı,
Altın saray kıazına, işikterin,
Kılpırtıp üy törine aşıp kıoydı.
- 927 Körindi tipti jaqsı kızğa bul is,
Künikey endi almadı bir de tınıs.
Kıdaya bul balağa kıosa kör dep,
Gariypterge tarattı altın-kümis.
- 931 Kıday-ay, bögev berme kızıl tilge,
Kez keldi altı kisi ruvlı elge,
Kızdı körıp, bular da kıuvanadı,
Bir Kıday medet ber dep bizdey erge.
- 935 Kıızdı körıp jöneldi hanğa bəri,
Dotannın tabılğan soñ teñi-jarı,
Han üyine söyles dep jetip bardı,
Köñilinde Künikey bop ıntızarı.
- 939 Söyles kılıp kaçpada tura kıaldı,
Körgeñ adam bularğa kıayran kıaldı.
Alıs joldan biz kelgeñ meymandarmız,
Kıonamız dep patşağa habar saldı.
- 943 Kıonsın dep meyman üyge kirgizedi,
Aldına kıızmetkerler jürgizedi,
- Bir atı kurban olarak kesip,
Allah'ım bu balaya kavuştır beni deyip tez.
- Huda'ya bir asil cins atı kurban etti,
Balanın güzelliğinden pek memnundu.
Altın saray, hazine, kürklerini,
Parlatarak evin baş köşesine yaydı.
- Kıza bu iş çok güzel göründü,
Künikey artık durup dinlenmek bilmedi.
Huda'm bu balaya kavuştır beni deyip,
Yoksullara altın gümüşten sadaka verdi.
- Huda'm engel çıkarma kızıl dile,
Karşılaştı altı yolcu kalabalık ile.
Kızı görüp bunlar da sevinir,
Bir Huda medet verdi diye bizim gibi yiğide.
- Kızı gördükten sonra gitti hana hepsi,
Dotan'ın bulununca artık dengi, yarı.
Hanın evine konuşmaya geldiler,
Künikey olup gönülden sevdiği.
- Seslenip kapı önünde beklediler,
Görenler bunlara hayran kaldılar.
Uzak yerden gelen misafiriz,
Burada kalacağız, diye hana haber saldılar.
- Kalsın deyip misafirleri eve alırlar,
Hizmetkârları onların hizmetine kıoşarlar.

- Astına kilem jayıp, körpe tösep,
Neşe türli tağamdar bergizedi.
- 947 Sıy-sıyapat, hurmet körıp sol küyinde,
Jatadı meymen bolıp han üyinde,
Qonaqtar qaysı jurtıñ adamı eken?
Bilip kel dep buyırdı bir biyine.
- 951 Ol biyi jetip kelip söz suraydı,
Meyman jayın bilüvge tez suraydı.
Qay jerlik, qaysı jurttıñ adamısız?
Bayan qıl mēni-jayın dep suraydı.
- Alkıyssa, sol qalde Şıntemirhannıñ
Baqtıyar degen aqını bar eken, sol
dombırasın alıp, olardıñ jayın men
bilemin dep söylegeni:
- 955 Ey hanım, men söyleyin tınlasañız,
Aqılmen alıs jerdi boljasañız,
Bar eken Qubaqanbay künşığısta,
Aytayın bizge aşuv qılmasañız.
- 959 Jeri bar jeti jıldıq jeri şalgay,
Atası kırık ulınıñ Kubakanbay.
Toğız qatın bir özi alğan eken,
Beripti jēne kırık qız jabbar Quday.
- 963 Öziniñ Quday bergen dēvleti mol,
Jan-jaqı elsiz bolar jeti aylıq jol,
- Altına halı serip, minder koyup,
Çeşit çeşit yemekler de sunarlar.
- Sınırsız hürmet görüp bu şekilde,
Kalırlar misafir olarak han evinde.
Misafirler hangi yurttanmış,
Öğren de gel diye han emretti beyine.
- Bu bey, misafirlere gelip kim olduklarını sorar,
Misafirlerin hikâyesini çabuk öğrenmek ister.
Nerelisiniz, hangi boydansınız,
Bahsediniz kendinizden deyip rica eder.
- Elkıssa, o şehirde Şıntemirhan'ın
Bahtıyar adında bir ozanı varmış, o eline
dombırasını alıp: "Onların kim olduklarını
ben biliyorum deyip söylediği:
- "Ey hanım, ben anlatayım dinlerseniz,
Akılla ileride olacakları tahmin edersiniz.
Varmış Kubakanbay güneydoğuda,
Söyleyeyim bize eğer öfkelenmeseniz.
- Yolu var yedi yıllık, ülkesi uzaktır,
Kubakanbay kırk oğlun babasıdır.
Bir tek kendisi dokuz kadınla evlenmiş,
Daha kırk kız Cebbar Huda ona vermiştir.
- Onun Huda vergisi zenginliği çok bol,
Etrafı ıssızdır yedi aylık yol.

Èmmesin, mèni-jèyin bilgennen soñ,
Bayan kıp aldınızğa aytқанım sol.

Hepsini ahvalini bunların bildiğim için,
Beyan edip huzurunuzda anlattığım bu.

967 Uyıqtaptı bir kün özi tahta jatıp,
Құдайым түs körsetken tènirkatıp.
Tüsinde bir sarayğa kirip barıp,
Aralap köp қızıққа қалған batıp.

Uykuya dalmış bir gün o tahta oturup,
Huda'm rüya göstermiş ona bahşedip.
Rüyasında bir saraya girmiş,
Eğlenceli şeylerle karşılaşmış dolaşıp.

Tüsinde ol sarayğa kirgen eken,
sarayda Künükeydi körgen eken.
Tüsinde қızınızға ғашық болıp,
Құдайым қатты қayғы aladı.

Rüyasında o saraya girmiş,
sarayda Künükey'i görmüş.
Rüyasında kızınıza âşık olmuş,
Huda'm ona büyük bir dert vermiş.

971 Қубақан sol түsinen oyanadı,
Bul түsim қалай түs dep oyға aladı.
Tüsinde Künükeyge ғашық болıp,
Ішінen jaman қатты қayғы aladı.

Kubakan bu rüyayı görüp uyanır,
Bu nasıl bir rüya, deyip düşünceye dalar.
Rüyasında Künükey'e âşık olup,
Gönlü çok kötü bir dertle dolar.

975 Tüsinde қızdıñ jönin ayтıp bergen,
Apırav bèrin munıñ қayтıp körgen?
Jas bala atası üşin kelgen izdep,
Қasında bes kisi bar joldasқа ergen.

Rüyasında gördüğü kızı anlatmış,
Hayret bunların hepsini nasıl görmüş?
Körpe bala babası için arayıp gelmiş,
Yanında beş kişi var, onunla gelmiş.

979 Arada jeti jılday жүrgen eken,
Atası jatқа jazıp bergen eken,
Тақсır-av, kesip alсаñ mini basım,
Alмаққа қızınızdı kelgen eken.

Yolda yedi yıl kadar yürümüş,
Babası mektuba her şeyi yazıp vermiş,
Ey hanım, keseceksen işte başım,
Almaya kızını onlar gelmiş.

- 983 Munı esitip han orınan turdı endi,
Meymandarın körmekke köñil bölđi.
Qanday jandar ekenin bileyin dep,
Üstine meymandarıñ kirip keldi.
- Bunu dinleyip han yerinden kalktı şimdi
Arzuladı gelen misafirleri görmeyi.
Nasıl biri olduklarını öğrenmek için,
Gelip misafirlerin olduğı eve girdi.
- 987 Keldi de Şıntemirhan söz söyleydi,
Otırıp tize bükpey tez söyleydi.
Jumısıñ kıyın köñiliñe alğan, jarqın balam,
Kelmeydi qolımızdan dep söyleydi.
- Geldi de Şıntemirhan hemen konuştu,
Oturup dizlerini bükmeden hızlı konuştu.
“İşin zor niyetlendiğın yapmaya, ey oğlum,
Gelmez elimizden bizim” diye konuştu.
- 991 Aytayın kelmeytuğın sıırım deydi,
Qılğalı kelip pe ediñ kıyın deydi,
Jazıyra attı Qalmaqtıñ hanı şıqıp,
Jav boldı bizge, osı jaysız deydi...
- “Söyleyeyim, yapamam deyişimin sırrını,
Geldin mi dünür yapmaya bizi,
Jazıyra adında Kalmuklardan bir han çıkıp,
Düşman oldu bize huzur vermez”, dedi...
- 995 Attanıp muñ san qolmen keldi bizge,
Jarqınım qulağıñ sal mına sözge,
Künükeydi bermeseñ şabam dedi,
Sözim joq aytayın munan özge.
- “Ata binip binlerce askerle geldi bize,
Azizim kulak ver bu sözüme.
Künükey’i vermezsen yok ederim yurdunu dedi,
Sözüm yok bundan başka diyecek size.
- 999 Oğan bizim halımız kelmes boldı,
Qanşa aytsaq özge iske könbes boldı.
Künükeydi bermeseñ şabamın dep,
Aynala qamap aldı oñı men soldı.
- Ona bizim gücümüz yetmeyecek oldu,
Ne kadar yalvarsak da ikna olmazdı.
Künükey’i vermezsem saldıracağım deyip,
Kuşattı çevreleyerek dört yanımızı.
- 1003 Qorıqқан soñ Künükeydi bermek boldıq,
Jurt işin bir balanı qurban qaldıq,
Berelik Künükeydi qayıñız dep,
Qayıtp kelip alğıl dep sözdi tüydik.
- Korkunca Künükey’i verecek olduk,
Halk için bir balayı kurban ettik.
Verelim Künükey’i geri dönünüz deyip,
Geri dönüp gel de al diye söz verdik.

- 1017 Jazıyra sonan keyin kaytıp ketti,
Uvada kelemın dep aytıp ketti,
Jazıyranı öltirseñ kızdı alasıñ,
Minekey, tındasañız bizdiñ kepti.
- Jazıyra bundan sonra geri döndü,
Söz geleceğim dedi de gitti.
Jazıyra'yı öldürürsen kızı alırsın,
İşte dinlediniz halimiz böyleydi.
- 1011 Halimiz bizdiñ sirè kelmeydi oğan,
Jav Qalmağ almay koymas, türi jaman.
Jazıyranı öldirip ala almasañ,
Aytatuğın sözim joğ endi sağan.
- Gücümüz bizim hiç yetmez ona,
Düşman Kalmuk almadan durmaz, hali fena.
Jazıyra'yı öldürüp alamazsan,
Söyleyecek sözüm yok artık sana.
- 1015 Bul sözdi mağul kördi sonda bala,
Köñilin başka iske kılmadı ala.
Jazıyranı öltirip bereyin dep,
Savıtın kiyip aldı mıñ tolgana.
- Bu sözü makul buldu bala da,
Oyalanmadı başka işle bundan sonra.
“Jazıyra'yı öldüreyim” diyerek,
Zırhını giydi bin heyecanla.
- Dotannıñ hanga aytқан javabı:
- Dotan'ın hana verdiğı cevap:
- 1019 Taqsır han, uvadadan jañılmağıl,
Jazıyra aladı dep qam kıлмаğıl,
Jazıyra ölgennen soñ kıızıñ bermey,
Qalañdı beker bosqa sañ kıлмаğıl.
- “Hanımız sözünüzden dönmeyiniz,
Jazıyra alıp gidecek diye üzölmeyiniz,
Jazıyra öldükten sonra kızını vermeyip bana,
Şehrini boşu boşuna yok ettirmeyiniz.
- 1023 Qalmağğa jürmek boldı tèvekel dep,
Jol tartuv, qoldasa Alla, jön eken dep.
Patşanıñ Telqoñırın jetekke aldı,
Ekelep basın kesip, men tilkim dep.
- Kalmuk'a gidecek oldu Allah'a dua ederek,
“Gitmek Allah kollarsa doğrudur”, deyip.
Padişahın Telkonır atını yedeğine aldı,
“Parça parça edip başını kesip getireceğim” deyip.
- 1027 Sonımen tèvekel kıp osı bala,
Almadı jalğız joldas qasına da,
- Böylece karar verdi bala yola çıkmaya,
Almadı bir arkadaş dahi yanına

- Er Dotan “Ya Alla” dep tüsti jolğa,
Aydadı jabbar Alla bar ma şara.
- 1031 Savıt kiyip, sadağın kolına aldı,
Allanı minèjat kıp köñiline aldı.
Jalgız barıp Qalmağpen soğıspağğa,
Jüytkitip qos tulpardı jolğa saldı.
- 1035 Jalgız ketti jas bala,
Bir Qudayğa jalbarıp
Qıladı künde köp nala,
Bağımdı Quday aşkıl dep,
Duşpannıñ köñilin başkıl dep,
- 1040 Aytadı künde mıñ- sana.
Talap kıldım Qalmağğa,
Şaharin buzıp almağğa,
Jaratğan tēñirim bol pana.
Jönedi bala, jönedi,
- 1045 Şeñber urıp keledi.
Qudayğa bēnde bolğansın,
Ne salsa da könedi,
Toğız kün uday köp jürip,
Az gana emes, mol jürip,
- 1050 Qalmağtıñ şaharin köredi.
Qabiladan soğğan boranday
Qos tulpardıñ tozañın
Burqıratıp keledi.
Şahardıñ kündik jerinde,
- 1055 Toğız kisi añ avlap,
- Yiğit Dotan “Ya Allah” deyip çıktı yola,
Gönderdi Cebbar Allah var mı başka çare.
- Zırh giyip yayını ele aldı,
Allah’ı dua ederek andı.
Tek başına Kalmuk’la savaşımaya,
Yola yönlendirdi çift küheylanını.
- Yalnız gitti körpe bala,
Bir Huda’ya yalvarıp,
Her gün dua ediyor sık sık.
Bahtımı Huda açık kıl deyip,
Düşman gönlünü karart deyip,
Tekrarlıyor her gün bin defa.
Talip oldum gitmeye Kalmuk’a,
Şehrini yenip almaya,
Yaradan Tanrım beni kolla.
Gidiyor bala gidiyor,
Daire çizerek ilerliyor.
Allah’ın kulu olunca,
Her şeye boyun eğiyor.
Dokuz gün hep yol yürüyüp,
Az değil çok yürüyüp,
Kalmuk şehrini görür.
Kıbleden esen fırtına gibi,
Çift küheylanın tozuyla
Yeri göğü örtüp geliyor.
Şehirden bir günlük yerde,
Dokuz kişi avlanıp,

Karavılda jüredi.
Kele jatқан jas bala,
Bularğa jetip keledi.
Birin-biri köredi,
1060 Jolın suray beredi,
Sonda bala söyleydi,
Söylegende buy deydi:
_Meniñ özim balamın,
Ottay lavlap janamın,
1065 Jasımnan қayғы көргенim
İşim tolған sanamın.
Hanıña barıp sèlam ayt,
Alla mağan jar bolsa,
Basın kesip alamın.
1070 Jurtıña бүлік salamın.
Sonda bular söyleydi:
_Tura- tur endi siz, -deydi,
Baralıқ elge biz deydi.
Japa jalғız jas bala,
1075 Maydandı nege izdeydi?!
Bala tura қaladı,
Olar şavıp jönedi,
Hanına jetip baradı.
Kirip barıp hanına
1080 Endi söyley beredi,
_Keldi jalғız bir bala,
On sekizde jaşı bar.
Men bayқasam balanıñ,
Mıñ kisilik bası bar.
1085 Қол astındağı eliñnen

Gözcülük yapıyor.
Hızla ilerleyen körpe bala,
Onların yanına yaklaşıp.
Birbirini bunlar görür,
Tekrar tekrar yolu sorar,
O zaman bala söyler,
Söylediğinde böyle der:
“Ben bir balayım,
Ateş gibi asi yanarım,
Küçüklüğümden üzüntü çektim,
Hasretle doludur yüreğim.
Gidip hanına selam söyle,
Allah bana yar olursa,
Başını onun keseceğim.
Halkını darma dağın edeceğim.”
O zaman bunlar şöyle der:
“Durun bekleyin hele siz,
Gidelim yurdumuza biz.
Körpe bala yapa yalnız,
Savaşmak istiyor niçin, söyleyiniz?
Bala durup bekler,
Onlar koşturarak gider,
Hemen hanlarına gelir,
Girip hanın sarayına,
Başlar hemen anlatmaya,
“Geldi bir bala tek başına,
On sekiz de gibi yaşı da.
Ben fark ettiysem bu bala,
Bin kişilik bir başına.
İdarendeki halkından,

Birkisi şıkpas oğan par,
Kañtarda javğan bulttay,
Zèhèrli suvıx tüsi bar,
İzdep keldi özindi,
1090 Soğısatın isi bar,
Bul jurttan bölek turpatı,
San kisilik küşi bar.
Munı esitip Jazıyra
Jurtına ükim kıladı.
1095 Batırların jıyıp ap,
Qayrattarın sınadı,
Aldınan jıldam bar deydi,
Ülken maydan sal deydi.
Jalgız jürgen jan bolsa,
1100 Basın kesip al deydi.
Bes jüz kisi attandı,
Han Jazıyra şattandı,
Alıp kel dep duşpandı,
Üyde otırıp maqtandı.
1105 Ajal aydap bul jürgen
Ne kılgan jalgız adam dep,
Jazıyra Qalmak baptandı.
Bes jüz kisi baradı,
Barıp Qalmağ köredi.
1110 Jalgız turğan balanıñ,
Jan-jagın qorşap aladı.
Qamağan javdı körgeñ soñ,
Allağa kılip minèjat,
Tulparağa qamşı basadı,

Bir kişi çıkmaz denk ona.
Ocak'ta kar yağıdıran bulut gibi,
Zehirli, soğuk çehresi var.
Arayarak gelmiş seni,
Savaşacak hali var.
Bu halktan farklı boy posu,
Nice kişilik gücü var.
Bunları işitip Jazıyra,
Halkına emir verir.
Yiğitlerini toplayıp,
Kuvvetlerini sınar.
“Çabuk karşısına çıkın,
Büyük bir savaş başlatın.
Tek başına gelmiş bırıyse,
Başını onun kesin der”, der.
Beş yüz kişi ata bindi,
Jazıyra han sevindi,
“Getirin buraya düşmanı” deyip,
Evinde oturup böbürlendi.
“Ecelini arayan bu,
Nasıl bir insan deyip,
Kalmuk Jazıyra hazırlandı.
Beş yüz kişi gider,
Gelip Kalmuklar görür.
Tek başına duran balanın,
Etrafını asker sarar.
Kuşatan düşmanı görünce,
Allah'a dua edip,
Küheylanına kamçı vurur.

1115 Akırdı kündeý kürkirep,
Qabağınan kar javıp,
Kırpıgine muz toñıp,
Javğan kündeý dürkirep,
Alla dep endi at qoydı.

1120 Ol űetinen kiredi,
Bul űetinen űıqadı.
Qoyğa kirdi bir bñri,
Bñriktirip aqırdı.
Bir balanıñ kerinen,

1125 űıday almay köp Qalmaq,
Ürikken qoyday qasadı.
Tulparağa qamşı basadı,
Qayratı suvday tasadı.
Kez kelgenin kıradı,

1130 Qalmaqtar jaman sasadı,
Jas balanıñ aruvağı,
Qalmaqtıñ üstin basadı,
Tolıp jatқан Qalmaqtıñ,
Qanın suvday qasadı.

1135 Attanıp kelgen Qalmaqtıñ
Qırğınnan aman qalganı
Qalağa qaray qasadı.
Qasıp bardı hanına,
Jebir tiyip janına,

1140 Taqtat kılıp tura almay,
Qasıp kirdi tamına,
Munı kirip Qalmaqtar
Hanına jetip baradı,
Bir pèle keldi taqsır dep,

Bağırdı gökyüzü gibi gürleyip,
Kaşları indi çatılıp,
Kırpikleri dimdik olup,
Yağan bulut gibi gürleyip,
“Allah” deyip saldırdı.
Askerin o köşesinden girer,
Bu köşesinden gelip çıkar.
Koyuna saldırmış kurt gibi,
Önüne katıp kovalar.
Bir balanın saldırısına,
Dayanamayıp kalabalık Kalmuk,
Ürkmüş koyun gibi kaçar.
Küheylanını üst üste kamçılar,
Karşısına çıkana saldırır.
Karşısına çıkanı kırar,
Kalmuklar çok korkar,
Körpe balanın Ata ruhu,
Kalmuklardan ağır basar.
Kalabalık Kalmuk’un,
Kanını su gibi saçar.
Sefere çıkmış gelen Kalmuk’un,
Kıyımdan sağ kalanı,
Şehre doğru kaçar.
Kaçıp gelir hanına,
Gördüğü eziyet batıp canına,
Dayanamayıp bir an bile,
Kaçarak gelip girdi evine.
Bunu görüp Kalmuklar,
Koşarak hanına gelir.
“Bir bela geldi, hanımız” deyip,

- 1145 Aldına taqsır saladı,
Oyran kılıp baradı
Deydi şahar- şalanı.
Munı estip Jazıyra
Qorqadı jaman sandalıp,
1150 Habar salıp şaharine,
Mindı atına qamdanıp,
Qalmaqtar jaman qamdanıp,
Ol balğa tamdanıp,
Atına minip Jazıyra,
1155 Balğa jetip keledi,
İrkilmey saspay pandanıp.
Sonda Qalmaqtıñ aytqanı:
Ay balam, ajal aydap keldi seni,
Han Jazıyra dep aytar bilseñ meni.
1160 Ajalıña asıq bop jür ekensiñ,
Körersiñ köp teperim tursañ eli.
Ay balam, kim boladı atıñ seniñ,
Qaysı jurttan boladı zatiñ seniñ?
Ajal aydap keltirgen sorlı balam,
Qolında bar ma belgi hatıñ seniñ?
1166 Jazıyra kèrin tögip aşuvlandı,
Şıdamay aşuvınan ottay jandı,
Ay bala, kezek berip mıqtı bol dep,
Sadağın atayın dep qolına aldı.
1170 Sadağın tartıp qaldı, kezep turıp,
Er Dotan qarap turdı kezek berip,

Ayaklarına kapanıp eğilip,
“Her yeri yıkıp geçiyor,
Viran ediyor şehri” derler.
Bunu işitip Jazıyra,
Korkar çok, ne yapacağını şaşırıp,
Haber salıp şehrine,
Bindi atına hazırlanıp,
Kalmuklar çok fena korkar,
Bu balaya şaşırıp.
Atına binip Jazıyra,
Balanın yanına gelir,
Ürkmeden, çekinmeden böbürlenip.
O zaman Kalmuk şöyle der:
“Ey oğlum ecel sürükleyip getirdi seni,
Jazıyra han derler biliyorsan beni.
Eceline acele ediyormuşsun,
Göreceksin daha benden çok zor günü.
Ey oğlum nedir senin adın?
Kimdir, hangi boydandır senin soyun?
Ecelin sürükleyip getirdiği zavallı oğlum,
Elinde var mı işaret, mektubun?”
Jazıyra öfkesi kabarıp bağırıp çağırdı,
Dayanamayıp öfkesinden ateş gibi yandı.
“Ey bala sırayı bana verip gücünü göster,
Diyerek vurmak için yayını eline aldı.
Yayını çekiverdi nişan alıp,
Yiğit Dotan bekledi sırayı verip.

- Taşka tiygen oğtay bop tayıp şıktı,
Kızır İlyas toktattı kalkan bolıp.
- 1174 Oğ tüsti Kuzır İlyas kalkan bolıp,
Ok ötpay Qalmağ turdı köñili solıp,
Er Dotan kol koydı da sadağına,
Qalmağğa söz söyleydi sonda turıp:
- 1178 _Ay Qalmağ, nağ ajalıñ endi keldi,
Avzıña qaralıpsıñ tamam eldi,
Munu aytıp sadağımın tartıp qaldı,
Kırısten tesip ötip oğ jöneldi.
- 1182 Qalmağğa qağ jürekten tiydi barıp,
Ok tiydi kalkan savıt qabat jarıp,
Jıylğan köp Qalmağtar batpay qaldı,
Dotan qayıp jöneldi ottay jarıp.
- 1186 Qayıttan Dotan jönedi,
Başı baylap janına,
Bir jerlerge kelgende,
Telkonırğa minedi.
- 1190 Şıntemirden şıqqalı,
Sonda on kün bop edi,
Kezek kezek minedi,
Eki tulpar atına.
Tamağ işip, dem aldı,
- 1195 Bir tavdıñ kelip şatına.
Onan tağı jönedi.
- Taşa değmiş ok gibi geri tepti,
Hızır İlyas durdurdu kalkan olup.
- Ok yere düştü Hızır İlyas kalkan olup,
Ok geçmeyip Kalmuk kaldı neşesi sönüp,
Yiğit Dotan elini koydu yayına,
Şöyle der Kalmuk'a orada durup:
- “Ey Kalmuk ecelin senin şimdi geldi,
Ağzına baktırmışsın tüm milleti,
Bunu söyleyip yayını çekiverdi,
Kirişi delerek ok uçu gitti.
- Kalmuk'un tam da yüreğine saplandı gidip,
Ok değdi kalkan zırh ikisini de delip.
Toplanan kalabalık Kalmuk cesaret edemedi.
Dotan geri döndü ateş gibi alevlenip.
- Yeniden Dotan yola koyuldu,
Başını bağlayıp yanına,
Bir yerlere geldiğinde,
Telkonır'a geçip bindi.
Şıntemir yurdundan çıkalı,
O zaman onuncu gün idi.
Sırayla bir ona bir buna biner,
İki küheylanına.
Yemek yiyip dinlenir,
- Gelip bir dağın derin vadisine.
Oradan çıkıp yoluna devam eder.

Qaramadı artına,
D l on bes k n bolġanda,
Jetip keldi Er Dotan,
1200 Munara qorġan satıġa.
Sol jerlerge kelgende,
El qarasin k redi,
Qaravıl pana jer edi,
K nikey suluv sol halde,
1205 Saraydın     p  stine,
Jolina qarap j r edi.
 ne- mine degen e,
A  p k zdi jumġan a,
Jazıyra k pir Qalmaqtı n,
1210 Basın  kep saladı.
Jasavıldar, biyleri,
Hang  alıp baradı.
 ntemirhan al sonda,
Bastı alıp k redi.
1215 Bastı k rip tanıydı,
Dotanġa jetip keledi.
Kelip s yley beredi:
_Qıvanıp kettim,  ıraġım,
 zindi aman k rġen s  n,
1220 D spanım jav Qalmaqtı n,
Basın  kep bergen s  n,
Basın tanıp bilġen s  n.
Ay, qar ġım, Dotanjan
Eli-jurtı jıyayın,
1225 Tama a toylar kılayın,
Anı  batır ekensin ,

Bakmadı arkasına,
Tam on be  g n olduġunda,
Ula tı y ġit Dotan,
Kuleli kalenin merdivenlerine.
Oraya geldiġinde,
Yurdu uzaktan g r r,
Gizli sıġınak olacak yer idi.
G zel K nikey  ylece,
Sarayın     p tepesine,
Yolunu onun g zliyordu.
Aġzı a ıp kapayıncaya kadar,
G z a ıp kapayıncaya kadar,
Kafir Kalmuk Jazıyra'nın,
Ba ını getirip yere fırlatır.
Neferleri, beyleri,
Hana alıp g t r r.
 ntemirhan o zaman,
Ba ı alıp eline, bakar.
Ba a bakıp tanır,
Hemen Dotan'a gelir,
Gelir gelmez konu maya ba lar:
" ok sevindim yavrum,
Seni saġ salım g r nce.
Has d  manım Kalmuk'un
Kafasını getirip verince,
Kafasını g r p tanıyınca.
Ey yavrum Dotan'ım,
Halkımı ben toplayayım,
Muhte em toy yapayım,
Has y ġitmi sin sen,

Tagı da bir sınayın,
Tavıp kelseñ sonımdı,
Kızımdı sağan bereyin
1230 Sonda Dotan söyleydi:
_Şıntemirhan siz bolsañ,
_Kulaq salgın sözime,
Duşpanıña jiberip,
Uvède kıldıñ özime.
1235 Sizdey èdil jandardıñ,
Uvèdesi jalğan bolğanı,
Turıs pa sirè öziñe,
_Kulaq salgım keledi,
Uvağdanın tüzik tezine,
1240 Sonda hannıñ söyleydi:
Uvağdamdı buzbaymın,
Bir uvağda kelgensin,
Eşnërsege kızbaymın.
Jüz baytal mağan tavıp ber,
1245 _Kılın malı sol bolsın.
Onan arı sozbaymın.
Bul sözdi estip er Dotan
Joldastarğa keldi.
_Şıntemirhannıñ javabın,
1250 Olarğa aytıp beredi.
Jüz baytal satıp alıp kel dep,
Bir _qorjın bası altındı,
_Qoldarına beredi.
Joldastarı jügirip,
1255 Bazarğa jetip baradı.
Jüz baytaldı bir jerden,

Yine bir kez sınayayım,
Bulup getirirsen söylediğimi,
Kızımı sana vereyim.”
O zaman Dotan söyler:
“Şıntemir han siz iseniz,
Kulak verin sözüme,
Düşmanıma yollayıp,
Söz verip ben yiğide.
Sizin gibi adil insanların,
Vaadinin yalan olması,
Yakışır mı dersin size?!
Kulak vermek isterim,
Doğru, adil sözüme,”
O zaman han söyler:
“Vaadimi bozmam,
Vaadimden söz açılınca,
Hiçbir şeye kızmam.
Yüz kısrak bana bul ver,
Başlığın bu olsun.
Sözü artık fazla uzatmam.
Bu sözü işitip yiğit Dotan,
Arkadaşlarına gelir.
Şıntemir hanın cevabını,
Onlara söyler.
“Yüz kısrak satın alıp gel” diye,
Bir heybe dolu altını,
Arkadaşlarına verir.
Arkadaşları koşup,
Hemen pazara varır.
Yüz kısrak aynı yerden,

- Tavıp satıp aladı.
Hanına aydap baradı,
Jüz baytaldı aparıp,
1260 Han aldına saladı.
Jılkıni körip Şintemir,
Eli-jurtın jıyadı
Ekevin de bitirdi,
Eki kıyta sınadı.
1265 Êr tülükten mal soyıp,
Endi toyın kıladı.
Berüvge kızın nekelep,
Dotan sındı batırğa,
Nekılsa da kıyadı,
1270 Jaratқан barşa jandı Құдайымdı,
Jamandar көp oılaydı uvayымdı.

1272 Toy kıılıp Şintemir han güvlep jatır,
Jıyıldı tamaşaға öñşeñ batır.
Bar eken hannıñ biyi Orman degen,
Toyına şaқırған soñ kele jatır.

1276 Otırdı han қasında darday bolıp,
Şöktirgen jota jerge narday bolıp.
Azdıрмаққа ol handı oy kıladı,
Söz andağın urғаşı қarıday bop.

1280 Oñaşaға ol handı şaқıradı,
Esitüvge biydiñ sözін han turadı.
Jalgız жүrgen jolavşıға kız berme dep,
Patşanı şaytan bolıp azğıradı.
- Bulup satın alır.
Hanına sürüp getirir,
Yüz kısrağı götürüp,
Hanın önüne bırakır.
Yılıkıyı görüp Şintemir,
Halkının tamamını toplar.
İki işi de tamamladı,
İki kere han onu sınadı.
Her çeşidinden hayvanlar kesip,
Artık düğününü yapar.
Vermeye kızını nikahını kıyıp,
Dotan gibi yiğide,
Ne yapsa da yakışır.
Yaradan bütün insanları Huda'mdır
Kötüler hep endişelidir.

Düğün yapıp Şintemir han eğleniyor,
Toplandı eğlenceye hepsi yiğit olan kişiler.
Varmış hanın bir beyi adı Orman,
Davet edilince düğüne o da gelir.

Oturdu hanın yanına dağ gibi kurulup,
Oturtulmuş tepe üstüne deveye benzeyip.
Azdırmaya hanı o düşünür
Dedikodu arayan dişi, karı gibi olup.

Tenha bir yere bey hanı çağırır,
Dinlemek için beyi han durup bekler.
"Biricik kızını bir yolcuya verme" deyip,
Şeytan olup padişahı azdırır.

- 1284 _Ay, taqsır, oy oylamay nege sastıñ?
Malındı nege soyıp beker şastıñ?
Aldalıq amalmenen ol balanı,
Uyattı kız alğanı jalğız bastıñ.
- 1288 Jalğız başqa kız berme taqsır hanım,
Kızıñ berseñ bul jurtqa keter sèniñ,
Jüz baytalğa kızındı nege sattıñ?
Han emes ata-tegi bilseñ onıñ.
- 1292 Patşa kız mına sözge toktaladı,
Buzavğa uvağdasın oktaladı,
_Kim atı ozsa kızdı aladı dep,
Balağa Şintemirhan söz saladı.
- 1296 _Toy bolğan soñ at şappay jaraspaydı,
Jaqsığa jaman kisi janaspaydı,
Atı kalsa kızımnan kur qalğanı,_
Dep Şintemir tağı da söz bastaydı.
- 1300 _Bul söziñ Dotan bala jarar deydi,
Ne aytsañ da bəri avzıña qarar deydi.
Bèrekelde at şappaq jaqsı kep dep,
Er Dotan maqul körip, baram deydi.
- 1304 Hanımız uvağdasınan nege tayğan?
Qorqıtıp Jazıyra jan jürek şayğan.
Uvağdasınan patşanıñ tayğanı sol,
Atı ozğan kızdı alsın dep habar jayğan.
- “Ey, hanım düşünemeyip niye yolunu şaşırdın?
Hayvanlarını kesip boşuna israf ettin.
Kandırılım kurnazlıkla o çocuğu,
Ayıptır kız alması yalnız bir erkeğin.
- Yalnız birine kız vermeyin, ey hanım,
Kızını verirsen bu halkta kalmaz kıymetin.
Yüz kısrağa kızını niye sattın?
Han değil soyu sopyu bilsen onun.”
- Padişah bu sözleri işitince durur,
Verdiği sözü bozmaya niyetlenir.
“Kimin atı birinci gelirse, o alır kızı deyip,
Balaya Şintemirhan haber yollar.
- “Düğünde at yarışı yapmamak yakışık almaz,
İyiye kötü kişi hiç yaklaşmaz,
Atı yarışta yenemezse, kızımı almaz,
Böyle konuşur bu sefer Şintemir hanınız.
- Bu söze bala Dotan “tamam” der,
“Ne desen de herkes senin ağzına bakar,” der.
“Aferin at yarıştırmak iyi fikir” deyip,
Yiğit Dotan makul bulup: “Giderim, olur!” der.
- Hanımız sözünden niçin dönmüş,
Korkutup Jazıyra han cesaretini kırmış,
Sözünden padişahın dönmesi bu değil mi?
“Atı yarışı kazanan kızı alsın diye” haber yaymış.

1318 Dotan bala patşaga kisi saldı,
Kara kökti erttetip minip aldı,
Atı ozğanı han kızın almak bolsa,
Şıgar dep bèygi atındı ayğay saldı.

1312 Bul sözdi han esitti habar barıp,
At jıydı han eline habar salıp,
Eki qonıp üşinşi kün qaytıñız dep,
Aydadı üş jüz tulpar jıyıp alıp.

1316 Tartadı üşinşi kün attıñ basın,
Sözime tındağan jan tañırqasıñ
Er Dotan Kara Kökke özi mindi,
Körindi üş jüz attan küşi basım.

1320 At qayttı Sarıjazıqtan şubatılıp,
Tuyaqtan şıqqan şañı tuvra atılıp.
San qoldan jeke dara ozıp keldi,
Dotannıñ Kara Kögi şıyratılıp.

1324 Aruvağı er Dotannıñ asadı endi,
Qamşını Kara Kökke basadı endi.
San qoldan jalğız kelgen Kök tulpardı,
Körgensin Şintemirhan sasadı endi.

1328 Kök tulpar üş jüz attan, jeke keldi,
Dotan da osı setti kütip edi,
Qudayğa şükir qıldı Dotan bala
Tandantıp hanı tügil бүkil eldi.

Bala Dotan padişaha birini gönderdi,
Karakök atını eyerleyip bindi.
“Atı kazanan han kızını alacaksa,
Çıkar yarış atını” deyip bağırdı şimdi.

Bu sözü han işitti haber ulaşıp,
At topladı han halkına haber salıp,
“İki gece yolda kalıp, üçüncü gün dönünüz deyip,
Yarışa kattı üç yüz küheylan toplanıp.

Çekerler üçüncü gün atın dizginini,
Sözümü dinleyen insan hayret etsin.
Yiğit Dotan Karakök atına kendi bindi,
Göründü üç yüz attan gücü üstün.

Atlar döndü Sarı Jazık’tan sel gibi akıp,
Toynaklardan çıkan toz göğe yükselip,
Sayısız a arasında tek başına birinci geldi,
Dotan’ın Karakök’ü yay gibi gerilip.

Hevesi yiğit Dotan’ın artar şimdi,
Kamçıyı Karakök’e üst üste vurur.
Sayısız atlar arasında yalnız gelen Kök küheylanı,
Görünce Şintemirhan şaşkın kalakalır.

Gök küheylan üç atı geçip gelmişti,
Dotan da bu anı beklemişti.
Allah’a şükretti bala Dotan,
Şaşırtıp han bir yana bütün milleti.

1332 Kara K k j z attan jeke kelip,
Otırdı jolavşılar k n li tınıp.
Atı ozıp er Dotannın aldı b ygi,
Atı  alıp han otır sağı sınıp.

1336 Tağı da hanğa Dotan kisi saldı,
Jiberdi tav k tergen batır şaldı.
Uvağdasımen tez endi kızın bersin,
Bermeytin K nikeydi nesi  aldı?!

1340 Uvağdasın han endi,
 ayta  ayta buzbasın.
Azgınlıp  rkimge,
Jel s zderge kızbasın.
Bersin kızın tez endi,

1345 Uvağda  ılğan s zimen
Beker  angıl  ozbasın.

Han ayttı: bir b ygi bar,
b ygi k res.

1347 Bir b ygi bar, b ygi k res
Orınsız, beker sizder  ılma eges.
B ygi tigip bir paluvan turgızalı ,
Erlerge asıgıstı  ma ul emes.

1351 Sağan bermey  ızımdı ne  ılamın,
 ız bermeske el jıyp toy  ılamın,

Karak k    y z attan tek başına birinci gelip,
Oturdu yolcular memnun olup.
Atı birinci gelip yiğit Dotan  d l aldı,
Atı geride kalıp han oturuyor cesareti kırılıp.

Tekrar hana Dotan birini yolladı,
G nderdi dağ kaldıran yiğit ihtiyarı.
“Vaat ettiğı gibi artık hemen kızını versin,
Vermeyecek kadar K nikey’i neyi kaldı?

“Vaadini han artık,
Tekrar tekrar bozmasın,
Aldanıp bazılarına,
Boş s zlerle alevlenmesin.
Versin kızını tez artık,

Vaat ettiğı s z yle,
Boşu boşuna b b rlenmesin.”

Han dedi: Bir yarış var daha,
g reş.

Bir yarış daha var. g reş yarışımız,
Yersiz yere boşuna inatlaşmayınız.
 d l koyup birer pehlivan  ıkaralım,
Yiğitlere acele etmek yakışmaz.

Sana vermeyip kızımı ne yapacağım,
Kızı vermeyeceksem d ğ n yapar mıyım,

- Han toyı dep aytadı munıñ özin,
Kılalık köp tamaşa endi, janım.
- 1355 Körsiz köp tamaşa el tañğalar,
Tamaşağa kelip tur köp adamdar.
Paluvan küres bastalık bėygi tigip,
Jarıssın onan keyin kıl jayavlar.
- 1359 Küressin eki jaqtan paluvandar,
Körsetsin önerlerin aluvandar.
Körelık peluvandarıñ tamaşasın,
Karasın tamaşağa jıylğandar.
- 1363 Er Dotan Maqul deydi han sözine,
Ne deseñ de könenin han öziñe.
Uvağdandı kayta kayta buza berip,
Küye jağıp jürmesin han jüzine.”
- 1367 Han şıkardı peluvanın batır Barağ,
Jıylğan külli şahar turdı qarap.
Şıqtı Tavsalmaqtavşı endi buğan,
Keledi kürespekke kılıp talap.
- 1371 Kürestı eki kündeı, eki peluvan,
Körsetti önerlerin aluvan-aluvan.
Tilevi er Dotannıñ durıs bolıp,
Tav baluvan Barağtı alıp urğan.
- 1375 Kıladı jayav jarıs munan keyin,
Jeñilseñ ne bolarsın üške, dedi,
- “Han düğünü derler bu düğüne,
Çok eğlenelim artık biz de canım.
- Göreceksiniz çok eğlence,halk hayret eder,
Eğlenceye gelmiştir sayısız insanlar.
Pehlivan güreşi başlatalım ödül koyup,
Yarışsın daha sonra da yayalar.
- Güreşsin iki taraftan pehlivanlar
Göstersin türlü türlü hünelerini.
Görelim pehlivanların eğlencesini,
Baksın eğlenceye toplananlar.
- Yiğit Dotan; “Olur der” hanın söylediklerine,
“Ne desen de boyun eğiyorum sözlerine.
Vaadini tekrar tekrar bozup,
Leke olmasın sakın hanın yüzüne!”
- Han çıkardı pehlivanını yiğit Barak,
Toplanan bütün şehir halkı durdu bakıp.
Çıkılmış Dağkaldıran ona karşı,
Geliyor güreşmeye talip olup.
- Güreşti iki gün kadar iki pehlivan,
Gösterdi hünelerini çeşit çeşit o zaman,
Dileği yiğit Dotan’ın hayırlı olup,
Yıkılmış Barak’ı Dağ pehlivan.
- Yapar yaya yarışı bundan sonra,
Yenilirsın ne yapacaksın üçüncü defa da.

- Bir kempirdi şıgardı Şıntemirhan,
Azırağ jayavlardan söz söyleyin.
- 1379 Şıgardı Jelayaqtı batır Dotan,
Medet tilep turadı bir Qudaydan.
Eki etekti beline türüp alıp,
Ekevi üş künşilik jerge bargan.
- 1383 Ekevi üş künşilik jerge bardı,
Otırap bir arada demin aldı,
_Ay, şeşeke, men qattı şöldedim dep,
Jelayağ kuv kempirge tilek saldı.
- 1387 _Şöldeseñ, mine, suvsın ay, qarağım,
Dayarlap qolına aldı ol arağın.
Jayavğa jeñil bolar bul suvsın dep,
Jan qaltadan şıgardı şınayağın.
- 1391 Quvlığı kuv kempirdiñ asadı endi,
Araq işip Jelayağ sasadı endi.
Jelayağ mas bolıp bir qalğan jerde,
Quv kempir elge qarap qaşadı endi.
- 1395 Bir kün, bir tün jöneldi kempir qaşıp,
Jelayaqtı qalıptı qara basıp
Jelayağ tönirekke közin aşıp.
Qaradı tönirekke közin aşıp.
- 1399 Qarasa kuv kempir joq ketip qalğan,
Kün köterilip seskege jetip qalğan,
- Bir kocakarıyı çıkardı han Şıntemirhan,
Bahsedeyim yayalardan biraz da.
- Çıkardı Jelayak'ı yiğit Dotan,
Medet dileyerek durdu bir Huda'dan,
İki eteğini beline kadar kıvrıp,
İkisi gitti bir yere üç günlük mesafesi olan.
- İkisi üç gün süren bir yere geldi,
Oturup birlikte ikisi dinlendi,
Ey ana ben çok susadım deyip,
Jelayak kötü kocakarıya arzusunu söyledi.
- “Susadıysan işte içecek ey yavrum,
Eline aldı içkisini önceden hazırladığı.
Yayana hafif gelir bu içecek deyip,
Yan cebinden çıkardı cam kadehini.
- Kurnazlığı kötü kocakarının üstün gelir,
İçkiyi içip Jelayak aklından şaşar şimdi.
Jelayak sarhoş olup kalmış bir yerde,
Kurnaz kocakarı yurda doğru kaçır şimdi.
- Bir gün bir gece koştı kocakarı kaçıp,
Jelayak kalmış orada bahtsızlığa uğrayıp.
Jelayak ayıldı gözlerini açıp,
Baktı etrafa gözlerini açıp.
- Baksa kurnaz kadın yok gitmiş kaçıp,
Güneş yükselip vakit öğleye yaklaşmış.

- Eki etegin beline türüp alıp,
Artınan, ya Alla, dep bu da salğan.
- 1403 Eki etegin türüp ap jürüp ketti,
Jürgen izin kempirdiñ körip ketti,
Bir kün, bir tün aldına burıp ketken
Kempirdi dël besinde kuvıp jetti.
- 1407 Bir uvis topıraqtı kolına aldı,
Qasına kuv kempirdiñ yakın bardı.
_Jettiñ be, şırağım, dep jalt qarasa,
Közine topıraqtı kuya saladı.
- 1411 Kempir qaldı közine topıraq kirip,
Jelayaq ketip qaldı zır jügirip
Jelayaq tap sol küni kün batbastan
Otırdı demin alıp elge gelip.
- 1415 Sonda han mını körip qayğılandı,
Üşke şeyin qalğan soñ nazalandı.
Tañ atıp erteñ sêske bolğanında,
Tırbandap sorlı kempir zorğa keldi.
- 1419 Han dağı jarlıq qıldı jurtın jıyıp,
Eki jurt bir kız üşin janın kıyıp,
Jambı attı ruv bèygi jasaymın dep,
Bir qarağay tigipti biyik kılıp.
- 1423 Ol jerge tağı keldi el jıylıp,
Qudağa bir kız üşin köp sıyınıp,
- İki eteğini kıvırıp beline sarıp,
Peşinden, “Ya Allah” diye bu da koşmuş.
- İki eteğini kıvırıp koştu gitti,
Kocakarının izini gördü gitti.
Bir gün bir gece önce giden,
Kocakarıya tam öğle vaktinde yetiştı.
- Bir avuç toprak eline alıverdi,
Yanına kocakarının yakın geldi.
“Yetiştin mi yavrum diye baktığında,
Gözlerine toprağı döküverdi.
- Kocakarı kaldı gözlerine toprak dolup,
Jelayak gitti artık hızla koşturup.
Jelayak aynı gün güneş batmadan,
Oturdu dinlenerek yurda gelip.
- O zaman han bunu görüp endişelendi,
Üç kez kaybedince yarışlarda çok üzüldü.
Şafak söküp ertesi gün öğle vaktinde,
Sürünerek biçare kocakarı zar zor geldi.
- Han yine ferman buyurdu halkını toplayıp,
İki yurt bir kız için canını feda edip.
Jambı atma yarışı yapacağım diye,
Bir çam kütüğü diktirmiş yüksek edip.
- Oraya yine han geldi halk toplanıp,
Allah’a bir kız için çok dua edip.

- Qaltağa at basınday altın salıp,
Qarağaydın başına koydı ilip.
- 1427 Altındı qarağayğa asadı endi,
Mergender multıqtarın basadı endi,
Oq tiyip birevmiz ölermiş deyip,
Qorqaktar bıt-şıt bolıp qaşadı endi.
- 1431 Atadı talay mergen multıq alıp,
Baradı talayınñ köñili qalıp,
Üş jüz mergen jıyıptı Şıntemirhan,
Tamam jurt qarap turdı közin salıp.
- 1435 Baradı aqqıuv atqan oğan taman,
_Mergender, kelmedi me buğan şamañ?
Beriñ de tüsire almay qarşadındar,
Kezekti atuv endi berşi mağan.
- 1439 Atıp bolsañ, beriñ de bılay turğın,
Sizder şın önerimdi sınav turğın.
Jambını bir atqannan men tüsirsem,
Iza bolıp beriñ de jılay turğın.
- 1443 Aqqıuv atqan keledi multıq alıp,
Kerek berdi barşası qaray qalıp,
Közdep turıp multıqtı basıp edi,
Oğı ketti jambını julıp alıp.
- 1447 Jaratqan barşa jandı jabbar Alla,
Erqaşan jalğızdarğa bolğan pana,
- Torbaya at başı kadar bir altın koyup,
Astılar çamın başına bağlayıp.
- Altını çam ağacına asar şimdi,
Nişancılar tüfeklerini ateşler şimdi.
“Kurşun denk gelip ölüüz deyip,
Korkaklar dört bir yana kaçır şimdi.
- Vurur nice nişancı hedefe tüfek alıp,
Zaman geçtikçe gidiyor nicesi gönlü kırılıp,
Üç yüz nişancı toplamış Şıntemirhan,
Bütün millet seyretti dikkatle bakıp.
- Gelir Akkuv Atkan kalabalığa,
“Nişancılar yetmedi mi gücünüz buna?
Hiçbiriniz yere indiremeyip hedefi yoruldunuz,
Sırayı vurmak için artık verir misiniz bana.”
- Denemeyi bitirdiyseniz hepiniz şöyle geçin,
Sizler gerçek hünerimi ölçe durun.
Jambıyı bir vuruşta ben indirirsem,
Öfkelenip hepiniz ağlaya durun.
- Kuğu vuran geliyor tüfek alıp,
Sırayı ona verdi hepsi bakakalıp.
Nişan alıp tüfeği ateşlemişti ki,
Kurşunu gitti jambıyı kopardığı gibi götürüp.
- Yaradan her şeyi Cebbar Allah,
Olmıştır her zaman yalnızlara o sığınak.

- Jambını bugün tüste atıp edi,
Kelesi kün tusedi sol uvağında.
- 1451 Keşegi atқан jambısı bugün keldi,
Barşa jurt munı körip қайран boldı,
Bèygini dörtke deyin algannan soñ,
Sandalıp Şintemirhan қayğılandı.
- 1455 Sonda elin Şintemirhan jıyıp aldı,
Ulıq, kişik bèrine aқıl saldı.
Basındağı azğırıp aқıl aytқан
Қasına Orman deytin biyin aldı.
- 1459 _Biy ediñ, öziñ қазı, aқılıñ dana,
Қорқıttı goy meni endi osı bala,
Otız kündeу toқттattım amalmenen
Bir aқıldı tapsañşı tağı jaña.
- 1463 Orman biy söz söyledi sabır kılıp,
Sasқанın Şintemirdiñ anıқ bilip:
_Basta, küder üzgizbey, bereyin dep,
Nesine endi mağan tursız kelip?!
- 1467 Padişşa ayrılıpsız dana sözden,
Osınşa sasıp turmın öziñizden
Bereyin dep қızıñızdı uvağda қılmay,
Nege aқıl suramadıñ burın bizden?
- 1471 Aytayın bir aқıldı endi sizge,
Bul bala bèle boldı endi bizge,
- Jambıyı o gün öğlen vurmıştu,
Ertesi gün aynı vakitte yere düştü.
- Dün vurduğı jambısı bugün geldi,
Bütün millet bunu görüp hayran oldu.
Dört kez hep ödülü aldıktan sonra,
Ne yapacağını şaşırıp Şintemirhan üzüldü.
- O zaman Şintemirhan halkını topladı,
Büyük küçük hepsine akıl danıştı.
Başında azdırıp akıl veren,
Yanına Orman denilen beyini aldı.
- “Beydin, aqlın üstün sen bir bilge,
Korkuttu beni bu bala şu haliyle.
Otuz gün durdurdum onu oyalayarak,
Bir yeni çare bulsanıza artık siz de.”
- Orman bey konuştu hiç acele etmeyip,
Şintemir’in şaşırdığına emin olup.
“Ta baştan ümidini kesmeden vereyim dedin,
Şimdi niçin bana geldiniz bunu sorup?
- Padişah ayrılmışsınız bilgelikten,
Bunca çok ürkütüm ben de sizden.
“Vereceğim diye kızını söz vermeyip,
Niye bize danışmadın daha önceden?
- Vereyim bir tavsiye şimdi size,
Bu bala bela oldu artık bize.

- Künikeydi bir jakka kaşırılık,
Tappağan bop qaralık özimizde.
- 1475 Kırık jigit alıp ketsin tünde barıp,
Sandığimen arbağa salıp alıp,
Qayda ketip qalğanın qaydan bilsin,
Tappağan bop qaralık ertip alıp.
- 1479 Han sonda mına sözdi maqul kördi,
Jıyılıp saraydağı kızğa keldi.
Uyıqtap jatқан jerinde oyatpastan,
Künikeydi sandıqқа saladı endi.
- 1483 Sandıqtıñ tasbekitip avzın japtı,
Sandıqtı èkep arbağa tañıp jattı.
Qaşqalı jatқанında Jertıñdavşı,
Sol mezgilde esitip bilip qaptı.
- 1487 Tıñdavşı bul saq kulaq bérin bildi,
Bilgensin jay otırıp özi küldi.
Bulardıñ istep jatқан èreketin,
Qasında joldastarğa bayan kıldı.
- 1491 _Mınav el bir èngime oynap aldı,
Arba jegip attarın saylap aldı,
Künikeydi sandıqқа salıp bolıp,
Ol sandıqtı arbağa baylap aldı.
- 1495 Er Dotan şıdamadı munı bilip,
Han buzğan soñ uvèdesin Quday urıp.
- Künikey’i kaçırılım götürüp bir yere,
Bulamamış gibi davranalım kendimiz de.
- Kırk yiğit götürsün gece gelip,
Sandığıyla at arabasına koyup,
Nereye gittiğini nasıl bilsin,
Bulamamış gibi davranalım yanımıza alıp.”
- Han o zaman bu sözü makul buldu,
Toplanıp saraydaki kıza geldi.
Uyumakta olduğu yerden uyandırmadan,
Künikey’i sandığa koydular şimdi.
- Sandığın kapağını sımsıkı kapattı,
Sandığı getirip at arabasına bağladı.
Kaçmak üzereyken onlar Jertındavşı,
O sırada her şeyi işitip haberdar oldu.
- Her şeyi duyan bu kulağı delik hepsini öğrendi,
Öğrenince oturduğu yerde güldü.
Bunların yaptığı her şeyi,
Yanındaki arkadaşlarına anlattı.
- “Bu halk bir iş peşinde olmalı,
Arabaya atlarını koşup hazırladı,
Künikey’i bir sandığa kapatıp,
O sandığı at arabasına bağladı.”
- Yiğit Dotan dayanamadı bunu öğrenip,
Han vaadini bozunca kahrolup.

- _Sogıstı kılıp şahardı kıyratam, _dep,
Dotan tura jöneldi atka umtılıp.
- 1499 Er Dotan qaharlanıp aqıradı,
Qasına joldastarın şaqıradı.
Közbaylavşı aldına jetip kelip,
Nege qapa boldıñ dep şarq uradı.
- 1503 Er Dotan til qatpadı aşuv qısıp,
Joldastıñ bəri keldi qustay uşıp,
_Közin baylap tal tüste ap kelem, _dep
Közbaylavşı söyledi imday tüsip.
- 1507 Barayın duqa oqıp qasqandargä,
Öz özinen jalbırıp sasqandargä.
Altavımız altı mıñdıq adamdarmız,
Qutılmas uşıp ketpey aspandargä.
- 1511 Qasqandargä jeteyin tünde barıp,
Keleyin sandıgımen urlap alıp.
Özderi onan arı kete bersin
Attarına arbasıp baylap alıp.
- 1515 Munı aytıp Közbaylavşı jolğa tüsti,
Ne qılmas kudiretti Quday küşti.
Künükeydi tünde kep tavıp aldı,
Eş adam sezbeı qaldı mınav isti.
- 1519 Közderin qasqandardıñ baylap saldı,
Sandıqpen Künükeydi urlap aldı,
- “Savaş açıp şehri yok edeceğim” deyip,
Dotan gitti hemen atına hamle yapıp.
- Yiğit Dotan öfkelenip bağırrı,
Yanına arkadaşlarını çağırır.
Közbaylavşı koşarak gelip yanına,
“Niye üzöldün”, diyerek etrafında dört döner.
- Yiğit Dotan konuşmadı öfkesine boğulup,
Arkadaşlarının hepsi geldi kuş gibi uçup.
“Büyü yapıp güpegündüz getiririm” deyip,
Közbaylavşı konuştu işaret edip.
- Gideyim dua okuyup kaçanlara,
Kendi gölgesinden ürküp korkanlara.
Altı kişiyiz, her birimiz bin kişiye bedeliz,
Kurtulamaz uçup gitmeden semaya.
- Kaçanlara yetişeyim gece yola çıkıp,
Getireyim sandığıyla birlikte çalıp.
Onlar bilmeden yollarına devam etsin,
Atlarına boş arabasını bağlayıp.
- Bunu söyleyip Közbaylavşı yola çıktı,
Ne yapmaz kudretli Huda kuvvetli.
Künükey’i geceleyin gelip buldu,
Hiç kimse fark etmedi bu işi.
- Kaçanlara büyü yapıp gözlerini görmez kıldı,
Sandığıyla Künükey’i onlardan çaldı.

- Künikeydi sonımen alıp qayttı,
Bul sırdı eş bir adam bilmey qaldı.
- 1523 Közderin duqamenen baylap ketti,
Attarın arba salqan aydap ketti.
Künikeyden ayrınlıp qara basıp,
Sorları bayqustardıñ qaynap ketti.
- 1527 Pèleni qasqandarğa salıp keldi,
Bir tünde tüley jerdi şavıp keldi.
Tünde ketip, tal tüste Közbaylavşı
Öñgerip Künikeydi alıp keldi.
- 1531 Amalı közbaylavşı asadı endi,
Kelgen soñ tez attanıp qasadı endi,
Üş kün, üç tün jürgen soñ bir jerge kep
Sandıqtıñ avzın brap aşadı endi.
- 1535 Sandıqtan kız Künikey tura keldi,
Batırdı Dotan sındı közi kördi.
Künikey tuvra kelip taqzım qıldı,
Quday tilek bergenin endi bildi.
- 1539 Künikeydi mingizip Telqoñırğa
Batırlar elge qaray jeldey jeldi.
- 1541 Jetevi, ya Alla, dep ayandadı,
Jürüvden kündiz tün ayanbadı.
Altı jıl damıl albay jürip keldi,
Bir jerde üç ay yatıp ayaldadı.
- Böylece Künikey'i alıp qötürdü,
Bu sırrı hiç kimse fark etmedi.
- Duayla gözlerini görmez kıldı,
Onlar atlarını arabaya qoştıqı gibi sürdü gitti.
Künikey'den ayrınlıp güpegündüz,
Biçareler bahtsızlıqı uqradı da gitti.
- Kaçanlara bir felaketi gösterip geldi,
Bir gecede nice yeri geçip geldi.
Geceleyin gidip ögle vaktinde Közbaylavşı,
Sandıqıyla taşıyarak Künikey'i getirdi.
- Hilesi Közbaylavşı'nın üstün geldi,
Gelince çabuk ata binip kaçtı şimdi.
Üç gün üç gece yürüdükten sonra bir yere gelip,
Sandıqın kilidini çevirip açtı şimdi.
- Sandıktan Künikey kız çıkıverdi,
Orada duran Dotan yiqit gördü.
Künikey ayağa kalkınca eğilip selam verdi,
Huda'nın dileğini gerçekteştirdiğini şimdi bildi.
- Künikey'i bindirip Telkonır'a,
Yiqitler yurda doqrı rüzgar gibi uçtu.
- Yedi yolcu: "Ya Allah" deyip yol yürüdü,
Yürümekten gece gündüz hiç usanmadı.
Altı yıl dinlenmeden yürüyorlar,
Bir yerde üç ay yatıp dinlendi.

1545 Altavı sol arada aklıdastı,
Aytkanın bir-biriniñ maķuldastı.
Kempirge ķanday ķayla ķılamız dep,
Oylanıp, endi bular jaman sastı.

1549 Endi taķı jerden bir jıl jürdi,
Ķuday ondap eline jaķın keldi.
Jalmavızķa bir ķayla ķılıńız dep,
Er Dotan joldastarın jibermedi.

1553 Kūnikey bilmeydi eken, kempir barın,
Ėbden uķıp- bileği sonıñ bėrin.
Ķuday ķosķan ķosaķım batır Dotan,
Boldıma endi meniñ ayrılarım?!

1557 Kūnikey munı aytı ķıladı zar,
Devşı edim Ķuday ķosıp etemin jar,
Jalmavızķa ķılatın ķayla joķ pa?
Ėrķaysıńnıñ mıñ kisilik önerin bar.

1561 Er Dotan ķayrattandı mına sözge,
Bizdi de batır deydi körer közge.
Sizdi berip kempirge ķalģanımsa,
Ölelik ajal jetip ekevmiz de.

1565 Aķķuv atķan aytadı Dotan erge,
Siz-daķı, Kūnikeyjan, jılay berme!
Jalmavızdıñ amalın men tabayın,
Jetelik üş kūńşilik endi jerge.

Altı yiķit orada durup akıl danıştı,
Birinın söyleğiğini diğer makul görđü.
“Kocakarıya nasıl bir ķare bulacaķız deyip,
Düşünüp şimdi onlar ne yapacaķını şaşırđı.

Oradan yine bir yıl yol yürüdü,
Allah yardım edip memlekete yakın geldi.
“Kocakarıya bir ķare bulunuz deyip,
Yiķit Dotan arkadaşılarını bırakmadı.

Kūnikey bilmiyormuş Kocakarıyı,
Her şeyi öğrenip hepsini anladı.
“Allah’ın kavuşturduķu yarım, yiķit Dotan,
Geldi mi artık benden ayrılma zamanı?”

Kūnikey bunu söyleyip ađlar,
“Derdim, Allah izniyle ederim yardım,
Cadıya yok mu bir ķaremiż?
Her birinizin bin kişilik hüneri var.”

Bu söz cesaret verdi yiķit Dotan’a,
Görenler yiķit derler bize de.
Sizi Kocakarıya verip ayrılacaķıma,
Ölelim ecel gelip ikimiz de.

Akkuv Atkan söyler Dotan yiķide,
Siz de, “Siz Kūnikeyciđim, ađlamayın böyle.
Cadıya ķareyi ben bulayım,
Gidelim üç günlük bir yere.

1569 Jelayak suluv eken jannan aşkan,
Barşası Jelayakça aqıldaşkan,
Jelayaktı Künükey dep alıp bargıl,
Bul jerde payda bolmas bosşa munan.

1573 Barşası osı sözdi maqul kördi,
Mergenniñ bul aytqanın aqıl kördi.
Kıldan örip, şaşsa kılıp Jelayakça,
Üstine kız kiyimin kiyindirdi.

1577 Jelayaktı Telkoñırğa mindiredi,
Erlerdiñ bul aqılıñ kim biledi?
Mergen menen paluvandı jolğa qoyıp,
Kempirge Dotan, Jelayak tik jüredi.

1581 Kempirge bul ekevi keledi endi,
Jalmavız bul ekevin köredi endi,
Jelayaktı Künükey dep alıp kelip,
Qolına jalmavızdıñ beredi endi.

1585 Söz surar sonda kempir Dotan erden,
Kempir tura jügirdi kelgen jerden.
Şırağım, aman-esen keldiñ be -dep,
Dotanga jaqsı kızmet kıla bergen.

1589 Dotannıñ atın baylap tüsiredi,
Neşe türlü tağamdar pisiredi.
Atın baylap kirgizip üñgirine,
Kız bolıp quv Jelayak körisedi.

Jelayak güzel biriydi insanoğlundan üstün,
Hepsi Jelayak'a akıl danışmış.
“Jelayak’ı Künükey diye götür sen?
Yararı yok bundan başka yolun.”

Hepsi bu sözü makul gördü,
Nişancının bu söylediğine iyi akıl dedi.
Kıldan örüp, saç yapıp Jelayak’a,
Kız giysisini onun sırtına geçirdi.

Jelayak’ı Telkonır’a bindirir,
Yiğitlerin bu çaresini kim bilebilir?
Nişancıyla pehlivanı yolda bırakıp,
Kocakarıya Dotan ile Jelayak gelir.

Kocakarıya bu ikisi geldi şimdi,
Kocakarı bu ikisini gördü şimdi.
Jelayak’ı Künükey diye getirip,
Eline cadının verdi şimdi.

Sorar o zaman Kocakarı yiğit Dotan’a,
Kocakarı geldi şimdi koşa koşa.
“Yavrum sağ salım geldin mi” deyip,
Hürmet göstermeye başladı yiğit Dotan’a.

Dotan’ı indirip atını da bağlar,
Çeşit çeşit yemekler hazırlar.
Atını bağlayıp sokup mağarasına,
Kurnaz Jelayak kız gibi hareket eder.

1593 Otur dep trge kempir kiyiz saldı,
Kızım dep Jelayağtı asına aldı.
_Şırağım K nikeyjan, keldi n be,-dep .
Betinen Jelayağtı n s y p aldı.

1597 ap ara bop alıptı s ygen jeri,
K nikey deydi alkam, otır beri,
İstegen e begi ni n aısı dep,
Eki at bası Dotanđa altın berdi.

1601 Er Dotan kidirmesten j rip ketti,
Joldağı eki joldasa barıp jetti.
Jetti-av degen uvaıtta Jelayağ ta
_T zge şığam, ana, dep t jim etti.

1605 Ekevi t zge taman ayandadı,
Sum kempir bir azıra ayaldadı.
Jelayağ munı k rip j giredi,
Kempir de sumdıqtı demde a ğardı.

1609 Jelayağ kele jatır ustay uşıp,
Jığıldı uv jal mavız jerdi uşıp,
Jelayağ ustay uşıp a ıldadı,
Kempir de Jelayağa a ındadı.

1613 Az j girse jal mavız jetpek boldı,
Avzın aşıp jetken so  jutpa boldı.
Jasırnıp turđan paluvan jal mavızdı
Bir t bemen onı urıp urtpa boldı.

Otur deyip Kocakarı baş k şeye kee serdi,
“Kızım deyip Jelayak’a yanından yer verdi.
“Yavrum K nikeyciğim geldin mi deyip,
Yanağından Jelayak’ı  p verdi.

Simsiyah oluvermiş  pt ğ  yer,
“Yavrum K nikey, yakın otur” der.
Yaptığı hizmetinin karşılığı diye,
Dotan’a iki at başı kadar altın verir.

Yiğit Dotan oyalanmadan ıkıp gitti,
Yolda kalan iki arkadaşına ulaştı.
“Ulaştı artık” dediği vakitte Jelayak da,
“Dışarı ıkacağım ana” diye izin istedi.

 kisi dışarı ıkıp biraz y r d ,
Kurnaz kadın biraz durup oyalandı.
Jelayak bunu g r nce koşmaya başladı,
Kocakarı da bir felaket olduğunu hemen anladı.

Jelayak geliyor kuş gibi u up,
Yıkıldı lanet cadı yeri kucaklayıp.
Jelayak kuş gibi u tu, sel gibi aktı,
Kocakarı da Jelayak’a yaklaştı.

Yavaş koşarsa cadı yaklaşacak oldu,
Ağzını a ıp yetişince yutacak oldu.
Gizlenmiş duran pehlivan cadıyı,
Elindeki kayayla vurup  ld recek oldu.

1617 Ol töbeni kötere tura keldi,
Tura sala toktamay jeldey jeldi.
Bir töbeni julıp at tağı da urdı,
Jıgılmastan töbeni ap jöneldi.

Kayayı kaldırdığı gibi üstüne yürüdü,
Yerinde durmayıp hızla koştu.
Bir başka kayayı koparıp yine vurdu,
Yıkılmayıp cadı kayayı aldı götürdü.

1621 Töbeni jıgılmastan ap jöneldi,
Onan ötip mergenge karşı keldi.
Mandayında tabağtay jalğız közdi.
Ağkuv atқан оқ atıp bir jiberdi.

Yıkılmayıp kayayı aldığı gibi koştu gitti,
Pehlivanı geçip nişancıyla karşılaştı.
Alnında tabak kadar tek gözü var,
Akkuv Atkan nişan alıp kurşun sıktı.

1625 Oқ kelip jalğız közden tuvra tiydi,
Kempirdiñ tıprılatıp janın kıydı.
Tostağanday oğı bar bar multıgınıñ,
Köziniñ şarasına biraқ sıydı.

Kurşun cadının tek gözüne isabet etti,
Cadı ölecek oldu çırpındı şimdi.
Taş kadar kurşunu var tüfeğinin,
Göz yuvasına bir çırpıda sığiverdi.

1629 Jalmavız şoşқаға uқsap şıñıradı,
Jelayaқ jolға түsip diñğıradı.
Қазирет Құзır jar bolған er Dotanға,
Bolmasa munday isti kim қıladı?

Cadı bir domuz gibi böğürdü,
Jelayak yola düşüp koştu gitti.
Hazreti Hızır yar olmuş yiğit Dotan'a,
Yoksa böyle bir işi kim yapardı.

1633 Er Dotan ekevine keldi şavıp,
Jalmavız ölip қалdı қaza tavıp,
Күниkeymen joldastarın ertip kelip,
Қазnasın jalmavızdıñ aldı tavıp.

Geldi ikisi yiğit Dotan'a koşup,
Cadı öldü orada canı çıkıp.
Künikey ve yol arkadaşlarıyla birlikte,
Hazinesini cadının buldular gidip.

1637 Jeti saray tolı eken altın-kümis,
On dört yıldız bul özi boldı jumıs.
Kempirdiñ қазnasın tamaşa қıp,
Sol jerde үш күн jatıp aldı tınıs.

Yedi saray dolusu altın gümüş,
On dört yıl sürmüştü bu iş.
Kocakarının hazinesini seyrederek,
Orada üç gün yatıp dinlenmiş.

1641 Üş kün jatıp eline jürmek boldı,
Aman bolsa el-jurtın körmek boldı.
Allağa şükir kıldı biyşaralar
Jalmavızdı öltirip köñili toldı.

Alkıyssa, Kubakanbay Dotandı
sağınıp, ırkaşan Alla tağalaya
minëjat kılıp aytқан gazalı:

1645 Qudiret Alla jaratқан,
Tilegimdi berseñşi,
Dotanımdı aman keltirip,
Közimniñ jasın körseñşi!
Berip ediñ, Qudaya,
1650 Tilegimdi jasımnan.
Dotanıñ meniñ kelmedi,
Uşatugın bola ma?
Dëvlet qusım basımnan.
Keşire kör, Qudaya,
1655 Künëm meniñ köp edi,
Basımdağı şaşımnan.
Perzent, dëvlet mol bërdiñ,
Öz qurbımnan asırıp.
Erteli-keş jılaymın,
1660 Evliyeler aruvağı,
Qabırına bas urıp,
Raqımatlıq ya Alla,
Tilegimdi berip eñ.
Nelikten meni zar kıldıñ?
1665 Qolımnan qusım qaşırap,

Üç gün dinlenip yurduna gidecek oldu,
Sağ salim olursa halkını görecek oldu.
Şükrettiler Allah'ın takdirine biçareler,
Cadıyı öldürüp gönü huzur buldu.

Elkıssa, Kubakanbay Dotan'ı
özleyip, her zaman Allah Taalâ'ya
dua ederek şu gazeli okuyordu:

“Kudret Allah yaradan,
Dileğimi gerçekleştirsene,
Dotan'ımı sağ salim getirsene.
Göz yaşlarımı görsene!
Gerçekleştirdin Huda'm,
Dileğimi küçüklüğümden.
Dotan'ım benim gelmedi,
Uçacak mı yoksa?
Devlet kuşum başımdan.
Affet beni Huda'm,
Günahım benim çoktu,
Başımdaki saçtan da.
Bala, mal mülkü çok verdin,
Akranlarımdan üstün kılıp.
Gece gündüz ağlıyorum,
Evliyalar ruhu,
Kabrine kapanıp.
Merhamet et ya Allah,
Dileğimi gerçekleştirmiştin.
Niye beni ağlattın!
Elimdeki kuşu kaçırıp,

Üydegi otız toğızı,
Bir Dotanday bolmaydı.
Tolıp jatқан көп жaman,
Қолınan түк kelmeydi.
1670 Бèрине басşı sol edi,
Bir duspan kelse avılğa,
Mundağı otız toğızdıñ,
Birèvin közge ilmeydi.
Қубақанbay zarlanıp,
1675 Күндиз-түни јіlavда.
Аşıла ойнап күlmeydi,
Berseñşi Alla tilegim,
Dotanımdı aman keltirip,
Kutılar ma eken, Қудaya,
1680 Aldındağı duşpanı,
Jalmavızdı өltirip,
Jaratқан patşa, Қудaya,
Közimniñ jası көl duşpan,
Aldına askar bel boldı.
1685 Balalarım er jetip,
El körem be dep edim.
Oylağan oyım barşası
Ağıp ketken sel boldı
Jaratқан jabbar Қудaya,
1690 Berseñşi Dotan balamdı.
Keler uvaқıtı boldı dep,
Күндиз-түни zarlanıp,
Köñilim meniñ alaңdı.
Dotanım meniñ kelmese,
1695 Üyimdi kelip көrmese,

Evdeki otuz dokuzu,
Dotan'a denk değıl.
Etrafı saran kötüler,
Ellerinden iş gelmez.
Hepsine o önder idi,
Bir düşman gelse yurda,
Buradaki otuz dokuzun,
Birini de dikkate almaz.
Kubakan gibi ah u zar edip,
Gece gündüz ağlamakta,
Neşelenip gülmüyor,
Gerçekleştirir misin Allah dileğimi,
Dotan'ımı sağ getirip,
Kurtulur mu acaba, ey Huda'm,
Önündeki düşmanı,
Cadıyı öldürüp,
Yaratan padişah, ey Huda'm,
Göz yaşlarım göl, düşman
Önünde yüksek bel oldu.
Balalarım büyüyüp,
Nesil göreceğim demiştim.
Düşündüklerimin hepsi,
Akıp giden sel oldu.
Yaradan Cebbar Huda'm,
Verir misin oğlum Dotan'ı.
Gelecek vakti oldu deyip,
Gece gündüz ahu zar edip,
Gönlümde benim huzur yok.
Dotan'ım benim gelmezse,
Evimi gelip görmezse,

- Tilegim uday bermse,
Körgen de künim aran-dı.
- 1698 ubakanday osılay dep jürdi jılap,
udaydan küni-tüni mèdet surap,
Şeşesi er Dotannın o da birge,
Köl kılp jür köziniñ jasın künde bulap.
- 1702 Anası er Dotannın köp eñireydi.
Kele me jalğız ulım dep eñireydi.
Sekiz atınnın ul-ızı bèri tügel,
Men-ak kuv bas boldım ba,-dep eñireydi.
- 1706 Sol kezde köredi olar aldağı eldi,
Süyinşi bireviñ bargın deydi,
Dotan er:elge endi jaındadıñ,
Süyinşi ata-anandan alğın deydi.
- 1710 Mergendi süyinşige jiberedi,
Atına amşı basıp jöneledi.
Sèldesin ubakannın julıp alıp,
Balañ keldi, süyinşi bergin dedi.
- 1714 Mergenge üş toğızben şapan japtı,
Bèri şuvlap aldınan atar şaptı,
Dotandı körgennnen soñ ata-anası,
Ağıtan oyday bolıp jamıraptı.
- 1718 Köristi atasimen, anasimen,
Aşar tavday basında panasimen,
- Dileğimi Huda gerekleştirmezse,
Görecek günüm karanlık.
- Kubakanbay böyle deyip ağladı,
Huda’dan gece gündüz yardım istedi.
Anası yiğit Dotan’ın, o da birlikte,
Her gün ağlayıp gözyaşını göl etti.
- Anası yiğit Dotan’ın çok ağlar,
“Gelecek mi diye biricik oğlum kahrolur,
“Sekiz kadının oğlu kızı, hepsi evde,
Yalnız ben balasız kaldım” deyip ağlar.
- O sırada görür onlar karşıdan yurdu,
“Müjde istemeye biriniz gidin” dedi.
Yiğit Dotan yurduna artık yaklaştın,
Ana babandan müjde iste sen” dedi.
- Nişancıyı müjde istemeye gönderdi,
Atına kamçı vurup nişancı yöneldi.
Sarığını Kubakan’ın eker alır,
“Oğlun geldi müjde verin” der.
- Nişancıya üç dokuz malla kaftan verdi,
Hepsi gürültüyle karşılamaya gitti.
Dotan’ı gördükten sonra ana babası,
Ahırdan ıkan koyun gibi yavrusuna koştı.
- Kucaklaştı babasıyla, anasıyla,
Yüksek dağ gibi kalesiyle,

- Şeşelermen körisip kezek-kezek,
Köristi otız toköz ağasimen.
- 1722 Amandasıp sağınğan kördi eldi,
Köp sıylap joldastarın meyman kıldı.
Künükeydi ata-anası kırmek etip,
Altındı ak ordaga alıp keldi.
- 1726 Kıbağan besevine bes kıız berdi,
Bala kıılıp aladı öñkey erdi,
Jamağat okığanın gayıp etpe,
Söz kııldım Dotan sındı kemeñgerdi
- 1730 Künükey kelin boldı Kıbağanga,
Küllı jurt körkın körıp kıaldı tañga,
Kız tavıp ağalarındı üylendir dep,
Söz ayttı, Kıbağanbay er Dotanga,
- 1734 Sonda Dotan bul sözdi maķul kördi,
Atasınıñ aytkanıñ aķıl kördi.
Ağalarga kıızdı say tabamın dep,
Otız toköz ağasın ertip jürdi.
- 1738 Besevin ağa kıılıp malga kıoydı,
Kırık kündeş şattamıp kıldı toydı,
Er basına bir kıorjın altın alıp,
Barşası el izdevge kıozğadı oydı.
- 1742 Barşası kıolına aldı kıaruv-jaraķ,
Jüredi Dotan erdi mıñga balap,
- Diğer analarıyla kucaklaştı sırayla,
Selamlaştı otuz dokuz ağabeyi ile.
- Selamlaşıp hasretle yanan gördü halkını,
Hürmet gösterip arkadaşlarını ağırladı.
Künükey'e ana babası hürmet gösterip,
Altın han sarayına getirdi.
- Kubakan beşine beş kıız verdi,
Oğul edindi misafir yiğitleri.
Cemaat okuyanınız bağışlasın,
Anlattım Dotan gibi bir bilgeyi.
- Künükey gelin oldu Kubakan'a,
Herkes hayran kaldı güzel oluşuna.
"Kız bulup ağabeylerini evlendir" diyerek,
Söyledi isteğini Kubakanbay yiğit Dotan'a.
- O zaman Dotan bu sözü makul buldu,
Babasının doğru sözünü onayladı.
"Ağabeylerime layık kıızlar bulacağım" deyip,
Otuz dokuz ağabeyini yanına aldı.
- Beş arkadaşını ağabey yaptı, çobanları baş yaptı,
Kırk gün kadar sevinip düğün yaptı.
Her yiğit için birer heybe altın alıp,
Hepsi yurt yurt gezmeye karar verdi.
- Hepsi eline aldı silahlarını,
Bine denk görüyorlar yiğit Dotan'ı.

- Aylık jerde, kublada el bar deydi.
Barmağğa soğan qaray kıldı talap.
- 1746 Otız toğız ağası Dotanga erdi,
Körmekke niyet kıldı şalgay jerdi,
_Bir Quday baqtarındı özi aşsın, _dep,
Qubağan balalarğa bata berdi.
- 1750 Bèriniñ de mingeni öñkey tulpar,
Keledi kız almağğa bolıp iñkèr.
Bar Quday er Dotanga mèdet bersin,
Qasında joldasınıñ barı dimker.
- 1754 Qubağanbay jiberdi bar balasın,
Balalar jaqsı körer öz anasın,
Mingeni öñkey tulpar tınbay jürüp,
Köredi on bes künde el qarasın.
- 1758 Uqsaydı jüristeri soğğan jelge,
Dotandı sanar bèri aşkar belge.
El izdegen batırlar alıs jerden,
Kez keldi kınk mıñ üylik az gana elge.
- 1762 Bir bayğa meyman bolıp kelip qondı.
Suraydı kimsizder dep endi jöndi,
Mèn-jayın bastan-ayaq batır Dotan,
Suragan ol adamğa aytıp kördi.
- 1766 Bularğa meyman kılıp mal soyadı,
Aldında ekev ara as qoyadı.
- “Bir aylık mesafede, batıda bir yurt varmış,
Gitmeye bu yurda karar verdi.
- Otuz dokuz ağabeyi Dotan’la beraber gitti,
Görmeye niyet etti uzak yerleri.
“Huda bahtınızı açık etsin” deyip,
Kubakan balalarına hayır duasını verdi.
- Bindiği hepsinin de birer küheylandır,
Geliyorlar yar arayarak hepsi heveslidir.
Var Huda yiğit Dotan’a medet versin,
Yanıdaki yol arkadaşının hepsi hastalıklıdır.
- Kubakanbay gönderdi balalarının hepsini,
Balalar sever öz annesini.
Bindikleri hep küheylandır, durmadan yürüyüp,
Görürler on beş gün sonra uzaktan bir ili.
- Benzer yürüyüşleri esen rüzgara,
Dotan’ı benzetiyor hepsi yüksek dağa.
Ülke arayan yiğitler uzaktan gelip,
Karşılaştı kırk bin ailelik ufak bir yurda.
- Zengin bir beyin evine gelip misafir oldu,
Sorar ev sahibi: “Kimsiniz deyip,
Dotan batır baştan sona kadar anlattı,
Soran kişinin sorusuna cevap verip.
- Misafir etti onları, koyun kesti,
İki kişiye bir ortak tabak, yemek ikram etti.

- 1770 Kıp sıylap, jaksı kızmet körsetken soñ,
 Kırık jigit razı bop toyadı.
 Hürmet gösterip iyi ağırlayınca,
 Kırk yiğit memnun olup yedi yemeği.
- 1770 Tamaqqa toyğannan soñ jatıp qaldı,
 Şarşap keldi uyqığa batıp qaldı.
 Tañ sargayğan uvaqıtta birev keldi
 _Tur, atqa mininder dep ayğay saldı.
 Yemeğe doyduktan sonra hepsi yattı,
 Yorgun gelmişti hemen uykuya daldı.
 Şafak söktüğünde bir adam gelip,
 “Kalkın ata binin” diye bağırdı.
- 1774 Sonda bular oyandı közin aşıp,
 Qarasa eli jatır asıp-sasıp,
 Ayqay salıp şuvlağan jurttı körüp,
 Otırdı qayran qalıp tañırqasıp.
 O zaman bunlar uyandı gözlerini açıp,
 Baksa herkes koşuşuyor ne yapacağını şaşırıp.
 Bağırp çağırşan halkı görüp,
 Oturdular bu duruma hayret edip.
- 1778 Tañ asıp şuv dep turğan öñkey tulpar,
 Dübirge şıdamaydı şamırqasıp.
 Gece dinlenip “deh” denmeyi bekleyen küheylan,
 Gürültüye dayanamaz yerinde fıır dönüp,
- 1780 Erkek qalmay tēmēm jurt mindi atqa,
 Tavdı bolap jöneldi biyik şatqa.
 Bir erkek kalmadan bütün millet bindi ata,
 Dağa tırmanıp yöneldiler yüksek bir zirveye.
 _Ya, Alla, dep er Dotan tura keldi,
 Şuvlağan tañırqasıp düyim jurtqa.
 “Ya Allah” deyip yiğit Dotan kalktı,
 Şaşkınlığa uğrayıp halk verdi etrafı gürültüye.
- 1784 Er Dotan turğın dedi ağıalarga,
 Bireviñ mına elge bar habar ala,
 El-jurtı sonşa qattı şuvlasıp jür,
 Nelikten duvşar bolğan dabırağa.
 Yiğit Dotan: “Kalkın dedi ağıabeylerine,
 Biriniz şu yurda gidin haber getirmeye,
 Millet bağırp çağırıyor böyle çok,
 Bu gürültünün öğrenin sebebi ne?”
- 1788 Ağıasınıñ birevi barıp keldi,
 Barıp elden habardı alıp keldi,
 Qız alamın dep kelgen jazğan bayğus,
 Qattı keyip ol özi nalıp keldi.
 Ağıabeylerinden biri gitti geldi,
 Gidip yurttan haber aldı geldi.
 Kız aramaya çıkan zavallı yiğit,
 Çok üzölüp o gönlü kırık geldi.

- 1792 Ağasınan er Dotan kep suradı,
_Nege kattı keyidiñ?- dep suradı.
_Èdeyi izdep kelip tapқан eldi
Jav şavıp aladı goy, dep jıladı.
- 1796 Ağası jılap kelip kep aytadı,
Uvayım öz bası üşin jep aytadı,
_Jav şapsa, mınav jatқан eldi şabar,
Bizdiñ nemizdi aladı,_ dep aytadı.
- 1800 Attarın şaldıradı otқа koyıp,
Tamaqtanıp aldı olar èbden toyıp,
Tüs qayıp, ulı besin bolğan şaқта,
Jav jeñipti eldi tım qırıp, joyıp.
- 1804 Besinde jeñildik dep habar keldi.
Eldi ürkütüp qıuvuğa habar berdi,
Batır Dotan minip ap Qara Kökke,
Ertti qaşıp kelgen tèmèm eldi.
- 1808 Batır Dotan bul elden söz suradı,
Mèni-jayın bilüvge tez suradı.
_Qanday jurt duşpandardıñ bayan qılışı,
Bileyin mèni-jayın dep suradı.
- 1812 Dotanğa surağan soñ aytadı söz,
Qırıq mıñ üy, Qırkboz degen el edik biz.
Uveliyhan deytuğın datqamız bar,
Aytalıq bastan ayak esitiñiz.
- Ağabeyine yiğit Dotan yaklaşıp sordu,
“Niye çok üzöldün?” diye sordu.
“Özellikle arayıp geldiğimiz bu yurdu,
Düşman geçirecek kılıçtan” diye ağıladı.
- Ağabeyi ağlayarak gelip söyler,
Kendi canı için endişe edip gelir.
“Düşman saldırıyorsa şuradaki halkı yok eder,
Bizim neyimizi alacak saldırıp?” der.
- Atlarını ayaklarından bağlayıp otlanmaya bırakır,
Yemek yiyip onlar karınlarını iyice doğurur.
Öğle vakti geçip ikindi olduğunda,
Düşman galip gelip, halkı kılıçtan geçirir.
- İkinci de yenildik diye haber geldi,
Halkı ürkütüp kovacağını haber verdi.
Yiğit Dotan binip Karakök’e,
Peşine taktı kaçıp gelen bütün milleti.
- Yiğit Dotan bu millete soru sordu,
Durumu anlamak için hızlı sordu.
“Nasıl bir millet düşmanınız beyan edin,
Öğreneyim durumu” diye sordu.
- Dotan’a sorduğu için cevap verir,
“Kırk bin ev, Kırkboz denilen halk idik biz.
Velihan adında beyimiz var,
Anlatalım dinleyiniz başından sonuna kadar.

1816 _ almaqdan aldan degen han ıgıptı,
Köp jandı ırıp, joyıp jerge tıqtı.
Èr jerdegi azaqtıñ bèrin jeñip.
Attanıp bôlek jatқан bizge kepti.

Kalmuk'tan Kaldam adında bir han ıkmıştı,
Pek çok insanı kılıçtan geçirip yok etti.
Her yerdeki Kazak obalarının hepsini yenip,
Ayrı bir yerde oturan bize de geldi.

1820 Attanıp jüz mıñ èsker bizge kelgen,
ıyrattı bizdiñ eldi kelgen jerden,
almaqtıñ èskeri köp aruvı say,
Eşkim arsı ıka almadı bizdiñ elden.

Ata binip yüz bin asker bize geldi,
Kılıçtan geçirdi halkımızı geldiği andan beri.
Kalmuk'un askeri çok silahı da ona keza çok,
Bizim yurttan hiç kimse karşı gelemedi.

1824 Bir şetin elimizdiñ şavıp jatır,
Oljanı bizdiñ elden tavıp jatır,
On mıñ üydi sıırıp, malın alıp,
Kolga tüsken erkekti ırıp jatır.

Bir köşesine saldırıp viran ediyor,
Ganimeti bolca bizim yurttan buluyor,
On bin evi silip süpürüp, hayvanları alıp,
Eline geçen her erkeği hemen öldürüyor.

1828 Bizdiñ el sol almaqtan ölmek boldı,
aytadan tağı olar kelmek boldı,
Jaraqsız beker jatқан el eken dep,
Oljalap erikkende almak boldı.

Bizim millet bu Kalmuk elinden ölecek oldu,
Onlar tekrar dönüp gelecek oldu
“Silahsız öylesine yatan bir yurtmuş deyip,
Ganimet için sıkıldığında tekrar uğrayacak oldu.

1832 Bul sözdi tındap turdı Dotan batır,
_ almaqtan jeñilipsiz bolıp apıl.
almağ alıp eşqayda utıla almas,
Aytayın, müsèpirler, men bir aqıl:

Bu sözleri durup dinledi yiğit Dotan,
“Kalmuk'a yenilmişsiniz, avlanıp gafil.
Kalmuk her şeyinizi götürüp kurtulamaz,
Söyleyeyim zavallılar size ben bir yol.

1836 almaqtan şosınıpsıñ esiñ ketip,
Bastarıña tur eken zaval ketip,
Üş mıñ kisi tavıp ber mağan bugün,
almağ maldı siñirmes alıp ketip.

Kalmuk'tan ürkmüşsünüz aklınız baştan gidip,
Başınıza çatmış şimdi ecel gelip.
Üç bin kişi bana bulup verin bugün,
Kalmuk sindiremez mal mülkü götürüp.

- 1840 Üş mñ er mağan tavıp bergin deydi,
Kazir meniñ artımnan ergin deydi.
Allağa tèvekel dep men barayın,
Sizder meniñ erligim körgin deydi,
- Üç bin yiğit bana bulunuz,
Şimdi benim peşimden geliniz.
Allah’a dua edip ben gideyim,
Siz benim yiğitligimi görünüz.
- 1844 Mınav er Dotan sözün maqul kördi,
Quday aydap kelipti munday erdi.
El jıylıp keñesip arı-beri,
Qolına üş mñ kisi jıyıp berdi.
- Kalabalık yiğit Dotan’ın sözünü makul buldu,
Huda sürüklemişti böyle bir yiğidi.
Halk toplanıp meşveret kurdu biraz,
Yanına üç bin kişi toplayıp verdi.
- 1848 Körsetpek boldı Dotan bir qayrattı,
Qara kök minip aldı tulpar attı.
-Ya Alla, Qızır babam mēdet qıl, dep.
Er Dotan köp Qalmaqtı qıvıp ketti.
- Gösterecek oldu Dotan kahraman olduğunu,
Kara kök atına bindi.
Ya, Allah, Hızır babam yardım et, deyip.
Yiğit Dotan kalabalık Kalmukları kovup gitti.
- 1852 Bas bolıp batır Dotan özi bardı,
Joldas qıp mñ kisini qasına aldı,
Jer qayısıp barajatqan köp Qalmaqpen,
Er Dotan ozıp barıp soğıs saldı.
- Baş olup yiğit Dotan kendisi gitti,
Arkadaş kılıp bin kişiyi yanına aldı.
Yeryüzünü kaplamış, gitmekte olan Kalmuk’la,
Yiğit Dotan önüne geçip savaş başlattı.
- 1856 _Ya, Alla, dep er Dotan,
Qalmaqqa jalğız baradı.
Batır Dotan Qalmaqqa,
Qırğındı qattı saladı.
Aydağan malı Qalmaqtıñ,
Dalada beker qaladı.
Artındağı üş mñ er,
Maldı jıyıp aladı.
Bas basımen qayğı-qıp,
- “Ya Allah” deyip yiğit Dotan,
Kalmuklara tek başına yaklaşıp.
Yiğit Dotan Kalmuk’a karşı,
Kanlı kıyım başlatır.
Sürdüğü hayvanlar Kalmuk’un,
Bozkırda kendi başına kalakalır.
Peşinden gelen üç bin yiğit,
Hayvanları bir yere toplar.
Herkes kendi canını düşünüp,
Yiğit Dotan Kalmuk’u,
Önüne katıp sürüp götürür.
- 1865 Batır Dotan Qalmaqtı,
Aydap ketip baradı.

Qoyğa şapқан qasqırday,
Kez kelgenin Qalmaqtıñ,
Şaynap ketip baradı.
1870 Keyde sadaq tartadı,
Keyde mıtıq atadı,
Keyde qılış şabadı,
Qırılğanı Qalmaqtıñ
Qoyday josıp jatadı.
1875 Qasındağı joldastar,
Qızıqqa ebden batadı.
Basında Quday jigiti,
Jav üşin arnap tuvgızğan,
Bir kün, bir tün soğısıp,
1880 Qalmaqtıñ qolın qasıp,
Qanmen betin juvgızğan.
“Qasqan javğa qatın er”,
Qalmaqtıñ sesi qaytқан soñ,
Qasındağı Qazaqqa,
1885 Nayzalatıp quvgızğan.
Joldastar qızıq körsin dep,
Aydap jürip Qalmaqtı
Şapқан şöptey kırğızğan.
Jar bolıp Alla Dotanğa,
1890 Qalmaqtı jaman qıradı.
Üş kün, üş tün quvalap,
Atınıñ basın buradı.
Tiri qalğan Qalmaqtıñ,
Üsti-bası jaralı.
1895 Sağı jaman sınadı.
Atınıñ basın burğan soñ,

Koyun sürüsüne saldıran kurt gibi,
Karşılaştığı Kalmuk’u,
Çiğneyerek geçiyor.
Kah yay çekiyor,
Kah tüfekle vuruyor,
Kah kılıç çalar,
Öleni Kalmuk’un,
Koyun gibi yere serilir.
Yanındaki arkadaşları
Seyredip çok eğlenir.
Ta baştan Huda yiğidi,
Düşmanla savaşması için doğurmuş,
Bir gün bir gece savaşp,
Kalmuk askerini kaçırıp,
Kanla yüzünü yıkatmış.
“Kaçan düşman için kadın bile yiğittir”
Kalmukların cesareti kırılınca,
Yanındaki Kazaklara,
Kalmukları süngüyle kovalatmış.
Arkadaşlarım eğlence görsün deyip,
(Hayvan) gibi sürüp Kalmuk’u,
Biçilen ot gibi öldürtmüş.
Yardım edip Allah Dotan’a,
Kalmuk’u acımadan kılıçtan geçirir.
Üç gün üç gece kovalayıp,
Atının başını artık çevirir.
Canlı kalan Kalmuk’un,
Her tarafı yaralı.
Cesareti Kalmuk’un çok kırılır.
Atının başını çevirdikten sonra,

- 1900 Ayğay salıp er Dotan,
Öz eşkerin jıyadı.
Qalmaqtı kıırıp qaşırap,
Tirisin tavidan asırıp,
Öligin atqa bastırıp,
Qalmaqtı jaman sastırıp,
Köñilderi tınadı.
- 1904 Qazaqtar endi qayıp, jıydı maldı,
Dotannıñ erligine qayran qaldı.
Bir tavğa qaşıp kirip qalğan eken
Eki jüzdey Qalmaqtı ustap aldı.
- 1908 Qalmaqtı üş kün,üş tün kıyrattı,
Sol künde kıırık mıñdayın kıırıp saptı.
Jaralı, savı bar tört jüzdeyin,
Tiri jürgen jerinen tavıp aptı.
- 1912 Er Dotan elge qayttı maldı aydap,
Duşpannan tört jüz asa kisi saylap,
Qızır şalğan bir erdiñ arqasimen,
Keledi elderine külip oynap.
- 1916 Ketken maldı tüp-tügel aydap keldi,
Qıuvanttı jesir-jebir bolğan eldi.
Erqaysısı öz malın tanıp alıp,
Qıuvanıp eli-jurtı bek şat boldı.
- 1920 Uveliyhan er Dotanğa özi keldi,
Aldına qızmet qılıp attay jeldi.
- Nara atıp yiğit Dotan,
Kendi askerini toplar.
Kalmuk'ı öldürüp, darmadağın edip,
Canlı kalanı da dağdan öteye kovup,
Ölülerini at toynaklarıyla ezip,
Kalmuk'ı çok korkutup,
Gönülleri artık huzur bulur.
- Kazaklar geri dönüp topladı hayvanları,
Dotan'ın yiğitliğine onlar hayran kaldı.
Kaçıp bir dağın arasına giren,
İki yüz kadar Kalmuk'ı yakaladı.
- Kalmuk'ı üç gün üç gece öldürdü,
O gün kırk bin kadar Kalmuk'ı kılıçtan geçirdi.
Yaralı, sağlamı var dört yüz kadar Kalmuk'ı,
Hayatta iken yakaladı.
- Yiğit Dotan yurda döndü hayvanları sürüp,
Duşman askerinden dört yüz kadar esir alıp.
Hızır'ın eli dokunmuş bir yiğidin sayesinde,
Geliyorlar hepsi yurduna güle oynayıp.
- Götürülen hayvanlarını hepsini sürdü getirdi,
Sevindirdi perişan olana milleti.
Her biri kendi hayvanını tanıyıp ayırıp,
Mutlu olup halkı da çok sevindi.
- Veliyhan yiğit Dotan'a kendisi geldi,
Önünde hizmet edip koştı durdu.

- Öziniñ barşa jurtın jıyıp alıp,
Uveliyhan elimenen keñes kıldı.
- 1924 _Bul jigit Ƙuday ayday kelgen eken,
Jılağan közdiñ jasın körgeñ eken,
Unatsañ han Ƙılındar munı, jurtım,
Ƙudayım bir asıldı bergen eken.
- 1928 Al sonda Ƙabıl kördi jurttıñ bəri,
AytƘanı Uveliyhannıñ boldı dèri.
Ƙarıyalar biylerimen bata Ƙılıp,
Dotandı han köterdi barşaları.
- 1932 Han bolıp batır Dotan törge otırdı,
Ağaları Ƙasında birge otırdı.
Han bolğan er Dotannıñ Ƙurmetine,
ErƘaysısına èpkelip bir kız berdi.
- 1936 Han bolıp batır Dotan ükim Ƙıldı,
Patşa Ƙuday muratƘa jetkizdi endi.
Bènde bolğan ƘalmaƘtan dört jüz kisi,
Han aydatıp aldına aldırđı endi.
- 1940 Tört kisini eline Ƙaytsın deydi,
Ƙaldanğa bizden sèlem aytsın deydi.
_Mekenim Sarguvada atım Dotan,
Sol jerden kerek bolsam tapsın deydi.
- Milletinin tamamını toplayıp,
Veliyhan halkıyla meşveret kurdu.
- “Bu yiğidi Huda bize getirmiş,
Akan göz yaşlarımızı Huda görmüş.
Memnun iseniz ondan han yapınız halkım,
Huda’m bir soyluyı bize vermiş.
- O zaman kabul etti bunu herkes,
Söylediği Veliyhan’ın oldu ilaç.
İhtiyarlar beylerle dua edip,
Dotan’ı han ilan etti herkes.
- Han olup yiğit Dotan baş köşeye oturdu,
Ağabeyler yanında birlikte oturdu.
Han seçilen Yiğit Dotan’ın hürmetine,
Her birine birer kız getirip sundu.
- Han olup Dotan batır hüküm sürdü,
Padişah Huda murada erdirdi şimdi.
Èsir düşen Kalmuk’tan dört yüz kişiyi,
Han sürdürüp huzuruna getirdi.
- “Dört kişi yurduna dönsün, dedi,
Kaldan’a bizden selam söylesin, dedi.
Yurdum Sarguva’da, adım Dotan,
Oradan lazım olursam bulsun” dedi.

1944 Han bolıp Dotan sonda üş ay turdı,
Ağaları bir qatar kıvık kördi.
Emmesine sol elden kız ap berip,
Han Dotan öz eline ketpek boldı.

Han seçilen Dotan üç ay saltanat sürdü,
Ağabeyleri pek çok eğlence gördü.
Hepsine ağabeylerinin o yurttan kız bulup,
Dotan han memleketine dönmeyi düşündü.

1948 Han bolıp batır Dotan üş ay jattı,
Körsetti halayıkça gadeletti,
Öz avılına kaytpağça batır Dotan,
Jurtın jıyıp, suradı ruksattı.

Han olarak Dotan batır üç ay yattı,
Gösterdi o yurdun halkına adaleti,
Memleketine dönmek isteyip yiğit Dotan,
Halkı toplayıp izin vermelerini rica etti.

1952 Sonda jurt javap berdi Dotan erge,
Qayda ketsen ala ket, endi birge,
Eruvaqıt duşpan kelse qor bolğanşa,
Biz de öleyik, siz barıp ölgen jerge.

O zaman halk cevap verdi yiğit Dotan'a,
Gideceğın yere götür artık bizi yanında,
Her zaman düşman gelip eziyet çekeceğimize,
Biz de ölelim, sizin gidip öldüğünüz yerde.

1956 _Olay deseñ al köşip jürgen deydi,
Köşip jürüp köp kıvık körgin deydi.
Jüz mıñ üy sıyatugın qonısım bar,
Artımnan ile jortıp ergin deydi.

“Öyle diyorsanız, hadi göç başlasın, gidelim der,
Göç boyunca oyun eğlence görün der.
Yüz bin evin sığacağı toprağım var,
Peşimden izleyerek gelin” der.

1960 El sonda köşti deydi maqul körip,
Qırık mıñ üy bir Dotannnıñ soñına erip,
Ulan Tobıl deytugın jerge qondı.
Bir ay jarım arada köşip kelip.

Halk o zaman göçtü bunu makul bulup,
Kırk bin ev bir Dotan'ın peşinden gidip.
“Ulan Tobıl” denilen bir yere konakladı,
Bir buçuk ay arada yol kat edip.

1964 Sarğuvannıñ ayağı Ulan Tobıl,
Sol jerge kelip qondı köşken avıl,
Mañayına duşpan jav jolatpastan,
Dotan han bolıp turdı birneşe jıl.

Sarguvan'ın bir ucu Ulan Tobıl,
Oraya gelip yerleşti halk göçüp gelen.
Etrafına düşman, kötü insan yaklaştırmadan,
Dotan han oldu onlara bir kaç yıl.

1968 Patşa uday Dotanga bergen n sip,
Aaları s yleydi jeldey esip,
 rkaysısı bir-bir ızdı tandap alıp,
Atasına keledi eldey k  ip.

Padi ah Huda Dotan'a vermi  nasip,
Aabeyleri konu ur b b rlenip.
Her biri kendilerine birer kız seip,
Babasına gelirler bir kavim halinde g c p.

1972 Han Dotan toy ıladı at  aptırıp,
Toyına kırn  m    y el  aırıp.
Aldına han Dotann n ulı - ı ık,
Emmesi ızmet ıldı tike turıp.

Dotan han d   n yaptı at yarı tırıp,
Toyuna kırk bin aileli halkı  a ırıp.
 n nde Dotan Han'ın b y k k c k,
Hepsi hizmet etti, dimdik durup.

1976 Toy ılıp ubakanbay pikir ıldı,
T rt j zel v asına otav ondı.
Jalgız  yi ubakann n k p el bolıp,
uday a m   m rtebe  ukir ıldı.

D   n yapıp Kubakanbay mutlu oldu,
D rt y z elli aile yanına yerle ti.
Yalnız evi Kubakan'ın kalabalık yurt olup,
Allah'ya binlerce kez   kretti.

1980 Toy tar ap, jurtt n b ri ayıp ketti,
Han Dotan ıldı jurt a  adeletti.
ara ıldı ka a jargan  adil bolıp,
S ytip j rip muratka b ri jetti.

D   n bitip herkes evine d nd ,
Dotan han halkını adaletle y netti.
D r st, do ru karar veren, adil oldu,
B ylece herkes muradına erdi.

1984  zini  bekterini  balaları,
ubakann n ızdarın olar aldı.
Murat a ol adamlar s ytip jetti,
Aır  olar da ı d niye saldı.

Kendi beylerinin balaları,
Kubakan'ın kızlarını onlar aldı.
Muratlarına o insanlar b ylece erdi.
Sonunda onlar da  l p gitti.

1988 Basında erte i edi mun n  zi,
Osınday ıp birevdi  ayt an s zi.
ıyssa ıp,   karuv a layı  k rip,
J sipbekti  bu da bir sal an izi.

Ba langı ta masaldı bu anlattıklarımın hepsi,
Bu  ekilde birinin anlattı ı hik yeydi.
Destan yapıp okumaya layık bulup,
J sipbek'in bu da bıraktı ı bir izi.

KULAMERGEN-JOYAMERGEN

KULAMERGEN-JOYAMERGEN

1	Er eken ulamergen burın tken,
Aırda muratına ol da jetken
Muhıyıtıñ Gèzar degen aralında
Añ avlap mergendikti kèsip etken.	Yiğitmiş Kulamergen geçmişte mür sürmüş,
Eninde sonunda o da murada ermiş,
Muhit'in Gezer adlı adasında,
Avlanıp avcılığı meslek edinmiş.
5	Astında ulager at minip jürer,
us alıp, arşığa sap, dèvren sürer.
ızıtıñ neşe türli bèri zinde,
Erkinşe en dalada oynap-küler.	Kulamergen Kulager atına biner,
Kuş vurup, şahinle avlanıp, devran sürer.
Eğlencenin nice çeşidi, hepsi kendisinde,
Engin bozkırda hür oynayıp güler.
9	Mergenniñ Kùnayımday juldızı bar,
Jetide ariypa attı bir ızı bar.
Kùnayım talay jannan körkem eken,
Körkine aspandağı kùn ızığar.	Mergenin (Avcı) Kùnayım gibi yıldızı var,
Yedi yaşında ariipa adlı bir kızı var.
Kùnayım pek çok insandan güzelmiş,
Güzelliğine gökteki güneş imrenerek bakar.
13	Üş jasta Joyamergen ulı bar-dı,
Ul-ızın ermek etip ıvanadı.
Kùnayım a ordadan bir kùn ıgıp,
Dariyadan kez umanmen suv aladı.	Üç yaşında Joyamergen adında oğlu vardır,
Oğluyla kızıyla eğlenip oynayıp sevinir.
Kùnayım bir gün otağından çıkıp,
Deryadan bakır ibrikle su alır.
17	umanğa suvdı kelip uyıp aldı,
Jumak bop altın aşın suvğa maldı.
Dariyğa juvıp basın otırğanda
Bir uvis aşı kenet ketip aldı.	Gelip ibriğe su doldurdu,
Yıkamak isteyip altın saçını suya batırdı.
Saçını deryada yıkayıp oturuyorken,
Bir avuç saç bir anda akıp gitti.
21	Altın aş dariyğa ağıp ketti,
Kùnayım ayğılanıp zar eñirepti.	Altın saç deryada akar gider,
Kùnayım üzölüp ah-u zar eder.

- Künayım aķ ordaga ķayıp kelip,
Mergenge okıyğasın beyan etti.
- 25 Yapırım-ay, mınav şaşın boldı jaman,
Munaydı kez keltirdi haķ tağalam.
Eş pende altın şaşı körgeñ emes,
Bul şaşķa ğaşıķ bolar görgeñ adam.
- 29 Tındavşı söz söyleyin sağan dedi,
Ustavğa kelmedi mi şamañ dedi.
Şaşındı bul dünyede körgeñ pende
Ğaşıķ bop öş boladı menen dedi.
- 33 Têmêmdap Mergen sözün aytıp bitti,
Altın şaş dariyağa aķıp ketti.
Muhıyttıñ jaķasında Bulğar şahar,
Şaşı ağıp sol şaharğa kelip jetti.
- 37 Dariyağa balıķ avlap bir şal vardı,
Avına dariyadağı közin saldı.
Altın şaş avına kep oralıptı,
Avından elgi şaşı jazıp aldı.
- 41 Şal görüp elgi şaşı jazıp aldı,
Aldına padişanıñ alıp bardı.
Avıma ilinipti bul altın dep,
Tartuv kıp padişāa bere saldı.
- Künayım otağına geri dönüp,
Mergen'e olup biteni anlatır.
- Hay Huda bu saķ işin oldu kötü,
Böyle bir şeyle karşılaştırdı Hak Teala,
Hiçbir kul altın saçı görmemişti,
Bu saça âşık olur görgeñ insan.
- Dinler misin bir şey söyleyeyim sana,
Yetmedi mi gücün saçı yakalamaya.
Saçını dünyada görgeñ insan,
Âşık olup düşman kesilecek bana.
- Tamamlayıp Mergen sözü bitirdi,
Altın saķ deryada aktı gitti.
Muhit'in kıyısında Bulgar şehri,
Saçı aķıp bu şehre gelip yetti.
- Deryada balıķ avlayan bir ihtiyar vardı,
Ağını deryadaki çekip baktı.
Altın saķ gelip ağına dolandı,
Ağından bu saçı çözüp eline aldı.
- İhtiyar görüp bu saçı ağdan çözdü aldı,
Huzuruna padişahının onu götürdü.
“Ağıma takılmış bu altın deyip,
Hiç düşünmeden padişaha armağan edip sundu.

- 45 olına ap altın şaşı patŗa krdi.
Ne nrse ekenin de eŗ bilmedi.
Janagı şaşı ekelgen garip şalg,
Mıñ dild azınadan altın berdi.
- 49 Padiŗa sonda halkın jıyıp aldı,
Aldına halayıktañ şaşı saldı.
Ne nrse ekendigin tavıp berse,
Berem dep uvde etti dniye-maldı.
- 53 Jıyıp ap tamam halkın aıldastı,
Uygarp r nrsege akındastı.
Dniyenin amandıkpın tbin tesken ,
urta degen bir kempir taıldaptı.
- 57 -Ey, payŗa, men syleyin sağan deydi,
Ne nerse ekendigin tabam deydi.
Tilegim dniyedegi meniñ osı,
Niykahlap ulındı kossan mağan deydi.
- 61 Bul szin ol urtanın patŗa krdi,
Kempirdin aylasına kz jiberdi.
ayta almay aytan szden endi patŗa,
Kempirdin bul tilegin bermek boldı.
- 65 Al sonda urta řeŗeñ sz sylegen,
Bar dedi bul muhytta ulamergen.
Knayım knnen suluv atını bar,
Bilmeseñ sol suluvdin şaşı degen.
- Eline alıp altın saı padiŗah inceledi,
Ne olduğunu onun hi bilemedi.
Bu saı getiren gariban ihtiya,
Bin altın hazineden altın verdi.
- Padiŗah o zaman halkını topladı,
nne cemaatin altın saı koydu.
“Ne olduğunu bilip syleyene,
Vereğim diye vade etti mal-mlk.
- Toplayıp btn milleti, akıl danıŗtı,
Dşnp oradakiler farklı farklı konuŗtu.
Ktlğyle dnyanın dibini delen,
“Kurtka” adında bir kocakarı kuŗ gibi ott.
- “Ey padiŗah ben syleyeyim sana, der,
Bulurum bunun ne olduğunu, der.
Dileğim dnyadaki benim şu ki,
Nikah kıyıp evlendirirsen oğlunla beni, der.
- Bu szn o Kurtka’nın padiŗah dinledi,
Kadının hilesini dikkatle dşnd.
Geri dnemeyip sznden artık padiŗah,
Kocakarının istediğini yapmaya karar verdi.
- Kurtka ananız konuŗtu şyle o zaman,
“Var bu derya kıyısında Kulamergen,
Knayım adında gneŗten gzel eŗi var,
Syleyeyim, onun saıdır bu bilmiyorsan.

69 Jumbaḳtı osılayşa bergen tavıp,
Partşanıñ sonda ketti köñili tavıp.
Patşa sonda otırıp ğarız kıldı,
Ḳaytadan tağı jurtın jıyıp alıp.

73 Padiyşa altın şaşka boldı ğaşıq,
Esinen aytḳannan soñ ketti adasıp.
Ḳurtkağa sonda turıp söz söyleydi:
“Azğırıp sonı mağan kılsı nèsip”.

77 Sum kempir muñı estip oñtaylandı,
Şeberler bir kayıqtı ıñayladı.
“Patşanı armanına jetkizem dep,
Ḳayıqşa Ḳurtka kempir minip aldı.

81 Dariyağa kayıq minip ketti serpip,
Èr türli oy oylaydı köñil bölip.
Jağada kempir jorta talıp jattı,
Aralğa Gèzar degen gelip jetip.

85 Künayım bir kün suvğa kelip ḳaptı,
Kempirdi talıp jatқан körıp aptı.
Mergenim bunu körse öltirer dep,
Èkelip abdırağa tığa saptı.

89 Bir küni Mergen aña ketip ḳaldı,
Al, Ḳurtka azğıruvğa oy oylaydı.
“Künayım bul sözime ḳulaḳ sal” dep,
Otırıp Kempir zalım söz ḳozğadı.

Bilmeceyi böylece çözmüş,söyleyip,
Padişahı o anda merak sarmış heyecanlanıp.
Padişah o zaman oturup arz etti,
Yeniden halkını huzuruna toplayıp.

Padişah altın saça oldu âşık,
Anlattıktan sonra aklından şaşıp.
Kurtka'ya o zaman söyledi:
“Ḳandırıp onu bana eder misin nasip”.

Kurnaz kocakarı bunu duyup gitmeye niyetlendi,
Ustalar ona bir kayık hazırladı.
Padişahın arzusunu gerçekleştireceğim deyip,
Kocakarı Kurtka kayığın içine kuruldu.

Kayığa binip gitti deryada açılıp,
Her bir şeyi düşünür dikkat edip.
Kıyıda kocakarı varır varmaz bayıldı,
Gezer adasına güç bela ulaşıp.

Künayım bir gün derya kıyısına geliverdi,
Bayılmış kocakarı gözüne ilişti.
Mergen'im bunu görürse öldürür deyip,
Getirip bir sandığın içine saldı.

Bir gün Mergen ava gitti,
Kurtka onun eşini kandırmayı düşündü.
“Künayım bu sözüme kulak ver” diyerek
Oturup zalim kocakarı anlatmaya başladı.

- 93 -Tındaşı, ay, Künayım, meniñ sözim,
Aytkalı bir keñesti keldi kezim.
Körgeñ jan bir qaraytın, tındasañız,
Jasımda körkem edim meniñ özim.
- 97 Körgeñ jan mağan gaşıq boluvşı edi,
Sargayıp zağıfıranday soluvşı edi.
Qaramas osı kezde jalğız adam,
Qayteyin sol zamanım ötti dedi.
- 101 Künayım sol kempirdiñ tındap sözin,
Jılaptı ıstıq jaşqa buvlap közin.
“Men-dağı qartayam ba sizdey bolıp?
Qañğırıp bir aralda ötti künim”.
- 105 Qatındı azğırılğan kempir bildi,
Jımandap öz-özinen beker küldi.
“Gıyş-ğaşırat jas küinde qıla almasañ,
Dėvreniñ mendev bolıp öter, dedi.
- 109 Kempir sonda söyleydi,
Söylegende buy dedi:
Ey, Künayım, qulaq sal,
Aytqan sözdi uğıp al,
Bulgar degen şaharda
Qasım attı patşa bar,
- 115 Saltanatı artıq dūr,
Jete almas ogan mıñ men san,
Qırıq uvėziri kasta bar,
Altın aydar basta bar,
- “Dinlesene ey Künayım, sözümü benim,
Anlatacak bir bahsi geldi zamanım.
Karşılaşan insan mutlaka bakardı, dinlesen,
Gençliğimde güzeldim ben kendim.
- Gören insan bana aşık olurdu,
Sarıp safran gibi solardı.
Bakmaz bugünlerde bir tek adam,
Ne yapayım o zamanım geçti” dedi.
- Künayım o kocakarının dinleyip sözünü,
Ağlamış sıcak yaşla yıkayıp yüzünü.
“Ben de yaşlanacak mıyım sizin gibi,
Avare olup bir adada geçirdim günümü.”
- Kadının gönlünü çeldiğini kocakarı bildi,
Neşelenip kendi kendine, öylesine güldü.
“Âşk derdini gençliğinde çekmezsen,
Devranın benim gibi geçer” dedi.
- Kocakarı o zaman söyler,
Söylediğinde böyle der:
“Ey Künayım, kulak ver bana,
Söylediğim sözü dinleyip iyi anla.
Bulgar denilen şehirde,
Kasım adında padişah var.
Saltanatı üstündür,
Yetişemez ona binlercesi,
Kırk veziri yanında var,
Altın kakülü başında var,

- Jetkize alman avızben,
120 Esebi joǵ, dñniye-mal.
Sol patşamen ǵosılıp,
Ǵıyş-ǵaşırat dñvren sal.
Eki jastı ǵosǵaǵa,
Bul dñniyede savap bar.
125 Ǵosılıuvǵa sen soǵan
İyjdiyhatalay oyıña al.
Şamam gelse enşe Alla,
Ǵasım degem patşanı,
Şaharǵa barıp azǵıram.
130 Mergendigi bolmasa,
Ǵulada ǵańşa öner bar.
Teñ emes saǵan küyevıñ.
Sonıñ üşin aytsam zar.
134 Künayım sonda otırıp söz söyleydi:
Söylediñ janıñ aşıp maǵan meyli.
Mergenge Ǵasım patşa hali kelmes,
Kelse de ǵırar ǵańşa adam deydi.
138 Ǵurtǵanıñ sonda javap aytǵan sözi:
Bek ǵayar amalşı edi onıñ özi.
Mergenıñ onday küşti batır bolsa,
Uyıqtaytın bar ma deydi onıñ kezi.
142 Künayım sonda turıp javap aytar,
Şeşeke, osı jerge ǵıldıñ sapar.
- Anlatamam sözlerle,
Hesapsız mal mülkü de.
O padişahla evlenip,
Âşk dolu devran sür.
İki genci birleştirene,
Bu dñnyada sevap var.
Evlenmeyi sen onunla,
İyice aklına yerleştir.
Gücüm yeterse inşaallah,
Kasım padişahı,
Şehrine gidip ikna ederim.
Avcılıǵı olmasa,
Kulamergen’de ne hñner var?
Denk deǵıl sana kocan.
Onun için acıyıp anlattım bu kadar.
Künayım o zaman oturup söyler:
“Söyledin merhamet edip, neyse tamam.
Mergen’e Kasım padişahın gücü yetmez,
Gelse de yok eder ne kadar insan.”
Kurtka’nın o zaman söylediǵı cevabı:
“Pek de kurnaz idi o kendisi.
Mergen’in o kadar güçlü yiǵit olsa,
Onun uyuyacaǵı var mı vakti?
Künayım o zaman cevap verir,
“Anacıǵım buraya geldin sefere ǵıkıp,

- İşinde er jumanıñ düysenbi kün
Mergenim üş kün, üş tün uyıqtap jatar.
- 146 Eşkeriñ düysenbi kün kelsin deydi,
Qay jerde Qulager at körsin deydi.
Töbede kılış jatsa, atı sırtta
Sol kezde kelgen eşker ensin deydi.
- 150 Qulager at oyav bolsa, turar munda,
Süeyli kılışı da turar qında.
Sol kezde kelgen eşker közge tüsse,
Janıñnan jıylğan jan ümit qılma!
- 154 Sonı estip qayıǵına kempir mindi,
Öziniñ şaharına qayta jürdi.
Mèn jayın Künayımday ǵaşıǵınıñ
Paşğa Qurtqa kelip aytıp berdi.
- 158 Padişşa estigen soñ oñtaylandı,
Şeberdi şaharında jıyıp aldı.
Bir keme şeberlerge jasattırıp,
Jıyǵızıp üş jüz paluvan dayarlandı.
- 162 Kemege jürmek bolıp minip aldı,
Aqılş qırık uvézirin birge saldı.
Kemedede üş kün, üş tün bular jürüp,
Mergenniñ aralına jaqındadı.
- Her hafta pazartesi günlerinde bir,
Mergen'im üç gün, üç gece yatar uyuyup.
- Askerin pazartesi gün gelsin,
Neredeymiş Kulager at bilsin,
Başucunda kılıç yatsa atı dışarıda,
O sırada gelen asker içeri girsin.
- Kulager at uyanıksa durur burada,
Dayalı durur kılıcı onun kınında.
O sırada gelen asker gözüne ilişse,
Ümidini kes saǵ kalacaǵından da.”
- Bunları duyup qayıǵına kocakarı bindi,
Şehrine kocakarı geri döndü.
Durumunu âşık olduǵu Künayım'ın,
Padişaha Kurtka gelip söyleyiverdi.
- Padişah dinledikten sonra karar kıldı,
Ustaları şehrindeki topladı.
Bir gemi ustalara yaptırıp,
Toplanıp üç yüz pehlivan hazırlandı.
- Yola çıkmak için geniye bindi,
Danışmanı kırk vezirini birlikte gönderdi.
Gemiyle üç gün üç gece yol kat edip,
Mergen'in adasına yakın geldi.

- 166 Aralğa keme yakın kirip keldi,
Mergenniñ mama ağaşa atın kördi.
Januvar javdı bilip Kulager at,
Pıskırıp iyesine habar berdi.
- 170 Al, sonda mergen şoşıp oyanadı,
Jağındap Kulagerge tayanadı.
Atındı bosagağa baylayın” dep,
Oyına katın sumdıq sonda aldı.
- 174 Bayla dep Mergen aytıp saldı deydi,
Dalaga katın şığıp bardı deydi,
Ker attı bir avlaqqa baylap koydı,
Qavipsiz Mergen uyıqtap qaldı deydi.
- 178 Sol kezde üş jüz paluvan kirip keldi,
Mergendi uyıqtap jatqan közi kördi.
Oyandı uyqısınan sonda batır
Jabılıp üş jüz paluvan baylaydı endi.
- 182 Bulkınp şıday almay Mergen turdı,
Öziniñ baylanğanın közi kördi.
Akınp qaharlanıp umılğanda,
Baylağan arqandarın dal-dul kıldı.
- 186 Arqanniñ üzilgenin bular kördi,
Ustavğa ayla kıldı erbir türlü.
Eşnerse munan başka bekitpes dep,
Künayım bir arqandı ekep berdi.
- Adaya böylece yaklaştı gemi,
Mergen’in koca ağaca bağı atını gördü.
Hayvancağız Kulager at,
“Pıskırıp sahibine haber verdi.
- O zaman Mergen ürkerek uyanır,
Yaklaşıp Kulager’e yaslanır.
“Atını eşiğe bağlayayım deyip,
Eşi o zaman bir kötülük düşünür.
- “Bağla deyip Mergen de söyleyivermiş,
Dışarıya eşi de hemen çıkmış,
Kulager atı uzak bir yere bağlayıp bıraktı,
Endişesiz Mergen de uykuya dalmış.
- O sırada üç yüz pehlivan içeri daldı,
Mergen’i uyku kucığında onlar gördü.
Uyandı uykusundan o zaman yiğit,
Üşüşüp üstüne üç yüz pehlivan bağladı şimdi.
- Dayanamayıp buna Mergen çırpındı durdu,
Kendisinin bağlandığını o anladı.
Bağırp öfkelenip hızla kalkmaya yeltenince,
Bağladıkları halatları paramparça etti.
- Halatın koptuğunu bunlar gördü,
Tutmaya tekrar türlü yola başvurdu.
Hiçbir şey bundan başka tutmaz deyip,
Künayım bir halat getirip verdi.

190 Baylanıp turdı sonda közi jaynap,
Padiyşa köp batırdı alğan saylap.
Aldında esiginiñ bir bèyterek
Aparıp sol ağaşka qoydı baylap.

Bağlanmış durdu o zaman gözleri parlayıp,
Padişah birçok yiğit getirmişti hazırlayıp.
Önünde evinin bir beyterek,
Götürüp o ağaca bıraktı bağlayıp.

194 Aparıp bèyterekke baylanıp ketti,
Patşa paluvandarın saylap kepti,
Baylağan biyik tavday bèyteregin,
Julıp ap kanı qaynap, lavlap ketti.

Götürüp beytereğe bağladı gitti,
Padişah pehlivanlarını oraya bıraktı gitti.
Bağladıkları koca dağ kadar ağacı,
Koparıp kanı başına çıkıp alevlendi.

198 Künayım sonda otırıp söz söyleydi:
Tındañız kulaq salıp sizder dedi.
Aq orda altı kanat bosagası,
Sol gana bekite alar munı dedi.

Künayım o zaman oturup söyledi:
“Dinleyiniz kulak verip beni,
Altı kanatlı geniş ak otağının eşiği,
Ancak o hapsedebilir onu” dedi.

202 “Qor bolmas jamağattar tilimdi alsa,
Jabıldı Mergeniñe paluvan barşa.
Eş nêrse toqtata almaydı munan başqa”,
Bosağa oñ jağına baylamasa.

Kötü olmaz kalabalık sözümü dinlese,
Saldırdı Mergen’e pehlivanların hepsi de.
Hiçbir şey durduramaz bundan başqa,
O eşiğin bağlamazsanız sağ köşesine.

206 Mergendi bosagağa saldı baylap,
Jatadı bosagada közi jaynap,
Özgesin kelgen êsker qaytaradı,
Padiyşa Künayımnen jatır oynap.

Mergen’i hemen tutup eşiğe bağlarlar,
Yatıyor o eşik dibinde gözleri ışıdayıp,
Diğerlerini gelen askerin geri gönderir,
Padişah Künayım ile gülüp eğlenir.

210 Künayım gül-gül jaynap nurlanıptı,
Gaşıqtıq mas kıp ebden boy alıptı.
Uykıda patşa. hanım jatқан jaқта
Mergenniñ kızı jılap oyanıptı.

Künayım çiçek açmış gibi parlamış,
Aşk mest edip, iradesi elinden gitmiş.
Uykuya padişah hanım daldığında,
Mergen’in kızı ağlayarak uyanmış.

Elkıyssa, Kulamergenniñ kızın şakırğanı:

- 214 Kulamergen al son da
Kızın atap şakırdı,
Kaygımenen ah urdı:
_Körşi mini qandaymın,
Qulınım, sağan zarlaymın,
Senderdi, qalkam, körgende,
220 Botalağan nardaymın.
Mandayınnan iyisketşi
Bul opasız dünyede,
Armanda bolıp qalmaymın.
Aynalayın, Şaripa!
225 Qasıma meniñ kelseñşi,
Mandayınnan süygizip
Tilegimdi berseñşi.
Jеткизер jappar Qudayım
Til jetkizbey jılayın
230 Qasıma kelşi, qarağım,
Men armansız bolayın.
Osılay söylep zarladı.
Tağat-sabır qalmadı.
Şariypa kıızı duşpan bop,
235 Ekesiniñ bul söz in
Qulağına almadı.

Elkıssa Kulamergen'in kızını çağırması:

Kulamergen işte o zaman,
Kızını adını söyleyip çağırır.
Üzüntüyle, pişmanlıqla ah çeker:
“Baksana işte nasılım,
Yavrum sana dert yanıyorum,
Sizleri ışığım gördüğümde,
Yavrulamış deve gibiyim.
Alnından bir koklatsana,
Bu vefasız dünyada,
İçimde ukdeyle kalmayayım.
Kurbanın olduğum Şaripa,
Yanıma benim gelsene,
Alnından bir öptürüp,
Dileğimi gerçekleştirsene.
Ulaştırır Cebbar Hüda'm,
Azarlamayıp ağlayayım,
Yanıma gelsene, yavrum,
Ben arzusuz mutlu olayım.”
Böyle söyleyip ağladı.
Takat sabır kalmadı.
Şaripa kıızı kendine düşman olup,
Babasının bu sözünü,
Hiç dikkate almadı.

Elkıyssa, Şariypa kızdıñ
bergen javabı:

239 _Baylanıp bosagada tura bergin,
Meniñ atam sen emes, Qulamergen!
Söziñniñ bul söylegen keregi joq,
Tösekte han ekem bar mına meniñ.

241 Şariypa bul sözdi aytıp jürip ketti,
Qaramay atasına turıp ketti.
Körgeñ soñ Qulamergen munday isti,
Qudaya ne jazdım dep zar eñirepti.

245 Jöneldi qaramastan elgi kızı,
Allanıñ bul da bolsa bir jazuvı,
“Tösekte meniñ jatır patşa atam” dep,
Şariypa onı maqtap qıladı özi.
Zarladı Qulamergen bir Allağa,

250 Qudanıñ kudiretine bar ma şara?
Zar jılap Qulamergen jatқан jaқта,
Oyandı Joyamergen sonda gına.
Mandayınan iyisket dep,
Mergen tilek qıladı.

255 Joyamergen uğılı,
Sonda jılap turadı.
Atasınıñ aldına
Jügirip sonda keledi.
Kelip söyley beredi.

260 _Aynalayın, jan ata,
Tım bolmaşka on jaşka,

Elkıssa, Şaripa kızın
verdiği cevabı:

“Bağlı öylece eşikte hep kal,
Benim babam sen değılsin Kulamergen!
Sözün bu dediğın faydasız,
Yatakta han babam var işte benim.

Şaripa bu sözü söyleyip gitti,
Bakmayıp babasına kalktı gitti.
Gördükten sonra Kulamergen böyle işi,
“Hüdam ne suçum var? diye ah u zar etti.

Çekti gitti bakmadan kızı,
Allah’ın bu olmalı yazgısı,
“Yatakta benim yatıyor padişah babam” deyip,
Şaripa onunla övündü.

Yalvardı Kulamergen bir Allah’a,
Hüda’nın kudretine var mı çare?
Ah u zar edip Kulamergen yatarken,
Uyandı Joyamergen ancak o zaman.

“Alnından bir koklat deyip,
Mergen oğluna rica eder.

Oğlu Joyamergen,
Ağlayıp durur.

Babasının önüne.

Koşarak o zaman gelir.

Gelip konuşmaya başlar.

“Kurbanın olayım can baba,
Hiç olmazsa daha on yaşına.

- Tolısıp ta kelmedim.
Tutkın bolğan kezinde,
Kolımnan kömek bermedim, _
265 Osılay zarlap söyleydi, _
Bosatar edim men sizdi
Şeşüvge halim kelmeydi.
268 Sabır kıp Joyamergen turadı endi,
Bir keñes Qulamergen quradı endi.
“Atamnınñ altın saptı kının ber” dep,
Şeşenñen sonı surap, jıla, dedi.
- 272 Zar jılap Joyamergen jürıp ketti,
Aldına şeşesiniñ barıp jetti.
At kılıp sapı kının oynaymın dep,
Bardı da şeşesine tilek etti.
- 276 Esitip onı patşa söz söyledi,
“Ne nêrse surağanı munıñ? dedi.
Bar bolğır jarım tünñen mazamdı aldı,
Jılap pay surağanın bergin dedi.
- 280 Balğa sapını alıp, kının berdi.
Ol bala atkıp oynap biraz jürdi.
Eri beri oynap jürıp elgi kındı,
Aldına Qulamergen êkep berdi.
- 284 Mergeninñ sapı kının aldı qolğa,
Köriniz ne qılğanın onıñ sonda,
Qatınğa qoyındadı senbeydi eken,
Bir almas saqtaydı eken kınabında.
- Büyüyüp ben gelmedim.
Tutsak olduğın bu gününde,
Elimle yardım edemedim.”
Böyle ağlayarak konuşur,
“Serbest bırakırdım sizi,
Gücüm yetmez çözmeye ipi.”
Sabredip Kulamergen orada durur şimdi,
Kulamergen oğluyla sohbeta başlar şimdi.
“Babamın altın saplı kılıcının kınını ver,
Diye anandan onu iste ağlayarak” der.
- Ağlaya ağlaya Joyamergen gitti,
Önüne anasının nihayet geldi.
“At yapıp kılıç kınını oynayacağını” deyip
Geldi de anasına isteğini söyledi.
- İşitip bunu padişah sordu şimdi,
“Nedir istediği bunun dedi ? dedi.
“Çok yaşayasıca, gece yarısı rahatımı bozdu,
Ağlatmayıp istediğini ver” dedi.
- Balaya kılıcı çıkartıp, kınını verdi, .
O bala seke seke oynayıp biraz gezdi.
Biraz oynayıp elindeki kını,
Getirip babası Kulamergen’e verdi.
- Mergen kılıç kınını aldı eline,
Bakınız ne yaptığın onu alınca.
Kadına, evlenip eş kıldığı güvenmezmiş,
Bir bıçak saklarmış kılıç kınında.

- 288 Katinga koynındağı senbeydi eken,
 Ol pışaqtı Künayım körmeydi eken.
 Jasırğan kında pışaş barın bilse
 Künayım Mergen kının bermeydi eken.
- 292 Balası kındı ekep aşıp berdi,
 Tıǵuvlı ol alması közi kördi.
 Balası sol alması aldı-dağı,
 Arķannıñ bir jerin kep kesti endi.
- 296 Jad kılıp Mergen turdı bir Allanı,
 Bir jeri arķanıñ kep borşalandı.
 “Kudaya bergenine mıñ şükir” dep,
 Arķannan halas bolıp bosanadı.
- 300 Bosanıp bir Allaga şükir kıldı,
 Jaǵalay kırık uvézirdiñ bérin kırdı.
 Bérinde uvézirlerdiñ tèmèm kırıp,
 Ornına baylanganday kayta turdı.
- 304 Aylamen bosaǵada kayıra otır,
 Padiyşa Künayımğa söyleydi sır.
 Söylesip patşa, kátın jatķan řaķta,
 Batırdıñ mınav aytķan javabı bir:
- 308 Ay, patşa, bilgenimdi kılıppın der,
 Ornıñnan men túsimde turıppın der.
 Bosanıp arķanıñnan men túsimde,
 Jaǵalay kırık uvézirdi kıırıppın der.
- Kadına evlenip eş kıldıǵı ǵúvenmezmiř,
O bıçaǵı Künayım da bilmezmiş.
Kılıç içinde saklanmış bıçak olduǵunu bilse,
Künayım Mergen’in kınını vermezmiş.
- Balası kını getirip açtı verdi,
Saklanmış bıçaǵı o da gördü.
Balası bu bıçaǵı aldı da,
Halatı bir yerinden kesiverdi.
- Yad ederek Mergen durdu birAllah’ı,
Halatın bir yeri parça parça oldu.
Huda’ya verdiǵine bin şükür deyip,
Halattan azat olup serbest kaldı.
- Serbest kalıp Allah’a şükretti,
Sırasıyla kırk vezirin hepsini öldürdü.
Hepsini de vezirlerin yok edip,
Yerine baǵlıymıř gibi tekrar durdu.
- Hile yapıp eşik dibine yine oturuyor,
Padişah Künayım’a anlattı bir sır.
Konuşarak padişahla kadın yatarken.
Yiǵidin söylediǵı söz şöyledir:
- “Ey padişah, bildiǵimi yapmışım,
Yerimden rüyamda ben kalkmışım.
Azat olup halattan ben rüyamda,
Sırayla kırk veziri öldürmüşüm.

312 Padiyşa tura kelip şaharlandı,
Kılışın aşuvlanıp qolına aldı.
Jayıña tınıştanıp jatpaysıñ dep,
Qasına öltirem dep jetip bardı.

Padişah yerinden fırlayıp öfkeleni,
Kızgınlıktan eline kılıcını aldı.
“Yerinde rahat durmuyorsan sen,” deyip,
Yanına “Öldüreceğim” diye koştı geldi.

316 Sol kezde batır turıp aşuvlandı,
Mandayğa junırıkpen qoyıp qaldı.
Bir urğan judırığın kötere almay,
Padiyşa jatқан jerde dñniye saldı.

O zaman yiğit Mergen öfkeleni,
Alına yumruğıyla bir kez vurdu.
Bir vuruşluk yumruğına dayanamayıp,
Padişah oracıkta ölüverdi.

320 Patşanı ölip qalğan qatın kördi,
Bir Allğa jalınıp jılaydı endi.
Ya, Alla, bergeniñe şükirlik, dep,
Qavipsiz Mergen uyıqtap jata berdi.

Padişahın öldüğünü kadın gördü,
Allah’a yalvararak ağılar şimdi.
“Ya Allah’ım verdiğine şükür” deyip,
Endişesiz Mergen uyumaya devam etti.

324 Kütedi ne de bolsa jalğız Haqtan,
Qavipsiz Mergen üş kün uyıqtap jatқан,
Ötkende üş kün, üş tñn sol mezigilde,
Ağarıp kün şığıstan tañ da atқан.

Bekler ne olursa olsun sadece Hak’tan,
Endişesiz Mergen üç gün uyumuş,
Geçtiğinde üç gün üç gece, tam o zaman,
Ağarıp güneydoğudan şafak da atmış.

328 Qızarıp tañ atқан soñ, kün de şıqqan,
Künayım uyalğannan qayğı jutқан.
Şariypa, Künayımnen qosaqtap ap,
Araldan ötip Mergen jolğa şıqqan.

Aydınlanıp her yan sabah olunca, güneş de çıkmış,
Künayım utancından dertlenip üzölmüş.
Şariipa ile Künayım’ı da alıp,
Adayı geçip Mergen artık yola çıkmış.

332 Mingesti Joyamergen at beline,
Qatındı endi aydadı törkinine.
Üş ayday qosaqtavlı qatın-qızın,
Aydap bardı özirim el törine.

Bindirdi Joyamergen’i de atın beline,
Eşini sürdü doğruca babasının memleketine.
Üç ay boyu önüne katıp eşi ile kızını.
Sürdü götürdü baba yurdunun baş köşesine.

336 Üyine atasınıñ Mergen keldi,
Balasın, jiyenimen közi kördi.
“Ne jaza kıldı sağan, şırağım”, dep
Mergennen atası da suray berdi.

340 Mergen er bayandadı sonda turıp,
Atası mēni-jayın aldı bilip.
Ne türli beynetterin bastan ayak
Söyledi atasına bayan kılıp.

344 Künayım, Şariypanı astı dargā,
Osınday jaza berdi kuzğındargā.
Jok degen aqqa zaval, ay, jarandar,
Jamandık bolmaydı eken adal jangā.

348 Muratka Mergen aqır jetti deydi,
Basınan qayğılı kün ketti deydi.
Atası Balluv Marjan degen kızın
Mergenge qosıp nıqah etti deydi.

352 Mergenge kişi kızın nıqah kıldı,
Ötkizdi qaynında dēl tört jıldı,
Onan soñ bes jıl turıp jēne tağı
Toğız jıl üşbuv jerdı meken kıldı.

356 Bir küni qayınatasına Mergen keldi,
Aldına atasınıñ sēlem berdi.
Ėrkimniñ üyrengeñ jer “Mısır şeher”
Özimniñ aralıma baram,_dedi.

Evine kayın atasının Mergen geldi,
Kayın atası kızı ile torununu gördü.
“Nasıl bir suç işledi sana karşı yavrum” deyip,
Mergen’e kayın atası hemen sordu.

Yiğit Mergen anlattı o zaman durup,
Kayın atası olup biteni öğrenip.
Ne tür mihnet çektiklerini baştan sona,
Yiğit Mergen anlattı her şeyi beyan edip.

Künayım ile Şaripa’yı astı dar ağacına,
Böyle bir ceza verdi kuzgunlara.
Yokmuş ak olana zeval, ey cemaat,
Kötülük gelmezmiş adil insana.

Muradına Mergen sonunda ermiş derler,
Çok kötü, kaygılı günler yaşamış derler.
Kayın atası Ballu Marcan adlı kızını,
Mergen ile evlendirip nikahını kıymış derler.

Mergen ile küçük kızını nikahladı,
Geçirdi kayın atasının yurdunda dört yılı.
Daha sonra beş yıl yaşayıp yine orada,
Dokuz yıl bu yeri meken tuttu.

Bir gün kayın atasına Mergen geldi,
Huzurunda kayın atasının selam verdi.
“Herkesin alıştığı yer “Mısır” şehridir”,
Mekanım olan adama gideceğim” dedi.

360 Osılay atasına söylep keñes,
Turganım osı jerde bir jön emes,
Atası küyevine ruqsat berdi,
Jolına bögev bolıp, qılmay eges.

Böyle kayın atasına isteğini söyledi,
“Kalmam burada doğru değil” dedi.
Kayın atası damadına izin verdi,
Yoluna engel olup engellemedi.

364 Qaytam dep Joyamergen otıradı,
Jiyenin sonda atası şaşıradı.
Toğız mıñ jılqısı bar atasınıñ,
İşine köp jılqınıñ aparadı.

Joyamergen de döneceğim deyip durur,
Torununu o zaman dedesi çağırır.
Dokuz bin yılqısı var dedesinin,
İçine kalabalık yılqının götürür.

368 Jiyenin jılqığa ertip keldi deydi,
Bir şubar Dildeş attı berdi deydi.
Şubardıñ jayın aytıp nağaşası,
Balağa Joyamergen söz söyledi.

Torununu yılqı sürüsüne getirmiş,
Bir alaca Dildeş atı ona vermiş.
Alaca atı anlatıp dedesi,
Joyamergen’e söylemiş.

372 Nağashısı söyleydi:
Dildeş atım bergenim,
Jaratıp attı kör dedim,
Surap keldi köp batır
Beriñe sonıñ bermedim.

Dedesi söyler:
“Dildeş atı vermememin sebebi,
Tavına getirip bin dememin sebebi,
İstedi onu birçok yiğit,
Hepsine de vermedim.

377 Januvardıñ jürisin
Bir minip özim körmedim.
Altı basar aylıqtı,
Öziñ min endi, Mergenim!

Hayvancağızın yürüyüşünü,
Binip kendim denemedim.
Aylık mesafeyi altı adımda geçen,
Bu ata sen bin Mergenim!

381 Sol jerde Joyamergen oñtaylandı,
Qasına Dildeş attıñ jetip bardı.

O anda Joyamergen heveslendi,
Yanına Dildeş atın hemen geldi.

- İyesi kelgennen soñ Dildeş atı,
İyiskep ol balanı tura qaldı.
- 385 Jügendep Dildeş atqa aldı minip,
Söytti de èkesine bardı külip.
Enşi alıp atasınan Qulamergen,
Jöneldi aralına sapar qılıp.
- 389 Jöneldi amandasıp Balluv Marjan,
Köş jürip orta jolğa kelip qalğan,
Aldında Qulamergen kele jatıp,
Jas bala jılap jatқан tavıp alğan.
- 393 Balanı Balluv Marjan alma dedi,
Bèlege bala alam dep qalma dedi.
Düniyede duşpanıñ köp batır ediñ,
Öziñe öziñ qayğı salma dedi.
- 397 Sol jerde Qulamergen söz söyledi,
Almaspın qatın tilin dep söyleydi.
Alam dep apañ tilin qapa bolgam,
Orınsız qolqa salma tekke deydi.
- 401 Köterip ol balanı jerden aldı,
Aldı da qanjıgaga baylap saldı.
Pısqırdı Qulager at işin tartıp,
Sol jerde Qulamergen qayran qaldı.
- Sahibi yanına gelince Dildeş at,
Koklayarak balayı hareketsiz durdu.
- Gem vurup Dildeş ata binip,
Bindi de babasına vardı gülüp.
Miras payı alıp kayın atasından Kulamergen,
Yöneldi adasına sefere çıkıp.
- Yola çıktı vedalaşıp Ballu Marjan,
Göç alayı yürüyüp yol ortasına yaklaşmış.
Önünde göç alayının giden Kulamergen,
Ağlayan küçük bir balayı yolda görmüş.
- “Balayı alma, dedi Ballu Marjan,
Balayı alacağım diye bela bulmayasın.
Dünyada düşmanı çok yiğit idin,
Kendi kendini derde salma” dedi.
- Orada Kulamergen ona söyler,
Kadının dediğini yapmam, dedi.
“Ablanı dinleyeceğim diye çok üzıldüm,
Yersiz bir şey isteme benden” dedi.
- Kaldırıp balayı yerden aldı,
Aldı da eyerinin yanına bağladı.
Kişnedi Kulager at karnını çekip,
O anda Kulamergen çok şaşırıldı.

405 Artına sasķanının turdı ķarap,
Kõnili ķoriķķannan erbir tarap.
Sadağı, nayza, miltıķ, bala da joķ,
Jas bala ketken eken munı arbap.

Èlķıyssa, joldağı balanıñ ne
nërse ekendigi jaylı:

409 Sõyleyin endi, jarandar,
Sõzim tındap ķarandar.
Kunayımdı azđırđan
Bulđar degen şaharda
Ķurtķa degen kempir bar.
Sol kempirdiñ şeşesi
415 Jeti bastı jalmavız
Jer astında turđandar.
Sol kempirdiñ balası
Orak degen batır bar.
Orak Batır jol tosıp,
420 Mergen endi tanıptı.
Jas bala bolıp sıyķırmen
Jolda jata ķalıptı.
Mergen tavıp aldıptı,
Savıt sayman, ķılış, oķ,
425 Sıyķırmenen Orađıñ
Beriñ túsirip ķalıptı.
Joyamergen al sonda:
Ataeke, jaķın kel dedi.
Bir tav keledi ķıymıldap,

Ūrperip o arkasına uzun uzun baktı,
Gõnlũ korkusundan darmadağın olmuştı.
Yay, mızrak, tũfek, bala da yok,
Kũçük bala ona bũyũ yapıp kaybolmuştı.

Elķıssa, yolda bulduğu balanın
ne tũr bir şeş olduğu hakkında:

Anlatayım ey dinleyenler,
Sõzũme kulak veriniz.
Kunayım'ı kandıran,
Bulgar adlı şehirde,
Kurtka adında kocakarı var.
O kocakarının anası,
Yedi başı cadı,
Yer altında yaşırdı.
O kocakarının balası,
Orak denilen yiğit var.
Orak Batır yolda bekleyip,
Mergen onu şimdi tanımuştı.
Kũçük bala olup bũyũyle,
Yol ũstũne yatmuştı.
Mergen bulup onu almıştı.
Zırh, yay, kılıç, ok her şeş,
Bũyũyle Orak batırınız.
Her şeş ele geķirmiştı.
Joyamergen o sırada:
'Baba yaklaş gel, dedi.
Bir dağ geliyor hareket edip,

430 Oı tavğa barayın,
Ruqsat mağan ber dedi.
Joyamergen sol kezde,
Jan-jagına qaradı.
Bir tav keledi kıymıldap,
435 Tañ tamaşa qaladı.
Ruqsat alıp Mergennen
Tavğa gelip baradı.
Aspanmenen küresken,
Bultpenen tiresken,
440 Jürip keledi ülken tav,
Tav degeni bir batır.
Kelip közin saladı.
Joyamergen al sonda:
_Alıspaқ sağan kerek pe,
445 Ya bolmasa atıspaқ,_
Dep batırdan suradı.
Oraқ batır mensinbey,
Ala közben qaradı,
Aşuvlanıp ol bala,
450 Pil üstinde Oraқtıñ,
Belbevinen aladı.
Joyamergen қaharman,
Qattı tartıp қalganda,
Pilden түсіp қaladı.
455 Attan түsken Joyamergen
Endi küres saladı.
457 Ekevi bir-birine jetip kelgen,
Batırğa tavday talap Qұday bergen.

Bu dağa ben gideyim,
Bana izin ver” dedi.
Joyamergen o zaman,
Etrafına bakar.
Bir dağ geliyor hareket edip,
Şaşkınlıkla kalakalır.
İzin alıp Mergen’den,
Dağa doғru gidiyor.
Gökyüzüyle gүreşen,
Bulutlarla kucaklaşan,
İlerliyor büyük dağ,
Dağ dediğı bir yığittir.
Gelip dikkatle bakar.
Joyamergen o sırada:
“Dövüşmek mi istersin,
Ya da vuruşmak mı?”
Diye yığide sorar.
Orak batır onu küçümseyip,
Göz ucuyla bakar,
Öfkelenip buna bala,
Filin sırtındaki Orak’ı,
Kemerinden yakalar.
Yiğit Joyamergen.
Sertçe çektiğinde,
Orak filden devrilir.
Attan inen Joyamergen.
Hemen dövüşmeye başlar.
İkisi birbirine koşarak gelmiş,
Yığide dağ kadar kuvvet Huda vermiş.

- Oraqpen üş kün, üş tün sonda alısıp,
Qayratın bir-biriniñ közi körgen.
- 461 Ekevi üş kün uday alısıptı,
Köşirip jer dünüyenı sayısıptı.
Jas bala küş tolğan mezgili emes,
Qaljırap tal şıbıqtay mayısıptı.
- 465 Sol kezde Qulamergen jetip kelgen,
Şarşağan jas balasın közi körgen,
Tabayın munıñ jayın, jan şırağım,
Oraqtı endi mağan berşi degen.
- 469 Sol jerde Joyamergen qaharlandı,
Qızarıp eki közi ottay jandı.
Tiresip jürgen batır özi dende
Oraqtı jerden tartıp julıp aldı.
- 473 Köterip onı jerden julıp aldı,
Batırnı aylandırıp jerge saldı.
Semsermen basın kesip domalatıp,
Öziniñ eşkerine laktırdı.
- 477 Laqtırdı basın kesip eşkerine,
Qarañız öner qılğan qaharına.
Bas tiygen soñ bes eşker ölip ketti,
Qarañız kez kelüvin ajalına.
- Orak'la üç gün üç gece dövüşüp,
Kuvvetini birbirinin gözleriyle görmüş.
- İkisi üç gün boyunca dövüşmüş,
İkisi güreşip yeri göğü inletmiş.
Körpe balanın kuvveti daha tavında değıl,
Yorulup yaş dal gibi eğilmiş.
- O sırada Kulamergen koşarak gelmiş,
Yorulan körpe balayı o görmüş.
"Bulayım buna bir çare yavrum,
Orak'ı artık bana verir misin" demiş.
- O zaman Joyamergen öfkeleni,
Kızarıp iki gözü ateş gibi yandı.
Ayakta zor duran bala kuvvetlenip,
Orak'ı çektiğı gibi yerden kaldırdı.
- Hızla çekip onu havaya kaldırdı,
Yiğıdi döndüre döndüre yere vurdu.
Kılıçla başını kesip, uçurup,
Askerlerine doğru fırlattı.
- Fırlattı başını kesip askerine,
Bakınız hünere gösteren öfkesine.
Kafanın çarptığı beş asker can teslim etti,
Bakınız ecelin onlara denk gelişine.

Elkıyssa, Joyamergenniñ javğa
kirgeni:

- 481 Joyamergen al sonda
Javğa taman jüredi,
Saymanın alıp Oraqtıñ,
Jeligip javğa tiyedi.
- 485 Köp kıoyğa tiygen kıaşkırday,
Bir ŗetinen kiredi.
Mıltık jetken jer bolsa,
Atıp ketip baradı.
Sadaķ jetken jer bolsa,
- 490 Tartıp ketip baradı.
Dildeŗ atı januvar,
Kezi kelgen javlardı
Tarpıp ketip baradı.
Üŗ mıñdayın eŗkerdi,
- 495 Kıırıp ketip baradı.
Öz bilgenin Mergeniñ,
Kılıp ketip baradı.
Üŗ kün, üŗ kün kııradı,
Törtinŗi kün bolğanda,
- 500 Üŗ mıñdayın eŗkerdi
Têmêt-tamam kıladı.
Sol uvaķıtta kıarasa,
Bolğan eken tamaŗa,
Üŗ mıñ eŗker tavsılıp,
- 505 Özi kıaptı oñaŗa.
Bir üŗ adam kıalıptı,

Elkıssa, Joyamergen'in düŗman
askerine saldırması:

Joyamergen o sırada,
Düŗmana doğru yürümeye baŗlar,
Silahını alıp Orak'ın,
Hevesle düŗman askerine saldırır.
Koyun sürüsüne saldıran kurt gibi,
Bir köŗeden girer.
Kurŗunun yettiği yer ise,
Vurup gidiyor.
Okun ulaŗabildiđi yer ise,
Ok atıp gidiyor.
Dildeŗ atı, hayvancağız,
Karıŗısına çıkan düŗmanı,
Toynaklarıyla ezip geçiyor.
Üč bin kadar askeri,
Ot biğercesine yok ediyor.
Mergen kendi bildiğini,
Düŗmanına okuyup gidiyor.
Üč gün üç gece kılıčtan geđerir.
Dördüncü gün olduğunda,
Üč bin kadar askeri,
Öteki dünyaya yollar.
O zaman durup baksa,
Olmuŗ bir mucize,
Üč bin asker tükenip,
Kalmıŗ kendi kendine.
Sadece üç adam kalmıŗ,

Onı da ustap alıptı,
Kulağın kesti kuntıytıp,
Murnın kesti tımpıytıp,
510 Saşal, murtın küzep ap,
Koydı üşevin şuntıytıp.
Eliñe barıp sèlem ayt
Dep jiberdi simpiytıp.

Èlқыyysa, Mergenniñ aralına
köşip barganı:

514 Bul jerden javın kırp köşip keldi,
Öziniñ aralına barıp jetti.
Kızıqpen neşe türli kün ötkizip,
Bayağı öz qonısın meken etti.

518 Mergenniñ aralına kelgen kezi,
Kızıqpen anıñ avlap jürgen kezi,
Añ avlap Qulamergen jüre tursın,
Aytalıq üş kisiden biraz sözdi.

522 Üşevi kuntıyısıp jetti eline,
Öziniñ Bulğar degen elderine.
Kırğanın Kulamergen bastan ayak
Söz söylep bayan kıldı erlerine.

526 Patşası bul kırğındı esitti anıq,
Qalayşa kırğan deydi qayran qalıp.

Onları da yakalamış,
Kulaklarını kesti dibinden,
Burunlarını kesti dibinden,
Sakal, bıyığını da yok edip,
Soktu üçünü acayip bir hale.
“Memleketine gidip selam söyle,
Diyerek gönderdi bu halde.

Elkıssa, Mergen’in kendi adasına
gelmesi:

Buradan düşmanını yok edip göçtü,
Kendi adasına göçüyle birlikte ulaştı.
Eğlenceyle nice gün geçirip,
Eski mekanında kalıp yaşadı.

Mergen’in kendi adasına geldiği zaman,
Eğlenip avlanarak gün geçirdiği zaman,
Avlanıp Kulamergen yaşamaya devam etsin,
Bahsedelim biraz şimdi üç adamdan.

Bu üçü kulaksız, burunsuz geldi memleketine.
Kendilerinin Bulğar denilen ülkelerine.
Yok ettiğini Kulamergen’in bütün orduyu,
Anlattı her şeyi ülkedeki yiğitlerine.

Padişahları bu kanlı kıyımı duydu apaçık,
“Nasıl yok etti? diye hayran kalıp.

Mergennen ne kılsan da öşindi al dep, Ne yaparsan yap Mergen'den intikamını al” deyip
Jiberdi jalmavızğa habar salıp. Gönderdi adamlarını cadıya haber yollayıp.

- 530 Jalmavız bul habardı esitipti,
Oraktıñ joğın bilip esi ketti,
Qanıñdı Qulamergen işermin dep,
Minip ap Jelmayamen jönelipti.
Cadı da bu haberi işitmiş,
Orak’ın öldüğünü öğrenip delirmiş.
“Kanıñı Kulamergen içeceğim,” deyip,
Jelmayasına binip yönelmiş.
- 534 Balasın esitken soñ ketti jürip,
Turmaydı orta jolda eş kidirip.
Aralap Qulamergen üyin kördi
Aralğa Gazar degen kelip turıp.
Oğlunun haberini duyunca gitti yola çıkıp,
Durmaz arada oyalanıp.
Dolaşıp Kulamergen’in evini gördü,
Gezer adasına gelince yol katedip.
- 538 Aralap Gazar aral keldi deydi,
Kelgen soñ aq ordanı kördi deydi.
Aldına aq ordanıñ jaqın kelip,
_Qayda dep Qulamergen tönü deydi.
Dolaşarak Gezer adasını gelmiş,
Gelince büyük ak otağı görmüş.
Önüne ak otağın yaklaşıp,
“Nerede Kulamergen?” diye seslenmiş.
- 542 Köredi Balluv Marjan bul sumdıqtı,
Körgeñ soñ jalmavızdan ol qorıqtı.
Bar eken bir denede jeti bası,
Üyinen qorıqqannan şıqpay buqtı.
Görür Ballu Marjan bu felaketi,
Görünce cadıyı o korktu.
Varmış tek vücutta yedi başı,
Evinden korktuğu için çıkmayıp saklandı.
- 546 Şığa almay Balluv Marjan üyde turdı,
Söz söylep mıstan kempir sonda aqırdı.
Küyeviñ Qulamergen qayda ketti
Aytpasañ jutamın dep ol baqırdı.
Çıkamayıp Ballu Marjan evde kaldı.
O zaman cadı durup bağırdı:
“Kocan Kulamergen nereye gitti,
Söylemesen yutacağım” diye haykırdı.

- 550 Beyşara qorıkkannan tilge keldi,
“Mergenim balasimen anda” dedi.
Soğısam besinşi kün Karatavda”
Dedi de mıstan kempir jüre berdi.
- 554 Añ avlap Qulamergen keldi munda,
Aytadı kempir sözün Marjan sonda,
Köterip oñ qolımen közin sürtip,
Jılaydı kempir jayın ayıp onda.
- 558 Sonda Mergen söyledi,
Söylegende buy dedi:
Balluv Marjan, qulaq sal,
Aytatuğın sözüm bar.
Bir denede malğunnıñ,
Jeti basın kördin der.
Èr basında kempirdiñ,
565 Jüz kisiniñ küşi bar.
Ölip qalğan Orak er
Sol kempirdiñ balası,
Qurtqa degen bul kempir,
Üş jüz jasqa barganı,
570 Künayımdı azgırıp,
Èvelde qorlıq salğanı.
Sözimniñ joq-tı jalğanı.
Tobılğı menen meyiz sap,
Bir toqımdı sırap ap,
575 Osılayşa amal qıp,
Bul kempirden qaşamın.
- Zavallı korkusundan konuştı güç bela,
“Mergen’im oğluyla avda” dedi.
“Savaşacağım onunla beşinci gün Karatav’da”,
Dedi de cadı çekti gitti kendi yoluna.
- Avlanıp Kulamergen geldi buraya,
Anlatır kocakarının dediğini Marjan ona.
Kaldırıp sağ eliyle gözyaşlarını silip,
Ağlar kocakarıyı anlatıp kocasına.
- O zaman Mergen söyledi,
Söylediğinde böyle dedi:
“Ballu Marjan, dinle kulak ver,
Söyleyecek sözüm var.
Tek vücutta, o melunun,
Yedi başı varmış, gördünüz.
Her başında kocakarının,
Yüz kişinin gücü var.
Ölüp giden yiğit Orak,
O kocakarının oğludur,
Kurtka adındaki bu kadın,
Üç yüz yaşına gelmiş,
Künayım’ı azdırıp,
Evvelde eziyet çektirmiş.
Sözümde yalan yoktur.
Kızılca ile kuru üzüm alıp,
Bir keçeyi hazırlayıp,
Böyle bir çare bulup,
Bu kocakarından kaçacağım.

- Özime azık meyiziñ,
Ker atқа azık tobulğıñ.
Toқımın aytқан bitirdi.
580 Ker atқа minip ol turdı,
Köziniñ jasın buladı.
Kempir kelse artımnan
Jolıma salıp jiber dep,
Tëvekel dep sıgadı.
- Bana azık kuru üzümün,
Alaca atıma azık kızılcan.
Keçesini söylediği bitirdi.
Alaca atına o bindi,
Göz yaşı sel olup akıyor.
Kocakarı gelse ardımdan
“Yolu gösterip gönder” deyip,
Rast gele diye yola çıkar.
- 585 Turadı Қulamergen atın minip,
Jıladı balasına zarlıқ көrip,
Eger de kempir kelse, izime sal,
Pеlege қала көрме қарсы turıp.
- Kulamergen duruyor atına binip,
Ağlıyor oğluna üzülüp,
“Eğer kocakarı gelirse, peşimden gönder,
Savaşacağım diye başına alma dert.”
- 589 Zarlanıp Қulamergen көp jıladı.
Қayğısıp қатın bala jep jıladı.
Aman bol, Joyamergen жалғызım dep,
Mıstangа түse көрме dep jıladı.
- Ahu zar edip Kulamergen çok ağlar,
Eşi de balası da endişelenip ağlar.
“Sağ salım olası Joyamergen biriciğim,
Cadının eline düşme sakın!” deyip ağlar.
- 593 Jöneldi Қulamergen mavқın basıp,
Қalıptı қатın bala zar jılasıp,
Тағı da үш күн, үш түн өtkennen соң,
Bir күни kempir keldi asıp-sasıp.
- Yola çıktı Kulamergen sakinleşip,
Kaldı eşi ile balası ağlaşıp,
Yine üç gün, üç gece geçtikten sonra,
Bir gün kocakarı geldi nefes nefese kalıp.
- 597 Jalmavız jetip kelip aқıradı,
Қayda dep Қulamergen бақıradı.
Kempirdi қаһарланған көргennen соң,
Beyşара Malluv Marjan қалtıradı.
- Cadı gelir gelmez haykırır.
“Nerede Kulamergen? diye bağırır.
Kocakarının öfkелendiğini görünce,
Biçare Ballu Marjan titrer.

- 601 Ayt, dedi_şayda ketti Kulamergen,
İşkeli onıñ şanın munda kelgem.
Aytpasañ balañminen jutamın dep,
Aķırıp aybattanıp jaķın kelgen.
- 605 Şıdamay aybatına jaman sastı,
Kaştı dep Mergen batır aytıp saptı.
Körsetti Kulamergen kelip izin,
Kaızılğan jürgen jeri jer oşaķtı.
- 609 Ol kempir jelmayamen ketti kuvıp,
Artınan jete almadı bir ay jürip,
Jene de eki ay kuvıp jelmayamen,
Tört ayda jete almadı jaķın-juvıķ.
- 613 Bes ayday sonda malğun kuvaladı,
Artınan sonşa kuvıp jete almadı,
Turganda altınşı aydıñ jüzin körıp,
Karası Kulamergen buldıradı.
- 617 Jalmavız birazdan soñ jetti juvıķ,
Ol zalım jaķındadı altı ay kuvıp.
Sol kezde biyik tavğa jetken jaķın
Aynala Oral tavdı kaştı jürip.
- 621 Aynala Oral tavdı kaştı buğıp,
Artınan jaķındadı kempir kuvıp.
Meyzdi toķımdağı özi nër kıp,
Jüredi toblıgısın atķa berip.
- “Söyle nereye gitti Kulamergen,
İçmeye onun kanını buraya geldim.
Söylemezsen oğlunla beraber yutacağım” deyip,
Bağırıp kocakarı bütün heybetiyle geldi yaķın.
- Dayanamayıp heybetine eli ayağı dolaştı,
“Kaçtı Mergen Batır” diye ağızından kaçırdı.
Gösterdi Kulamergen’in ona izini,
Bastığı yer ocak kadar kazılmıştı.
- O kadın devesiyle gitti kovalayıp,
Yetişemedi ama peşinden bir ay takip edip,
Yine iki ay kovaladı devesiyle,
Dört ayda yetişemedi yaklaşıp.
- Beş ay kadar bu melun kovaladı,
Peşinden bunca kovalayıp yakalayamadı,
Altıncı ay doğduğunda parlayıp,
Karartısı Kulamergen’in uzaktan görünür.
- Lanet cadı biraz sonra ona yaklaştı,
Bu zalım yaklaştı artık altı ay kovalayıp.
O sırada yüksek bir dağa gelmişti,
Döne dolana kaçtı Oral dağımı koşturup.
- Döne dolana Oral dağımı kaçtı gizlenip,
Peşinden yaklaştı kocakarı da kovalayıp.
Kuş üzümünü keçede sakladığı kendi yiyip,
Yürür kızılcaı atına verip.

İñ Oral tavda kaçıp jürdi,
Jalmavızdan sasıp jürdi.
İ Oral tavda jüre tursın,
Kaçatın jaylı biraz jürdi.

Mergeniniz Oral dağında kaçtı durmadan,
Cadiya ne yapacağını bilemeyip kaçıp durdu.
Yiğidiniz Oral dağında kaçça dursun,
Dinleyiniz şimdi kadından biraz sözü.

İ Marjan suluv uyıktap jatқан,
E habar aldı Mergen jaқтан.
Joyamergen қасına alıp,
Körgeñ tüstiñ oған aйтқан.

Bir gün güzel Marjan uyurken,
Rüyasında Mergen hakkında haber aldı.
Çağırıp Joyamergen'i yanına hemen,
Rüyada ne gördüğünü anlattı.

ğlum,

lum.

oğlum.

Elkыssa, шеşесиним көрген
Aйтқан қылығы:

Elkыssa, annesinin Joyamergen'e
gördüğü rüyayı anlatması:

,
rşında.

anda.

ergen қулақ сал,
Aйтқан ұғып ал.
Borly ketkeli,
Bormey жүрdim men,
Tünde uyıktap em,
Aйаған söylegen.
Mergen jalғызım,
Qanda armanda,
Tunday қығызdıñ.
Boldı көrmedim,
Körmey eñiredim.
Sem, қалқа, жүzindi,
Sız men bolamın ay,
Atım arıdı ay.
N bolған ırғыnday,
Bolған torғayday

“Joyamergen kulak ver bana,
Sözümü söyledigim iyice anla.
Biçare baban gideli,
Hiç uyuyamadım ben,
Bugün gece uyumuştum,
Söyledi bana baban.”
“Joyamergen biriciğim,
Bu yalan dünyada arzu içinde,
Beni böyle bıraktın.
Altı ay oldu görmedim,
Yüzünü göremeyip ağladım.
Bir kerecik yavrum görsem yüzünü,
Hiç arzum kalmazdı,
Düştü atım yoruldu.
Boynum dal kadar oldu,
Bitim serçe kadar oldu.

alır,

o,

tlanır.

epeden,

kovalayan.

lan.

zülür,

lüşünür.

” deyip,

- Kempir jetti jakındap,
Körem be dep jılaydı,
Joyamergen jalğızdı ay.
- 652 _Sözime meniñ kulaq salgın, balam,
Èkeñe osı kezde bargın, balam,
Bereyin jöñin aytıp Joyamergen,
Èkeñiñ jöñin jüzigin alğın, balam.
- 656 Barasıñ jüzik alıp Oral tavğa,
Köriner èken қаşқан қарсы aldında,
Jüzikti қарсы алдма tastay berseñ,
Èkeñ de қayrattanar bilip sonda.
- 660 Èkeñiz jerden sonda jüzikti alıp,
Sol kezde barganındı bilip қalar.
Ker atı astındağı o da bilip,
Januvar құstay ұşıп қанattanar.
- 664 Ketedi èkeñ аşıп sonda қırdan,
Artında jaқın keler kempir қuvған.
Altın оқ men beremin sadağımen
Kempirdi atıp қалğın dèl mandaydan .
- 668 Jıgılıп kempir sonda қayğı oylaydı,
Sonda da ölmeytuğın қam oylaydı.
Er bolsañ, Joyamergen, eki atқın dep,
Jalmavız sonda jatıp ayğaylaydı.
- Kocakarı iyice yaklaştı,
Göreceк miyim diye ağıladı,
Biricik oğlum Joyamergen’i.”
- “Sözüme benim kulak veresin oğlum,
Babana şimdi hemen gidesin oğlum.
Anlatayım, yolunu, yerini sana,
Babanın yüzüğünü de götüresin oğlum.
- Gidesin yüzüğü alıp Oral dağına,
Görürsün kaçıp duran babanı karşında.
Yüzüğü onun önüne fırlatırsan,
Baban da anlayıp kuvvet bulur o anda.
- Babanız yerden o zaman yüzüğü alır,
O zaman geldiğini senin o anlar.
Kulager atı bindiğı o da fark edip,
Hayvancağız kuş gibi uçup kanatlanır.
- Gidecektir baban o zaman аşıп tepeden,
Yaklaşır arkasından kocakarı onu kovalayan.
Altın ok vereceğim sana yayıyla,
Kocakarıyı vur hemen tam alnından.
- Devrilip kocakarı o zaman çok üzülür,
Yine de ölümden kurtulup çare düşünür.
“Yiğitsen Joyamergen iki kez vur” deyip,
Cadı yerde yatan sana seslenir.

- 672 Bir atқан jalğız oğın jeter deydi,
Janı onıñ jèhennamğa keter deydi.
Eki atpa, sözimdi uqsañ, Joyamergen,
Öltirip ekevindi keter deydi.
- 676 Şırağım men söyledim, tilimdi alsañ,
Èkeñe sèlem aytqın bizden, barsañ.
Tart endi, jolın bolsın, jan şırağım,
Èkendi öltiredi tım keş qalsan.
- 680 Dildeşke minip aldı Joyamergen,
Koştasıp şeşesimen jüre bergen.
Jürisi januvardıñ sonday qattı,
Oralğa on kün jürip jetip kelgen.
- 684 Oralğa on kün jürip jetip keldi,
Èkesin qaşıp jürgen közi kördi.
Jüzigin qaltasınan aldı-dağı,
Aldına atasınıñ tastay berdi.
- 688 Jüzikti körip Mergen jerden aldı,
Januvar Qulager at qaharlandı.
Jüzikti Qulamergen alğan jaқта
Gayıp bop köz uşınan joğaladı.
- 692 Aqırıp kempir sonda kele jattı,
Artınnan arқан boyı jaқındaptı.
Ayğaylap Joyamergen aқırғанда,
Balağa sonda kempir jalt qaraptı.
- İlk attığın ok ona yeterlidir,
Canı onun cehenneme gidecektir.
İki kere atma, dediğimi anladıysan Joyamergen
İkinizi de öldürür de gider.
- Yavrum ben anlattım, dediğimi yapacaksan,
Babana selam söyle bizden, oraya ulaşırsan.
Hadi git artık, yolun açık olsun yavrum,
Babamı öldürecek çok geç kalırsan.”
- Dildeş atına bindi Joyamergen,
Vedalaşıp anasıyla çıktı yola hemen.
Koşusu hayvancağızın çok hızlı,
Oral dağına ulaştı yürüyüp on gün.
- Oral’a on gün yürüyüp şimdi geldi,
Babasını kaçıp duran gördü.
Yüzüğünü cebinden aldı da,
Önüne babasının atıverdi.
- Yüzüğü görüp Mergen onu yerden aldı,
Hayvancağız Kulager atın öfkesi kabardı.
Yüzüğü Kulamergen aldığı zaman,
Göz ucunda ikisi de kayboldu.
- Bağırıp kocakarı da gelir,
Peşinden kovalayıp çok yaklaşır.
Bağırıp Joyamergen haykırdığında,
Balaya o zaman kocakarı hemen bakar.

- 696 Mandayda jalğız közden qaldı basıp,
Jıgıldı sonda kempir omaqasıp.
Er bolsañ, Joyamergen, eki atqın dep,
Jatadı sonda malğun qarsılasıp.
- 700 Jatadı kempir sonda ıza bolıp,
Qasına Joyamergen turdı kelip.
Qarasa jèhènnamğa jetken janı,
Quvandı Joyamergen munı körıp.
- 704 Èkesi Qulamergen de keldi,
Balasın kelip turğan közi kördi.
Jaqındap Qulamergen attan tüşip,
Körisip balasına meyirlendi.
- 708 Qulamergen jılaydı,
Közinim jasın bulaydı.
Joyamergen kelgen soñ,
Jılamay kalay şıdaydı.
_Joyamergen jalğızım,
Altı ay seni körmedim.
Jüzindi körmeñ eñiredim.
- 715 Kempir quvıp jetkende,
Jaqsı boldı kelgeniñ.
Joyamergen qarağım,
Üş ajaldan qutqardıñ,
Èvelgi ajal qarağım,
- 720 Bosaqğa baylandım,
Ekinşi ajal, qarağım,
- Alındaki tek gözü nişan alıp çekti yayı,
O zaman Kocakarı yere yıkıldı.
“Yığitsen Joyamergen iki kez vur” deyip,
Karşı koymak isteyen melun çırpındı.
- Yatıyor kocakarı öfkelenip,
Joyamergen durdu yanına gelip.
Baksa cehenneme gitmiş canı,
Sevindi Joyamergen bunu görüp.
- Babası Kulamergen de geldi,
Oğlunu onu arayıp gelen gördü.
Yaklaşıp Kulamergen inip attan,
Kucaklayıp oğlunu çok duygulandı.
- Kulamergen ağlıyor,
Göz yaşları sel gibi akıyor,
Joyamergen gelince,
Ağlamamaya nasıl dayanırdı.
“Joyamergen biriciğim,
Altı ay seni görmedim,
Yüzünü göremeyip ah u zar ettim,
Kocakarı kovalayıp yetiştiğinde,
İyi oldu gelmen tam vaktinde.
Joyamergen yavrum,
Üç kez ecelden kurtardın,
İlk ecelim yavrum,
Eşik dibine bağlandım,
İkinci ecelim yavrum,

- Jas balanı alganda,
Karuvsız bolıp alganda,
ırıp javdı javladıñ.
725 Üşinşi ajal mine osı,
ulager at arıan,
Altı ay jürıp sorlı atañ,
araday büytip ajıgan.
Ekeñinen tur sın ketip,
730 Ker attan tur hal ketip,
alırıp turgan kezimde,
Keldiñ, alkam, sen jetip.
Kempirdi kelip oltirdiñ,
Malğundı otay deldetip.
735 Mergenıñ bir kün, bir tün köp jıladı,
ayğısın bir basınıñ jep jıladı.
Jalgızım, tiri kördim bul jalğanda,
Ölsem de armanım jo, dep jıladı.
- Yolda bala bulup onu aldığında,
Silahsız kalakaldığında,
Yok ettin düşmanları.
Üçüncü ecelim de buydu işte,
Kulager atım yorulmuştu,
Altı ay yol yürüyüp baban biare,
Çaresiz düşmüştü bu hale.
Babanın kuvveti kalmadı,
Kulager at yorgun düştü,
Halsız kaldığım vakitte,
Geldin yavrum, sen yetiştin.
Kocakarıyı gelip öldürdün,
Melunu okla iyi vurdun.”
Avcın bir gün, bir gece boyu çok ağıladı,
Canından endişe edip aralıksız ağıladı.
“Biriciğim, sağ salım gördüm bu dünyada,
Ölsem de arzum yok artık hayatta” diye ağıladı.
- 739 Ekevi ata mindi onan keyin,
Olardıñ aytandarın men söyleyin.
Üş aydıñ aralına keldi jürıp,
Tındasañ men söyleyin keltgenderin.
- İkisi atlarına bindi bundan sonra,
Onların geri döndüklerini ben söyleyeyim.
Üç ay boyunca yol yürüyüp, ulaşıp adaya,
Dinlerseniz ben söyleyeyim gelişlerini.
- 743 Aralға ulamergen aytam dedi,
Balası sonda turıp aytadı endi.
_Añ avlap, ay jan ata, tüzde jürıp,
Artıñnan keşke jaın barsam deydi.
- “Adaya döneceğim” dedi Kulamergen,
Oğlu orada durup şöyle söyledi.
“Avlanıp ey, canım baba, ıssızda ben,
Arkandan akşama doğru gelsem” dedi.

- 747 Aralğa Qulamergen jürip ketti,
Sekirtip dariyadan keldi de ötti.
Añ avlap Joyamergen tüzde jürdi,
Al endi bul jöninen esti kepti.
- 751 Dariyağa kaytayın dep jetip keldi,
Dariyada tañğajayıp bir is kördi.
Bir quvık suv betinde qalkıp jürgen,
Ol qarap, tamaşalap soğan töndi.
- 755 Ol ünsiz turdı qara közin salıp,
Bilmedi nemene dep añ-tañ qalıp.
Jaqındap tamaşa qıp turğan şaqta,
Jöneldi elgi quvık tartıp alıp.
- 759 Mergendi elgi quvık tartıp aldı,
Batırdı at-matımen jutıp saldı.
İşine küldir-saltır ketti tüsip,
Jas bala ne ekenin bile almay qaldı.
- 763 Atımen jutıp ketti biyttey quvık,
Baradı üş kün-üş tün quvık jürip.
Eñ tübi dariyanıñ bir sahara,
Saharağa qoya berdi onu aparıp.
- 767 Sahara bir dalğa qaldı kelip,
Jüre almas eşbir jaqqa jönin bilip.
Betimen saharada jüre berdi,
Qudaya, körsetkeniñ nemene dep.
- Kulamergen adaya doğru yola çıktı,
Atı atlayıp bir çırpıda deryayı geçti.
Avlanıp Joyamergen ıssız yerde dolaştı,
Şimdi de dinleyelim onun hikâyesini.
- Dönmek için hemen derya kıyısına geldi,
Deryada o ilginç bir iş gördü.
İnce zarlı top gibi bir şey suda yüzüyor,
Joyamergen bakıp şaşkınlıkla eğildi.
- O sessizce izledi bunu gözlerini dikip,
Bilemedi ne olduğunu çok şaşırıp.
Yaklaşıp seyrederken hayran hayran,
Gördüğü şey götürdü onu kendine çekip.
- Mergen'i top gibi şey çekti götürdü,
Yiğidi atıyla birlikte yutuverdi.
Karnına patır patır diyerek yuvarlanıp,
Körpe bala neye uğradığını şaşırıldı.
- Atıyla yutuverdi bit kadar yaratık,
Gidiyor bu yaratık üç gün üç gece yüzüp.
En derindeki dibi deryanın bir sahra,
Bırakıverirdi onu bu sahraya götürüp.
- Sahra, bir yere çıkageldi,
Gidemedi bir yere nerede olduğunu bilemeyip.
Rast gele sahrada yürümeye devam etti,
“Huda'm nedir bu çektiirdiğin?” deyip.

- 771 Zar jılap tura berdi Joyamergen,
Betimen jönin bilmey jüre bergen,
Betimen aydalada kele jatsa,
Aq orda, altı kanat üydi körgen.
- 775 Sol üyge qadam bastı bala baqır,
Allanıñ ne jazğanın köredi aqır.
Alıstan üydi körip turğanında,
Bir adam aq şalmalı kele jatır.
- 779 Bir adam aq saqaldı jaqın keldi,
Basında aq şalmasın bala kördi,
Yapırmay joldı aytayın babam ba dep,
Qasına jaqın kelip selem berdi.
- 783 _Uvaqaleykuvmassalam, balam dedi.
Bir Alla medet bersin sağan dedi.
Jılanbek jer astınıñ padiyşası,
Esitken habarındı tamam dedi.
- 787 Jılanbek kayratıña qaşıq bop,
Sınaydı eli seni erbir joldan,
Qayratın özim körgen batır bolsa,
Berem dep Künsuluvdı uvaqda qılğan.
- 791 Künsuluv Jılanbektiñ jalğız qızı,
Körseñiz hor qızınday nurlı jüzi.
Köp adam jumısına jaramağan,
Öltirdi er batırdı onıñ özi.
- Ah u zar ederek devam etti Joyamergen,
Rastgele yürüdü nereye gideceğini bilemeden,
Avare avare bozkırda öylece gelirken,
Ak otağ, altı kanat bir çadır gördü ilerden.
- O otağa doğru biçare bala adım attı,
Allah'ın ne yazdığını nihayet görecekti.
Uzaktan otağı gördüğünde,
Ak sarıklı bir adam ona doğru geliyordu.
- Ak sarıklı bir adam yaklaştı,
Başındaki ak sarığını bala gördü.
“Ah yolu gözleyen babam mı ki? deyip,
Yanına yaklaşıp selam verdi.
- “Ve aleykümselam, oğlum, dedi.
Bir Allah sana medet versin, dedi.
Yılanbek yer altının padişahı,
İşitmiş haberini baştan sona”, dedi.
- Yılanbek cesaretine(kuvvetine) âşık olup,
Smayacak seni çeşitli yollarla,
Kuvvetine şahit olduğu yiğitse,
Vereceğim vaat ettiğim Künsuluv'u ona.
- Künsuluv Jılanbek'in biricik kızı,
Görseniz huri kızı gibi nurlu yüzü.
Bir çok adam işine yaramamış,
Öldürdü her yiğidi onun kendisi.

795 Aq orda patşa üyi anav turğan,
Gayın denen sıyırğa seni aldırğan.
Sol Gayın sıyırmenen quvıq bolıp,
İşine soqıp seni kelgen jıldam.

799 Bulay dep jönin ayttı Qızır babañ,
Kütiñiz ne de bolsa bir Alladan.
Jeti qat bul kelgeniñ jerdiñ astı,
Munı aytıp gayıp boldı elgi adam.

803 Köringen aq otağa jüre berdi,
Ol üyge baraym dep jaqın keldi.
Astında Dildeş atı tura qalıp
Til bitip ol balağa söz söyledi.

807 Til bitip Dildeş söyledi,
Söylegende buy dedi:
_Joyamergen kulaq sal,
Sözimdi aytqan uqıp al.
Aq ordanıñ işinde,
Bir üy tolğan jılan bar,
Üyine kirip barganda,
Sol jılandar ıskırar,
815 Qayrattanıp sol kezde,
Küşindi boyğa jıyıp al,
Bosağada aq jılan,
Oñ balaqtan kep kirer.
Öne boydı aralap,
820 Qattı ıskırıp ol jürer.

Ak otağ padişah çadırı, işte orada duran,
Gayın adlı büyüciye seni buraya aldırmış.
O Gayın büyüyle ince zarlı, top gibi olmuş,
İçine sokup seni gelmiş hemen.”

Böyle diye durumu anlattı Hızır baban,
Bekleyiniz ne de olsa bir Allah’tan.
Bu geldiğin yedi kat yer altıdır,
Bunu söyleyip kayboldu bu adam.

Görünen ak otağa doğru gitti,
“O otağa gideyim” diyerek yaklaştı.
Bindiği Dildeş atı aniden durup,
Dile gelip o balaya şöyle dedi.

Dile gelip Dildeş at söyledi,
Söylediğinde böyle dedi:
“Joyamergen kulak ver, bana,
Sözümü söylediğim iyice anla.
Ak otağın içinde,
Bir ev dolusu yılan var.
Otağın içine girdiğinde,
Bu yılanlar ıslık çalar.
Cesaretlenip o zaman,
Kuvvetini topla.
Eşikte beyaz bir yılan,
Sağ paçana gelip girer.
Bütün vücudunda dolaşıp,
Sertçe ıslık çalarak o gezer.

Jalap b rin  n boyd n,
Ja a n n bar p ol    ar.
  ym ldama Mergenim,
  ym ldasa   lgeni ,
825 K re almay sizdi men -da ı
Kay  menen  lgenim.
Sur j lan da ı keledi,
Om  k zi  k redi.
  ne boyd  ta ı da,
830  velgidey aralap,
Ja adan    ıp a ırda,
 z betimen j redi.
Onan so n da ı sar  j lan,
O da    ır p keledi.
835 Bal   n n enedi,
  ne boyd  aralap,
Buring day j redi.
  ym ldama jan dost m,
  ym ldasa   lgeni ,
840 K p mehnat k rgeni .
Onan so n ta ı k resi ,
  z l j lan kelgenin.
Av  n n kelip kiredi,
  şindi t   el aralap,
845    ek-  arında j redi.
U  n n bitken om rt  a ı,
  ars  bitken   abır  a ı,
T   endep b rin k redi.
E n so unda, jan dost m,

Yalay p b t n v cudunu,
Yakandan     p gider.
  m ldama, Mergen'im,
  m ldarsan  l rs n,
G remeyip sizi ben,
  z nt yle  l r m.
Gri y lan daha sonra gelir,
Onu sen g r rs n.
T m v cudunda yine,
  nceki gibi dola ır.
Yakandan     p sonunda,
Kendi yoluna o gider.
Ondan sonra sar  y lan,
O da        alarak gelir.
Pa andan gelip girer,
T m v cudunda dola ıp,
  nekiler gibi gezer.
  m ldama, can dost m,
  m ldarsan  l rs n,
  ok eziyet   ekersin.
Ondan sonra yine g r rs n,
Geldi ini k z l bir y lan n.
Gelip a  zına girer,
V cudunun i inde ba tan sona dola ıp,
  arında, ba ırsaklar nda gezer.
U  n olan omur an,
  ar ı kar ıya duran kaburgaların,
Hepsini de onların g r r.
En sonunda can dost m,

- 850 Murnıña kelip turadı.
Ön boyındı tügendep,
Osılay sın kıladı.
Qıymıldama Mergenim,
Qıymıldasañ ölgeniñ.
- 855 Zar-zar jılap Dildeş at,
Osı jerde kıladı.
Joyamergen batırdıñ,
Aq ordağa baradı.
- 859 Enipti aq ordağa sèlem berip,
Qorıqtı jılandardı közi körıp.
Şuvlasıp köp jılandar tus-tus jaqtan
Körgen soñ bas köterdi bèri de örip.
- 863 Aq jılan bosağadan tura keldi,
Èveli oñ balaqtan kire berdi,
Iskırap öne boydı bèrin jalap,
Boyında sup-suvıq bop jüre berdi.
- 867 Iskırap bir sur jılan tağı keldi,
Qaharıñ ol jılanıñ qattı kördi.
Qaharmen aybattanıp elgi jılan,
Èveli oñ balaqtan keldi de endi.
- 871 Aralap èvelgidey tağı jürdi,
Qozğalmay Joyamergen sabır kıldı.
Jağalap jağasınan barıp sıgıp,
Bir patşa altın taqqa barıp mindi.
- Gelip burnunda durur.
Uzuvlarından birer birer geçip,
Böyle seni smar.
Kımıldama, Mergen'im,
Kımıldarsan, ölürsün.
Çok ağılayarak Dildeş at,
Burada kalır.
Joyamergen yiğidiniz,
Ak otağa gider.
- Girmiş ak otağa selam verip,
Korktu yılanları gözleriyle görüp.
Gürültü koparıp kalabalık yılanlar dört bir yandan
Görünce geleni başlarını kaldırdı yerde sürünüp.
- Ak yılan eşikteki başını kaldırdı,
Evvela sağ paçasından sokuldu.
Islık çalarak bütün vücudunu yalayıp,
Bedeninde, sop soğuk gezdi durdu.
- Islık çalarak bir gri yılan daha geldi,
Öfkesini o yılanın çok iyi hissetti.
Öfkeyle heybet gösterip deminki yılan,
Geldi de önce paçasından girdi.
- Gezip vücudunda önceki yılan gibi süründü,
Kımıldamadan durup Joyamergen sabretti.
Tırmanarak gitti yakasından çıkıp,
Bir padişah gidip altın tahta yerleşti.

- 875 Turıptı Joyamergen sabır kılıp,
Jılannıñ adam bolğan bérin körıp.
Sıyınıp bir Allaha turğan şaқта,
Sarı jılan kele jatır dağı ısıkıp.
- 879 Korkadı sol jılannan köp sandalıp,
Turadı sonda dağı kayrattanıp.
Kirip ap oñ balaktan eñ èveli
Jüredi burınğıday sır aynalıp.
- 883 Jüredi öne boydı kılıp sayran,
Akırdı şıqtı kelip jağasınan.
Otırdı bèybişe bop jüzi ayday,
Bul iske Joyamergen qaldı kayran.
- 887 Qaharlanıp kızııl jılan aybattandı,
Mergenıñ qattı korkıp esi tandı.
Qaytadan esin jıyıp turğan şaқта,
Avzman jılan kelip kirip aldı.
- 891 Iskıp aybattandı jılan kirip,
Ön boyun araladı tügel jürıp.
Tügendep işek-qarnı men julın-jota,
Murnına ısıkıradı kelip turıp.
- 895 Murnına kelip turıp qattı ısıkırdı,
Sol kezde Joyamergen tüşkıredi.
Qıymıladağan oñ ayağı tüşkırgende,
Şaqqalı jılan sonda küş kıladı.
- Durmuş Joyamergen sabır bekleyıp,
Yılanın insana dönüştüğünü her şeyıgörüp.
Dua ederek bir Allah'a dururken,
Bir sarı yılan geliyor yine ısıık qalıp.
- Korkar bu yılandan ne yapacağını şasıp,
Durur yine de cesaretını kaybetmeyıp.
Gırıp sağı paçasından ilk önce,
Dolaşır öbür yılanlar gıbı dört dönüp.
- Gezer vücudunun tamamını seyran edıp,
Sonunda çıktı gidıp yakasından.
Oturdu kralıçeye dönüp yüzü ay gıbı,
Bu işe Joyamergen durdu hayret edıp.
- Sınırılınıp kıızııl yılan heybetlendi,
Korkuya kapılan Mergen aklını kaybetti.
Aklını başına toplayıp baktığında,
Yılan gelıp ağızına gırıverdı.
- Isık qalıp heybetlendi yılan gırıp,
Bütün vücudunu dolaştı gezıp.
Bırer bırer uzuvlarından, omurgalarından geçıp,
Gelıp burnunda durur ısıık qalıp.
- Burnunda durup çok sert ısıık qaldı,
O zaman Joyamergen hapşırdı.
Kımıldadı sağı bacağı hapşırdığında,
Isırmak için yılan o zaman hazırlandı.

- 899 Şakçalı avzın aşır oñtaylandı,
Zèhèrin tiline èkep jıyıp aldı.
Ekesi ol jılanğa sonda turıp,
Şakpa, dep, èy, Künsuluv, ayğay saldı.
- 903 Jılanbek bul sözdi ayıp, ayğay saldı,
Bir kız bop murnınan tüse qaldı,
Sıypatı hor kıızınday èlgi kıızdıñ
Keskinin kıızdıñ körip bek tañqaldı.
- 907 Èvelde qorqıttıptı bèri osılay,
Bolar ma jigit jaqsı öner qılmay,
Qızıl til önerdi aldı” degen Qazaq,
Jazayın tebirendirip qalamımdı-ay.
- 911 Qor bolıp bar önerim jatpa tekke,
Jazayın şamam kelse munı hatqa.
Adam bop külli jılan bitkennen soñ,
Şaqırdı bul balanı sonda patşa.
- 915 Qasıma söyleşi endi bermen kelip,
Deydi sonda balanı jılan körip.
Qanekiy, endi, balam, söyle,-deydi.
Ornınan túsip oğan tağın berip.
- 919 Otırdı Joyamergen taqqa minip,
Bastan keşken oqıyğasın bayan kılıp.
_Kem qılman, dedi patşa öz balamnan,
Söz tında ay, şırağım, mağan senip.
- Isırmaya niyetlenip ağızını açtı,
Zehrini bütün diline topladı.
Babası o yılanı bakıp,
“Isırma, ey Künsuluv” diye bağırdı.
- Jılanbek bunu söyleyip bağırdı,
Bir kıza dönüşüp burnundan iniverdi.
Görünüşü Huri gibi bu kızm,
Boyunu posunu görüp kızmı hayran kaldı.
- Önce korkutmuş hepsi böyle yığdı,
Olur mu yiğit iyi, göstermeden hünerini.
“Kızıl dil (söz) hünerin üstünü” demiş Kazak,
Yazayım heyecan denizinde yüzdürüp kalemimi.
- Faydasız bütün hünerlerim gitmesin boşuna,
Yazayım gücüm yeterse bu kağıda.
İnsana dönüştükten sonra yılanların hepsi,
Çağırdı bu balayı padişah yanına.
- “Anlatır mısın şimdi yanıma gelip,
Der o zaman yılan balaya bakıp.
Hadi balam, şimdi konuş der,
Yerinden kalkıp ona tahtını verip.
- Oturdu Joyamergen tahta çıkıp,
Yaşadığı olayların hepsini anlatıp.
“Eksik görmem, öz balamdan, dedi padişah,
Söz dinle evladım, bana inanıp.

- 923 Aldırdım Ğaym degen sıyırşığa,
Sen keldiñ buyırğımnen meniñ munda.
Batırsıñ, bèrekelde, erligiñ mol,
Jumsağan endi barğan jumısına.
- 927 Söz tında, kulaq salıp, balam, mağan,
Astında dariyanıñ altın kazan,
Ekelsen sol kazandı erlik kılıp,
Beremin Künsuluvdı qosıp sağan.
- 931 Patşağa Joyamergen javap berdi,
Kazandı èkelem dep tez-aq köñli,
Dariyasın sol kazannıñ mağan körset,
Kazanga baramın dep sözge keldi.
- 935 Arada üş kün, üş tün jol jüredi,
Dariya oñtüstikte körinedi.
Batırlar talap kılğan baramın dep,
Bir jıl ol kazandı èkeledi.
- 939 Jöneldi Joyamergen üyden şıqıp,
Jüredi oñ tarapқа atın minip.
Bir ülken ulıq dariya körinedi,
Dariyanıñ jağasına keldi jürip.
- 943 Aynalıp dariyanı jüredi endi,
Qarasa altın kazan körinbedi.
Sandalıp aqıl tappay turğan şaқта,
Til bitip Dildeş atı söz söyledi.
- “Getirttim seni Ğaym adlı büyüciye,
Sen geldin benim emrimle bu yere.
Yiğitsin, aferin, kahramanlıkların çok,
Git sen şimdi göndereceğim bir göreve.
- Dinle, kulak verip, oğlum bana,
Var bir altın kazan derya altında,
Getirirsen bu kazanı yiğitlik gösterip,
Vereceğim Künsuluv’u yar edip sana.
- Padişaha Joyamergen cevap verdi,
“Kazanı getireceğim” diye hemen ikna oldu.
“Deryayı, kazanın bulunduğu yeri göster,
Kazanı getirmeye gideceğim” diye konuştu.
- Arada üç gün üç gece yol yürüdü,
Derya güneyde göründü.
Yiğitler talip olmuş oraya gitmeye,
Bir yıl içinde o kazanı getirebilirdi.
- Yola çıktı Joyamergen evden çıkıp,
Yönelir sağ tarafa atına binip.
Bir büyük engin derya görünüyor,
Deryanın kıyısına geldi yürüyüp.
- Deryanın kıyısını dolaşır şimdi,
Baktığında altın kazan görünmedi.
Ne yapacağını şaşırmuş dururken,
Dile gelip Dildeş atı söz söyledi.

947 Mergenim, mağan kulağ sal,
Aytқан sözdi uğıp al,
Bul dariyanıñ astında,
Altın kazan ras bar.
Ala almaysıñı kazandı,
Bul sözimdi estip qal.
Medet berse Qudayım,
Qazanğa özim barayın.
955 Seniñ üşin jan dostım,
Qorlıqqa basım salayın.
Suvğa qazır enemim,
Sapar tartıp qazanğa,
Dariya tüsip köremim.
960 Üş kün tamam ötkende,
Qazanğa jetip köremim.
Suv tizeñe keledi,
Qıymıldama Mergenim,
Qıymıldasañ ölgenim!
965 Tört kün sonda ötedi,
Bes künge taman jetedi.
Kindikten asıp suv sonda,
Kevdeñe sonda jetedi.
Qıymıldama Mergenim,
970 Qıymıldasañ suv jutıp,
Qaza jetip ölgenim.
Altınşı kün köresıñ,
İyekke suvdiñ kelgenin,
Suv iyekten ötedi,
975 Murnıña kelip jetedi.

“Mergen’im kulak ver bana,
Söylediğim sözü iyi anla.
Bu deryanın altında,
Altın kazan var, doğru.
Alamazsın kazanı,
Sözlerimi iyice dinle.
Medet verirse Hıda’m,
Kendim gideyim kazanı almaya.
Senin için can dostum,
Atayım kendimi zorluğa.
Suya şimdi girerim,
Sefer çekip kazan için.
Derya dibine inmeyi deneyeyim,
Üç gün tam geçtiğinde,
Bakalım kazana ulaşabilir miyim?
Su dizlerine kadar gelir,
Kıpırdama Mergen’im,
Kımıldarsan ölürüm!
Dört gün aradan geçer,
Beşinci gün gelir.
Göbeğini geçip su o zaman,
Gövdene kadar yükselir.
Kımıldama Mergen’im,
Kımıldarsan su yutup,
Kazaya kurban giderim.
Altıncı gün görürsün,
Çene altına geldiğini suyun,
Su çenenin de geçer,
Burnuna kadar yükselir.

- Sol köziñnen ötkende,
Töbeñe kelip jetkende,
Qazandı alıp kelem dep,
Bèrin de keñes etedi.
- 980 Dildeş atı Mergenge
Bèrin keñes kıladı.
Oñaylıqpen ol qazan
Bizdiñ qolğa túspeydi.
Köz jetpeytin bul dariya,
- 985 Sol qazannıñ işinde
Quyılıp suv bop turadı.
Sözin tamam kıladı.
Sertiñe jet dep, jan dostım,
Dariyağa taman jüredi.
- 990 Dariyanıñ ortasına túsip ketti,
Dildeştiñ túsken jeri şımr etti.
Zar jılap bala turdı bir Allağa,
Onan soñ üş kün tamam tağı da ötti.
- 994 Turadı bir Allağa zarlıq etip,
Baradı sol uvaqıtta üş kün ötip.
Bolğanda törtinşi kün qudavanda,
Suv jılıp tizesine keldi jetip.
- 998 Turadı sabır kılıp, bes kün boldı,
Suv jılıp kevdesine jaqın keldi.
Altı kün, bes kün ötip bolğan şaқта,
Avzına suv kelgenin tağı kördi.
- Su gözlerini geçtiğinde,
Tepene kadar geldiğinde,
Kazanı alıp gelirim,
Diye her şeyi beyan eder.
Dildeş atı Mergen'e,
Her şeyi birer birer söyler.
"Kolay kolay o qazan,
Geçmez bizim elimize,
Uqsuz bucaksız bu derya,
O qazanın içine,
Benzer doldurulmuş suya.
Böyle sözlerini bitirir.
"Sözünde dur can dostum" deyip,
Deryaya doğru ilerler.
- Deryanın gelip ortasına iniverdi,
Dildeş atın indiği yer dalga dalga titredi.
Allah'a dua ederek durdu ağlayıp,
Ondan sonra yine tam üç gün geçti.
- Duruyor bir Allah'a yalvarıp,
Artık aradan üç gün geldi geçti.
Olduğunda dördüncü gün Kadir Allah,
Su yükselip dizlerine kadar geldi.
- Duruyor sabırla bekleyip, beş gün oldu,
Su yükselip gövdesine kadar geldi.
Beş-altı gün aradan geçtiğinde,
Ağzına suyun deydiğini hissetti.

1002 Közine suv jakındap keldi sonda,
Odan asıp baradı kabağına,
Körem dep Dildeş atın köterildi,
Kıymıldap ketti sonda ketti tabanı da.

Gözlerine kadar su yükseldi o zaman,
Göz kapaklarına geldi geçip oradan.
Bakacağım Dildeş ata, diye yükseldi,
Kımıldayıp yerden yükseldi tabanı o zaman.

1006 Suv ketip kayta ornına tartılıptı,
Köre almay Dildeş attı zar kılıptı.
Tañ kalıp Joyamergen qarap tursa,
Jarş etip dariyadan kazan şıktı.

Su gitmiş tekrar eski haline dönmüş,
Göremeyip Dildeş atını ağlamış.
Şaşırnış Joyamergen bakarken,
Parlayıp deryadan kazan çıkmış.

1010 Kasına ol kazannıñ yakın bardı,
Dariyadan atın izdep taba almadı.
Jağalap dariyanı jürgeninde,
Atınıñ qur kulağı körinedi.

Yanına bu kazanın yaklaştı,
Deryada atını arayıp bulamadı.
Deryanın kıyısında dolaşıyorken,
Atının sadece kulakları göründü.

1014 Dariyadan Dildeş attı aldı tartıp,
Nemene ölip qaptı köp söz aytıp.
Zarladı Joyamergen bir Allağa
Dünyede tiri jürem endi kaytıp?!

Deryadan Dildeş atını çıkardı çekip,
Nedir bu ölüp gitmiş bunca şeyi anlatıp.
Yalvardı ağlayıp Joyamergen Allah'a,
“Dünyada nasıl yaşayacağım artık” deyip.

Elkışsa, Joyamergenniñ
atına zarlağanı:

Elkışsa, Joyamergen'in ağlayarak
atına söyledikleri:

1018 Joyamergen zarladı,
Tağat sabır qalmadı.
Tirilmeseñ Dildeşim,
Gumırımdı basında,
Ötkizem dep zarladı.
Atı üşin zar jılap,

Joyamergen ağladı,
Takat, sabır onda kalmadı.
“Dirilmezsen Dildeş'im,
Hayatımı başucunda,
Geçireceğim” diye ağladı.
Atı için ağlayıp,

- Takat sabır qalmadı.
1025 Üş kün, üstün zarlanıp,
Hali bitip turadı.
Sol jılavmen zarlanıp,
Tört kün tamam kıladı.
Besinşi kün tağı da,
1030 Onan jaman jıladı.
Altınşı kün bolganda,
Dildeş at ta turadı.
- Takat, sabır kalmadı.
Üç gün üç gece ah u zar edip,
Bitkin düşüp yoruldu.
Böylece durmadan ağlayıp,
Tam dört günü geçirdi.
Beşinci gün yine,
Daha beter ağladı.
Altıncı gün olduğunda,
Dildeş at da kalktı.
- Èveli men qasıñnan kettim dedi,
Kazanga del üş künde jettim dedi.
Tört künde men bilemin onıñ berin,
Suv jılıp tizeñizge jetti dedi.
- “Önce ben yanından gittim,
Kazana tam üç günde ulaştım.
Dört günde, biliyorum her şeyi,
Su yükselip dizlerinize geldi, dedi.
- 1037 Kazandı tarttım sonda men teñizden,
Suv keldi sonda jılıp kevdeñizden,
Bes künde kevdeñizden eri ötip,
Altı künde jene astı köziñizden.
- Kazanı çektim ben o zaman denizden,
Su geldi geçti o zaman gövdenizden,
Beş günde gövdenizi su geçip,
Altı günde yine geçti gözlerinizden.
- 1041 Suv barıp qabağına sonda jetti,
Qabaqtan biraz asıp tağı da ötti.
Qaharmen altın qazan laqtırğanda
Qıymıldap oñ ayağıñ bosap ketti.
- Su gelip göz kapaklarınıza ulaştı,
Göz kapaklarını açıp yine geçti.
Kahırla altın kazanı fırlattığımda,
Kımıldayıp sağ bacağın kayıverdi.
- 1045 Qıymıldap oñ ayağıñ ketti sonda,
Suv juttım qudiretimen qudavanda.
Şaqırğan davısımdı estisem de,
Hor kızdarı jibermedi alıp qolğa.
- Kımıldayıverdi sağ ayağın o zaman,
Su yuttum kudretiyle Huda’nın.
Çağırdığını senin işitsem de,
Peri kızları bırakmadı alıp ortaya.

1049 Bolğanda jetinşi kün qaşayın dep,
Dildeşin qalayda-ğı qaldı oyğa.
Aldına bugün keldim qaşıp şığıp,
Mergenim, bul sözimdi alğın uğıp.
Jolıqqan Qızır babanı meni ayırdı,
Mergenin tosıp tur dep zarlıq qıldı.

Olduğunda yedinci gün kaçmak isteyip,
Dildeş'in bilir misin kaldı ne halde.
Huzuruna bugün geldim kaçıp,
Mergen'im bu sözümü dinle iyice anlayıp.
Karşılaştığın Hızır baban beni kurtardı,
Mergen'in bekliyor dedi ah u zar edip."

1055 Sol jerde Dildeş atqa aldı minip,
Qazandı ap bul aradan ketti jürüp.
Batırlıq önerimen Joyamergen,
Qazandı patşasına berdi êkelip.

Orada Dildeş atına binip,
Kazanı aldı gitti burayı terk edip,
Kahramanlığıyla Joyamergen,
Kazanı padişahına verdi getirip.

1059 Padişha ol qazandı alıp kôrdi,
Batırm, bêrekeldi alıp keldi,
Künsuluv jalğız kızın endi patşa,
Toy qılıp kırık künde qosıp berdi.

Padişah bu kazanı alıp baktı,
"Yiğidim aferin alıp getirdi",
Diye biricik kızı Künsuluv'u padişah,
Kırk gün düğün yapıp onunla evlendirdi.

1063 Qaşaama köp mal toyğa soyadı endi.
Qazandı qaynattırıp qoyadı eken,
Bolsa da qaşa êsker toyğa kelgen.
Bêri de sol qazannan toyadı eken.

Nice sayısız hayvan düğün için keser,
Kazanı doldurup qaynattırmış.
Ne kadar çok asker gelse de düğüne,
Hepsi de bu kazandaki yemekle doymuş.

1067 Qazannın qasiyetin bilgennen eken,
Jılanbek köp batırdı jıyğan eken.
Köp batır jumısına jaray almay,
Jılanbek qayğılanıp jürgen eken.

Kazanın kerametini anlayınca,
Jılanbek pek çok yiğidi toplamıştı.
Topladığı yiğitler işine yaramayıp,
Jılanbek pek dertli yaşamıştı.

1071 Joyamergen erligin közi kördi,
Küşü köp batırlıgım anıķ bildi.
Jaylanıp Joyamergen kaynında
Patşanıñ kızın alıp üş ay turdı.

Joyamergen'in yiğit olduğunu gözleriyle gördü,
Çok güçlü kahraman olduğunu iyice anladı.
Yerleşip Joyamergen kaynatasının yurdunda,
Padişahın kızıyla evlenip üç ay yaşadı.

1075 Bir küni padişğa Mergen bardı,
Üyime kaytamın dep aytıp saldı.
Jılanbek uşbuv sözdi esitken soñı,
Sıyķırşı ol Ğayın erdi şaķıradı.

Bir gün padişahın yanına Mergen geldi,
Evime döneceğim diye bir anda söyleyiverdi.
Jılanbek bu sözü işittikten sonra,
Büyücü Ğayın adındaki yiğidi yanına çağırdı.

1079 Patşası şaķırğan soñ kuvıķ keldi,
Bayağı kuvıķ eken juvıķ kördi.
Ķanşama mal beremin jasavmenen,
Eline sen jetkiz dep buyrıķ berdi.

Padişahı çağırınca top gibi yaratık geldi,
Bu o eski yaratıkmiş yakından gördü.
“Sayısız mal mülk vereceğim çeyiziyle,
Memleketine sen ulaştır” diye ona emir verdi.

1083 Sıyķırşı “boladı” dep қабыл aldı,
Patşa endi jönetkeli mğaylandı.
Künsuluv elimenen amandastı,
Olardı dariyağa alıp bardı.

Büyücü, “olur” diyerek kabul etti,
Padişah onları uğurlamaya hazırlandı.
Künsuluv, halkıyla yurduyla vedalaştı,
Onlara derya kıyısına kadar eşlik etti.

1087 Ķızına ata-anası amandastı,
Künsuluv kayğılanıp zar jılaptı.
Betinñen jarılķasın bir Alla dep,
Beripti ata-anası ruķsattı.

Kızıyla ana babası vedalaştı,
Künsuluv üzülüp çok ağladı.
Yolunuzu açık etsin Allah deyip,
Gitmesine ana babası izin verdi.

1091 On Ķul men Künsuluvğa on küñ berdi,
İşine Ğayın kuvıķ saldı endi.
Hemmèsin Ğayın kuvıķ salıp alıp,
Balanı aralına alıp keldi.

On kul ile Künsuluv on cariye verdi,
Karnına büyücü Ğayın'ın onları yerleştirdi.
Hepsini Ğayın karnında taşıyıp,
Balayı yanındakilerle adasına getirdi.

1095 Öziniñ aralına èkep saldı,
Koştasıp Gayın kuvık ketip qaldı.
Qıvanıp Joyamergen janı qalmay,
Öziniñ ordasına kirip bardı.

Adasına getirip balayı bıraktı,
Vedalaşıp büyücu Gayın gitti.
Sevinip Joyamergen acele acele,
Kendi otağına koşarak girdi.

1099 Atası körgennen soñi kep köristi,
Qayğısın balasınıñ jep köristi.
Düniyeden qazır ölsem armanım joq,
Qarağım, kördim seni dep köristi.

Babası görünce onu gelip selamladı,
Hasretini çektiğı oğluyla kucaklaştı.
“Dünyadan, şimdi ölsem başka arzum yok,
Yavrum gördüm seni diye konuştu.

Elkıyssa, Qulamergenniñ
balasına jılağanı:

Elkıssa, Kulamergen’in gözyaşları içinde
oğluna söyledikleri:

1103 Qulamergen jıladı,
Köziniñ jasın buladı.
Jalgızı aman kelgen soñi,
Jılamay qayıtıp şıdadı?
Qayıp bolıp jalgızım,
Bir künde ketip qalganıñ,
Seni izdep, qarağım,
1110 Künayımdı azğırgan,
Bulgar degen şaharda,
Jalmavızğa barganım.
Paşası men kempirdi,
Şaharın qırıp alğanım.
1115 Seni izdep qarağım.
Bul jalgannan körmедim.
Küder üzip taba almay,
Üyge qayıtıp kelgenim.

Kulamergen ağılar,
Gözyaşları sel olup akar.
Biriciğı sağı salım gelince,
Ağlamayıp da nasıl dayanır?
Kaybolup biricik oğlum,
Bir günde gidiverdin,
Seni arayıp yavrum,
Künayım’ı azdıran,
Bulgar denilen şehirdeki,
Cadıya ben gitmiştim.
Padişah ile cadıyı,
Şehrini de yok ettim.
Seni aradım, yavrum,
Bu dünyada göremedim.
Ümidini kesip bulamayınca,
Eve geri dönmüşüm.

Zar jılap üyde turganda,
1120 Öziñ jetip kelgeniñ!
Endi ölsem de arman joq,
Mende arman qalğan joq.
Atası zar-zar jılap qılar fağan,
Şeşesi ol da kelip zar jılağan,
1125 Qarağım, ayım, künim, şırağım dep,
Anası sol mezgilde talıp qalğan.
Jılavmen şeşesi de talıp tüsip,
Ayağın balasınıñ jattı quşıp.
Zar-jırın şeşesinin jaza almadım
Kün tüni otırğan soñ oylar qısıp.

Ah u zar ederek evde otururken,
Sen kendin geliverdin!
Artık ölsem de gam yemem,
Kalmadı başka arzum.
Babası ağlayıp figan eyler,
Ağlayarak oraya anası da gelir,
“Yavrum, ayım, güneşim, ışığım” deyip,
Anası orada baylıverir.
Ağlamakla anası bayılıp,
Yattı ayaklarına kapanıp.
Yürekleri parçalayan anasının şiirini yazamadım,
Gece gündüz oturunca düşünceye hapis olup.

SONUÇ

Arkaik kültür insanlarının; *günlük yaşamı belli bir kutsallık içinde yaşadıklarını; simgeler, ideogramlar, kozmogoniyle ya da soyağacıyla ilgili mitler gibi belirli kuramsal öğelerden oluşturdukları dinsel yaşamları sayesinde anlamsızlıktan, hiçlikten kısacası kutsal olmayan ortamdaki kurtulmaya ve selamete ulaşmaya çalıştıklarını, modern insanlar tarafından fiziksel etkinlikler olarak görülen eylemlerin arkaik inan için gerçekliğe, kutsallığa dahil olma çabası olduğu* ve bu çabanın yani yaşamı ve kendini anlamlı kılma çabasının özünde “mistik” bir karakter taşıdığı da anlaşılmaktadır. Şöyle ki; İnsanoğlu doğar; artık yepyeni, farklı bir ortamdadır; yeniden doğar; erginlenme törenleri-geçiş ayınlarının (ad alma, ergenlik sınavı-ilk kahramanlık) her birinde insan adeta ölür ve daha sonra yeniden dirilir, ve aşk; bireyin ruhsal olarak Tanrı ile mistik birleşmesi, yani onu bulması, varoluşunun mantıklı bir sebebini keşfetmesi, bir başka şekilde ifade edecek olursak tasavvuf erbabının “En el Hak” dediği seviyeye ulaşmasıyla mistik deneyim, yolculuk tamamlanmaktadır.

Bu yüzden mitlerdeki yaşamı ve kendini anlamlı kılma amacıyla çıkılan yolculuğun standart yolunun her zaman aynı olduğunu bir başka şekilde söyleyecek olursak bunun *erginlenme törenlerinde sumulan formülün büyütülmüş şekli* olduğunu görmekteyiz. Yani ayrılma-erginlenme-dönüş.

İnsanoğlu, gerçek hayatta karşılaştığı olayları ve bunlar karşısında verdiği tepkileri kendi yarattığı mitolojisi ile bağdaştırarak meşrulaştırmaya çalışıyordu ve bu şekilde onlar mitleri yeniden yaşayarak kendilerini *dinsel bir yaşantının* içinde buluyorlardı. Arketipleri devamlı olarak tekrarlamalarının da sebebi de buydu. İşte bu yüzden de, *tarihî olayları mitsel modellerle (kahraman) birleştiriyorlar ve olayları da mitsel eylemler (bir canavarla savaş, düşman kardeşler, yeraltına iniş veya göklere yükseliş vb.)kategorisiyle* özdeşleştiriyorlardı. Bunun sonucu olarak da biz hemen hemen her anlatıda kahramanın, ayrılma-erginlenme-dönüş şeklindeki seferini tekrar tekrar görür gibi oluyor ve adeta kahramanın mistik deneyimini tamamlamasının tanıkları oluyoruz.

İncelediğimiz arkaik destanlar özünde mistik, sihri bir yapı arz eden geleneksel Türk dininin ve mitolojisinin bütün özelliklerini yansıtmaktadırlar. Erginlenecek adayın veya Şamanın eğitiminin ve sır-ra-erme merasimlerinin kahramanın macerasına benzediğini hatta birbiriyle örtüştüğünü gördük. Kahramanlar Tanrı/tanrılar tarafından veya onların yarattığı atalar tarafından gönderilmiştir ve onlar tarafından seçilmiş oldukları kendilerine atalar, derviş veya pirler(derviş ve pirlerin kahramanların olağanüstü doğumundaki rollerini göz önüne alınız) vasıtasıyla bildirilmiştir. Onlar doğumlarından itibaren olağanüstüdür ve bu olağanüstülükleri bütün anlatma boyunca devam eder. Zor durumda kaldıklarında yardımcıları yine olağanüstü kişilerdir ; Yelayak, Dağ Kaldıran, Göl Yutan gibi atalardır ve İslamiyet'ten sonra bunların adları “Derviş” veya “Kırklar” olacaktır. Mitleri yaşamının esasında dinsel bir yaşantıyı kapsadığını düşünürsek bu yorumun abartılı olmayacağı kanaatindeyiz

Destanlarımızda annenin genellikle hayvan ciğerine, hayvan kalbine, kara taş a veya elmasa aş erdiğini ve bunun açıklamasının da genellikle “Hayvan Ata” ile bağlantılı olarak yapıldığını gördük. Fakat hayvan ciğerine, kalbine aş ermenin hayvan ata kültüne bağlı olarak açıklanması annenin elmasa, kara taş a aş ermesinin açıklanmasına yeterli olmayacaktı. İncelememiz sonucunda, annenin etine, kalbine aş erdiği hayvanların aslında belli bir bölgenin, dağların, göllerin yani yer-su unsurlarının ruhları olduğunu gördük.. Annenin aş erdiği nesnenin Gök ve Yer/su unsurlarıyla, dolayısıyla “Kutsal”la ilişkisinin göz önüne alınıp değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Arkaik destanların ayrı bir tür olarak adlandırılması hususunda da şunları söyleyebiliriz: Mitlerden sonra ortaya çıkan ve kahramanlık destanlarının oluşmasına temel teşkil eden ayrı bir tür olarak düşünülen bir destan türü vardır ve biz bunu adlandırmak için, “mitlerden sonra oluşmaya başlayan destanın en eski şekilleri” manasında kullandığımızı belirterek “arkaik” destan terimini kullandık. “Mitlerden sonra oluşmaya başlayan” ifadesinden mitlerin unutulduğu, tamamen ortadan kalktığı anlaşılmamalıdır.

Kahramanlık destanlarına temel teşkil eden tür sadece arkaik destanlar değildir. Onunla birlikte mitlerden hemen sonra oluşmaya başlayan “kahramanlık masalları” da

kahramanlık destanına kaynaklık etmişlerdir. Bir başka şekilde söyleyecek olursak mitlerden sonra oluşmaya başlayan tür ne sadece *kahramanlık masalı*dır ne de *arkaik destan*lardır, bunlar eş zamanlı olarak oluşmaya başlayan iki farklı türdür. Kahramanlık destanı bu iki türden faydalanmıştır. Kahramanlık masallarının bu arkaik şekillerinden başka(bu yüzden bunlara “arkaik kahramanlık masalı” da denilmektedir) bir de daha sonraki dönemler de, 18-19 yüzyıllarda, kahramanlık destanlarından doğan türlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Türk destanlarının teşekkül tarihi hakkındaki düşüncelerimizi de şu şekilde özetlemek mümkündür: Mitsele özgü kutsallığın giderek azalmasıyla insanoğlunun, *tabiatın şartlarını zorlayarak hem kendi kaderlerini hem de mensup oldukları toplumun tarihini tayine çalışan tarihî kişiliklerle*, karşılaşması birbirini izleyen hatta iç içe geçmiş bir süreç içinde gerçekleşmiş ve insan artık bu kendine *daha yakın, daha etkili* olan kişiliklerin gayreti ve kahramanlıkları üzerinde yoğunlaşmış, anlatmaları da onların etrafında oluşmaya başlamıştır. Kutsalın “deus otious” durumuna gelişiyle toplayıcılık ve kısmen avcılık evresini aşmış olan toplumlarda, atalar, şamanlar vb. ilgili anlatmaların ortaya çıkmış olmasına ve MÖ. 2500-1700 ile özellikle MÖ. 1700-1200 yıllarının temsilcisi olan brakisefal savaşçı beyaz ırkın Türk soyunun prototipi oluşuna (bu savaşçılar mutlak surette bir amaç uğruna savaşmışlardır ve bu dönemde Türkler artık “toplayıcılık” döneminden çıkmışlardı) dayanarak Türklerde epik geleneğin, yukarıdaki dönemler arasında, yani (MÖ. 2500-1200) oluşmaya başladığını söyleyebiliriz.

Anlatmaya çalıştıklarımızı bir cümle ile özetleyecek olursak; “Arkaik destanlar, özünde mistik, sihri bir yapı arz eden geleneksel Türk dininin ve mitolojisinin bütün özelliklerini kendi bünyesinde yansıtmaktadırlar” diyebiliriz.

KAYNAKÇA

Aça, Mehmet; “Türk Destanlarında Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı”, Millî Folklor, S. 34, Ankara 1997, s. 78-81.

_____; Kozi Körpeş –Bayan Sulu Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, 3 Cilt, Konya 1998. (Yayımlanmamış doktora tezi)

_____; “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”, Millî Folklor, S. 44, Ankara 2000, s. 18-23.

_____; “Köne Epos (Arkaik Destan Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki “Âşıklara Mahsus Evlilik” Konusunun Kaynaklarından “Alplara Mahsus Evlilik”, Millî Folklor, S. 47, Ankara 2000, s. 11-21.

_____; “Kültür Medeniyet Kahramanları” ve Türk Müzik Aletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkül Etmiş Bazı Efsaneler”, Milli Folklor Dergisi, S. 45, Ankara 2000, s. 43-51.

_____; Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği, Kömen Yayınları, Konya 2002.

Aça, Mustafa; “Yırtöşlik Destanının Sibiryâ(Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme”, Millî Folklor, S. 51, Ankara 2001, s. 65-74.

Adilbekova Elmira; Koblandı Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999. (Basılmamış Doktora Tezi)

Ahmedova, Flora; “Tatar Halık Dastannarı”, Tatar Halık İcatı-Dastannar, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1984.

Akalın, Şükrü Haluk; Saltukname (Ebu'l Hayr-ı Rumî), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 8, Ankara 1988.

Alptekin, Ali Berat; Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Arkan, Metin; Köroğlu'nun Kazak Varyantları, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Avezov, Muhtar; Edebiyat Tarihi, Taşkent 1927.

Başgöz, İlhan; “Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motif Zinciri”, Folklor Yazıları, İstanbul 1986, s. 24-38.

Berdibayev, Rahmankul; Kazak Eposı, Gılım Basımevi, Almatı 1982.

_____; Epos El Kazınası, Ravan Basımevi, Almatı 1995.

Boratav, Pertev Naili; Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984.

_____; “Er Töştük Destanı ve Halk Masalı” (Çev: Prof. Dr. Fikret Türkmen, Kemal Boz), Manas Destanı Üzerine Çeviriler-I, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Fikret Türkmen, 1995 Ankara, s. 249-265.

Boyer, Régis; “Germenler ve Kuzey Kavimleri-Kutsal Olanın Unsurları”, Mitolojiler Sözlüğü (Yayına Hazırlayan: Levent Yılmaz), Dost Kitabevi, Ankara 2000, s. 320-321.

Dıykanbayeva, Aygerim; Kocoçaş Destanında Şamanistik Unsurlar, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Can Şefik; Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994.

Campbell, Joseph; Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

Cassin Elena; “Kozmogoni-Mezopotamya”, Mitolojiler Sözlüğü (Yayına Hazırlayan: Levent Yılmaz), Dost Kitabevi, Ankara 2000, s. 582-586.

Cemiloğlu, Mustafa; “Azerbaycan ve Anadolu Halk Hikâyelerinde Kahramanların Âşık Olması ile İlgili Motifler ve Bunların Yapısı”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK, S. 3, Ankara 1997, s. 62-91.

_____; Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999.

Çobanoğlu, Özkul; “Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halk Bilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi”, Millî Folklor, S. 45, Ankara 2000, s. 12-14.

_____; “Türk Mitolojisindeki Kutsal Sabit Mekan Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler”, Uluslar arası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Muğla Üniversitesi Yay. No: 23, Muğla 2001, s. 50-52.

_____; “Sözlü Edebiyat”, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı -Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, AKM Yayınları, Ankara 2001.

Çoruhlu, Yaşar; Türk Mitolojisinin ABC’si, Şamanist Mitoloji, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1998.

Dimitriev, N. K; Vvdenie-Altayskiy Epos Kogutey, M. L. 1935, s. 23-24.***

Dilek, İbrahim; Altay Destanları-I, TDK Yayınları, Ankara 2002.

Divitçioğlu, Sencer; Kök Türkler-Kut, Güç, Ülüg, Yapı Kredi Yayınları., İstanbul 2000.

Duymaz, Ali; Derlemeler ve İncelemeler II, Destan ve Halk Hikâyesi Yazıları, Balıkesir 2001.

Eberhard, Wolfram; Çin Tarihi, TTK Basımevi, Ankara 1947

Ekici, Metin; Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri, AKM Yayınları 101, Ankara 1995.

_____; “The Birth of Hero in Turkish Epics, Millî Folklor, S. 49, Ankara 2001, s. 16-27.

_____; “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında”, Millî Folklor, S. 53- 54, Ankara 2002, s. 27-33, 11-18.

- Eliade, Mircae;** Kutsal ve Dindışı (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1991.
- _____; Ebedî Dönüş Mitosu, (Çev: Ümit Altuğ), İmge Kitabevi, İstanbul, 1994.
- _____; Şamanizm(Çev:İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- _____; Mitlerin Özellikleri (Çev: Sema Fırat), Om Yayınevi, İstanbul 2001.
- _____; Babil Simyası ve Kozmolojisi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002..
- _____; Asya Simyası, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- _____; Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.
- Eliade, Mircae; Couliano, Ioan P;** Dinler Tarihi Sözlüğü, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Ergin, Muharrem;** Dede Korkut Kitabı I -Giriş Metin Faksimile, TDK Yayınları 169, Ankara 1997.
- _____; Dede Korkut Kitabı, MEB Yayınları, Ankara 1970.
- _____; Oğuz Kağan Destanı (Tercüme-Metin-Sözlük), Hülbe Yayınevi, Ankara 1988.
- Ergun, Metin;** “Manas Üçlemesinde Ad verme Geleneği ve Bu Geleneğin Türk Kültürü İçindeki Yeri”, Manas 1000 Bışkek Bildirileri, AKM Yayınları 122, Ankara 1997, s. 93-98.
- _____; Kopuz Sarını Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Jıravlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Ergun, Metin; İbrahimov Gaynislam;** Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Türksoy Yayınları, Gen Matbaacılık, Ankara 1996.
- _____; Başkurt Halk Destanları, Türksoy Yayınları, Ankara 2000.

Esin Emel; Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

_____ ; “Evren “Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşe’leri”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 161-182.

_____ ; “Türk Kubbesi(Gök-Türklerden Selçuklulara Kadar)”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Güven Mat., Ankara 1975, s. 159-182.

Gabdulin, Melik; Kazak Halkının Ağız Edebiyeti, Mektep Basımevi, Almatı 1974.

Gabdullin, Melik; Sıdıkov T; Kazak Halkının Batırlık Jırı, Gılım Basımevi, Almatı 1972.

Gumarova, Melike; “Burın Zerttelmege Jırlar”, Kazak Edebiyat Tarihi, 1. Cilt 1. Kitap, Almatı 1960, s. 429-500.

Günay, Umay; Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, AKM Yayınları, Ankara 1986.

Günay, Ünver; Güngör Harun; Türk Din Tarihi, Laçın Yayınları, Kayseri 1998.

İbraev, Şakir; Epos Êlemi (Destan Âlemi), Gılım Basımevi, Almatı 1993.

_____ ; “Epos Janrının Kalıptasuv Tariyhı”, Folklor Şındığı, Gılım Basımevi, Almatı 1990, s. 44-74.

İnan, Abdülkadir; Makaleler ve İncelemeler II, TTK Basımevi, Ankara 1991.

İnayet, Alimcan; Türk Mitolojisinde Yalmavuz/Celmoğuz Tipi, İzmir 2001. (Basılmamış İnceleme)

İsmailov, Esmagambet; Akındar(Akınlar), Almatı 1956.

Jirmunskiy, V. M; “Skazanie ob Alpamışe İ Bogatırs kaya Skazka, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1960.

Kafesoğlu, İbrahim; Türk Millî Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1982.

Kaplan, Mehmet; Tip Tahlilleri, Dergah Yayınları, İstanbul 1991.

- Kaskabasov, Seyit;** Kazaktın Halık Prozası, Gılım Basımevi, Almatı 1984.
- Kazak Folkloristikası;** Gılım Basımevi, Almatı 1972 (Redaksiyon: Melik Gabdulin)
- Kazak-Sovyet Ansiklopedisi,** C. 7, Almatı 1975.
- Kırımın Kırk Batırı,** Kazak Halık Edebiyeti, Batırlar Jırı 5, Almatı 1989
- Konıratbayev, Avelbek;** Epos Jene Onın Aytuvşıları, Jazuvşı Basımevi, Almatı 1975.
- _____ ; Kazak Eposı Jene Türkologiya, Gılım Basımevi, Almatı 1987.
- Koptelov, A. L; Ulagaşev N;** “Oyrotskiy Narodniy Epos”, Altay Buuçay, Novosibirsk 1941, s. 41-42
- Köprülü, M. Fuad;** Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1980.
- Köse, Nerin;** Türk Halk Hikâyelerinde Gurbet, Millî Folklor Yayınları No: 9, İzmir 1997.
- _____ ; Araştırmalar II, Millî Folklor Yayınları, Ankara 1997.
- _____ ; Araştırmalar-III, Millî Folklor Yayınları, Ankara 1998.
- Kramer, Samuel Noah;** Sümer Mitolojisi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.
- Malov, S. E;** Predislovie, S. V. Yanstremskiy, Obratztı Narodnoy Literaturı Yakutov, Leningrad 1929,1.
- Margulan, Alkey;** “O Harekter i İstoriçeskoy Obuslovlennostiy Kazahskogo Eposa”, İzvestiya Kazahskogo Fiiliala AN SSSR, Seriya İstoriçeskaya, 1946, No: 2, s. 75-80.
- _____ ; Ejelki Jır-Añızdar, Jazuvşı Matbaası, Almatı 1985.
- Mardin, Şerif;** İdeoloji, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.
- Meletinskiy, E. M;** Proyshojdeniye Geroiçeskogo Eposa, 1963
- Magavin, Muhtar;** Gasırlar Bederi (Edebiy Zerttevlr), Jazuvşı Basımevi, Almatı 1991.

Naskali, Emine Gürsoy; “Destanın Tarifi” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1992, s. 1-8.

_____; Manas Destanı, Türksoy Yayınları, Ankara 1995.

O’ Flaherty, Wendy Doniger; Hindu Mitolojisi, (Çev: Kudret Emiroğlu), İmge Kitapevi, Ankara.1996

Öcal, Oğuz; “Mitolojimizde ve Ural Batır Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su”, Millî Folklor, S. 38, Ankara 1998, s. 22-24.

_____; “Manas Destanı ve Dede Korkut’ta Kardeşler Arası İlişkiler”, Manas 1000 Bışkek Bildirileri, AKM Yayınları 122, Ankara 1997, s. 139-145.

_____; “Bozatlı Hızır ve Ren Geyikli Noel Baba İkileminde Türklerde Yılbaşı ve Bir Yaklaşım Denemesi”, Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 117-128.

Ögel, Bahaeddin; Türk Mitolojisi II, TTK Basımevi, Ankara 1995

Setbayeva, K.İ; Gılım Jëne Medeniyet Tuvralı Tandamalı Makalaları, Almatı 1989.

Pallas, M.P; Sammlungen Historischer Nachrichten über die Mongolische Völkerschaften, 2 vol, St. Pet 1776.

Parkinson, C. Northcote; Siyasal Düşüncenin Evrimi (Çev. Mehmet Harmancı), Remzi Yayınevi, İstanbul 1976.

Patapov, L. P; “Altayskiy Geroiçeskiy Epos”, Sovetskaya Etnografiya, No:1, 1949, s. 112-114.

_____; Volk v Starinnih Narodnih Poveryah, Moskova 1958.

Pepin, Jean; “Eski Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Süregiden Mitik Öğeler”, Mitolojiler Sözlüğü, (Yayıma Hazırlayan: Levent Yılmaz), Dost Kitabevi, Ankara 2000 s. 235-236.

Propp V.Y; “Motiv Çudesnogo Rozjdeniya-Uçenie Zapiski LGU”, Seriya Filologičeskaya, Leningrad 1941, s. 97.

Propp, V. Y; Ruskiy Geroiçeskiy Epos, Moskova-Leningrad 1958.

Puhov İ. V; Altayskiy Noradniy Geroiçeskiy Epos, Moskova 1973.

Putilov, B. N; “Tipologiya Narodnoga Eposa”, Tipologiya Folklornogo İstorizma, Moskova 1975, s. 168-170.

_____; Metodologiya Sravnitelno-İstoriceskogo İzuçaniya Folkloru, İzdatekstvo Navka Leningradskoe Otdeleniye, Leningrad 1976.

_____; Russkiy i Yujnoslavnanskiy Geroyçeskiy Epos, Moskova 1971.

Radlov, W; Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatı, Ekav Yayınları, Ankara 1999.

Reichl, Karl; Türk Boylarının Destanları(Çev: Metin Ekici), TDK, Ankara 2002.

Roux, J. Paul; Türklerin ve Moğolların Eski Dini(Çev:Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

_____; Altay Türklerinde Ölüm (Çev:Aykut Kazancıgil) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

_____; “Reserche Des Survivances Pré-Islamiques Dans Les Textes Turcs Musulmans: Le Kitab-ı Dede Qorqut”, Journal Asiatique C. CCLXIV, Paris 1976, s. 35-55.

Sakaoğlu, Saim; “Manas Destanında Kahramanın Ölümü”, Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, TDK Yayınları 625, Ankara 1995, s. 202-223.

Segal, Robert A; “Introduction: In Quest of The Hero”, In Quest of The Hero, Princeton University Press, Princeton 1990, s.VII-XLI

Seyidoğlu, Bilge; “Mitolojik Dönemde At”, Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, Feryal Matbaacılık, Ankara 1996, s. 51-56.

_____; “Manas Destanında Giriş Merasimleri”, Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, TDK Yayınları 625, Ankara 1995, s.1-8.

Smirnov, Y. İ; Slavyaniskiye Epiçeskie Traditsiy, Moskova 1974.

Soulteev, Rüstem; Edige Destanının Tatar Anlatmaları Üzerinde Bir İnceleme, 2 Cilt, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998.(Basılmamış Doktora Tezi)

_____;(Sulti, Rüstem); Edigey, Türksoy Yayınları 10, Ankara 1998.

Şekerim, Kaji; “Türük, Kırgız, Kazak Hem Handar Şejiresi”, Jüldız Dergisi, S. 1, Almatı 1991, s. 76.

Tatar Halık Ekiyatlere, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1989.(Redaksiyon: Lenar Camaletdinov)

Türkmen, Fikret; Âşık Garip Hikâyesi-İnceleme Metin, Akçağ Yayınevi, Ankara 1995.

_____; Manas Destanı Üzerine İncelemeler-Çeviriler-I, TDK Yayınları Ankara 1995.

_____; “Manas Destanı ve Anadolu Halk Edebiyatı”, Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, Ankara 1995, s. 110-115.

_____; “Manas Destanı ve Anadolu Halk Hikâyeleri”, Manas 1000 Bışkek Bildirileri, AKM Yayınları 122, Ankara 1997, s. 241-251.

_____; Tahir ile Zühre İnceleme-Metin, AKM Yayınları 165, Ankara 1998.

_____; “Eski Türklerin İnançlarında Tabiat Kültü”, E. Ü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi-III, İzmir 1999, s. 175-181.

_____; “Kök-Türk Abidelerinde Millî Kimlik Hassasiyeti”, I. Uluslar arası Türkoloji Kongresi, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, 9-12 Ekim 2002 Türkistan-Kazakistan.

Türkmen, Fikret; İınayet Alimcan; Manas Destanı (Keneş Yusupov); AKM Yayınları 96, Ankara 1995.

Yıldırım, Dursun; “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, Türk Bitiği, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 112-123.

_____; “Türklerin Yılbaşı Özgürlük Günü Bayramı”, Millî Folklor, S. 36, 1997 Ankara, s. 2-4.

_____; “Türk Kahramanlık Destanları”, Türk Bitiği, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 149-157.

_____; “Ergenekon”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1997, s. 61-149.

Yıldız, Naciye; Manas Destanı(W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İlgili Tespit ve Tahliller, TDK Yayınları 623, Ankara 1995.

Yılmaz, Levent; (Yayına Hazırlayan) Mitolojiler Sözlüğü, Dost Kitabevi, Ankara 2000.

Yüce, Kemal; Saltukname'deki Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 832, Kaynak Eserler Dizisi 9, Ankara 1987.

DİZİN

A

- Aça, Mehmet, 9, 18, 52, 53, 54, 61, 126, 175, 176
Aça, Mustafa, 55, 160, 166
Adem (Hz.) 9, 11
Adilbay, 30, 31, 129, 142, 143, 152
Adilbayev, T, 37
Adilbekova, Elmira, 124
Ağa, 6, 7, 8, 9, 10, 91, 100, 107, 110, 112, 115, 146, 162, 207, 258, 260, 262, 264, 267, 279, 280, 313, 329
Ahmedova, Flora, 67, 68
Akalm, Şükrü Haluk, 157
Akbilek, 30, 31, 139, 142, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 155, 157, 216, 217, 220, 224, 229, 280, 308
Akinakes, 139
Akjar, 43
Akkenje, 29
Albastı, 56, 61, 69, 159, 174
Alıp Manaş, 59, 140
Alp, 59, 138, 141
 tipi evlilik, 59, 62, 97
 -lık, 21, 71
 -lık geleneği, 139
 -lık sınavı, 16
 -lık sınıfı, 17, 19
Alpamış(Alpamıs), 52, 56, 59, 60, 65, 102, 104, 107, 108, 110, 115, 134, 135
Alp Er Tunga(Ödleg ve Ajun beyi), 20
Alptekin, Ali Berat, 176
Altın, 112, 113, 166, 168
 bahçe, 147
 çağ, 4
 dağ (Sumeru), 9, 176
 devir, 70
 elma, 10
 kazan, 42, 175
 oğuş, 23
 ok, 41, 175
 post, 10
 saç, 40, 44, 47, 171
 saray, 35
 tarak, 171
Altınşas, 44
Altın Tayçı (Altay Hakas destanı), 117
Amantayulı, Kısıravbek, 32
Anaerkil, 61, 69, 78, 108, 160
Ananın kültürü, 139
Animizm, 70
Antera, Sin, (Ateş simgesi yıldız), 6
A-pang-pu (Göktürk kağıdı), 15

Apophis(Mısır mitolojisindeki ejder), 18, 22
Arıkan, Metin, 109, 127, 129, 134
Aslan, 108, 110, 114, 128, 137
Aş erme, 30, 76, 107, 110, 111, 112, 115, 162, 171, 184
Aşık Garip, 127, 144
Ataerkil, 78, 104, 159, 160, 174
Avezov, Muhtar, 28, 32, 33, 36, 38, 46, 56, 72
Ayman Şolpan, 56, 57, 58, 65

B

Baba Tükti Eviya, 30, 106
Babil(liler), 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 18, 113, 122, 140
Baksı, 159
Bakıttıulı, Kösembek, 45
Ballu Marjan, 41, 172, 175
Bamsı Beyrek, 115, 124, 144, 167
Başgöz, İlhan, 129
Bayganın, Nurpeyis (Kazak destan anlatıcısı), 28, 29, 32
Bektasov, Abdrahman, 39, 67
Bekturgunov, Belgibay, 33
Berdibayev, Rahmankul, 38, 57, 58, 59, 60, 61, 68, 70, 71, 72, 104, 159
Beş silah, 135, 136, 137, 138, 149, 232, 233, 277, 278
Boğaç Han, 16, 18, 19, 91, 115, 124
Boratav, Pertev Naili, 50, 129, 162
Boyer, Régis, 17
Brakisefal, 88, 95
Budist, 6, 7, 20, 23, 137, 138, 176

C

Can, Şefik, 167
Campbell, Joseph, 9, 10, 17, 25, 90, 112, 138, 139, 156
Cassin, Elena, 18
Cemiloğlu, Mustafa, 101, 127
Ch'ih-yo, (Alp ve savaş tanrısı) 16, 17, 21, 140
Coulano, Ioan P., 138

Ç

Çin, 6, 12, 14, 15, 17, 19, 138, 156, 177
Çintamani Moncuk (Körkle Moncuk), 176
Çobanoğlu, Özkul, 2, 9, 54, 55, 90, 97, 102, 112, 129, 130, 132, 135, 162, 163, 173
Çoruhlu, Yaşar, 9
Çu(lar), 5, 6, 7, 8, 15, 17, 21, 23, 101, 139, 162, 184

D

Dağ, 8, 9, 10, 14, 128, 131, 135, 182
ırkı, 10
çiçeği, 16
gölleri(Gök göbeği), 8
Dağ Kaldıran (Yardımcı Kahraman), 109, 162
Dara, 22
Dede Korkut, 16, 57, 65, 106, 118, 124, 127, 130, 141, 144, 151, 167,
Demeter, 182
Dıykanbayeva, Aygerim, 124, 129, 130, 153
Dimitriev, N. K, 60
Dilek, İbrahim, 172
Divaev, Ebubekir, 44
Divitçioğlu, Sencer, 8, 115
Dotan (Batır), 28, 33, 58, 63, 65i 68, 71, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 96, 97, 99, 100, 104, 105,
116, 158, 160, 161, 163,164, 168, 169, 170
Dumézil, George, 2
Duymaz, Ali, 19, 141

E

Eberhard, Wolfram, 15
Edige, 54, 56, 57, 91, 112, 121, 124, 171
Ejder(ha), (Evren, Büke), 9, 18, 19, 20, 21, 22, 30, 31, 61, 62, 63, 67, 69, 70, 97, 98, 128, 140,
155, 156, 158, 176
Ekici, Metin, 26, 55, 56, 72, 115, 127
Eliade, Mircae, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 27, 89, 91,
92, 97,103, 113, 114, 115, 134,140, 141, 142, 179, 180, 183, 184,185
Ergin, Muharrem, 16, 115, 124, 152
Erginlenme törenler, 22, 25, 26, 157
Ergun, Metin, 29, 83, 84, 85, 86, 100, 117, 118, 134, 141, 143
Erklığ, 20, 21
Er Sogotoh (Saha destanı), 61, 100, 101, 115
Esin, Emel, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 114, 136, 140, 141,158, 179,
186
Evrenselci Dikotomi, 5

F

Fu Hsi (Çin İmparatoru), 17

G

Gabain A. von, 16, 23
Gabdulin, Melik, 57, 66, 67
Gabidiyn, Mustafin, 43
Gayn(İnce zarlı yaratık), 42, 181

Gerizim dağı (Filistin), 9
Gezer (Buryat destanı), 124
Golgatha (Calvary) Tepesi, 9, 11, 16
Gök Tanrı, 8, 13, 14, 15, 20, 88, 98, 114, 115, 162
Gryaznov, P, 95
Gumarova, Melike, 28, 29, 32, 35, 39, 64, 65
Günay, Umay, 9, 123, 129, 135
Günay, Ünver, 7, 13, 88
Güngör Harun, 7, 13, 88

H

Haraberazaiti dağı (El-Burz) İran, 9
Hayat ağacı, 9, 91
Hayvan ata, 111, 114, 162, 184
Hazar(Gezer, Kazar, Kazarı), 40, 44, 97, 98, 105
Hierogamie (Kutsal evlilik), 12, 13
Hsiung-nu, 8, 21, 139
Hou-chi(Çuların ilk atası ve yer tanrısı), 8, 101
Hrugnir (Dev), 17, 18, 19
Huang-Ti, (Çin İmparatoru),15

İ

İbraev, Şakir, 55, 56, 59, 67, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 91, 96, 99, 100, 102, 111, 122, 123, 161, 162, 164
İsatay Muhambet, 56
İbrahimov Gaynislam, 100, 134, 141, 143
İnan, Abdülkadir, 133
İnayet, Alimcan, 14, 114, 122, 158, 160
İsa (Hz.), 9, 11
İsmailov, Esmagambet, 29, 56, 57
İvanov, Pyotr (Yakut şaman), 181

J

Jabayev, Jambıl, 110
Janpeyisulı, Beysembek, 35
Jalmavız(Cadı), 19, 34, 41, 42, 56, 66, 82, 98, 158, 159, 160, 175, 176, 331, 332, 336, 337, 390, 392, 393,
394, 395, 426, 431, 433, 434, 436, 454
Jelayak, 35, 36, 160, 161, 165, 167, 168, 345, 346, 383, 391, 392
Jirmunskiy V. Y, 53, 60, 61, 62, 64, 70, 72, 110, 111, 146, 166, 169, 170, 171, 179

K

Kafesoğlu, İbrahim, 88
Kala-Yama (Hint zaman ve ölüm tanrısı), 20
Kaltenmark, Maxime, 19
Kam, 88, 133

Kambar(Batır), 56, 57, 58, 65
Kan Püdey (Altay) 140, 163
Kalmagambetov, Şapay, 33
Kaos, 2, 6, 10, 18, 19
Kaplan, Mehmet; 121
Kaplan, 20, 98, 110, 137
Karagandı, 43, 45
Kararig, 20, 23, 114
Kartal, 183
Kaskabasov, Seyit, 56, 57, 73, 74
Kenesarı, 56
Kıl, 30, 143
Kırımın Kırk Batırı, (Kazak, Nogay destanı) 91, 92, 93
Kızıl Elma, 177
Kız Jibek, 56, 65
Kobılandı (Kazak destanı), 29, 56, 57, 58, 65, 92, 108, 114, 124
Kocoçaş (Kırgız Destanı), 72, 73, 123, 124, 130, 131, 153, 154
Konıratbayev, Avelbek, 63, 68
Koptelov, A. L, 60
Kozi Körpeş-Bayan Sulu, 9, 53, 56, 124, 140, 143, 174
Kozmos, 2, 6, 15, 18
Kök-Türk, 2, 8, 13, 14, 139
Köprülü, M. Fuad, 49
Köse, Nerin, 127, 128, 130, 162
Kramer, Samuel Noah, 165
Kubıkul, 18, 19, 20, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 55, 68, 71, 75, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 114, 118, 119, 120, 124, 125, 126, 128, 133, 136, 138, 147, 149, 152, 153, 155, 156, 157
Kulamergen (Kulamergen-Joyamergen), 28, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 56, 57, 58, 63, 66, 67, 68, 71, 73, 75, 79, 80, 81, 82, 85, 90, 96, 97, 98, 100, 101, 105, 116, 166, 170, 171, 172, 175, 176, 179, 180, 181
Kurtka, 40, 41, 42, 171, 175
Künikey, 35, 36, 160, 163, 166, 168, 169
Kün Astındagı Künikey Kız (Kazak masal), 161, 180
Künsuluv, 42, 177, 178, 181

L

Leviathan, 18

M

Maaday Kara (Altay), 140, 160
Magavin, Muhtar, 97
Malinowski, 91, 94
Malov, S. E, 60
Mangıstav, 92
Mandı-Şire, 17
Manihaist, 6
Mardin, Şerif, 2

Marduk, 18
Margulan, Alkey, 57, 58
Martu (Sümer tanrısı), 165
Massignon, Louis, 110
May-Tere, 17
Mekke, 8
Meletinskiy, E. M, 60, 61, 68, 100
Merkez, 5, 6,, 7, 8, 9, 11, 12, 90, 115, 140, 176, 177, 183
 simgeçiliği, 3, 7, 10, 91, 101
Merih, 15, 20
Meru dağı (Hint), 9
Mezhojaev, Rahmet, 109, 137, 148
Mistik kozmoloji, 7
Mistik deneyim, 25, 26
Mögee Şagaan-Toolay(Tuva destanı), 124
Muhabbarata, 167
Muratov Abdirahim, 33
Murın Jırav (Kazak), 64, 92, 97

N

Narkız, 29, 64, 65
Naskali, Emine Gürsoy, 40, 50, 157
Nisanbayulu, Nuralı, 32
Niu-Koua(Çin’li kahraman), 19
Nogay(lılar), 31, 54, 55, 57, 58, 65, 92, 97, 98, 121, 158, 170
Numuşda (Sümer koruyucu tanrısı), 165
Nurmuhammedova, Orazgül, 34

O

O’ Flaherty Wendy Doniger, 18
Oğuz, Öcal, 19, 22, 170
Orazgali, Jusupbek, 44

Ö

Ögel, Bahaeddin, 114
Ölüm-madar (makara:Hint’te ejdere verilen ad), 20
Ötüken, 8, 139

P

Pallas, M.P, 129
Parkinson, C. Northcote, 89
Parteonegez(Bakire doğum), 108
Patapov, L. P, 60
Pelops, 182

Penolepe, 167
Pepin, Jean, 18
Psikanaliz, 90
Pi-yung (Gök ayininin yapıldığı yer), 6
Propp V.Y, 26, 58, 59, 72, 112, 119
Puhov İ. V, 60
Putilov, B. N, 60, 61, 62, 68, 72

R

Radlov, W, 17
Reichl, Karl, 72, 91, 94
Roux, J. Paul, 7, 8, 13, 98, 143

S

Sakaoğlu, Saim, 157
Sami Kozmolojisi, 7
Sarı Uygur, 158
Segal, Robert A, 26
Segizbayev, Amangali, 37
Selcen Hatun, 141, 151, 167
Semey, 43, 45, 47
Sergazıulu, Kelimbet, 32
Setbayeva, K.İ, 97
Seyidoğlu, Bilge, 9, 118, 134, 135
Simyacı, 113, 114
Smith, Elliot, 89
Smirnov, Y. İ, 67, 68
Soulteev, Rüstem, 62, 112
St. George, 140

Ş

Şahıslamulı, Jusipbek, 34, 35, 36, 37, 38, 44, 45
Şalkuyırık(Er Töstik'in atı), 178, 180
Şekerim, Kaji, 97
Şıntemir Han, 35, 160, 163
Şimşek, 138

T

Tahir ile Zühre, 144, 174
Tanaa-Herel(Tuva destanı), 124
Tantalos, 182
Taşkent, 44, 56, 92
Tavsalmaktavşı, 35, 36, 38, 160, 168
Tındavşı, 35, 160, 161, 342
Totemizm, 70, 71
Thraetona, 22
Thor, 17, 19

Tiamat, 18
Törehan, 29, 34, 63, 91, 97
Turan(lılar), 46
Türkmen, 52, 92, 09, 110, 129, 144
Türkmen, Fikret, 2, 8, 9, 13, 14, 50, 89, 92, 94, 105, 114,115, 116, 117, 122, 124,127, 129, 163, 174, 183
Tüspülü, Sarsembek, 45, 180

U

Ulagışev N, 60
Uluğ Ordu Bay ve Barmaglığ Çosun, 17
Ural Batır (Başkurt destanı), 19, 99,100, 140, 143
Uygur (lar), 6, 7, 18, 158, 176, 177

Ü

Üsanbayev, Keneş (Kırgız destan anlatıcısı), 124
Ümbetov, Sak, 33

V

Vahadov, B, 34

W

Wu(Çu Devleti kurucusu), 15, 139

Y

Yaruk, 14, 20, 23, 112
Yer altı, 7, 51, 66, 175, 176, 178
 halkı, 178
 padişahı, 46, 177
 yılanlar padişahlığı, 48
 -na iniş, 90, 153, 177, 181, 182, 183
Yer-su, 5, 6, 8, 14, 23, 162, 16, 184, 162
Yılanbek, 41, 42, 43, 177, 178, 181
Yıldırım,Dursun, 13, 22, 51, 80, 95
Yıldız, Naciye, 81, 117, 117, 130
Yılmaz, Levent, 11
Yusupov, Keneş (Kırgız destan anlatıcısı), 122
Yüce, Kemal, 157

Z

Zayatülek ile Suvsıluv (Hıvıluv)(Başkurt-Tatar destanı), 68, 124
Zurvan-Yazdan (İran zaman tanrısı), 20

ÖZGEÇMİŞ

1968 yılında Ortaklar'da (Aydın) doğdu. İlk ve Ortaokul öğrenimini İzmir'de, lise öğrenimini İzmir Maltepe Askeri Lisesi'nde tamamladı. 1989 yılında Ege Üniversitesi , Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kaydoldu. 1995 yılında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde açılan sınavı kazanarak Halk Bilimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Programına kaydoldu. 1996 yılında aynı enstitüde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1 Ocak 1998 ile 1 Ocak 1999 tarihleri arasında Ege Üniversitesi Rektörlüğü tarafından Kazakistan'da Kazak Dili ve Edebiyatı üzerinde incelemeler yapmak amacıyla 1 yıl süre ile görevlendirildi. 22 Ocak 1998'de Kazakistan'a giderek Kazakistan İlimler Akademisi Muhtar Avezov Sanat ve Edebiyat Enstitüsü müdürü Prof. Dr. Şakir İbrayev ile 1 yıl süre ile bir çalışma programı hazırladı. Enstitünün her türlü çalışmasına (doktora programlarına, araştırma gezilerine) katıldı. Elyazmaları arşivinde bulunan ve kitap halinde basılmış Kazak destanları ile ilgili eserler üzerinde çalıştı. Bunların bibliyografik listelerini hazırladı.

Hasan Oraltay tarafından 1982 yılında tercüme edilmiş olan 2 ciltlik Kazakça sözlüğü tekrar gözden geçirip, eklemeler yaparak (2000'e yakın yeni kelime) yayıma hazırladı. Şu anda sözlük, basım aşamasındadır. 25 Ekim 1998 tarihinde İlimler Akademisi Muhtar Avezov Sanat ve Edebiyat Enstitüsü'nün tertip ettiği "Şal Kulekeyuli ve Akınlık Sanatı" adlı uluslararası konferansa yine Türkiye adına ve Ege Üniversitesi'ni temsil ederek katılıp "Türk Aşıklık Geleneği ile Kazak Akınlık Geleneği" adlı Kazak Türkçesiyle bildiri sundu. Kazakistan Milli Ansiklopedisi için "Ahmet Hamdi Tanpınar" maddesini Kazak Türkçesi ile hazırladı. Bu ansiklopedi 1998 yılında yayımlanmıştır.

1999 yılında Köroğlu'nun Kazak Varyantları adlı çalışmasıyla Yüksek Lisans'ını tamamladı. Aynı yıl Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları enstitüsünün açtığı Halk Bilimi doktora programına başladı.

Halen Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde Türk Halk Bilimi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. İngilizce ve Kazak Türkçesi bilmektedir.

Metin ARIKAN

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN
Soyadı : Metin
Adı : ARIKAN

Merkezimizde Doldurulacaktır

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : KAZAK SÖZLÜ GELENEĞİNDE ARKAİK DESTANLARIN TİPOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Yabancı Dil : TYPOLOGY OF KAZAKH ARCHAIC EPICS

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

Doktora

Doçentlik

Tıpta Uzmanlık

**Sanatta
Yeterlilik**

[]

[X]

[]

[]

[]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar : TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlayan :

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : TÜRKMEN, Fikret

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI : 476

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Arkaik Destanların Tür ve Şekil Özellikleri
2. Arkaik Destanlar Üzerine Türkiye ve Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar
3. Arkaik Destanların Epizot ve Motif Yapıları
4. Mit – Destan – Masal İlişkileri

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER :

- 1- Destan
- 2- Tipoloji
- 3- Arkaik
- 4- Mit
- 5- Kazak

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:(Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.)

- 1- Epic
- 2- Typology
- 3- Archaic
- 4- Myth
- 5- Kazakh

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum

[]

2-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

[]

3-Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

[x]

Yazarın İmzası

Tarih : 08.08.2003

ÖZET

Arkaik kültür insanlarının; *günlük yaşamı belli bir kutsallık içinde yaşadıklarını; simgeler, ideogramlar, kozmogoniyle ya da soyağacıyla ilgili mitler gibi belirli kuramsal öğelerden oluşturdukları dinsel yaşamları sayesinde anlamsızlıktan, hiçlikten kısacası kutsal olmayan ortamdaki kurtulmaya ve selamete ulaşmaya çalıştıklarını, modern insanlar tarafından fiziksel etkinlikler olarak görülen eylemlerin arkaik kültür insanı için gerçekliğe, kutsallığa dahil olma çabası olduğu* ve bu çabanın yani yaşamı ve kendini anlamlı kılma çabasının özünde “mistik” bir karakter taşıdığı da anlaşılmaktadır. Şöyle ki; İnsanoğlu doğar; artık yepyeni, farklı bir ortamdadır; yeniden doğar; erginlenme törenleri-geçiş ayinlerinin (ad alma, ergenlik sınavı-ilk kahramanlık) her birinde insan adeta ölür ve daha sonra yeniden dirilir, ve aşk; bireyin ruhsal olarak Tanrı ile mistik birleşmesi, yani onu bulması, varoluşunun mantıklı bir sebebini keşfetmesi, bir başka şekilde ifade edecek olursak tasavvuf erbabının “En el Hak” dediği seviyeye ulaşmasıyla mistik deneyim, yolculuk tamamlanmaktadır.

İnsanoğlu, mitleri yeniden yaşayarak kendilerini *dinsel bir yaşantının* içinde buluyorlardı. Arketipleri devamlı olarak tekrarlamalarının da sebebi de buydu. İşte bu yüzden de, *tarihi olayları mitsel modellerle (kahraman) birleştiriyorlar ve olayları da mitsel eylemler (bir canavarla savaş, düşman kardeşler, v.b.) kategorisiyle özdeşleştiriyorlardı.* Bunun sonucu olarak da biz hemen hemen her anlatıda kahramanın, ayrılma-erginlenme-dönüş şeklindeki seferini tekrar tekrar görür gibi oluyor ve aynı zamanda da adeta kahramanın mistik deneyimini tamamlamasının tanıkları oluyoruz.

Mitlerden sonra ortaya çıkan ve kahramanlık destanlarının oluşmasına temel teşkil eden ayrı bir tür olarak düşünülen ve bizim de böyle düşündüğümüz bir destan türü vardır ve biz bunu adlandırmak için, “mitlerden sonra oluşmaya başlayan destanın en eski şekilleri” manasında “arkaik” destan terimini kullandık.

Sonuç olarak, M.Ö 2500-1200 yılları arasında oluşmaya başladığını düşündüğümüz arkaik destanlar, özünde mistik, sihri bir yapı arz eden geleneksel Türk dininin bütün özelliklerini yansıtmaktadırlar.

ABSTRACT

There is an epic which is considered as a different type and it is a base of heroic epics and it was developed after myths. In order to describe the meaning of the “oldest types of epics start existing after myths” we used the term of “archaic”. However it should be noted that start existing after myths does not imply that myths are forgotten and do not exist anymore.

Not only archaic epics create a base for heroic epics, but also heroic tales which also start existing after myths become sources for heroic epics. It means that the new type is neither heroic tale nor heroic epic which are only two different types started to exist at the same period. Heroic epic got benefits from both types. Addition to this archaic type heroic tales in the centuries of 18 and 19, new heroic tales started to exist due to the changes on the heroic epics.

We can summarize our opinion on existing history of Turkish epics as follows: By accepting the fact that myths are not holy anymore, humankind met the real heroes who tried to lead the faith of their own and the society where they live, in against the hard ships by that time and felt more close to these heroes (started to focus on these characters' efforts and heroics) and so they began to tell stories on these characters. By becoming “deus otious” situation of God, in societies which passed the stage of harvesting and partly hunting from the nature, Turkish epic tradition which is based on the stories on ancestors, shamans etc. and the “brakisefal warriors” who were representatives of BC. 2500-1700 especially BC 1700-12000 became prototype of Turks was seen BC. 2500 AND 1200.

If we summarize what we are saying in one sentence, we can say that “archaic epics reflect the all characteristics of traditional Turkish religion and mythology which consist of mystic and magic.